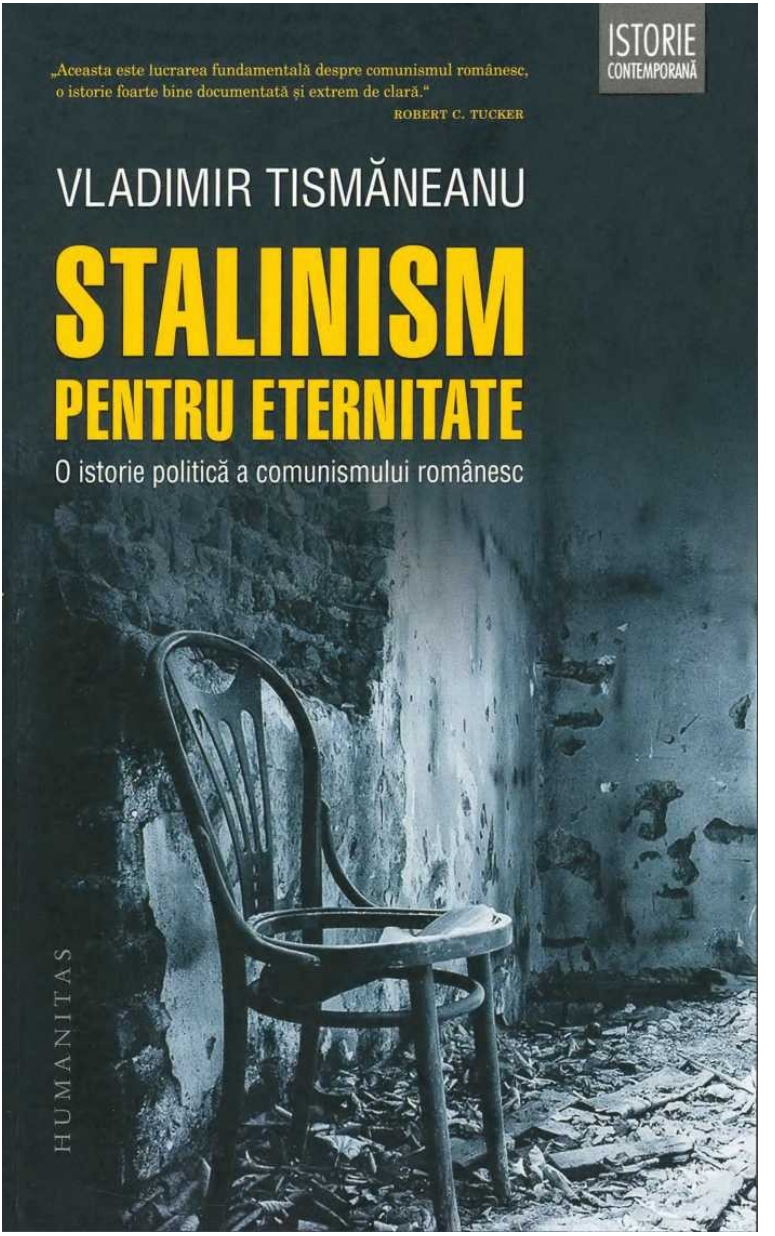

VLADIMIR TISMĂNEANU

STALINISM PENTRU ETERNITATE
O istorie politică a comunismului românesc

Vladimir Tismăneanu este profesor de ştiinţe politice la Universitatea Maryland. În perioada martie-decembrie 2006 a fost preşedintele Comisiei Prezidenţiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Între februarie 2010 şi mai 2012 a fost preşedintele Consiliului Ştiinţific al Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc (ÎICCMER). În 2007 a primit din partea Universităţii Maryland *Distinguished, International Service Award,* iar Asociaţia Americană de Ştiinţe Politice i-a acordat certificatul pentru merite excepţionale în predarea ştiinţelor politice. Deţine titlul de doctor *Honoris causa* al Universităţii de Vest din Timişoara (2002) şi al Şcolii Naţionale de Studii Politice şi Administrative din Bucureşti (2003). În iulie 2011, preşedintele Traian Băsescu i-a conferit Ordinul Naţional pentru Merit în grad de Mare Ofiţer pentru eforturile susţinute de promovare a democraţiei în România.

Volume publicate (selecţie): *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel* (Free Press, 1992 şi 1993; Polirom, 1997 şi 2007); *Fantasmele salvării. Democraţie, naţionalism şi mit în Europa postcomunistă* (Princeton University Press, 1998 şi 2009; Polirom, 1999); *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului romanesc* (University of California Press, 2003; Polirom, 2005; în 2004, Premiul Barbara Jelavich din partea American Association for the Advancement of Slavic Studies, ca lucrare excepţională în domeniul istoriei Europei de Răsărit şi Centrale); *The Devil în History: Communism, Fascism, and Some Lessons of the Twentieth Century* (University of California Press, 2012). Coeditor, împreună cu Dorin Dobrincu şi Cristian Vasile, al *Raportului Final al Comisiei Prezidenţiale pentru Analiza*

Dictaturii Comuniste din România (Humanitas, 2007); coeditor, împreună cu Bogdan C. Iacob, al volumului *The end and the Begining*: *The Revolutions of 1989 and the Resurgence of History* (Central European University Press, 2012).

Alte volume apărute la Editura Humanitas: *Fantoma lui Gheorghiu-Dej* (2008); *Perfectul acrobat. Leonte Răutu, măştile răului* (în colaborare cu Cristian Vasile, 2008); *Despre 1989. Naufragiul Utopiei* (2009); *Despre comunism. Destinul unei religii politice* (2011); *Lumea secretă a nomenclaturii. Amintiri, dezvăluiri, portrete* (2012); *Cartea preşedinţilor* (în colaborare cu Cristian Pătrăşconiu, 2013); *Diavolul în istorie. Comunism, fascism şi câteva lecţii ale secolului XX* (2013).

VLADIMIR TISMĂNEANU
STALINISM PENTRU ETERNITATE
O istorie politică a comunismului românesc

Ediţie revăzută şi adăugită
Traducere din limba engleză de CRISTINA PETRESCU şi DRAGOŞ PETRESCU Prefaţă de CRISTIAN VASILE Postfaţă de MIRCEA MIHĂIEŞ

HUMANITAS
Bucureşti
Seria „Istorie contemporană" este coordonată de
Cristian Vasile şi Vladimir Tismăneanu
Redactor: Adina Săucan
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Iuliana Constantinescu, Dan Dulgheru
Tipărit la Monitorul Oficial R.A.
Vladimir Tismăneanu
Stalinism for All Seasons. A Political History of Romanian Communism e HUMANITAS, 2014, pentru

prezenta versiune românească
Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
TISMĂNEANU, VLADIMIR
Stalinism pentru eternitate: o istorie politică a comunismului românesc / Vladimir Tismăneanu;
trad.: Cristina Petrescu, Dragoş Petrescu; pref.: Cristian Vasile; postf.: Mircea Mihăieş.
— Bucureşti: Humanitas, 2014 Bibliogr., Index
ISBN 978 – 973 – 50 – 4424 – 4
I. Petrescu, Cristina (trad.)
II. Petrescu, Dragoş (trad.)
III. Vasile, Cristian (pref.)
IV. Mihăieş, Mircea (postf.)
329.15 (498)
EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Fiului meu, Adam Volo, în speranţa că într-o zi această carte îl *va ajuta să înţeleagă grandoarea şi mizeria romantismului revoluţionar al secolului XX*; *şi în memoria a trei persoane*: *a mamei mele, Hermina Tismăneanu, şi a lui Ghiţă Ionescu şi Alvin Z. Rubinstein, care prin exemplul operelor lor şi prin îndrumarea acordată m-au ajutat în eforturile mele de a scrie istoria utopiei comuniste*

CUPRINS

O sinteză indispensabilă: Vladimir Tismăneanu şi comunismul românesc. *Prefaţă de Cristian Vasile* 9
Argument *de Vladimir Tismăneanu* 15
Bizantinism şi revoluţie. Istoria politică a comunismului românesc.
Reflecţii ale autorului pe marginea ediţiei americane a cărţii 19
Mulţumiri 27
Abrevieri şi acronime 31

INTRODUCERE
De ce o istorie a comunismului românesc? 33
CAPITOLUL 1
Înţelegerea stalinismului naţional
Moştenirea socialismului ceauşist 51
CAPITOLUL 2 O sectă mesianică
Partidul Comunist Român în ilegalitate, 1921 – 1944 71
CAPITOLUL 3
Drumul spre puterea absolută
De la cvasimonarhie la democraţie populară, 1944 – 1948 121
CAPITOLUL 4
Stalinismul dezlănţuit, 1948 – 1956 145
CAPITOLUL 5
Undele de şoc ale Congresului al XX-lea al P.C.U.S., 1957 – 1960 175
CAPITOLUL 6
Opoziţia faţă de hruşciovism
Gheorghiu-Dej şi apariţia comunismului naţional, 1960 – 1965... 209
CAPITOLUL 7
Comunismul dinastic al lui Ceauşescu, 1965 – 1989 229
EPILOG
Viaţa de apoi a P.C.R.
Ce s-a întâmplat cu membrii de partid? 1989 – 2000 277
ANEXĂ
Elita conducătoare a Partidului Comunist Român:
O listă biografică 301
NOTE 317
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ 377
Demonii. *Postfaţă de Mircea Mihăieş* 401
INDICE 409

O sinteză indispensabilă:
Vladimir Tismăneanu şi comunismul românesc

Prefaţă de Cristian Vasile

A trecut aproape un deceniu de la apariţia ediţiei româneşti a acestei cărţi şi cred că se impun câteva consideraţii privitoare la receptarea volumului. O parte însemnată a mediului academic autohton – îndatorată unor Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, Ilie Bădescu – a avut mari probleme atunci când a fost vorba să se raporteze la această sinteză de istorie a comunismului românesc. În câteva facultăţi importante cartea şi-a făcut loc cu greu în bibliografiile recomandate studenţilor. Iar mai târziu, când a fost acceptată, a figurat cumva „la pachet" cu Larry Watts. Nici că se putea o promiscuitate mai mare. Motivaţiile acestor ostilităţi şi reticenţe au fost multiple şi ele au pornit chiar de la titlul cărţii. Astăzi poate părea straniu, dar sintagme precum „comunism românesc", „comunişti români" au fost cu greu asimilate. Cauzele sunt complexe: victimizarea, externalizarea vinovăţiei, căutarea în afară a unor ţapi ispăşitori. Mult timp am crezut că este vorba mai degrabă despre o rezervă pudică, despre o amăgire patriotică şi naivă J. Acum sunt constrâns să admit că m-am înşelat pentru că, între timp, pe mulţi istorici formaţi în vechea şcoală i-a ajuns biografia din urmă.

Fireşte, orice concept poate fi supus discuţiei. Este o realitate că mulţi lideri comunişti nu au fost etnici români Apoi a existat rezerva – fantezistă, de altfel – care sugera că N. Ceauşescu nu ar fi reprezentativ pentru profilul adevăratului român. De aici, prin extrapolări mai mult decât hazardate, se ajungea inevitabil la concluzii false. La polul opus, o altă „şcoală de gândire" a vehiculat teza că, sub N. Ceauşescu, dincolo de privaţiuni, s-a produs o „renaştere naţională", o emancipare de sub sovietici, care pune sub semnul îndoielii chiar şi natura ideologică a regimului.

1. Vezi *Studii, şi Materiale de Istorie Contemporană*, serie nouă, vol. 4, 2005, p. 195.

De fapt, Vladimir Tismăneanu a răspuns direct sau indirect acestui gen de obiecţii chiar în cuprinsul cărţii: „spun [comunism] autohton în chip deliberat, pentru că eu, unul, nu accept poziţiile care văd stalinismul românesc drept o invazie (dictatură) alogenă şi doar atât”[1]. Profesorul româno-american nu a neglijat ponderea uneori covârşitoare a minoritarilor în cadrul extremei stângi din România, dar a identificat în mod detaşat şi minuţios principalele cauze, de natură social-economică şi etnică, ale acestei realităţi: „«Minorităţile respinse» (sintagmă propusă de R.V. Burks) s-au îndreptat către comunism deoarece acesta promitea să rezolve situaţia lor dificilă. Ele îşi imaginau că U.R.S.S. era un loc în care discriminarea etnică fusese abolită şi unde exista o adevărată solidaritate umană”[23]. O confirmare recentă, memorialistică, a acestor afirmaţii regăsim în ultima carte a profesorului Paul Cornea1. Vladimir Tismăneanu a susţinut în mod convingător că, pe lângă cei care nu aveau un ataşament puternic faţă de idealul României mari, la P.C.R. au aderat şi muncitori români şi „prin urmare o mare parte a atracţiei stârnite de P.C.R. (în măsura în care aceasta a existat) s-a născut, de fapt, din problemele reale ale României interbelice”[4]. Aşadar, „nu toţi comuniştii ilegalişti au fost spioni: mulţi au aderat la mişcarea clandestină din motive de idealism etic, chiar dacă ulterior crezul lor s-a dovedit falimentar”[5].

Astăzi acest gen de afirmaţii pare un loc comun, dar,

---

1 Vezi infra, p. 22.

2 Ibidem, p. 101.

3 Ce a fost. Cum a fost. Paul Cornea de vorbă cu Daniel Cristea-Enache, Editura Polirom, Iași, 2013.

4 Vladimir Tismăneanu, Stalinism pentru eternitate, ed. cit., p. 102.

5 Ibidem, p. 23.

în anii ’90 şi chiar în urmă cu un deceniu, pentru mulţi semăna cu o radicală rescriere a istoriei, aproape cu o revoluţie istoriografică. Unele dintre afirmaţiile lui Vladimir Tismăneanu au fost oarecum incomode pentru istoriografia şi memorialistica autohtone, care au fost înclinate – spre exemplu – către o eroizare romantică a mişcărilor studenţeşti din anul 1956. Or, potrivit evaluărilor lui Tismăneanu, obiectivele revoltelor studenţeşti din România, din toamna lui 1956, au fost diferite de cele ale mişcărilor din Ungaria şi Polonia; în sensul că în spaţiul românesc a prevalat aspectul naţional, antisovietic, nu cel umanist socialist[6], cu un potenţial dinamitard mai mare pentru sistemele comuniste est-europene. În acest context, cazul Alexandru Ivasiuc – de care Vladimir Tismăneanu s-a apropiat în anii ’70 – este cumva atipic.

Studentul Ivasiuc ajunge să conteste în toamna lui 1956 chiar raţiunea predării materiei ideologice fundamentale – *Bazele marxism-leninismului*. Aşadar, la tinereţe, Ivasiuc îl întruchipează pe cel care a refuzat disciplinarea ideologică de tip marxist-leninist, vădită prin sistemul educaţional rigid şi sufocant, plătind această sfidare cu şapte ani de închisoare şi domiciliu obligatoriu; la maturitate însă, suferă o transformare: alege – în ochii multora – o formă stranie de marxism, de umanism socialist, care îl apropie, dar îl şi îndepărtează de regimul lui Ceauşescu[7].

După „Tezele din iulie” 1971, când pentru mai mulţi colegi de breaslă era clar că Ceauşescu reînvie o formă de realism socialist, Ivasiuc (în calitatea sa de director al Casei de filme nr. 1) căuta – respectând vocabularul politic

6 Ibidem, p. 69.

7 Vezi „Studentul, scriitorul și pedagogia infernală a regimului comunist. Cazul Alexandru Ivasiuc“, în Revista istorică, tom XXIII, 2012, nr. 1-2, pp. 147-157.

al epocii – să apere libertatea de creaţie invocând umanismul socialist asumat – doar retoric – şi de Ceauşescu. În 1973 Ivasiuc îi transmite un memoriu lui Ceauşescu pledând pentru: depăşirea inhibiţiilor, eliberarea unor energii creatoare (prin temperarea cenzurii), stimularea imaginaţiei şi a gândirii, atragerea şi cultivarea celor mai buni regizori (între ei, Liviu Ciulei), libertate pentru manifestarea personalităţii artistice, combaterea şabloanelor. Luat în ansamblu, memoriul era un adevărat manifest inclusiv împotriva noii orientări ceauşiste, pe care Vladimir Tismăneanu o numeşte, şi în acest volum, de esenţă naţional stalinistă. Ideologul Dumitru Popescu, chemat de N. Ceauşescu să dea explicaţii cu privire la conţinutul memoriului, l-a combătut pe Ivasiuc, iar *statu-quo-ul* care sufoca cinematografia s-a păstrat[8]. În 1974 s-a încheiat şi directoratul lui Ivasiuc în fruntea Casei de Filme.

Intervalul 1974 – 1989 cred că poate fi catalogat drept „epoca de aur" a naţional stalinismului din România. Cartea lui Vladimir Tismăneanu a consacrat de fapt acest concept de stalinism naţional (numit şi *naţional stalinism*). Chiar înainte de 2003, anul apariţiei ediţiei americane a cărţii[9], profesorul de la University of Maryland a făcut o bine-venită distincţie între stalinism naţional şi naţional comunism. Atât volumul, cât şi studiile ulterioare ale lui Vladimir Tismăneanu au adus argumente în plus pentru valabilitatea termenului şi au fixat mai bine definiţia conceptului[10]. Regimul lui Ceauşescu, care devine ostil

8 Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond CC al P.C.R. – Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 4/1973, ff. 58-59.

9 Vladimir Tismăneanu, Stalinism for All Seasons: A Political History of Romanian Communism, University of California Press, Berkeley, California, 2003.

10 Idem, „What Was National Stalinism", în Dan Stone (ed.), The Oxford Handbook of Postwar European History, Oxford University Press, Oxford, 2012, pp. 462-479; vezi și idem, „Ce a fost stalinismul

oricărei forme de liberalizare, iese în mod clar din cadrele unui „comunism naţional”; iar a-l califica drept „naţional comunist” este cumva depăşit.

Dincolo de aceste clarificări conceptuale, mai trebuie subliniat că secţiuni importante ale cărţii, într-o versiune revizuită şi sintetică, au devenit la finele lui 2006 capitole ale *Raportului final* al Comisiei Prezidenţiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România[11], comisie pe care Vladimir Tismăneanu a şi prezidat-o. Prin aceasta, documentului – pe baza căruia preşedintele României a condamńat la 18 decembrie 2006 regimul comunist din România drept ilegitim şi criminal – i s-a imprimat şi o anumită orientare academic-morală: insistenţa asupra importanţei ideologiei în consolidarea şi perpetuarea sistemului comunist. Iar studiile de caz privitoare la represiune, împreună cu ceea ce am numit „vocile victimelor”, cuprinse în *Raportul final*, completează în mod fericit secţiunile datorate istoricului şi politologului româno-american. Poate ar fi trebuit să menţionez mai întâi un alt aspect: atunci când preşedintele ezita să condamne sistemul comunist, susţinând că are nevoie de dovezi privind caracterul său criminal, un reprezentant al societăţii civile (Rodica Palade) i-a replicat că nocivitatea profundă a regimului a fost deja documentată prin această lucrare a lui Vladimir Tismăneanu.

Sigur, cartea a avut nevoie de un proces lung de elaborare. Am vorbit cu altă ocazie despre treptele construite de autor către o istorie a comunismului românesc[12]; în principal, două au fost volumele ce au

---

național“, traducere de Iulia Vladimirov, în Despre comunism. Destinul unei religii politice, Editura Humanitás, București, 2011, pp. 74-105.

11 Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrincu, Cristian Vasile (editori), Raport final, Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România – Editura Humanitás, București, 2007.

12 „Trepte către o istorie a comunismului românesc“, postfață la Vladimir Tismăneanu, Arheologia terorii, ediția a III-a, revăzută și

anunţat marea sinteză: *Arheologia terorii* şi *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*. *Aş* îndrăzni să spun că şi *Stalinism pentru eternitate* se înscrie într-un plan de cercetare de lungă durată, care s-a finalizat peste un deceniu. Foarte recent, Vladimir Tismăneanu a publicat o altă lucrare de căpătâi, pregătită de fapt de această sinteză: *Diavolul în istorie*. *Comunism, fascism şi câteva lecţii ale secolului XX* 4, o analiză nuanţată a manifestărilor vădite ale răului radical în politica şi ideologia veacului trecut. H.-R. Patapievici a găsit poate formula mai potrivită atunci când s-a referit la *Diavolul în istorie**, „mărturia românească cea mai articulată, cea mai tăioasă, cea mai puternică" despre tragedia totalitară. Printr-o coincidenţă fericită, ambele cărţi au beneficiat de traducători care au fost ei înşişi specialişti în ştiinţe sociale şi umaniste (Cristina Petrescu, Dragoş Petrescu, Marius Stan), care au reuşit să transpună fidel şi expresiv în română textul din engleză.

În concluzie, *Stalinism pentru eternitate* este prima sinteză remarcabilă de istorie a comunismului autohton, care îmbină adecvat trei mari categorii de izvoare istorice: documentele de arhivă, sursele deschise (documentele de partid), mărturiile orale. Se adaugă explorarea unei impresionante literaturi de specialitate, care plasează comunismul românesc în contextul său est-european şi îi surprinde evoluţia în conexiune cu desfăşurările de la Moscova şi din întreg spaţiul sovietic[13][14]. Nu în ultimul

---

adăugită, Editura Curtea Veche, București, 2008, pp. 351-363.

13 Traducere din engleză de Marius Stan, Editura Humanitás, București, 2013, 348 pp. Prima ediție a apărut în engleză: Vladimir Tismăneanu, Devii in History: Communism, Fascism, and, Some Lessons of the Twentieth Century, University of California Press, Berkeley-Los Angeles, 2012.

14 De altfel, și volumele editate ulterior, susținute de I.C.R. din timpul lui H.-R. Patapievici, plasează trecutul comunist din România în context european și internațional – Vladimir Tismăneanu (ed.), Stalinism Revisited: The Establishment of Communist Regimes in East-

rând, este o istorie a comunismului din România cu o puternică dimensiune comparatistă. Între timp, cartea a fost tradusă în Polonia şi Albania. Toate elementele de mai sus sunt pledoarii pentru o nouă ediţie. Editura Humanitas a avut salutara iniţiativă de a aduce din nou în atenţia cititorilor această carte, pe care istoricul britanic David Pryce-Jones o numea inspirat: „o îmbinare de rigoare ştiinţifică, mânie şi durere".

15 martie 2014

ARGUMENT

Sectarismul, dogmatismul şi bizantinismul au marcat întreaga istorie a P.C.R. S-au scurs două decenii de la prima mea întâlnire cu H.-R. Patapievici. Îmi amintesc perfect cum, în stilul său deschis şi tranşant, m-a întrebat, înainte de a conversa despre varii mondenităţi: „Cum îţi explici absenţa revizionismului marxist în România?" A pornit atunci un dialog pe care îl continuăm şi azi, despre tânărul György Lukács, despre Leszek Kołakowski, Agnes Heller, despre hegeliano-marxism, alienare, reificare şi destinul subiectivităţii în regimurile totalitare. Nu pot decât să sper că vom reuşi să publicăm, într-un viitor nu prea îndepărtat, un volum cu dialogurile noastre. Cititorii interesaţi pot găsi un fragment, prefaţat de profesorul Toma Pavel de la University of Chicago, în numărul pe luna februarie 2014 al revistei *Orizont*. Discutăm acolo despre Katyn, genocid şi încarnările Diavolului în istorie.

Apărută în ediţia americană în 2003, apoi în traducere românească în 2005, cartea de faţă este un efort de a răspunde interogaţiei lui Horia şi nu doar a lui. Chestiunea i-a frământat pe Matei Călinescu, Pavel Câmpeanu, Daniel Chirot, Adrian Cioroianu, Dennis

---

Central Europe, CEU Press, Budapest-New York, 2009; idem (ed.), Promises of1968: Crisis, Illusion, and Utopia, CEU Press, Budapest-New York, 2011; Vladimir Tismaneanu, Bogdan C. Iacob (editori), The End and the Beginning: The Revolutions of 1989 and the Resurgence of History, CEU Press, Budapest-New York, 2012.

Deletant, Mary Ellen Fischer, Victor Frunză, Ghiţă Ionescu, Ken Jowitt, Gail Kligman, Gabriel Liiceanu, N. Manolescu, Virgil Nemoianu, Toma Pavel, Marta Petreu, Andrei Pleşu, Michael Shafir, Katherine Verdery, Leon Volovici, spre a-i numi doar pe aceştia.

Mulţumesc aici Editurii Humanitas, prietenilor mei Lidia Bodea, Adina Săucan şi Gabriel Liiceanu, pentru decizia de a publica această nouă ediţie a unei cărţi la care ţin enorm de mult. Le mulţumesc lui Cristian Vasile şi lui Mircea Mihăieş pentru minunatele cuvinte din prefaţa şi din postfaţa volumului. Fie-mi îngăduit să-i mulţumesc lui Mircea Cărtărescu pentru acel suprem compliment pe care mi l-a făcut atunci când m-a numit „un Proust al comunismului românesc”.

Cum explicăm fanatismul revoluţionar în veacul XX? Cum a fost posibilă orbirea unor întregi generaţii? Ce explică adeziunile înfierbântate, devoţiunile nevrotice, acele „căderi la Partid” despre care scriau Aleksander Wat şi Belu Zilber? Putem limita subiectul, cum se întâmplă uneori pe varii forumuri conspiraţioniste şi nu doar acolo, la ceea ce se numeşte, falsificator, calomniator şi denigrator, „complotul iudeo-bolşevic”? Cum s-a constituit reacţia inversă, de dezgust în raport cu masacrele ordonate de Stalin şi cu abjectele mascarade propagandistice eufemistic denunţate de Hruşciov drept „cultul personalităţii”? Care a fost fenomenologia abjurării, a deşteptării, a rupturii cu mirajul totalitar? Acum doi ani a apărut la Humanitas, în colecţia „Zeitgeist”, volumul clasic *The God that Failed* (*Zeul care a dat greş*). Publicată în 1949, la începutul Războiului Rece, fiind percepută drept un veritabil manifest anticomunist, cartea fost tradusă în franceză cu titlul *Le Dieu des ténèbres* şi a apărut în colecţia „Liberté de l’esprit” condusă ani de zile de Raymond Aron la Editura Calmann-Lévy.

În remarcabilul său dialog cu Daniel Cristea-Enache

(Ce *a fost*, *cum a fost*, Polirom, 2013), profesorul Paul Cornea se referă pe larg la acel volum esenţial. De curând a apărut la Humanitas traducerea uneia dintre marile cărţi pe subiectul autoamăgirii şi al deconvertirii, volumul de dialoguri între Czesław Miłosz şi Aleksander Wat. În cartea mea, intitulată *Mizeria utopiei*. *Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană* (tradusă la Polirom de Laura Lipovan), am examinat în adâncime ceea ce s-a numit „the revolt of the mind", chestiunea apostaziei în sectele comuniste. Ce i-a determinat, de pildă, pe un Karel Kosik ori pe un Jin Dienstbier să se despartă de leninism şi să susţină „socialismul cu chip uman" şi apoi, după înfrângerea Primăverii de la Praga, să devină disidenţi? Aceeaşi întrebare este valabilă pentru un János Kis, Jacek Kuroń şi Bronisław Geremek.

Răspunsul îl găsim, în mare măsură, în scrierile autobiografice ale marelui apostat care a fost Milovan Djilas. Am lângă mine, când scriu aceste rânduri, volumul lui Djilas, *Of Prisons and Ideas*, cu autograful autorului. Este unul dintre acei intelectuali care, plecând dinspre fanatismul cominternist, a reuşit să se emancipeze, să se debaraseze de cămaşa de forţă a ideologiilor utopice. Ne-am întâlnit la Washington în martie 1988, m-a prezentat tatălui său, istoricul Aleksa Djilas, de care mă leagă o veche prietenie. Djilas o cunoscuse la Belgrad, în 1947, pe sora mamei mele, Cristina Luca, fostă luptătoare în Franţa, în *maquis*, devenită diplomat cultural al guvernului Groza. În acel ceas de conversaţie am vorbit despre Ana Pauker şi Tito, despre Mośa Pijade şi Edvard Kardelj. Cu Aleksa m-am revăzut la Varşovia, în 2007, cred, la o conferinţă NEXUS organizată de Rob Riemen, autorul acelei cărţi de o mare frumuseţe intitulată *Nobleţea spiritului*, tradusă la Editura Curtea Veche în colecţia „Constelaţii".

În Polonia, România şi Ungaria, neîndoios, a existat, în prima fază a regimului comunist, o prezenţă masivă a

militanţilor de origine minoritară (ucraineni, evrei, maghiari, bulgari) în aparatele de dominaţie (partid, Securitate, ideologie, planificare etc.). Subiectul a fost examinat, între alţii, de către Pavel Câmpeanu, Robert Levy, Liviu Rotman şi Andrei Roth. În Ungaria şi Polonia, fenomenul a fost poate chiar mai pronunţat decât în România, cum demonstrează chiar „Memorandumul de la Snagov" al lui Imre Nagy. Cum scria marele scriitor polonez Czesław Miłosz, nu era vorba despre niciun „mister rasial", ci de atracţia exercitată de internaţionalismul mistic al bolşevismului asupra unor membri ai grupurilor discriminate şi persecutate în perioada interbelică şi, mai ales, în anii războiului. Apoi, trebuie să luăm în seamă că în fruntea P.C.R. s-a aflat, între 1945 şi 1965, Gh. Gheorghiu-Dej, un stalinist de origine etnic românească, că tot etnici români au fost: Teohari Georgescu, Alexandru Drăghici, Gh. Apostol, Chivu Stoica, N. Ceauşescu, Constantin Pârvulescu, Ilie Verdeţ, Manea Mănescu, Constantin Dăscalescu, Suzana Gâdea, Ion Ioniţă, Ştefan Andrei, Cornel Burtică, Virgil Trofin, Ion Stănescu, Cornel Onescu, Nicolae Plesiţă, Ion Iliescu, Ion Traian Ştefănescu, Eugen Florescu, Tamara Dobrin, Nestor Ignat şi atâţia alţii.

Nici Iosif Chişinevschi, nici Ana Pauker, nici Vasile Luca, nici Gheorghiu-Dej nu acţionau în virtutea unei motivaţii „naţionale". Aceşti oameni erau „exteriori" nu prin etnie, d prin ideologie, fie că se numeau Gheorghe Gheorghiu sau Iosif Chişinevschi, Władysław Gomułka sau Roman Zambrowski, Antonin Novotný sau Bedfich Geminder. Nu întâmplător şi-a intitulat Teresa Torańska volumul de interviuri cu magnaţii stalinişti ai Poloniei *Oni* (*Ei*). Erau soldaţi devotaţi ai Stalintemului, spre a relua un termen propus de doi ex-comunişti germani refugiaţi în anii războiului în Statele Unite, scriind sub pseudonimul „Ypsilon", lucrare recenzată de respectatul Kremlinolog

Bertram Wolfe.

Aceşti fanatici din România, grupaţi într-o sectă mesianică în care „mântuitorul” purta numele Stalin, serveau interesele Kremlinului, ca şi Mátyás Rákosi şi Ernő Gerö în Ungaria, ca şi Klement Gottwald şi Rudolf Slănsky în Cehoslovacia, ca şi Bolesław Bierut (nume născut prin combinaţia dintre supranumele sale, Bieńkowski şi Rutkowski) şi Jakub Berman în Polonia, ca şi Wilhelm Pieck şi Walter Ulbricht în R.D.G., ca şi Gheorghi Dimitrov şi Vâlko Cervenkov în Bulgaria, ca şi Enver Hodja şi Mehmet Shehu în Albania (mă refer în primul rând la perioada luării puterii). La fel, în Vest, Palmiro Togliatti (Ercoli) şi Luigi Longo (*nom de guerre* Gallo în timpul Războiului Civil din Spania) în Italia, Maurice Thorez şi Jacques DucIos, în Franţa, serveau necondiţionat linia Moscovei.

În final, recomand cartea regretatului istoric Viktor Zaslavsky şi a soţiei sale, profesoara Elena Agarossi, *Stalin and Togliatti*: *Italy and the Origins of the Cold War* (Woodrow Wilson Center Press/Stanford University Press, 2011), un studiu superb documentat care probează totala înfeudare a P.C. Italian în raport cu directivele lui Stalin. În anii de început ai Războiului Rece, elita comunistă italiană era complet dirijată de P.C.U.S. (Viktor Zaslavsky, Elena Agarossi, op. cit., p. 24). La fel şi aceea românească, fără rezerve, fără scrupule, fără remuşcări. Să citez în concluzie aceste cuvinte ale lui Eric Hoffer: „*… There is often a monstruous incongruity between the hopes, however noble and tender, and the action that follows them*” („Există adeseori o nepotrivire monstruoasă între speranţe, oricât de nobile şi inimoase, şi acţiunea care le succedă”).

Vladimir Tismăneanu *Washington, D.C.*

31 martie 2014

Bizantinism şi revoluţie.

Istoria politică a comunismului românesc *Reflecţii ale autorului pe marginea ediţiei americane a cărţii*

Destinul radicalismului utopic în veacul XX este un subiect pe cât de complicat, pe atât de fascinant. Aşa cum arăta şi Paul Berman într-o importantă carte apărută la Editura Norton în 2003, *Liberalism and Terror*, nu putem separa fenomenul totalitarismului fundamentalist-religiös, mai ales în varianta sa islamică, de tradiţia agresiunii împotriva modernităţii liberale aşa cum a fost ea încarnată în experimentele leniniste şi fasciste. Mesianismul revoluţionar modern s-a situat în opoziţie cu valorile umanismului burghez, dispreţuite şi atacate drept filistine, ipocrite şi mediocre. Merită să fie amintite aici contribuţiile esenţiale în domeniul interpretării eshatologiei revoluţionare marxiste datorate unor Jacob Talmon, Raymond Aron, Alain Besançon, Karl-Dietrich Bracher, Hannah Arendt, Leonard Schapiro, Richard Pipes, Zbigniew Brzezinski, Robert C. Tucker, Robert Conquest şi Martin Malia. Aş aminti şi excelenta carte a lui Daniel Chirot intitulată *Modern Tyrants*, o radiografie lucidă a originilor şi persistenţei răului în lumea contemporană. Comunismul românesc a fost o subspecie a radicalismului bolşevic, el însuşi născut ca urmare a logodnei dintre tradiţia revoluţionară rusă şi versiunea voluntaristă a marxismului. Ca să pricepem mentalităţile celor care au fondat comunismul românesc, este necesară înţelegerea naturii şi sensului comunismului rus (spre a relua titlul unei excepţionale şi mereu actuale cărţi a lui Nikolai Berdiaev). Lenin a fost primul lider care a întruchipat acest nou model carismatic, având în centru instituţia partidului revoluţionar „înarmat" cu ideologia opoziţiei totale în raport cu democraţia liberală şi economia de piaţă. Stalinismul reprezintă versiunea extremă (şi extremistă) a bolşevismului, iar cazul românesc, inclusiv sinteza perversă dintre leninism, tiers-mondism şi un

naţionalism xenofob (înrudit cu ceea ce Umberto Eco numea „ur-fascism”, fascism primordial) în ideologia epocii Ceauşescu, poate lumina efectele dezastruoase ale unor asemenea experimente de „inginerie socială”.

În recenzia făcută cărţii mele *Stalinism pentru eternitate* în revista *Times Literary Supplement*, istoricul britanic David Pryce-Jones accentua importanţa conceptului de *bizantinism* în explicaţia pe care o propun asupra fenomenului comunist românesc. Într-adevăr, natura conspirativă a partidului (chiar atunci când ajunsese la putere), permanentele jocuri de culise, lupta feroce pentru putere, absenţa dimensiunii etice şi sacralizarea unei ideologii împietrite, toate acestea s-au combinat într-o matrice totalitară cu trăsături specifice pe care m-am străduit să le luminez în cartea mea. Scriind despre volumul meu în revista trimestrială *East European Politics and Societies*, istoricul american Robert Levy, autorul biografiei Anei Pauker, apărută tot la University of California Press şi tradusă la Polirom, observa: „Savant strălucit care combină o vastă bază teoretică cu o înţelegere instinctivă a ceea ce el descrie drept dramele «tragicomice» ale clandestinităţii comuniste româneşti, el [Vladimir Tismăneanu] posedă o cunoaştere intimă a psihicului comunist şi a componentei sale româneşti. Aceste elemente i-au fost de mare folos în scrierea acestei cărţi, fără îndoială analiza fundamentală a comunismului românesc (*the definitive account of Romanian communism*)” (vol. 14, nr. 4, toamna lui 2004, p. 697). În acelaşi sens a scris şi William Crowther, cunoscut politolog american specializat în chestiuni româneşti, într-o recenzie apărută în *Slavic Review*. Nu mai insist asupra subtilei cronici apărute în trei episoade în *România literară*, sub titlul „Demonii”, de Mircea Mihăieş (inclusă în acest volum ca postfaţă).

Câteva precizări semnificative: am lucrat vreme de

mai bine de 20 de ani la scrierea unei istorii politice a comunismului românesc (între timp am publicat numeroase alte cărţi, mai mult sau mai puţin înrudite cu acest subiect). Spun istorie politică doar spre a distinge demersul pe care îl propun de alte forme de istorie: socială, economică etc. Altminteri, spre a fi cât se poate de clar, în cazul acesta, deci al analizei comunismului românesc ca fenomen politic şi ideologic, istorie politică înseamnă istorie pur şi simplu. Prin urmare, este vorba despre *prima istorie comprehensivă şi comparativă a acestui fenomen*, de la naşterea sa, trecând prin clandestinitate, prin luptele acerbe pentru putere şi impunerea unui model instituţional ideocratic-totalitar, până la prăbuşirea din decembrie 1989 şi viaţa sa de apoi, agonică şi dupli7 citară, în România de după Ceauşescu. Faptul că este vorba despre o lucrare necesară din punct de vedere *intelectual* şi *moral*, despre o istorie definitivă, este notat chiar de Robert C. Tucker, profesor emerit la Universitatea Princeton, biograful lui Stalin şi autorul unor cărţi clasice de marxologie şi sovietologie, în cuvintele de susţinere a cărţii publicate pe coperta a patra. Lucrarea a primit în decembrie 2004

Premiul Barbara Jelavich din partea Asociaţiei Americane pentru Avansul Studiilor Slave, din care face parte şi Asociaţia de Studii Române, pentru o carte remarcabilă (*distinguished monograph*) pe teme sud-estşi central-europene publicată în anul anterior. În motivaţia juriului pentru acest prestigios premiu se arată că lucrarea „este o contribuţie decisivă la înţelegerea mecanismelor de funcţionare a Partidului Comunist Român şi a dinamicii regimurilor comuniste din Europa de Est şi o combinaţie de rigoare ştiinţifică, interpretare creatoare şi convingătoare, precum şi angajament personal”. Să mai spun că o recenzie elogioasă a apărut şi în influenta revistă *Foreign Affairs* sub semnătura politologului american

Robert Legvold, profesor la Universitatea Columbia din New York. Amintesc aceste lucruri pentru că, mai ales în ultima vreme, există o tendinţă de a susţine, în totală contradicţie cu evidenţa factuală, inexistenţa unei istorii a comunismului românesc de la origini până la prăbuşire (am citit asemenea afirmaţii în diverse ziare şi reviste). În ce mă priveşte, pe baza a ceea ce am întreprins, inclusiv ani de investigaţii în arhive, sunt convins că această istorie există. Iar acum, când cartea apare în româneşte, lucrurile se vor clarifica şi vom putea discuta ipotezele şi concluziile mele în deplină cunoştinţă de cauză. În acest context, ţin să reamintesc un principiu esenţial pentru sănătatea climatului intelectual, şi anume acela care spune că ignoranţa nu este un argument. Eu, unul, în cartea mea, i-am amintit pe cei care au contribuit, de-a lungul deceniilor, la studierea ştiinţifică a comunismului românesc. Tocmai din acest motiv am închinat cartea memoriei profesorului Ghiţă Ionescu, cel în care am văzut un mentor şi un model. Dar, aşa cum mi-a scris profesorul cu câteva luni înaintea dispariţiei sale, lucrarea sa din 1964 nu fusese construită pe baza accesului la arhivele P.C.R. în plus, se oprea la momentul începutului despărţirii de Moscova: „Bineînţeles că îmi poţi dedica volumul tău în ce fel doreşti. Plăcerea şi onoarea vor fi de partea mea. Cred că, într-adevăr, ai făcut descoperiri enorme în arhive şi că volumul meu, dată fiind bogăţia materialelor pe care le va aduce cartea ta, are să pară doar un predecesor învechit”. În ce mă priveşte, consider lucrarea lui Ghiţă Ionescu drept fundamentul pe cât de original, pe atât de viabil pe care am încercat să clădesc propria mea analiză a acestei inepuizabile teme (vezi articolul meu, Amintirea lui Ghiţă Ionescu”, *22*, 10 – 16 iulie 1996, p. 4). În egală măsură, urmând modelul său, sunt primul care să susţină cercetătorii români în efortul de cunoaştere a itinerariului politic al comunismului românesc, însă cred că trebuie să recunoaştem priorităţile

şi împlinirile, mai ales atunci când acestea sunt validate de comunităţile ştiinţifice din ţară şi din străinătate.

Tema istoriei comunismului românesc este incitantă, extrem de dificilă, plină de capcane, ceea ce a făcut din abordarea ei un demers complicat, mai cu seamă la nivelul surselor şi al verificabilităţii informaţiilor utilizate. Ea a fost tratată de o serie de autori cărora ţin să le recunosc meritele incontestabile: Ghiţă Ionescu, Henry Roberts, Michael Shafir, Ken Jowitt, Robert King, Dennis Deletant, Robert Levy, Catherine Durandin, Victor Frunză şi nu foarte mulţi alţii. Oricum, nu vreau să transform acest text într-o analiză a bibliografiei problemei. În ţară, mai cu seamă în ultimii ani, au apărut lucrări importante, datorate lui Florin Constantiniu, Lucian Boia, Pavel Câmpeanu, Mihai Retegan, Stelian Tănase, Adrian Cioroianu, Mircea Stănescu, Andi Mihalache, Marius Oprea, precum şi culegeri de documente editate de Dan Cătănuş, Ioan Chiper, Alina Tudor, Gh. Buzatu, Mircea Chiriţoiu, Ioan Scurtu (din nou, nu menţionez decât unele dintre cărţile pe care le-am consultat şi nu mă refer la diferenţele de orientare ideologică a respectivilor autori/editori). Nu mai insist aici asupra atâtor volume de interviuri şi memorii, precum şi biografii politice publicate după prăbuşirea comunismului (merită amintite contribuţiile doamnelor Lavinia Betea şi Doina Jela). Îndrăznesc să pomenesc aici şi volumele mele anterioare, între care *Arheologia terorii* şi *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*.

Multe dintre cărţile apărute în ţară explorează pagini mult timpobscur e, episoade tenebroase din istoria politică a comunismului autohton. Spun autohton în chip deliberat, pentru că eu, unul, nu accept poziţiile care văd stalinismul românesc drept o invazie (dictatură) alogenă şi doar atât. În egală măsură, ca o contraparte ironică a tendinţei amintite mai sus, mi se pare că lipseşte încă dimensiunea comparativă în abordarea fenomenului: este ca şi cum

stalinismul naţional promovat de Gheorghiu-Dej şi Ceauşescu s-ar fi dezvoltat într-un mediu aseptic, autarhic, fără conexiuni şi influenţe externe. Tot atât de importantă este acurateţea informaţiilor: nimic nu poate fi mai devastator în asemenea întreprinderi de recuperare a memoriei istorice decât aproximaţiile grăbite. Câteva exemple relativ recente: în comentariul introductiv al unor istorici pe marginea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic din 1960, publicată în *ALS A* cu câţiva ani în urmă, se „decodifică" o referinţă a lui Dej la un anume „Leonea" ca fiind vorba despre un personaj de nivel mediu în aparatul ideologic, în clipa aceea exclus din P.M.R. (tatăl meu), şi nu despre pontiful doctrinar *en titre* al partidului, Leonte Răutu (apropiat de primul-secretar, care, în acel caz precis, chiar i se adresa cu diminutivul rusesc pomenit mai sus).

În fine, un dicţionar de „spioni şi securişti", pe lângă multe informaţii nu doar veridice, ci şi verificate documentar, perpetuează unele inexactităţi (de pildă, că generalul de grăniceri Mihail R. Boico ar fi fost căsătorit cu fiica vitregă a lui Vasile Luca – în realitate, a fost soţul surorii mamei mele, Cristina Boico, care adoptase numele Luca drept pseudonim în timpul rezistenţei franceze). Nu mai vorbesc de faptul că lipsesc numeroase figuri importante, membri ai Colegiului Director al Ministerului de Interne din perioada Drăghici. Cât priveşte includerea în dicţionar a lui Alexandru Iliescu numai pentru că a participat la Congresul al V-lea şi a trăit câţiva ani în U.R.S.S., ea mi se pare mai degrabă legată de faptul că acesta a fost tatăl fostului preşedinte al României, urmărindu-se astfel alte scopuri decât acela al cunoaşterii nepărtinitoare a trecutului. Simplu spus, nu toţi comuniştii ilegalişti au fost spioni: mulţi au aderat la mişcarea clandestină din motive de idealism etic, chiar dacă ulterior crezul lor s-a dovedit falimentar. Toate aceste erori ţin,

evident, de o anumită precipitare în a acoperi golurile din istorie, însă nu rareori ele pot duce la distorsiuni regretabile. Nu mai vorbesc de pasiunile politice transformate în argumente istorice. Istoria politică solicită un registru de obiectivitate, respect pentru bibliografia problemei, recunoaşterea publică a lucrărilor precedente, inclusiv criticarea unor erori şi analize ce s-au dovedit fie incomplete, fie de-a dreptul false (nu exclud din acest tip de critică propriile mele lucrări şi am acceptat în unele cazuri sugestii bazate pe informaţii coerente şi credibile, precum cele oferite de Pavel Câmpeanu, Marius Oprea, Robert Levy şi Stelian Tănase).

De fapt, dacă este să mărturisesc mai exact aventura conceperii propriei mele cărţi, *Stalinism pentru eternitate*, aş spune că am început-o cu un sfert de veac în urmă. Mai întâi, în România, mi-a fost dat să citesc cartea lui Ghiţă Ionescu apărută la Oxford University Press în 1964 (am împrumutat-o de la Ileana Gaston Marin, care a sustras-o pentru câteva zile din biblioteca tatălui ei, unul dintre demnitarii de vârf, în plan economic, ai perioadei Dej). Graţie prietenei mele Nadia Badrus, am avut şansa să citesc o serie de documente culese în antologiile „pentru uz intern" pregătite de Institutul de Istorie de pe lângă C.C. al P.C.R. (era prin 1970, cred, când Gheorghe Badrus, tatăl ei adoptiv, lucra ca adjunct al lui Ion Iliescu la Secţia de Propagandă a C.C.). În 1971, Badrus, precum şi Mihai Bujor Sion Senior, Constantin Vlad, Ilie Rădulescu şi, fireşte, Ion Iliescu erau marginalizaţi ca efect al „Tezelor" din iulie, sub acuzaţia de „intelectualism". Gheorghe Badrus pleca ambasador la Moscova, Ion Iliescu devenea secretar cu propaganda pe judeţul Timiş.

Format ca sociolog în prima parte a anilor '70, am beneficiat de relativa deschidere a perioadei, inclusiv accesul la cărţi de orientare antistalinistă şi neomarxistă (multe le-am citit graţie prietenului meu Alexei Florescu, al

cărui tată, Mihail, el însuşi fost voluntar în Spania şi luptător în *maquis*, era nu doar un tehnocrat al regimului, membru al C.C., secretar de stat la Consiliul Naţional pentru Ştiinţă şi Tehnologie, ci şi un vorace cititor şi colecţionar de cărţi de filosofie, sociologie şi politologie). Alte lucrări aparţinând tradiţiei stângii libertare le-am citit graţie lui Dumitru Ţepeneag şi soţiei acestuia, Mona. Nu trebuie neglijat acest lucru, mai ales din perspectiva informaţională şi metodologică necesară scrierii unei istorii necontrafăcute a comunismului. O mare parte a literaturii critice la adresa leninismului şi a expresiei sale paroxistice care a fost stalinismul provine exact din direcţia marxismului antiautoritar, fie el de direcţie reformistă (social-democrată), fie neohegeliană (marxismul occidental ilustrat de operele tânărului Lukács, precum şi de cele ale lui Antonio Gramsci şi ale filosofilor Şcolii de la Frankfurt). Aş pomeni şi impactul lecturilor dintR-oţki, din Rosa Luxemburg (mai ales *Critica revoluţiei ruse*). Nu mai vorbesc de influenţa exercitată asupra mea de formidabila trilogie consacrată istoriei marxismului de Leszek Kołakowski. Tocmai pentru că mă ocupam de „teoria critică a societăţii”, am devenit tot mai interesat de natura radicalismului politic de stânga în genere şi de avatarele acestuia în versiunea sa românească. Eram obsedat de momentele misterioase din istoria ilegalităţii comuniste, precum şi de teribilele rivalităţi dintre diverşii lideri ai partidului. Voiam să înţeleg mecanismele puterii, mai întâi în interiorul minusculei secte politice numite P.C. din România (Secţie a Internaţionalei a III-a Comuniste – *Comintern*), apoi ca formaţiune dominantă, a cărei viziune ideologică avea să ducă la completa transformare a ţării în direcţia tragică a utopiei egalitariste de sorginte bolşevică (nu intru aici în spinoasa chestiune a relaţiei dintre leninism şi marxismul originar, amintind doar că unii dintre cei mai acerbi şi mai persuasivi critici ai pucismului

conspiraţionist leninist, inclusiv C. Dobrogeanu-Gherea, Karl Kautsky, Rosa Luxemburg, Gheorghi Plehanov, Troţki însuşi înainte de convertirea sa la bolşevism, ca să nu mai vorbesc de menşevici celebri precum luli Martov, Fiodor Dan şi Pavel Akselrod, erau marxişti convinşi). Tema raportului dintre marxism şi bolşevism merită aşadar tratată cu deplină seriozitate.

Discursul oficial, mai ales după „Expunerea" lui Nicolae Ceauşescu din mai 1966, cu prilejul celei de-a 45-a aniversări a constituirii Partidului Comunist din România (P.C.R.), combină invocarea criteriilor ştiinţifice în recunoaşterea „meritelor reale ale diverşilor militanţi" cu fixaţia descoperirii continuităţii mişcării progresiste, chiar antiimperialiste în istoria românească, de la Mihai Viteazul (mai târziu se va vorbi de Burebista şi Decebal) la orgoliosul secretar general ce-i succedase lui Dej în martie 1965. Venind eu însumi din mediul ilegaliştilor, mai precis din acea microcultură politică a foştilor voluntari din Spania şi a luptătorilor din Rezistenţa franceză, am descoperit foarte devreme contrastul dintre legendele oficiale şi diversele fragmente de adevăr subiectiv aşa cum apăreau ele în discuţii private, mărturisiri sincopate şi ironii muşcătoare. Descopeream, de asemenea, o temă ce avea să mă frământe de-a lungul întregii mele cariere profesionale: raportul dintre comunism, fascism, anticomunism şi antifascism, pe scurt, deveneam conştient că, aşa cum a demonstrat-o François Furet, relaţia dintre cele două mişcări totalitare, visceral ostile valorilor şi instituţiilor democratice liberale, era chestiunea istorică fundamentală a veacului XX.

Vladimir Tismăneanu Washington, D.C. septembrie 2004 – ianuarie 2005

Mulţumiri

Mulţumirile mele, ca şi însăşi această carte, se referă atât la trecut, cât şi la prezent. Nu toţi cei care au sprijinit

cercetarea mea pot fi numiţi şi nu toţi au trăit destul pentru a vedea rezultatul contribuţiilor lor. Cu toate acestea, vreau să-mi exprim profunda gratitudine faţă de toţi cei care m-au ajutat. De fapt, atât de mulţi oameni m-au ajutat, în atât de multe feluri, încât îmi este imposibil să spun cărora dintre ei le sunt cel mai recunoscător.

În unele cazuri, sprijinul pe care l-am primit reprezintă chiar o parte a istoriei şi aceste contribuţii sunt recunoscute în detaliu chiar în carte. Un număr de membri ai elitei, inclusiv unii dintre foştii membri ai Comitetului Executiv al Comitetului Central al Partidului Comunist Român, au acceptat să fie intervievaţi, printre aceştia numărându-se Ştefan Andrei, fost ministru de Externe, Dumitru Popescu, fost secretar al Comitetului Central şi ideolog-şef, precum şi Ion Iliescu, fost ministru al Tineretului, secretar al Comitetului Central şi cel dintâi preşedinte postcomunist al ţării. Am fost, de asemenea, ajutat în 1994, în România, de Ioan Scurtu (director al Arhivelor Naţionale), Virgil Măgureanu (director al Serviciului Român de Informaţii [S.R.I.]), Ioan Mircea Paşcu (secretar de stat în Ministerul Apărării), Mihai Bujor Sion (consilier la Ambasada României din Washington) şi de generalul Dumitru Cioflină (şeful Statului-Major al Armatei Române). Trebuie spus că, în ciuda dezacordurilor noastre politice, aceste persoane mi-au facilitat accesul, altfel extrem de limitat, la arhivele partidului. Ca urmare, această carte nu este numai prima care analizează istoria comunismului românesc dintr-o perspectivă istorică comparativă, ci e şi prima care oferă un material cât mai substanţial inspirat din biografiile culturale şi politice ale celor implicaţi.

Atât de-a lungul elaborării informale, cât şi al celei formale (1974 – 2001) a acestei cărţi, numeroase persoane mi-au împărtăşit din cunoştinţele lor despre istoria comunismului românesc şi internaţional şi mi-au furnizat

detalii unice asupra unor evenimente, personalităţi, facţiuni, prietenii şi conflicte – pe scurt, dimensiunea umană a acestei poveşti, aşa cum a fost trăită de către cei ce au luptat pentru comunism şi l-au susţinut, precum şi de aceia care, în diferite stadii, i s-au opus. Chiar dacă unii dintre aceştia au plecat dintre noi, alţii sunt încă în viaţă. Ei au aparţinut unor generaţii diferite şi au avut formaţii şi viziuni politice diverse, opuse chiar. Le sunt dator tuturor pentru că mi-au acordat încrederea lor şi sper că această carte este ceea ce am promis să fac: o analiză obiectivă, deşi nu lipsită de pasiune, a comunismului românesc ca un caz emblematic al sfidării ideologice globale numite leninism.

Prieteni sau colegi care studiază Partidul Comunist Român, cum ar fi Florin Constantiniu, Michael Shafir, Vladimir Socor, Robert Levy, Stelian Tănase, Mircea Chiriţoiu şi Marius Oprea, m-au ajutat de-a lungul anilor cu documente şi opinii. Vreau să le mulţumesc şi lui Andrei Brezianu, Marius Dobrin, Cornel Dumitrescu, Virginia Gheorghiu, Ileana Gaston Marin, Mihai Oroveanu, Mircea Mihăieş şi Ioan T. Morar pentru că m-au ajutat să obţin cărţi, ziare vechi şi alte materiale care au făcut posibilă finalizarea acestui volum.

Dan Chirot, Ken Jowitt, Gail Kligman şi Katherine Verdery mi-au oferit cu generozitate şi în mod constant părerile şi comentariile lor critice asupra cercetării mele continue. Doi recenzenţi anonimi de la University of California Press m-au ajutat în mod semnificativ la îmbunătăţirea argumentaţiei, cerându-mi să subliniez dimensiunea internaţională a comunismului românesc şi sugerându-mi că postcomunismul necesită mai degrabă o nouă carte decât un imens capitol în volumul de faţă. Am avut şansa să lucrez cu Stan Holwitz, redactor principal la University of California Press, care a crezut cu fermitate în acest proiect de la începutul anilor ’90 şi până în ziua

când, în septembrie 2001, l-am sunat şi i-am spus: „E gata”. A discuta cu Stan despre comunism, fascism şi alte „isme” ale secolului XX a reprezentat o experienţă plină de satisfacţii. Sunt mândru de faptul că el consideră că această carte contribuie la explicarea atât a atracţiei către comunism, cât şi a costurilor lui.

Suzanne Knott, redactor principal la University of California Press, mi-a fost de mare ajutor de-a lungul întregului proces de realizare a cărţii. Mulţumiri deosebite i se cuvin lui Peter Dreyer, el însuşi un cercetător al radicalismului de stânga, care este într-adevăr cel mai bun redactor de carte pe care îl poate avea un autor. El nu numai că mi-a atras atenţia asupra neclarităţilor şi impreciziilor, dar a şi citit cartea cu reală empatie.

În anii ’90, am primit suport financiar sau de altă natură pentru scrierea acestei istorii din partea mai multor instituţii, începând cu propria mea universitate, University of Maryland, Collège Park, şi continuând cu Woodrow Wilson International Center for Scholars, International Research and Exchanges Board (IREX) şi National Council for Eurasian and East European Research. Le adresez mulţumiri cordiale şi lui Jan T. Gross şi lui Gale Stokes pentru entuziastele lor scrisori de susţinere a proiectelor mele. Înainte de 1990, cercetarea mea asupra comunismului (inclusiv a celui românesc) s-a desfăşurat la Foreign Policy Research Institute din Philadelphia, unde am fost vreme de doi ani Hooper Fellow şi apoi cercetător pentru mai mulţi ani.

Am fost cu adevărat norocos să fiu ajutat la Washington de către Cristina şi Dragoş Petrescu, doi doctoranzi de la Central European University din Budapesta, care au petrecut primăvara anului 2000 la University of Maryland. Entuziasmul lor pentru acest proiect a fost contagios: după ani epuizanţi de lectură şi relectură, scris şi rescris, am avut în sfârşit sprijinul

intelectual de care aveam nevoie pentru a finaliza ceea ce părea a fi o întreprindere sisifică. Doi studenţi, Luke Murry de la University of California, Los Angeles (asistentul meu în perioada în care am beneficiat de o bursă acordată de Wilson Center în vara lui 2001), şi Andrew Cizek de la University of Maryland, au lucrat asupra manuscrisului, făcând sugestii utile şi sporindu-i claritatea.

Sunt unul dintre puţinii cercetători ce au avut acces direct (începând din 1994) la arhivele Biroului Politic şi ale Secretariatului P.C.R. şi, de fapt, le-am oferit multe dintre materialele pe care le-am fotocopiat şi altor cercetători din România şi din Statele Unite. Câteva dintre stenogramele şedinţelor Biroului Politic au fost publicate la Bucureşti în revista lunară *Sfera Politicii*. Robert Levy, pe atunci doctorand al departamentului de istorie al University of California, Los Angeles (UCLA), a avut acces total la documentele referitoare la afacerea Pauker-Luca pe care le deţin. Aceste documente au constituit surse relevante pentru excelenta sa teză, dezvoltată ulterior într-o carte publicată de University of California Press.

Sprijin direct sau indirect mi-a fost acordat – şi îmi cer iertare pentru orice omisiune din această listă – de către Gabriel Andreescu, Nicholas Andrews, Sorin Antohi, Rozica Apostol, Egon Balas, Mihnea Berindei, Corneliu Bogdan, Radu Bogdan, Cristina Boico, Olga Boico-Trébitsch, Mihai Botez, Julien Botos, Jonas Brodin, Matei Călinescu, Pavel Câmpeanu, Sergiu Celac, Tita Chiper, Gheorghe Chişinevschi, Ceslav Ciobanu, Andrei Codrescu, Corneliu Coposu, Marţian Dan, Ivan Deneş, Radu Filipescu, Alexei Florescu, Dinu Giurescu, Vasile Gogea, Paul Goma, Virgil Ierunca, Christina Illias-Zarifopol, Mariana Ioan, Radu

Ioanid, Virgil Ioanid, Ghiţă Ionescu, Alexandru Ivasiuc, Florica Jebeleanu, Vladimir Krasnosselski, Monica Lovinescu, Nicolae Manolescu, William McPherson, Ilka

Melinescu, Irma Miko, Aurel Dragoş Munteanu, Gheorghe Neacşu, Victor Neumann, Leonard Oprea, Mircea Oprişan, Ion Mihai Pacepa, Dan Pavel, Dan Petrescu, Daniel Pipes, Theodor Popescu, Cristian Popişteanu, Grigore Răceanu, Mircea Răceanu, Michael Radu, Petre Roman, Oana Santighian, Sanda Sauvard, Iosif Scherman, Mihai Bujor Sion, Radu Stern, Eugen Szabó, Hermina Tismăneanu, Leonte Tismăneanu, Nehama Tismineţki, Sorin Thma, Dorin Tudorán, Eva Ţuţui, Iulia Unger, Sergiu Verona, Ileana Vrancea, Trevor Wysong şi Ilie Zaharia.

În sfârşit, îi mulţumesc din toată inima soţiei mele, Mary Sladek, care a crezut în această carte de-a lungul întregii noastre vieţi împreună.

Abrevieri şi acronime

Notă: Acronimele comune (de exemplu, O.N.G.) şi cele care apar doar o singură dată în carte şi a căror formă completă este indicată pe loc (de exemplu, ICECHIM) nu au fost incluse în această listă.

A.S.R.I.	Arhiva Serviciului Român de Informaţii
B.M.Ţ.	Blocul Muncitoresc-Ţărănesc
C.A.E.R.	Consiliul de Ajutor Economic Reciproc
C.C.	Comitetul Central
C.D.R.	Convenţia Democratică din România
Cominform	Biroul Informativ al Partidelor Co Muncitoreşti
Comintern	Internaţionala Comunistă (a III-a) (1919
F.D.S.N.	Frontul Democrat al Salvării Naţionale
F.S.N.	Frontul Salvării Naţionale
I.K.K.I.	Comitetul Executiv al Internaţionalei Co
N.K.V.D.	Poliţia secretă sovietică
P.C.	Partidul Comunist
P.C.C.	Partidul Comunist Chinez
P.C.R.	Partidul Comunist Român (înainte de 19 Comunist din România; sub numele d Muncitoresc Român între februarie 1948 şi iu

P.C.U.S. Partidul Comunist (Bolşevic) al Uniunii S
P.D. Partidul Democrat
P.D.S.R. Partidul Democraţiei Sociale din Români
P.M.R. Partidul Muncitoresc Român (februarie 1965, denumit apoi Partidul Comunist Român
P.N.L. Partidul Naţional-Liberal
P.N.Ţ. Partidul Naţional-Ţărănesc
P.N.Ţ.C.D. Partidul Naţional-Ţărănesc Creştin şi De
PP. C.R. Programul Partidului Comunist Român
P.R.M. Partidul România Mare
P.S.D.R. Partidul Social-Democrat Român
P.S.M. Partidul Socialist al Muncii
P.U.N.R. Partidul Unităţii Naţiunii Române
R.D.G. Republica Democrată Germană
S.R.I. Serviciul Român de Informaţii
S.S.I. Serviciul Secret de Informaţii
U.A.S.C.R. Uniunea Asociaţiilor Studenţilor Comunişti din România
U.D.M.R. Uniunea Democrată a Maghiarilor din România
U.T.C. Uniunea Tineretului Comunist

INTRODUCERE

De ce o istorie a comunismului românesc?

Nu exista în lume fortăreţe pe care oamenii muncii, bolşevicii, să nu le poată lua cu asalt.

Iosif Stalin, aprilie 1928

Credinţa este cea care pregăteşte şi înzestrează sufletul uman pentru acţiune. A fi în posesia adevărului unic şi a nu te îndoi niciodată de justeţea lui; a simţi

sprijinul unei puteri misterioase, fie ea Dumnezeu, fie destinul, fie legea istoriei; a fi convins de faptul că oponenţii sunt încarnarea diavolului şi că trebuie zdrobiţi; a exulta în uitare de sine şi în devotament pentru datorie – toate acestea reprezintă premise excelente pentru a acţiona Hotărât şi neîndurător în orice domeniu.

Eric Hoffer, *The True Believer*

Am lucrat la această carte mai bine de un sfert de veac – într-adevăr, jumătate din viaţa mea. Pe când mă aflam încă în România, am fost mai întâi obsedat, în anii ’70, de episoadele misterioase din istoria comunismului şi fascinat de rivalităţile secrete, tenebroase dintre membrii elitei comuniste româneşti, tăinuite şi distorsionate deliberat de autolaudativa, veşnic schimbătoarea şi imprevizibila linie a partidului. Cu diferite ocazii, am purtat lungi conversaţii despre istoria comunismului autohton şi internaţional cu rudele mele (dintre care multe supravieţuiseră perioadei din ilegalitate) şi cu prietenii lor.

Am crescut într-o familie pentru care Războiul Civil din Spania, epopeea comunismului mondial, ascensiunea nazismului, procesele-spectacol şi epurările de la Moscova, Pactul Ribbentrop-Molotov, Cominternul, Cominformul, excomunicarea conducătorului Partidului Comunist Iugoslav, Tito, moartea lui Stalin în martie 1953, denunţarea de către Hruşciov a „cultului personalităţii” în 1956, revoluţia maghiară şi multe alte capitole din istoria secolului XX şi a internaţionalismului leninist reprezentau amintiri personale. Mi-am demarat cercetările fără să-mi dau seama de aceasta şi am început să adun informaţii ca şi cum ar fi fost un hobby naiv, şi nu un proiect deliberat şi, în condiţiile date, serios. Mai târziu, după ce am ajuns în Occident, am hotărât că scrierea unei istorii politice a comunismului românesc era o obligaţie ce ţinea de preocupările mele ştiinţifice, dar şi una personală: se întâmpla să fiu una dintre puţinele persoane care

ascultaseră confesiunile veteranilor vechii gărzi a Partidului Comunist Român (P.C.R.) şi care, în acelaşi timp, îşi concentraseră multă vreme interesul intelectual asupra aventurii politice descrise de Arthur Koestler prin sintagma „Zeul care a dat greş”.

În toamna anului 1982, când l-am întâlnit la New York pe filosoful politic de la *New School*, Andrew Arató, şi i-am spus că aş dori să public un capitol din teza de doctorat susţinută în România, pe tema Şcolii de la Frankfurt, el m-a întrebat: „De ce nu ceva despre natura comunismului românesc?”. Am înţeles dintr-odată că interesul personal pentru dinamica mişcării leniniste din România s-ar putea transforma într-o adevărată temă de cercetare academică. Urmând sfatul lui Arató, am scris un eseu care a fost publicat în revista *Telos* în 1984, sub titlul „Ambiguitatea comunismului naţional românesc”. Am continuat să adun informaţii pe această temă, angajându-mă într-o corespondenţă febrilă cu foşti militanţi ai P.C.R., care imigraseră în Statele Unite, Franţa, Canada, Republica Federală Germană, Israel şi în alte locuri. Am publicat o lungă analiză dedicată socialismului lui Ceauşescu în *Problems of Communism* în 1985, iar după anul 1986 am putut să-mi extind cercetările datorită câtorva călătorii la München, unde am beneficiat de extraordinarele arhive ale Departamentului de Cercetare al postului de radio Europa Liberă. Prietenii mei Michael Shafir şi Vladimir Socor, amândoi analişti de o mare profunzime, mi-au împărtăşit din observaţiile lor şi mi-au oferit documente fascinante – în special cele referitoare la protest şi disidenţă în România lui Ceauşescu – din arhivele lor personale.

Dacă revoluţiile din 1989 nu ar fi avut loc sau, mai degrabă, în situaţia în care comunismul românesc s-ar fi menţinut la putere o perioadă mai îndelungată, mi-aş fi publicat cartea la începutul anilor 90. Însă roata istoriei

s-a întors şi ceea ce părea imposibil a devenit brusc o şansă istorică şi academică: o istorie politică a comunismului românesc putea fi scrisă acum pe baza documentelor primare, a interviurilor cu actorii principali, a memoriilor şi a altor surse esenţiale. În urma unei conversaţii cu prietenul meu Matei Călinescu, profesor de literatură comparată la Universitatea Indiana din Bloomington, cu care am scris un studiu despre revoluţia română din decembrie 1989, am decis să amân publicarea materialului pe care îl pregătisem deja şi să îl rescriu pe baza surselor devenite accesibile. Între timp, am continuat să studiez dilemele culturale şi politice ale tranziţiei de la leninism la democraţie în Europa Centrală şi de Est, publicând câteva cărţi care se refereau la cazul românesc, deşi nu se concentrau asupra României. Ca o ironie a sorţii, deşi sunt deseori prezentat ca un „expert în România", aceasta este prima mea carte publicată în limba engleză pe o temă specific şi exclusiv românească. (Am publicat în limba română câteva colecţii de eseuri politico-istorice care explorau natura terorii sub regimurile staliniste din România şi din alte ţări din Europa Centrală şi de Est, inclusiv o biografie politică a lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, primul lider stalinist al României, precum şi scrieri despre natura ceauşismului ca experiment politic şi ideologic şi despre moştenirile leniniste din România în perioada de după 1989.)

După cum spune o vorbă, fiecare lucru la timpul său. Am sentimentul că am explorat destul materialul esenţial pentru a putea face o interpretare critică şi, să sperăm, revelatoare a culturii politice comuniste româneşti şi că a sosit timpul să duc până la capăt acest proiect. Desigur, nu consider că analiza mea este exhaustivă; dimpotrivă, noile informaţii (şi ele există din belşug) îmbogăţesc, dar nu contrazic tezele centrale pe care le susţin în această carte. Principalul meu obiectiv este să prezint o istorie politică

cuprinzătoare a comunismului românesc, care să-i analizeze originile, evoluţia, declinul şi căderea. Un scop suplimentar, nu mai puţin important, este acela de a examina „viaţa de apoi” a comunismului în România – principalele tendinţe în privinţa culturii politice din perioada post-Ceauşescu în această ţară şi obstacolele din calea democratizării ei complete.

Experimentul comunist românesc este evaluat aici în contextul mai larg al stalinismului european şi mondial şi al poststalinismului. Într-adevăr, nu se poate scrie despre comunismul românesc fără a lua în considerare (printre multe altele) Internaţionala Comunistă, sau Cominternul, cu vederile sale sectare asupra chestiunii naţionale şi a strategiei „frontului popular” antifascist, Războiul Civil din Spania, activităţile Cominformului („Biroul Informativ al Partidelor Comuniste şi Muncitoreşti”), creat în 1947 pentru a înlocui Cominternul dizolvat în mod oficial, schisma titoistă, destalinizarea sub Hruşciov, conflictul chinezo-sovietic, invazia Pactului de la Varşovia în Cehoslovacia, „stagnarea” U.R.S.S. sub Brejnev, ascensiunea eurocomunismului sau încercările lui Gorbaciov de a reconcilia socialismul cu democraţia.

Liderii comunişti români au fost implicaţi direct în câteva dintre crizele majore ale comunismului mondial. De exemplu, în 1949, când Stalin a decis să-l excomunice pe liderul iugoslav, mareşalul Josip Broz Tito, ca pe un trădător şi un renegat, el l-a desemnat pe secretarul general al P.C.R., Gheorghiu-Dej, să lanseze principala acuzaţie la conclavul Cominformului de la Budapesta. În martie 1956, acelaşi Gheorghiu-Dej a participat la o şedinţă plenară a Comitetului Central al Partidului Comunist Grec din exil, care a decis să-l expulzeze pe secretarul general al partidului, ultrastalinistul Nikos Zahariadis. După zdrobirea revoluţiei maghiare, în noiembrie 1956, prim-ministrul Imre Nagy şi tovarăşii săi

au fost deportaţi în România, împreună cu familiile lor, sub pretextul oferirii de azil politic. Cu toate acestea, ungurii au fost, de fapt, ţinuţi sub supraveghere de către aparatciki români de origine maghiară, care acţionau la ordinele K.G.B., iar Nagy a fost ulterior trimis înapoi în Ungaria şi executat. Tot din România, în anii ’60, partidele comuniste clandestine spaniol şi grec transmiteau prin radio către ţările lor. În sfârşit, comuniştii români au fost profund implicaţi în rezistenţa faţă de încercările Moscovei de a-şi restabili supremaţia în cadrul comunismului mondial la sfârşitul anilor ’60 şi începutul anilor ’70, precum şi în geneza eurocomunismúlui1.

Prin examinarea tendinţelor şi a dinamicii anterioare lui 1989, cred eu, putem explica mai bine „excepţionalismul” românesc de după 1989, inclusiv violenţa spasmului revoluţionar iniţial, reînvierea poliţiei secrete, lipsa de transparenţă din viaţa publică, climatul de nestăvilită suspiciune şi corupţie, apariţia coaliţiilor „roşii-brune”, stalinisto-fasciste şi ultranationaliste, stilul paternalist caracteristic atât guvernului, cât şi opoziţiei, absenţa grupurilor orientate către reformă din rândurile birocraţiei aflate la putere şi anemia eforturilor liberale, pluraliste de consolidare a societăţii civile. Cunoaşterea acestor moşteniri şi tradiţii este crucială pentru a descoperi sensul rezultatului alegerilor româneşti din noiembrie-decembrie 2000, când partidul succesor al P.C.R. a revenit la putere, iar un partid condus de fostul sicofant al lui Ceauşescu, Corneliu Vadim Tudor, a devenit principala forţă de opoziţie parlamentară pe o platformă radical-şovinistă2. Prin Urmare, cartea mea se adresează în primul rând acelora care studiază comunismul şi postcomunismul şi care vor să înţeleagă rolul tradiţiilor politice, culturale şi morale, precum şi cel al valorilor şi simbolurilor în funcţionarea şi descompunerea regimurilor leniniste din Europa Centrală şi de Est. Pentru că există

numeroase studii utile, scrise de istorici şi analişti politici români, cu privire la aspecte particulare ale problemelor pe care le examinez şi eu, am hotărât în mod deliberat să evit excesul de referinţe la documente de arhivă sau la alte surse relativ inaccesibile cititorului occidental. Pe scurt, publicul pe care l-am avut în vedere îi include pe toţi cei ce vor să înţeleagă România şi natura specială a tiraniei leniniste din această ţară, cauzele violentei şi sângeroasei revoluţii române şi moştenirea acesteia.

Ori de câte ori specialiştii se referă la colapsul comunismului şi la revoluţiile din 1989, aceştia subliniază natura nonviolentă, paşnică, „de catifea" a acestor evenimente epocale, dar se grăbesc să adauge: „cu excepţia României". În acelaşi sens, ori de câte ori se vorbeşte despre reuşite în tranziţia de la comunism, experţii nu obosesc să menţioneze România ca pe un caz de eşec jalnic. De ce acest statut special de exclus, atât al comunismului, cât şi al postcomunismului? Dacă am reuşit să răspund la această întrebare, atunci cartea mea va fi de un interes real pentru cei ce studiază leninismul, fie ei români, est-central-europeni sau aparţinând fostului spaţiu sovietic.

Ar mai trebui menţionat faptul că eu nu sunt istoric şi nici nu încerc să devin unul scriind această carte ce oferă o interpretare *politica* a principalelor tendinţe, opţiuni, strategii şi tactici care au conferit comunismului românesc trăsăturile distinctive şi care evidenţiază interacţiunea dintre comuniştii români şi tovarăşii lor din „lagărul socialist" şi din întreaga mişcare comunistă mondială. P.C.R. nu a fost niciodată izolat în cadrul mişcării comuniste mondiale. Mai mult, după 1960, liderii săi s-au imaginat jucând un rol important în disputa dintre partidele marxist-leniniste de frunte (Partidul Comunist al Uniunii Sovietice şi Partidul Comunist Chinez).

Aceasta nu este o carte despre leninism ca practică

politică de modernizare, ci, mai degrabă, un studiu despre modul în care funcţionează o cultură politică bazată pe frică, suspiciune, legitimitate îndoielnică, fals internaţionalism, manipulare populista a simbolurilor naţionale, personalizare arogantă a puterii şi mania persecuţiei. Spun povestea unui grup de oameni care au venit la putere, înainte de toate, ca agenţi ai unei puteri străine, dar care au reuşit să se prezinte ca apărători ai autonomiei faţă de centrul imperial. Mă concentrez asupra relaţiei de supunere şi subordonare dintre Bucureşti şi Moscova, a repudierii de către români, în anii ’60, a dreptului Kremlinului de a dicta şi a dialecticii ciudate dintre desovietizare şi destalinizare. Mai ales din cauza imaginii de vampir a lui Ceauşescu, caracteristică ultimilor săi ani la putere, astăzi se uită deseori faptul că, în special între 1965 şi 1971, România a trecut printr-o perioadă de relativă liberalizare şi că, pentru câteva decenii, politica externă a conducătorilor români a fost aprobată, într-o mare măsură, de către diplomaţii şi liderii occidentali, într-adevăr, oricât de surprinzător ar părea, România a fost primul stat leninist care a primit vizita oficială a unui preşedinte american – Richard Nixon, în 1969.

Câteva detalii privind dificultăţile întâmpinate în documentarea pentru această carte l-ar putea interesa pe cititor. Arhivele care conţin informaţii delicate sunt greu de consultat în România. Mulţi dintre actorii politici de după 1989 (sau dintre membrii apropiaţi ai familiilor lor) au jucat roluri importante în birocraţia comunistă. Partidul Comunist Român a dispărut în mod oficial, dar câteva partide politice au legături uşor de recunoscut cu moştenirea lăsată de acesta, în multe privinţe, Partidul Democraţiei Sociale aflat la guvernare – de care este legat şi actualul preşedinte şi care a fost redenumit Partidul Social-Democrat în 2001 – este el însuşi un partid provenit din defunctul P.C.R. Ieşirea României din comunism şi

dificultăţile tranziţiei către statul de drept, pluralism politic şi economia de piaţă nu pot fi înţelese fără analizarea moştenirilor ei leniniste. În comparaţie cu majoritatea ţărilor est-central-europene, România a trecut prin forma cea mai puţin radicală de „decomunizare" şi cea mai rapidă „restaurare". Spre deosebire de Polonia, Bulgaria sau Ungaria, comuniştii (reformaţi sau nereformaţi) nu au părăsit niciodată centrul scenei politice. Singurii politicieni ce au dispărut din centrul atenţiei sunt soţii Ceauşescu (executaţi în decembrie 1989) şi suporterii lor cei mai loiali (dintre care unii, inclusiv fiul lor Nicu, cel care odată părea să le fie moştenitor şi care a murit la sfârşitul anilor '90, au fost închişi pentru scurt timp).

Consider că istoria comunismului de tip sovietic este extrem de importantă nu numai pentru înţelegerea experimentului socialismului de stat în România şi a moştenirii acestuia, ci şi pentru o mai bună înţelegere a fenomenelor comuniste şi postcomuniste din Europa Est-Centrală în general. Examinând istoria comunismului românesc, mă concentrez asupra momentelor semnificative din ultimele aproximativ patru decade din istoria comunismului mondial, şi anume: Cominternul, Stalin şi bolşevizarea partidelor comuniste est-europene, strategiile comuniste de preluare a puterii, natura şi conjunctura favorabilă apariţiei căilor diferite către socialism, dialectica destalinizării, precum şi natura relaţiilor dintre Uniunea Sovietică şi ţările est-europene. Secţiunea din volum dedicată perioadei în care Ceauşescu a fost la putere (1965 – 1989) analizează şi evoluţiile importante din domeniul relaţiilor internaţionale, acordând atenţie rolului jucat de România în conflictul chinezo-sovietic, în Orientul Mijlociu, în apariţia şi dinamica eurocomunismului şi în securitatea europeană. Acoperind o perioadă lungă şi complexă – P.C.R. a fost fondat în mai

1921, a dispărut în decembrie 1989, după care a fost resuscitat în diferite alte forme –, cartea mea va fi de un interes deosebit pentru cei preocupaţi de istoria secolului XX şi cei ce studiază comunismul şi postcomunismul.

Deşi am cercetat încontinuu şi sistematic acest subiect pe parcursul ultimilor doisprezece ani, noile resurse devenite disponibile în România postcomunistă au deschis imense oportunităţi noi. În presă au apărut memorii, documente şi interviuri care aruncă o nouă lumină asupra istoriei P.C.R. Pentru prima dată, este posibil să abordezi acest subiect în manieră academică, pe baza surselor nou-apărute şi a materialelor de arhivă. Cartea mea tratează atât principalele tendinţe din interiorul comunismului românesc, cât şi rolul personalităţilor marcante din istoria partidului. O atenţie specială este acordată unor figuri precum Gheorghe Gheorghiu-Dej, Lucreţiu Pătrăşcanu, Ana Pauker, Iosif Chişinevschi, Miron Constantinescu, Leonte Răutu, Ion Gheorghe Maurer sau Nicolae şi Elena Ceauşescu. Am convingerea că o asemenea istorie politică poate oferi perspective fascinante asupra istoriei interbelice a P.C.R. şi a eliminării vechii gărzi a partidului în Uniunea Sovietică, asupra grupului de emigranţi de la Moscova şi a conflictului dintre acesta şi comuniştii „de acasă”, a rivalităţii dintre diferitele facţiuni din elita P.C.R., a principalelor componente ale culturii politice a P.C.R. şi a amalgamării retoricii leniniste cu valori naţionale încă de pe vremea lui Gheorghiu-Dej, a fundamentelor ideologice ale ceauşismului, a transformării regimului leninist oligarhic din timpul lui Gheorghiu-Dej în autoritarismul personalist al lui Ceauşescu, a declinului P.C.R. sub Ceauşescu şi a naşterii „statului-Securitate”, precum şi asupra descompunerii regimului Ceauşescu şi a cauzelor revoluţiei din 1989.

Metodologie

Această carte realizează o combinaţie de analiză comparată de tip istoric, biografii culturale şi politice şi interviuri personale (orale sau prin corespondenţă). Informaţiile au fost verificate prin folosirea mai multor surse, pentru a diminua efectul distorsionant al memoriilor autojustificatoare ale martorilor şi participanţilor la evenimentele examinate. Am utilizat colecţiile de publicaţii ale partidului, disponibile acum în Bucureşti la Biblioteca Academiei, precum şi colecţiile personale de ziare şi documente de partid (*Scânteia*, congresele şi conferinţele partidului, scrierile politice ale lui Gheorghiu-Dej şi ale lui Nicolae Ceauşescu etc.). Am adunat sute de pagini de scrisori de la oameni asociaţi cu drama prezentată în această carte. Desigur, mulţi dintre aceştia se justifică, dar, dincolo de textul explicit, am putut adesea să identific informaţii importante pentru efortul meu de a înţelege personalitatea unor lideri ai P.C.R. precum Gheorghiu-Dej, Ana Pauker sau Ion Gheorghe Maurer. O ilustrare a acestei metode: la jumătatea anilor ’80, ca urmare a difuzării de către serviciul în limba română al postului de radio Europa Liberă a eseului meu despre Iosif Chişinevschi („Fariseism şi revoluţie”), am primit o scrisoare foarte lungă şi realmente mişcătoare din partea fiului său, Gheorghe, care pe vremea aceea trăia în Israel (a murit câţiva ani mai târziu, înainte de a împlini 50 de ani). Scrisoarea sa era un adevărat *cri de cœur* şi mi-a oferit informaţii din interior despre biografia tatălui său, inclusiv o relativ credibilă respingere a opiniei dominante potrivit căreia Chişinevschi fusese omul lui Lavrenti Beria (adică al K.G.B.) în România. Pe parcursul cercetărilor mele ulterioare, inclusiv în arhive şi în interviurile cu foşti membri ai aparatului de partid, am încercat mereu să verific această informaţie. Evident, nu am răspunsul final, definitiv, dar am putut să ajung la anumite concluzii care merg dincolo de stereotipurile subiective, de mult ştiute, şi care m-au făcut să-mi schimb

unele dintre părerile iniţiale faţă de membrii P.C.R.

Asemenea fiului lui Chişinevschi scriind acea scrisoare, am decis să scriu această carte din cel puţin două motive: în primul rând, am dorit să înţeleg lumea în care am crescut, constelaţia de iluzii, visuri, speranţe, dezamăgiri, temeri şi coşmaruri ce au constituit comunismul românesc. În al doilea rând, cu cât am devenit mai familiar cu literatura referitoare la acest subiect, disponibilă în America şi în Europa, cu atât am înţeles mai mult necesitatea unei analize aduse la zi şi cu adevărat comparative asupra dramei politice a experimentului leninist din România. Titlul unuia dintre articolele mele, „Tragicomedia comunismului românesc", a căutat să transmită ambivalenţa comunismului din România: o combinaţie de radicalism ieşit din comun şi dogmatism vehement cu alte elemente care aparţin mai degrabă domeniului grotescului şi pateticului.

În anii '80, principalele mele contribuţii pe tema istoriei P.C.R. au apărut în *Telos*, *Orbis*, *Problems of Communism*, *East European Politics and Societies*, *Government and Opposition* şi în alte asemenea periodice. În 1991 însă, am semnat un contract cu University of California Press pe baza unui proiect de carte şi a listei mele de lucrări publicate. Optimist, am crezut că voi termina manuscrisul într-un an. Dar, cu cât m-am implicat mai mult în acest proiect, cu atât am înţeles mai bine că orice analiză serioasă, profundă a experimentului comunist românesc trebuie să ia în considerare memoriile publicate după 1989, noile cărţi tipărite în România şi în alte ţări foste comuniste şi, mai ales, materialele depozitate în diferite (şi foarte împrăştiate) arhive din România. Am amânat, prin urmare, scrierea cărţii până când am avut acces la aceste materiale. În sfârşit, în 1994, datorită unor relaţii personale (inclusiv cu persoane din anturajul apropiat al preşedintelui Ion Iliescu) şi sprijinului oferit de

diferiţi specialişti români, am devenit primul specialist care a pătruns în arhivele secrete ale P.C.R.

În căutarea arhivelor pierdute

Spre deosebire de alte ţări est-europene, chiar şi după căderea comunismului România păstrează o atitudine foarte restrictivă în legătură cu arhivele fostului regim. M-am confruntat personal cu enormele obstacole aflate în calea cercetătorilor, fie ei români sau străini, încercând să pătrund până în bine păzitele şi de cele mai multe ori necunoscutele zone de depozitare în care aceste arhive sunt păstrate. Orice argument imaginabil a fost folosit: că documentele sunt încă în proces de sortare, că ele au fost mutate din arhivele armatei în cele ale statului, că nimeni nu ştie de fapt ce s-a întâmplat cu anumite documente din arhivele comisiei de control a partidului ce conţin informaţii secrete. După un schimb de scrisori cu dr. Ioan Scurtu, directorul general al arhivelor statului, şi o serie de intervenţii personale din partea câtorva dintre consilierii preşedintelui Ion Iliescu, am fost informat în decembrie 1993 că voi fi lăsat să studiez arhivele partidului comunist pe parcursul unui stagiu de cercetare în România. În iunie 1994 mi s-a permis să intru în secţia arhivelor statului român de la Piteşti, dar am constatat că documentele cele mai importante nu se află acolo. Ceea ce am putut vedea la Piteşti – fără a avea posibilitatea de a copia sau microfilma – au fost dosarele aparţinând „Fondului 1" al arhivelor „istorice", dar nu am văzut nici măcar o singură stenogramă a şedinţelor „cercului intim" al puterii (Biroul Politic, Secretariatul).

Ceea ce a complicat şi mai mult lucrurile a fost faptul că legile româneşti nu permit accesul decât la documentele emise cu cel puţin treizeci de ani în urmă. Astfel, în 1994, de exemplu, nu puteam avea acces în mod „oficial" la documente din anul 1965 sau produse după acest an. Depăşirea acestui obstacol a necesitat noroc,

încăpăţânare şi, mai presus de toate, relaţii personale. Din fericire, cel care îmi fusese asistent la cursul de ştiinţă politică la Universitatea din Bucureşti, Virgil Măgureanu, devenise şeful Serviciului Român de Informaţii şi am folosit avantajul de a-l cunoaşte pentru a obţine importante documente microfilmate din arhivele S.R.I. (în special documente legate de afacerile Pătrăşcanu şi Luca). În sfârşit, regretatul maior Mircea Chiriţoiu, el însuşi arhivist la Marele Stat-Major al Armatei, şi-a asumat sarcina de a „scoate" documente referitoare la sfârşitul anilor '70 şi începutul anilor '80, care nu ar fi fost altfel accesibile cercetătorilor decât după 2010, şi, în timp ce eu studiam arhivele accesibile în mod oficial, soţia mea, Mary Sladek, fotocopia documentele „scoase" de maiorul Chiriţoiu din arhivele „închise". În 1994, copiatoarele erau încă rare în România (ca şi multe alte lucruri); prin urmare, cele trei sute de pagini de documente „împrumutate" de maiorul Chiriţoiu au fost copiate cu ajutorul regretatului meu prieten Radu Ţeposu, directorul revistei lunare *Cuvântul*.

În iunie 1994, în timp ce mă aflam în Bucureşti, am contactat persoane influente de la Ministerul Apărării şi pe secretarul de stat Ioan Mircea Paşcu, pe care îl cunoşteam de mulţi ani (şi care în 2001 a devenit ministru al Apărării), fiind pus în legătură cu reprezentanţi ai Marelui Stat-Mă jos. Ceea ce am aflat a fost senzaţional: în primele zile de după revoluţia din decembrie 1989, toate arhivele de partid au fost transportate de către armată în locuri speciale în afara sediului Comitetului Central. Arhivele de la Piteşti, administrate acum de arhivele statului (ele însele subordonate Ministerului de Interne), conţin numai „arhiva istorică" a Comitetului Central, ceea ce înseamnă colecţiile parţial scoase de la secret. Arhivele fostului Institut de Istorie a Partidului sunt accesibile la Biblioteca Academiei Române (documentele sunt încă păstrate în clădirea fostului institut, iar fondul arhivistic include o

serie de alte documente importante, precum memorii, fragmente din propuneri de manuale de istorie a partidului şi scrisori din arhiva personală a Anei Pauker).

Din păcate, din căutările mele mi-am dat seama că armata controla cea mai importantă resursă arhivistică, „arhiva operativă", care era esenţială pentru cercetarea mea. Înainte de revoluţia din 1989, aceasta era ţinută în încăperi sigilate în clădirea Comitetului Central, iar accesul era permis numai pe baza autorizaţiei semnate de însuşi Nicolae Ceauşescu. Aici am sperat să găsesc însemnările personale, documentele şi scrisorile lui Gheorghiu-Dej, precum şi documente importante legate de alte personalităţi de prim rang (de exemplu, Ana Pauker, Emil Bodnăraş, Lucreţiu Pătrăşcanu şi Iosif Chişinevschi). De asemenea, o parte a acestei arhive o reprezentau „dosarele de cadre" (sau „dosarele de partid") ale unor personalităţi marcante ale partidului de-a lungul ultimilor patruzeci şi cinci de ani (inclusiv cele ale lui Nicolae Ceauşescu şi Ion Iliescu). I-am adresat o scrisoare generalului Dumitru Cioflină, pe atunci şeful Statului-Major al Armatei Române, şi am fost informat că trebuie să precizez exact ce documente doream să consult. Răspunsul meu a fost că, fiind un specialist interesat de întreaga istorie a P.C.R., aveam nevoie să văd cât mai mult cu putinţă şi am adăugat câteva subiecte clar definite. În urma a nenumărate telefoane date diverşilor membri ai anturajului preşedintelui Iliescu, am primit până la urmă permisiunea de a începe studierea documentelor la Hotelul Armatei din cartierul Drumul Taberei din Bucureşti (din interiorul complexului Ministerului Apărării). De-a lungul celor trei săptămâni pe care le-am petrecut acolo în septembrie 1994, deşi am fost supravegheat de un ofiţer, am reuşit totuşi să consult documente fundamentale, aparent necercetate de niciun alt specialist, fie el din Occident sau din România. Am putut astfel să consult mii

de stenograme ale şedinţelor Biroului Politic şi ale Secretariatului, volumele legate de arestarea Anei Pauker (februarie-martie 1953), interogatoriile la care a fost supusă şi investigaţiile de partid ce le-au urmat (ale căror stenograme conţineau însemnările personale ale Secretarului general, Gheorghe Gheorghiu-Dej), dezbaterile din şedinţele Biroului Politic de-a lungul anului de răscruce 1956 şi stenogramele a patru plenare esenţiale: Plenara din mai 1952, în timpul căreia a fost eliminat aşa-zisul grup Pauker-Luca, Plenara din iunie 1958, la care a fost lansat cel de-al doilea val de epurări din partid, Plenara din noiembrie-decembrie 1961 a pseudodestalinizării (în realitate, o importantă reglare de conturi şi un exerciţiu de rescriere a istoriei partidului ce serveau cultului personalităţii lui Gheorghiu-Dej) şi Plenara din aprilie 1964, care a produs un document crucial, Declaraţia Partidului Muncitoresc Român cu privire la problemele mişcării comuniste mondiale, şi a protestat deschis împotriva încercărilor lui Hruşciov de a limita independenţa economică a României.

Pe scurt, odată ce am intrat în diverse arhive, am ajuns la concluzia că nicio istorie a P.C.R. nu ar putea fi scrisă fără cercetarea atentă a acestor documente ascunse. Noile informaţii descoperite în arhive erau legate de fiecare dintre capitolele cărţii mele: confirmau natura conspirativă şi militantismul revoluţionar al elitei staliniste din România, lupta pentru putere, tratamentul brutal, manipulator, aplicat intelighenţiei, neîncrederea în orice strategie eretică sau liberală şi folosirea naţionalismului, în special după 1963, ca ideologie legitimatoare. Continuitatea metodelor staliniste de intimidare, constrângere, corupţie şi înregimentare din timpul primilor zece ani de conducere absolută a lui Gheorghiu-Dej (1948 – 1958) a devenit mai clară. Înainte de a avea acces la arhive, majoritatea evaluărilor mele – şi nu am

fost singurul în această privinţă – se bazau pe intuiţie, speculaţie şi pe citirea printre rânduri a documentelor de partid şi a discursurilor conducătorilor. Acum, arhivele au adus la lumină episoadele misterioase şi complicate ale luptei pentru putere, discuţiile minuţioase dintre cei aflaţi la vârful ierarhiei de partid în legătură cu opţiunile politice, originile rupturii româno-sovietice, încrederea în sine crescândă a elitei de partid, în special după 1960.

Arhivele atestă în întregime şi în mod credibil natura crizei politice din interiorul P.C.R. din anul 1952, implicaţiile afacerii Pătrăşcanu, rolul pe care Gheorghiu-Dej personal l-a jucat în eliminarea diferiţilor rivali potenţiali şi în respingerea obstinată a hruşciovismului, precum şi căutarea unei căi româneşti de evitare a destalinizării, pentru a da numai câteva exemple. Nu mai puţin important, arhivele furnizează informaţii extraordinare despre rolul jucat de P.C.R. în criza maghiară din 1956, despre conflictul chinezo-sovietic şi relaţiile României cu Iugoslavia, precum şi despre alte probleme puţin cunoscute anterior. Anumite episoade din trecut apar într-o lumină nouă: uneori este vorba despre nuanţe, alteori informaţiile din arhive contrazic presupuneri vechi. A reieşit, de exemplu, că, în vara lui 1956, Biroul Politic a adresat o scrisoare Prezidiului C.C. al P.C.U.S. sugerând retragerea trupelor sovietice din România. Mai mult, atunci când Gheorghiu-Dej şi apropiaţii săi au discutat această problemă, aceştia afişau un grad semnificativ de încredere în sine. Cu alte cuvinte, în mai puţin de zece ani de la proclamarea Republicii Populare Române, elita comunistă română se transformase dintr-un grup marginal într-unul din ce în ce mai dornic de autoafirmare şi autonomie. Mai mult, chiar în timpul revoluţiei din octombrie-noiembrie din Ungaria, Gheorghiu-Dej şi echipa sa nu au privit poziţia lor ca fiind fundamental ameninţată din interiorul ţării. Valul de

represiune din 1958 din România a reprezentat, pur şi simplu, metoda pe care Gheorghiu-Dej a folosit-o întotdeauna pentru remanierea elitei.

De ce un studiu despre comunismul românesc?

Există, desigur, numeroase cărţi remarcabile despre majoritatea partidelor comuniste est-europene şi chiar studii detaliate despre elitele acestora, dar experimentului comunist românesc i s-a acordat relativ puţină atenţie din partea specialiştilor. S-a scris mult despre revoluţia română şi despre urmările ei, dar nu există niciun studiu sistematic, bine structurat şi convingător despre ascensiunea şi prăbuşirea comunismului românesc. Motivele sunt mai multe. Mai întâi, izolarea ţării din ultimii zece ani ai regimului Ceauşescu nu le-a îngăduit nici specialiştilor români, nici celor occidentali să întreprindă cercetările necesare: după cum am spus, arhivele erau (şi mai sunt, de fapt) păzite cu vigilenţă şi numai foarte puţini aveau (sau au) permisiunea să le consulte. De la revoluţia din 1989 încoace, materialele arhivistice au fost administrate în aşa fel încât accesul la ele a fost dificil şi extrem de selectiv. Mai mult, în special după 1974, regimul Ceauşescu a încurajat falsificarea deliberată a istoriei P.C.R. pentru a o pune de acord cu mitologia politică destinată legitimării cultului „Conducătorului" („Liderului" – sau ar fi poate mai potrivit să-i spunem „Führerului"?), după cum Ceauşescu a ales să se autointituleze. Este simptomatic faptul că, în timpul celor patru decenii de hegemonie politică a P.C.R., nu a putut fi publicată o istorie oficială a partidului.

Totuşi, subiectul este fascinant şi merită din plin să fie studiat, în ciuda obstacolelor care rămân. P.C.R. reprezintă un caz deosebit de interesant: dintr-o sectă leninistă marginală şi ilegală, constituită din mai puţin de 1.000 de membri, s-a dezvoltat într-un partid de masă care a devenit până la urmă vehiculul pentru stabilirea unei

dictaturi personale bazate pe o ideologie naţionalistă combinată cu elemente reziduale, chiar formale de marxism. Comunismul românesc a dezvoltat o cultură politică *sui-generis*, având caracteristici ce derivă atât din caracterul naţional, cât şi din tradiţia leninistă internaţională: suspiciune, un profund complex de inferioritate, un sentiment de nelegitimitate, narcisism politic, sectarism, antiintelectualism şi o obsesie pentru „transformism" politic şi social (un concept propus de Robert C. Tucker) 3. Deşi Gheorghiu-Dej şi Ceauşescu erau foarte diferiţi din punctul de vedere al personalităţii şi al profilului psihologic, ambii împărtăşeau un ataşament faţă de cultul stalinist al disciplinei şi o evidentă abilitate de a elimina orice potenţial adversar sau sursă de erezie. Ceea ce frapează în istoria P.C.R. este absenţa oricărui grup reformist bine structurat la vârful partidului. Au existat câţiva membri „liberali" în cadrul elitei, dar aceştia nu au încercat niciodată cu adevărat să înfrunte puterea monolitică a liderului de partid, ca să nu mai vorbim de iniţierea unei critici generale a sistemului. Heterodoxia ideologică nu s-a dezvoltat niciodată în România aşa cum s-a întâmplat în Ungaria sau în Polonia: niciun Władisław

Gomułka sau Imre Nagy nu s-au ridicat ca lideri alternativi în România. Nu a existat nicio încercare semnificativă de a formula o versiune revizionistă a marxismului românesc. Această carte pune în evidenţă cauzele acestor particularităţi prin analizarea tradiţiilor politice ale comunismului românesc, a slăbiciunii stângii intelectuale şi a reapariţiei temelor şi discursurilor naţionaliste după 1956, care au înlocuit şi au neutralizat precarele discursuri neomarxiste şi protoliberale. În comparaţie cu situaţia din alte ţări est-europene, este izbitoare marginalitatea şi slăbiciunea disidenţei în cazul românesc. Ceea ce nu înseamnă că nu a existat rezistenţă şi opoziţie în România, în special în anii ’40 şi ’50. De fapt,

noi documente şi memorii scot în evidenţă obiectivele revoltelor antistaliniste studenţeşti din Bucureşti, din Timişoara şi din alte centre universitare în 1956 şi represiunea ce le-a urmat. Dar în special după 1963, când regimul a adoptat o retorică antisovietică şi, implicit, antirusă, intelighenţia a devenit din *ce* în ce mai dornică să sprijine conducerea presupus patriotică. „Contractul" dintre liderii de partid şi intelighenţia naţională a fost facilitat exact de acea linie – iniţiată de Gheorghiu-Dej şi dezvoltată sub Ceauşescu – care se opunea hegemoniei sovietice. Disidenţa din România, cel puţin până la venirea lui Gorbaciov la putere în Uniunea Sovietică după martie 1985, a fost acuzată că „dă apă la moară" planurilor imperialiste sovietice. De fapt, în august 1968, când Ceauşescu a condamnat vehement invazia trupelor Pactului de la Varşovia în Cehoslovacia, mulţi intelectuali, inclusiv foşti deţinuţi politici, au intrat în partidul comunist. Pozând ca un partid „disident" în cadrul comunismului mondial controlat de Moscova şi chiar jucând acest rol într-o anumită măsură, P.C.R. a limitat capacitatea de a atrage adepţi a oricărei opoziţii interne din România. În această privinţă, regimul din România a semănat cu despotismul pronunţat antisovietic din Albania lui Enver Hodja4.

Prezentare generală în limba engleză, lucrările lui Ghiţă Ionescu şi Robert King au precedat această carte şi au adus importante contribuţii la istoria generală a P.C.R. Există, de asemenea, un număr de studii excelente care tratează aspecte strategice ale experienţei P.C.R. şi ale transformărilor sale ideologice din anii ’70 şi ’80 dintr-un partid leninist tradiţional într-o mişcare populista care a îmbrăţişat ideologia şi simbolurile naţionaliste5. Michael Shafir a scris o monografie valoroasă, care conţine importante analize de fineţe ale experienţei socialiste din România, dar scopul său nu a fost acela de a face o istorie

politică a P.C.R.6 Scrierile lui Dennis Deletant despre poliţia secretă şi mecanismele de teroare sub Gheorghiu-Dej şi Ceauşescu au îmbunătăţit substanţial cunoştinţele noastre despre tehnicile de supravieţuire şi consolidare ale regimului. Pentru mulţi ani, biografiile celor mai importante figuri ale comunismului românesc le-au fost relativ necunoscute specialiştilor occidentali (şi chiar români), iar cartea lui Mary Ellen Fischer despre Conducător ne ajută în mare măsură să înţelegem personalitatea lui Ceauşescu7.

Cu toate acestea, nu a apărut niciun studiu care să examineze corelaţiile istorice şi structurale dintre comunismul românesc şi evoluţiile postcomuniste din această ţară. Deşi cartea de faţă se concentrează asupra istoriei comuniste premergătoare anului 1989, istoria respectivă are un impact direct şi palpabil asupra traiectoriei României după 1989. Prin urmare, volumul de faţă examinează atât dinamica şi natura comunismului românesc, cât şi incertitudinile politice ale tranziţiei de la socialismul de stat la o democraţie ezitantă.

Capitolul 2 se concentrează asupra perioadei de clandestinitate a P.C.R. şi asupra competiţiei dintre diferitele centre de autoritate, a luptelor fracţioniste din anii ’20, a relaţiilor dintre P.C.R. şi Comintern şi a statutului său de „partid paria” (pentru a folosi sintagma propusă de Ken Jowitt), precum şi a eliminării vechii gărzi a partidului în timpul epurărilor de la Moscova (noi documente din arhivele Cominternului sunt acum disponibile atât la Moscova, cât şi la Bucureşti). Modelul „tricentric” propus aici explică mult din această luptă schismatică şi autodistructivă: lupta pentru controlul câtorva militanţi se dădea între aşa-numitul nucleu din închisori, Biroul Politic din ilegalitate (de multe ori împărţit între facţiunea din România şi cea din exil, de la Viena sau Praga) şi grupul de emigranţi de la Moscova. În

afară de primul lider al partidului, muncitorul Gheorghe Cristescu, niciun alt secretar general până la Gheorghiu-Dej nu a fost de origine română8. Tot în capitolul 2 sunt analizate eliminarea secretarului general Ştefan Foriş în aprilie 1944 şi ascensiunea „nucleului din închisori" condus de Gheorghe Gheorghiu-Dej.

Capitolul 3 examinează preluarea puterii de către comunişti şi instaurarea „democraţiei populare", relaţia dintre „moscoviţi" şi „comuniştii de acasă", devierea, deopotrivă de „dreapta" şi de „stânga", a Anei Pauker, a lui Vasile Luca şi a lui Teohari Georgescu şi „etnicizarea" elitei de partid. De asemenea, sunt discutate eliminarea lui Lucreţiu Pătrăşcanu şi problema „comunismului naţional".

Capitolul 4 tratează anul de răscruce 1956: şocul destalinizării şi apariţia „stalinismului naţional" românesc (concept elaborat în capitolul 1). Fascinante materiale de arhivă sunt folosite pentru a pune în evidenţă rolul jucat de P.C.R. în dezbaterile comuniste mondiale, configurarea platformei antihruşcioviste şi rolul lui Gheorghiu-Dej şi al grupului său în timpul revoluţiei maghiare. De asemenea, sunt discutate panica ce a urmat, grevele premergătoare şi represiunea, în special revoltele înăbuşite de la Timişoara şi Bucureşti, impactul revoluţiei maghiare asupra intelighenţiei maghiare din România şi starea de nelinişte din Transilvania.

Capitolul 5 şi o parte din capitolul 6 discută „stalinismul naţional", titoismul de tip românesc, conflictul dintre Bucureşti şi Moscova, linia politică a lui Gheorghiu-Dej şi preocuparea sa pentru obţinerea autonomiei. De asemenea, sunt examinate poziţia specială a României în 1962 – 1964, „declaraţia" din 1964, eforturile româneşti de a intermedia disputa chinezo-sovietică, contactele cu Mao şi Hruşciov, precum şi moştenirea politică a lui Gheorghiu-Dej9.

Capitolul 6 se referă la ascensiunea lui Ceauşescu şi

la liberalizarea iniţiată „de sus”, care includea reforme moderate şi o deschidere crescândă către Occident. Sunt discutate şi criza cehoslovacă din 1968, desovietizarea şi destalinizarea simulată a României, începuturile cultului personalităţii care punea semnul identităţii între partid, naţiune şi conducător, după care sunt examinate cauzele politice, economice şi ideologice ale restalinizării iniţiate ulterior.

Capitolul 7 se concentrează asupra fazei neostalinismului târziu din perioada Ceauşescu şi a experimentului „comunismului dinastic” (sau al „socialismului într-o singură familie”, după cum a mai fost denumit). Sunt analizate personalitatea lui Ceauşescu, metodele lui de conducere şi conflictele cu „baronii” lui Gheorghiu-Dej (Emil Bodnăraş, Ion Gheorghe Maurer, Gheorghe Apostol, Alexandru Drăghici şi Chivu Stoica). Pentru interpretarea regimului lui Ceauşescu a fost folosită *Cartea Albă a Securităţii*, publicată în cinci volume, care conţine documente extrem de relevante10. Interviuri realizate cu foşti lideri precum Alexandru Bârlădeanu, Cornel Burtică, Ion Gheorghe Maurer şi Corneliu Mănescu, publicate recent, sunt, de asemenea, importante, ca şi interviurile personale pe care le-am realizat în iunie 1994 şi voluminoasa mea corespondenţă cu foşti membri ai elitei de partid.

Capitolul 7 descrie şi declinul, descompunerea, criza şi explozia finală: pierderea autorităţii de către P.C.R., renunţarea de către Ceauşescu la principiile „conducerii colective”, umilirea aparatului de partid, creşterea rolului Securităţii în calitate de gardă pretoriană a conducătorului şi nemulţumirea din ce în ce mai mare din rândurile inteligheţiei şi ale elitei de partid (inclusiv a veteranilor, precum Silviu Brucan şi Corneliu Mănescu, dar şi a altor foşti protejaţi ai lui Ceauşescu, precum Ion Iliescu şi Vasile Patilineţ) 11. Epilogul se referă la „viaţa de apoi” a P.C.R.,

la problematica lui dispariţie şi la dificila naştere a noii democraţii în România.

Deşi am lucrat cu pasiune la cartea de faţă, am încercat din răsputeri să aplic la scrierea ei ceea ce Friedrich Nietzsche a numit odată *patosul distanţei*. Scopul meu este să înţeleg de ce anumiţi oameni au îmbrăţişat comunismul în anii ’20 şi mai târziu, în ce au crezut ei, cum pot fi explicate acţiunile şi pasiunile lor. Cel puţin un lucru este clar: în timpul perioadei interbelice, înrolarea în P.C.R. a reprezentat o opţiune existenţială, care ducea la persecuţii şi nesfârşite privaţiuni şi dificultăţi. În anii ’30, nicio persoană raţională nu putea anticipa că, într-o bună zi, comuniştii vor conduce România.

În timpul şi după marea criză economică, opoziţia faţă de fascism s-a contopit cu cultul pentru Uniunea Sovietică şi pentru Stalin, insuflând devotamente puternice şi partizanat constant. Pentru membrii radicalizaţi ai minorităţilor etnice, promisiunile internaţionaliste ale leninismului au fost deosebit de seducătoare12. Comunismul românesc a insuflat emoţii puternice, credinţă profundă, un sens frenetic de împlinire a unei misiuni istorice, dar şi forme, nu mai puţin intense, de deziluzie şi frustrare. Grupuri sociale întregi au fost înlăturate în numele himerei ideologice leniniste. În România, ca peste tot, comuniştii au promis emancipare universală: libertate, egalitate, fraternitate şi solidaritate. Ceea ce s-a întâmplat în realitate a fost extrem de diferit. Cartea mea încearcă să povestească această tragedie, cu speranţele ei anihilate şi cu oportunităţile ratate, prezentând aspectele sale fundamentale şi motivele eşecului comunismului.

După cum am spus, am crescut într-o familie de comunişti revoluţionari, iar în această carte apar şi câteva dintre rudele mele, inclusiv ambii mei părinţi, care au intrat în P.C.R. la începutul anilor 30, convinşi că iau

parte la o luptă eroică pentru salvarea umanităţii de barbaria fascistă. Atât mama, cât şi tatăl meu au luptat în Brigăzile Internaţionale din Spania în timpul Războiului Civil, iar tatăl meu şi-a pierdut braţul drept la 24 de ani. Apoi, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, au trăit ca refugiaţi politici în U.R.S.S., lucrând la Departamentul Balcanic al postului de radio Moscova. Şeful serviciului român era Leonte Răutu, mai târziu dictatorul cultural al României, şeful Departamentului Central-European era Rudolf Slanskÿ (care a fost găsit vinovat de „spionaj sionist şi sabotaj" şi a fost spânzurat în 1952 la Praga), iar unul dintre redactorii ce lucrau pentru serviciul în limba maghiară era Imre Nagy, mai târziu prim-ministru al Ungariei (care a fost deportat în România după revoluţia maghiară, ulterior fiind trimis înapoi în Ungaria şi executat în iunie 1958). Toate aceste nume apăreau în conversaţiile de familie pe vremea copilăriei mele. În timpul epurărilor din anii '50, părinţii mei şi mulţi dintre prietenii lor au fost suspectaţi de „cosmopolitism prooccidental", iar în 1960 tatăl meu a fost exclus din partidul în care s-a înscris în 1933 din fanatism naiv şi entuziast. Vieţile şi convingerile lor au fost simptomatice pentru aventura tragică a comunismului în secolul XX. Cartea de faţă încearcă să ofere o descriere şi o explicaţie a acestei experienţe în România, aducând la lumină câţiva dintre actorii, arhitecţii şi victimele viziunii comuniste asupra unei „lumi mai bune".

CAPITOLUL 1

Înţelegerea stalinismului naţional

Moştenirea socialismului ceauşist

Hobbyul meu este construirea socialismului în România.

Nicolae Ceauşescu, august 1989

Dintre toate revoluţiile care au avut loc în *annus mirabilis* 1989, numai cea română a fost violentă. Mai

mult, în ciuda radicalismului aparent al revoluţiei române şi a retoricii antitotalitare excesive şi bombastice a principalilor ei exponenţi, în România moştenirea leninistă s-a dovedit a fi mai persistentă şi mai adaptabilă decât în alte ţări. În timp ce aceia care se definesc drept „postcomunişti" sunt încă marginali în România, partidul ce a condus România până la alegerile din noiembrie 1996 şi a revenit la putere în anul 2000, Partidul Democraţiei Sociale al lui Ion Iliescu, este dominat de personalităţi care au făcut parte din „eşaloanele doi şi trei" ale detronatului regim. Chiar dacă fascinaţia ideologică s-a epuizat de mult, persistă încă o reţea extinsă de interese private, relaţii, clientelism şi, de cele mai multe ori, teama de schimbare.

Acest capitol explorează cauzele „excepţiei" româneşti printre ţările foste comuniste din Europa de Est, ale extraordinarei vitalităţi a mentalităţilor şi practicilor autoritare în România şi ale fuzionării tradiţiilor leniniste cu cele bizantine într-o structură politică ale cărei cinism şi capacitate de manipulare nu au avut egal. În memoriile sale, Ion Iliescu, preşedintele României între anii 1990 şi 1996, reales apoi în anul 2000, cel care a făcut parte, pentru mai mulţi ani, din elita partidului sub Nicolae Ceauşescu, admite că, încă dinainte de sfârşitul dictaturii, Partidul Comunist Român încetase să mai joace vreunul dintre rolurile tradiţionale ale unui partid într-un regim de tip leninist, fie ele legate de mobilizare, orientare sau promovare. În schimb, giganticul P.C.R. nu mai reprezenta altceva decât o ficţiune propagandistică, o unealtă menită să satisfacă mândria fără margini a lui Ceauşescu: „Obtuzitatea politică, ignoranţa şi chiar stupiditatea, vanitatea excesivă, arbitrarul şi despotismul, care au coexistat pentru o vreme cu un narcisism agresiv şi arogant, împreună cu dogmele şi practicile unui sistem ce îşi arătase deja limitele au transformat conducerea personală [a lui Ceauşescu] într-o imensă parodie şi într-o

sursă de erori fundamentale” 1.

Critica oportunistă pe care Iliescu i-o aplică predecesorului său sună ca o încercare neohruşciovistă (sau mai degrabă gorbaciovistă) de a atribui principalele erori comise de Conducător de-a lungul anilor capriciilor unui individ vanitos, şi nu unui sistem ce i-a permis lui Ceauşescu să ducă o politică absurdă şi incoerentă. Însă, la urma urmei, cum putea Iliescu să se angajeze într-o demistificare totală a unei ideologii şi a unui sistem politic a căror existenţă i-a asigurat odată cariera politică? Pe scurt, în ciuda pretenţiilor lui Iliescu cu privire la trecutul său de disident, în P.C.R. nu a existat nicio facţiune liberală, orientată către reforme şi nici vreun grup al cărui sistem de valori şi aspiraţii să fi fost inspirate de logica revizionismului marxist2. Au existat, cel mult, conversaţii particulare în care diverşi indivizi au deplâns anumite „exagerări” sau „distorsiuni”. Aceasta nu înseamnă că fiecare membru al elitei de partid, în special în anii ’70, era de acord în totalitate cu obsesiile lui Ceauşescu. La sfârşitul anilor ’70, anumite figuri importante au luat în considerare diverse opţiuni (inclusiv asasinatul politic) pentru a scăpa de tiranul din ce în ce mai odios. Dintre aceştia, cel mai important a fost Vasile Patilineţ, un fost secretar al Comitetului Central care răspundea de Securitate şi de armată (între 1965 şi 1970), ce a murit într-un bizar accident de automobil la începutul anilor ’80, în timp ce era ambasador în Turcia3. Dar nici Patilineţ şi nici, mai târziu, autorii „Scrisorii celor şase” (martie 1989) nu au susţinut vreodată schimbarea totală a sistemului comunist existent. Ei erau disperaţi din cauza pretenţiilor de mărire ale lui Ceauşescu, şi nu din cauza iraţionalităţii inerente şi insurmontabile a sistemului. Deşi critici acerbi ai dictaturii personale a lui Ceauşescu, ei nu au pus niciodată sub semnul întrebării legitimitatea monopolului puterii deţinut de partid.

Cu toate acestea, P.C.R., care avea aproape patru milioane de membri şi era, probabil, cel mai mare partid comunist din lume, în termeni proporţionali, a dispărut aproape peste noapte pe data de 22 decembrie 1989. Scandările „Ole, ole, Ceauşescu nu mai e!” au marcat nu numai sfârşitul dictaturii bicefale a lui Nicolae şi a Elenei Ceauşescu, ci şi disoluţia ireversibilă şi irevocabilă a P.C.R., partidul înfiinţat cu 78 de ani în urmă. În momentul în care cuplul conducător părăsea în grabă, cu elicopterul, clădirea Comitetului Central, iar masele furioase asaltau sediul partidului, se părea că un întreg capitol al istoriei se încheia şi că românii erau în sfârşit eliberaţi de asfixianta ordine totalitară ce dura de mai bine de patru decenii.

În organizaţiile leniniste, procesul de luare a deciziilor este secret, restrâns la un cerc exclusivist şi în mod programatic înşelător – exact opusul procedurilor transparente, consensuale şi impersonale practicate în societăţile democratice. De exemplu, dacă nu se înţelege rolul jucat de brute precum spionii sovietici Pintilie Bodnarenko (Pantiuşa) şi Alexandru Nicolschi în exercitarea terorii în România în timpul celei mai teribile perioade staliniste şi natura relaţiilor personale ale acestora cu Gheorghiu-Dej şi membri ai anturajului său, e foarte dificil să fie înţelese originile şi rolul Securităţii, lucru esenţial în orice analiză politică a comunismului românesc4. Mai mult, ca o regulă generală, dat fiind „informalismul” (adică puţinătatea surselor scrise) ce a fost o caracteristică importantă a sistemului, a existat puţină memorie instituţională, iar cea care a existat a fost, practic, inaccesibilă. În schimb, au existat o serie de păreri personale contradictorii în legătură cu trecutul.

Cei promovaţi la vârful ierarhiei în timpul ultimului deceniu în care Ceauşescu s-a aflat la putere nu ştiau mai nimic despre Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Petre Borilă, Gheorghe Apostol, Iosif Chişinevschi, Alexandru

Moghioroş şi alte personalităţi marcante ale P.C.R. din anii ’50 şi ’60. Chiar şi Dumitru Popescu, ideologul-şef în timpul anilor ’70, este foarte vag în memoriile sale atunci când încearcă să definească natura relaţiilor interpersonale din Biroul Politic al lui Gheorghiu-Dej5. După cum a remarcat pertinent A. James McAdams în legătură cu interviurile cu potentaţii din fosta Republică Democrată Germană (R.D.G.): „Una dintre cele mai interesante descoperiri este cât de puţin ştiau majoritatea politicienilor, inclusiv mulţi membri ai celor mai înalte cercuri ale S.E.D. [Partidul Socialist Unit], despre cele mai importante evenimente şi controverse ale trecutului est-german. Informaţiile semnificative din punct de vedere politic le erau accesibile numai unui număr foarte mic de oameni. La şedinţele Biroului Politic se discutau foarte puţine lucruri de substanţă. Doi sau trei indivizi plimbându-se prin pădure la sfârşit de săptămână luau deseori decizii importante, iar cunoştinţele specifice rareori jucau un rol însemnat” 6.

Pretenţii mesianice şi comunism paria

Căderea bruscă şi violentă a regimului Ceauşescu – şi, odată cu acesta, a întregii infrastructuri instituţionale comuniste – ar fi putut fi, de fapt, anticipată. Unii autori au detectat abisul ce se deschidea între clica aflată la conducere şi membrii de rând ai partidului. Existau semne de nemulţumire în rândurile elitei care indicau mai degrabă nelinişte şi panică decât coagularea unor grupuri potenţial succesoare. O lovitură intrapartinică de tip bulgar, având ca rezultat expulzarea nonviolentă a liderului suprem, era astfel de neconceput în România. Această situaţie s-a datorat următoarelor trei motive: în primul rând, a fost cauzată de extraordinara monopolizare a autorităţii şi a puterii politice de către Ceauşescu. În al doilea rând, a fost cauzată de absenţa din rândurile elitei a unei grupări şi/sau a unor indivizi înclinaţi către reforme,

care să aibă o minimă credibilitate (prim-ministrul, Constantin Dăscalescu, predecesorul său, Ilie Verdeţ, şi chiar fostul ministru de Externe, Ştefan Andrei, cu greu ar putea fi comparaţi cu Petar Mladenov, succesorul lui Todor Jivkov la conducerea Partidului Comunist Bulgar); întreaga elită de partid participase la grandioasele spectacole de preamărire a conducătorului, îl lăudase pe Ceauşescu pana peste poate şi îi aprobase capriciile. În al treilea rând, impactul schimbărilor din Uniunea Sovietică din timpul perestroikăi a fost mult mai puţin simţit în România, care era din ce în ce mai izolată, decât în Bulgaria, care urma linia sovietică în mod tradiţional. În timp ce elita comunistă bulgară s-a legitimat întotdeauna prin solidaritatea neabătută cu Moscova, românii (în special după „divorţul" de Kremlin din 1964) au mizat pe faptul că sunt diferiţi şi chiar provocatori faţă de ruşi pentru a-şi câştiga prestigiul intern şi internaţional. Mai mult, chiar dacă se aplică aparatcikilor din poziţiile cele mai înalte din ierarhia P.C.R., membrii Comitetului Executiv al Comitetului Central, termenul *elita* cu greu ar putea să-i descrie pe aceşti birocraţi înfricoşaţi şi umiliţi, slugarnici şi obedienţi, care au fost incapabili să conceapă – ca să nu mai vorbim să întreprindă – vreo acţiune împotriva clanului conducător7.

În România, către sfârşitul domniei lui Ceauşescu, condiţiile economice şi sociale erau catastrofice. Ţara era afundată în deznădejde, corupţie, frică generalizată şi exista sentimentul că sfârşitul trebuia să fie cu siguranţă aproape. Nemulţumirea era din ce în ce mai mare, dar se pare că Securitatea reuşea, în general, să preîntâmpine orice formă de disidenţă sau rezistenţă. Faraonicul cult al personalităţii, care stătea la baza experimentului socialismului dinastic al lui Ceauşescu, era absurd şi, în acelaşi timp, superficial. Conducătorul şi soţia lui se înconjuraseră de multă vreme de sicofanţi, mulţi dintre ei

recrutaţi din rândurile familiei lor extinse, iar această „familiarizare a socialismului”, ca să folosesc expresia lui Ken Jowitt, s-a accelerat în anii ’80 e. Belu Zilber, un supravieţuitor foarte controversat al procesului Pătrăşcanu, a caracterizat regimul comunist drept o „monarhie de drept dialectic” 9. Întrepătrunderea simbolurilor, valorilor şi stilurilor leniniste şi bizantine a fost esenţială pentru formarea elitei politice comuniste româneşti, iar biografiile membrilor proeminenţi ai nomenclaturii trădează principalele surse ale tensiunilor din P.C.R.: conflictul dintre comuniştii „de acasă” şi cei „moscoviţi”, persecuţia îndelungată a intelectualilor, reprimarea oricărui revizionism marxist şi combinaţia de convingeri criptofasciste şi staliniste, în special în ultima fază a ceauşismului10.

Într-o perioadă în care alte regimuri de tip sovietic se angajaseră pe linia unor reforme mai mult sau mai puţin radicale, iar politica de glasnost anunţată de Mihail Gorbaciov ameninţa să contamineze şi să destabilizeze elitele est-europene aflate de mult în letargie, doar regimul din România se agăţa cu o ciudată încăpăţânare de o viziune stranie, barocă asupra socialismului, ce combina dogme staliniste cu nostalgia etnocentrică, romantic-autohtonistă pentru un trecut fantasmatic. Pe de o parte, Ceauşescu punea accent pe monopolul partidului asupra puterii, pe necesitatea de a păstra proprietatea colectivă asupra mijloacelor de producţie şi pe competiţia istorică cu Vestul capitalist. Pe de altă parte, retorica sa era manifest şovină, antimaghiară şi preocupată de nevoia de a construi o comunitate etnică perfect „omogenă”. Autarhic în mod programatic şi neîncrezător în privinţa liberalizării interne, sistemul lui Ceauşescu demonstra un dispreţ enorm faţă de propriii cetăţeni. Conducătorul şi lacheii săi ridicaseră un „socialism” ale cărui caracteristici represive i-au făcut pe mulţi dintre cei ce urmăreau ce se întâmpla în România

să fie extrem de pesimişti cu privire la viitorul ţării. Se părea că în inima Europei se încerca stabilirea unei forme *sui-generis* de despotism asiatic, un sistem în care, după cum a spus Karl Marx, statul „nu este altceva decât capriciul personal al unui singur individ” 11.

Nenorocirea românilor aflaţi sub dictatura lui Ceauşescu a fost cunoscută şi deplânsă de multă lume, atât în Est, cât şi în Vest. De exemplu, la 1 februarie 1988, activişti independenţi din Cehoslovacia, Ungaria, Polonia şi R.D.G. au demonstrat în semn de solidaritate cu victimele tiraniei lui Ceauşescu ca răspuns la un apel lansat cu o lună mai devreme de grupul cehoslovac pentru drepturile omului Carta 77, care a declarat: „Aşa după cum pacea şi libertatea în Europa sunt cauza comună şi indivizibilă a tuturor europenilor, [...] tot aşa ceea ce se întâmplă în România [este] preocuparea comună a noastră, a tuturor. Aşa după cum acela care este indiferent faţă de lipsa de libertate a vecinului sau a concetăţeanului său nu se poate bucura la rândul său decât de o libertate îndoielnică, [...] tot aşa senzaţia de căldură şi perceperea luminii rămân îndoielnice în cazul său dacă sunt combinate cu indiferenţă faţă de frigul şi întunericul în care mai puţin norocoşii săi vecini sunt constrânşi să trăiască” 12.

Câteva luni mai târziu, revista *The eeconomist*, de obicei reţinută, a publicat un lung editorial în care îndemna Vestul să-l trateze pe Ceauşescu ca pe un paria al comunităţii internaţionale: „Dictatorul României are o slăbiciune exploatabilă: o imensă vanitate. El tânjeşte după laude în lumea mare. Insultaţi vanitatea sa – condamnându-l cu glas tare şi ridiculizându-l la Organizaţia Naţiunilor Unite şi în alte forumuri internaţionale – şi ţările occidentale ar putea preveni în mare parte distrugerea fără sens a României. Protestele zgomotoase ar putea încetini sistematizarea [adică distrugerea a jumătate din cele 15.000 de sate ale

României] până când, cu puţin noroc, moartea despotului bolnav, în vârstă de 70 de ani, va transforma întreaga idee într-o amintire sumbră şi suprarealistă” 13.

În acelaşi sens, comentând mania lui Ceauşescu pentru clădiri grandioase, Daniel Chirot a prezis că edificiile imense ridicate pentru a satisface gustul arhitectural al Conducătorului, ce amintea de cel al lui Mussolini, vor deveni durabile „monumente ale catastrofei pe care un nebun ieşit de sub control o poate impune unei societăţi, o amintire vie a «Epocii de Aur, Epoca Ceauşescu» „14.

A existat o tendinţă din ce în ce mai accentuată de a desconsidera experimentul autocratic românesc, acesta fiind perceput ca o anomalie istorică, irelevantă pentru dezvoltarea generală a regimurilor de tip sovietic. Cu toate acestea, adevărul este că Nicolae Ceauşescu doar a exacerbat şi a dus la extrem anumite caracteristici ale culturii politice staliniste în condiţiile particulare româneşti. Este, prin urmare, important să se meargă dincolo de simpla blamare a defunctului lider şi să se încerce a se pătrunde în logica internă a istoriei comunismului românesc. La urma urmei, Nicolae Ceauşescu a fost parte integrantă a unei familii politice care îşi avea propriile memorii, reglări de conturi şi frustrări, dar şi visuri romantice, speranţe şi aşteptări15. Înainte de a accede la funcţia de secretar general în martie 1965, Ceauşescu şi-a croit o carieră de succes în birocraţia comunistă şi a fost suficient de abil pentru a-i succeda lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, unul dintre liderii comunişti cei mai înzestraţi în arta manipulării. În România au fost publicate cărţi în care foşti colegi şi rivali de-ai lui Ceauşescu în Biroul Politic admit că acesta avea o capacitate unică de a induce în eroare, de a simula modestia şi, la începuturile carierei, comportamentul paşnic16. Totuşi, este important de semnalat faptul că

aceste interviuri şi memorii sunt impregnate de nostalgia pentru timpurile lui Gheorghiu-Dej, iar cititorul rareori poate detecta în ele semne de căinţă sau de remuşcare (lucru valabil şi pentru memoriile lui Silviu Brucan) 17. Atunci când i-a succedat lui Gheorghiu-Dej în 1965, Ceauşescu nu era un nou-venit în lumea comunistă a intrigii nemiloase şi a loviturilor pe la spate: la sfârşitul anilor ’40, el studiase la Moscova, iar mai târziu a auzit discursurile virulent antistaliniste ale lui Hruşciov la Congresul al XXII-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (P.C.U.S.) în 1961 şi a vizitat frecvent China, Coreea de Nord şi Iugoslavia. Deşi e adevărat că Gheorghiu-Dej nu şi-a anticipat sfârşitul subit, este de asemenea adevărat că, dintre toţi subordonaţii săi din Biroul Politic, Ceauşescu avea cele mai palpabile garanţii leniniste pentru a aspira la moştenirea mantiei lui Gheorghiu-Dej. Ceauşescu era disciplinat, obedient, prudent şi modest. Perspectivele sale au fost semnalate cu anticipaţie de către Ghiţă Ionescu, care, în 1964 (cu un an înaintea mor ţii lui Gheorghiu-Dej), l-a identificat pe cel mai tânăr membru al Biroului Politic şi secretar responsabil cu cadrele ca fiind cel mai probabil succesor al dictatorului. Ca şi Stalin în 1923 – 1924, Ceauşescu era acela care controla aparatul de partid şi le putea garanta membrilor mai tineri şansa de a urca în ierarhie debarasându-se de vechea gardă18.

Ceauşescu şi cultul său nu erau, de fapt, o aberaţie atât de mare precum o vedeau observatorii externi. Totuşi, după cum a arătat Ken Jowitt, comunismul românesc nu a putut niciodată să-şi depăşească total genealogia de paria: în anii de ilegalitate, elita partidului era formată în principal din elemente alogene (cum ar fi bulgari, unguri, evrei sau ucraineni din România), care aveau o înţelegere limitată a valorilor naţionale ale ţării şi ale aspiraţiilor poporului. Partidul a predicat idei şi sloganuri ce aveau un

ecou minim în rândurile clasei pe care pretindea că o reprezintă, caracterizând România drept o „ţară imperialistă multinaţională” şi pledând pentru dezmembrarea statului-naţiune român născut în urma tratatelor de la Versailles şi Trianon din 1919 – 1920. Susţinerea de către partidul comunist a pretenţiilor teritoriale ruseşti asupra Basarabiei şi a nordului Bucovinei nu a atins nicio coardă sensibilă în rândurile proletariatului urban sau ale intelighenţiei radicale din România (care era, în orice caz, atrasă în cea mai mare parte de extrema dreaptă) 19. Mai mult, lipsit de o bază de mase, dominat de străini, fragmentat şi dovedind, în mod jalnic, impotenţă politică, P.C.R. a fost tratat cu dispreţ de către Comintern, ceea ce a adâncit psihologia sa de paria – într-adevăr, un complex de inferioritate chinuitor în rândul cadrelor sale. De aceea, izbucnirile antisovietice din ultimii ani ai lui Gheorghiu-Dej şi din cei 24 de ani de conducere ai lui Ceauşescu trebuie văzute în contextul general al istoriei comunismului românesc. În orice alt partid comunist est-central-european, unui Ceauşescu i-ar fi fost cu mult mai dificil să concentreze atâta putere.

Stalinişti antisovietici

Succesul lui Ceauşescu în cadrul elitei comuniste româneşti şi victoria sa asupra potenţialilor rivali în lupta ce a urmat morţii lui Gheorghiu-Dej în martie 1965 au fost anticipate, predeterminate şi facilitate de faptul că istoria partidului a fost modelată de angajamentul constant faţă de logica exclusivă a stalinismului. Generaţii întregi de comunişti români îşi trataseră propria naţiune ca pe un pion de manevră. Cu excepţia Albaniei lui Enver Hodja, România a fost singurul stat comunist din Europa de Est care a rezistat undelor de şoc provocate de Congresul al XX-lea al P.C.U.S. şi de denunţarea cultului personalităţii lui Stalin de către Hruşciov20. Acest lucru este deosebit de semnificativ, având în vedere faptul că, între 1948 şi 1956,

România a găzduit Cominformul şi săptămânalul acestuia, *Pentru pace trainică, pentru democraţie populară*, iar Hruşciov testase loialitatea românilor în timpul turbulentei toamne a lui 1956, când, spre deosebire de Ungaria sau Polonia, în România nu s-a produs nicio mişcare semnificativă de masă în favoarea liberalizării (ceea ce nu înseamnă că trecem cu vederea frământările studenţeşti din Bucureşti, Cluj şi Timişoara). Mai mult, Gheorghiu-Dej îi convinsese pe liderii sovietici că România era imună la orice „virus burghez" sau „revizionist": în iunie 1958, pe baza unor aranjamente complexe între români, ruşi şi iugoslavi, armata sovietică de ocupaţie s-a retras din România21. În viziunea lui Hruşciov, acesta a fost un gest de bunăvoinţă faţă de Occident, destinat să-i liniştească pe cei indignaţi de ştirile de la Budapesta privind executarea lui Imre Nagy şi a celorlalţi lideri din guvernul revoluţionar al Ungariei.

Cu toate acestea, Hruşciov şi-a făcut un calcul greşit: departe de a emula relaxarea limitată din Uniunea Sovietică, conducerea P.C.R. şi-a întărit şi mai mult controlul asupra societăţii româneşti. Singurul moment în care comuniştii români au fost 100% de acord cu sovieticii a fost acela în care Moscova a revenit la metodele staliniste. Gheorghiu-Dej şi Biroul Politic condus de el nu numai că au sprijinit cu căldură şi au oferit suport logistic pentru zdrobirea revoluţiei de la Budapesta din 1956, ci s-au folosit de spectrul pericolului „revizionist" pentru a lansa o masivă vânătoare de vrăjitoare în rândurile propriului partid în 1957 – 1958 şi pentru a trece la noi epurări ale intelighenţiei22.

Caracteristicile reprobabile ale ultimelor etape ale domniei lui Ceauşescu nu trebuie să ascundă bazele structurale ale regimului său, venind din tradiţia totalitară a unui partid chinuit de un copleşitor complex de inferioritate. „Stilul paranoic" al politicii leniniste

românești şi-a avut originea în mentalitatea de dezmoştenit al sorţii, în abordările problematice ale chestiunii naţionale, în lunga subordonare faţă de Moscova – Meca internaţionalismului proletar – şi în profunda neîncredere faţă de orice încercare de democratizare sau liberalizare. Acest complex s-a manifestat nu numai prin grija excesivă a P.C.R. pentru autenticitate şi genealogie, ci şi, la un nivel mai general, prin fixaţia nemăsurată asupra noţiunilor de *identitate naţională* şi *predestinare istorică* în rândurile intelighenţiei române, fie ea comunistă, necomunistă sau anticomunistă. (Toate caracteristicile unei culturi politice obsedate de ereditatea sa problematică pot fi distinse în primul rând în personalitatea lui Gheorghiu-Dej, apoi în cea a lui Ceauşescu, deşi cei doi erau cu siguranţă diferiţi.) Acest sindrom paria reprezintă, probabil, principala explicaţie pentru comportamentul grotesc al lui Ceauşescu în timpul ultimului deceniu al domniei sale23.

Spre deosebire de partidele leniniste bulgar, maghiar, polonez şi iugoslav, în timpul perioadei de ilegalitate P.C.R. a fost, de fapt, o formaţiune extrem de marginală, complet dominată de aparatul Cominternului. P.C.R. a reuşit să capete o anvergură naţională şi şi-a impus hegemonia numai cu ajutorul armatei sovietice, după ocuparea ţării în august 1944. Această subordonare faţă de Kremlin a afectat facultăţile critice atât la nivelul elitei comuniste româneşti, cât şi la nivelul membrilor de rând ai partidului. Au existat şi excepţii individuale, dar acestea au fost marginalizate rapid şi reduse la tăcere24. Pretenţiile partidului la legitimitate au fost, de aceea, întotdeauna contestabile, chiar şi după ce secretarul general Gheorghe Gheorghiu-Dej a reintrodus românismul în 1963 – 1964. După cum a sugerat istoricul din emigraţie Georges Haupt, unul dintre numeroşii observatori occidentali interesaţi de „calea specială” a României, cea mai potrivită interpretare

a rupturii dintre P.C.R. şi Hruşciov este aceea bazată pe ideea unui exerciţiu plin de inventivitate şi, în general, de succes în construirea autorităţii de către o elită lipsită în mod tradiţional de orice legitimitate politică25. Combinată cu o limitată liberalizare internă condusă de sus, distanţarea faţă de Moscova a oferit noului val de birocraţi de partid din ce în ce mai siguri de sine un suport ideologic: susţinătorii şi protejaţi! lui Ceauşescu de la sfârşitul anilor ’60 erau aparatciki de vârstă mijlocie care se considerau cu adevărat exponenţii unei clase manageriale naţionale aflate în ascensiune. Eliminarea vechii gărzi staliniste le-a asigurat mult-aşteptata şansă de a urca în ierarhie. Mulţi dintre aceşti birocraţi din partid şi guvern s-au identificat cu promisiunile de autonomie din prima etapă a ceauşismului şi au participat cu ardoare la consolidarea puterii personale a noului secretar general. Printre aceştia s-au numărat Maxim Berghianu, János Fazekas, Ion Iliescu, Ion Ioniţă, Paul Niculescu-Mizil, Cornel Onescu, Gheorghe Pană, Vasile Patilineţ, Ion Stănescu şi Ilie Verdeţ, care lucraseră în anii ’50 şi la începutul anilor 60 sub conducerea lui Ceauşescu şi care au crezut că promisiunea acestuia de a întări conducerea colectivă era mai mult decât un mijloc temporar de a se debarasa de veteranii stalinişti. Mai târziu, pe măsură ce Ceauşescu a înţeles că, sub protecţia sa, acest grup din aparatul de partid plănuia strategii semireformiste, potenţial destabilizatoare, a dat înapoi şi a revenit la un stil de conducere învechit, extrem de rigid şi dominat de ideologie. Tot ce însemna competenţă, modernitate, analiză raţională sau demnitate intelectuală trebuia atacat şi umilit. Erau organizate provocări pentru a fabrica erezii ideologice, uneori sub cele mai bizare pretexte, ca în cazul notoriului scandal înscenat în 1982 membrilor unei presupuse „Secte a meditaţiei transcendentale”. Astfel, atât în teorie, cât şi în practică, ceauşismul a reprezentat

încercarea disperată a unei elite asediate de a câştiga autoritate internă şi recunoaştere internaţională accentuând exact calitatea care îi lipsise în mod evident de-a lungul celei mai mari părţi a istoriei sale: prestigiul şi influenţa la scară naţională26.

Într-adevăr, Ceauşescu nu a fost întotdeauna urât sau dispreţuit în mod unanim. Departe de aceasta: în anii ’60 şi la începutul anilor ’70, mulţi români au fost animaţi şi înflăcăraţi de sfidarea Moscovei de către Conducător, de politica de apropiere de Iugoslavia şi de Occident şi de măreţia viitoare imaginată pentru ţara lor. Cum a fost irosit acest capital politic şi cum a fost emasculată elita politică de către propriu-i conducător reprezintă un subiect fascinant, care este tratat în cartea de faţă. Este suficient să comparăm statutul internaţional al P.C.R. în perioada Congresului al IX-lea în iulie 1965 (primul congres care a confirmat supremaţia lui Ceauşescu la conducerea partidului) cu izolarea internaţională profundă, atât a partidului, cât şi a liderului acestuia, atunci când a fost organizat Congresul al XIV-lea în noiembrie 1989. Boicotat de ţările „frăţeşti” din Pactul de la Varşovia şi reprezentând o ruşine pentru partidele marxiste occidentale, P.C.R. nu a putut conta atunci decât pe solidaritatea Coreei de Nord şi a câtorva mişcări radicale din Lumea a Treia27.

Tiranie decrepită

Răbufnirile xenofobe ale Conducătorului, romanţarea trecutului arhaic al României, identificarea cu figurile mitice ale căpeteniilor traco-dacice şi ale domnitorilor feudali despotici, fascinaţia pentru corporatismul organic şi reabilitarea simbolurilor militariste şi etnice aveau rădăcini mai adânci decât psihologia personală a lui Ceauşescu – ele îşi aveau originea în relaţia problematică a P.C.R. cu tradiţiile şi modelele culturale româneşti. Un studiu al documentelor de partid devenite accesibile

pentru cercetători – referitoare atât la perioada de clandestinitate, cât şi la anii stalinismului lipsit de echivoc – ilustrează respingerea completă a valorilor naţionale româneşti, neîncrederea profundă în intelectualitate şi chiar ignoranţă în privinţa problemelor fundamentale ale istoriei ţării. O interpretare marxistă vulgară a fost utilizată pentru a justifica schemele rigide care demonstrau că românii erau dornici să îmbrăţişeze revoluţia proletară mondială. Puţin le păsa comuniştilor doctrinari că problemele reale ale ţării implicau împăcarea cu modernizarea şi adoptarea modelelor instituţionale occidentale. Ei aveau reţetele lor universale, împrumutate din arsenalul Cominternului, şi nu ezitau să le impună românilor. Mai târziu, atunci când P.C.R. şi-a rescris propria istorie, iar liderii săi au pozat în campioni ai valorilor naţionale, travestiul patriotic le-a facilitat o manipulare gigantică: aceiaşi oameni care serviseră neabătut interesele sovietice erau cei ce deplângeau pierderea identităţii naţionale. Sub Gheorghiu-Dej şi încă mai mult sub Ceauşescu, comuniştii români purtau costume naţionale, jurau pe steagul tricolor al ţării şi cântau imnuri patriotice pentru a-şi arăta ataşamentul faţă de „independenţă şi suveranitate” 28.

Cu gesturile sale spasmodice şi cuvântările sale înfierbântate, Ceauşescu a devenit întruparea noului spirit al partidului. El a încercat să combine un ataşament rezidual faţă de credinţa leninistă cu un simţ, proaspăt descoperit, al utilităţii simbolurilor şi demagogiei naţionaliste. Este încă de discutat dacă Ceauşescu a devenit cu adevărat un naţionalist român sau dacă a fost doar un oportunist pragmatic. Ca şi în cazul liderului sârb Slobodan Milosević, există argumente convingătoare în favoarea ambelor ipoteze. Pentru Ceauşescu însă, adevărata valoare o reprezenta puterea personală şi era gata să sacrifice, fără nicio reticenţă, principii şi loialităţi

pentru a o păstra. Spre sfârşitul vieţii sale, Ceauşescu nu mai avea nimic de oferit în afară de retorica sa goală şi de chemările sale isterice pentru extinderea represiunii. A strânge rândurile în jurul Conducătorului: acesta devenise laitmotivul războiului propagandistic împotriva populaţiei României.

Spre sfârşitul anilor ’80, P.C.R. era, practic, deja dispărut. Din el mai rămăseseră doar o serie de legende prost plăsmuite şi nişte adunări uriaşe de indivizi care îl aplaudau mecanic, ca nişte roboţi, pe dictator. În timpul Congresului al XIV-lea, în noiembrie 1989 – după ce Zidul Berlinului căzuse, după ce Todor Jivkov al Bulgariei fusese îndepărtat de conspiraţia Petar Mladenov – Dobri Jurov şi după ce marioneta sovietică, secretarul general Milos Jakes, şi acoliţii săi fuseseră eliminaţi de „Revoluţia de catifea” din Cehoslovacia –, Ceauşescu credea cu obstinaţie în spectacolul pus în scenă de către devotaţi! săi adulatori. Sau cel puţin aceştia *păreau* a-i fi devotaţi. De fapt, printre delegaţii la congres şi printre membrii aleşi ai ultimului Comitet Central se afla şi cel care, o lună mai târziu, va fi unul dintre principalii arhitecţi ai judecării cuplului Ceauşescu de către un tribunal ilegal şi ai execuţiei celor doi: generalul Victor Atanasie Stănculescu, prim-adjunct al ministrului Forţelor Armate şi unul dintre protejaţi! Elenei Ceauşescu. „Ce va fi gândit Stănculescu cu adevărat”, s-ar putea întreba cineva, „în timpul lungilor minute de aplauze furtunoase şi scandări ritmice ale sloganului «Ceauşescu şi poporul!»?”

Probabil că Stănculescu şi alţi birocraţi din partid şi din guvern (inclusiv şeful Securităţii, generalul locotenent Iulian Vlad) realizaseră deja la acea vreme că timpul lui Ceauşescu şi al clanului său trecuse. Poate că înţeleseseră că, dacă ceva nu se schimba în mod radical, atunci o revoltă populară urma să anihileze curând mult lăudata „societate socialistă multilateral dezvoltată”. Dar ei nu au

făcut nimic.

O revoltă spontană a izbucnit fulgerător, la Timişoara, la mijlocul lui decembrie 1989. Partidul Comunist Român, cel care îi permisese lui Ceauşescu accesul la puterea absolută, era confruntat cu o rebeliune populară nonviolentă, ce a devenit repede contagioasă şi s-a răspândit în alte oraşe, inclusiv în Bucureşti. Ceauşescu şi partidul erau unul şi acelaşi lucru, după cum proclama propaganda – probabil singura fărâmă de adevăr din oceanul de minciuni care inunda zilnic vieţile românilor –, şi, într-adevăr, odată ce Ceauşescu a fost împuşcat, partidul său, deja o fantomă politică, a dispărut. Mai târziu, câteva foste cadre şi sicofanţi inveteraţi vor încerca să reînvie şi să promoveze legenda eroismului lui Ceauşescu, dar acestea nu au fost decât nişte încercări penibile de a reînvia un cadavru politic29.

P.C.R. era terminat, atât ca mişcare ideologică, cât şi ca birocraţie mobilizatoare. Acest lucru a fost înţeles de către leninişti lipsiţi de remuşcări, dar lucizi, precum Ion Iliescu şi Silviu Brucan, care vor forma un partid succesor ce pretindea că se rupsese de toate tradiţiile totalitare: Frontul Salvării Naţionale (F.S.N.). În această întreprindere, ei s-au bucurat de ajutorul şi de priceperea unui grup de politologi şi ideologi marxişti mai tineri, dintre care cei mai mulţi fuseseră activi în cadrul Academiei de Partid „Ştefan Gheorghiu" şi al Centrului de Istorie Militară de pe lângă Ministerul Apărării (condus, timp de mai mulţi ani, de generalul locotenent Ilie Ceauşescu, fratele Conducătorului). Cel mai influent dintre aceştia era o veche cunoştinţă a lui Iliescu, după cum afirmă acesta în memoriile sale, şi anume Virgil Măgureanu, care a devenit o figură importantă în poziţia de şef al Serviciului Român de Informaţii (S.R.I.). Numai după victoria electorală a Convenţiei Democratice în 1996 Măgureanu a fost, în sfârşit, înlocuit (în primăvara anului

1997). Alţii – Vasile Ionel, Ioan Talpeş, Iosif Boda, Paul Dobrescu, Victor Opaschi şi Ioan Mircea Paşcu – au servit în posturi importante de consilieri executivi în diferite etape ale perioadei postceauşiste. Aceasta arată că, dincolo de aparentul clivaj, de hiatusul ostentativ care a separat disoluţia P.C.R. de ascensiunea F.S.N., a existat o relativă continuitate la nivelul elitei politice.

Conducătorul şi detestata sa soţie fiind în mod convenabil executaţi, cele mai compromise figuri ale regimului său – doi foşti prim-miniştri, Manea Mănescu şi Constantin Dăscălescu; secretarii Comitetului Central, Emil Bobu şi Ion Coman; fostul şef al Securităţii, Iulian Vlad; fostul viceprim-ministru, Ion Dincă; fostul vicepreşedinte al Consiliului de Stat, Gheorghe Rădulescu; doi foşti miniştri de Externe, Ştefan Andrei şi Ion Totu'; şi fiul cel mai mic al lui Ceauşescu şi presupusul succesor al acestuia, Nicu – au fost condamnate la închisoare. Dar noua elită ajunsă la putere nu a apărut din senin. Şi nici nu a fost atât de nouă. Ea păstra amintiri şi loialităţi care i-au îngăduit să-şi menţină unitatea în confruntările care au urmat. Cât despre unii dintre cei relativ nou-veniţi, cum ar fi Petre Roman, aceştia urmau să descopere pericolele caudillismului politic în absenţa unei baze instituţionale30.

Atât regimul lui Gheorghiu-Dej, cât şi cel al lui Ceauşescu au depus eforturi constante pentru a împiedica evoluţia culturii politice a comunismului românesc spre o configuraţie posttotalitară, mai permisivă, în care monopolizarea puterii de către partid („rolul conducător", după cum era înscris în Constituţie) ar fi fost limitată în mod semnificativ prin ascensiunea unor grupuri şi asociaţii semioficiale şi neoficiale, iar principiile competenţei ar fi suplinit tot mai învechitul etos mobilizator „eroic-militant" 31.

Sunt de acord cu acei autori care descriu „ceauşismul" ca fiind ceva mai mult decât o variantă

excesivă de dictatură personală în stilul lui Idi Amin Dada, Rafael Trujillo sau Jean Bedel Bokassa. Au existat elemente comune, precum spectacolele de tip imperial, partidele de vânătoare, colecţiile de bijuterii şi alte elemente megalomane, care numai cu greu pot fi reconciliate cu principiile ascetice ale leninismului. Dar acestea nu epuizează natura regimului lui Ceauşescu. Adevărul este că, urmând antihruşciovismul obstinat al lui Gheorghiu-Dej, Ceauşescu a urmărit o politică de respingere constantă a oricăror reforme reale, o linie de repliere neostalinistă şi autarhică, ce includea elemente de nepotism şi corupţie la nivel de stat, caracteristice „neotradiţionalismului" brejnevist: „[Ceauşismul] a fost mai degrabă expresia unui complex de strategii politice, sociale şi economice care, luate împreună, formau o alternativă coerentă la strategiile de dezvoltare urmate de alte regimuri socialiste de stat din Europa de Est" 32. Începând de la sfârşitul anilor '50 şi evoluând într-un mod sinuos şi uneori deconcertant, ceea ce l-a făcut să fie din ce în ce mai egocentric şi mai izolat, acest tip de autohtonism românesc s-a dovedit a fi o strategie politică „conservatoare" (aproape „reacţionară"), imaginată pentru a menţine şi a consolida exact acele valori, simboluri şi instituţii puse sub semnul întrebării de către susţinătorii „socialismului cu faţă umană", de la Imre Nagy şi Alexander Dubţek la Mihail Gorbaciov. În mod paradoxal, vreme de aproximativ cincisprezece ani, între 1964 şi 1980, România s-a bucurat atât de simpatia guvernelor occidentale, cât şi de cea a cercurilor democrat-socialiste şi eurocomuniste.

În a doua jumătate a anilor '80, Ceauşescu s-a remarcat ca unul dintre cei mai virulenţi critici ai gorbaciovismului şi ca un campion al unei versiuni actualizate de stalinism militant. El părea că intenţionează să reînvie – în mod bizar şi obsesiv – catehismul bolşevic

din lucrarea *Problemele leninismului* a lui Stalin, în ciuda propriilor luări de poziţie anterioare de condamnare a intervenţiei sovietice în Cehoslovacia şi de aparentă încurajare a „marxismului creator" în 1968 – 1969, atunci când a fost aprobată traducerea în limba română a teoreticienilor marxişti alternativi, precum Antonio Gramsci, Roger

Garaudy, György Lukács, Herbert Marcuse şi Louis Althusser. După 1971 însă, Ceauşescu a renunţat la această orientare şi a iniţiat o radicală restalinizare, procesul accentuându-se după greva minerilor din Valea Jiului din vara lui 197733.

La sfârşitul anilor '80, în timp ce Uniunea Sovietică lansa reforme dramatice, Ceauşescu denunţa gorbaciovismul ca fiind cea mai periculoasă „deviere de dreapta" din mişcarea comunistă internaţională şi proclama necesitatea vitală de a apăra uniformitatea. El punea sub semnul întrebării supremaţia Moscovei, dar se opunea din răsputeri oricăror îndoieli cu privire la infailibilitatea fundamentală a dogmelor marxist-leniniste. Chiar mai mult decât Erich Honecker, Milos Jakes sau Todor Jivkov, Ceauşescu deplângea însuşi impulsul de a regândi doctrina marxist-leninistă. Acelaşi personaj care, în 1974, admisese căderea în desuetudine a noţiunii de *dictatură a proletariatului* şi care părea înclinat să aprobe căutările eurocomuniste pentru un marxism alternativ cerea acum consolidarea instituţiilor represive şi denunţa tranziţia către pluralism ca pe o reinstaurare a capitalismului34. Într-adevăr, în opoziţia sa faţă de ofensiva semimenşevică, revizionistă a lui Gorbaciov, Ceauşescu a dus la extrem logica a ceea ce poate fi numit stalinism naţional. Această ostilitate adâncă era reciprocă, iar Gorbaciov trata cu dispreţ ambiţiile arogante ale liderului român. „Occidentul a încercat să îl folosească pe Ceauşescu ca pe o sursă de iritare pentru Moscova, ca pe

un fel de «cal troian» în interiorul lagărului socialist”, îşi amintea Anatoli Cerniaev, consilierul principal de politică externă al lui Gorbaciov. „Dar, după cum ştiam deja pe atunci, eforturile acelea erau în van. Gorbaciov trata manevrele «führerului român» (după cum îl numea uneori pe Ceauşescu) cu ironie şi dispreţ şi nu îl considera un factor în politica reală”. 35

De fapt, dintre toţi liderii Pactului de la Varşovia, Ceauşescu s-a angajat în cel mai virulent atac la adresa programului reformist al lui Gorbaciov. Într-o cuvântare din aprilie 1988, el a subliniat presupusa devansare a Uniunii Sovietice de către România în ceea ce priveşte „dezvoltarea democraţiei socialiste”. În acelaşi timp, Ceauşescu a criticat aspru încercările de revizuire a principiilor marxist-leniniste pe care le considera ca fiind clar definite de către clasicii a ceea ce Czesław Miłosz a numit „Noua Credinţă” 36. Faptul că marxismul său era primitiv şi uimitor de anacronic este mai presus de orice îndoială, dar exact această convingere rudimentară şi arhaică, aproape mitizată, l-a făcut, de fapt, să fie imun la îndoială şi la deschidere către alte opinii. Ceauşescu i-a îndemnat pe liderii cu vederi similare ai partidelor comuniste internaţionale să strângă rândurile în jurul său şi să se opună periculoaselor încercări de destalinizare şi democratizare ale lui Gorbaciov: „Trebuie să avem în vedere că există o serie de deviaţii teoretice şi practice, atât de dreapta, cât şi de stânga. Desigur, ambele sunt la fel de primejdioase... Cu toate acestea, după părerea mea, principala ameninţare vine astăzi din partea deviaţiilor de dreapta, care pot să pună foarte serios în pericol construcţia socialistă şi lupta pentru dezarmare, pentru pace şi pentru progresul general al omenirii” 37.

Comunism naţional şi stalinism naţional

Trebuie făcută o distincţie importantă între comunismul naţional şi stalinismul naţional. Primul a

reprezentat o reacţie critică faţă de imperialismul sovietic, faţă de planurile hegemonice şi de ortodoxia ideologică rigidă. A fost relativ inovativ, flexibil şi tolerant faţă de relaxarea politică. Comunismul naţional a încurajat creativitatea intelectuală şi ereziile teoretice. Respingând tutela sovietică, comuniştii naţionali au favorizat în general alternativele revizioniste – atât pe cele moderate, cât şi pe cele radicale – la modelul stalinist sacralizat. Cei mai importanţi exponenţi ai comunismului naţional au fost Josip Broz Tito şi colaboratorul său apropiat Edvard Kardelj, comunistul reformator maghiar Imre Nagy, Alexander Dubţek în Cehoslovacia, liderii comunişti italieni Palmiro Togliatti şi Enrico Berlinguer, precum şi secretarul general al Partidului Comunist Spaniol şi principalul teoretician al eurocomunismului, Santiago Carrillo. Pentru, o vreme, după reîntoarcerea sa la putere în 1956, liderul comunist polonez Władisław Gomułka părea de asemenea să fie susţinătorul unei asemenea direcţii.

Prin repudierea reţetelor universale şi a osificării teoretice, prin promovarea dreptului fiecărui partid de a-şi urma propria strategie, indiferent de interesele sovietice, comunismul naţional a avut o componentă relativ lipsită de prejudecăţi şi progresistă. Apus sub semnul întrebării dogma dictaturii proletariatului şi a susţinut că reforma, inclusiv a partidului, era inevitabilă. În formele sale cele mai avansate, s-a distanţat de viziunea monoteistă a rolului istoric predestinat al partidului şi a acceptat principiile pluralismului politic, inclusiv ideea unui adevărat sistem pluripartit. De exemplu, comunismul naţional a fost punctul de plecare al revoluţiei maghiare din 1956, care a demolat complet sistemul instituţional stalinist38.

Spre deosebire de comunismul naţional, stalinismul naţional s-a opus în mod sistematic oricărei forme de liberalizare, ca să nu mai vorbim de democratizare. Reacţionar şi închis în sine, acesta aprecia autarhia şi

exclusivismul. A aderat la o viziune militarista atât pe plan intern, cât şi pe plan internaţional. Stalinismul naţional s-a agăţat de un număr de legi, presupus universale, ale revoluţiei socialiste şi a tratat orice „deviaţie” de la acestea ca pe o trădare a principiilor de clasă. A dat glas angoaselor politice şi a exploatat sentimentele de izolare naţională, umilire şi panică. A atras în mod frecvent elitele leniniste din ţările în care stânga radicală prestalinistă fusese slabă sau total inexistentă sau în care legitimitatea regimului deriva dintr-o sursă externă: România, Albania, Coreea de Nord, Cehoslovacia după 1968 şi R.D.G.

Pe scurt, comunismul naţional a fost opusul stalinismului naţional. În timp ce comunismul naţional promitea regenerarea, stalinismul naţional era un simptom al degenerării. Comunismul naţional preţuia diversitatea şi era potenţial pluralist. Stalinismul naţional era narcisist şi anacronic; preţuia uniformitatea şi exploata resentimentele şi ataşamentele tribale. Un exemplu care ilustrează această comparaţie îl constituie fosta Iugoslavie din anii ’90, unde liderul sârb Slobodan Milosević a adoptat o platformă a stalinismului naţional lipsită de echivoc, ce amintea în multe privinţe de frenezia naţionalistă a lui Ceauşescu: militarista, tribală, colectivistă şi intolerantă. Ca şi Ceauşescu, Milosević a fost mai mult decât un aparatcik mediocru, cu excepţia, desigur, a faptului că a ştiut cum să simuleze acest lucru atât timp cât s-a aflat într-o poziţie subordonată. A fost posedat de mitul misiunii sale predestinate de salvator naţional. Pentru a-şi atinge scopurile, a avut nevoie de un anturaj care îi era total dedicat, format din persoane ce îi erau loiale fără rezerve. După cum spunea Aleksa Djilas: „Deşi era, fără îndoială, un produs al maşinii politice comuniste iugoslave, îi lipsea rutina docilităţii şi a devotamentului pe care orice om al aparatului trebuie să o aibă. El aminteşte mai degrabă de un lider al unei

conspiraţii revoluţionare care lucrează în secret, înconjurat de mister, şi este permanent ocupat cu numirea şi destituirea membrilor Comitetului Central” 39. La polul opus, comuniştii naţionali sloveni au fost capabili să-şi conducă ţara spre o societate pluralistă.

Comunismul naţional şi stalinismul naţional pot, desigur, să coexiste „dialectic”, iar unul şi acelaşi lider poate fi uneori un comunist naţional, iar alteori să se îndrepte către stalinism naţional, fie din cauza preferinţelor personale, fie din cauza constrângerilor şi a provocărilor interne şi internaţionale. Deznodământul comunismului naţional ar fi o ordine postcomunistă. Scopul stalinismului naţional a fost realizarea utopiei leniniste, chiar şi cu preţul sărăciei generalizate. Acestea sunt descrierile a doua arhetipuri teoretice, însă au apărut frecvent cazuri de amalgamare, castrismul şi maoismul fiind cele mai semnificative exemple.

Introducând această dihotomie, sunt conştient de riscurile idealizării comunismului naţional ca fiind o alternativă „benignă” la modelul stalinist. Şi totuşi, din punct de vedere istoric, tranziţia către pluralism în societăţile comuniste a fost stimulată de iniţiative reformiste din interiorul elitelor aflate la putere. Să ne amintim de luptele fracţioniste dintre gruparea Natolin, ultrastalinistă şi antisemită, şi gruparea Puławska, receptivă, mai liberală şi antistalinistă, după ce ortodoxia comunistă poloneză s-a fragmentat în 1956, sau de rolul pe care Imre Nagy şi asociaţii săi l-au jucat în catalizarea revoltei maghiare. Opţiunile comuniştilor naţionali, deşi făcute fără entuziasm şi de multe ori fără consecvenţă, pot fi considerate „progresiste” în contextul regimurilor monopartinice. În cadrul aceleiaşi paradigme politice, stalinismul naţional apare ca „reacţionar”. Odată ce această paradigmă este abolită şi competiţia liberă a forţelor politice se pune în mişcare, distincţia dintre

„socialismul cu faţă umană” şi stalinismul naţional nu mai prezintă decât un interes istoric. Aceasta explică penibila lipsă de relevanţă a opţiunii – iniţial eretice – a lui Dubţek odată ce cehii şi slovacii au avut şansa de a ieşi din cămaşa de forţă a reformelor autolimitate.

Nicolae Ceauşescu a fost un om cu o voinţă şi o ambiţie imense, care şi-a pus cu siguranţă amprenta pe tradiţia comunistă românească, modificând-o în mod esenţial. Şi totuşi, cel mai important este faptul că trăsăturile principale ale culturii politice staliniste a României nu au fost schimbate în mod decisiv de către Ceauşescu. Aparenta singularitate şi excentricitatea exagerată a experimentului românesc, până la disoluţia sa violentă în decembrie 1989, împreună cu izbitorul contrast faţă de alte regimuri comuniste nu trebuie să umbrească faptul că valorile, atitudinile şi opţiunile adoptate la congresul fondator al partidului în mai 1921 au fost conservate: voluntarismul politic, spiritul de sectă, radicalismul, cultul ierarhiei şi al autorităţii, dispreţul pentru democraţia parlamentară şi constituţionalism. În mod sigur, de-a lungul anilor au fost dezvoltate şi extinse numeroase atribute suplimentare şi au existat clivaje în ceea ce priveşte identitatea partidului şi maniera de a se autodefini, rupturi şi schimbări semnificative. Dar argumentul principal al interpretării mele este acela că în România, fie sub Gheorghiu-Dej, fie sub Ceauşescu, moştenirea stalinismului radical nu a fost niciodată pusă complet sub semnul întrebării – şi, prin urmare, nu a putut fi abandonată40. Este simptomatic faptul că intelectualitatea română, deşi a fost una dintre cele mai sofisticate din Europa de Est şi în mod cert una intim influenţată de standardele literare şi academice franceze, a rămas neatinsă de pasiunea franceză pentru valorile de stânga, în absenţa unui grup social ataşat de crezul egalitar socialist şi fără o tradiţie puternică a activismului

clasei muncitoare, nu au existat prea multe surse pentru iniţiativele revizioniste autonome. Chiar şi mişcarea studenţească din 1956 a fost animată mai mult de sloganurile renaşterii naţionale decât de cele referitoare la o societate liberă şi democratică.

Revoltele studenţeşti din vara şi toamna lui 1956 au fost diferite de atacul, de pe poziţii umanist-socialiste, împotriva stalinismului în Ungaria şi Polonia. De fapt, în multe privinţe, scopurile acestora au coincis cu cele ale liniei naţionaliste în ascensiune. Printre aceste scopuri se numărau, de exemplu, eliminarea obligativităţii învăţării limbii ruse în şcoli, retragerea trupelor sovietice din România, renunţarea la unele dintre cele mai împovărătoare investiţii industriale, reabilitarea principalelor figuri culturale româneşti, reconsiderarea statutului minorităţii maghiare şi adoptarea unei strategii puternic „omogenizatoare” 41. Dar conducătorii români nu au fost doar simpli naţionalişti. Ei au fost, înainte de orice altceva, stalinişti, după cum o arată ostilitatea lor specific stalinistă faţă de orice formă de proprietate privată şi decizia de a încheia colectivizarea agriculturii în ciuda tuturor condiţiilor potrivnice. În desfăşurarea acţiunilor legate de colectivizarea agriculturii, Ceauşescu s-a distins prin cruzime, intransigenţă şi lipsă de scrupule.

Poate fi scrisă istoria comunismului?

Hegel a scris odată că problema istoriei este istoria problemei. Istoria intelectuală nu poate fi separată de abordările sociologice şi psihologice. În special în domeniul studiilor asupra comunismului, biografiile, interviurile şi memoriile contează la fel de mult ca şi documentele oficiale, fie ele publicate sau nepublicate. Dar, firește, nicio memorie nu este infailibilă, iar acest lucru este valabil în special pentru cei a căror viaţă a fost marcată de negarea celor mai omeneşti sentimente ale lor. Supravieţuirea şi succesul în cadrul elitelor comuniste nu

s-au datorat ataşamentului faţă de adevăr şi onestităţii. Chiar şi cei care acum au remuşcări sunt totuşi interesaţi să-şi prezinte trecutul ca fiind mai puţin diabolic decât cel al foştilor lor complici. O istorie politică a comunismului românesc trebuie să meargă, prin urmare, dincolo de simpla descriere a etapelor privind ascensiunea şi decăderea acestui partid/mişcare şi să explice fenomene precum procesul şi execuţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu în 1954, aranjamentele de împărţire a puterii între „nucleul din închisori" al lui Gheorghiu-Dej şi „moscoviţii" Ana Pauker şi Vasile Luca, rolul lui Stalin în promovarea lui Gheorghiu-Dej şi, nu mai puţin important, în încheierea carierei politice a lui Pauker în cadrul partidului, venirea la putere a lui Ceauşescu, încercările sale de destalinizare, iar mai târziu, opţiunile sale contradictorii (şi, la urma urmei, suicidare) care au condus la experimentul fatal al socialismului dinastic.

Comunismul românesc nu a fost mai puţin reprezentativ pentru radicalismul leninist de stânga al secolului XX decât versiunile iugoslavă, cehă sau maghiară şi este important să-i dedicăm analiza atentă şi imparţială pe care o merită. Cum poate să înţeleagă cineva ataşamentul lui Ion Iliescu faţă de idealurile comuniste ale tinereţii sale fără să ştie în ce au constat acestea şi de ce atâţia oameni le-au considerat atât de seducătoare? La fel cum o istorie politică nu poate să uite preţul plătit de români pentru experimentul utopic comunist. Gulagul românesc a fost o realitate vastă, terifiantă, în cadrul căreia proiectul Canalului Dunăre – Marea Neagră, iniţiat de Gheorghiu-Dej, a funcţionat ca un uriaş lagăr de concentrare destinat să distrugă elitele politice şi culturale şi să imortalizeze triumful clasei muncitoare asupra detestatei burghezii. Întrerupt după moartea lui Stalin, proiectul canalului a fost reluat şi completat sub Ceauşescu, devenind un simbol al setei sale nepotolite de

glorie şi o dovadă a continuităţii obsesiilor staliniste româneşti. Un alt exemplu înfricoşător îl reprezintă odiosul experiment Piteşti de distrugere a demnităţii umane. La Piteşti, studenţii întemniţaţi au fost obligaţi să se angajeze în forme diabolice de „reeducare reciprocă”, servind simultan drept victime şi torţionari, iar cei care au refuzat să participe la aceste ritualuri sadice monstruoase, menite să creeze „Omul Nou”, şi-au pierdut minţile şi au fost în cele din urmă ucişi 42. Pe scurt, pentru a realiza planurile lor leniniste, comuniştii români au acţionat fără milă: închisori precum cele de la Sighet, Jilava, Gherla, Aiud şi Poarta Albă stau mărturie cu privire la amploarea terorii. Aceste orori au reprezentat însă doar dimensiunile structurale ale experimentului stalinist din România. Ideologia, teroarea, cinismul resentimentar şi conformismul birocratic au fost principalii piloni care au asigurat stabilirea şi consolidarea regimurilor leniniste din Europa Centrală şi de Est.

CAPITOLUL 2

O sectă mesianică

Partidul Comunist Român în ilegalitate, 1921 – 1944

Esenţa stalinismului înseamnă otrăvirea în om a omului dinăuntrul său […]. Şi orice ar spune sofiştii, orice minciuni ar spune intelectualii comunişti, la asta se ajunge. Pentru a introduce decalogul comunist în suflet, trebuie să-l ucizi pe om pe dinăuntru[15]

Aleksander Wat, *Secolul meu*

În România, stânga a fost întotdeauna relativ marginală şi puţin dezvoltată, în primul rând din cauza modernizării lente a ţării şi a dezvoltării târzii a unui proletariat industrial urban activ din punct de vedere politic. Totuşi, absenţa unei baze sociale robuste şi

15 Aleksander Wat, Secolul meu. Confesiunile unui intelectual european. Convorbiri cu Czeslaw Milosz, trad, de Constantin Geambașu, București, Humanitás, 2014, p. 232 (n. red.)

dinamice nu a paralizat fatal şi nici nu a inhibat pentru vecie mişcările de stânga. Printre românii radicali, voinţa de a schimba realitatea socială a fost la fel de pasionată, devoratoare şi totală ca şi printre stângiştii bulgari sau maghiari. Atunci când a vizitat România în 1912 – 1913 pentru a relata despre războaiele balcanice, Lev Troţki s-a simţit înconjurat de camarazi afectuoşi.

Cultura politică a stângii româneşti a înglobat o tensiune între occidentalizanţi şi cei care pledau pentru un drum românesc special către modernitate, care să evite capitalismul. În acest context, rolul Basarabiei în constituirea şi dezvoltarea radicalismului românesc de stânga nu trebuie subestimat. Basarabia, partea cea mai estică a Moldovei, a fost anexată de Rusia în 1812 şi a fost stăpânită până în 1918. Când revoluţia bolşevică a îngăduit naţiunilor subjugate ale imperiului ţarist să urmeze calea autodeterminării, această provincie a devenit parte a regatului României. Radicalii basarabeni au absorbit mitologia revoluţiei totale, simbolizată de ruptura bolşevică cu *statu-quo-ul*. În această privinţă, ei au introdus dimensiunea social-utopică în cultura politică naţională românească, ce era în mod tradiţional mai puţin atrasă de experimente. Componentele slavofile, narodniciste importate din Rusia au influenţat în mod direct ideea despre rolul misionar predestinat al inteligheţiei naţionale din populismul românesc, aflat în ascensiune, al lui Constantin Stere, cunoscut şi sub numele de *poporanism*, termen derivat din cuvântul românesc „popor”. Cea mai importantă tribună a idealurilor şi ideilor populiste (poporaniste) a fost revista culturală *Viaţa Românească*, în care stângiştii puneau în contrast presupusa puritate a agrarianismului românesc cu corupta civilizaţie capitalistă, apărută în Occident. Într-o societate agrară înapoiată cum era România, care suferea în urma şocului modernizării, majoritatea intelectualilor erau mai

interesaţi să vorbească în numele naţionalismului decât în numele luptei de clasă.

Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România (P.S.D.M.R.) a fost fondat în 1893. În 1899 însă, o facţiune importantă a P.S.D.M.R. a aderat la puternicul Partid Liberal, un eveniment cunoscut sub denumirea de „trădarea generoşilor" şi care a subminat mişcarea socialistă până la renaşterea partidului, în februarie 1910, sub numele de Partidul Social-Democrat din România (P.S.D.R.) 1. La început totuşi, mişcarea socialistă din România a fost mai mult un club intelectual decât o dezvoltare organică pornită de jos, iar slăbiciunea ei reflecta compoziţia socială a naţiunii. După Michael Shafir, această situaţie a fost determinată de trei factori principali: 1) structura socioeconomică (cu alte cuvinte, caracterul „eminamente agrar" al ţării); 2) „originea etnică neromânească" a multora dintre liderii socialişti şi comunişti; şi 3) „indiferenţa arătată de Partidul Comunist Român faţă de aspiraţiile naţionale tradiţionale" 2. Dar factorul cel mai important a fost acela că socialiştii români se adresau unei clase virtual inexistente, aşa cum a argumentat scriitorul populist de stânga, Constantin Stere3.

Pe scurt, socialismul românesc timpuriu a reprezentat mai mult un import exotic. Într-adevăr, după cum îi scria în 1894 profundul gânditor marxist şi fost revoluţionar rus Constantin Dobrogeanu-Gherea (1855 – 1920) – născut Solomon Katz în Slavinka, un sat din regiunea Ekaterinoslav din Ucraina – marelui socialist german Karl Kautsky, cuvântul *socialism* nici măcar nu era cunoscut în România atunci când a sosit în acea ţară ca refugiat4. De fapt, Dobrogeanu-Gherea va deveni el însuşi unul dintre fondatorii socialismului românesc.

Sub Nicolae Ceauşescu, se va încerca mai târziu cu obstinaţie să se demonstreze continuitatea dintre tradiţia

socialistă românească şi mişcarea comunistă. În realitate însă, socialismul, aşa cum s-a dezvoltat sub influenţa teoretică a lui Dobrogeanu-Gherea, presupunea recunoaşterea necesităţii de a urma căi legale pentru atingerea obiectivului politic şi economic al emancipării clasei muncitoare. Ambiţia socialiştilor nu a fost aceea de a răsturna sistemul, ci mai degrabă de a dezvolta un partid puternic al clasei muncitoare care să participe la viaţa politică a ţării. Pe termen lung, desigur, scopul era acela de a construi o societate socialistă, dar acesta a rămas un obiectiv foarte nebulos. Iniţiativele socialiste vizau la început îmbunătăţirea condiţiilor proletariatului, educaţia, emanciparea femeilor şi drepturile minorităţilor şi numai după aceea aveau în vedere o ruptură completă la nivel de sistem politic.

După cum am arătat anterior, cultura politică naţională era încă dominată de tensiunea dintre instituţiile formale, inclusiv aranjamentele constituţionale modelate după sistemul occidental, şi formele tradiţional-arhaice de comunicare socială şi cooperare. Exista o diferenţă imensă între pretenţiile procedurale democratice ale actorilor politici (inclusiv ale partidelor politice) şi incapacitatea acestora de a uni elitele şi masele în cadrul unei societăţi moderne bazate pe clase, în ce priveşte dezvoltarea, clasa muncitoare română a crescut de la aproximativ 120.000 în a doua jumătate a secolului al XIX-lea la aproape 250.000 în 1910 şi la circa 400.000 în 1920, după cum afirmă Nicolae Jurcă5. După Mircea Muşat şi Ion Ardeleanu, în 1930, 819 422 de persoane erau angajate în sectorul industrial, iar în 1939 clasa muncitoare română număra mai puţin de 1.000.000 de persoane6. Trebuie însă avut în vedere faptul că Muşat şi Ardeleanu au fost istoricii oficiali ai regimului Ceauşescu, iar cifrele avansate de aceştia puteau fi exagerate pentru a servi scopurilor regimului. Michael Shafir estimează că, până în 1938, „proletariatul

industrial modern [...] atinsese cifra neimpresionantă de circa 400.000 de persoane dintr-o populaţie de aproape 20 de milioane", ceea ce pare a fi o estimare mai credibilă7.

Configuraţiile sociale din România antebelică erau mai degrabă patriarhal-comunitare decât impersonal-instituţionale. Prevala o societate de statut, şi nu una de clasă, iar valorile şi obiceiurile ţărăneşti îşi lăsaseră amprenta asupra comportamentului, mentalităţilor şi simbolurilor politice8. Absenţa unei autorităţi supranaţionale, precum papalitatea, în cazul Bisericii Ortodoxe Române, întârzierea cu care ţara a adoptat „riturile modernităţii" şi necesitatea de a prelua rapid modele străine, fără a le ajusta la condiţiile existente, toate acestea au condus la crearea unei culturi politice româneşti de un sincretism particular şi potenţial explozive. Shafir surprinde bine natura acestui conglomerat: „Clientelismul şi nepotismul, ambele fiind cunoscute drept caracteristice vieţii politice, pot fi explicate în parte luând în considerare comportamentele ţărăneşti tradiţionale. Moştenirea istorică a unei mentalităţi orientale – care nu este străină de coruperea prin oferirea de privilegii materiale în schimbul concesiilor şi onorurilor –, precum şi influenţele ce provin de la religia dominantă, în care accentul este pus pe exteriorizarea, şi nu pe interiorizarea valorilor, trebuie să fi influenţat în egală măsură modelarea culturii şi a comportamentului politic interbelic" 9.

Individualismul, societatea civilă, separarea puterilor şi garantarea drepturilor civice erau deseori luate în derâdere de către o elită politică mai interesată de a se îmbogăţi rapid, de privilegii şi ascensiune socială decât de a transforma România într-o societate modernă de tip occidental. În această privinţă, mişcarea socialistă proclama valori care erau în mod clar legate de modernitate, definind în termeni pozitivi ideologiile şi

valorile de clasă.

Ca rezultat al victoriei Antantei şi al înfrângerii Puterilor Centrale, România a ieşit din Primul Război Mondial considerabil mai mare decât fusese vreodată: Transilvania (anterior o provincie a Austro-Ungariei, administrată de la Budapesta), Basarabia şi Bucovina au devenit toate părţi ale României Mari. În 1919 – 1920, noile frontiere au fost ratificate şi garantate internaţional de către tratatele de la Versailles, Neuilly şi Trianon. Acest lucru a reprezentat o modificare geografică, dar şi o schimbare demografică enormă: de la o populaţie de aproximativ 7 700.000 în 1914, după Trianon populaţia României a ajuns la mai mult decât dublu, 16.500.000 de persoane în 1922, dintre care minorităţile etnice reprezentau un sfert10. Mai mult, odată cu încorporarea Transilvaniei, care era relativ mai industrializată, clasa muncitoare română şi, implicit, activităţile socialiste au crescut simţitor, în special în zona minieră din Valea Jiului şi în oraşe precum Cluj, Braşov, Reşiţa şi Timişoara. Pentru prima dată în istoria ei, ţara cuprindea zone cu tradiţii consistente, puternice de activism de masă al clasei muncitoare. Prin urmare, în timp ce la începutul secolului XX viziunea revoluţiei socialiste fusese numai o himeră intelectuală, existând puţini muncitori adevăraţi care să o îmbrăţişeze, după Primul Război Mondial, sub impactul revoluţiei bolşevice şi al experimentului sovietelor din Ungaria în 1919, fermentul revoluţionar din România a devenit real, şi nu numai în partea de vest a ţării, ci şi în provinciile estice, în special în Moldova, Basarabia şi Bucovina.

Frământările revoluţionare asociate cu stânga radicală prosovietică au generat, la rândul lor, o radicalizare a mişcărilor naţionaliste de dreapta11. În plus, complexitatea politicilor educaţionale ale noului stat român şi creşterea numărului de studenţi au favorizat

recrutarea minorităţilor etnice, în special a evreilor, de partea stângii. Comunismul şi fascismul au apărut simultan în România, primul ca un descendent înstrăinat al mişcării socialiste de dinainte de 1918, iar cel de-al doilea ca un vlăstar ai dreptei etnocentrice naţionaliste. În ciuda acuzaţiilor reciproce şi a frecventelor ciocniri, ambele extreme au fost de la bun început ostile, în mod visceral, aranjamentelor constituţionale democratice existente şi au detestat din plin democraţia pluralistă modernă. Atât stânga radicală, cât şi extrema dreaptă vedeau instituţiile burgheze ca fiind străine adevăratelor interese ale României: comuniştii le considerau ca fiind mijloace capitaliste de a coopta muncitorii într-un sistem social, economic şi politic nedrept, iar fasciştii erau convinşi că valorile pieţei şi parlamentarismul erau nepotrivite adevăratelor aspiraţii româneşti. Naşterea fascismului românesc a avut loc sub semnul anticomunismului fanatic, al antisemitismului şi xenofobiei, combinate, după o reţetă proprie, cu spiritualitatea mistică ortodoxă, cu cultivarea pasionată a tradiţiilor rurale şi cu respingerea instituţiilor liberale şi a politicii democratice. Pentru A.C. Cuza, unul dintre principalii ideologi protofascişti, şi pentru discipolul său, Corneliu Zelea Codreanu, capitalismul era echivalent cu un asalt asupra sufletului românesc, iar responsabili pentru aceasta erau în primul rând evreii. Bolşevismul, cu internaţionalismul său exaltat, era denunţat ca fiind o altă manevră evreiască având ca scop distrugerea valorilor româneşti şi promovarea intereselor unui misterios grup de conspiratori12. Ca şi în cazul dreptei poloneze, dreapta românească a fost obsedată de rolul evreilor, atât în capitalism, cât şi în comunism, şi a văzut liberalismul şi bolşevismul ca fiind două feţe diferite ale aceluiaşi asalt asupra virtuţilor primordiale ale naţiunii.

Revoluţia bolşevică şi socialismul românesc

Revoluţia din Octombrie şi naşterea statului sovietic

au afectat România imediat şi în mod semnificativ. În rândurile elitei politice exista teama că ideile bolşevice vor contamina muncitorii şi ţăranii săraci din România. În 1918, au avut loc mari demonstraţii în Bucureşti şi în alte centre industriale, dintre care unele, precum greva muncitorilor tipografi din capitală din decembrie 1918, s-au încheiat cu ciocniri serioase între activiştii de stânga şi poliţie. În 1921, a fost introdusă o importantă reformă agrară, menită să atenueze tensiunile sociale şi să reducă inegalităţile şocante dintre clase.

Prima elită a Partidului Comunist Român şi-a avut originea în mişcarea socialistă română, ceea ce explică intensitatea şi îndârjirea epurărilor „de bolşevizare" care au afectat viaţa partidului în anii '20 şi la începutul anilor '30. A existat un adevărat entuziasm printre socialiştii români faţă de generoasele promisiuni ale bolşevicilor după colapsul imperiului rus, dar, de la bun început, ca şi în alte mişcări social-democrate, a avut loc o ruptură dramatică între cei care erau gata să subscrie la măsurile radicale ale bolşevicilor şi cei care condamnau metodele teroriste ale lui Lenin, Troţki şi ale camarazilor acestora. Prin urmare, între 1917 şi 1920, stânga românească s-a scindat, iar în mai 1921, Congresul din Dealul Spirii (numit aşa după un cartier bucureştean) a pecetluit divorţul dintre „tradiţionalişti" (moderaţi) – principalii responsabili pentru apariţia şi dezvoltarea mişcării socialiste române după 1880 – şi radicali (maximalişti).

Moderaţii, care şi-au menţinut identitatea social-democrată şi au refuzat să adere la cele 21 de condiţii impuse de Lenin pentru admiterea în Internaţionala a III-a Comunistă (fondată în 1919), erau adevăraţi discipoli şi urmaşi ai lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, care se născuse în Ucraina şi emigrase în România în 1875, ca urmare a implicării sale în mişcarea social-democrată rusă. Cei mai mulţi dintre ceilalţi fondatori ai social-democraţiei

române erau şi ei refugiaţi din Imperiul rus, cum ar fi Nicolai Petrovici Zubcu-Codreanu, Eugen Lupu şi Zamfir Arbore. Ca o ironie a sorţii, fiul lui Dobrogeanu-Gherea, Alexandru, şi fiica lui Arbore, Ecaterina, au devenit comunişti înflăcăraţi, s-au refugiat în Uniunea Sovietică şi au sfârşit executaţi în timpul Marii Terori.

Atunci când Partidul Social-Democrat din România a fost reconstituit în 1910, aceasta s-a făcut sub influenţa lui Cristian Racovski, care se născuse în Bulgaria şi care era un apropiat al lui Dobrogeanu-Gherea, iar mai târziu a devenit unul dintre cei mai buni prieteni şi susţinători ai lui Troţki. Racovski se afla în străinătate în momentul fondării P.S.D.R., fiind expulzat din ţară din cauza activităţilor sale subversive, dar s-a întors în 1912 şi s-a angajat într-o opoziţie furibundă faţă de participarea României la Războaiele Balcanice, mai întâi, iar apoi la Primul Război Mondial, de partea Antantei. După august 1916, când România s-a alăturat Antantei şi poliţia a ripostat dur la adresa socialiştilor din cauza opoziţiei faţă de război, P.S.D.R. aproape că s-a dezintegrat.

De la Racovski, un adevărat protobolşevic, socialiştii români şi-au însuşit un sens aproape mistic al supranaţionalităţii şi dispreţul faţă de demodatele loialităţi naţionale. Atunci când a avut loc revoluţia bolşevică, Racovski (care, împreună cu Dobrogeanu-Gherea, îl găzduise pe Troţki în 1913 la Bucureşti) a trimis o telegramă entuziastă din Stockholm, unde se afla la o conferinţă internaţională. Mai înainte, în cursul aceluiaşi an, împreună cu Mihai Gheorghiu-Bujor, Racovski fondase un Comitet Român de Acţiune Social-Democrată la Odessa, care a devenit nucleul regenerării Partidului Social-Democrat.

Datorită legăturilor sale interne şi internaţionale, Racovski a contribuit în mare măsură nu numai la renaşterea mişcării socialiste din România, ci şi la

radicalizarea acesteia. El a fost, în 1905, organizatorul demonstraţiilor de solidaritate cu marinarii ruşi răsculaţi de pe crucişătorul *Potemkin* (care au primit azil în România, fapt ce a înrăutăţit relaţiile cu Imperiul ţarist) şi a reprezentat o neobosită forţă conducătoare a propagandei antimilitariste. În timpul Primului Război Mondial, Racovski a împărtăşit credinţa lui Lenin că războiul imperialist trebuia transformat într-un război civil şi într-o mişcare revoluţionară socialistă la scară mondială. Racovski a avut o contribuţie esenţială la organizarea activităţii probolşevice printre trupele române din Rusia. Spre sfârşitul anului 1917, un Comitet Militar Revoluţionar Român se înfiinţase la Odessa ca răspuns la chemările înflăcărate ale lui Racovski de întoarcere a armelor împotriva burgheziei naţionale din solidaritate cu revoluţia bolşevică.

Ulterior, Racovski a plecat la Moscova, a fondat departamentul român pe lângă Comisariatul Poporului pentru Afaceri Externe şi a jucat un rol important în împiedicarea recunoaşterii de drept a suveranităţii României asupra Basarabiei de către Uniunea Sovietică. În ianuarie 1919, a devenit preşedintele Consiliului Comisarilor Poporului din Ucraina, poziţie din care plănuia să-şi unească forţele cu republica comunistă maghiară a lui Béla Kun şi să invadeze România (împotriva ordinelor exprese ale lui Lenin de a nu se angaja într-o asemenea acţiune) 13. Viziunea lui Racovski despre autodeterminare se apropia mai mult de internaţionalismul utopic al Rosei Luxemburg decât de principiul tradiţional socialist al autodeterminării naţionale. Mai mult, el considera răspândirea revoluţiei ca fiind o îndatorire de cel mai înalt grad, care nu trebuia să fie împiedicată de ataşamente naţionale şi nostalgii „mic-burgheze”. Viziunea potrivit căreia Uniunea Sovietică reprezenta „patria tuturor muncitorilor” a rămas fundamentul psihoemoţional al

angajamentului înflăcărat al comuniştilor români.

Cât despre Dobrogeanu-Gherea, chiar numele lui a devenit o anatemă pentru aceşti comunişti. Teoria lui privind noua aservire (neoiobăgia) contrazicea pretenţia leninismului de a fi capabil să „cucerească paradisul dintr-un salt" şi să edifice socialismul prin simpla putere a voinţei deoarece insista asupra necesităţii de a dezvolta instituţii economice şi sociale moderne ca o precondiţie necesară oricărei transformări socialiste. Ca un pilon al Internaţionalei a II-a, Dobrogeanu-Gherea credea că revoluţia trebuia să înceapă în mod logic în Occidentul industrializat şi avea să se răspândească numai după aceea în ţările mai puţin dezvoltate din Est. Pentru că îşi începuse cariera ca revoluţionar rus şi îndurase faimoasele închisori ale Rusiei, precum şi exilul pe malul Mării Albe, Dobrogeanu-Gherea ura profund ţarismul reacţionar şi imperialist, dar era şi foarte conştient de lipsa oricărei tradiţii democratice în ţara sa de origine. Abandonase viziunea sa anarhistă (bakuninistă) din tinereţe şi devenise în mod esenţial un plehanovist, suspicios în privinţa încercărilor blanquiste ale lui Lenin de a forţa porţile istoriei. Puţin înainte de moartea sa în 1920, Dobrogeanu-Gherea scria profetic că, în cazul în care comunismul ar prelua puterea înainte de maturizarea condiţiilor economice, societatea s-ar putea „dezvolta regresiv, către o societate de tip medieval, către un comunism primitiv" 14.

În privinţa problemei naţionale, o chestiune arzătoare pentru românii preocupaţi de soarta Basarabiei şi a Transilvaniei, poziţia lui Dobrogeanu-Gherea era dictată de filosofia sa internaţionalistă. El susţinea planul lui Racovski pentru o federaţie balcanică şi se opusese intrării României în cel de-al doilea război balcanic. Dar, dacă ar fi trăit să vadă pretenţiile sovietice ulterioare asupra Basarabiei, el ar fi putut foarte bine să fie de acord

cu discipolii săi, liderii Partidului Social-Democrat din România, care le-au respins fără echivoc, considerându-le pur şi simplu manifestări ale şovinismului velicorus deghizat în internaţionalism proletar. După cum spunea Shafir, „el ar fi refuzat, cel mai probabil, să susţină iredentismul teritorial sovietic, dacă nu pentru altceva, atunci pentru faptul că, în ochii lui, «prima patrie a muncitorilor» nu era, pur şi simplu, o ţară socialistă şi, prin urmare, mesajul ei nu putea fi unul eliberator” 15. Teoriile lui Dobrogeanu-Gherea vor deveni principala ţintă a comuniştilor români în timpul durerosului proces de „bolşevizare” a P.C.R.

Principalul conflict ideologic de la Congresul din Dealul Spirii din mai 1921 a fost provocat de dorinţa Moscovei de a dicta deciziile interne ale P.S.D.R. Tradiţionaliştii nu vedeau niciun motiv (şi le-au spus acest lucru şi lui Lenin, şi lui Troţki) pentru a fi controlaţi de Kremlin. Suveranitatea partidului, după părerea lor, nu aparţinea nimănui altcuiva decât elitei locale a partidului. La aceasta, maximalistái au replicat că Internaţionala a II-a nu a fost altceva decât un „cadavru urât mirositor”, pentru a folosi cuvintele muşcătoare ale Rosei Luxemburg. După cum a afirmat mereu Lenin, unicul şi perfidul scop al acesteia a fost să dezarmeze şi să emasculeze proletariatul. Ruperea de moderaţi, eradicarea lipsei de entuziasm şi intensificarea fervorii revoluţionare le apăreau maximaliştilor ca o datorie nobilă şi presantă.

Cu aproape o jumătate de secol mai târziu, pe 7 mai 1966, la puţin timp după împlinirea unui an de la alegerea sa ca secretar general al partidului, Nicolae Ceauşescu va rosti un discurs important cu ocazia celei de-a 45-a aniversări a fondării P.C.R. Tânărul şi, la acea vreme, reformistul (şi aproape iconoclastul) secretar general va pune direct sub semnul întrebării multe dintre dogmele, până atunci sacrosancte, ale partidului, recurgând la

arhivele partidului pentru a demonstra rezervele iniţiale ale celor şase delegaţi ai radicalilor români care se deplasaseră la Moscova pentru discuţii în legătură cu structura şi scopurile mişcării lor, precum şi cu necesitatea de a-i elimina pe moderaţi (denumiţi renegaţi) şi de a se alătura Internaţionalei a III-a Comuniste16.

Cei şase delegaţi în chestiune erau Gheorghe Cristescu (Plăpumaru), un muncitor de la atelierele de plăpumărie, care, câteva luni mai târziu, în mai 1921, va fi ales secretar general al P.C.R., Constantin Popovici, Eugen Rozvan (Jenő Rozvanyi), care reprezenta Partidul Socialist din Transilvania, Alexandru Dobrogeanu-Gherea (fiul lui Constantin), David Finkelstein (alias David Fabian) şi Ioan Fluieraş, un cunoscut lider unionist transilvănean cu convingeri mai degrabă reformiste. În drum spre Moscova, aceştia s-au oprit la Harkov, în Ucraina, pentru a se consulta cu Racovski, care a încercat să le impună foştilor săi camarazi şi prieteni o listă cuprinzând noua conducere a partidului. Cristescu şi colegii săi au respins deschis pretenţiile de superioritate ale lui Racovski, iar convorbirile au fost întrerupte. Apoi delegaţii au mers la Moscova, unde au avut loc negocieri cu preşedintele Comitetului Executiv al Cominternului, Grigori Zinoviev, cu Nikolai Buharin, directorul *Fraudei*, şi cu un reprezentant al Federaţiei Comuniste Balcanice, pe nume Sablin. Dintre delegaţi, Cristescu, Popovici şi Rozvan au exprimat rezerve faţă de estimările sovietice asupra situaţiei politice şi economice din România. Popovici, Cristescu şi Fabian avuseseră o activitate îndelungată în mişcarea socialistă din România şi fuseseră acuzaţi de subversiune pentru rolul conducător pe care îl jucaseră în demonstraţia de masă de la Bucureşti din 13 decembrie 1918. Cu alte cuvinte, aveau cu toţii pedigriuri impecabile ca militanţi socialişti şi activişti sindicali. Mai târziu, Popovici a refuzat să se alăture noului P.C.R., în timp ce Cristescu şi Rozvan

au jucat roluri importante în poziţii de conducere. Cât despre Fluieraş, ruşii au obţinut eliminarea sa din delegaţia română sub pretextul că participase la Marea Adunare Naţională de la Alba-Iulia din decembrie 1918, atunci când a fost anunţată unirea Transilvaniei cu România, şi pentru că fusese membru al Consiliului Dirigent al Transilvaniei condus de Iuliu Maniu.

Fiind informaţi despre disputele de la Harkov, Zinoviev şi Buharin au cerut să aibă loc o nouă întâlnire cu românii, în timpul căreia Buharin le-a cerut delegaţilor români să răspundă afirmativ la următoarele şase întrebări:

1. Declaraţi în numele Comitetului dvs. Central că sunteţi de acord cu cele 21 de condiţii [de admitere în Comintern]?

2. [Sunteţi de acord că] aceste teze şi condiţii trebuie adoptate fără rezerve de către următorul dvs. congres?

3. Declaraţi că, imediat după întoarcerea dvs. în România, Fluieraş [şi ceilalţi lideri comunişti neagreaţi de Comintern] va fi exclus din partid?

4. Declaraţi că vă supuneţi tuturor hotărârilor Federaţiei Comuniste Balcanice şi că îi veţi asigura [acestei federaţii] cea mai fierbinte participare şi înţelegere din partea dvs?

5. Sunteţi de acord ca, împreună cu partea comunistă a delegaţiei române [adică David Fabian şi Alexandru Dobrogeanu-Gherea] şi cu participarea Comitetului Executiv al Internaţionalei Comuniste, să elaboraţi o listă a noului Comitet Central al partidului, compusă din comunişti de încredere?

6. Puteţi garanta că, imediat după întoarcerea dvs. în România, organul central [de presă al partidului] îşi va schimba poziţia şi va scrie în stil comunist? 17

Acestea erau cerinţe tipic leniniste: subordonarea completă a partidelor naţionale faţă de centrul

internaţional de la Moscova, dreptul Cominternului de a numi liderii locali şi impunerea sloganurilor Cominternului în presa comunistă locală. Nu era tolerată nicio deviere de la linia puternic centralizată. Spre cinstea lor, Cristescu, Popovici şi Rozvan au obiectat la ceea ce ei au perceput a fi o umilitoare expropriere, dictată din străinătate, a dreptului inalienabil al partidului lor de a-şi alege propria conducere. Mai târziu, opoziţia continuă a lui Cristescu faţă de amestecul sovietic şi de strategia autodistructivă a partidului a condus la excluderea şi, după 1944, la persecuţia lui politică. Cele 21 de condiţii erau gândite în aşa fel încât să confere comunismului mondial o structură strict ierarhică şi militarista, care subordona complet Moscovei organizaţiile locale (naţionale), să instituţionalizeze asaltul leninist asupra moştenirii Internaţionalei a II-a (acuzată de trădare din cauza atitudinii adoptate în timpul Primului Război Mondial) şi, nu în cel din urmă rând, să creeze o armată de revoluţionari total devotaţi cauzei sovietice. După cum nota fostul militant comunist şi scriitorul Ignazio Silone, liderii bolşevici au exploatat în mod conştient ataşamentul mistic faţă de cauza revoluţiilor mondiale, simbolizată de U.R.S.S., ca patrie a proletariatului internaţional.

Activiştii Cominternului au devenit executanţi *de facto* ai ordinelor sovietice. Şi era vai de cei care îndrăzneau să pună sub semnul întrebării linia oficială formulată de Kremlin. Silone scria mai târziu:

Între 1921 şi 1927, am avut în mod repetat ocazia de a merge la Moscova şi de a lua parte, ca membru al delegaţiei comuniste italiene, la un număr de congrese şi întâlniri ale executivului. Ceea ce m-a frapat cel mai mult la comuniştii ruşi, chiar şi la personalităţile cu adevărat de excepţie precum Lenin şi Troţki, a fost incapacitatea lor absolută de a fi imparţiali atunci când discutau opinii diferite de ale lor. Adversarul, pentru simplul motiv că

îndrăznea să contrazică, devenea pe loc un trădător, un oportunist, un mercenar. Comuniştii ruşi nu concepeau că ar putea exista un adversar de bună-credinţă. Ce aberaţie de gândire este, pentru aşa-zişi materialişti şi raţionalişti, să susţină în mod absolut în polemicile lor primatul moravurilor aspra inteligenţei. Pentru a descoperi o infatuare comparabilă, trebuie să te întorci la Inchiziţie18.

Maximaliştii s-au întors în România convinşi de faptul că ruptura cu reformiştii era obligatorie. Cedând complet la presiunile sovietice, ei au fost de acord ca lista cu membrii următorului Comitet Executiv al partidului să fie întocmită la Moscova. Pe 2 decembrie 1920, delegaţia a semnat o declaraţie prin care recunoştea tezele Congresului al II-lea al Cominternului, precum şi cele 21 de condiţii de aderare. Cristescu şi tovarăşii săi le-au promis ruşilor că vor lupta din toate puterile pentru ca apropiatul congres să accepte şi să adopte aceste condiţii. Declaraţia purta semnăturile lui Cristescu, Popovici, Rozvan şi Sasa Gherea. Fabian se afla într-o călătorie în Rusia şi nu a semnat acest document. Pe 10 decembrie 1920, reprezentanţii români (Gherea şi Popovici, împreună cu Cristescu, care a ajuns la sfârşit) l-au întâlnit în cele din urmă pe Lenin, dar discuţia lor s-a limitat la generalităţi abstracte despre tranziţia de la capitalism la socialism în Rusia şi despre necesitatea ca proletariatul mondial să urmeze o cale revoluţionară.

La Congresul partidului din mai 1921, majoritatea delegaţilor au votat pentru transformarea Partidului Socialist în Partidul Comunist din România: 428 de delegaţi au votat pentru afilierea necondiţionată la Internaţionala a III-a, iar 111 au aprobat această afiliere cu rezerve 19. La o zi după luarea acestei decizii istorice, poliţia a invadat sala congresului şi i-a arestat pe delegaţi sub acuzaţia de „complot împotriva ordinii de stat”.

Istoricii oficiali ai lui Ceauşescu, Mircea Muşat şi Ion

Ardeleanu, au avut o sarcină dificilă atunci când au trebuit să scrie despre orientările politice ale noului partid. Pe de o parte, aceşti istorici flirtau cu ideologia naţional-comunistă şi condamnau linia „internaţionalistă” – în realitate, una strict prosovietică – a noului partid. Pe de altă parte, pentru a susţine ideea lui Ceauşescu conform căreia nu se produsese niciun clivaj real în istoria partidului, ei au reiterat vechea dogmă privind „formarea unui partid politic calitativ nou”. Pentru a reconcilia aceste două poziţii, istoricii amintiţi au recurs la formule rituale, lipsite de conţinut: „Partidul Comunist, continuatorul direct al mişcării revoluţionare, socialiste, al partidului clasei muncitoare făurit în 1893, vlăstarul cel mai viguros al epocii contemporane a României, a dus mai departe şi a ridicat pe un plan superior […] lupta de eliberare socială a poporului român” 20.

Printre cei 200 de militanţi arestaţi se aflau 51 de delegaţi la congres, inclusiv cinci parlamentari. În decembrie 1921, la Bucureşti, un grup de militanţi au format Comitetul Executiv Provizoriu al Partidului Socialist-Comunist Român. Printre cei implicaţi erau tânărul student Lucreţiu Pătrăşcanu, precum şi Marcel Pauker, descendentul uneia dintre cele mai bogate familii din România, care era căsătorit cu Ana Pauker, cea care va deveni mai târziu o importantă figură comunistă. Congresul al III-lea al Cominternului a avut loc la Moscova între 22 iunie şi 12 iulie. Cei paisprezece delegaţi români nu au luat cuvântul. Aceştia erau, în cea mai mare parte, militanţi originari din Basarabia şi Bucovina (Alexandru Buican-Arnoldi, G. Moscovici [alias Bădulescu], N. Gorniski, Asea Tinkelman, Saul Ozias şi Alexandru Lichtblau), în timp ce Alexandru (Alecu) Constantinescu reprezenta vechea gardă socialistă. Scriitorul român Victor Frunză, autorul unei istorii a P.C.R. bogată în detalii anecdotice, consideră că acest eveniment marchează

debutul unui model de evoluţie paralelă (şi adesea conflictuală) a doua partide comuniste, unul intern şi altul extern21. Pentru Frunză, figuri ca Buican şi Moscovici (pentru ultimul folosind deseori numele conspirative ale acestuia, Bădulescu şi Ghiţă Moscu) nu reprezentau în niciun fel organizaţiile locale din România. Este adevărat că aceştia nu erau figuri proeminente în grupul foştilor socialişti transformaţi în comunişti, dar distincţia va fi, până la urmă, irelevantă. Aşa cum s-a întâmplat şi cu celelalte partide comuniste europene, dominaţia Moscovei nu putea fi pusă la îndoială şi deci nu există niciun motiv să presupunem existenţa a două partide, când, în realitate, distincţia opera numai între două facţiuni la fel de loiale faţă de ordinele Cominternului.

În raportul său, ideologul bolşevic Karl Radek a spus că, atât timp cât liderii de partid se aflau în închisoare, Cominternul nu avea niciun motiv să recunoască o altă conducere. Gelber Moscovici a fost ales în Comitetul Executiv al Cominternului sub pseudonimul Alexandru Bădulescu. Sub presiunea mişcărilor şi a partidelor democratice, starea de asediu în România a fost ridicată la începutul anului 1922, ceea ce le-a îngăduit comuniştilor români să-şi exprime opiniile într-un mod mai agresiv. În acelaşi timp, în ianuarie 1922, a început procesul din Dealul Spirii al activiştilor comunişti. Acesta a însemnat mai mult decât o simplă procedură judiciară: miza procesului o reprezenta însăşi natura partidului fondat în mai 1921, relaţia dintre acesta şi aspiraţiile şi valorile naţionale, precum şi tactica pe care era gata să o folosească pentru a distruge sistemul democratic incipient din România şi a impune, în conformitate cu principiile leniniste, o „dictatură a proletariatului”. Eminenţele cenuşii ale acestui proces au decis să-i judece pe activiştii politici arestaţi în mai 1921 împreună cu un grup terorist condus de Max Goldstein, care, pe 8 decembrie 1920,

organizase un atentat cu bombă împotriva clădirii Senatului. Desigur, la acea vreme, *Socialismul*, organul oficial de presă al stângii marxiste, exprimase o opoziţie puternică faţă de asemenea metode teroriste22. Printre acuzaţi se aflau persoane care vor deţine ulterior poziţii importante în partid, inclusiv cinci secretari generali: Gheorghe Cristescu, Elena Filipovici, Elek Köblös, Vitali Holostenko şi Boris Stefanov. Strategia de apărare a comuniştilor a fost să se disocieze de orice complot terorist. După cum sublinia Gherea, comuniştii erau judecaţi pentru că aveau opinii politice diferite, şi nu pentru că se implicaseră în subminarea ordinii existente. Aceasta era, fără îndoială, o viclenie care exemplifică faimoasa distincţie dintre limbajul comunist esoteric şi cel explicit, atât de bine surprinsă de istoricul şi filosoful politic Franz Borkenau23. Cerându-i-se să răspundă în faţa tribunalului militar, Basil Spini (Erich Hutschnecker) a insistat asupra faptului că el, ca student, avea dreptul să gândească diferit faţă de membrii altor grupuri sociale fără a fi penalizat pentru această „ofensă” 24.

De la bun început, comuniştii au folosit retorica libertăţii şi drepturilor, protestând împotriva acuzaţiilor de comportament neconstituţional. Cum era de aşteptat, în realitate, partidul includea o componentă ilegală, secretă, care se ocupa de operaţiuni de propagandă. Ceea ce nu au înţeles mulţi dintre intelectualii altruişti ce le-au luat partea comuniştilor şi i-au apărat în faţa tribunalului a fost faptul că un tip nou – radical diferit – de partid apăruse pe scena politică românească: un partid care nu avea niciun motiv să respecte regulile tradiţionale ale jocului şi al cărui radicalism politic îl făcea să fie un duşman declarat al tuturor instituţiilor şi valorilor existente.

Acesta nu era numai un grup desprins din vechea, tradiţionala mişcare socialistă, alcătuit din adolescenţi idealişti şi intelectuali deziluzionaţi.

Noul partid era o parte integrantă a mişcării globale pentru distrugerea ordinii liberale şi înlocuirea ei cu un tip de democraţie presupus superior, de substanţă, şi nu pur formal. Cei implicaţi în această mişcare credeau, precum Nikolai Rubaşov, personajul principal din romănul lui Arthur Koestler *întuneric la amiază*, că legea supremă era salvarea revoluţiei bolşevice25. Câţiva ani mai târziu, înainte de sumară lor execuţie în închisorile staliniste în timpul Marii Terori, Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Elena Filipovici şi Marcel Pauker (alias Luximin) s-au trezit prinşi în tipul de dilemă etică şi psihologică descris de Koestler. Dar în acea perioadă timpurie a bolşevismului aflat la putere, când toate speranţele păreau justificate şi apărarea patriei revoluţiei era un imperativ categoric, cine ar fi putut anticipa că cincisprezece ani mai târziu nu numai Racovski, ci şi Zinoviev, Radek, Buharin, Béla Kun şi protejaţi! lor români vor fi exterminaţi în timpul Marii Epurări staliniste ca fiind „şerpi veninoşi”, „paraziţi odioşi”, care se infiltraseră în rândurile glorioasei armate a proletariatului mondial? Cine ar fi crezut că aceşti camarazi eroici vor sfârşi denunţându-se unul pe celălalt, participând astfel la autodistrugerea vechii gărzi a Cominternului?

Sub presiunea crescândă a cercurilor democratice, guvernul liberal al României a propus o amnistie parţială pentru delictele politice, iar decretul care o consfinţea a fost semnat de regele Ferdinand în iunie 1922. Astfel, P.C.R. s-a bucurat implicit de recunoaşterea dreptului său legal de a exista. În august 1922, Comitetul Executiv al P.C.R. îi includea, printre alţii, pe Gheorghe Cristescu, Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Fabian, Luximin, Eugen Rozvan, Boris Stefanov şi Haim Sternberg, care vor juca cu toţii roluri esenţiale în luptele fracţioniste şi sângeroasele reglări de conturi din partid.

Urmând linia Moscovei, comuniştii i-au abordat pe

social-democraţi cu ideea de a stabili un „front unit”, dar propunerea lor a fost respinsă din cauza temerilor socialiştilor cu privire la înclinaţiile nedemocratice ale comuniştilor. Răceala dintre foştii camarazi a continuat de-a lungul perioadei interbelice, atunci când comuniştii se refereau la social-democraţi ca fiind „social-fascişti”, iar social-democraţii le replicau descriindu-i pe comunişti ca fiind calul troian sovietic în România. Conflictul dintre aceştia s-a aplanat într-o anumită măsură după ce Congresul al VII-lea al Cominternului a adoptat, în 1935, strategia Frontului Popular.

Spre clandestinitate

Congresul al II-lea al P.C.R., ţinut în secret într-un oraş industrial, Ploieşti, situat nu departe de Bucureşti, pe 3 – 4 octombrie 1922, a completat activitatea organizatorică şi ideologică începută în timpul Congresului I, a adoptat reguli de organizare de inspiraţie bolşevică şi a confirmat afilierea totală la Comintern. Toţi cei care exprimaseră rezerve în legătură cu ruptura de mişcarea socialistă (aşa-numiţii „socialişti unitarişti”) au fost expulzaţi şi s-a luat decizia de a înceta colaborarea cu mişcarea sindicală dominantă şi de a crea sindicate comuniste, care să se afilieze la Profintern (Internaţionala Sindicală „Roşie”) 26. Raportul general privind activitatea partidului de la formarea sa a fost prezentat de Marcel Pauker, care făcea parte atât din Secretariat, cât şi din Comitetul Executiv şi a cărui personalitate strălucitoare, greu de stăpânit şi extrem de ambiţioasă a provocat în lunile şi în anii ce au urmat numeroase crize la nivelul conducerii partidului. Preluând câteva obsesii ale Cominternului privind „natura colonială balcanică” a economiei şi societăţii României, Pauker a susţinut că problemele revoluţionare din regiune pot fi rezolvate numai la nivel balcanic27. La rândul său, Boris Stefanov a prezentat o rezoluţie privind problema agrară, în care

minimaliza cu aroganţă semnificaţia reformei agrare iniţiate de guvernul Averescu în 1921. Obsedaţi de dogmele lor rigide, comuniştii români nu au înţeles consecinţele pe termen lung ale acestei reforme, care a abolit marile proprietăţi şi a transformat România într-o naţiune de mici proprietari de pământ. Ostilitatea lui Ştefanov faţă de proprietatea privată a fost combătută de Eugen Rozvan, care a arătat că niciun ţăran nu va admite că a deveni un mic proprietar este un lucru rău. Cât despre chestiunea naţională, Congresul al II-lea a deschis drumul aberaţiilor următorului deceniu prin proclamarea iminenţei revoluţiei mondiale şi necesitatea creării unei „Republici Socialiste Federative a Sfaturilor din Balcani". Ana Pauker, o altă stea în ascensiune a comunismului românesc, a prezentat un raport asupra mişcării revoluţionare a femeilor, în timp ce soţul ei, Marcel, a prezentat un raport privind statutul partidului. Articolul 1 din statutul P.C.R. identifica partidul ca numindu-se „Partidul Comunist din România", o secţie a Internaţionalei Comuniste, care „nu are alte scopuri decât acelea ale Internaţionalei căreia îi aparţine".

Congresul al II-lea a ales un Comitet Central a cărui compoziţie reflecta echilibrul de forţe dintre foştii socialişti militanţi şi activiştii nou-înregimentaţi, înclinaţi să desfăşoare o activitate febrilă:

Gheorghe Cristescu a fost ales secretar general, iar Marcel Pauker, David Fabian, Boris Stefanov şi Elek Köblös au fost aleşi membri ai Comitetului Central. Eugen Rozvan figura printre membrii supleanţi, Alexandru Dobrogeanu-Gherea a fost ales în Comisia Centrală de Control, iar Ana Pauker, Jacques Konitz şi Boris Stefanov au devenit membri ai Consiliului General. (Mă rezum să citez doar numele cele mai semnificative, care vor apărea în paginile ce urmează.) La puţin timp după aceea, în noiembrie-decembrie 1922, Cominternul şi-a ţinut Congresul al IV-lea

la Moscova. Pătrăşcanu, Köblös şi Marcel Pauker au reprezentat P.C.R. la acel congres. Rolul Federaţiei Comuniste Balcanice a fost intensificat şi mai mult, iar comunistul bulgar Vasil Kolarov a insistat asupra nevoii de a întări autoritatea federaţiei asupra partidelor comuniste locale. Între timp, P.C.R. s-a dedicat în principal organizării de celule în fabrici şi dezvoltării de reţele de propagandă. Au fost create celule comuniste în fabricile importante din Bucureşti, Iaşi, Timişoara şi Cluj. A fost înfiinţată o şcoală de partid în Bucureşti pentru promovarea educaţiei comuniste, iar cele mai importante texte ale marxismului şi leninismului, precum *Manifestul comunist*, fragmente din *Capitalul* şi articolele lui Lenin „Sarcinile organizaţiilor de tineret" şi „Democraţia burgheză şi dictatura proletariatului", au fost distribuite pe scară largă. Până la acea dată, cotidianul central al P.C.R. ajunsese la un tiraj de 20.000 de exemplare. Astfel, dacă partidul nu ar fi fost scos în afara legii în 1924, acesta ar fi putut avea în perioada interbelică un impact şi un număr de membri mult mai mari decât a avut efectiv.

Între timp, s-a intensificat lupta dintre Marcel Pauker, activistul exaltat şi comunistul ultrarevoluţionar, şi majoritatea elitei de la vârf, pe care acesta o acuza de pasivitate oportunistă. Cristescu, în mod special, era iritat de insubordonarea lui Pauker. În iunie 1923, Biroul Politic al partidului (format din Cristescu, Pauker şi Köblös) a fost dizolvat şi un secretar general provizoriu a fost numit în persoana obscurului N. Marian (probabil un pseudonim), avându-l pe Saşa Dobrogeanu-Gherea drept principal consilier politic. Pentru a rezolva criza, a sosit la Bucureşti un reprezentant al Federaţiei Comuniste Balcanice şi a fost numit un nou Secretariat, format din Cristescu, Luximin şi Sándor Korosi-Krizsan (care folosea deseori pseudonimul Alexandru Georgescu), acesta din urmă în calitate de colaborator.

Din cauza intensificării hărţuielilor poliţiei, conducerea P.C.R. a decis să amâne Congresul al III-lea, programat să aibă loc în februarie 1924. Câteva luni mai devreme, reprezentanţii P.C.R. acceptaseră directivele Cominternului cu privire la aşa-numita problemă naţională din România. Problema fundamentală o constituia definirea naturii statului român de după 1918: era vorba, după cum declarau autorităţile române, despre un stat naţional-unitar a cărui formare exprima voinţa covârşitoarei majorităţi demografice româneşti? Sau fusese România, după cum susţinea Cominternul, principalul beneficiar al politicii imperialiste de divizare şi exploatare a puterilor învinse după Primul Război Mondial? La Conferinţa a VI-a a Federaţiei Comuniste Balcanice, care a avut loc la Moscova în septembrie 1923, delegaţia română (care îi includea pe Marcel Pauker, Gheorghe Cristescu, Saşa Gherea, Ecaterina Arbore şi Haim Stemberg) a acceptat rezoluţia concepută de Comintern în privinţa problemei naţionale din România. Aceasta a fost o decizie dezastruoasă, deoarece, de atunci înainte, indiferent de opiniile personale ale membrilor săi, partidul putea fi numit, în mod corect, antinaţional de către oponenţii săi. În orice caz, autorităţile române ar fi fost împotriva acestui grup radical, puternic egalitarist şi prosovietic, a cărui propagandă incita la revoltă socială şi frământări politice. Subscriind însă la absurdele teze antiromâneşti ale Cominternului, P.C.R. renunţa la orice speranţă de a câştiga o autentică bază de masă. În conformitate cu dogma Cominternului, România era un stat imperialist multinaţional, iar sarcina P.C.R., ca dovadă a ataşamentului său internaţionalist lipsit de echivoc, era să lupte pentru „autodeterminarea unor provincii, până la despărţirea acestora de statul existent” 28.

Mulţi ani după aceea, în mai 1966, în discursul său major cu privire la istoria partidului, Nicolae Ceauşescu i-a

atacat pe predecesorii săi pentru faptul de a fi acceptat ingerinţa dezastruoasă a Cominternului în afacerile interne ale P.C.R.:

Introducerea în documentele partidului a lozincii autodeterminării până la despărţirea de statul unitar, indicaţiile date partidului de a lupta pentru ruperea de România a unor teritorii locuite, în majoritate covârşitoare, de români nu ţineau seama de condiţiile concrete ale României – stat unitar. Ele erau profund greşite, îndemnau, de fapt, la dezmembrarea statului naţional şi la destrămarea poporului român. Învăţătura marxist-leninistă proclamă dreptul popoarelor la autodeterminare nu în scopul destrămării statelor naţionale constituite, ci, dimpotrivă, în vederea eliberării popoarelor asuprite şi constituirii lor în state naţionale suverane, în conformitate cu voinţa şi hotărârea maselor largi populare29.

Acuzaţiile lui Ceauşescu faţă de tratamentul aplicat de Comintern aspiraţiilor naţionale ale României reflectau căutarea unui nou principiu de legitimitate prin consolidarea unei ideologii naţionale care proclama unitatea, continuitatea şi omogenitatea românilor. Manipulativă într-o oarecare măsură, această retorică era şi expresia unui orgoliu rănit în sensul discutat cu atâta claritate de către Isaiah Berlin în clasicul său eseu „Bent Twig” 30.

Cu caracteristica-i nervozitate şi nerăbdare, Luximin (cunoscut pentru loialitatea sa faţă de Zinoviev, pentru care va plăti la Moscova doisprezece ani mai târziu) a formulat aşteptările haotice ale celei mai radicale aripi a partidului. Într-un articol publicat în *Socialismul*, el insista asupra faptului că „Europa se găseşte într-o nouă perioadă revoluţionară”, justificând astfel acuzaţiile guvernului că P.C.R. se pregătea pentru o încleştare violentă cu autorităţile. Propaganda P.C.R. dădea, în general, impresia de a fi sectară, înfierbântată şi imună la realităţile vieţii de

zi cu zi din România. Ca rezultat al implicării comuniştilor militanţi în dezordinile din sudul Basarabiei, inclusiv în revoltele ţărăneşti sprijinite de sovietici şi în proclamarea, în octombrie 1924, a unei Republici Sovietice Autonome „Moldoveneşti", P.C.R. părea din ce în ce mai mult o anomalie politică, un grup străin dedicat implementării planurilor expansioniste ale Kremlinului în Balcani. Lucrurile s-au înrăutăţit în urma Congresului al V-lea al Cominternului, care a avut loc la Moscova între 17 iunie şi 8 iulie 1924. Acesta a fost primul congres de după moartea lui Lenin în ianuarie 1924 şi a reflectat adâncirea prăpastiei dintre epigonii săi, aflaţi pe poziţii potrivnice. Rezoluţiile congresului oglindeau convingerea lui Stalin că aşteptările privind iminenţa unei crize revoluţionare generale erau lipsite de fundament.

Sarcina secţiilor naţionale ale Cominternului rămânea însă aceea de a apăra necondiţionat interesele Uniunii Sovietice. În polemica sa cu Troţki, Stalin a susţinut că U.R.S.S. era obligată să rămână izolată pentru o foarte lungă perioadă de timp. Bolşevizarea secţiilor naţionale – aceasta însemnând loialitate necondiţionată faţă de Moscova şi anularea oricăror îndoieli – era, prin urmare, imperativă, în conformitate cu logica „socialismului într-o singură ţară", nu exista o sarcină mai importantă pentru un comunist decât promovarea intereselor patriei muncitorilor. P.C.R. a trimis şase reprezentanţi la acest Congres: Moscovici-Bădulescu, David Fabian, Boris Stefanov, Alexandru Krizsan, H. Gherstein şi Ecaterina Arbore. Neoficial, delegaţia i-a inclus şi pe Ioan Dic-Dicescu, Timotei Marin, Alexandru Nicolau, Ana Bădulescu (care era, probabil, căsătorită cu Gilbert Moscovici) şi Ida Georgescu (probabil căsătorită cu Krizsan). Frunză susţine că reprezentanţii P.C.R. au consimţit într-un mod atât de lipsit de glorie la ceea ce echivala cu o cerere oficială a Cominternului pentru

destrămarea României din cauza faptului că foştii revoluţionari socialişti, care absorbiseră tradiţia clasei muncitoare române, fie erau membri ai minorităţilor (Fabian), fie erau lipsiţi de dreptul de vot (Ecaterina Arbore). În orice caz, politica dezastruoasă a Cominternului (impusă, de asemenea, şi partidelor comuniste din alte state apărute după Versailles, inclusiv Polonia şi Iugoslavia) a fost înscrisă în documentele Congresului al III-lea al P.C.R.31.

Începând cu Congresul al III-lea, care a avut loc la Viena în august 1924, şi până la cel de-al Doilea Război Mondial, toate evenimentele majore din viaţa partidului au fost organizate în afara României. Aceste evenimente nu erau întruniri uriaşe, în care să fie reprezentate punctele de vedere ale diferitelor grupări, ci mai degrabă mici conclavuri conspirative, marcate de un puternic sentiment de solidaritate, dar şi, în stil leninist, de suspiciuni reciproce de trădare, fracţionism şi sabotare a activităţii revoluţionare a partidului. Exista fraternitate, nota scriitorul polonez Aleksander Wat, dar exista şi intoleranţă extremă, vizibilă în graba cu care camarazii suspectau orice opinie critică de a fi parte a unui sinistru program secret32. Deşi Congresul al V-lea al Cominternului l-a ales pe Cristescu membru al I.K.K.I. (abrevierea rusească a Comitetului Executiv al Internaţionalei Comuniste), Congresul al III-lea al P.C.R. l-a înlăturat din poziţia pe care o ocupa în fruntea partidului. În locul său, cel care a prezentat raportul politic principal a fost Elek Köblös. Complet ignoranţi în privinţa situaţiei sociale şi economice din România, majoritatea participanţilor la Congresul al III-lea au susţinut că „baza socială pe care se mai sprijină [actuala elită politică] a devenit foarte îngustă şi insuficientă”, iar „problema preluării puterii şi lozinca *guvern muncitoresc-ţaranesc* devin [...] cheia de boltă a atitudinii partidului”. Mai mult, această uimitoare detaşare

faţă de realităţile ţării inspira rezoluţia în problema naţională: „România capitalistă, prin rezultatele războiului imperialist mondial, prin «unirea tuturor românilor» şi-a supus însemnate părţi din naţiuni dezvoltate politiceşte, economiceşte şi culturaliceşte şi, în felul acesta, din stat naţional a devenit stat de naţionalităţi. Constituirea României Mari datorită tratatelor de pace de la Versailles, Trianon şi Neuilly a fost însă în acelaşi timp cumpărată cu preţul renunţării din partea elicei stăpânitoare şi la ultimul rest de independenţă naţională a ţării" 33.

Lozincăria dogmatică şi abstractă impusă de Comintern a devenit o adevărată cămaşă a lui Nessus pentru comuniştii români. Congresul a reorganizat conducerea partidului, criticând atât „deviaţia intelectualista" de stânga (Luximin şi Gherea), cât şi facţiunea oportunistă de dreapta condusă de Ştefanov şi Cristescu (care au fost totuşi realeşi în Comitetul Central). Elek Köblös, un militant de origine maghiară (tâmplar de meserie), a devenit secretar general. Korosi-Krizsan a fost ales în Secretariatul partidului sub pseudonimul Alexandru Georgescu34.

Între timp, socialiştii reformişti şi-au continuat lupta în cadrul politic şi economic existent. Printre liderii Partidului Socialist din România, format în 1922, se aflau militanţi şi teoreticieni bine cunoscuţi precum Ilie Moscovici sau Constantin-Titel Petrescu. Mai târziu, în 1927, în efortul de a uni toate grupările şi partidele socialiste, a fost creat Partidul Social-Democrat din România. Diferenţele dintre comunişti şi socialişti erau atât de ordin strategic, cât şi de ordin tactic: socialiştii credeau în tranziţia gradată, democratică spre o ordine bazată pe forme colective de proprietate, în timp ce comuniştii îmbrăţişaseră total viziunea leninistă privind necesitatea instituirii unei dictaturi a proletariatului.

Rezoluţia asupra naţionalităţilor adoptată la

Congresul al III-lea al P.C.R., care proclama faimoasele puncte de vedere despre „autodeterminare” şi „dreptul la secesiune”, au oferit forţelor politice din România, ce organizaseră de-a lungul anului o vehementă campanie pentru interzicerea partidului, argumentele finale de care aveau nevoie. Din punct de vedere practic, P.C.R. era deja un partid ilegal, în sfârşit, în decembrie 1924, aşa-numita Lege Mârzescu îl interzicea definitiv, pe motiv că susţinea într-un mod lipsit de loialitate inventatele pretenţii ruseşti asupra teritoriului românesc şi că adoptase o atitudine lipsită de patriotism (ceea ce, după 1989, a fost documentat în mod irefutabil). Aproximativ 600 de comunişti au fost arestaţi, inclusiv un număr de activişti de prim rang.

Câţiva ani mai târziu, primul secretar general al P.C.R., Gheorghe Cristescu, unul dintre puţinii care au anticipat acest act final punând sub semnul întrebării politica Cominternului, va fi stigmatizat ca trădător al clasei muncitoare. El a fost capabil să supravieţuiască fizic, cel puţin până în 1944, pentru că a înţeles pericolul mortal la care se expunea mergând în U.R.S.S. Acest muncitor român cu capul pe umeri a fost mai perspicace şi mai capabil să aprecieze Cominternul decât mulţi dintre tovarăşii săi mai educaţi şi mai sofisticaţi, într-adevăr, foarte puţini au mai îndrăznit să se disocieze de linia aberantă a Cominternului îmbrăţişată de comuniştii români zeloşi. Biografiile lor, marcate de evenimente dramatice precum sfârşitul monarhiei dualiste austro-ungare, revoluţia bolşevică, ascensiunea

Cominternului şi marea confruntare dintre comunism şi fascism în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, amintesc de povestirile unor scriitori precum Danilo Kiś, Arthur Koestler, George Konrad şi Manès Sperber.

Unul dintre militanţi a fost Eugen Rozvan (varianta maghiarizată a numelui său este Rozvanyi), un avocat

eminent, născut în 1878, educat la Budapesta şi Berlin, descendent al uneia dintre cele mai distinse familii româneşti din Transilvania. Rozvan fusese intens curtat de către reprezentanţii Partidului Naţional Român din Transilvania, care l-au invitat să li se alăture şi să ocupe un post important în Cluj după 1918. Fratele său, Ştefan, a devenit o figură importantă în Partidul Naţional-Ţărănesc şi, în calitate de prefect de Hunedoara, a organizat reprimarea grevei minerilor de la Lupeni din 1929. Eugen, un socialist convins, a refuzat aceste oferte şi, indiferent de consecinţe, a îmbrăţişat bolşevismul. Totuşi, el era prea inteligent şi lucid pentru a nu realiza că P.C.R. nu va ajunge nicăieri urmând indicaţiile Cominternului în chestiunea agrară sau în cea a naţionalităţilor. Convins fiind că unirea Transilvaniei cu România nu a fost rezultatul unei „ocupaţii coloniale", Rozvan a îndrăznit să voteze împotriva rezoluţiei privind problema naţionalităţilor la Congresul al II-lea al P.C.R.

Mai târziu, în 1926, Rozvan şi-a exprimat din nou opoziţia fermă faţă de eronata descriere a României ca fiind o construcţie imperialistă, multinaţională. Acuzat de „deviere de dreapta" de către conducerea ultrastângistă al cărei lider era Luximin, Rozvan a fost ameninţat cu „concedierea" din poziţia pe care o deţinea în frontul legal al partidului, Blocul Muncitoresc-Ţărănesc (pe a cărui listă a fost totuşi ales deputat în parlament în mai 1931). În 1929, el a fost exclus din P.C.R. din cauză că a refuzat să susţină sloganurile referitoare la „autodeterminare şi secesiune". Conducerea nu a considerat necesar să-l informeze pe Rozvan cu privire la excluderea sa, iar acesta a continuat să reprezinte P.C.R. în campaniile publice. Cu toate acestea, el bănuia că în interiorul clicii de la vârf, care era din ce în ce mai deviantă şi mai suspicioasă, se vehiculau cele mai înspăimântătoare acuzaţii la adresa sa. Bolnav, izolat şi dezgustat, Rozvan a părăsit România

pentru Uniunea Sovietică, unde a sperat să găsească sprijin moral şi suport politic pentru convingerile sale oneste. Pentru o vreme, şansele au părut să fie de partea sa.

În februarie 1932, Rozvan a fost numit cercetător principal la Institutul pentru Politică şi Relaţii Internaţionale al lui Evgheni (Jenő) Varga. În această perioadă, Rozvan a păstrat, probabil, relaţii strânse cu influenţii emigranţi maghiari de la Moscova, printre care se aflau, pe lângă Varga însuşi, Béla Kun, György Lukács şi Imre Nagy. Tema sa principală de cercetare era fascismul italian, despre care a scris o broşură folosită ca manual la „Şcoala Profesorilor Roşii". Mai târziu, în

1937, a finalizat un proiect de istorie a fascismului italian şi a obţinut un doctorat în ştiinţe politice. Teza sa a fost foarte mult lăudată şi a fost selecţionată drept manual de către institutul lui Varga. Dintre temele sale principale, cea mai importantă a fost cea legată de impactul fascismului asupra mişcării revoluţionare din Europa. În legătură cu scrierile lui Antonio Gramsci, în special cele de după 1936, şi primul proces-spectacol de la Moscova, Rozvan s-ar fi putut referi în mod voalat la consecinţele stalinismului asupra socialismului european. În orice caz, el a fost arestat în decembrie 1937 şi, după cum avea să afle mai târziu soţia sa, a fost condamnat la moarte şi executat ca „trădător" şi „duşman al poporului" pe baza unei decizii a tribunalului din 20 mai

1938. În timpul Marii Terori dezlănţuite de Stalin, o persoană putea primi într-o zi onoruri de militant bolşevic marcant, iar a doua zi putea fi arestată pe baza celor mai halucinante acuzaţii. Numele lui Rozvan figura la loc de cinste pe lista celor reabilitaţi de Plenara C.C. al P.C.R. din aprilie 1968 ca parte a încercării lui Ceauşescu de a-şi demonstra poziţia antistalinistă şi de a-i submina pe rivalii săi din conducere în perioada postdejistă35.

Însă cei mai mulţi dintre camarazii lui Cristescu şi Rozvan erau prea ocupaţi să se denunţe unii pe alţii în faţa prezidiului Cominternului ca să mai dea atenţie declinului partidului. Nici Luximin, Elek Köblös sau Boris Ştefanov şi nici Imre Aladár nu au părut deranjaţi de marginalitatea politică a partidului. Înainte de a fi scos în afara legii, numărul de membri ai P.C.R. varia între 2000 şi 2.500, dar până la Congresul al V-lea din 1931 numărul acestora scăzuse la 1 20036. Cu excepţia Blocului Muncitoresc-Ţărănesc, partidul putea cu greu să invoce fie şi un succes limitat în încercarea sa de a ieşi din ghetoul politic la care, într-o mare măsură, se autocondamnase. Aceasta nu înseamnă că nu trebuie luată în considerare intensitatea represiunii anticomuniste: numeroase rapoarte ale unor organizaţii internaţionale pentru drepturile omului şi pentru drepturi civice arată că închisoarea Doftana, unde erau ţinuţi numeroşi prizonieri comunişti, era una dintre cele mai înfricoşătoare din Europa. Dar din a doua jumătate a anilor ’30, după ce comuniştii au primit statutul de prizonieri politici, condiţiile lor de detenţie au început să se îmbunătăţească: aveau acces la cărţi, îndoctrinarea politică se putea organiza în închisoare, astfel încât o adevărată viaţă politică a continuat dincolo de zidurile închisorilor în locuri precum Doftana, Mislea, Dumbrăveni, Braşov şi Jilava. Nimic nu se putea compara, în această privinţă, cu tratamentul pe care P.C.R. îl va aplica victimelor sale în timpul dictaturii comuniste, în special în prima perioadă stalinistă, care includea izolarea totală, presiuni psihologice şi tortură fizică.

Între cele două războaie, România nu a fost un paradis democratic, aşa cum a lăsat să se înţeleagă o anumită retorică anticomunistă post decembristă: oamenii erau hărţuiţi din cauza convingerilor lor politice, iar discriminarea etnică era deseori privită ca fiind ceva normal. În critica adusă guvernului naţional-liberal al lui

Gheorghe Tătărescu, Iuliu Maniu, liderul Partidului Naţional-Ţărănesc, s-a referit la aceste probleme. Nu numai comuniştii, ci şi radicalii de dreapta considerau democraţia românească o prefăcătorie, pentru că o dispreţuiau enorm, pe de o parte, şi, pe de altă parte, pentru că erau de părere că, indiferent care erau drepturile civice prevăzute în Constituţie, acestea nu îi priveau. Acest sentiment de a fi excluşi, victime ale dispreţului şi respingerii societăţii, a contribuit enorm atât la violenţa şi intransigenţa comuniştilor, cât şi la ostilitatea legionarilor faţă de valorile şi instituţiile democratice. În acelaşi timp, este drept să spunem că, în ciuda tuturor neajunsurilor democraţiei româneşti interbelice, România era o monarhie constituţională mai tolerantă faţă de diversitate decât cei mai mulţi dintre vecinii săi (cu excepţia Cehoslovaciei, unde comuniştii se bucurau de un statut legal).

Înfrângerea primei generaţii

Toţi liderii istorici ai P.C.R., atât cei ce au pierit în timpul Marii Terori staliniste, cât şi Lucreţiu Pătrăşcanu (care mai târziu a devenit susţinătorul unei versiuni moderate de „comunism naţional”), erau mândri să-şi declare ataşamentul ferm pentru „patria proletariatului”. Cu puţine excepţii, aceştia nu par să fi trecut prin crize de conştiinţă atunci când au subscris la pretenţiile sovietice asupra provinciilor româneşti Basarabia şi Bucovina de Nord şi au susţinut de bunăvoie strategia Cominternului bazată pe „lupta de clasă” (mai ales după 1929).

Nepăsători faţă de tradiţiile politice ale României – şi făcându-şi, de fapt, un titlu de glorie din repudierea acestui „politicianism” (adică a modului trivial de a face politică) –, dispreţuitori faţă de sentimentele şi aspiraţiile patriotice, profesând o formă extremă de internaţionalism, ce însemna, într-adevăr, aservirea faţă de Kremlin, comuniştii români au rămas un grup marginal şi lipsit de

aderenţă până la ocuparea ţării de către Armata Roşie în 1944. Atunci când a ieşit la suprafaţă după două decenii de activitate conspirativă în ilegalitate, P.C.R. număra aproximativ 1.000 de membri. Mai mult, aceşti comunişti reprezentau o minoritate în cadrul unei minorităţi, din moment ce stânga ca atare era departe de a fi o forţă socială şi intelectuală într-o cultură politică tradiţionalistă, dominată (cel puţin până la prăbuşirea sistemului parlamentar şi instaurarea dictaturii regale a lui Carol al II-lea în 1938) de partidele Naţional-Ţărănesc şi National-Liberal.

Uniimembri influenţi ai succesivelor elite ale P.C.R. au fost într-adevăr preocupaţi de slăbiciunea numerică a partidului. În anii ’70, Liuba Chişinevschi, văduva unuia dintre membrii cei mai influenţi ai cercului intim al lui Gheorghiu-Dej până în 1957, mi-a spus că, în august 1944, soţul ei se plânsese de faptul că partidul nu avea pe atunci decât cel mult 1.000 de membri37. Aceasta a fost una dintre cauzele principale ale statutului de paria al P.C.R. (ca şi în cazul partidului albanez), ceea ce a dus mai târziu la încercările lui Gheorghiu-Dej şi ale lui Ceauşescu de a inventa o istorie diferită, cu alţi eroi şi răufăcători.

Socialiştii s-au descurcat ceva mai bine decât rivalii lor comunişti în anii dintre războaie. Aceştia aveau mai multă influenţă în special în Transilvania şi Banat, acolo unde impactul sindicalismului revoluţionar şi al social-democraţiei moderne fusese mai puternic în perioada habsburgică. Luptele interne i-au împiedicat totuşi pe socialişti să devină o forţă politică semnificativă şi, în ciuda faptului că în alegerile din 1928, participând în alianţă cu Partidul Naţional-Ţărănesc şi cu Partidul German, ei obţinuseră 9% din voturile exprimate la nivelul ţării, în ultimele alegeri libere din 1937 au obţinut numai 0,9%38. Conducerea Partidului Social-Democrat s-a scindat în 1928, după care a urmat desprinderea unei aripi de stânga

condusă de Ştefan Voitec şi Leon Ghelerter, care a folosit nume diferite, de regulă subliniind orientarea socialistă, precum Partidul Socialist al Muncitorilor sau Partidul Socialist Unitar. Acestui partid i s-au alăturat, în 1932, fostul secretar general comunist, Gheorghe Cristescu, iar în 1934, grupul lui Constantin Popovici, dar Popovici a fost exclus în 1936 din cauza colaborării cu comuniştii.

Noi alianţe s-au format după stabilirea dictaturii regale în 1938, ca urmare a deciziei socialiştilor din Bucovina şi Transilvania, Grigorovici şi, respectiv, Fluieraş, de a intra în Frontul Renaşterii Naţionale, partidul unic dominat de rege. În timpul războiului, P.S.D., aflat în clandestinitate, l-a avut în frunte pe Constantin-Titel Petrescu, conducerea incluzându-i pe Ştefan Voitec, Leon Ghelerter, Lothar Rădăceanu (care, în 1943, şi-a format propriul grup, aflat mai la stânga şi posibil procomunist, şi care s-a aliat curând şi apoi a fuzionat cu grupul lui Mihai Ralea, desprins din Partidul Naţional-Ţărănesc), Şerban Voinea (un important teoretician al social-democraţiei româneşti) şi Ilie Moscovici. Puţin înainte de lovitura antifascistă din august 1944, Rădăceanu s-a reîntors în P.S.D., o mişcare tactică destinată a-i asigura o platformă de pe care să poată manevra pentru autodistrugerea partidului în anii următori.

Prin urmare, în România stânga a avut o poziţie periferică de-a lungul perioadei interbelice şi a fost incapabilă să conceapă „mituri politice” relevante – după definiţia lui Georges Surorii – capabile să inspire imaginaţia revoluţionară şi să stimuleze energiile sociale. Comuniştii, îndoctrinaţi cum erau de viziunile bolşevice ale utopiei lipsite de clase, de stat şi supranaţionale, nu au ştiut cum să transforme aceste idei în catalizatori politici. Din motive economice, culturale şi sociologice, în România şocul modernizării nu a dus la dezvoltarea unor adevărate partide de masă ale clasei muncitoare, ci, mai degrabă, la

resentiment anticapitalist, misticism superstiţios cvasireligios şi nostalgie comunitar-agrară manipulată de dreapta radicală, antiliberală şi xenofobă. În consecinţă, nu este surprinzător că ascensiunea Gărzii de Fier – mişcarea fascistă din România condusă de Corneliu Zelea Codreanu – a coincis cu Marea Criză şi cu prăbuşirea înceată, dar inevitabilă a sistemului parlamentar39. Dacă nu ar fi existat relaţiile sale servile cu Moscova, care l-au catalogat drept străin, precum şi tensiunile din interiorul elitei politice, exacerbate de comportamentul revoltător al camarilei regale, poate că P.C.R. ar fi avut şansa să devină un partid naţional.

Exista, de fapt, un public larg care era gata să ia în considerare alternative radicale la corupta cultură politică a României, iar o mare parte a mesajului comunist ar fi putut atinge coardele sensibile ale acestui public dacă nu ar fi fost atât de răspândit sentimentul că partidul comunist nu era cu adevărat interesat de România. Tineretul român tânjea după modele existenţiale noi şi pure, iar scriitori precum André Malraux, Romain Rolland şi André Gide erau la fel de populari la Bucureşti în anii ’30 ca şi la Paris, Praga sau Barcelona. Ţara se afla într-o stare de profundă sărăcie, frustrare şi disperare, ceea ce constituia o bază pentru ideologii şi acţiuni revoluţionare, atât de stânga, cât şi de dreapta. Dar, în loc să profite de această situaţie şi să încerce să caute adevăratele cauze ale nemulţumirii sociale, P.C.R. a tradus cu obedienţă în fapt tacticile suicidare concepute şi impuse de către Comintern. Imitând retorica paranoidă stalinistă, autoclaustraţi şi nematurizaţi politic, comuniştii români denunţau Partidul Social-Democrat ca fiind un „cal troian” al burgheziei infiltrat în rândurile clasei muncitoare. Astfel de invective au înstrăinat şi mai mult P.C.R. de singurul grup politic care i-ar fi putut tolera pe fanaticii adepţi leninişti. Conducerea P.C.R. nu s-a gândit deloc la o alianţă

cu socialiştii înainte de dramatica revizuire a liniei Cominternului la Congresul al VII-lea al acestuia din 1935.

Pentru a studia mentalitatea comuniştilor români din perioada interbelică, trebuie înţelese profilul politic şi valorile morale ale elitei leniniste iniţiale a P.C.R. Activişti precum Imre Aladár, Ecaterina Arbore, Alexandru Buican-Arnoldi, Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Elek Köblös, David Fabian, Elena Filipovici, Stefan Foriş, Nicolae (Miklós) Goldberger, Vasile Luca, Gelber Moscovici-Bădulescu, Vanda Nicolschi (Sheiva Averbuch), Lucreţiu Pătrăşcanu, Ana şi Marcel Pauker, Eugen Rozvan, Boris Ştefanov, Timotei Marin şi alţii au aparţinut aceleiaşi familii spirituale. Aceştia se comportau ca nişte somnambuli politici, posedaţi de credinţa cvasireligioasă că Uniunea Sovietică întruchipa visurile sacre de dreptate socială şi libertate ale umanităţii. Memoriile lui Arthur Koestler şi magnifica trilogie a Cominternului de Manès Sperber surprind pasiunea care caracteriza angajamentul lor fanatic. Mulţi îl cunoscuseră personal pe Lenin, iar câţiva dintre ei îl adulau pe Stalin pentru că se identificau personal cu Revoluţia rusă. Pentru ei, ca şi pentru György Lukács, Louis Aragón, Bertolt Brecht şi Ernst Bloch, „obiectiv vorbind", socialismul trebuia să fie stalinist, iar orice îndoială sentimentală mic-burgheză trebuia lăsată deoparte. În multe privinţe, aceştia se pot compara cu vechea gardă a comunismului polonez: Wera Kostrzewa, Adolf Warski (Warszawski), Julian Lenski (Leszczyński) şi mulţi alţii asasinaţi în Uniunea Sovietică, ţara pe care o adulaseră cu atâta fervoare. Utopismul social justifica orice sacrificiu în numele mileniului care urma să sosească. Unii dintre ei fuseseră apropiaţi de Zinoviev, alţii de Buharin şi până în 1930 ar fi putut sesiza aspectele îndoielnice, monstruoase chiar ale stalinismului. Mentorul lor, Cristian Racovski, scrisese o convingătoare critică a socialismului birocratic în 1928, în timpul exilului său la

Astrahan, pe care persoane ca Luximin şi Fabian o citiseră cu siguranţă. „Noi am sperat că liderii partidului vor crea un aparat nou, cu adevărat muncitoresc-ţărănesc, un sindicat al proletariatului şi o nouă moralitate a vieţii cotidiene”, scria Racovski. „Trebuie să recunoaştem deschis şi clar, cu voce tare şi pe înţeles: aparatul de partid nu şi-a îndeplinit această misiune. În ce priveşte dubla lui sarcină de conservare şi educare, a dovedit cea mai completă incompetenţă; a devenit falit; este insolvabil”. 40

Dar atunci, ce-ar fi putut face cu adevărat aceşti refugiaţi est-europeni prinşi în ghearele imperiului N.K.V.D? Mai mult, spre deosebire de Racovski, ei asistaseră la ascensiunea mişcărilor dictatoriale în ţările lor şi nu puteau disocia lupta împotriva fascismului de apărarea U.R.S.S. (dincolo de persoana lui Stalin). Orice îndoieli vor fi nutrit ei, acestea au fost spulberate de venirea lui Hitler la putere în ianuarie 1933 şi de persecutarea comuniştilor care i-a urmat.

În RC. R. nu au existat eretici autentici: obedienţa şi solidaritatea cu Moscova determinau comportamentul revoluţionar adecvat. Nici chiar un teoretician ca Fabian, născut în 1895 şi educat în tradiţia marxistă occidentală, nu a mers dincolo de leninismul convenţional, liturgic în analizele sale dedicate mesajului revoluţionar rus şi sarcinilor proletariatului mondial şi român. El a devenit, de fapt, unul dintre cei mai ardenţi susţinători ai liniei maximaliste probolşevice. În 1919, într-o scrisoare adresată prietenului său politic Ilie Moscovici, Fabian îşi amintea cu mândrie de momentul de „fervoare revoluţionară” când el şi tovarăşii săi au mărturisit public ataşamentul lor ferm faţă de cauza bolşevică41. În ianuarie 1925, când se aflau în închisoarea Jilava, Fabian, Saşa Gherea şi Luximin au fost principalii promotori ai grevei foamei şi chiar au declanşat una pentru a forţa eliberarea tuturor deţinuţilor politici. Acesta nu a fost un simplu

protest trecător. După cum scriau ei atunci, „a fost o grevă de rezistenţă îndelungată, ca la Jocurile Olimpice, unde fiecare ţară îşi trimite cei mai buni atleţi”. Totuşi, în loc să ducă la eliberarea deţinuţilor politici, prelungirea grevei foamei a dus la moartea câtorva dintre fruntaşii partidului. Asociate în primul rând cu Marcel Pauker, grevele foamei au fost ulterior denunţate în documentele de partid – inclusiv în cele ale Plenarei organizate de Gheorghiu-Dej câteva decenii mai târziu, în noiembrie-decembrie 1961, pentru a rescrie istoria partidului – ca fiind „aventuroase, iresponsabile şi sinucigaşe” 42.

Hărţuit de Siguranţă (poliţia politică interbelică), Fabian a părăsit România şi a devenit reprezentantul P.C.R. în afara ţării, stabilindu-şi cartierul general la Viena. În această perioadă, el a făcut parte din câteva comitete centrale succesive, iar în 1926 a pus bazele aparatului ideologic de partid ca redactor-şef al publicaţiei teoretice şi politice lunare a P.C.R., *Lupta de clasă* (care şi-a păstrat numele până în 1972, când a fost transformată în *Era Socialistă*, ce apărea de două ori pe lună), la a cărei primă şedinţă de redacţie a luat parte la Moscova, în mai 1926. Fabian a menţinut, de asemenea, relaţii strânse cu organizaţia din ţară a P.C.R., la a cărei conducere se aflau Pavel Teacenko, născut în Ucraina, şi militantul bulgar Boris Ştefanov.

Prăbuşirea acestei conduceri s-a produs în august 1926, când Siguranţa i-a capturat pe Teacenko şi pe Ştefanov. Începând din acel moment, s-au format două conduceri: un Secretariat aflat în interiorul ţării şi un Birou Politic aflat în afară (din care făcea parte şi Fabian). În noiembrie 1926, Fabian şi-a exprimat îngrijorarea cu privire la viitorul partidului într-o scrisoare adresată Federaţiei Balcanice a Cominternului, în care pleda pentru stabilirea cartierului general al partidului în România. Fabian a fost exclus din partid la sfârşitul anilor ’20 şi a

emigrat în U.R.S.S., unde exista deja un puternic (deşi nu foarte numeros) grup de emigranţi politici din România care trăiau la Moscova şi în alte oraşe. Scrierile şi contribuţiile sale editoriale reflectau cultura sa vastă în domeniul marxism-leninismului şi familiaritatea cu principalele discuţii care aveau loc în cercurile socialiste şi bolşevice. Fabian a încercat să-l convingă pe noul secretar general al P.C.R., Vitali Holostenko-Barbu, că ar putea contribui la viaţa ideologică a partidului traducând scrieri ale lui Lenin precum *Stângismul, boala copilăriei comunismului* sau *Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului*, dar noua conducere, care era legată direct de poziţia ultrarevoluţionară a lui Béla Kun, i-a refuzat oferta şi l-a tratat ca pe o persoană indezirabilă din punct de vedere politic. Holostenko nu i-a putut ierta pe Fabian şi pe Köblös pentru faptul de a-i fi criticat metodele şi strategia. Între timp, asemenea majorităţii refugiaţilor politici din U.R.S.S., Fabian intrase în Partidul Comunist al Uniunii Sovietice. Deşi nominal era redactor al *Luptei de clasă* (publicată la Moscova), el era izolat la Harkov, iar în decembrie 1929 a primit un vot de blam cu avertisment din partea P.C.U.S. pentru presupusa sa participare la luptele fracţioniste din P.C.R. Ca şi alţi exilaţi, Fabian a implorat Cominternul să-l lase să se întoarcă în România. A reapărut, probabil, o rază de speranţă atunci când vechea sa prietenă, Elena Filipovici, a fost aleasă în poziţia a doua din conducerea PC. R. la Congresul al V-lea din decembrie 1931, după căderea în dizgraţie a lui Holostenko, iar Fabian a fost însărcinat din nou cu munca ideologică în P.C.R. (deşi era încă blocat în U.R.S.S.) şi numit responsabil pentru publicarea unei selecţii din scrierile lui Lenin în limba română.

Până la preluarea puterii de către naziști în ianuarie 1933, membrii Biroului Politic al partidului român şi ceilalţi revoluţionari, inclusiv Fabian, trăiseră la Berlin.

După venirea lui Hitler la putere, cei mai mulţi refugiaţi politici est-europeni s-au mutat la Moscova, unde sperau să-şi continue activităţile la cartierul general al Cominternului. (Locurile prin care s-au perindat aceştia sunt deseori greu de identificat din cauza secretomaniei lor paranoice şi a folosirii unor nume fictive.) Pentru români, nu exista mare lucru de făcut în Rusia în afara muncii ideologice, astfel încât Bădulescu-Moscovici, Ecaterina Arbore, Saşa Gherea, Leon Lichtblau şi Timotei Marin, de exemplu, lucrau cu toţii la traducerea operelor lui Lenin. Una dintre ultimele traduceri făcute de Fabian a fost aceea a discursului lui Stalin la Plenara C.C. al P.C.U.S. din martie 1937. Era în perioada de apogeu a Terorii: o vreme a fricii şi a suspiciunii generalizate43. Ca aţâţi alţi prieteni ai săi, Fabian s-a trezit prins în universul kafkian al aşa-numitei *ejovşcina* – înspăimântătoarea perioadă 1937 – 1939, atunci când Nikolai Ejov conducea N.K.V.D.-ul şi nimeni nu se afla în siguranţă. A fost arestat şi executat la vârsta de 42 de ani în decembrie 1937.

Misteriosul Congres al IV-lea şi doctrina nihilismului naţional

După cum am menţionat, imaginaţia teoretică a comuniştilor români era mai degrabă limitată. Chiar şi persoane precum Saşa Gherea, Lucreţiu Pătrăşcanu şi Eugen Rozvan nu făceau parte din aceeaşi clasă intelectuală cu Lukács şi Gramsci sau măcar din aceea a mai puţin sofisticatului marxist francez Georges Politzer. Aceasta nu înseamnă că nu exista potenţial teoretic. Totuşi, de la bun început, partidul a avut o puternică prejudecată împotriva intelectualilor, care era agravată de faptul că ei erau percepuţi ca persoane aducătoare de necazuri, a căror preocupare pentru abstractizare împiedica partidul să acţioneze hotărât. Obedienţa ideologică faţă de birocraţia Cominternului era totală şi necondiţionată. Nimic din producţia teoretică a P.C.R. nu

sugerează căutarea unei strategii alternative de luptă revoluţionară. Nu există nimic comparabil cu lucrarea lui Lukács „Tezele Blum”, scrisă în 1928 (şi imediat denunţată de Comintern), care îndemna la instaurarea unei „dictaturi democratice a proletariatului şi a ţărănimii” ca fază tranzitorie spre deplina „dictatură a proletariatului” 44.

Pentru comunismul românesc, suprimarea din faşă a oricărei tentaţii eretice coincidea cu bolşevizarea completă – adică stalinizarea – partidului. Luximin, de exemplu, era legat de latura occidentală a tradiţiei socialiste româneşti: fusese educat în Elveţia, iar combinaţia „magie primitivă şi despotism asiatic”, pe care Isaac Deutscher o considera semnul distinctiv al stalinismului, cu greu ar fi putut să-l atragă45.

În ciuda epurărilor continue, în 1928 P.C.R. se afla încă prea mult sub influenţa amintirilor sale precomintemiste. De asemenea, partidul a fost zdruncinat de un fracţionism distrugător, de o suspiciune patologică şi de o necruţătoare luptă pentru putere. După cum a admis peste ani Nicolae Ceauşescu, partidul era serios ameninţat de pericolul dispariţiei complete46.1.K.K.I. (Comitetul Executiv al Cominternului) a simţit nevoia de a stabili controlul absolut asupra PC. R. Tendinţe similare apăreau şi în celelalte partide comuniste în jurul anului 1928: de exemplu, facţiunea Jenő Landler din Partidul Comunist Ungar şi deviaţiile de dreapta Heinrich Brandler – August Thalheimer şi Heinz Neumann din Partidul Comunist German au fost eliminate, ceea ce a permis ascensiunea mediocrului şi ultraobedientului Ernst Thälmann în partidul german.

Bolşevizarea completă a partidelor comuniste naţionale era lozinca de la sfârşitul anilor ’20. Aceasta echivala cu eradicarea nemiloasă a moştenirii lor social-democrate. Colaborarea cu socialiştii care infiltraseră clasa muncitoare era un păcat de moarte, după părerea lui

Stalin: aceştia erau trădători şi renegaţi. Cele mai absurde sloganuri autodistrugătoare au fost impuse astfel, fără nicio consideraţie faţă de condiţiile din fiecare ţară. Pe data de 1 iunie 1928, 1.K.K.L. a trimis o „scrisoare deschisă" către PC. R. prin care cerea să se acţioneze ferm „împotriva social-democraţilor, ce s-au împletit definitiv cu burghezia şi îndeplinesc sarcinile acesteia în detrimentul muncitorilor" 47. În acelaşi timp, au existat în România încercări de a dezvolta activismul pornind de jos, în cadrul sindicatelor şi în rândurile tineretului. În octombrie 1927, a avut loc conferinţa Uniunii Tineretului Comunist (U.T.C.), care a ales o nouă conducere formată din Gheorghe Stoica (Moscu Cohn), Nicolae Goldberger şi Alexandru Buican.

S-au făcut eforturi pentru organizarea unui congres care să discute principalele probleme politice cu care se confrunta partidul. Exista însă prea puţină înţelegere între Comintern, Federaţia Balcanică şi partidele comuniste naţionale în legătură cu problemele care trebuiau discutate cu prioritate de o astfel de adunare. Paradoxal, sub regimul Ceauşescu, istoriografia comunistă românească a subliniat în mod deosebit profilul etnic „dezechilibrat" al PC. R. în anii '20 şi '30. Compoziţia etnică a organelor conducătoare ale partidului, care erau dominate de militanţi evrei, maghiari şi bulgari, a fost făcută răspunzătoare pentru izolarea faţă de adevăratul proletariat român şi de lipsa de comunicare cu acesta. Nu mai puţin insistentă a fost sublinierea faptului că cei mai mulţi dintre secretarii generali ai partidului au fost fie membri ai „minorităţilor" etnice, fie străini desemnaţi de Comintern să conducă partidul. Pentru a-i cita pe Muşat şi Ardeleanu, care au fost în mod clar cei mai influenţi dintre istoricii oficiali ai perioadei Ceauşescu: „Compoziţia cadrelor partidului a avut ca urmare, între altele, şi o anumită izolare a acestuia de masele largi ale poporului român, furnizând, în acelaşi timp, autorităţilor represive

pretextul de a denigra Partidul Comunist Român, pe care îl prezentau, în mod fals, ca nefiind un produs algolului românesc" 48. Această temă controversată cu privire la rolul minorităţilor etnice în mişcările radicale, în special în cazul extremei stângi româneşti, apare frecvent în istoria P.C.R. După cum am văzut, atunci când România Mare s-a format la sfârşitul Primului Război Mondial, ţara a încorporat minorităţi însemnate. În Transilvania exista un proletariat urban industrial sensibil mai numeros decât în Vechiul Regat al României, mulţi dintre membrii acestuia fiind unguri, germani sau evrei. Evreii erau deosebit de activi în cercurile de stânga din Basarabia, unde retorica internaţionalistă comunistă constituia un mit extrem de influent. „Minorităţile respinse" (sintagmă propusă de R.V. Burks) s-au îndreptat către comunism deoarece acesta promitea să rezolve situaţia lor dificilă49. Ele îşi imaginau că U.R.S.S. era un loc în care discriminarea etnică fusese abolită şi unde exista o adevărată solidaritate umană. Mulţi dintre evreii din Vechiul Regat al României care s-au alăturat P.C.R. au făcut-o din motive intelectuale, dar aceştia erau mai puţin reprezentaţi în segmentul de vârf al conducerii decât transilvănenii, mai ales după distrugerea vechii gărzi în Rusia stalinistă.

Ana Pauker, care s-a născut în Moldova, provincia istorică a României, a fost o excepţie de la regulă. Cea mai mare parte dintre ceilalţi reprezentanţi ai minorităţilor în rândul vârfurilor elitei se născuseră şi fuseseră educaţi (dacă primiseră vreun fel de educaţie) în Basarabia, Bucovina sau Transilvania. Dar niciunul dintre ei nu se găsea acolo pentru a apăra sau a promova interese sau motivaţii particulariste: dimpotrivă, lipsa lor de preocupare pentru aspiraţiile naţionale ale României echivala cu respingerea oricărei forme de naţionalism, fie el evreiesc, maghiar sau bulgar. Ei erau soldaţi ai armatei internaţionale a lui Stalin, iar ataşamentul lor era

supranaţional. Acesta era un tip nou de fanatism politic, necunoscut generaţiilor precedente, şi era mai simplu să se apeleze la mitul ridicol, dar contagios al „conspiraţiei iudeo-bolşevice" decât să se înţeleagă că problemele legate de credinţa comunistă transcendeau orice afiliere etnică sau religioasă.

O altă excepţie a fost Lucreţiu Pătrăşcanu, care nu a fost nici evreu, nici ungur, nici ucrainean, ci un descendent al unei distinse familii de intelectuali români. A intrat în partid de foarte tânăr, s-a identificat total cu crezul leninist-stalinist, nu a pus niciodată sub semnul întrebării documentele oficiale ale P.C.U.S. sau ale Cominternului şi a continuat să creadă în idealurile sale comuniste – adică staliniste – până când a fost arestat la începutul anului 1948. Însă, făcând abstracţie de Pătrăşcanu şi de alţii asemenea lui, elita PC. R. era formată în principal din indivizi cu nume ciudate şi cu accente ciudate, ceea ce a contribuit foarte mult la perceperea generală a PC. R. ca fiind un partid străin de România. Mai mult, pasionata retorică internaţionalistă a PC. R. îi atrăgea în special pe cei care nu aveau un ataşament puternic faţă de idealul României Mari. Trebuie spus însă că aceştia nu erau nici pe departe singurii comunişti români. Într-adevăr, exista o solidă prezenţă comunistă printre muncitorii de la căile ferate şi din industria petrolului la Bucureşti, Ploieşti şi Iaşi. Prin urmare, o mare parte a atracţiei stârnite de PC. R. (în măsura în care aceasta a existat) s-a născut, de fapt, din problemele reale ale României interbelice.

Congresul al IV-lea al PC. R., care a avut loc în 1928 la Harkov, a pecetluit triumful nucleului stalinist al partidului. Documentele disponibile nu permit încă elucidarea situaţiei din interiorul elitei conducătoare înainte de congres. Încercarea de a trasa itinerarele politice ale diverselor personalităţi în acei ani este de multe ori la fel de dificilă şi de riscantă ca şi încercarea de

a vedea cine se ascundea în spatele diverselor pseudonime folosite de militanţi. După 1925, Marcel Pauker a trăit în U.R.S.S. şi a activat în eşalonul de vârf al Cominternului. În 1925, el a fost condamnat în contumacie în România la zece ani de închisoare. La Congresul al VI-lea al Cominternului, ţinut în Austria în 1928, Pauker a fost ales membru al I.K.K.I. sub pseudonimul pur românesc de Popescu50.

Mai târziu, Marcel Pauker (alias Luximin, fost Ion Protiv şi Popescu) s-a implicat în luptele intestine care au dus PC. R. pe marginea prăpastiei. La sfârşitul anului 1927 şi începutul anului 1928, Biroul Politic era stabilit la Viena, iar Elek Köblös, Saşa Gherea, Berger Aladár, lasz Deszö, Victor Tordai şi Leon Lichtblau s-au numărat printre membrii săi la diverse momente. Documentele menţionează deseori numele lui Solomon Schein, care era însărcinat cu Secretariatul din ţară (ce s-a întâmplat cu el este încă un mister, dar cel mai probabil a dispărut în Gulag). Pătrăşcanu, care era deja membru al Comitetului Central, s-a întors în România împreună cu Buican în octombrie 1927 pentru a reorganiza aparatul de partid şi pe cel de tineret. Nu numai Cominternul, ci şi mulţi dintre membrii PC. R. simţeau că dacă nu se adoptau măsuri urgente de consolidare, partidul se va destrăma. Fostul secretar general Gheorghe Cristescu fusese exclus din partid în 1926 ca urmare a unor conflicte acerbe în legătură cu marginalizarea sa în cadrul Blocului Muncitoresc-Ţărănesc (B.M.Ţ.) 51. În 1926, segmentul de vârf al conducerii din interiorul României se afla în mâinile grupului Pavel Teacenko – Boris Ştefanov. Cominternul a criticat faptul că B.M.Ţ. care era controlat de P.C.R., a participat în alegerile locale din acel an şi a acuzat conducerea de colaboraţionism cu partidele burgheze.

Cominternul a bombardat partidul român cu indicaţii abstracte şi complet nerealiste privind lupta pentru

înfiinţarea unei „Federaţii Sovietice Balcanice” şi alte asemenea sloganuri autodistructive. Între 1926 şi 1928, Köblös a condus P.C.R. din străinătate, bazându-se, pentru misiunile ce trebuiau executate în ţară, pe Wilhelm (Willi) Roth, care era singurul membru al Biroului Politic ce se găsea încă în România şi se afla în libertate. Roth însă a fost capturat de Siguranţă în noiembrie 1926 şi a vorbit. Consecinţele au fost enorme. El a oferit poliţiei secrete informaţii despre conducerea comunistă, inclusiv adresele ascunzătorilor acestora, numele reale ale membrilor partidului şi compoziţia tuturor organizaţiilor de partid. Roth a fost eliberat în 1927 şi a plecat la Viena, unde a fost judecat de către o comisie a P.C.R. şi exclus din partid. Următorul lider din interiorul României, Solomon Schein, s-a angajat într-o competiţie acerbă cu Biroul Politic extern condus de Köblös52. Aceste lupte au condus partidul aproape de dispariţie.

Întâlnirea de la Harkov, care, iniţial, trebuia să fie o simplă conferinţă, a fost pregătită de către o comisie a Cominternului condusă de comuniştii ucraineni Vitali Holostenko şi Iosif Suslik (Badeev). Ignorând complet atât Biroul Politic extern, cât şi Secretariatul Operativ din ţară (condus de Schein), Cominternul a invitat şaisprezece activişti din diferite oraşe din România. Cei mai mulţi dintre invitaţi erau foarte tineri (sub 30 de ani), iar patru dintre ei erau încă membri ai U.T.C. Liderii istorici au fost marginalizaţi. Nici chiar Bădulescu-Moscovici şi Gherea, care au fost prezenţi, nu au reprezentat pe nimeni altcineva decât pe ei înşişi: Moscovici demisionase din funcţia de delegat al P.C.R. la Comintern în ianuarie 1928, iar lui Gherea îi fusese refuzată poziţia de membru activ al Comitetului Central în aprilie 1927. Un an mai târziu, plângându-se prezidiului Cominternului în legătură cu metodele folosite pentru organizarea congresului, Köblös l-a prezentat ca pe o lovitură intrapartinică susţinută de

Comintern. Beneficiarii acestui congres au fost tinerii activişti propulsaţi în poziţii de vârf, studenţi la Şcoala Leninistă a Cominternului de la Moscova şi câţiva indivizi care fuseseră selectaţi şi aduşi pe ascuns din România. Voinţa membrilor de partid şi strategia care să-i permită partidului să-şi depăşească marginalitatea dureroasă într-o perioadă de tulburări dramatice nu au fost pe agenda întâlnirii. Congresul a fost, înainte de toate, un exerciţiu de control şi dominare politică.

Delegatul Cominternului, liderul comunist cehoslovac Bohumil Şmeral, a condus şedinţele. Simptomatic pentru atmosfera nedemocratică a congresului a fost faptul că atât Köblös, care, nominal, era încă secretarul general al P.C.R., cât şi Schein, secretarul însărcinat cu activităţile din România, au fost privaţi de dreptul la vot deliberativ, în anii anteriori, în memorii adresate Cominternului, cei doi se atacaseră reciproc cu patimă pentru toate deviaţiile imaginabile şi pentru alte „păcate”. Rezoluţia finală cu privire la problemele naţionalităţilor nu a fost în niciun fel diferită de manifestele oarbe şi antinaţionale de dinainte. Rezoluţia a perpetuat ficţiunea potrivit căreia Transilvania, Basarabia, Bucovina şi Banatul, provinciile unite cu România în urma tratatelor de la Trianon, Versailles şi Neuilly, ar fi fost locuite în majoritate de o populaţie neromânească. Preluând teoriile şovine ale Marii Rusii, rezoluţia susţinea că românii basarabeni – numiţi moldoveni – constituiau ei înşişi o minoritate naţională:

Muncitorimea din Basarabia a făcut împreună cu proletariatul rus Marea

Revoluţie din Octombrie… Totodată, a fost cucerită prin Revoluţia din

Octombrie şi dezrobirea naţională a Basarabiei, care însă acum 10 ani a căzut în robia moşierului şi capitalistului român… Burghezia română, în scopul justificării anexării banditeşti a Basarabiei, se sileşte să

dovedească faptul că moldovenii care formează majoritatea relativă a Basarabiei sunt români, în timp ce populaţia moldovenească ea singură se socoteşte şi este chiar în realitate o naţiune deosebită, având propria sa cultură, şi care luptă împreună cu celelalte naţionalităţi ale Basarabiei împotriva asupritorului lor naţional şi de clasă, împotriva burgheziei române.

În conformitate cu această doctrină a nihilismului naţional, participanţii au definit România ca fiind un Jandarm devotat şi credincios al puterilor imperialiste [Anglia şi Franţa] împotriva primului stat proletar, U.R.S.S., şi împotriva viitoarei revoluţii în Balcani" 53.

Desigur, nu toţi delegaţii (şi, în mod cert, nu toţi membrii P.C.R.) au fost satisfăcuţi de aceste afirmaţii false. De exemplu, o plenară a Comitetului Central al P.C.R. l-a exclus din partid pe Eugen Rozvan în februarie 1929 pentru „oportunism de dreapta". Adevărul era că, în calitate de membru al consiliului B.M.Ţ., Rozvan se opusese politicii nefaste de încurajare a autodeterminării şi separării unor teritorii istorice româneşti. Dar Congresul al IV-lea nu era un loc destinat dialogului şi schimbului de idei. Bolşevismul, în special în interpretarea sa stalinistă, însemna supunere individuală şi acceptare oarbă a concepţiilor Moscovei, considerate de la bun început ca fiind superioare. Atunci când Lucreţiu Pătrăşcanu (alias Mironov) a îndrăznit să pună sub semnul întrebării definirea moldovenilor ca o naţionalitate diferită de români, Bohumil Şmeral l-a acuzat şi pe el de ignorarea indicaţiilor Cominternului şi de înclinaţii către „oportunism de dreapta" 54.

Pentru a implementa această rezoluţie contraproductivă, reprezentanţii Cominternului, adevăratele eminenţe cenuşii ale acestui eveniment straniu, au impus o reorganizare dramatică a elitei partidului. Una dintre consecinţele cele mai dezastruoase

ale acestei restructurări a conducerii a fost eliminarea din Comitetul Central a „gărzii leniniste” a P.C.R. (de exemplu, Eugen Rozvan, Elek Köblös şi David Fabian) şi numirea ca secretar general a unui activist cominternist neromân, Vitali Holostenko (Barbu) 55. Holostenko fusese delegat din Basarabia la Congresul I al P.C.R. din mai 1921. Arestat la Iaşi în martie 1921, el a fost eliberat în iunie 1922, după care a plecat în Uniunea Sovietică şi a devenit membru al Comitetului Central al Partidului Comunist Ucrainean. „Alegerea” sa ca secretar general al P.C.R. – o decizie a Cominternului, de fapt – a pecetluit soarta ereticilor adevăraţi sau potenţiali şi a membrilor relativ independenţi din eşalonul de vârf al P.C.R. Întreaga conducere a partidului a fost îndepărtată şi înlocuită cu militanţi mai tineri şi obedienţi, gata să pună în practică orice decizie ar fi luat Cominternul (adică Stalin) în cazul României.

Au fost alese două Birouri Politice: unul care să activeze în ţară, format din Vasile Luca, Dori Goldstein (alias Klimenko) şi Alexandru Nicolschi (alias Feodorov), şi altul în străinătate, care îi includea pe Vitali Holostenko, Ion Heigel şi pe un alt reprezentant al Partidului Comunist Ucrainean. Pentru mulţi activişti, rezoluţiile Congresului al IV-lea au reprezentat o dovadă evidentă a miopiei şi a izolării liderilor exilaţi faţă de situaţia reală din România.

Vorbind în mai 1966, cu ocazia aniversării a 45 de ani de la fondarea P.C.R., Nicolae Ceauşescu va acuza Cominternul pentru intervenţiile sale brutale şi pentru lipsa de înţelegere faţă de problemele româneşti. Potrivit lui Ceauşescu, Congresele al II-lea, al III-lea şi al IV-lea au reflectat încercările partidului de a formula o linie strategică generală şi de a-şi consolida structura organizatorică. Pe de altă parte, a insistat Ceauşescu, această evoluţie a fost foarte dificilă din cauza „moştenirii ideologice a vechii mişcări socialiste” şi a efectului pe care

l-a avut clandestinitatea asupra activităţii partidului:

La aceasta trebuie adăugate consecinţele negative ale practicilor Cominternului de a numi cadrele de conducere ale partidului, inclusiv secretarul general, dintre oameni din afara ţării, care nu cunoşteau viaţa şi preocupările poporului român. Membrii mai vechi ai partidului îşi amintesc că la Congresele al IV-lea şi al V-lea au fost desemnaţi ca secretari generali ai Comitetului Central al Partidului Comunist din România doi militanţi ai altor partide comuniste. Dacă amintim că şi alţi conducători ai partidului nostru au fost desemnaţi în acea vreme din rândul unor oameni care nu trăiau în România şi nu cunoşteau condiţiile sociale şi politice ale ţării, ne dăm seama ce daune a provocat această practică luptelor revoluţionare din ţara noastră din acea perioadă. Confuziile ideologice din acea vreme din mişcarea muncitorească, existenţa unor elemente mic-burgheze carieriste în partid, precum şi practicile arătate mai sus au dus la izbucnirea luptelor fracţioniste din 1929, care au dezorganizat grav activitatea partidului, aducându-l la un pas de lichidare tocmai în perioada ofensivei capitaliste împotriva maselor populare, în ajunul unor mari bătălii de clasă56.

Congresul al V-lea: o reevaluare

Pentru multă vreme, în special sub Gheorghe Gheorghiu-Dej, hagiografia oficială descria Congresul al V-lea al PC. R. (Moscova, 3 – 24 decembrie 1931) ca pe o piatră de hotar în istoria partidului57. S-a argumentat că acel congres abandonase cele mai contraproductive teze şi a oferit o strategie realistă pentru apropiatele confruntări revoluţionare. Cu toate acestea, Congresul al V-lea a reafirmat vechile ficţiuni privind caracterul artificial al statului român şi nu a renunţat la caracterizarea social-democraţilor ca fiind o forţă coruptă în cadrul clasei muncitoare şi ca aliaţi „obiectivi” ai burgheziei. Congresul

a adus laolaltă 38 de delegaţi din România, precum şi reprezentanţi ai partidelor comuniste din U.R.S.S., Ucraina, Germania, Polonia, Bulgaria, Ungaria, Letonia, Estonia, Lituania, Finlanda şi din alte părţi. La acest congres, principalele rapoarte au fost prezentate de liderul comunist maghiar Béla Kun („Situaţia internaţională şi pericolul unui război împotriva U.R.S.S.”), Elena Filipovici („Situaţia economică şi politică a României şi sarcinile P.C.R.”), Imre Aladár („Luptele economice şi sarcinile partidului în mişcarea sindicală”) şi Eugen Iacobovici („Sarcinile organizatorice şi politica de cadre a partidului”) 58. Rezoluţia finală anunţa că România era pregătită pentru o revoluţie burghezo-democratică, însă aceasta trebuia să fie condusă nu de burghezia naţională, ci de proletariat în alianţă cu ţărănimea59. Potrivit acestei viziuni, România nu avea de ce să se teamă de vecinul de la răsărit. Mai mult, se arăta că numai în alianţă cu U.R.S.S. ţara îşi putea rezolva problemele şi putea deveni o naţiune industrială modernă. În concluziile sale, Elena Filipovici a rezumat principalele teze ale congresului: „Congresul al V-lea dă linia justă şi cinci lozinci fundamentale: [P.C.R. se pronunţă] contra dictaturii fasciste; ziua de muncă de opt ore; pământ ţăranilor; autodeterminare până la despărţire; [şi] apărarea U.R.S.S. Aceste lozinci trebuie să fie pentru noi farul de luptă, care să ne înveţe ca lupta de zi cu zi s-o transformăm într-o luptă la o treaptă superioară pentru cucerirea puterii, desăvârşind revoluţia burghezo-democratică” 60.

Urmând instrucţiunile lui Béla Kun (care era una dintre vocile cele mai respectate din Comintern şi care a orchestrat reorganizările elitelor multor partide din Europa Centrală şi de Est), congresul l-a ales ca secretar general al P.C.R. pe Alexander Danieliuk Stefański (Gorn), membru al Partidului Comunist Polonez. Protagoniştii precedentelor lupte fracţioniste, dintre care mulţi se

număraseră printre membrii fondatori ai P.C.R., au fost excluşi din ierarhia supremă. Din cauza înclinaţiilor lor eretice, aceştia reprezentau un potenţial critic ce nu putea fi tolerat în momentul în care partidul trebuia să acţioneze ca o formaţiune militară61. Congresul al V-lea a asigurat triumful unei noi generaţii politice, mai puţin legată de originile leniniste ale comunismului românesc şi mai dependentă de ideologia solidarităţii fără rezerve cu conducerea stalinistă. Astfel, prin eliminarea „revoluţionarilor romantici" şi alegerea unor activişti cominternişti de absolută încredere, Congresul al V-lea a desăvârşit stalinizarea P.C.R. Noul Comitet Central includea activişti precum Bela Brainer, Elena Filipovici, Nicolae Goldberger62, Emil Haliţchi, Eugen Iacobovici63, Vanda Nicolschi (Sheiva Averbuch), Lucreţiu Pătrăşcanu şi alţii, care au considerat că numirea lui Stefański constituia o îmbunătăţire a calităţii conducerii partidului64. Prezenţa lui Lucreţiu Pătrăşcanu era, probabil, legată de prestigiul din ce în ce mai mare de care se bucura acesta printre intelectualii români de stânga. Şi mai important, în vara lui 1931, Pătrăşcanu fusese ales membru al parlamentului pe lista prezentată de organizaţia de tip front numită Blocul Muncitoresc-Ţărănesc.

În ciuda încercărilor Cominternului de a limita efectele fracţionismului, tensiunea dintre conducerea din ţară şi cea din străinătate nu s-a atenuat. P.C.R. era condus acum de un Birou Politic aflat la Berlin, al cărui lider era Alexandru Danieliuk Stefański, compus din Elena Filipovici, Eugen Iacobovici, Emil Haliţchi şi Vanda Nicolschi, precum şi de un Secretariat intern format din Bela Brainer, Gheorghe Stoica şi Dora Rotman, care au fost ulterior înlocuiţi de Alexandru Sencovici, Lucreţiu Pătrăşcanu, Vanda Nicolschi şi Nicolae Goldberger65.

Antifascişti stalinişti: P.C.R. Între 1931 şi 1944

După Congresul al VII-lea al Cominternului

(Moscova, 25 iulie – 20 august 1935), P.C.R. a adoptat noua strategie a Kremlinului de a crea „fronturi populare” antifasciste. Delegaţia română la acest congrès a fost condusă de Boris Ştefanov, care a fost numit apoi secretar general al partidului. Delegaţia îi includea pe Nicolae Goldberger, Vanda Nicolschi şi Marcel Pauker ca membri cu drept de vot deliberativ, şi pe N. Dubiński şi Manea Ehrlich ca membri cu drept de vot consultativ66. Ştefanov, care era membru fondator al P.C.R., fusese ales deputat pe lista „Partidului Socialist-Comunist” în 1922. El era de origine bulgară, dar, fiind născut în România, vorbea fluent limba română şi era mai puţin străin de cultura ţării decât predecesorii săi străini, ceea ce a făcut ca ascensiunea sa la vârful ierarhiei să fie salutată de mulţi militanţi din ilegalitate ca o restaurare a demnităţii naţionale a partidului67. Dar aceştia se înşelau amarnic. Ştefanov era, de fapt, un ideolog rigid a cărui unică preocupare era să îndeplinească planurile Cominternului68. Rolul său în cadrul ierarhiei de partid era să supravegheze noile organizaţii de tip front, să ţină cadrele sub un control strict şi să păstreze un inflexibil simţ al disciplinei. Ştefanov simboliza o generaţie politică imună la probleme de conştiinţă şi la dileme morale, ai cărei membri împărtăşeau viziunea conform căreia partidul lui Stalin reprezenta avangarda proletariatului mondial şi nu erau frământaţi de îndoieli cu privire la suprimarea discuţiilor libere în cadrul P.C.U.S. sau Cominternului. Este demn de remarcat faptul că, între excluderea lui Gheorghe Cristescu în 1924 şi numirea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej în 1944, niciunul dintre secretarii generali ai P.C.R. nu a fost etnic român. Unii dintre ei, precum Elek Köblös sau Ştefan Foriş, au fost maghiari; alţii au fost evrei, bulgari, polonezi sau ucraineni.

Dacă membrii elitei de partid aveau dubii cu privire la logica birocratică totalitară a stalinismului şi la

obedienţa fără margini a P.C.R. faţă de Moscova, acestea au fost date uitării (sau cel puţin amânate) odată cu venirea lui Hitler la putere în ianuarie 1933. În anii ’30, pentru comuniştii români, ca şi pentru cei polonezi, maghiari sau germani, singura alegere părea a fi între socialismul lui Stalin şi nazismul lui Hitler. Mulţi dintre ei vor fi înţeles până la urmă care era scopul epurărilor delirante ale lui Stalin, dar ei nu şi-au putut exprima îndoielile din teamă că aceasta l-ar fi ajutat pe inamicul lor de moarte. Această generaţie a aşa-zişilor comunişti idealişti nu era formată din oportunişti gata de orice compromis pentru a urca pe scara ierarhiei staliniste. Fanatici şi naivi, ei au rămas comunişti credincioşi chiar şi atunci când s-au confruntat cu realitatea atroce a proceselor de la Moscova şi a Gulagului. Chimia morală a comunismului românesc a fost, prin urmare, produsul unei generaţii care-şi asumase în totalitate definiţia dată de Stalin solidarităţii proletare: *internaţionalist* e acela care este gata să apere U.R.S.S. fără rezerve, fără şovăială şi necondiţionat, pentru că U.R.S.S. reprezintă baza mişcării revoluţionare mondiale, iar această mişcare revoluţionară nu poate fi apărată şi extinsă dacă U.R.S.S. nu e apărată. Pentru că oricine se gândeşte la apărarea mişcării revoluţionare mondiale în afara sau împotriva U.R.S.S. este împotriva revoluţiei şi trebuie trecut în mod inevitabil în tabăra duşmanilor revoluţiei” 69.

Cei mai mulţi dintre membrii elitei staliniste româneşti iniţiale au fost executaţi sau au dispărut în lagărele de concentrare sovietice, alăturându-se fostului lor idol şi protector, Cristian Racovski. Printre cei care au pierit în timpul Marii Terori s-au numărat: Imre Aladár, Ecaterina Arbore70, Ion Dic-Dicescu, Alexandru Dobrogeanu-Gherea71, David Fabian, Elena Filipovici, Dumitru Grofu, Elek Köblös72, Alexandru Nicolau, Marcel Pauker73, Eugen Rozvan, Marin Timotei şi mulţi alţii. În

timpul cercetărilor pentru această carte am intervievat numeroşi supravieţuitori români ai epurărilor Cominternului de la sfârşitul anilor ’30 care încă vedeau în Stalin şi în U.R.S.S. singura speranţă în lupta antifascistă. Raţionamentul lor se baza pe presupunerea că la început epurările au fost necesare. În plus, fuseseră marcaţi cu toţii de mecanismul terorii şi trebuie adăugat că puţine partide au fost chinuite atât de tragic de resentimente personale şi denunţuri reciproce ca P.C.R.

De exemplu, în iulie 1968, am însoţit-o pe mama mea, o veterană a Brigăzilor Internaţionale din Războiul Civil din Spania, care în timpul celui de-al Doilea Război Mondial lucrase ca redactor pentru serviciul român la Radio Moscova, într-o excursie în ceea ce pe atunci se numea Republica Democrată Germană. La Leipzig ne-am întâlnit cu Basil Spiru (Erich Hutschnecker), unul dintre fondatorii P.C.R., care în anii ’30 fusese membru al delegaţiei P.C.R. la Comintern. Când i-am menţionat pe-atunci recenta reabilitare a Elenei Filipovici de către Nicolae Ceauşescu (aprilie 1968), Spiru a comentat sardonic: „Da, a fost împuşcată, dar numai după ce i-a dat [pe mâna N. KV. D.-ului] pe mulţi alţii”. Întors la Bucureşti, am fost şocat să aflu de la un alt veteran al P.C.R., Iacob Feuerstein Adam (a cărui soră, Paula Bessler, a fost căsătorită cu prim-adjunctul ministrului de Interne al R.D.G., Herbert Grünstein, un veteran al Războiului Civil din Spania), că Spiru însuşi avusese un rol important în fabricarea acuzaţiilor împotriva Elenei Filipovici şi a altor militanţi exilaţi. În această poveste borgesiană despre interminabile trădări, comploturi şi crime, nimeni nu se poate pretinde inocent, cu atât mai puţin cei care, în mod deschis sau pe ascuns, au uşurat sarcinile criminale ale „organelor”.

Totuşi, mitul Uniunii Sovietice ca meccă a proletariatului, pe care membrii elitei iniţiale a PC. R. au

reuşit să-l întipărească în minţile militanţilor mai tineri, le-a supravieţuit celor dintâi. Chiar şi în scrierile lui Lucreţiu Pătrăşcanu – unul dintre foarte puţinii intelectuali români remarcabili care au deţinut poziţii importante în interiorul P.C.R. – au existat mai degrabă încercări de a justifica tezele Cominternului decât tentative de a promova idei critice sau disidente. Deşi era, cu certitudine, mai sofisticat decât colegii săi, Pătrăşcanu a fost un „soldat al partidului" disciplinat, gata să urmeze instrucţiunile sovietice fără să pună întrebări. După război, confruntat cu probleme infinit mai complexe şi conştient de cinismul manifestat de sovietici faţă de România, Pătrăşcanu a încercat să articuleze o viziune mai echilibrată în privinţa istoriei sociale a ţării – chiar dacă era vorba despre o viziune impregnată de clişee leninist-staliniste. În particularxtotuşi, el şi-a exprimat rezerve faţă de procesele-spectacol de la Moscova şi faţă de comportamentul condescendent al „tovarăşilor" sovietici. De fapt, dacă afirmaţia lui Belu Zilber, prietenul apropiat al lui Pătrăşcanu, este corectă, atunci acesta citise lucrarea lui Koestler *întuneric la amiază* şi, prin urmare, înţelesese tehnica de stoarcere a confesiunilor în numele intereselor fundamentale ale partidului. O mare parte din comportamentul său, inclusiv promptitudinea cu care s-a angajat într-un joc de-a şoarecele şi pisica cu Gheorghe Gheorghiu-Dej (Pătrăşcanu fiind şoarecele), aminteşte de seria de retractări şi scrisori de supunere faţă de Stalin trimise de Buharin după declanşarea Marii Epurări.

Slăbiciunea intelectuală a comunismului românesc interbelic, determinată de elitismul partidului, dar şi de aversiunea acestuia faţă de orice poziţie care părea naţionalistă, explică de ce P.C.R. a exercitat o atracţie limitată asupra inteligheţiei. Merită să fie amintită, în acest sens, remarca pertinentă a lui Belu Zilber:

Puţinii care veneau spre noi erau mânaţi de cele mai

variate motive, de la simpla curiozitate [în privinţa] unei organizaţii misterioase, glorificată de partizani şi blestemată de duşmani, până la intelectuali convinşi că acolo sunt adunaţi reprezentanţii pe pământ ai unui viitor fericit… trecând prin mulţimea celor nemulţumiţi în uzină, în stat, în familie, în mahala. Unguri şi bulgari care doreau despărţirea de România, muncitori ce se vedeau stăpâni pe uzine, evrei îngroziţi de antisemitism, şomeri fără profesiune definită sau profesionişti mediocri, politicieni nerealizaţi… casnice urâte sau bovarizate, copii satui de şcoală; din această lume se recrutau înainte de război activiştii de partid74.

Singura moştenire teoretică pe care se puteau baza comuniştii români – teoria lui Constantin Dobrogeanu-Gherea cu privire la noul tip de servitute (neoiobăgia) – a fost denunţată ca fiind o versiune camuflată de menşevism, ceea ce a avut consecinţe dezastruoase asupra dezvoltării mişcării revoluţionare a clasei muncitoare româneşti75. Unii intelectuali tineri, fie membri de partid, fie simpli tovarăşi de drum (simpatizanţi), au încercat să treacă peste dogme şi să se angajeze într-o analiză mai complexă a marxismului. Lucien (Gică) Goldmann, viitorul gânditor neomarxist francez, şi-a început investigaţiile dialectice la Bucureşti, dar vederile sale neortodoxe au stârnit suspiciuni printre tovarăşii săi comunişti şi au dus la ruptura sa cu RC. R. după 193476. Nici chiar cercetările istorice originale ale lui Lucreţiu Pătrăşcanu nu au generat dezbateri mai profunde în cadrul stângii radicale româneşti.

Revistele cultural-politice controlate de partid – *Cuvântul liber*, *Reporter* şi *Era nouă* – promovau o viziune maniheistă asupra lumii, bazată pe un sprijin absolut pentru U.R.S.S. şi o ură viscerală faţă de sistemul parlamentar din România. Într-adevăr, singura activitate intelectuală încurajată de cerberii staliniști era rumegarea

continuă a broşurilor lui Stalin şi a directivelor Cominternului. Niciun György Lukács, Bertolt Brecht, Antonio Gramsci sau Palmiro Togliatti nu au apărut ca purtători de cuvânt ai comunismului românesc. Comuniştii români au aşteptat sugestiile şi semnalele Moscovei şi, cu excepţia lui Pătrăşcanu, P.C.R. nu a avut niciun teoretician demn de menţionat.

După 1933, intensificarea campaniilor antifasciste internaţionale a ajutat P.C.R. să stabilească legături cu intelectualii români de stânga. Comitetul Naţional Antifascist, înfiinţat în 1933, a reuşit să-şi atragă susţinerea unor importante figuri culturale. Ca şi în alte ţări europene, ameninţarea fascistă a radicalizat inteligheţia cu înclinaţii către stânga. Unii, precum endocrinologul C.I. Parhon, filosoful Tudor Bugnariu, istoricul Scar lat Callimachi, avocatul Ion Gheorghe Maurer, au intrat în partid. Alţii, precum psihologul şi criticul literar Mihai Ralea sau politicianul Petru Groza77, au intrat în dialog cu reprezentanţii P.C.R. şi au susţinut unele acţiuni antifasciste. Principala organizatoare a acestor acţiuni de propagandă a fost Ana Pauker, care se întorsese de la Paris în 1934. Arestată în 1935, ea a fost judecată şi condamnată la zece ani de închisoare într-un proces extrem de mediatizat, care a avut loc în iunie 1936 la Craiova. Datorită maşinii de propagandă a Cominternului, numele Anei Pauker a devenit un simbol internaţional al opoziţiei faţă de fascism. Procesul de la Craiova a lansat cultul personalităţii Anei Pauker printre comuniştii români din ţară şi din străinătate78.

Printre cadrele cele mai active ale Agitpropului se numărau Ştefan Foriş, Iosif Chişinevschi (Roitman), Sorin Toma, Ana Toma (Grossman), Grigore Preoteasa, Miron Constantinescu, Alexandru Buican (Arnoldi), Mircea Bălănescu (Eugen Bendel), Ştefan Voicu (Aurel Rotenberg), Petru Năvodaru (Petr Fischer), Leonte Răutu (Oigenstein),

Valter Roman şi Constanţa Crăciun. După 1948, mulţi dintre ei vor deţine poziţii influente în aparatul ideologic de partid: Chişinevschi a fost conducătorul acestuia; Răutu a fost la început adjunctul lui, apoi a devenit director al Direcţiei de Propagandă şi Cultură a partidului; Sorin Toma a fost redactorul-şef al cotidianului partidului, *Scânteia**, Ştefan Voicu a fost redactorul-şef al revistei lunare oficiale destinate problemelor teoretice, *Lupta de clasa*; Valter Roman a fost directorul editurii partidului, Editura Politică; iar Constanţa Crăciun a fost ministrul Culturii. În ciuda retoricii sale patriotarde crescânde, P.C.R. nu a reuşit să prindă rădăcini în interiorul clasei muncitoare române şi a continuat să recruteze în principal radicali din rândurile minorităţilor etnice din ce în ce mai persecutate. Chiar şi organizaţiile legale, precum M.O.P.R. (secţia română a unei organizaţii internaţionale sponsorizate de Moscova, care era destinată sprijinirii deţinuţilor politici) şi Frontul Studenţesc Democrat, au rămas izolate şi nu au avut niciodată o aderenţă de masă79.

Atât în sectorul operativ („tehnic”), cât şi în cel de propagandă, aparatul de partid era dominat de transilvăneni şi basarabeni neromâni, în majoritate de origine evreiască. Prezenţa evreiască semnificativă în cadrul grupurilor radicale de stânga din Europa Centrală şi de Est era legată de iluzia, întreţinută de mulţi evrei, că U.R.S.S. reprezenta întruchiparea umanismului marxist. Nemulţumiţi de situaţia existeptă, dezgustaţi de valorile burgheze, victime ale măsurilor discriminatorii şi înspăimântaţi de ascensiunea nazismului, ei s-au lăsat furaţi de fantasme despre o revoluţie comunistă mondială care urma să creeze un climat propice pentru ceea ce Marx numise „realizarea esenţei umane”, extirpând în acest fel cancerul antisemitismului. Visul lor era să-şi depăşească evreitatea, să devină parte a unei mişcări

universale ale cărei aspiraţii şi promisiuni transcendeau clivajele naţionale, religioase şi rasiale. Imaginea romantizată a U.R.S.S. pe care o aveau funcţiona ca o compensaţie pentru frustrările şi umilinţele lor. Ca şi tovarăşii lor polonezi şi maghiari, cei mai mulţi dintre comuniştii evrei din România şi-au renegat originile etnice şi şi-au abandonat cu mândrie toate legăturile cu tradiţiile strămoşilor. Ei erau, folosind expresia lui Isaac Deutscher, „evrei neevrei" în căutarea unei noi identităţi care să le permită să se comporte ca nişte cetăţeni ai unei patrii universale. Din această cauză au refuzat să vadă prăpastia dintre speranţele lor şi realitatea stalinismului. Mátyás Rákosi şi József Révai, Jakub Berman şi Hilary Mine, Iosif Chişinevschi şi Leonte Răutu au fost cu toţii uniţi în renegarea evreităţii lor şi în frenetica dorinţă de a o nega80.

Avându-şi originea în alienare şi deprimare, credinţa în internaţionalism a împiedicat cea mai parte a partidelor comuniste est-europene să devină mişcări de masă în ţări în care independenţa era cea mai preţuită valoare naţională. Situaţia din România era surprinzător de asemănătoare cu cea din Polonia, aşa cum a fost diagnosticată de Czesław Miłosz: „Adevărul este că în Polonia de dinainte de război majoritatea celor de stânga erau evrei. Nu există niciun mister rasial în aceasta. Ei aveau, pur şi simplu, un punct de vedere internaţional, în timp ce, din secolul al XIX-lea încoace, polonezii au avut o foarte puternică tradiţie de luptă pentru independenţă. Polonia, care reapăruse pe harta Europei, le părea atât de preţioasă, încât însăşi ideea de a pune capăt aranjamentului extraordinar care îngăduia Poloniei să existe era de neconceput. O întreagă serie de imponderabile au împiedicat partidul comunist să aibă parte de simpatie" 81. Comuniştii est-europeni, care se identificau cu U.R.S.S., un „inamic extern" pentru cele mai

multe dintre ţările din regiune, le-au apărut, în mod inevitabil, compatrioţilor lor ca agenţi ai disoluţiei naţionale.

Deşi era, fără discuţie, o formaţiune periferică, RC. R. era totuşi extrem de eficient în manipularea simbolurilor antifasciste. În ianuarie-februarie 1933, comuniştii au ajutat la organizarea unor greve importante la atelierele „Griviţa" din Bucureşti şi la rafinăriile de petrol din Ploieşti. Printre cei care au devenit cunoscuţi în urma acestor greve şi a procesului politic ce le-a urmat au fost Gheorghe Gheorghiu-Dej, Constantin Doncea, Dumitru Petrescu şi Gheorghe Vasilichi. Ani în şir, propaganda P.C.R. a insistat că revolta de la „Griviţa" a fost una dintre primele acţiuni antifasciste din Europa. După izbucnirea Războiului Civil din Spania în 1936, partidul a reuşit să recruteze un număr impresionant de voluntari români pentru Brigăzile Internaţionale. Potrivit istoriografiei P.C.R., peste 500 de voluntari din România au luptat în Brigăzile Internaţionale de partea republicană82. Cercetările mele sugerează că numărul de 300 de voluntari (printre care s-au numărat şi părinţii mei, precum şi alte rude şi prieteni de familie) este mai aproape de adevăr.

Deoarece un nou război mondial devenea din ce în ce mai probabil, liderii Cominternului erau mulţumiţi de „disciplina inflexibilă" care domnea în P.C.R. Este adevărat că partidului îi lipsea o bază largă de masă, dar acest deficit era compensat de loialitatea sa faţă de Uniunea Sovietică şi faţă de Stalin însuşi. În 1986, Nicolae Ceauşescu, care fusese închis în perioada 1936 – 1938 şi fusese arestat din nou în 194083, s-a referit la închisoarea Doftana ca fiind principala „academie de gândire revoluţionară". Această afirmaţie sugerează rolul esenţial al lui Ceauşescu în cadrul organizaţiei comuniste din ilegalitate şi dorinţa sa de a păstra imaginea partidului ca

o comunitate de luptători strâns uniţi, dedicaţi promovării „celor mai avansate idealuri ale umanităţii” 84. Ceauşescu avea dreptate atunci când sublinia rolul cardinal al „colectivului” din închisori în formarea viziunii sale revoluţionare. Dar pregătirea teoretică din închisori se limita la învăţarea pe de rost a oficialului *Curs scurt de istorie a Partidului Comunist (Bolşevic) al Uniunii Sovietice* şi a altor tratate staliniste. Cu mentori precum Ana Pauker, Ştefan Foriş, Iosif Chişinevschi, Lazăr Grünberg, Leonte Răutu, Andrei Bernath, Ileana Răceanu (Ilona Papp), Zina Brâncu (Haia Grinberg), Manole H. Manole, Ofelia Manole, Iosif Rangheţ şi Bela Brainer, dintre care cei mai mulţi terminaseră Şcoala Leninistă a Cominternului de la Moscova, era de aşteptat să se producă îndoctrinarea celor câţiva oameni proveniţi din mediile muncitoreşti autentice închişi la Doftana, Jilava, Aiud, Braşov, Mislea şi Dumbrăveni. Gheorghiu-Dej, care fusese cooptat membru al Comitetului Central în 1935 şi care până la sfârşitul anilor ’30 devenise liderul de necontestat al organizaţiei P.C.R. de la Doftana, şi-a însuşit în mod magistral „tainele” propagandei de partid şi a supravegheat cu atenţie iniţierea doctrinară a unor neofiţi ca Gheorghe Apostol, Nicolae Ceauşescu, Alexandru Drăghici şi Alexandru Moghioroş85.

În timpul cât a fost închis (1933 – 1944), Gheorghiu-Dej a înţeles imensa valoare strategică a propagandei şi, după război, cu sprijinul hotărâtor al consilierilor sovietici ai P.C.R., Iosif Chişinevschi şi

Leonte Răutu au fost numiţi conducătorii secţiei Agitprop a partidului86. Din nou, sunt semnificative prezenţa unui mic grup de semiintelectuali declasaţi basarabeni sau evrei la vârful aparatului de propagandă al P.C.R.

— Iosif Chişinevschi, Leonte Răutu, Mihail Roller, Sorin Thma, Ştefan Voicu, Ofelia Manole, Zina Brâncu

(Haia Grinberg), Iosif Ardeleanu (Döme Adler) şi Barbu Zaharescu (Bercu Zuckerman) –, precum şi izbitor de disproporţionată reprezentare a militanţilor care nu erau etnici români în toate comitetele centrale până la Congresul al VII-lea (Congresul al II-lea al P.M.R.) din 1955. Este tentantă presupunerea că Moscova i-a favorizat pe aceia care aveau cele mai puţine motive să transforme P.C.R. Într-un partid autonom.

Compoziţia etnică a elitei staliniste româneşti cu greu ar fi putut spori influenţa şi autoritatea partidului în ţară, mai ales în anii ’30 şi ’40, când atât U.R.S.S., cât şi Ungaria îşi manifestau nemulţumirea cu privire la trasarea frontierelor din Europa Centrală şi de Est după Primul Război Mondial. Comuniştii români nu au făcut nimic pentru a-şi îmbunătăţi situaţia. Dimpotrivă, ei au acceptat umilitoarele directive ale Cominternului din 1940, care descriau România ca pe un „stat multinaţional şi imperialist” şi criticau P.C.R. pentru lansarea unei campanii pentru apărarea graniţelor ţării la sfârşitul anilor ’3087. Cu foarte puţine excepţii (Grigore Răceanu şi, probabil, Ion Popescu-Puţuri şi Grigore Preoteasa), nu a apărut în PC. R. nicio rezistenţă autentică la aceste indicaţii paralizante din punct de vedere politic. Uşurinţa în acceptarea schimbărilor şi întorsăturilor din linia Cominternului explică, de asemenea, reacţia slabă faţă de semnarea Pactului sovieto-nazist din august 1939 şi de începuturile dominaţiei comune sovieto-germane.

În iunie 1940, ca parte a înţelegerilor sovieto-naziste, U.R.S.S. a emis un ultimatum către guvernul României prin care cerea retrocedarea Basarabiei (teritoriu controlat de Rusia între 1812 şi 1918) şi a nordului Bucovinei (o regiune care nu fusese sub dominaţie rusă). Izolat şi aflat sub presiunea crescândă a extremei drepte, guvernul regelui Carol a acceptat dictatul sovietic. Pentru PC. R., presiunea Kremlinului nu a fost expresia unui

comportament imperialist, ci o cerinţă legitimă din punct de vedere istoric. Mai mult, directivele Comitetului Central le cereau membrilor P.C.R. de origine basarabeană sau bucovineană (şi nu numai lor) să solicite obţinerea cetăţeniei sovietice şi să se „repatrieze" în „ţara" lor. Răutu, Sorin Toma, Zina Brâncu şi alţi câţiva au devenit în acest fel cetăţeni sovietici.

Într-un eseu plin de relevanţă cu privire la experienţa comunismului polonez, Isaac Deutscher arată cum stalinizarea a dus la fatala manipulare a entuziasmului revoluţionar de către practicienii şi beneficiarii uniformităţii birocratice88. Disoluţia Partidului Comunist Polonez la ordinele lui Stalin în timpul Marii Terori, renaşterea comunismului polonez sub Gomułka în Polonia ocupată şi legătura esenţială dintre recurentele mişcări antitotalitare poloneze şi moştenirea stângii antistaliniste nu pot fi înţelese fără a lua în considerare supravieţuirea unei tendinţe preleniniste, în mod esenţial antiautoritară, care provine din tradiţia Rosei Luxemburg. După părerea lui Deutscher, o „anumită lege a continuităţii" a permis dezvoltarea acestei caracteristici poloneze distinctive: „Din moment ce în natură nimic nu se pierde pentru, totdeauna, tradiţia luxemburghistă nu a dispărut nici ea complet, în ciuda anilor în care s-a încercat eradicarea ei. Influenţa opoziţiei şi efectul acestei tradiţii au fost atât de mari încât până şi cel mai ortodox comunist polonez lăsa mult de dorit din punct de vedere stalinist" 89.

O altă analiză subliniază tradiţia de revoltă în angajamentul stângii maghiare, cu permanentele sale dispute interne şi electrizantele dezbateri intelectuale. Dacă aceste partide ar fi fost iremediabil bolşevizate – transformate în simple curele de transmisie ale ordinelor Moscovei –, ar fi dificil de explicat ascensiunea generaţiei revizioniste după moartea lui Stalin. Din interiorul elitelor comuniste din Polonia şi Ungaria a apărut o abordare

umanistă a socialismului, în timp ce elita de partid din România a preîntâmpinat această posibilitate prin reprimarea a înseşi ideii de disidenţă90. În partidele ceh, polonez şi maghiar, de exemplu, au existat voci disidente – intelectuali gata să pună sub semnul întrebării aspectele cele mai iraţionale ale dictaturii staliniste. Pot fi amintiţi în sensul acesta slovacul Vladimir Clementis, poetul maghiar József Attila şi numeroşii polonezi influenţi de stânga care au criticat procesele-spectacol staliniste91. În mod paradoxal, documente din arhivele îndelung ţinute sub secret indică faptul că nicio tentaţie critică de acest fel nu a apărut printre comuniştii români. Un exemplu izbitor şi mişcător în acelaşi timp: în timpul investigaţiilor poliţiei secrete asupra Anei Pauker, care au avut loc între mijlocul lui februarie şi martie 1953, ilegalistele ce împărţiseră celula cu ea au oferit informaţii referitoare la reacţia pe care a avut-o la aflarea, prin intermediul unei note interne şi confidenţiale de partid, a veştii despre „lichidarea devierii lui Marcel Pauker" (ceea ce, în mod clar, însemna execuţia sau, în cel mai bun caz, deportarea în Gulag). După cum au afirmat foştii ei adulatori deveniţi informatorii Securităţii, Ana Pauker a suspinat, dar nu şi-a exprimat nicio rezervă sau dubiu în legătură cu înţelepciunea acestei măsuri a partidului. Logica acestui comportament extrem de servil este legată de credinţa mistică bolşevică în infailibilitatea partidului: „Nimeni nu poate avea dreptate împotriva partidului". Numai mistica partidului ca salvator carismatic, ca depozitar al înţelepciunii istorice ultime şi ca simbol al raţiunii şi dreptăţii explică acest comportament, altfel uluitor, prin care se aprobă, fără nici cea mai mică urmă de îndoială, defăimarea şi demonizarea celor mai apropiate rude, colaboratori şi asociaţi.

Una dintre faptele trecute sub tăcere de istoriografia comunistă oficială a fost competiţia din timpul războiului

dintre cele două grupuri din interiorul P.C.R. care se aflau în ţară. Comitetul Central şi secretarul său general, Ştefan Foriş, conduceau teoretic partidul, dar această conducere era pusă serios sub semnul întrebării de către nucleul din închisori, în special după izbucnirea războiului sovieto-german în 1941. În afară de unele animozităţi personale care ascuţeau competiţia, cele două grupuri aveau vederi diferite asupra strategiei de rezistenţă antifascistă din România. Este aproape sigur că Foriş şi susţinătorii săi, dintre care cel mai influent era Remus Koffler, se opuneau ideii de a organiza o mişcare de partizani, în timp ce nucleul din închisori susţinea această idee.

Nucleul din închisori era dominat în mod incontestabil de către Gheorghiu-Dej, pe care persoanele intervievate de mine l-au caracterizat ca fiind pătruns de simţul misiunii sale politice şi al responsabilităţii, dornic să exercite un control total asupra organizaţiei de partid, extrem de persuasiv şi nemilos faţă de rivalii potenţiali. Printre principalii susţinători ai lui Gheorghiu-Dej în închisoarea Doftana se numărau Dumitru Petrescu, Constantin Doncea şi Gheorghe Vasilichi, muncitori feroviari şi foşti colegi ai săi ce organizaseră grevele din 193392. Deoarece au reprezentat un element esenţial al campaniei de legitimare a P.C.R., grevele din 1933 merită analizate mai îndeaproape. Profunda criză economică din 1929 – 1933 a dus la reducerea masivă a salariilor, ceea ce a provocat revolte, greve şi demonstraţii ale muncitorilor. În conformitate cu istoriografia comunistă, între 1929 şi 1932, în România au avut loc 377 de proteste muncitoreşti (greve, revolte şi demonstraţii) 93; de exemplu, muncitorii feroviari au protestat la Cluj (mai 1930) şi la Bucureşti (septembrie 1930).

Perioada 1932 – 1933 a fost, de asemenea, caracterizată de revolte muncitoreşti violente, iar o analiză a ramurilor industriale în care au apărut protestele arată

că muncitorii din industria feroviară, petrolieră, metalurgică şi textilă au iniţiat majoritatea grevelor[94]. Atunci când guvernul lui Alexandru Vaida-Voevod a introdus a treia aşa-numită curbă de sacrificiu pe 17 ianuarie 1933, reducând salariile cu 10 până la 12, 5%, au fost demonstraţii în marile zone industriale ale ţării[95]. În perioada ianuarie-februarie 1933, muncitorii din industria petrolieră din Valea Prahovei şi cei de la atelierele feroviare „Griviţa" din Bucureşti au organizat proteste violente. Pe Valea Prahovei, grevele au avut loc între 30 ianuarie şi 1 februarie 1933. În ciuda frământărilor masive ale muncitorilor din Valea Prahovei, protestele nu au fost reprimate violent. Autorităţile locale au acceptat să-i elibereze pe muncitorii arestaţi şi până la urmă protestele au încetat. Pe 2 februarie 1933, muncitorii de la atelierele feroviare „Griviţa" din Bucureşti au intrat în grevă. Principalele lor revendicări au fost: 1) mărirea salariilor cu 40% şi 2) încetarea concedierilor şi reangajarea celor care fuseseră deja concediaţi. Conducerea atelierelor a fost de acord să satisfacă o parte dintre cererile muncitorilor, astfel încât greva a încetat în aceeaşi zi. Totuşi, în timpul nopţii de 3 spre 4 februarie, guvernul Vaida-Voevod a instituit starea de asediu şi a trecut la arestări masive în rândul muncitorilor. Au fost arestaţi în jur de 1 600 de muncitori[96].

Pe 15 februarie 1933, aceleaşi ateliere „Griviţa" au intrat din nou în grevă, cerând eliberarea muncitorilor arestaţi în urma grevei din 2 februarie şi respectarea înţelegerii anterioare. Pe 16 februarie, autorităţile au decis să ocupe atelierele. Armata a trecut la asalt, iar trei muncitori au fost ucişi şi şaisprezece răniţi grav. În istoriografia comunistă, relatările privind greva de la „Griviţa" sunt vagi şi părtinitoare. Este încă greu de evaluat impactul real al reprimării muncitorilor de la „Griviţa" asupra opiniei publice, dar se poate spune că

sacrificiul muncitorilor a fost păstrat în memoria colectivă. Analize de după 1989, precum cea a lui Florin Constańtiniu, de exemplu, subliniază violenţa cu care au fost reprimaţi greviştii de la „Griviţa”. Constantiniu indică aceleaşi cifre cu privire la numărul greviştilor morţi şi răniţi ca şi Muşat şi Ardeleanu, dar nu confirmă afirmaţia acestora că bucureştenii i-au sprijinit masiv pe greviști97.

Printre activiştii comunişti închişi la Doftana s-au numărat Gheorghe Apostol, Teohari Georgescu, Iosif Chişinevschi, Alexandru Drăghici, Chivu Stoica, Iosif Rangheţ, Bela Brainer şi Alexandru Moghioroş, precum şi un grup de agenţi sovietici acuzaţi de spionaj. Cel mai important dintre aceştia din urmă era Pintilie Bodnarenko (Pantiuşa), care a devenit în anii ’50 şeful poliţiei secrete române. Grupul lui Gheorghiu-Dej a fost separat în 1940, după instituirea regimului militar condus de generalul Ion Antonescu. Unii dintre prizonieri, inclusiv Gheorghiu-Dej şi Ceauşescu, au fost trimişi întâi la penitenciarul Caransebeş, iar apoi în lagărul de concentrare de la Târgu-Jiu, în timp ce alţii, în cea mai mare parte evrei, au fost deportaţi în lagărele din Transnistria, o regiune a Uniunii Sovietice administrată de România. După 1941, facţiunea lui Gheorghiu-Dej s-a aliat cu Petre Gheorghe, fostul adjunct al lui Foriş şi secretarul organizaţiei de partid Bucureşti, împotriva lui Foriş98.

În lagărul de la Târgu-Jiu a avut loc o luptă sălbatică pentru supremaţie între Gheorghiu-Dej şi alţi lideri comunişti care aspirau la puterea supremă. Bazându-se pe sprijinul credincioşilor săi apropiaţi, Gheorghiu-Dej a reuşit să-i izoleze pe principalii săi oponenţi: Ovidiu Şandru (un veteran al grevelor de la „Griviţa”) şi Alexandru Iliescu (tatăl lui Ion Iliescu). În acelaşi timp, Gheorghiu-Dej nu avea încredere în Lucreţiu Pătrăşcanu şi s-a opus integrării acestuia în comitetul organizaţiei de partid în timpul scurtei şederi a lui Pătrăşcanu la Târgu-Jiu

(1943). La sfârşitul lui 1943 şi începutul lui 1944, Gheorghiu-Dej a plănuit eliminarea lui Ştefan Foriş, Remus Koffler şi a întregului aparat de partid numit de Comintern şi a cooperat în acest sens cu Emil Bodnăraş şi Constantin Pârvulescu, doi dintre principalii agenţi ai lui Stalin în partidul român. Gheorghiu-Dej şi susţinătorii săi au considerat că echipa lui Foriş era falimentară din punct de vedere politic şi au recomandat ca Foriş să fie eliberat din funcţia de secretar general, cerând Moscovei să susţină nucleul din închisori. Pentru Gheorghiu-Dej, Bodnăraş, Pârvulescu şi, foarte probabil, pentru protectorii lor sovietici, Comitetul Central al lui Foriş era prea izolat şi sectar pentru a transforma P.C.R. Într-un partid de masă. Eliminarea lui Foriş şi a grupului său, precum şi sprijinul iniţial asigurat de Bodnăraş au contribuit într-o mare măsură la ascensiunea lui Gheorghiu-Dej: ca etnic român, el a beneficiat de decizia Moscovei de a construi o bază naţională a P.C.R. pentru a contracara impresia negativă creată de preponderenţa străinilor în conducerea de partid99.

În consecinţă, cu binecuvântarea Moscovei, grupul de comunişti din închisori condus de Gheorghiu-Dej a iniţiat o lovitură internă împotriva secretarului general numit de Comintern, Ştefan Foriş, în aprilie 1944100. Principala acuzaţie împotriva lui Foriş, formulată în scrisori trimise Moscovei de nucleul din închisori în timpul războiului, a fost aceea de „laşitate şi capitulare”, caracterizată ulterior ca o trădare a principiilor de clasă. Odată cu eliminarea lui Foriş (mai întâi politic, apoi fizic), se deschidea drumul lui Gheorghiu-Dej şi al acoliţilor săi spre preluarea puterii în P.C.R. Sosirea Armatei Roşii a oferit formaţiunii politice, minusculă odinioară, suportul politic şi logistic de care avea nevoie pentru a se transforma într-un partid politic naţional important. Comuniştii, susţinători loiali ai lui Stalin, îmbrăţişaseră

strategiile Moscovei şi se opuseseră fascismului, alianţei dintre România şi Germania lui Hitler şi fatalului război antisovietic condus de Antonescu. Timpul lor sosise.

CAPITOLUL 3

Drumul spre puterea absolută

De la cvasimonarhie la democraţie populară, 1944 – 1948

Există o otravă aparte în caracterul complex al leninismului: imoralitatea, pe care adepţii acestuia o iau drept o culme a abilităţii politice. Se pare că totul este permis „pentru binele cauzei", dar, cum aceasta nu este definită, oricine îşi poate permite să-i dea o definiţie convenabilă.

Boris Souvarine, À *contre-courant* în 1948, atunci când Stalin a decis să mute sediul central al Cominformului (Biroul Informativ al Partidelor Comuniste şi Muncitoreşti) de la problematicul Belgrad la obedientul Bucureşti, lumea ştia foarte puţine despre partidul lui Gheorghiu-Dej şi al Anei Pauker, în ciuda istoriei sale fascinant de tragice. Fondat în 1921, Partidul Comunist Român a ieşit din ilegalitate în 1944, având un număr minuscul de adepţi, şi totuşi a reuşit ca după 1945, prin fraudă, mobilizare şi manipulare, în spatele scutului protector al Armatei Roşii, să devină din ce în ce mai influent, eliminându-şi şi emasculându-şi rivalii politici încet, dar sigur.

O lovitură de stat, organizată pe 23 august 1944, a răsturnat dictatura pronazistă a mareşalului Ion Antonescu şi a adus România în coaliţia antifascistă. A fost o perioadă de luptă acerbă între facţiunile din interiorul P.C.R., care va fi explicată prin intermediul modelului „tricentric" prezentat mai jos. Facţiunile se deosebeau nu numai din cauza unor experienţe diferite ale războiului (unii dintre membrii P.C.R. petrecuseră războiul în U.R.S.S., alţii în ascunzători clandestine, în timp ce alţii stătuseră în

închisori şi lagăre), ci şi datorită existenţei unor relaţii profunde (inclusiv personale) cu Moscova şi cu persoanele influente din secţia internaţională a P.C.U.S. Cu toate acestea, nu existau controverse strategice semnificative în rândurile conducerii P.C.R. cu privire la necesitatea de a promova transformări „burghezo-democratice" în direcţia unei „revoluţii socialiste".

Pentru Gheorghiu-Dej, Pauker, Bodnăraş, Luca şi Pătrăşcanu, stalinizarea României părea o sarcină urgentă, viziunile lor deosebindu-se doar prin nuanţe minore. Ofensiva Armatei Roşii pe linia Iaşi-Chişinău în primăvara lui 1944 a accelerat activităţile forţelor antigermane din interiorul României. Brusc, partidele tradiţionale (istorice) au înţeles că P.C.R. reprezenta un partener potenţial important în orice coaliţie viitoare. Pătrăşcanu, singurul lider comunist pe care politicienii „burghezi" îl puteau considera o figură politică, a reprezentat P.C.R. la negocierile purtate în primăvara şi vara lui 1944. Între timp, triumviratul care i-a urmat lui Foriş, format din Pârvulescu, Rangheţ şi Bodnăraş, domina conducerea P.C.R. Bodnăraş contribuise la organizarea unităţilor paramilitare secrete din ilegalitate, care au jucat un rol important în zilele ce au urmat loviturii de stat antiantonesciene. Un guvern de coaliţie – format din partidele Naţional-Ţărănesc (P.N.Ţ.), National-Liberal (P.N.L.), Social-Democrat (P.S.D.) şi Comunist – a preluat puterea după lovitura de stat care a dus la trecerea României din tabăra Axei în cea a Puterilor Aliate. În acel moment, trupele sovietice se aflau în România şi urmau să ajungă la Bucureşti în câteva zile. Lovitura de stat i-a permis democraţiei româneşti să reînvie pentru scurtă durată şi a împiedicat impunerea imediată de către ruşi şi de susţinătorii lor români a unui regim stalinist după modelul Bulgariei. Atunci când detaşamente ale Armatei Roşii au ajuns la Bucureşti la sfârşitul lui august, acestea

au fost primite cu manifestări entuziaste organizate de comunişti. Printre cei ce au salutat sosirea Armatei Roşii „eliberatoare” s-au aflat liderul sindicatelor comuniste, Gheorghe Apostol, şi liderul recent reintratei în legalitate Uniuni a Tineretului Comunist, Nicolae Ceauşescu, care se întorseseră de curând din lagărul de la Târgu-Jiu.

Desigur, datorită prezenţei sovietice, P.C.R. a putut obţine în cadrul coaliţiei guvernamentale o superioritate politică pe care altfel nu ar fi dobândit-o prin forţe proprii. Lucreţiu Pătrăşcanu a devenit ministru de stat, având un statut egal cu acela al marilor figuri ale partidelor politice cu tradiţie. Curând după aceea, liderii comunişti au ocupat poziţii ministeriale importante: Pătrăşcanu la Justiţie, Gheorghiu-Dej la Transporturi şi aşa mai departe. Profitând de faptul că se alăturaseră partidei învingătoare şi exploatând cu abilitate retorica antifascistă, comuniştii români urmăreau lărgirea bazei lor populare şi slăbirea influenţei şi autorităţii oponenţilor lor, în special ale Partidului Naţional-Ţărănesc, care era condus de politicieni venerabili precum Iuliu Maniu şi Ion Mihalache. Comuniştii au devenit principalii susţinători ai continuării războiului împotriva Germaniei naziste pentru eliberarea Transilvaniei de Nord şi ai cooperării cu Armata Roşie până la victoria finală. „Totul pentru front, totul pentru victorie” era sloganul pe care partidul îl repeta fără încetare. Au fost organizate demonstraţii de masă pentru a susţine denazificarea ţării, ceea ce, pentru comunişti, coincidea cu atacurile directe asupra partidelor istorice, pe care le acuzau de sabotarea efortului de război. P.C.R. pretindea că era nu numai partidul eroicei rezistenţe antinaziste, ci şi principalul garant al ruperii ţării de trecutul fascist.

Numărul de membri ai P.C.R. a crescut foarte rapid, iar acest lucru necesită o analiză mai atentă. Cercetările de după 1989 arată că, atunci când a avut loc lovitura de

stat de la 23 august, P.C.R. avea numai 80 de membri în Bucureşti şi mai puţin de 1.000 în întreaga ţară, incluzându-i şi pe cei din închisori şi lagăre de concentrare (se pare însă că aceste statistici nu-i includ şi pe comuniştii români aflaţi în U.R.S.S., în Franţa şi în alte ţări occidentale). Pe parcursul a trei luni, până în octombrie 1944, P.C.R. atinsese un număr de membri cuprins între 5.000 şi 6.000. În februarie 1945, P.C.R. avea deja 15.000 de membri, iar până la data de 23 aprilie 1945 numărul acestora ajunsese la 42 653. Iosif Rangheţ, şeful secţiei organizatorice a Comitetului Central al P.C.R., a indicat aceste cifre la o întâlnire cu activul de partid care s-a ţinut în perioada 25 – 27 aprilie 1945. Rangheţ a afirmat, de asemenea, că P.C.R. avea deja în momentul acela 55 253 de membri, în timp ce Uniunea Tineretului Comunist (U.T.C.) număra 62 925 de membri1. Componenţa P.C.R. şi modul cum noi membri au fost acceptaţi în partid au devenit teme importante în timpul interogatoriilor la care a fost supusă Ana Pauker în urma epurării aşa-numitei facţiuni Pauker-Luca din iunie 1952. De exemplu, pe data de 12 iunie 1953, în timpul interogatoriului condus de Alexandru Moghioroş, în prezenţa lui Gheorghe Apostol, Petre Borilă şi Constantin Pârvulescu, Pauker a fost acuzată că a dat ordine ca partidul să fie „umflat”, după cum s-a exprimat Moghioroş, îngăduind astfel intrarea în P.C.R., fără o verificare atentă, a unor largi contingente de noi membri. Această acuzaţie a fost reluată de către Gheorghe Apostol în timpul aceleiaşi întâlniri2. Pentru cei familiarizaţi cu jargonul leninist, aceasta echivala cu păcatul mortal de „lichidatorism” – adică de renunţare la datoria sacrosanctă de vigilenţă şi intransigenţă revoluţionare. Cu alte cuvinte, greşeala lui Pauker a constat în faptul că a „deschis porţile partidului” şi altor elemente în afara muncitorilor revoluţionari verificaţi cu atenţie, neutralizând în acest fel rolul său de avangardă.

Inutil să o spunem, după cum le-a reamintit şi Pauker foştilor săi colegi, niciuna dintre aceste decizii privind politica de admitere în partid nu îi aparţinuse. De fapt, din momentul în care aşa-numiţii moscoviţi s-au întors în România, toate deciziile referitoare la politica de cadre s-au discutat în cadrul Secretariatului Comitetului Central. Mai mult, aceste politici erau discutate cu reprezentanţii secţiei internaţionale a P.C.U.S. Toţi liderii P.C.R., inclusiv Gheorghiu-Dej, Pătrăşcanu, Teohari Georgescu, Iosif Rangheţ, Iosif Chişinevschi şi Miron Constantinescu, erau perfect conştienţi de faptul că exista o nevoie disperată de a lărgi baza de mase a partidului. Cuvântările ţinute în acei ani de demnitarii stalinişti ai României arată cum se întreceau unii pe alţii pentru a sublinia rădăcinile populare adânci ale partidului şi pentru a mări aderenţa acestuia printre muncitori, ţărani şi intelectuali.

Anul 1947 a fost un an crucial. Devenise clar că Stalin intenţiona să instaleze în Europa de Est regimuri-satelite „fraterne" loiale, conduse de comunişti devotaţi lui. După cum a observat cu perspicacitate Robert R. King, până la jumătatea anului 1947, „tratatele de pace cu fostele state inamice din Europa de Est (Bulgaria, Ungaria şi România) fuseseră semnate, Războiul Rece începea să înrăutăţească relaţiile americano-sovietice, iar partidele comuniste se aflau în poziţii relativ puternice în toate aceste ţări. Astfel, nu mai era nevoie ca Uniunea Sovietică să amâne integrarea completă şi lipsită de echivoc a acestor ţări în sfera sa de influenţă, ceea ce însemna asigurarea conformismului nu numai în politica externă, ci şi în problemele interne" 3.

Internaţionalismul comunist nu însemna nimic altceva decât solidaritate necondiţionată faţă de Moscova. În cazul României, ca peste tot în Europa Centrală şi de Est, partidul comunist s-a dovedit a fi instrumentul ideal pentru atingerea obiectivelor Moscovei. Deşi imediat după

reintrarea sa în legalitate în urma loviturii de stat de la 23 august 1944 partidul avea, după cum am menţionat, mai puţin de 1.000 de membri, prezenţa trupelor sovietice pe teritoriul românesc a reprezentat un factor decisiv pentru transformarea acestei minorităţi comuniste într-un grup de presiune dinamic. Kremlinul a stabilit un „sistem radial" de relaţii cu partidele comuniste din Europa Centrală şi de Est, care permitea doar comunicarea dintre Moscova şi sateliţii săi, dar făcea foarte dificilă, cel puţin la început, comunicarea directă dintre „democraţiile populare" din regiune. Moscova era conectată prin radio cu conducerile comuniste din Europa Centrală şi de Est, dar, cu puţine excepţii, vârfurile elitelor comuniste din aceste ţări nu beneficiau de asemenea legături radio între ele. Dacă aceste conduceri doreau să ia legătura una cu cealaltă, trebuiau să o facă prin intermediul Moscovei4. Deşi Cominternul fusese dizolvat oficial în iunie 1943, a fost reorganizat şi a continuat să funcţioneze sub camuflajul unui „institut de cercetări" până în toamna lui 1945. Aparatul central al Cominternului şi întregul sistem de relaţii din interiorul partidelor comuniste locale erau subordonate Secţiei Informative Internaţionale a Comitetului Central al P.C.U.S., care, după cum arată Leonid Gibianskii, a jucat un rol major în stabilirea strategiei pe termen lung a partidelor comuniste satelite:

Oficial, şeful [secţiei] era [Aleksandr] Şcerbakov, membru supleant al Biroului Politic şi Secretar al Comitetului Central, dar în realitate aceasta era condusă de [Gheorghi] Dimitrov, care în iunie 1944 a fost numit în poziţia formală de şef [al secţiei]. O rezoluţie a Biroului Politic a confirmat locul pe care îl ocupa secţia în cadrul structurii organizatorice a Comitetului Central al Partidului Comunist Sovietic. Documente ale Comitetului Central [al P.C.U.S.] şi ale altor partide comuniste arată că obiectivele pe termen lung şi problemele curente ale

partidelor comuniste satelite ocupau un rol important în activitatea secţiei... După ce mulţi dintre activiştii care lucrau în cadrul Secţiei Informative Internaţionale s-au întors în ţările lor de origine la sfârşitul războiului, secţia a început să opereze ca un braţ de politică externă al Comitetului Central al P.C.U.S. sub direcţia lui [Mihail] Suslov. A fost un instrument important de supraveghere a partidelor comuniste est-europene şi a răspuns de trasarea şi transmiterea directivelor sovietice5.

Documente de arhivă arată că în perioada 1944 – 1945 strategia generală a partidelor comuniste din regiune şi multe dintre acţiunile lor concrete au fost coordonate sau ordonate de Kremlin. P.C.R. nu a fost o excepţie: acesta a urmat cu stricteţe ordinele Moscovei în timpul ascensiunii sale către puterea absolută în România.

Mai mult, au existat elemente adiţionale care au favorizat ascensiunea P.C.R. Paralizate de lipsa reacţiilor occidentale şi a acţiunilor ferme împotriva abuzurilor comise de comunişti, partidele istorice au avut o marjă de manevră redusă. În plus, comuniştii au folosit demagogia într-un mod foarte eficient în eforturile lor de a ajunge la guvernare: atacurile propagandistice violente asupra partidelor istorice (care au fost acuzate de antisovietism, de colaborare cu Garda de Fier înainte de 1940 şi de fascism rezidual) şi calomniile la adresa prim-miniştrilor numiţi de Palat (mai întâi Constantin Sănătescu şi apoi Nicolae Rădescu) au fost însoţite de demonstraţii în stil bolşevic destinate să destabilizeze ţara.

Obiectivul era câştigarea controlului asupra ministerelor-cheie şi impunerea comuniştilor la conducerea departamentelor importante atât în privinţa efortului de război, cât şi în privinţa controlului administrativ şi economic asupra ţării. Provocările, demonizarea adversarilor şi ademenirea muncitorilor industriali s-au numărat printre mijloacele folosite de

comunişti pentru a-şi atinge scopurile (stabilite în permanenţă împreună cu emisarii sovietici). Un rol important în acest sens l-a avut cunoscutul Andrei Ianuarievici Vîşinski, fost acuzator în infamele procese-spectacol de la Moscova din anii ’30, primcomisar adjunct pentru afaceri externe al U.R.S.S. şi omul desemnat de Stalin să se ocupe de afacerile româneşti. Politica de dictat a lui Vîşinski l-a obligat pe tânărul rege Mihai să accepte transferul de putere către un guvern care, din toate punctele de vedere, întruchipa dictatura comunistă în ascensiune. Impunerea, în martie 1945, a guvernului controlat de comunişti şi condus de Petru Groza – un proprietar de pământ petrecăreţ, cu înclinaţii stângiste şi resentimente adânci faţă de Iuliu Maniu – a facilitat strategia P.C.R. de a se prezenta drept partidul dreptăţii sociale şi egalităţii economice. Reforma agrară din 1945 şi promisiunile de susţinere economică a celor defavorizaţi au contribuit la atenuarea neîncrederii populare faţă de un partid perceput vreme îndelungată ca fiind lipsit de rădăcini naţionale. Discursul comunist, plin de declaraţii patetice care lăudau democraţia şi egalitatea, s-a dovedit a fi foarte eficace în atragerea unui anumit suport popular. Între timp, bazându-se pe intimidare şi beneficiind de suportul necondiţionat al comandantului militar sovietic, generalul Ivan Zaharovici Susaikov, liderii comunişti români au pregătit o lovitură menită să lichideze cu sânge rece ultimele vestigii ale democraţiei parlamentare şi să transforme România într-un regim de tip sovietic.

Între august 1944 şi martie 1945, România a avut trei guverne: primul guvern Constantin Sănătescu (23 august – 2 noiembrie 1944), al doilea guvern Sănătescu (4 noiembrie – 2 decembrie 1944) şi guvernul Nicolae Rădescu (6 decembrie 1944 – 28 februarie 1945). Guvernul Groza (6 martie 1945 – 30 decembrie 1947) a fost impus sub presiunea directă a trimisului sovietic la Bucureşti, A.I.

Vîşinski6. În memoria colectivă a românilor, Vîşinski este cel care a transformat fără milă ţara într-o potenţială colonie sovietică. Comuniştii au căpătat poziţii influente în guvernul Groza. În cabinetele Sănătescu şi Rădescu, comuniştii au deţinut ministerele Justiţiei (Lucreţiu Pătrăşcanu) şi Comunicaţiilor (Gheorghe Gheorghiu-Dej) şi un subsecretariat de stat la Ministerul de Interne (Teohari Georgescu). În guvernul Groza, comuniştii deţineau Justiţia (Pătrăşcanu), Comunicaţiile (Gheorghiu-Dej), Afacerile Interne (Teohari Georgescu) şi Propaganda (Petre Constantinescu-Iaşi), precum şi subsecretariate de stat în ministerele Agriculturii (Constantin Agiu) şi Comunicaţiilor (Ion Gheorghe Maurer) 7. Cea mai importantă victorie în timpul acestei profunde transformări a fost preluarea Ministerului de Interne. Bodnăraş, fostul spion sovietic, controla temutul Serviciu Special de Informaţii de pe lângă Preşedinţia Consiliului de Miniştri, iar Teohari Georgescu a devenit şeful tuturor forţelor de ordine publică. Comuniştii erau, în sfârşit, în poziţia de a-şi lansa ofensiva generală împotriva adversarilor lor şi de a-şi plasa partizanii în poziţii-cheie în vederea confruntării finale. În culise, aceste mişcări strategice erau plănuite de Secretariatul P.C.R., condus de Gheorghiu-Dej împreună cu Pauker, Luca, Georgescu şi Chişinevschi.

Evident, în 1946 – 1947, comuniştii români au beneficiat de pe urma falsului pluralism al regimului Petru Groza. Ca rezultat al presiunilor occidentale, partidele istorice au fost reprezentate în guvern, pentru o scurtă perioadă de timp, la un nivel relativ minor8. Dar Maniu şi liderul liberal, Dinu Brătianu, au înţeles cu claritate că prietenii lor occidentali îi abandonau treptat. Războiul civil din Grecia reprezenta principala prioritate occidentală şi, pe măsură ce fosta coaliţie antinazistă se deteriorara, forţele democratice din România au fost lăsate, practic, să se descurce singure. Democraţiile occidentale nu

intenţionau să intervină printr-o acţiune fermă în favoarea democraţilor asediaţi ai României. Lăsând deoparte planurile fanteziste, nu exista practic nicio modalitate realistă de acţiune faţă de abuzurile comuniste în afara protestelor diplomatice: adevărul era că armata sovietică ocupa teritoriul României şi că formaţiunea politică numită P.C.R., aflată sub control sovietic, exploata situaţia existentă pentru a instaura cât mai curând un regim stalinist, indiferent de costurile umane pe care le implica o asemenea acţiune. Apetitul pentru putere al P.C.R. a crescut exponenţial ca urmare directă a convingerii sale că nicio forţă externă nu putea interveni pentru a împiedica triumful final. Liderii P.C.R. credeau că istoria era de partea lor şi au acţionat în consecinţă. Ostili dintotdeauna în raport cu valorile liberale, ei nu au avut nicio criză de conştiinţă atunci când au distrus instituţiile liberale. Educaţi în logica leninistă a lui „cine pe cine” (adică, cine elimină pe cine), pe comuniştii români i-a bucurat cu adevărat distrugerea tuturor insulelor de autonomie socială sau politică rămase.

Deşi, în esenţă, comuniştii controlau guvernul, strategia lor era orientată spre controlul total al societăţii. Simpla existenţă a partidelor politice tradiţionale, aşa-numite istorice, era un obstacol pe drumul P.C.R. spre puterea absolută. Partidele istorice reprezentau singura formă de opoziţie oficială faţă de comunişti şi, prin urmare, ele trebuiau distruse. Câţiva paşi importanţi în direcţia distrugerii totale a opoziţiei oficiale fuseseră deja făcuţi. Sub conducerea lui Teohari Georgescu, ministrul comunist de Interne, alegerile din 19 noiembrie 1946 fuseseră falsificate, o fraudă electorală imensă care a permis P.C.R. şi aliaţilor săi să facă un pas important spre obţinerea monopolului puterii9. În ciuda implicării prefecţilor lui Georgescu şi a bandelor „revoluţionare” care terorizau alegătorii şi creau un sentiment de panică şi disperare

naţională, comuniştii au obţinut totuşi rezultate slabe la alegeri. Adevăratul câştigător a fost P.N.Ţ., pe care comuniştii l-au perceput în mod corect ca fiind nucleul rezistenţei împotriva sovietizării ţării10.

Controlul asupra parlamentului de după 1946 i-a făcut pe comunişti să fie din ce în ce mai dornici să grăbească procesul de transformare. Duşmanii lor fuseseră împinşi pe poziţii marginale, iar lui Gheorghiu-Dej, Pauker şi Luca momentul le părea potrivit pentru radicalizarea liniei partidului. Nu mai aveau nevoie să se limiteze doar la cererile iniţiale, însoţite de o retorică încurajatoare despre alianţe democratice şi colaborare cu alte forţe progresiste. Pătrăşcanu însuşi organizase epurări în sistemul judiciar şi ceruse pedepsirea tuturor celor care colaboraseră cu regimul Antonescu (evident, acest termen era suficient de cuprinzător pentru a le permite comuniştilor să-şi desemneze inamicii drept colaboratori). împotriva viziunii „burgheze" a monarhiei constituţionale, comuniştii au promovat idealul „democraţiei populare". Propaganda lor elogia marile înfăptuiri ale lui Tito în Iugoslavia vecină. Regele Mihai era susţinut de formă, dar nu exista nicio îndoială că lucrurile evoluau rapid către sfârşitul pluralismului din România. Plenara Comitetului Central al P.C.R. din 8 – 9 ianuarie 1947 a aprobat un set de măsuri pentru „întărirea legăturilor cu masele". În realitate, partidul lua măsuri în vederea întăririi controlului asupra societăţii. În martie 1947, după un experiment de scurtă durată numit Tineretul Progresist, a fost reînfiinţată Uniunea Tineretului Comunist. În mai, a fost înfiinţată la Cluj Uniunea Naţională a Studenţilor din România. Aceasta era controlată de reprezentanţi ai comuniştilor, printre care se numărau Corneliu Bogdan, Gheorghe Brătescu – ginerele Anei Pauker – şi social-democratul de stânga Alexandru Glanstein-Muşat11.

Totuşi, partidele tradiţionale reprezentau principala

ţintă a comuniştilor. Primele victime au fost influentele partide Naţional-Ţărănesc şi National-Liberal. Pentru a-şi atinge scopul, şi anume monopolizarea puterii, Emil Bodnăraş, şeful Serviciului Secret de Informaţii (S.S.I.) şi membru al Biroului Politic al P.C.R., împreună cu Teohari Georgescu, ministrul de Interne şi membru al Secretariatului P.C.R., şi cu ajutorul agenţilor sovietici au plănuit episodul de la Tămădău, care a pus capăt existenţei celor două partide istorice. În iulie 1947, figuri importante ale P.N.Ţ. (inclusiv vicepreşedintele Ion Mihalache, secretarul general Nicolae Penescu şi Nicolae Carandino, redactorul ziarului oficial al partidului, *Dreptatea*) au încercat să părăsească ţara cu un avion particular, care trebuia să decoleze de pe un mic aerodrom din localitatea Tămădău din apropierea Bucureştiului. De fapt, unul dintre piloţi era informator al poliţiei secrete şi a împiedicat această încercare a opoziţiei din P.N.Ţ. de a crea un guvern alternativ în străinătate. Toţi liderii P.N.Ţ., inclusiv Iuliu Maniu, au fost arestaţi. Episodul Tămădău le-a oferit comuniştilor pretextul ideal pentru a se debarasa de partidele Naţional-Ţărănesc şi Naţional-Liberal, care au fost desfiinţate prin decret în august 1947.

Următoarea victimă a fost Partidul Social-Democrat din România (P.S.D.R.), condus de Constantin-Titel Petrescu. Comuniştii au forţat o scindare a P.S.D.R. cu ajutorul facţiunii colaboraţioniste conduse de Theodor Iordăchescu, Mişa Levin, Lothar Rădăceanu, Barbu Solomon şi Ştefan Voitec. La Congresul al VIII-lea al P.S.D.R. (4 – 9 octombrie 1947), facţiunea colaboraţionistă a reuşit să impună o rezoluţie privind unificarea P.S.D.R. şi P.C.R., care a fost aprobată până la urmă. Titel Petrescu şi susţinătorii săi au fost excluşi din partid. Mulţi dintre ei au făcut ani grei de închisoare în temniţele comuniste, fiind acuzaţi de trădare şi de sabotare a „unităţii clasei muncitoare”. Pe data de 12 noiembrie, Comitetele Centrale

ale P.C.R. şi P.S.D.R. au adoptat un program comun ca „partidul unic al clasei muncitoare”, însă, în 1948, P.C.R. a reuşit să se dispenseze de partenerul său de coaliţie pe care l-a absorbit.

Congresul al VI-lea al P.C.R. (Congresul I al Partidului Muncitoresc Român), care a avut loc în perioada 21 – 23 februarie 1948, a consemnat decesul Partidului Social-Democrat din România (P.S.D.R.) prin „unificarea” sa cu P.C.R. şi formarea Partidului Muncitoresc Român (P.M.R.). Deciziile luate la acest congres au marcat, practic, lichidarea „frontului unit antifascist” şi au dus la instalarea fermă a comuniştilor la putere. Unificarea P.C.R. cu P.S.D.R. le-a oferit comuniştilor majoritatea absolută în noul P.M.R. unit. Datele statistice arată că din numărul total de 41 de membri plini ai Comitetului Central, 31 erau membri ai P.C.R. şi numai 10 erau membri ai P.S.D.R.; în mod similar, dintre cei 16 membri supleanţi, 11 aparţineau P.C.R. şi numai cinci P.S.D.R. Dintre cei 13 membri plini ai Biroului Politic, 10 proveneau din P.C.R. şi doar trei din P.S.D.R., iar dintre membrii supleanţi, din totalul de cinci, trei erau din PC. R. şi doi din P.S.D.R. Dintre cei cinci membri ai Secretariatului Comitetului Central al

P.M.R. (Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu şi Lothar Rădăceanu), patru erau din PC. R. şi numai unul din P.S.D.R.12. Liderii social-democraţi care se opuseseră fuziunii cu PC. R. au fost întemniţaţi, în timp ce aceia care au colaborat cu comuniştii (Iordăchescu, Rădăceanu, Voitec) au devenit marionetele acestora. Un mesaj special din partea Comitetului Central al P.C.U.S., semnat de Mihail Suslov, a fost citit în mijlocul unor aplauze furtunoase, iar un membru al Comitetului Central, Constanţa Crăciun, a exprimat admiraţia şi dragostea nemărginită pentru Stalin a participanţilor la congres printr-o telegramă comună adresată dictatorului sovietic. Dominat de Gheorghiu-Dej şi

Ana Pauker, ambii aclamaţi frenetic, congresul a trasat noua strategie care a transformat România într-o democraţie populară.

Primul pas către dictatura proletariatului fusese făcut în august 1947, atunci când fuseseră dizolvate partidele Naţional-Ţărănesc şi Naţional-Liberal. Ultima lovitură a venit pe data de 30 decembrie 1947, când regele Mihai a fost forţat să abdice şi, în aceeaşi zi, a fost anunţată crearea Republicii Populare Române. Unirea forţată dintre PC. R. şi P.S.D.R. a încheiat doar procesul care începuse în 1944, atunci când trupele sovietice au ocupat ţara. Din acel moment, mai încet sau mai rapid, în funcţie de interesele sovietice internaţionale, comuniştii români au urinat strategia tranşării, felie cu felie, a corpului politic şi, unul după altul, au preluat controlul asupra principalelor centre de putere, autoritate şi influenţă simbolică. În această privinţă, nu a existat nicio diferenţă între strategia de preluare a puterii în România şi tactica „salamului” aplicată de Mátyás Rákosi în Ungaria. Denazificare, democraţie de masă, pace şi susţinerea muncitorilor şi ţăranilor defavorizaţi, toate aceste sloganuri au fost folosite pentru a convinge largi segmente ale populaţiei că obiectivul comuniştilor români era pur şi simplu crearea unei comunităţi politice juste şi stabile.

Pe măsură ce Războiul Rece evolua şi se agrava, comuniştii au adoptat o atitudine mai agresivă şi au insistat că, din cauza ascuţirii luptei de clasă, atât pe plan intern, cât şi pe plan extern, ţara trebuia să intre în stadiul transformării socialiste. Revoluţie, nu reformă a fost răspunsul pe care Pauker şi Gheorghiu-Dej l-au dat problemelor sociale, economice şi politice ale ţării. După cum s-a menţionat la începutul capitolului, acesta a fost momentul în care liderii sovietici au ales Bucureştiul ca sediu al publicaţiei Cominformului şi al birourilor aferente.

Gheorghiu-Dej şi asociaţii săi din fruntea Partidului

Muncitoresc Român le-au părut lui Stalin, Malenkov şi Suslov a fi tovarăşi de încredere, iar „noua Românie” a fost văzută ca o adevărată prietenă a U.R.S.S., spre deosebire de trădătoarea Iugoslavie.

Internaţionalism, fracţionism şi comunism naţional în România, 1944 – 1948

Scrierea istoriei politice a oricărui partid sau a oricărei mişcări leniniste implică, înainte de toate, înţelegerea rolurilor diverselor personalităţi în luarea, precum şi în anularea deciziilor cruciale. Problemele strategice sunt, desigur, importante, iar în Europa de Est ele au fost rezolvate într-un cadru configurat în mod esenţial de dogma stalinistă (deviaţia însemna trădare, indiferent dacă era „obiectivă” sau „subiectivă”). Duşmanii se aflau pretutindeni, iar prima datorie a unui militant stalinist era să urmărească şi să descopere „vermina” infiltrată în partid. După cum a afirmat Franz Borkenau, „un individ care, activând în partid, se face personal vinovat de eşecul revoluţiei viitoare este, de fapt, mai rău decât un duşman declarat; împotriva lui poate fi folosită orice armă, ba mai mult, trebuie folosită. El este un «trădător», pentru că, în mentalitatea comunistă, chiar eşecul – nu cel obiectiv, ci eşecul realităţii de a confirma Utopia – presupune existenţa unui trădător” 13. Cu privire la obsesia în legătură cu duşmanii (pe care eu o numesc complexul calului troian), nu au existat diferenţe fundamentale între România lui Gheorghiu-Dej şi a Anei Pauker şi Cehoslovacia lui Rudolf Slănsky şi Klement Gottwald, Ungaria lui Mátyás Rákosi şi Ernő Gerö, Bulgaria lui Vâlko Cervenkov sau Germania de Est a lui Walter Ulbricht.

În mentalitatea stalinistă, detectarea duşmanilor „din rândurile noastre” era chiar mai importantă decât descoperirea duşmanilor de clasă definiţi cu claritate,

deoarece primii erau mult mai dificil de demascat. Era destul de uşor, spunea Gheorghiu-Dej, să identifici şi să expui adversitatea unui Iuliu Maniu. Însă adevăraţii stalinişti se distingeau prin faptul că îl recunoşteau pe trădătorul invizibil, care pretindea că este „unul dintre ai noştri”, dar în realitate submina marile realizări ale partidului. Această logică a stat la baza luptei pentru putere din interiorul partidelor leniniste din Europa Centrală şi de Est de-a lungul întregii perioade cominformiste (1947 – 1953). Într-adevăr, deşi Cominformul nu a avut niciodată aceleaşi obiective şi aceeaşi importanţă la nivel global ca Internaţionala a III-a, acesta a asigurat cadrul în interiorul căruia au avut loc cele mai atroce persecuţii ale comuniştilor şi anticomuniştilor în numele apărării revoluţiei proletare. Inspirate din teza maniheistă a ideologului sovietic Andrei Jdanov despre noul război de clasă internaţional dintre două tabere (una progresistă, condusă de U.R.S.S., şi o alta reacţionară, condusă de Statele Unite ale Americii), ideologia şi practica Cominformului corespundeau stalinismului exacerbat, paroxistic. Epuratori şi epuraţi, călăi şi victime au fost prinşi cu toţii într-un mecanism infernal al lichidării continue şi fără de sfârşit. Nimeni nu se simţea în siguranţă în acest sistem terorist, nici măcar agenţii cei mai de încredere ai Moscovei. Într-o zi, Gheorghiu-Dej s-a simţit ameninţat de intrigile „grupului Pauker-Luca”; în ziua următoare, „moscoviţii” au căzut de la putere (şi şi-au pierdut libertatea fizică) pe baza celor mai absurde acuzaţii.

În acest joc, liderii P.C.R. erau participanţi obedienţi, disciplinaţi, iar mişcările lor reflectau cu fidelitate intenţiile, interesele şi aşteptările Moscovei. Însă ei aveau şi o marjă relativă de autonomie, ca să spunem aşa: lor le aparţinea, la urma urmei, prerogativa de a desemna victimele în urma competiţiei pentru putere de la vârful

partidului. Autorii cominformişti au scris scenariul. Depindea de staliniştii români, bulgari, polonezi sau maghiari să îl interpreteze în modul cel mai convingător.

De aceea, merită examinate caracteristicile principale ale elitelor comuniste româneşti, luptele lor fracţioniste, precum şi cele mai proeminente personalităţi care au contribuit la stalinizarea României şi la transformarea ei într-un satelit docil al Uniunii Sovietice. P.C.R. Întruchipa o sectă revoluţionară: fundamentalist în credinţa sa, opunându-se oricărei forme de erezie sau gândire critică, militarist, extrem de disciplinat, conspiraţionist, ascetic, milenarist şi neînduplecat de doctrinar. Nivelul profund al activităţii ideologice era irelevant: odată ce partidul primise Sfânta Scriptură de la Stalin, discuţiile nu mai erau necesare. Niciun Lukács sau un Gramsci nu a putut să apară în acest microcosmos sufocant, al cărui crez politic, imortalizat în documentele Congresului al V-lea al PC. R., deriva din viziunea simplistă, maniheistă pe care conducerea Cominternului o avea asupra lumii14.

Forţat să activeze în clandestinitate după adoptarea Legii Mârzescu în 1924, PC. R. nu a reuşit să-şi creeze o bază de masă în rândurile clasei muncitoare din industrie sau ale altor categorii defavorizate. Sectarismul său doctrinar a constituit cauza principală pentru care partidul a rămas un grup străin, ale cărui sloganuri propagandistice abia atingeau vreo coardă sensibilă în rândurile populaţiei. Luptele interne de la vârful ierarhiei, conflictele dintre diferitele grupări şi atitudinea condescendentă a Cominternului au exacerbat complexul de inferioritate al partidului. Acest complex a reprezentat singura caracteristică psihologică importantă a elitelor succesive, de la prima generaţie cominternistă la Gheorghiu-Dej şi Nicolae Ceauşescu. A fost, într-adevăr, corespondentul lipsei de legitimitate politică a partidului:

pretinzând că vorbeşte în numele clasei muncitoare, P.C.R. era doar un purtător de cuvânt pentru teze şi directive formulate în afara României şi aflate, de cele mai multe ori, în contrast flagrant cu bunul-simţ politic şi cu interesele evidente ale partidului. Era ca şi cum această mişcare ar fi ales să rămână în afara curentelor principale din politica românească, ignorând cu condescendenţă problemele centrale legate de construcţia naţională, statală sau instituţională, pe tot parcursul perioadei interbelice15.

Din perspectiva supravieţuirii efective a P.C.R., evenimentul cel mai catastrofal din anii ce au precedat al Doilea Război Mondial a fost exterminarea vechii gărzi staliniste în timpul Marii Epurări: rezultatul a fost eliminarea oricărei surse potenţiale de gândire sau acţiune autonomă în interiorul partidului. Distrugerea vechii gărzi a fost echivalentă cu măsura similară luată de Internaţională împotriva Partidului Comunist Polonez. Deşi PC. R. nu a fost dizolvat, niciun alt partid european nu a trecut printr-o epurare de proporţiile celei la care a fost supusă elita istorică a PC. R. (din nou, cu excepţia celui polonez). După Congresul al VII-lea al Cominternului (1935), PC. R. a îmbrăţişat retorica antifascistă a „frontului popular", a încercat să-şi extindă baza de masă şi a căutat să stabilească alianţe cu grupurile cu înclinaţii de stânga din interiorul partidelor tradiţionale şi legale (în special cu membri ai aripii de stânga a Partidului Naţional-Ţărănesc şi cu social-democraţii conduşi de Constantin-Titel Petrescu, care fuseseră denigraţi până atunci). Acelea au fost deschideri de rutină, deoarece echipa de la conducerea PC. R. a rămas complet dominată de militanţi sectari care nu înţelegeau nimic sau înţelegeau foarte puţin din problemele interne ale ţării (grupul Boris Ştefanov). Între 1940 şi 1944, elita PC. R. a fost afectată de lupte fracţioniste între diferite forţe şi grupuri aflate în

competiţia pentru putere.

Cele trei centre

Din punct de vedere structural, următoarele facţiuni au funcţionat în interiorul P.C.R. în timpul celui de-al Doilea Război Mondial:

1. Comitetul Central, condus de Ştefan Foriş (alias Marius), care îi mai includea pe Constantin Pârvulescu, Constanţa Crăciun, Ileana Răceanu, Victoria Sârbu (alias Mira) şi pe inginerul Remus Koffler, un membru enigmatic al Biroului Politic. Alte personalităţi legate de Comitetul Central aflat în ilegalitate erau Lucreţiu Pătrăşcanu (înainte de a fi trimis cu domiciliu obligatoriu la Poiana Ţapului, acolo unde şi-a scris în anii războiului contribuţiile teoretice), Ana Grossman-Toma (care a fost căsătorită timp de câţiva ani cu Pârvulescu şi al cărei prim soţ, Sorin Toma, se afla în exil în U.R.S.S.) şi Ion Gheorghe Maurer (un avocat specializat în apărarea comuniştilor persecutaţi). Este greu de evaluat rolul jucat în cadrul acestei facţiuni ilegale a partidului de către Emil Bodnăraş – un fost ofiţer în armata română, pe jumătate ucrainean, pe jumătate german, care în 1931 a fugit în Uniunea Sovietică, apoi s-a întors ca agent sovietic, însă a fost arestat şi ţinut în închisoare până în 194216. Este totuşi clar că, sub pseudonimul „inginerul Ceauşu”, Bodnăraş a luat parte la complotul obscur care a dus la înlocuirea Secretariatului lui Foriş, numit de Comintern, de către un grup loial lui Gheorghiu-Dej, ce îi includea pe Petre Gheorghe (şeful Comitetului de Partid Bucureşti), Bodnăraş şi Iosif Rangheţ şi care a reuşit să-l coopteze şi pe Pârvulescu. Conflictul era legat de atmosfera paranoică şi explozivă din cadrul partidului ilegal (ce, după cum am menţionat, avea mai puţin de 1.000 de membri), în care fiecare îi suspecta pe toţi ceilalţi de colaborare cu Siguranţa şi cu „duşmanul de clasă”.

Între 1941 şi 1942, aşa cum a arătat Peter Stavrakis,

liniile de comunicaţie cu Moscova ale comuniştilor greci erau în mare măsură tăiate17. În mod similar, legăturile lui Foriş cu Cominternul erau rupte, în circumstanţele date, conducerea partidului trebuia să acţioneze pe cont propriu, iar instinctele şi impulsurile de un fanatism profund ale membrilor săi au decimat acest grup care avea deja dimensiuni reduse.

Controlul complet al Moscovei asupra elitei P.C.R. a creat o relaţie asimetrică de subordonare, care a generat sentimente de umilinţă şi frustrare printre mulţi activişti. Deşi mascate de diverse justificări, aceste sentimente au influenţat orientarea antisovietică a P.C.R. după 1958, sub Gheorghiu-Dej18.

Un comando clandestin a fost creat de către extrem de energicul şi imaginativul Bodnăraş pentru a scăpa de stânjenitorul Foriş. Având în vedere trecutul de agent sovietic al lui Bodnăraş, care fusese antrenat în U.R.S.S. în şcoli speciale ale N.K.V.D., este puţin probabil ca această iniţiativă de a-l elimina pe liderul numit de Moscova să fi fost o acţiune spontană locală 19. Arhivele P.C.R. păstrează plângeri trimise la Moscova în timpul războiului, ceea ce arată că s-a căutat binecuvântarea Kremlinului pentru conspiraţia împotriva lui Foriş. Între timp, triumviratul Bodnăraş-Rangheţ-Pârvulescu era în legătură cu o altă facţiune influentă, şi anume nucleul din închisori, care avea, de asemenea, o atitudine critică faţă de atitudinea presupus contemplativă, pasivă şi „capitulantă” a lui Foriş. De ce, s-a pus întrebarea, nu a fost iniţiat în România un război de partizani împotriva naziştilor? Foriş şi Koffler au fost desemnaţi ca principali vinovaţi pentru aceasta.

2. Gheorghiu-Dej şi „Centrul din închisori”. Nu există încă o biografie a lui Gheorghiu-Dej în limba engleză. El a fost ultimul supravieţuitor, singurul lider cominformist est-european care a rezistat tuturor epurărilor, frământărilor şi schimbărilor, atât sub Stalin, cât şi după, fără să-şi

piardă poziţia şi fără să fie excomunicat. Cervenkov, Slănsky, Ana Pauker şi Rákosi, toţi şi-au sfârşit carierele în dizgraţie, defăimaţi de către foştii lor tovarăşi. Nu şi Gheorghiu-Dej. El a rămas la putere, şi-a condus partidul şi a îmbrăţişat chiar un fel de „comunism naţional”, o extraordinară ironie, ţinând cont de faptul că Gheorghiu-Dej a fost însărcinat cu „onoarea” de a-şi face un nume în 1949, la conclavul Cominformului de la Budapesta care l-a numit pe Tito şeful unei „bande de spioni şi asasini”. În ciuda aparenţei sale de om de încredere, modest, el era un intrigant perfect, extrem de hotărât şi deosebit de şiret, şi un negociator subtil. Gheorghiu-Dej era machiavelic, a afirmat Sorin Toma, fostul redactor-şef al *Scânteii* şi membru al Biroului Organizatoric, care îl cunoscuse bine. Sau ar trebui mai degrabă spus că Dej a fost un stalinist machiavelic, care a jucat un joc sângeros pentru putere în cadrul unei secte bizantine de zeloţi20. Miron Constantinescu, care îl cunoscuse destul de bine – fuseseră împreună membri ai Biroului Politic până în iunie 1957 –, a spus odată: „Dej a fost cel ce a introdus metode bizantine în viaţa partidului nostru” 21.

Spre deosebire de alţi lideri comunişti postbelici din Europa Centrală şi de Est, Gheorghiu-Dej nu era un cominternist tipic. În această privinţă, exista o incompatibilitate psihologică între profilul mişcării şi cel al omului care urma să o conducă pentru douăzeci de ani, inclusiv în timpul celor mai periculoase şi riscante operaţiuni de preluare şi consolidare a puterii. El rămâne, într-o anumită măsură, o enigmă. În cine avea încredere şi pe cine ura? A fost el un adevărat stalinist, în sensul că interiorizase stilul politic bolşevic? Care au fost valorile sale politice? Cine i-a servit drept model? Care a fost modul său de acţiune în luptele interne de partid? Cum se explică faptul că, dintre toţi liderii istorici ai P.C.R., Gheorghiu-Dej a fost cel care, în ciuda poziţiei inferioare în

cadrul ierarhiei de partid, a apărut ca liderul incontestabil al nucleului din închisori?

Trebuie subliniat aici rolul jucat de grupul de agenţi sovietici care se aflau în închisorile româneşti în anii ’30 în „aculturarea” lui Gheorghiu-Dej, adică în adoptarea de către acesta a valorilor, credinţelor şi practicilor caracteristice stalinismului. Cel mai eficient dintre aceştia a fost ucraineanul Pantelei Bodnarenko (Pantiuşa), care a condus mai târziu Securitatea până în anul 1960 sub numele de Gheorghe Pintilie şi care i-a fost, cu siguranţă, extrem de loial lui Gheorghiu-Dej22.

Înţelegerea tacită dintre nucleul din închisori al lui Gheorghiu-Dej şi conspiratorii din ilegalitate aflaţi în afară (de exemplu, Bodnăraş, Pârvulescu şi Rangheţ) a culminat cu răpirea lui Foriş, în aprilie 1944, printr-o lovitură de partid care avea să fie un fel de repetiţie pentru încercarea comuniştilor de a deturna lovitura de stat democratică şi antifascistă din august. (De fapt, mareşalul Antonescu va fi sechestrat în casa conspirativă a partidului în care fusese ţinut prizonier şi Foriş în perioada aprilie-august 1944.) Foriş a fost acuzat mai întâi de a fi acţionat împotriva mişcării revoluţionare şi a fost înlăturat de la conducerea partidului. Apoi, după august 1944, nucleul din închisori al lui Gheorghiu-Dej împreună cu comuniştii români care se întorseseră de la Moscova cu Armata Roşie s-au înţeles să-l elimine. La începutul lui ianuarie 1945, Foriş a fost eliberat, dar apoi, pe data de 9 iunie 1945, a fost capturat din nou de către o bandă condusă de Gheorghe Pintilie, care, ajutat de subalternul său, Dumitru Neciu (care se întâmpla să fie şoferul personal al agentului sovietic Pantelei Bodnarenko, zis Pantiuşa), l-a ucis în bătaie pe Foriş, lovindu-l cu o rangă, în vara lui 1946, acţionând la ordinele noului cvartet de la conducerea P.C.R., Ana Pauker, Vasile Luca, Gheorghiu-Dej şi Teohari Georgescu23.

P.C.R. nu a fost singurul partid comunist care a folosit astfel de metode gangstereşti pentru reglarea conturilor între facţiunile fratricide. Evenimente similare au avut loc şi în Polonia. În noiembrie 1942, Zygmunt Molojec, fratele lui Bolesław Molojec, fost veteran al Războiului Civil din Spania şi membru al triumviratului care conducea Partidul Muncitoresc Polonez (P.P.R.) din ilegalitate, l-a asasinat pe Marceli Nowotko, un alt membru al acestuia. După cum scrie Krystyna Kersten: „Circumstanţele asasinatului, adevăratele motive pentru care a fost ordonat şi chiar persoana care a comis crima sunt descrise în diverse feluri, fără a oferi dovezi concludente pentru a determina cu precizie cine l-a ucis pe Nowotko, din ordinul cui şi din ce motiv. Singurul lucru sigur este că nu germanii au făcut-o” 24.

Prin urmare, în închisoare – mai întâi la Doftana, apoi la Caransebeş şi, în sfârşit, în lagărul pentru deţinuţi politici de la Târgu-Jiu – şi-a câştigat Gheorghiu-Dej autoritatea de şef al falangei politice care a devenit hegemonică în P.C.R. după august 1944. Gheorghiu-Dej se bucura de autoritate absolută în rândurile cohortei sale din închisoare şi era resentimentar faţă de membrii de partid care aveau pedigriuri comuniste mai impresionante şi care îndrăzneau să-i pună sub semnul întrebării supremaţia. Complotul pe care l-a urzit alături de agentul sovietic Emil Bodnăraş, cu care a fost prieten la cataramă după 1943, a deschis drumul eliminării în stil mafiot a lui Foriş. Conflictul dintre Gheorghiu-Dej şi Comitetul Central condus de Foriş nu avea nicio dimensiune filosofică: niciunul dintre ei nu punea sub semnul întrebării dreptul Kremlinului de a stabili strategia partidului român. Problema era cine putea să pună mai bine în practică ceea ce Stalin (acţionând prin Biroul P.C.R. de la Moscova) avea în minte pentru România.

3. Ana Pauker şi Biroul pentru Emigranţii Români de

la Moscova. Între 1922, când a fost aleasă pentru prima oară în Comitetul Central, şi 1952, când a fost expulzată de Gheorghiu-Dej, care a acuzat-o simultan de deviaţionism de „dreapta” şi de „stânga”, Ana Pauker a fost un lider foarte influent, o figură a comunismului românesc într-adevăr asemănătoare Pasionariei (Dolores Ibárurri, cunoscută sub numele de „La Pasionaria” [„Floarea patimilor”], a fost unul dintre liderii comunişti marcanţi în timpul Războiului Civil din Spania, celebrată internaţional pentru formidabilele ei discursuri antifasciste, cu care Ana Pauker a fost comparată deseori de propaganda Cominternului). Autoritatea extraordinară a Anei Pauker îşi avea originea în contactele ei privilegiate cu cartierul general al Cominternului, unde era percepută în mod corect ca o stalinistă inflexibilă, în care se putea avea încredere absolută. În interiorul P.C.R., autoritatea Anei Pauker a fost sporită, de asemenea, de comportamentul ei din timpul procesului de la Craiova, din 1936, căruia i s-a făcut o publicitate intensă în mijloacele de informare antifasciste naţionale şi internaţionale. În perioada în care a stat în închisoare (până în 1940, când a fost eliberată de guvernul român în schimbul unui politician basarabean ţinut prizonier de către regimul sovietic şi a putut pleca, în felul acesta, la Moscova), Ana Pauker a fost unul dintre liderii mişcării comuniste din închisori (Mislea şi Dumbrăveni).

Ana Pauker l-a întâlnit pe Gheorghiu-Dej şi a avut discuţii lungi cu acesta în închisoarea de la Caransebeş. Militanţii devotaţi care au dezvoltat un adevărat cult pentru „neînfricata tovarăşă Ana” considerau directivele şi părerile ei ca fiind infailibile25. Înţelegând că nicio legătură de familie nu trebuia pusă înaintea loialităţii faţă de Comintern, Ana Pauker s-a abţinut să-şi exprime orice îndoieli cu privire la procesele de la Moscova şi la Marea Epurare, chiar şi atunci când propriul ei soţ, Marcel

Pauker (Luximin), a fost împuşcat ca un „inamic al poporului”. Dimpotrivă, toate sursele converg în a indica susţinerea totală a Anei Pauker pentru vânătoarea de vrăjitoare organizată de Stalin împotriva comuniştilor străini, inclusiv a elitei P.C.R. Este adevărat că ea nu l-a criticat pe Marcel Pauker şi unii vechi tovarăşi (de exemplu, Zina Brâncu şi Liuba Chişinevschi) şi-au amintit despre această reţinere a ei în timpul investigaţiilor din 1952. În acelaşi timp, după cum a admis Ana Pauker însăşi cu diferite ocazii în timpul numeroaselor discuţii (interogatorii) care au urmat căderii ei din mai 1952, ea nu s-a îndoit niciodată de înţelepciunea şi necesitatea Marii Epurări şi nici chiar de teribilele acuzaţii împotriva liderilor istorici ai PC. R., printre care se aflau prieteni apropiaţi şi soţul său, tatăl a doi dintre copiii ei26.

După sosirea sa la Moscova în toamna anului 1940, Ana Pauker a reorganizat emigraţia politică română. Era în relaţii apropiate cu multe dintre celebrităţile Cominternului (printre care Gheorghi Dimitrov, Vasil Kolarov, Palmiro Togliatti, Dimitri Manuilski şi Maurice Thorez), astfel încât a fost cooptată în Comitetul Executiv al acestuia, în cadrul căruia a jucat un rol important în trasarea planurilor Kremlinului nu numai pentru România, ci şi pentru întreaga zonă a Balcanilor. Există dovezi că a intervenit pe lângă N.K.V.D. pentru a-i aduce pe câţiva dintre supravieţuitorii români ai epurărilor înapoi la Moscova, printre care şi pe Vanda Nicolschi, care a făcut parte o singură dată din Biroul Politic al P.C.R., o aliată a fostului secretar general Alexander Ştefanski-Gorn (executat în timpul epurărilor), ce a devenit apoi una dintre colaboratoarele cele mai apropiate ale lui Pauker din Biroul pentru Emigranţii Români.

Având în vedere rolul important pe care l-a jucat acest grup în confruntările politice din România postbelică, este necesar să-i examinăm componenţa şi dinamica. În

afară de Ana Pauker şi Vanda Nicolschi, alte figuri proeminente ale emigraţiei, ce urmau să devină extrem de influente în anii următori, au fost: Vasile Luca (Luka Laszlo), un activist sindical de origine maghiară, care a adoptat cetăţenia sovietică şi a servit ca membru al Sovietului Suprem Ucrainean între 1940 şi 1941, Dumitru Coliu, un militant de origine bulgară ce a devenit ulterior şeful Comisiei Controlului de Partid a P.M.R. şi membru supleant al Biroului Politic (sub Gheorghiu-Dej, între 1954 şi 1965), şi Leonte Răutu (Lev Oigenstein), şeful Serviciului Român al Radio

Moscova, care, la sfârşitul anilor ’30, a fost redactorul ziarului P.C.R. *Scânteia* şi care a emigrat în Basarabia după anexarea acesteia de către U.R.S.S. După război, Răutu a devenit principalul ideolog al PC. R., colaborând îndeaproape cu un alt basarabean, Iosif Roitman-Chişinevschi, pentru impunerea dogmelor staliniste asupra culturii române. Chişinevschi însă nu a emigrat în U.R.S.S. şi, prin urmare, nu a participat la activităţile grupului de la Moscova, un aspect care tinde să submineze dihotomiile simpliste, atât de îndrăgite de cei ce caută să explice întregul fracţionism din interiorul partidului ca pe un conflict între etnicii români, care au stat în ţară, şi neromânii din emigraţie.

Identităţile politice din interiorul elitei PC. R. transcendeau deosebirile etnice convenţionale, fiind legate de experienţele personale care modelaseră convingerile şi amintirile, precum greva de la atelierele „Griviţa”, Războiul Civil din Spania, închisorile şi lagărele de concentrare sau exilul în Uniunea Sovietică. În această privinţă, cineva precum Chişinevschi era mai apropiat de Gheorghiu-Dej, Apostol sau Drăghici decât de Răutu, Pauker sau de militantul de origine bulgară Petre Borilă (Iordan Dragan Rusev). Borilă a făcut parte din Comitetul Executiv al Internaţionalei Comuniste a Tineretului

(KLM.), a fost ofiţer politic de rang superior în Războiul Civil din Spania, a lucrat la Moscova pentru Comintern, s-a întors în România cu divizia „Tudor Vladimirescu”, alcătuită din prizonieri de război români, a devenit şeful direcţiei politice a armatei române (înainte ca Nicolae Ceauşescu să fie numit în această poziţie) şi a fost membru al Biroului Politic şi apropiat al lui Gheorghiu-Dej până la moartea acestuia în martie 1965. Valter Roman (Ernest Neuländer) era un militant de origine maghiaro-evreiască ce obţinuse o diplomă în inginerie la Bino (Cehoslovacia). Acesta a luptat în Spania într-o unitate românească de artilerie din cadrul Brigăzilor Internaţionale, a condus staţia de transmisie în limba română a Cominternului, România Liberă, şi s-a întors în România cu armata sovietică, după care a devenit general cu atribuţii politice în armata română şi ministru al Telecomunicaţiilor. Roman a fost epurat la începutul anilor ’50, dar a fost apoi reabilitat şi numit de către Gheorghiu-Dej director al editurii partidului, slujbă pe care a păstrat-o (împreună cu poziţia de membru al Comitetului Central) până la moartea sa în 1983.

Nu mai puţin importanţi au fost foştii conducători ai grevelor de la „Griviţa”, care evadaseră din închisoarea Doftana şi se refugiaseră în U.R.S.S. Dintre aceştia, Constantin Doncea era privit ca adevăratul lider al grevelor de la „Griviţa”. Doncea – care a luptat, de asemenea, în Războiul Civil din Spania şi avea o personalitate anarhică, turbulentă şi înflăcărată – cu greu se putea supune disciplinei spartane a Cominternului. Dumitru Petrescu (Gheorghe), un alt fost lider al grevelor muncitorilor feroviari şi un supravieţuitor al epurărilor de la Moscova, a lucrat la Editura de Stat de la Moscova până în momentul cooptării sale în Biroul pentru Emigranţii Români al P.C.R. Gheorghe Stoica (Moscu Cohn) – un stalinist experimentat şi membru fondator al partidului,

care a fost implicat adânc în luptele fracţioniste din 1928 – 1929, în aparenţă de partea lui Marcel Pauker – a fost unul dintre instructorii de partid din comitetul de grevă de la „Griviţa” şi a servit ca ofiţer politic în timpul Războiului Civil din Spania, având presupuse legături cu N.K.V.D.

După ce s-au întors în România cu divizia „Tudor Vladimirescu”, aceştia trei au avut cariere foarte diferite. Doncea s-a afirmat ca proverbialul primar brutal al Bucureştiului, a fost cooptat în Comitetul Central pentru o vreme, dar a fost epurat de către Gheorghiu-Dej cu prilejul celebrei Plenare din iunie 1958, fiind acuzat de „fracţionism” (ceea ce însemna, de fapt, că îl criticase pe Gheorghiu-Dej pentru atrocităţile de tip stalinist şi pentru aberaţiile economice). Petrescu, un individ mai temperat şi mai înţelept decât Doncea, descris adeseori ca un muncitor autodidact, a servit pentru o vreme ca general cu atribuţii politice, apoi a fost şeful secţiei organizatorice a Comitetului Central al P.C.R., ministru de Finanţe (succedându-i lui Vasile Luca) şi vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri până la eliminarea sa cu ocazia aceleiaşi Plenare din iunie 1958. Reabilitat de Ceauşescu în mai 1965 (la două luni după moartea lui Gheorghiu-Dej şi alegerea lui Ceauşescu ca secretar general), Petrescu a devenit vicepreşedinte al Consiliului de Stat (o poziţie simbolică, desigur), iar în 1969, la Congresul al X-lea al P.C.R., a fost ales membru al Prezidiului Permanent al Comitetului Executiv al PC. R. (o poziţie cu adevărat influentă), dar a murit câteva luni mai târziu. Cât despre Gheorghe Stoica, acesta a devenit şeful organizaţiei de partid Bucureşti şi membru al Comitetului Central, iar apoi a deţinut o serie de poziţii în aparatul central de partid, printre care aceea de membru în Comisia Controlului de Partid, unde, alături de Coliu, Pârvulescu, Elvira Gaisiński şi Vâneze János (cunoscut mai bine sub numele românizat de Ion Vinţe), a putut să-şi valorifice talentele de

anchetator terorizându-i pe cei investigaţi.

Stoica a fost deosebit de violent în denigrarea vechilor săi tovarăşi Ana Pauker, Luca, Chişinevschi, Doncea şi Petrescu la Plenara din decembrie 1961, una dintre cele mai sălbatice reglări de conturi din întreaga istorie a partidului. Cunoscut pentru moralitatea sa îndoielnică, Stoica a fost selectat de Ceauşescu să reprezinte vechea gardă în Biroul Politic reorganizat după Congresul al LX-lea al P.C.R. în iulie 1965, când a fost ales membru plin al Comitetului Executiv al partidului. Misiunea sa principală a fost aceea de a conduce comisia secretă formată de Ceauşescu pentru a analiza asasinatul judiciar comis asupra lui Lucreţiu Pătrăşcanu în aprilie 1954 şi măsurile represive luate împotriva altor veterani ai partidului şi pentru a formula acuzaţia împotriva lui Alexandru Drăghici, principalul călău al lui Gheorghiu-Dej. Astfel, grupul celor care emigraseră la Moscova în timpul celui de-al Doilea Război Mondial a continuat să influenţeze viaţa politică a comunismului românesc mult timp după eliminarea aşa-numitei facţiuni Pauker-Luca în iunie 1952.

Sfidarea lui Pătrăşcanu

Cazul lui Lucreţiu Pătrăşcanu este cel mai interesant pentru această perioadă deoarece el a încercat să formuleze o „cale spre socialism" românească. Deşi Pătrăşcanu nu avea predispoziţii eretice, subtilitatea sa intelectuală şi interesul pentru probleme teoretice i-au nemulţumit pe Gheorghiu-Dej şi Ana Pauker. Contribuţiile lui Pătrăşcanu la istoria socială şi analiza culturală sunt impregnate de jargonul marxist, dar acestea ilustrează cel puţin un respect minimal pentru sfera spirituală27.

Cu toate acestea, Pătrăşcanu a fost ales pentru un proces-spectacol în versiune românească din motive diferite. În primul rând, atât „moscoviţii", cât şi comuniştii „de acasă" ai lui Gheorghiu-Dej erau iritaţi de poziţia lui în

rândurile elitei. Pătrăşcanu îşi făcuse un nume şi îşi construise autoritatea în cadrul unei culturi politice mai largi în urma rolului-cheie pe care îl jucase în negocierile şi în alianţele care au dus la lovitura de stat antifascistă de la 23 august 1944. Lichidarea lui urma să servească la cimentarea unităţii problematice a elitei de partid, să-i avertizeze pe intelectualii din partid să nu pună prea multe întrebări, să întărească imaginea lui Gheorghiu-Dej în ochii lui Stalin, arătându-i acestuia că secretarul general român era la fel de vigilent ca şi ceilalţi lideri din Europa Centrală şi de Est, şi să creeze un sentiment general de mobilizare politică necesar filosofiei „eroic-transformatoare" a stalinismului matur.

Unicitatea procesului lui Pătrăşcanu, subliniată de Lena Constante în emoţionantele sale memorii intitulate *Evadarea tăcuta*[28], a constat în refuzul personajului desemnat a fi principalul acuzat de a coopera cu torţionarii săi şi de a se lansa în pseudoconfesiuni autodepreciative.

În mod paradoxal, s-a întâmplat în una dintre cele mai mici şi mai bine controlate foste secţiuni ale Cominternului ca scenariul stalinist de „demascare" a duşmanilor de clasă infiltraţi la vârful elitei să se lovească de cea mai încăpăţânată rezistenţă. Pătrăşcanu a respins atât teoria lukácsiană privind „subtilitatea intelectului", cât şi sacrificiul de sine masochist, după modelul lui Rubaşov, pe „altarul zeiţei Istoria". A fost plin de dispreţ faţă de încercările colegului său de pe banca acuzaţilor, Belu Zilber, de a emula cooperarea abjectă a lui Karl Radek cu acuzarea în speranţa vană că aceasta i-ar putea micşora pedeapsa[29]. El a înţeles – şi a exprimat cu claritate acest lucru la proces – că era victima unei înscenări monstruoase, concepută de canalii politice (acestea au fost, literal, formulările sale atunci când i-a înfruntat pe martorii acuzării, recrutaţi dintre veteranii P.C.R.).

Care ar fi fost altfel viitorul lui Pătrăşcanu nu se poate şti, pentru că, în urma farsei judiciare de la procesul său din aprilie 1954, el a fost executat în secret: Biroul Politic nu a discutat în mod formal sentinţa sa, ca să nu mai vorbim de aprobarea acesteia, după cum a afirmat mai târziu Miron Constantinescu în faţa „Comisiei pentru Reabilitări" instituite de Ceauşescu. Ţinând cont de evoluţiile din comunismul mondial, inclusiv de disoluţia unităţii de monolit în jurul Moscovei şi de ascensiunea mişcărilor şi a grupurilor neomarxiste revizioniste în alte ţări est-europene, s-ar putea afirma că Gheorghiu-Dej a eliminat pur şi simplu singura alternativă credibilă – care ar fi putut apărea din interiorul partidului – la propria-i putere. Eliminarea lui Pătrăşcanu (şi, implicit, a platformei politice potenţiale asociate cu numele său) a echivalat cu o lovitură de graţie dată oricărei speranţe de dezvoltare a unui comunism naţional românesc autentic. Ceea ce s-a întâmplat în schimb a fost simularea unei rupturi cu Moscova, etnicizarea (românizarea) unei elite care avea prea puţin de-a face cu tradiţiile naţionale şi elaborarea, sub Ceauşescu, a unei „ideologii româneşti" corporatist-etnocentrice.

Câteva concluzii provizorii: în 1948, la începuturile stalinizării depline a României, elita P.C.R. includea grupuri eterogene care se suspectau reciproc şi care aveau experienţe de viaţă diverse. Toate aceste grupuri erau însă gata să sprijine internaţionalismul stalinist. Ideea că existau „două partide", unul în interior şi unul în exterior, unul constând din adevăraţi etnici români şi altul din „străini", a fost o aberaţie calculată, produsă de „şcoala de falsificare" (după cum i-a numit Troţki odată pe oamenii lui Stalin ce rescriau istoria bolşevică) a lui Ceauşescu. Conflictele dintre cele trei centre analizate în capitolul de faţă au apărut în primul rând din cauza unor ostilităţi personale, subiective. Toţi comuniştii români, fără

excepţie, se luptau pentru sprijinul şi aprobarea Kremlinului. Pentru ei toţi, aceasta ţinea de faptul că *ex Oriente lux* – soarele lor răsărea în est, la Moscova. Lichidarea lui Foriş, arestarea colaboratorilor săi apropiaţi şi eliminarea lui Pătrăşcanu ca un „deviator naţionalist" (alături de mulţi alţi foşti lideri din ilegalitate) au pus bazele alianţei provizorii, incomode dintre Gheorghiu-Dej şi grupul său, pe de o parte, şi „moscoviţii" Pauker şi Luca, pe de altă parte.

Teohari Georgescu, unul dintre colaboratorii cei mai apropiaţi ai Anei Pauker, a fost cel care, la Congresul I al Partidului Muncitoresc Român, în februarie 1948, l-a atacat primul în mod direct pe Pătrăşcanu. Făcând acest lucru, Georgescu relua afirmaţii făcute anterior împotriva lui Pătrăşcanu de Gheorghiu-Dej, în special criticile din 1946 referitoare la declaraţiile controversate ale ministrului de Justiţie exprimate în Transilvania cu privire la disputele etnice dintre maghiari şi români. Dar vremurile se schimbaseră dramatic. Aşezat în cea mai luxoasă sală de concert din Bucureşti, Ateneul Român, Pătrăşcanu trebuie să fi înţeles că atacul virulent al lui Georgescu era doar preludiul unui teribil calvar care va duce nu numai la înfrângerea sa politică (aceasta avusese deja loc), ci chiar la distrugerea sa fizică. El ştia ce i se întâmplase lui Foriş în 1946 şi era perfect conştient de soarta tragică pe care o avuseseră în U.R.S.S. mulţi dintre tovarăşii săi din tinereţe.

László Rajk, un membru al Biroului Politic maghiar care adusese salutul lui Rákosi către tovarăşii români, trebuie să fi simţit în acelaşi fel că se pregăteau noi vânători de vrăjitoare şi că nimeni nu se afla la adăpost. În iunie, şedinţa Cominformului a adoptat prima sa rezoluţie împotriva lui Tito. Tonul campaniei antiiugoslave a devenit, de la săptămână la săptămână, din ce în ce mai vehement. În Ungaria, Rajk a fost arestat şi apoi judecat sub acuzaţia

de titoism, naţionalism şi, evident, trădare. Aflat sub arest la domiciliu, lui Pătrăşcanu i s-a cerut să mărturisească greşeli naţionaliste. Dar acesta a fost numai începutul. În 1949, la o altă şedinţă a Cominformului, ţinută la Budapesta, unde a prezentat un raport (scris, desigur, de către ruşi) intitulat „Partidul Comunist din Iugoslavia în mâinile unor asasini şi spioni", Gheorghiu-Dej i-a denunţat pe Rajk, Kostov şi Pătrăşcanu ca fiind agenţi imperialişti infiltraţi în mişcarea clasei muncitoare. Comunismul internaţional intra în epoca suspiciunii generalizate, a conspiraţiilor diabolice şi a terorii de masă.

CAPITOLUL 4

Stalinismul dezlănţuit, 1948 – 1956

Credinţa entuziasta în iminenta venire a mileniului a fost întotdeauna însoţită de pedeapsă.

Franz Borkenau, *World Communism*

După preluarea puterii politice de către comunişti în Europa Centrală şi de Est, conducătorii sovietici şi subordonaţii lor locali nu au precupeţit niciun efort pentru a stabili sisteme monopoliste, monopartinice, bazate pe dogmele ideologice izvorâte din interpretarea pe care Stalin a dat-o bolşevismului. Din ce în ce mai mult, comuniştii şi-au moderat pretenţia ideologică de a înfiinţa „democraţii populare" şi au insistat asupra imperativului de a construi „dictaturi ale proletariatului" de tip sovietic. Au fost reprimate orice amintiri care mai persistau în legătură cu tema de propagandă accentuată odinioară privind căile naţionale diferite către socialism. Planul stalinist pentru Europa de Est s-a bazat pe o strategie unică de transformare a culturilor politice naţionale în copii la indigo ale celei din U.R.S.S. Liderii partidelor comuniste locale şi aparatele administrative şi poliţieneşti din ce în ce mai dezvoltate au pus în aplicare cu entuziasm acest plan, transplantând şi chiar accentuând caracteristicile sistemului totalitar de tip sovietic1.

Care erau principalele obiective ale stalinizării? În sfera economică, era vorba despre transformarea unei economii bazate pe piaţă şi pe proprietate privată într-o economie planificată de la centru, aflată în proprietatea statului. Înainte de toate, aceasta însemna naţionalizarea principalelor mijloace de producţie din ţară, un punct important al programului comunist de dinainte de război. Deşi, din prudenţă, punctul acesta fusese eliminat din platforma P.C.R. din 1946, pregătirile pentru respectiva măsură au început, de fapt, din decembrie 1945, atunci când comuniştii au preluat controlul asupra Ministerului Industriei. Un pas intermediar a fost naţionalizarea Băncii Naţionale a României pe 28 decembrie 1946. Mişcarea decisivă a constituit-o o lege aprobată de Marea Adunare Naţională dominată de comunişti la 11 iunie 1948, care prevedea naţionalizarea întreprinderilor industriale, a băncilor, a societăţilor de asigurare, a minelor şi a societăţilor de transport şi care, în viziunea Comitetului Central al P.M.R., urma să rezolve contradicţia rezultată din faptul că, deşi îşi asumase puterea politică, clasa muncitoare nu putea să controleze economia2.

În al doilea rând, stalinizarea însemna dezvoltarea industriei grele, în special a celei constructoare de maşini. Stalin, ca şi Lenin, se maturizase într-o epocă în care industria siderurgică, cea a maşinilor electrice şi industria chimică ajunseseră să domine economiile capitaliste occidentale şi credea că puterea unui stat se baza pe aceste industrii-gigant3. Pentru o ţară predominant agrară cum era România, dezvoltarea industriei grele însemna distrugerea unei surse de creştere economică cu un potenţial ridicat, precum şi a echilibrului dintre diferitele ramuri economice. Cât despre transformarea economiei într-o economie planificată de la centru (de comandă), un decret emis pe data de 18 iulie 1948 a stabilit înfiinţarea unei comisii de stat pentru planificare, care urma să

exercite un control complet asupra dezvoltării tuturor ramurilor economiei naţionale. Preşedintele acesteia nu era altcineva decât Gheorghe Gheorghiu-Dej însuşi, ministrul Economiei Naţionale şi secretarul general al P.M.R. Pe parcursul următoarelor decenii, dogma planului stabilit de la centru, materializat într-o serie de directive obligatorii pentru dezvoltarea economiei naţionale, a rămas neschimbată în România. Mecanismele de piaţă au fost distruse, micile întreprinderi, practic, au dispărut, iar planul a devenit un obiect de cult într-o asemenea măsură, încât, la începutul anilor ’50, s-au scris poeme pentru a celebra superioritatea economiei de comandă asupra forţelor, primejdios de anarhice, ale iniţiativei private bazate pe competiţie. De la Gheorghiu-Dej la Ceauşescu, proprietatea colectivă (adică a statului) asupra resurselor economice a fost considerată piatra de încercare în ce priveşte devotamentul autentic faţă de idealul marxist al societăţii lipsite de clase.

În domeniul agriculturii, stalinizarea însemna abolirea proprietăţii private asupra pământului şi înfiinţarea gospodăriilor colective, însă acest ţel a fost ascuns la început, iar primul guvern dominat de comunişti, cel condus de Petru Groza, a introdus, în martie 1945, un program de reformă agrară prin care s-au distribuit efectiv 1 057 674 de hectare unui număr de 796 129 de familii4. Cu toate acestea, în conformitate cu crezul marxist-leninist, ţărănimea, datorită ataşamentului său inerent faţă de proprietatea privată, era o clasă reacţionară care trebuia să fie reeducată într-o comunitate socialistă. Războiul total împotriva ţăranilor era esenţial pentru a obţine a economie complet controlabilă. Inspirându-se din tradiţia bolşevică, comuniştii români erau convinşi că diferenţele dintre sectorul socialist (industrial) şi sectorul nesocialist (agrar) ale economiei trebuiau eliminate. Începutul „transformării socialiste a agriculturii” în

România a fost anunţat de către rezoluţia Plenarei Comitetului Central al P.M.R. din 3 – 5 martie 1949. Justificarea teoretică pentru campania de colectivizare a fost oferită de teoria stalinistă cu privire la alianţa dintre clasa muncitoare şi ţăranii săraci, văzută ca baza socială pentru „dictatura proletariatului”. Acest program fundamental de colectivizare a României postula existenţa a patru categorii de ţărani, în funcţie de suprafaţa de pământ pe care o deţineau: proletari, săraci, mijlocaşi şi chiaburi. Se preconiza ca primele două categorii să se alieze cu cea de-a treia şi împreună să se angajeze într-un război împotriva chiaburilor. Drumul către desăvârşirea colectivizării în România a fost lung. Început în 1949, procesul impus ţăranilor a fost abandonat temporar în 1952, a fost reluat în 1958 şi, în sfârşit, s-a anunţat că a fost încheiat în 19625.

În al treilea rând, stalinizarea a urmărit distrugerea completă a societăţii civile şi înregimentarea vieţii intelectuale şi a culturii. Pentru a distruge relaţiile interumane, indivizilor le-a fost indus un sentiment universal de teamă, aceştia fiind trataţi ca simple rotiţe în angrenajele maşinăriei statului totalitar. Comuniştii au câştigat controlul asupra Ministerului de Justiţie prin Lucreţiu Pătrăşcanu, care a devenit ministru al Justiţiei în noiembrie 1944, şi au preluat treptat şi controlul asupra Ministerului de Interne. După formarea „primului guvern democratic” condus de Petru Groza, Teohari Georgescu, care până atunci era doar subsecretar de stat la Ministerul de Interne (din 4 noiembrie 1944), a devenit şeful acestei instituţii după 6 martie 19456. Teroarea aleatorie a fost îndreptată împotriva tuturor straturilor sociale şi împotriva tuturor categoriilor de inamici politici, de la membrii partidelor tradiţionale până la membrii partidului comunist, mergând până la cel mai înalt nivel. Sistemul juridic a fost reconfigurat în aşa fel încât să-l priveze pe

individ de orice sentiment de protecţie sau de susţinere potenţială. Au fost numiţi noi judecători, iar întregul sistem juridic a devenit o farsă.

În domeniul vieţii intelectuale, scopul partidului comunist a fost acela de a anihila orice formă de creativitate autentică: literatura, istoria, arta şi filosofia trebuiau să se subordoneze ideologic sferei politice[7]. Întreaga tradiţie culturală a fost reinterpretată pentru a se conforma noilor dogme: principalele personalităţi din literatura română au fost eliminate din publicaţiile oficiale, cenzura a fost aplicată drastic pentru a elimina orice aducea a „naţionalism", „cosmopolitism", „obiectivism" sau alte forme de „decadenţă burgheză". În 1950, cu ocazia centenarului naşterii poetului naţional, Mihai Eminescu, propaganda de partid a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a-l prezenta pe pesimistul poet romantic ca pe un precursor al luptelor proletariatului împotriva „capitalismului lipsit de suflet". Între timp, au fost organizate campanii nesfârşite împotriva celor care refuzau să susţină pe deplin simplistele şi tendenţioasele dogme oficiale. Cotidianul partidului, *Scânteia*, a jucat un rol important în aceste campanii. Redactorul-şef al *Scânteii*, Sorin Toma, a fost însărcinat să scrie un pamflet vulgar pentru a-l ataca pe unul dintre cei mai elogiaţi poeţi ai României, Tudor Arghezi[8].

Filosofia, istoria, sociologia şi alte ştiinţe sociale au fost principalele victime ale acestei politici jdanoviste. Venerabila Academie Română a fost restructurată prin eliminarea unora dintre cei mai prestigioşi membri ai ei, acuzaţi de convingeri „burgheze". Scribi ai partidului precum Mihail Roller sau Petre Constantinescu-Iaşi au devenit adevăraţii îndrumători ai ştiinţei şi culturii în „România populară". Echipa care a controlat Secţia de Agitaţie şi Propagandă între 1946 şi 1953 – formată din Iosif Chişinevschi, Leonte Răutu, Ofelia Manole şi Mihail

Roller – a impus şi a supravegheat cu atenţie supunerea totală faţă de linia oficială a partidului. În timp ce tehnicienii erau necesari pentru îndeplinirea planurilor de industrializare ale partidului, intelighenţia creatoare era destinată să construiască o nouă cultură bazată pe realismul socialist jdanovist transplantat în România. „Uniunile de creaţie" (precum Uniunea Scriitorilor, condusă de Traian Şelmaru, Mihai Novicov, Nicolae Moraru şi Mihai Beniuc, Uniunea Compozitorilor şi Uniunea Artiştilor Plastici) au devenit principalele instrumente ale partidului pentru controlarea, coruperea şi cooptarea intelighenţiei9. „Şcoala de Ştiinţe Sociale «Andrei Jdanov» „– un mecanism de îndoctrinare special, controlat de partid –, subordonată direct Secţiei de Agitaţie şi Propagandă a Comitetului Central, a fost înfiinţată pentru a educa noua generaţie de comunişti care nu trecuseră niciodată prin experienţa vieţii de partid din ilegalitate sau prin cea a luptei antifasciste10. Cei care au fost pregătiţi în această şcoală şi care s-au maturizat în anii când se afirma noua clasă comunistă îi vor înlocui treptat pe liderii generaţiei anterioare, ce vor fi eliminaţi din conducerea partidului unul după altul, în urma unei lupte sălbatice pentru putere.

Intelectualul leninist şi partidul: calvarul lui Lucreţiu Pătrăşcanu

În Europa de Est, sfârşitul anilor '40 a reprezentat o perioadă de teroare stalinistă, instituită de poliţia politică aflată sub controlul consilierilor şi agenţilor sovietici11. Conflictul din 1948 dintre Iugoslavia şi Uniunea Sovietică a contribuit la strângerea şurubului în domeniul politic. Potrivit demonologie! politice staliniste, perfidul „duşman de clasă" se infiltrase în partidele comuniste. Pentru Stalin (şi, desigur, pentru înfricoşaţii săi adepţi din Europa Centrală şi de Est), nu se putea avea încredere deplină în nimeni. Rákosi, Berman, Gottwald, Gheorghiu-Dej şi Ana

Pauker, cu toţii puteau fi suspectaţi de trădare şi fiecare dintre ei era un potenţial candidat pentru rolul principal într-un proces-spectacol. Dacă Tito, cu palmaresul său de cominternist şi de partizan antinazist, se dovedise a fi un renegat duplicitar, atunci oricine putea fi suspectat de înclinaţii mârşave similare. Epurările au fost lansate pentru a-i stârpi pe „conspiratorii ascunşi” 12.

S-a menţionat deseori că partidele staliniste din Europa de Est s-au caracterizat prin fracţionism şi sectarism. Astfel, se poate face următoarea afirmaţie: cu cât un partid comunist era mai marginal şi mai puţin reprezentativ din punct de vedere istoric, cu atât era mai profund sectarismul acestuia. Cazul partidului românesc constituie un exemplu perfect. Sfâşiat de lupte interne între cele trei centre din timpul perioadei de ilegalitate, P.C.R. a păstrat o mentalitate de fortăreaţă asediată chiar şi după al Doilea Război Mondial. Având în vedere că înainte de 1945 acuzaţiile reciproce au dus, în general, la expulzarea membrilor facţiunii învinse, odată ce partidul a ajuns la putere efectele acestor lupte nesfârşite au fost catastrofale. Din momentul în care a devenit partid de guvernământ, P.C.R. a proiectat la nivel naţional o viziune bazată pe exclusivism, dogmatism feroce şi suspiciune generalizată. Mistica partidului cerea din partea membrilor săi o completă anulare a facultăţilor critice. După cum a afirmat Franz Borkenau, comunismul, „o Utopie bazată pe credinţa în omnipotenţa «avangardei», nu poate supravieţui fără ţapi ispăşitori, iar procedurile aplicate pentru a-i descoperi, pentru a-i inventa, pentru a-i acuza, pentru a-i supune oprobriului şi pentru a-i distruge au devenit doar mai crude şi mai agresive” 13. Dacă Secretariatul îl găsea pe vreunul dintre membrii de partid vinovat de o „deviaţie”, individul astfel stigmatizat era pierdut. Prietenii şi, în multe cazuri, chiar rudele sale apropiate îl abandonau cu speranţa de a convinge

conducerea de propriul ataşament faţă de interesele supreme ale partidului.

Care era originea acestei intoleranţe, a acestui exclusivism şi a rigidităţii faţă de presupuşii adversari din partid? De unde a răsărit această aversiune faţă de orice încercare de a gândi critic? De ce această duşmănie viscerală faţă de orice tendinţă democratică? Impactul psihologiei leniniste, cultul unităţii menţinute cu orice preţ, subordonarea oarbă faţă de cadrele de la centru, anihilarea sistematică a oricărei forme de democraţie intrapartinică, viziunea mistică asupra istoriei şi asupra partidului comunist, conceput ca un grup de „aleşi", ca o elită formată din eroi gata de orice sacrificiu în numele unui presupus viitor paradiziac, toate acestea au fost fundamentale. În cazul P.C.R., o serie de elemente legate de complexul de inferioritate al celor care dominau elita partidului au complicat şi au agravat suplimentar chestiunea, în special prejudecăţile antiintelectuale ale unor activişti de origine muncitorească şi ale ideologilor partidului (Leonte Răutu, Mihail Roller, Sorin Toma, Ştefan Voicu, Nestor Ignat, Constanţa Crăciun, Zina Brâncu, Nicolae Moraru), angajaţi, conform jargonului comunist, pe „frontul ideologic" în lupta împotriva rămăşiţelor mentalităţilor burgheze. Cu excepţia lui Alexandru Dobrogeanu-Gherea şi a lui Lucreţiu Pătrăşcanu în perioada timpurie şi, ulterior, a lui Miron Constantinescu, Grigore Preoteasa şi Ion Gheorghe Maurer, intelectualii fuseseră în mod evident absenţi din eşaloanele superioare ale partidului. Acest antiintelectualism îşi avea originea în conceptul marxist-leninist care vedea în proletariat clasa revoluţionară predestinată. Intelectualii erau priviţi ca nişte fiinţe debile şi instabile, cărora le lipseau convingerile şi principiile ferme şi care puteau fi, în cel mai bun caz, interpreţii „condiţiei proletare". Departe de a garanta o carieră în partidele leniniste, o reputaţie de

intelectual stârnea astfel suspiciune. Mai mult, din moment ce nu era legată de istoria şi cultura naţională a României, platforma politică şi ideologică a P.C.R. nu a fost atrăgătoare pentru inteligenţia românească interbelică. Partidul a aderat necondiţionat la teza Cominternului potrivit căreia România era o „construcţie imperialistă multinaţională" şi a susţinut ideea autodeterminării pe baze etnice până la secesiunea completă. În mare măsură din cauza acestei linii mioape, sectare şi în mod esenţial autodistructive, compoziţia etnică a P.C.R. a fost, în general, dezechilibrată.

Lipsită de orice tentaţie neortodoxă semnificativă, izolată de curentele de idei şi de valorile predominante din perioada interbelică şi de o loialitate servilă faţă de modelul stalinist, cultura politică a comunismului românesc s-a exprimat prin autoritarism extrem, centralism birocratic, cultul conducerii partidului, persecutarea puţinilor militanţi critici, fracţionism de tip conspirativ, dogmatism sclerozant, refuz persistent de a se angaja în dezbateri teoretice, intoleranţă, exclusivism şi loialitate necondiţionată faţă de centrul comunismului mondial, descrisă drept „internaţionalism proletar". Tuturor acestora li s-au adăugat caracteristicile experienţei conspirative din ilegalitate: lipsă de respect pentru dialog, perpetuarea deliberată a climatului de teamă şi suspiciune, folosirea militanţilor ca simpli pioni pe o tablă de şah ce sunt manipulaţi după voinţa liderilor şi, în sfârşit, o etică a sacrificiului care îşi avea originea în mistica bolşevică a revoluţiei mondiale. Din cultura politică naţională românească, P.C.R. a preluat – şi a dezvoltat la extrem – o anumită versatilitate în privinţa principiilor şi o tentaţie spre nepotism şi corupţie, care este bine prinsă în termenul *balcanism*. Numai luând în considerare aceste caracteristici ale comunismului românesc, în special combinarea stalinismului cu stilul balcanic, amoral de a

face politică, se poate explica dinamica şi competiţia pentru supremaţie din interiorul partidului.

Epurarea lui Lucreţiu Pătrăşcanu în 1948, urmată de procesul şi executarea sa în 1954, nu este numai unul dintre cele mai dezgustătoare episoade din istoria comunismului românesc, ci şi unul dintre cele mai puţin studiate procese politice din Europa de Est14. Acest episod aparţine celei de-a doua faze de represiune stalinistă – persecutarea unor lideri naţionali proeminenţi ai partidelor comuniste, care fuseseră activi în rezistenţa clandestină împotriva naziştilor (László Rajk şi, ulterior, János Kádár în Ungaria şi Władisław Gomułka în Polonia) 15. Pătrăşcanu era, fără îndoială, unul dintre liderii cei mai înzestraţi şi mai populari ai partidului. Născut în anul 1900 la Bacău, în Moldova, într-o familie burgheză, avea pregătire de avocat, cu un doctorat luat la Leipzig16. S-a alăturat mai întâi mişcării socialiste în 1919, iar în 1921, atunci când s-a înfiinţat P.C.R., s-a numărat printre membrii fondatori. În anii ’20, Pătrăşcanu a fost avocatul apărării în procesele câtorva comunişti importanţi. A devenit membru al Comitetului Central în anii ’30 şi a reprezentat P.C.R. la Comintern în perioada 1935 – 1936. În 1931, Pătrăşcanu a fost ales în parlament ca membru al Blocului Muncitoresc-Ţărănesc17. A fost, de asemenea, unul dintre organizatorii politici ai grevei de la „Griviţa” din februarie 1933. Între anii 1924 şi 1941, Pătrăşcanu a fost închis de şase ori, dar, spre deosebire de ceilalţi comunişti, a fost eliberat în scurt timp. În 1943, a fost închis în acelaşi lagăr pentru prizonieri politici ca şi Gheorghiu-Dej, la Târgu-Jiu. A fost eliberat însă după numai opt luni şi i s-a permis să stea în staţiunea Poiana Ţapului, în Munţii Carpaţi, unde părinţii săi aveau o vilă, lucru care l-a iritat pe Gheorghiu-Dej, care ispăşea o pedeapsă grea.

Pătrăşcanu a colaborat cu Ion Gheorghe Maurer şi cu

Emil Bodnăraş pentru orchestrarea operaţiunii din aprilie 1944 împotriva lui Foriş. Încă de dinainte de război, el stabilise relaţii apropiate cu tineri intelectuali comunişti care îi admirau profunzimea teoretică, precum Miron Constantinescu şi Grigore Preoteasa. După înlăturarea lui Foriş, conducerea provizorie a P.C.R. l-a numit pe Pătrăşcanu reprezentantul partidului în negocierile cu liberalii, cu naţional-ţărăniştii şi cu cercurile de la palatul regal, care au condus la lovitura de stat antifascistă din 23 august 1944. A fost numit ministru fără portofoliu în primul guvern de coaliţie care s-a format în urma loviturii de stat, apoi a devenit ministru al Justiţiei, poziţie pe care a deţinut-o din noiembrie 1944 până la începutul anului 1948. A fost membru al delegaţiei care s-a deplasat la Moscova în septembrie 1944 pentru a negocia armistiţiul dintre România şi Uniunea Sovietică. Acolo, fiindu-le, practic, necunoscut liderilor sovietici (spre deosebire de Ana Pauker şi de Vasile Luca), a fost primit cu indiferenţă. Mai mult, se pare că unele dintre remarcile sale din timpul discuţiilor privind armistiţiul au fost interpretate de ruşi ca un semn de „aroganţă naţionalistă” 18. De asemenea, Pătrăşcanu a făcut parte din delegaţia română care a participat la Conferinţa de Pace de la Paris din 1946, unde se pare că a citit romanul antistalinist al lui Arthur Koestler *întuneric la amiază* *19*.

După cum s-a sugerat deja, originea conflictului dintre Gheorghiu-Dej şi Pătrăşcanu a fost de natură personală. Cei doi avuseseră o relaţie tensionată în lagărul de la Târgu-Jiu. Pe Gheorghiu-Dej l-au iritat eforturile lui Pătrăşcanu de a se afirma ca un personaj marcant în cadrul organizaţiei de partid. Mai târziu, Gheorghiu-Dej i-a criticat pe Constantin Pârvulescu şi pe alţi membri ai conducerii din clandestinitate pentru că l-au numit pe Pătrăşcanu într-o poziţie crucială precum cea de delegat din partea comuniştilor la negocierile cu partidele

„burgheze”. Pentru Gheorghiu-Dej şi apropiaţii săi, Pătrăşcanu nu fusese niciodată unul dintre ai lor. Acestora le displăceau distanţarea sa, lipsa de interes faţă de intrigile de partid şi refuzul de a profita de câştigurile suplimentare şi de privilegiile speciale. La acestea se adăuga şi nemulţumirea lui Gheorghiu-Dej faţă de popularitatea lui Pătrăşcanu printre intelectuali şi studenţi. Pentru a împiedica dezvoltarea unei facţiuni pro Pătrăşcanu în cadrul partidului, Gheorghiu-Dej şi aliatul său apropiat de atunci, Iosif Chişinevschi (care se credea „creierul partidului”), au decis să-l acuze de păcatul imaginar al şovinismului.

Ana Pauker, care îl cunoscuse pe Pătrăşcanu (numit „tovarăşul Andrei” în cercurile înalte de partid) încă din anii ’20, şi-a exprimat rezerve în legătură cu profunzimea şi soliditatea convingerilor leniniste ale lui Pătrăşcanu20. În 1946, în plină campanie electorală, Gheorghiu-Dej l-a atacat pe Pătrăşcanu din cauza unui discurs pe care îl ţinuse în faţa studenţilor români din Cluj, în Transilvania, ca urmare a unor incidente etnice care avuseseră loc acolo. Pătrăşcanu încercase pur şi simplu să sublinieze ataşamentul P.C.R. faţă de valorile patriotice române, dar discursul său a fost distorsionat de Gheorghiu-Dej şi invocat împotriva sa în raportul secretarului general asupra „curentelor şoviniste şi revizioniste” la Plenara Comitetului Central din noiembrie 194621.

La Congresul Partidului Muncitoresc Român din februarie 1948, Pătrăşcanu şi-a pierdut locul în Comitetul Central şi nu i s-a permis să ia cuvântul pentru a se apăra. Atacul împotriva sa a fost lansat de Teohari Georgescu, secretar al Comitetului Central şi membru al Biroului Politic, care le-a comunicat participanţilor la congres că fostul ministru al Justiţiei „căzuse sub influenţa burgheziei”, „devenise un exponent al ideologiei burgheze” şi „supraestimase forţele inamicului” 22. Câteva luni mai

târziu, după ruptura cu Iugoslavia, Pătrăşcanu a fost acuzat şi de a fi agent „titoist-fascist” şi spion în slujba serviciilor secrete occidentale. Pe data de 28 aprilie 1948, acesta a fost arestat din ordinul lui Gheorghiu-Dej şi a fost iniţial interogat de către o comisie de partid compusă din Teohari Georgescu, Iosif Rangheţ, Alexandru Drăghici şi Gheorghiu-Dej însuşi. Pătrăşcanu a fost închis împreună cu soţia şi câţiva colaboratori apropiaţi şi a fost supus unor interogatorii extenuante23. Pe data de 1 mai 1948, înainte de începerea coşmarului interogatoriilor, Pătrăşcanu a adresat o scrisoare emoţionantă Secretariatului, cu alte cuvinte, lui Gheorghiu-Dej, Pauker, Luca şi Georgescu, arătând că era nevinovat:

Azi, când clasa muncitoare şi, alături de ea, întregul popor sărbătoresc ziua de 1 Mai într-o Românie la care am visat din tinereţe şi pentru care am luptat întreaga mea viaţă, mă plimb dintr-un capăt într-altul al celulei, aşa cum făceam cu ani în urmă la Văcăreşti, Braşov sau Jilava. Şi pentru ce? în curând se vor împlini 29 de ani de când am intrat în partidul comunist. În toţi aceşti ani de activitate neîntreruptă, s-ar putea să fi greşit de multe ori, să nu-mi fi făcut treaba bine sau chiar să mă fi comportat nepotrivit, dar nimeni n-a pus niciodată sub semnul întrebării sinceritatea mea de comunist, devotamentul meu, voinţa şi strădaniile mele de a urma fără ezitare linia partidului nostru.

Iar acum, din cauza unor informaţii… care sunt rezultatul unei evidente provocări, mă aflu unde mă aflu. Nu vreau să minimalizez greşeala de a fi fost insuficient de vigilent în relaţiile mele şi de a fi discutat unele dintre lucrurile care mă preocupau în afara partidului. Vă rog doar, ca tovarăşi alături de care am intrat în partid, să mă judecaţi obiectiv, să evaluaţi materialul ce va fi supus dezbaterii fără idei preconcepute şi să nu luaţi nicio decizie care ar duce nu numai la distrugerea mea morală,

dar şi la cea fizică. În secretariat sunt tovarăşi care în 1939 au împiedicat un act nedrept împotriva mea, ca membru al partidului, plănuit de oameni ce s-au dovedit ulterior duşmani ai mişcării.

Greutăţile din ultimele două luni şi în special din ultimele câteva zile, împreună cu întreaga discuţie care a urmat, mi-au pricinuit o mare suferinţă morală şi fizică, învăţându-mă multe lucruri. M-am înscris în partidul comunist călăuzit de învăţăturile lui Lenin, ce mi-au determinat atitudinile şi m-au apărat în situaţiile dificile pe care le-am avut de înfruntat deseori. Aceste învăţături mă călăuzesc chiar şi astăzi, cred în ele neabătut chiar şi în acest moment dificil. Din acest motiv, nu am fost niciun moment demoralizat şi nici convingerile mele sau tăria mea morală nu s-au diminuat, atât de neştirbită şi de lipsită de rezerve este încrederea mea în conducerea noastră de partid. Am mai cerut să mi se încredinţeze o muncă de partid şi repet cererea prin această scrisoare. Las partidul şi conducerea lui să decidă soarta mea, nu pe baza cuvintelor, ci a faptelor. Asta este tot ceea ce cer24.

Scrisoarea reprezintă un veritabil strigăt de disperare al unui comunist confruntat cu acuzaţii şi calomnii halucinante, venind din partea unor oameni pe care de multă vreme îi considerase fraţii şi surorile sale.

Lucreţiu Pătrăşcanu a stat închis timp de şase ani şi a fost executat de-abia în 1954. Spre deosebire de László Rajk şi Rudolf Slanskÿ şi în ciuda nenumăratelor presiuni psihologice şi fizice la care a fost supus, Pătrăşcanu nu a mărturisit presupusele crime. De fapt, în câteva ocazii, Gheorghiu-Dej a criticat eşecul lui Teohari Georgescu în a-l „demasca” pe Pătrăşcanu, sugerând astfel existenţa unei complicităţi secrete între facţiunea lui Pauker şi cel mai cunoscut prizonier al partidului. Un lucru este clar: atât timp cât Gheorghiu-Dej a împărţit puterea în Secretariat cu Pauker, Luca şi Georgescu, investigaţia nu a reuşit să

producă dovada necesară pentru a organiza în România un proces de tipul celui înscenat lui Rajk. Rămâne încă de stabilit dacă aceasta a fost o strategie deliberată din partea lui Pauker, după cum susţine Robert Levy, sau a fost doar rezultatul mersului încet al investigaţiilor, conduse de veterani ai partidului şi de foşti agenţi sovietici (de exemplu, Petea Goncearuk) 25.

În vara lui 1952, după epurarea grupului Pauker-Luca-Georgescu (care va fi discutată ulterior), a fost numit un comitet special pentru finalizarea anchetei asupra lui Pătrăşcanu şi a celor închişi împreună cu el. Noul comitet era îndrumat de Alexandru Drăghici, proaspăt desemnat ministru de Interne, care primea instrucţiuni direct de la Gheorghiu-Dej şi de la numărul doi în partid, secretarul Comitetului Central însărcinat cu „organele speciale", Iosif Chişinevschi. Echipa de anchetatori era condusă de colonelul de securitate Ion Şoltuţiu, care fusese la Praga în timpul pregătirilor pentru procesul-spectacol înscenat lui Slănsky ca să studieze cum să obţină mărturisiri26. Şoltuţiu a schimbat stilul interogatoriilor: începând din septembrie 1952, au fost folosite tortura şi presiunile morale pentru a-i „convinge" pe cei arestaţi să mărturisească crimele comise de ei şi de ceilalţi din grup27.

Pătrăşcanu s-a dovedit a fi o persoană foarte puternică. Ca dovadă a presiunilor la care a rezistat stă scrisoarea din 13 noiembrie 1952, pe care a trimis-o ministrului de Interne Drăghici:

Am cedat rugăminţii care mi-a fost adresată şi am încetat greva foamei şi a setei cu speranţa că după 7 noiembrie cercetările se vor termina. Dar cercetările nu vor să se termine şi ancheta, pentru a suta oară, a fost luată de la început. Cu acest sistem, ancheta poate dura la infinit.

Dacă, pentru a pune capăt aşa-ziselor „cercetări"

care, în realitate, în ultimii doi ani şi opt luni, sunt o farsă sinistră, trebuie să stropesc cu creierii mei pereţii celulei, sunt hotărât să o fac şi ţin să vă previn, exact aşa cum v-am prevenit personal şi înaintea încercărilor mele [anterioare] de sinucidere. Refuz să devin o zdreanţă omenească în urma menţinerii, fără termen, la regim celular.

Rog totuşi, domnule ministru, după patru ani şi patru luni de arest pe temeiul unor bănuieli în întregime inventate, după ce două anchete au ajuns la concluzii în întregime favorabile mie, dar în cursul cărora am fost împins de două ori la sinucidere şi de două ori la greva foamei şi setei, să dispuneţi încheierea cercetărilor.

Repet totodată cererea făcută verbal în octombrie a.c.: dacă, din motive mie necunoscute şi absolut neînţelese, prezenţa mea la Bucureşti este inutilă sau dăunătoare, să fiu trimis la Snagov, în condiţiile pe care le vor socoti necesare organele în puterea cărora mă aflu28.

Deşi „verificarea" a continuat până la sfârşit în stilul impus de Şoltuţiu, Pătrăşcanu şi-a sfidat cu încăpăţânare anchetatorul şi a respins minciunile ticluite în principal de fostul său prieten şi coleg de suferinţă Belu Zilber. După luni de oribilă tortură fizică, Zilber, un intelectual strălucit, extrem de subtil şi cinic, în mod proverbial adaptabil, a ajuns la concluzia că rezistenţa era inutilă şi că strategia cea mai bună era aceea de a coopera cu torţionarii. Prin urmare, a conceput scenarii delirante de conspiraţie şi trădare cu speranţa deşartă că însăşi enormitatea lor va face ca întreaga investigaţie să arate ridicol. Este greu de ştiut dacă el a crezut cu adevărat că Gheorghiu-Dej va acţiona în mod raţional şi va renunţa la anchetă sau dacă încerca pur şi simplu să-şi salveze viaţa recunoscând cele mai absurde acuzaţii şi contrazicând, în acest fel, pretenţiile de nevinovăţie ale lui Pătrăşcanu. Un lucru este clar: întreaga serie de acuzaţii împotriva lui Pătrăşcanu s-a

bazat pe născocirile conţinute în mărturiile celorlalţi acuzaţi şi, în primul rând, în autoacuzaţia lui Zilber29.

Procesul a fost pus în scenă în perioada 12 – 14 aprilie 1954, dar, din cauza refuzului lui Pătrăşcanu de a-şi recunoaşte vina, acesta s-a ţinut în secret, în faţa unui auditoriu selecţionat dintre militanţi de partid de încredere şi cadre ale Securităţii. În acest fel, i-au lipsit efectele de senzaţie ale precedentelor procese-spectacol din celelalte ţări est-europene. Probele s-au limitat doar la „mărturisirile" celorlalţi deţinuţi30. Pătrăşcanu a fost acuzat de crime împotriva păcii şi de înaltă trădare şi a fost condamnat la moarte. În mod curios, în afară de Pătrăşcanu, singurul condamnat la moarte în acest proces a fost Koffler, adjunctul lui Foriş, a cărui demitere din Biroul Politic în 1944 fusese susţinută de Pătrăşcanu31. În afară de aceştia doi, în proces a fost implicat un grup eterogen, dintre membrii căruia mulţi aveau legături personale cu Pătrăşcanu şi cu soţia acestuia, Elena, cum ar fi Belu Zilber, Harry Brauner, de profesie muzicolog şi folclorist, şi soţia lui, Lena Constante, o pictoriţă de icoane bizantine. Din acelaşi grup au făcut parte: Ion Mocsony-Stârcea, fost mareşal al Palatului, care fusese implicat în lovitura de stat de la 23 august 1944, inginerul Emil Calmanovici, Herant Torossian, un om de afaceri armean, fost consul la Paris, Jakub Berman, şi el fost diplomat, Alexandru Ştefănescu şi văduva lui Foriş, Victoria Sârbu32.

Procesul a avut câteva obiective: demascarea lui Pătrăşcanu ca un trădător perfid, a cărui întreagă viaţă politică reprezentase un şir de conspiraţii împotriva celor mai de preţ interese ale clasei muncitoare, asocierea lui şi a grupului său cu operaţiunile de spionaj occidentale şi demonstrarea activităţilor subversive ale conducerii Foriş-Koffler a P.C.R. în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Cu alte cuvinte, numai datorită lui Gheorghiu-Dej şi „nucleului sănătos, leninist" din jurul său aceşti duşmani

fuseseră identificaţi, iar planurile lor monstruoase fuseseră înăbuşite în faşă. Desigur, atunci când conducerea sovietică poststalinistă s-a îndreptat către reconcilierea cu Iugoslavia, acuzaţiile de „titoism" au dispărut de pe lista „crimelor" puse pe seama lui Pătrăşcanu şi a grupului său.

Deşi se consideră, în general, de către autorii occidentali că Pătrăşcanu a fost un potenţial Tito, în scrierile sale nu există, de fapt, niciun element care să sugereze o abordare originală a revoluţiei socialiste33. Scopul procesului nu a fost acela de a distruge „titoismul" din cadrul partidului român, ci acela de a elimina rivalii şi de a discredita vechea gardă a partidului. După cum afirma Ghiţă Ionescu, „diferenţa dintre poziţia lui Tito şi cea a lui Pătrăşcanu, între 1945 şi 1948, poate fi rezumată în această dublă distincţie: în timp ce primul avea controlul asupra partidului, care avea controlul asupra ţării, cel de-al doilea îşi pierdea poziţia din partid, ce pe atunci doar încerca, prin intervenţia armatei sovietice, să acapareze sursele puterii" 34. Pătrăşcanu nu a fost deci un potenţial Tito, care să ofere o linie alternativă a partidului, ci mai degrabă un potenţial Gomułka român – un comunist pentru care devotamentul faţă de Stalin nu însemna abandonarea oricărui sentiment patriotic. Tragedia lui a fost aceea de a subestima proporţia resentimentelor lui Gheorghiu-Dej şi abilitatea tactică a acestuia de a se debarasa de adversari. Pătrăşcanu detesta lipsa de cultură a lui Gheorghiu-Dej şi aroganţa Anei Pauker. Îl considera pe Gheorghiu-Dej o cantitate neglijabilă şi nu a sesizat rolul din ce în ce mai important pe care îl juca secretarul general în cadrul cvartetului conducător (Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca şi Teohari Georgescu), ce a dominat partidul până în 1952. Într-un moment în care conflictul cu Iugoslavia putea fi deja anticipat, la câteva luni după înfiinţarea Cominformului în septembrie 1947, conducătorii P.C.R. au găsit în Pătrăşcanu ţapul ispăşitor

ideal pentru toate tipurile de deviaţii de care Stalin i-ar fi putut acuza pe ei.

Procesul său a avut loc în 1954, atunci când Malenkov şi Hruşciov se debarasaseră de Beria şi un nou curs era nu numai tolerat, ci chiar încurajat în ţările-satelit35. Este adevărat, în alte ţări est-europene procesele politice au continuat pe parcursul anilor 1954 şi 1955 (de exemplu, în Cehoslovacia lui Antonín Novotný), dar acestea au afectat numai oficiali din eşaloanele de mijloc ale partidului, nu şi pe cei de la vârf. Cu alte cuvinte, la un an după moartea lui Stalin, procesele staliniste care mai aveau loc în diverse ţări erau mai degrabă afaceri de natură internă decât procese inspirate şi controlate de Moscova. Execuţia lui Pătrăşcanu a fost, prin urmare, o iniţiativă românească, şi nu una sovietică, deşi românii primiseră sfaturi din partea sovieticilor în perioada pregătirii procesului, iar ruşii nu s-au opus, în nici într-un caz, condamnării la moarte36. Întemniţarea sa pentru o perioadă de aproape şase ani nu putea fi totuşi posibilă fără aprobarea sovieticilor şi – având în vedere subordonarea poliţiei secrete române faţă de Moscova – fără implicarea directă a sovieticilor în anchetarea cazului. Pătrăşcanu a fost lichidat pentru că Gheorghiu-Dej a înţeles că vremurile se schimbau şi că impenitentul fost ministru al Justiţiei putea oferi o alternativă care să-i pună în pericol pe el însuşi şi grupul său, din moment ce ei erau identificaţi în mare parte cu cele mai teribile excese staliniste. Gheorghiu-Dej şi apropiaţii săi se temeau de Pătrăşcanu pentru că vedeau în el un potenţial catalizator al unei reacţii antistaliniste în interiorul partidului, care le putea submina poziţia. Mai mult, aceştia se temeau că Pătrăşcanu putea fi utilizat ca un pion politic de către ruşi, care se aflau în căutare de alternative pentru liderii stalinişti compromişi din Europa de Est37.

Procesul lui Pătrăşcanu trebuia să îndeplinească o

serie de funcţii esenţiale pentru manipularea ultimelor rămăşiţe de opinie publică independentă. În primul rând, a fost o epurare ce a eliminat un potenţial rival, ale cărui merite şi a cărui lungă perioadă de activitate în slujba mişcării revoluţionare le depăşeau pe cele ale persecutorilor săi. În al doilea rând, presupusa trădare a lui Pătrăşcanu constituia o explicaţie pentru slăbiciunea partidului în perioada războiului şi pentru absenţa unei mişcări comuniste de rezistenţă în România. Astfel, Pătrăşcanu a fost asociat în mod intenţionat cu grupul lui Foriş, reprezentat de Remus Koffler, fostul număr doi din partid, care fusese eliminat în aprilie 1944, odată cu Foriş. În al treilea rând, prin legăturile stabilite între Gheorghiu-Dej şi „moscoviţi" în timpul afacerii Pătrăşcanu s-a accentuat coeziunea grupului hegemonic din partid. În al patrulea rând, prin arestarea şi calomnierea lui Pătrăşcanu, P.C.R. a luat parte la concertul propagandei sovietice împotriva Iugoslaviei titoiste, subliniind propria sa vigilenţă şi dând lecţii de „combativitate revoluţionară" celorlalte partide. În al cincilea rând, erau descurajate criticile potenţiale şi erau reprimate orice tendinţe fracţioniste. După 1954, poziţia lui Gheorghiu-Dej în conducerea partidului a devenit mai puternică decât oricând. El l-a numit chiar pentru scurt timp pe locotenentul său de încredere, Gheorghe Apostol, prim-secretar al Comitetului Central (1954 – 1955), fără să-i fie teamă de competiţie. Ca prim-ministru al ţării, Gheorghiu-Dej începuse să-şi cultive imaginea de om de stat luminat, interesat, înainte de toate, să asigure creşterea economică, dezvoltarea industrială şi creşterea nivelului de trai al populaţiei.

Nicolae Ceauşescu nu a fost membru al Biroului Politic care a confirmat decizia luată de Gheorghiu-Dej şi de Chişinevschi de a-l executa pe Pătrăşcanu, astfel încât el personal nu a fost implicat în verdict. Mai târziu,

Ceauşescu s-a folosit de această dubioasă inocenţă politică pentru a se pretinde antistalinist şi pentru a-l discredita pe Gheorghiu-Dej. Ca parte a ofensivei iniţiate după 1965 împotriva baronilor lui Gheorghiu-Dej, Ceauşescu l-a reabilitat pe Pătrăşcanu, dar nu şi pe toate victimele acestui proces. El nu numai că l-a atacat pe Alexandru Drăghici, care a fost ministru de Interne în perioada 1952 – 1965, pentru aducerea la îndeplinire a epurărilor staliniste, ci a vorbit şi despre responsabilitatea directă a lui Gheorghiu-Dej, care le ordonase38: „Trebuie să subliniem greaua răspundere ce le revine membrilor Biroului Politic, ce s-au mulţumit cu concluziile prezentate fără a cere o dovadă fermă, aşa cum ar fi trebuit să o facă, ţinând cont de responsabilitatea deosebită pe care o aveau în cadrul partidului şi de gravitatea cazului în care era implicat un militant de frunte al partidului" 39. Cu alte cuvinte, Ceauşescu îi avertiza pe foştii membri ai Biroului Politic Gheorghe Apostol, Emil Bodnăraş şi Chivu Stoica, precum şi pe proaspăt reabilitatul Miron Constantinescu că partidul ştia despre rolul lor în uciderea lui Pătrăşcanu. În drumul său spre puterea absolută, Ceauşescu a orchestrat reabilitarea politică a lui Pătrăşcanu şi a obţinut eliminarea lui Drăghici, duşmanul său principal, precum şi neutralizarea principalilor suporteri ai lui Gheorghiu-Dej din conducerea partidului. Să luăm, de exemplu, cazul lui Apostol: orice critici ar fi adus el politicii lui Ceauşescu, acestea ar fi putut fi (şi, într-adevăr, au fost) neutralizate prin întrebări legitime cu privire la implicarea lui (indirectă, dar reală) în moartea lui Pătrăşcanu.

Mărirea şi decăderea Pasionariei din Balcani

Mai cunoscută în istoriografia occidentală este epurarea prin care Ana Pauker, Vasile Luca şi Teohari Georgescu au fost eliminaţi de la putere în 195240. După eliminarea lui Pătrăşcanu, se părea că între Gheorghiu-Dej, Pauker şi Luca exista o colaborare armonioasă, care

era celebrată fără încetare de maşina propagandistică orchestrată de Iosif Chişinevschi şi Leonte Răutu. („Ana, Luca, Teo, Dej bagă spaima în burgheji" era un slogan faimos al vremii, iar ordinea numelor liderilor partidului este semnificativă.) Imaginea predominantă a fost aceea a unei anumite distribuţii a responsabilităţilor între cei patru conducători, toţi patru fiind secretari ai Comitetului Central al P.C.R. şi devotaţi fără rezerve Uniunii Sovietice şi lui Stalin însuşi. Gheorghiu-Dej, ca secretar general al P.C.R., avea controlul absolut asupra aparatului de partid. Ana Pauker şi Vasile Luca îşi aveau propriile feude la Ministerul de Externe şi, respectiv, la Ministerul de Finanţe, iar Teohari Georgescu, care, în ciuda faptului că fusese membru al nucleului din închisori, îi era devotat Anei Pauker, conducea Ministerul de Interne.

La început, balanţa puterii părea a fi echilibrată între cei patru. În timpul şedinţei Secretariatului din 24 octombrie 1945, la două zile după plenara care alesese Biroul Politic şi Secretariatul, secretarii noualeşi au decis ca fiecare dintre ei să răspundă de un anumit domeniu41. Gheorghiu-Dej, ca secretar general, era însărcinat cu educaţia politică şi cu problemele organizatorice, Pauker superviza activităţile comuniste în interiorul guvernului şi răspundea de problemele economice şi administrative, Luca era responsabil cu organizaţiile de masă ale femeilor, ale tineretului şi ale minorităţilor, iar Georgescu conducea Frontul Unic Muncitoresc, care coordona activitatea cadrelor social-democrate şi a celor de partid. Cu toate acestea, relaţiile dintre Gheorghiu-Dej şi ceilalţi trei erau departe de a fi atât de amicale pe cât erau descrise în mitologia oficială a solidarităţii fraterne.

Din momentul întoarcerii ei de la Moscova în septembrie 1944 şi până în toamna lui 1945, Ana Pauker a condus partidul, cu toate că nu a purtat niciodată titlul oficial de prim-secretar sau de secretar general. În cadrul

unei şedinţe fatidice, ţinută pe data de 24 octombrie 1945, toţi secretarii Comitetului Central au căzut de acord că Gheorghiu-Dej trebuia să fie secretar general, datorită faptului că era etnic român şi era un muncitor care suferise 11 ani în închisorile şi lagărele burgheze. De fapt, Pauker însăşi a venit cu această idee, insistând că, din orice punct de vedere, Gheorghiu-Dej i-ar fi preferabil ei ca lider al partidului. Este greu de crezut că noul şef al partidului a uitat vreodată că irascibilul Luca a propus ca Gheorghiu-Dej să deţină această poziţie numai în mod formal şi ca în practică adevăratul lider să fie Pauker. Din motive tactice sau de altă natură, Ana Pauker a respins această propunere42. Deşi uniţi prin interese strategice comune şi, mai presus de toate, prin dorinţa de a consolida puterea comunistă în România, cu toţii aveau ambiţii personale, cu toţii urmăreau poziţii de conducere şi cu toţii căutau protecţia Moscovei.

În cazul episodului de faţă, trebuie subliniat înţelesul leninist al „fracţionismului” – un păcat cardinal conform dogmei comuniste. Acest termen se referă la activităţi independente de organele alese ale partidului, în special în cercuri paralele de discuţii şi iniţiative politice, în realitate, în ciuda întregii retorici despre unitatea partidului, elitele comuniste nu au fost niciodată absolut omogene. Personalităţile şi grupurile s-au ciocnit întotdeauna. De fapt, din toate punctele de vedere, istoria politică a mişcării comuniste internaţionale este istoria epurărilor continue ale diferitelor facţiuni etichetate de către învingători drept „deviaţii antipartinice”. Cei învinşi în luptele intrapartinice pentru putere erau denumiţi „fracţionişti”, în timp ce câştigătorii erau celebraţi ca fiind campionii „cauzei sfinte” a unităţii partidului. Cazurile lui André Marty şi Charles Tillon, în Partidul Comunist Francez, şi ale facţiunilor Heinrich Brandler – August Thalheimer şi Ruth Fischer – Arkady Maslow, în Partidul

Comunist German, sunt comparabile cu conflictul din interiorul Comitetului Central român dintre Gheorghiu-Dej şi Pauker *et al*. Fiecare parte se lupta cu disperare pentru binecuvântarea Kremlinului şi îşi folosea toate relaţiile pentru a o submina pe cealaltă. Nimeni nu putea ignora un lucru fundamental, şi anume faptul că deciziile ultime în privinţa epurărilor din partidele conducătoare din ţările-satelit erau luate de Kremlin, în principal de către Stalin.

Ana Pauker se bucura de încrederea facţiunii Molotov-Kaganovici-Voroşilov la Moscova, în timp ce Gheorghiu-Dej era în relaţii cu Gheorghi Malenkov, aparentul moştenitor al lui Stalin. Mai mult, prin aliatul său, Iosif Chişinevschi, Gheorghiu-Dej avea contacte în aparatul de securitate sovietic, în special cu Lavrenti Beria. Merită să fie amintit şi faptul că, în timp ce Ana Pauker avea relaţii prieteneşti cu ambasadorul sovietic la Bucureşti, Serghei Kavtaradze, Gheorghiu-Dej şi grupul său aveau legături cu redactorul-şef al periodicului Cominformului *Pentru pace trainică, pentru democraţie populară*, Mark Borisovici Mitin, membru al Comitetului Central al P.C.U.S. şi unul dintre principalii doctrinari stalinişti (era coautorul volumului oficial *Scurtă biografie a lui Stalin*).

Cine erau protagoniştii acestei nemiloase lupte pentru putere? Născut la Bârlad, în Moldova, în 1901, Gheorghe Gheorghiu-Dej era un fost muncitor feroviar, care fusese atras iniţial de mişcarea socialistă. Abia în 1932 sau chiar în 1933 a devenit membru al P.C.R., care era pe atunci una dintre cele mai devotate şi mai profund bolşevizate secţii ale Internaţionalei a III-a. A jucat un rol important, deşi nu unul decisiv în greva din februarie 1933 de la atelierele C.F.R. „Griviţa" din Bucureşti. După ce a fost condamnat la zece ani de închisoare în aşa-zisul proces al muncitorilor ceferişti şi petrolişti în care au fost condamnaţi şi Constantin Doncea, Dumitru Petrescu,

Gheorghe Vasilichi şi Chivu Stoica, Gheorghiu-Dej a fost ales în Comitetul Central al PC. R. în timp ce se afla în închisoarea de la Doftana. În această poziţie, singurul său rival din punctul de vedere al originii etnice şi sociale era Ilie Pintilie, de asemenea un muncitor feroviar. Spre deosebire de ceilalţi lideri est-europeni ai vremii (precum Walter Ulbricht în Germania de Est, Element Gottwald în Cehoslovacia, Bolesław Bierut în Polonia, Vâlko Cervenkov în Bulgaria şi Josip Broz Tito în Iugoslavia) şi de alţi câţiva comunişti români (precum Constantin Pârvulescu, Iosif Chişinevschi, Petre Borilă şi Gheorghe Stoica), Gheorghiu-Dej nu a studiat niciodată la Şcoala Leninistă a Cominternului. A învăţat limba rusă şi a făcut cunoştinţă cu gramatica ideologică a stalinismului aşa cum era codificată în *Problemele leninismului* şi în *Cursul scurt de istorie a Partidului Comunist (Bolşevic) al Uniunii Sovietice* în timp ce se afla în închisoare (i-a avut ca profesori pe unii agenţi sovietici închişi în România, precum Simion Zeiger, un inginer comunist, care a devenit unul dintre principalii săi colaboratori după 1944). Spre deosebire de Petrescu, Doncea şi Vasilichi, Gheorghiu-Dej nu a fost ajutat să evadeze din închisoarea de la Doftana de către aparatul comunist din ilegalitate, astfel că el a fost extrem de resentimentar faţă de aceşti membri ai P.C.R. mai norocoşi şi, fără îndoială, mai importanţi în ochii Cominternului43.

Prin urmare, Gheorghiu-Dej nu era un produs direct al tradiţiei cominterniste, iar loialitatea sa necondiţionată faţă de Stalin şi P.C.Ú.S. nu fusese testată. Cu toate acestea, el avea câteva calităţi speciale: numele său era relativ bine cunoscut în România datorită procesului din 1934 şi detenţiei ulterioare; ca muncitor industrial de origine etnică română, el a întărit autoritatea unui partid perceput, în general, ca fiind format în cea mai mare parte din membri ai minorităţilor naţionale şi a atenuat

îngrijorările moscoviţilor prin cultivarea unui stil calm, prietenos şi abordabil. Spre deosebire de Rákosi, Gottwald, Bierut, Tito, Ulbricht, Thorez, Pauker şi Togliatti – care fuseseră cu toţii educaţi de către Comintern –, Gheorghiu-Dej era un aparatcik înnăscut. Stalinismul său era instinctual, şi nu ideologic.

În timp ce se afla în închisoare, a dovedit un talent formidabil pentru intrigă şi pentru manipularea celorlalţi prizonieri, precum şi o extraordinară abilitate de a se prezenta ca fiind inofensiv. Era numit „bătrânul”, deşi avea numai în jur de 40 de ani. Mai târziu, a fost capabil să-şi păstreze stilul, atrăgând intelectuali de stânga ca Ion Gheorghe Maurer, Ilie Murgulescu şi Mihai Ralea şi chiar intelectuali necomunişti, precum C.I. Parhon, Traian Săvulescu, George Călinescu şi Mihail Sadoveanu. În închisoare, el şi-a făcut două tipuri de relaţii, care erau interconectate, dar nu identice: pe de-o parte, erau activişti ca Gheorghe Apostol, Chivu Stoica, Alexandru Drăghici, Alexandru

Moghioroş şi Nicolae Ceauşescu, iar pe de altă parte, erau spioni sovietici ca Pintilie Bodnarenko, Petea Goncearuk, Mişa Postański (Posteucă), Simion Babenko şi Serghei Nikonov (Nicolau). De la aceşti spioni sovietici a învăţat în principal Gheorghiu-Dej o limbă rusă primitivă, dar funcţională, astfel încât a fost capabil să comunice direct cu Stalin şi, ulterior, cu Hruşciov44.

După cum am văzut, în timp ce se afla în închisoare, Gheorghiu-Dej a declanşat o campanie de denigrare împotriva conducerii din ilegalitate a P.C.R., al cărei şef era Ştefan Foriş. După evadarea sa din lagărul de la Târgu-Jiu, Gheorghiu-Dej a devenit liderul de necontestat al P.C.R., înconjurat de nucleul de susţinători pe care îl formase în închisoare. Apoi, în septembrie 1944, Ana Pauker şi Vasile Luca s-au întors de la Moscova cu tancurile Armatei Roşii.

Ana Pauker, născută Rabinsohn, personifica în mod

tulburător evoluţia întortocheată a stalinismului românesc. S-a născut în 1893, într-o familie de evrei ortodocşi din satul moldovean Codăeşti (judeţul Vaslui), dar s-a mutat la Bucureşti împreună cu părinţii încă din copilărie. Influenţată de scrierile revoluţionare ale lui Constantin Dobrogeanu-Gherea – pe atunci principalul susţinător al ideilor marxiste în România – şi de faimosul revoluţionar româno-bulgar Cristian Racovski, ea s-a implicat încă de foarte tânără în mişcarea socialistă şi a luat parte pe data de 13 decembrie 1918 la marşul antiguvernamental, inspirat de sloganuri bolşevice, al muncitorilor, care s-a terminat cu intervenţia poliţiei şi cu câţiva morţi. Căsătoria Anei Rabinsohn cu Marcel Pauker, vlăstarul unui familii evreieşti înstărite din Bucureşti, care avea o influenţă considerabilă în presa de stânga, a radicalizat-o şi mai mult, astfel încât, atunci când a avut loc Congresul al II-lea al P.C.R. în 1922, era deja membră a Comitetului Central al partidului. Apoi a părăsit România şi s-a alăturat „grupului select" de instructori ai Cominternului cu misiuni speciale în Franţa45. S-a întors la Bucureşti în 1934, dar a fost arestată pe data de 14 iulie 1935, judecată împreună cu alţi activişti comunişti, precum Alexandru Drăghici, Alexandru Moghioroş şi Liuba Chişinevschi, şi condamnată la zece ani de închisoare. Toţi ceilalţi acuzaţi din lotul ei vor colabora ulterior cu Gheorghiu-Dej pentru a o exclude din partid.

După cum s-a menţionat anterior, episodul de la Craiova din 1936 a fost unul dintre cele mai semnificative din istoria P.C.R. Stânga stalinistă internaţională – „Stalinternul" – a câştigat capital politic de pe urma procesului lui Pauker, transformând-o într-un simbol al militantismului antifascist. În închisoare, l-a întâlnit pe Gheorghiu-Dej, care îi succedase lui Ilie Pintilie la conducerea organizaţiei comuniste de la Doftana, şi, în ciuda faptului că era un agent profesionist al

Cominternului, a fost într-atât de sedusă de stilul modest şi principial pe care Gheorghiu-Dej ştia atât de bine să-l mimeze, încât a ajuns la concluzia că acesta merita să conducă partidul. În noiembrie 1940, ca urmare a unei înţelegeri dintre guvernul român şi cel sovietic, a fost schimbată pentru un fost lider al parlamentului basarabean (Sfatul Ţării), care votase în favoarea unirii cu România în 1918 şi care fusese închis de ruşi după reocuparea Basarabiei de către forţele sovietice în iunie 1940. Pauker a fost lăsată să plece la Moscova, unde legăturile ei cu lideri ai Cominternului precum Dimitri Manuilski, Dolores Ibárruri, Gheorghi Dimitrov, Vasil Kolarov, Maurice Thorez şi Palmiro Togliatti au ajutat-o să exercite un control autocratic asupra comuniştilor români din emigraţie46.

La Moscova, Ana Pauker a ajuns să facă parte din aristocraţia Cominternului şi a stabilit contacte importante cu demnitarii sovietici47. În calitate de membru al Comitetului Executiv al Cominternului, ea conducea Biroul Extern al P.C.R. şi elabora strategia partidului de preluare a puterii în România împreună cu Vasile Luca, Petre Borilă, Valter Roman, Dumitru Petrescu, Gheorghe Stoica şi Leonte Răutu, pentru a menţiona doar câţiva dintre colegii săi „moscoviţi”. Apoi, în septembrie 1944, s-a întors împreună cu Vasile Luca la Bucureşti, odată cu Armata Roşie, fiind imediat cooptaţi în Secretariatul Comitetului Central al P.C.R.

Pauker a devenit ministru de Externe în 1947, poziţie pe care a deţinut-o până când a fost epurată în 1952. La Congresul I al P.M.R. din februarie 1948, ea a fost vedeta care a rostit cuvântul de închidere, fiind realeasa atât în Biroul Politic, cât şi în Secretariat48.

Vasile Luca, colaboratorul apropiat al Anei Pauker din centrul de la Moscova, a fost cel de-al doilea membru al cvartetului conducător care a fost epurat împreună cu

ea. Născut Luka László în Transilvania, în 1898, era un etnic maghiar care din motive politice şi-a schimbat numele într-unul ce suna românește. S-a alăturat cauzei comuniste de foarte tânăr. După încorporarea Transilvaniei în România Mare, a aderat la micul P.C.R. Toate informaţiile disponibile cu privire la Luca arată că era relativ necultivat, dar extrem de plin de sine şi mândru de originile sale proletare, în ciuda faptului că afişa o cordialitate umilă. Aceste trăsături i-au servit bine în cadrul partidului. Luca a fost unul dintre cei mai abili intriganţi din P.C.R. şi un expert în manevre de culise. Datorită faptului că servise în Republica Ungară a lui Kun şi membrii minorităţilor etnice jucau pe atunci un rol atât de important în P.C.R., a fost promovat rapid şi s-a căutat recunoaşterea sa drept reprezentantul legitim al proletariatului transilvănean în conducerea partidului. A fost activ în organizaţia regională Braşov până la arestarea sa în 1924, iar apoi, după trei ani de închisoare, în Comitetul Central al P.C.R. din ilegalitate.

Luca a fost implicat în acerbele lupte fracţioniste din perioada 1928 – 1929, dar a reuşit să supravieţuiască şi să rămână în grupul conducător abandonându-i pe foştii săi colaboratori Elek Köblös, Eugen Rozvan şi Vitali Holostenko, precum şi pe protectorul său, Imre Aladár. A devenit din ce în ce mai activ în mişcarea sindicală şi a participat la pregătirile pentru greva de la Lupeni din 192949. Devotat în mod necondiţionat Cominternului, Luca a fost promovat în Comitetul Central după Congresul al V-lea al PC. R., atunci când partidul a fost bolşevizat complet. Arestat în 1933 şi eliberat în 1938, rearestat în 1938 şi întemniţat la Cernăuţi, el a rămas în U.R.S.S. după anexarea Bucovinei de Nord în iunie 1940. Ca un susţinător al concepţiei staliniste cu privire la naţionalitate, a adoptat curând cetăţenia sovietică şi a devenit ulterior deputat în Sovietul Suprem Ucrainean.

Alături de Pauker, Luca a condus emigraţia comunistă românească de la Moscova după 1940. A participat la înfiinţarea departamentului românesc la Radio Moscova şi la activităţile postului de transmisie al Cominternului, România Liberă. Cei mai mulţi dintre emigranţii politici influenţi din România erau implicaţi în aceste două operaţiuni de propagandă, inclusiv Leonte Răutu, Valter Roman, Zina Brâncu, Ana Pauker, Constantin Doncea, Dumitru Petrescu şi Alexandru Bârlădeanu. De asemenea, Luca a jucat un rol esenţial în îndoctrinarea prizonierilor de război români din U.R.S.S.50 După ce s-a întors în România împreună cu „tovarăşa Ana”, căreia îi era devotat, a promovat rapid spre vârful propagandei comuniste. Deşi nu era un orator înzestrat şi era dezavantajat de accentul său maghiar, s-a străduit din răsputeri să contribuie la subminarea firavei democraţii româneşti din vremea aceea, rostind nenumărate discursuri care condamnau forţele „reacţionare” şi cereau preluarea rapidă a puterii de către comunişti. Totuşi, în conversaţiile particulare cu Gheorghiu-Dej, Luca a criticat elita locală a partidului pentru faptul de a fi participat la lovitura de stat antifascistă de la 23 august 1944. După părerea sa, ar fi fost mai înţelept să se aştepte sosirea la Bucureşti a Armatei Roşii, care, susţinea el, ar fi adus direct P.C.R. la putere, evitând etapa colaborării cu forţele „burgheze”.

După cum am văzut, Ana Pauker şi Vasile Luca s-au asociat cu Gheorghiu-Dej şi cu grupul din închisori, mai întâi pentru lichidarea grupului Foriş-Koffler, iar apoi pentru eliminarea din partid a lui

Lucreţiu Pătrăşcanu. Aceste episoade reprezintă ilustrări perfecte ale dilemei etice a comunismului românesc, ale atmosferei dominate de intrigi, conspiraţii, insinuări, calomnii, răzbunări sângeroase şi nemiloase reglări de conturi. Oamenii care aparţinuseră anturajului

lui Gheorghiu-Dej la Doftana, Caransebeş şi Târgu-Jiu – Gheorghe Apostol, Nicolae Ceauşescu, Iosif Chişinevschi, Miron Constantinescu, Alexandru Drăghici, Teohari Georgescu, Alexandru Moghioroş, Iosif Rangheţ şi ceilalţi – au devenit maeştri în manipularea de tip bizantin şi au învăţat arta înscenărilor şi epurărilor staliniste.

Teohari Georgescu fusese unul dintre acoliţii lui Gheorghiu-Dej în campania din timpul războiului împotriva lui Foriş, dar a fost şi el epurat în 1952 ca făcând parte din facţiunea „antipartinică" a Anei Pauker. El nu fusese membru al „coaliţiei din emigraţie", dar Gheorghiu-Dej nu a uitat că în 1940 Cominternul sugerase numirea lui Georgescu drept secretar general ca o măsură de românizare a elitei P.C.R.51 Se pare că Georgescu a refuzat această promovare, dar făcea parte din stilul lui Gheorghiu-Dej să nu subestimeze riscul ca Moscova să joace cartea Georgescu împotriva sa. Merită să fie amintit acest lucru, deoarece există o tendinţă răspândită de a privi conflictul dintre Gheorghiu-Dej şi grupul Pauker-Luca-Georgescu ca fiind în principal de natură politică. De fapt, „grupul antipartinic" a fost mai degrabă o construcţie ulterioară decât o asociaţie de conspiratori care gândeau similar şi care intenţionau să-l detroneze pe Gheorghiu-Dej şi să urmeze o strategie politică alternativă „de dreapta". Mai mult, spre deosebire de Pauker şi Luca, Georgescu – un muncitor de origine etnică română – nu petrecuse anii războiului în exil în Uniunea Sovietică, ceea ce poate explica şi uşurinţa cu care Nicolae Ceauşescu l-a reabilitat politic şi i-a redat locul în Comitetul Central în 1972, evitând însă reevaluarea plenarei din mai iunie 1952, ce dusese la eliminarea „deviatorilor de dreapta" 52.

Epurarea grupului Pauker-Luca-Georgescu a fost pregătită cu minuţiozitate şi înfăptuită pas cu pas. Prestigiul politic al Anei Pauker se diminuase ca urmare a campaniei de „verificare" a tuturor membrilor de partid, în

urma căreia aproximativ 190.000 de „elemente exploatatoare şi duşmănoase” au fost date afară din partid – cam 20% din total – cu ocazia plenarei din 23 – 24 ianuarie 1950. Comunicatul oficial al acestei şedinţe şi revista Cominformului, *Pentru pace trainică, pentru democraţie populară*, au subliniat erorile comise în politica de recrutare a noilor membri în perioada 1945 – 1946, atunci când Ana Pauker şi Miron Constantinescu fuseseră responsabili pentru ceea ce jargonul marxist-leninist numeşte „construcţia de partid”. În acelaşi timp, epurările masive care au avut loc în Comitetul Democratic Evreiesc şi în Comitetul Maghiar (fronturi comuniste ale etnicilor evrei şi maghiari din România) sugerează aceeaşi politică de subminare a liderilor „moscoviţi”. În comploturile de tip bizantin care au devorat elita comunistă românească, internaţionalismul mistic al perioadei cominterniste a fost înlocuit treptat de o atitudine cinică, pragmatică, cosmetizată cu motive naţionaliste, chiar xenofobe. Gheorghiu-Dej şi acoliţii săi nu numai că au reflectat asupra antisemitismului lui Stalin, ci au şi jucat fără ezitare aceeaşi carte. Miza era puterea absolută, iar originea evreiască a rivalilor reprezenta un argument care putea fi folosit în faţa dictatorului sovietic.

Gheorghiu-Dej şi grupul său s-au folosit de alegerile locale şi de cele „parlamentare” din 1951 pentru a-şi întări poziţiile în aparatul de stat. Organizate sub sloganul „întărirea legăturilor partidului cu masele”, aceste alegeri i-au permis lui Gheorghiu-Dej să-şi impună protejaţi! în poziţii influente din administraţia locală de stat. Zâmbetele şi îmbrăţişările cordiale de la cea de-a 30-a aniversare a P.M.R. din mai 1951 nu au putut ascunde noua structură de putere: puţinele cuvinte de laudă adresate de Gheorghiu-Dej colegilor săi din Secretariat subliniau deteriorarea ireversibilă a poziţiei hegemonice pe care o deţinuseră până atunci. Acţiunea lui Gheorghiu-Dej

împotriva aşa-zisului grup Pauker-Luca-Georgescu a mers mână în mână cu intensificarea represiunii interne, cu dezvoltarea unui climat de suspiciune şi frică în interiorul partidului şi cu întărirea campaniei antiiugoslave, în special în paginile revistei *Pentru pace trainică, pentru democraţie populară*, care îşi avea sediul la Bucureşti, într-o clădire de pe strada Valeriu Branişte53.

Gheorghiu-Dej nu a făcut niciun pas fără să se consulte cu consilierii sovietici, care doreau ca în România să aibă loc o epurare după un scenariu similar cu epurarea lui Slănsky în Cehoslovacia lui Gottwald. Pătrăşcanu, la fel ca şi Gomułka, Rajk şi Rostov, fusese ales în primul stadiu al delirantelor atacuri împotriva deviaţiei „naţionalist-titoiste". După 1951, Stalin era din ce în ce mai convins că o enormă conspiraţie imperialist-sionistă ameninţa socialismul şi că partidele comuniste trebuiau, în consecinţă, să se debaraseze nu numai de „trădători", ci şi de toţi cei percepuţi ca ostili sau doar ca elemente şovăielnice „strecurate în rândurile partidului clasei muncitoare". Numirea lui Iosif Chişinevschi, care era total devotat lui Stalin şi Uniunii Sovietice, în funcţia de secretar al Comitetului Central şi în cea de şef al secţiei de cadre a acestuia constituie o dovadă a legăturii directe dintre manevrele lui Gheorghiu-Dej şi dorinţele lui Stalin.

Primul dintre „deviatori" care a fost lovit de valul epurării a fost Vasile Luca. La întrunirea Biroului Politic din 19 februarie 1952, Miron Constantinescu a prezentat un raport care îi acuza pe Luca şi pe colaboratorii săi din Ministerul de Finanţe şi de la Banca Naţională de activitate duşmănoasă şi de sabotaj. Luca a fost obligat să-şi facă o autocritică foarte radicală în legătură cu faptul că se opusese reformei monetare, care fusese oricum introdusă la 28 ianuarie. La Plenara Comitetului Central din 29 februarie – 1 martie 1952, Luca a fost acuzat de „deviaţie de dreapta" şi a fost creată o comisie pentru

investigarea „erorilor” comise la Ministerul de Finanţe şi la Banca Naţională.

Luca şi-a recunoscut greşeala de a nu fi demascat suficient de repede deviaţionismul de dreapta al subordonaţilor săi direcţi din cele două instituţii. Ana Pauker şi Teohari Georgescu, care au încercat să-l susţină pe Luca, au fost acuzaţi de ceea ce în argoul stalinist se numea „împăciuitorism”. În logica bolşevică, lipsa de vigilenţă însemna sprijin „obiectiv” oferit inamicului. Pe data de 8 martie 1952, Luca a fost, în consecinţă, demis de la Ministerul de Finanţe şi înlocuit cu Dumitru Petrescu. La şedinţa din 13 martie 1952, Luca, susţinut de Pauker şi Georgescu, a ripostat, retrăgându-şi declaraţiile prin care îşi recunoştea greşelile politice. Educaţi la şcoala Cominternului, Ana Pauker şi Vasile Luca ştiau foarte bine că nu era decât un singur pas de la autocritică la proces politic, aşa că au preferat să adopte o atitudine relativ ofensivă şi să-i sfideze pe foştii lor adulatori transformaţi în acuzatori54.

După această şedinţă, Gheorghiu-Dej, Miron Constantinescu, Iosif Chişinevschi şi Gheorghe Apostol au mers la Moscova pentru a discuta cu Stalin şi cu Molotov. Delegaţia română a explicat că la vârful P.M.R. fusese descoperită o deviaţie de dreapta şi că o comisie analiza greşelile celor acuzaţi55. Atunci când Stalin a întrebat cum s-a putut întâmpla aşa ceva, Constantinescu a făcut greşeala de a spune că Gheorghiu-Dej era un om sentimental, o formulare nefericită care îl va costa ulterior foarte mult. Pentru moment însă, Gheorghiu-Dej l-a însărcinat cu lansarea atacului împotriva deviatorilor la următoarea plenară56. Între timp, un grup de activişti de partid a tradus în limba rusă documentaţia pentru apropiata plenară a Comitetului Central57. Această documentaţie fusese, probabil, pregătită de Constantinescu şi Chişinevschi sub supravegherea

agenţilor sovietici, dintre care cei mai importanţi erau „consilierii” oficiali ai lui Gheorghiu-Dej, Mark Borisovici Mitin (redactorul-şef al revistei *Pentru pace trainică, pentru democraţie populară*), Nikolai Şutov şi Semion Kateline (58. Documentele au fost transmise la Moscova prin Ambasada Sovietică de la

Bucureşti. Alexandru Moghioroş, secretarul P.M.R. Însărcinat cu problemele organizatorice (a cărui soţie, Stela – născută Ester Radoşovetkaia –, era delegata P.C.R. pe lângă revista Cominformului, ce îşi avea sediul la Bucureşti), a detaliat acuzaţiile aduse deviatorilor într-un număr al revistei Cominformului59.

Momentul de apogeu din punct de vedere psihologic şi politic a fost atins la plenara din 26 – 27 mai 1952, în cadrul căreia „grupul Luca-Pauker-Georgescu” a fost desfiinţat în bloc. Luca a fost acuzat de atitudine antipartinică şi antistatală în pregătirea şi punerea în aplicare a reformei monetare, precum şi de promovarea unei linii antileniniste, contrare intereselor clasei muncitoare şi ţărănimii în privinţa cooperativelor. Alexandru Moghioroş a cerut demiterea sa din toate funcţiile şi „verificarea” sa de către Comisia Controlului de Partid60. Auzind acuzaţiile şi înţelegând foarte bine care îi va fi soarta, Luca a leşinat în mijlocul şedinţei61. Unii dintre colaboratorii săi – Alexandru Iacob şi Vasile Modoran, adjuncţii săi de la Ministerul de Finanţe, şi Aurel Vijoli, preşedintele Băncii Naţionale şi ministru adjunct la Finanţe – fuseseră deja eliberaţi din funcţii, arestaţi şi supuşi interogatoriilor62. Cât despre foştii protejaţi ai lui Luca din conducerea P.M.R.

— Alexandru Moghioroş, Alexandru Sencovici, Vasile Vaida, Ion Vinţe şi Iosif Rangheţ –, în loc să-l apere, aceştia au lovit fără milă în fostul lor idol.

Ca urmare, Luca a fost demis atât din funcţia de vicepremier, cât şi din cele de membru al Comitetului

Central şi al Biroului Organizatoric al acestuia. La scurt timp după plenara din mai, a fost arestat. După şase săptămâni de interogatorii, în urma promisiunii că va fi eliberat dacă îşi recunoaşte greşelile, a mărturisit cele mai bizare păcate şi cele mai teribile crime, inclusiv crima supremă în ochii ilegaliştilor din partid: complicitatea cu poliţia secretă burgheză[63]. Ca urmare a investigaţiilor Comisiei Controlului de Partid, a fost exclus din partid la plenara din 19 – 20 august 1953[64], a fost apoi judecat pe baza propriilor sale mărturisiri şi condamnat la moarte pe data de 10 octombrie 1954, sentinţă care i-a fost ulterior comutată în închisoare pe viaţă.

Disperat, Luca i-a scris lui Gheorghiu-Dej, negând că ar fi fost vinovat de crimele pentru care a fost acuzat. Nu este clar dacă Gheorghiu-Dej i-a răspuns vreodată, dar documentele de arhivă arată că acesta a citit cu atenţie memoriile, făcând sublinieri şi adăugând comentarii sarcastice pe marginea paginilor. De fapt, notele ironice ale lui Gheorghiu-Dej apar, cu aproximaţie, în dreptul fiecărui paragraf al memoriilor lui Luca[65]. Luca a murit în închisoarea de la Aiud pe 23 iulie 1963[66]. Reabilitarea sa de către Nicolae Ceauşescu în 1968 a venit prea târziu, dar, cel puţin, au putut beneficia de aceasta celelalte persoane implicate în căderea lui[67].

Teohari Georgescu a fost acuzat la plenara din 26 – 27 martie de atitudine conciliatoare faţă de deviaţia lui Luca, precum şi de lipsă de combativitate faţă de duşmanul de clasă şi de lipsă de vigilenţă revoluţionară. În consecinţă, a fost demis din toate funcţiile pe care le deţinea în aparatul de partid şi de stat – ministru de Interne şi vicepremier, precum şi membru al Secretariatului, al Biroului Politic şi al Biroului Organizatoric – şi trimis la „munca de jos”.

Ana Pauker, considerată odată Pasionaria comunismului balcanic, a fost şi ea demisă din Biroul

Politic şi din Secretariat ca fiind vinovată de tolerarea şi încurajarea deviaţiei lui Luca şi Georgescu. Comunicatul plenarei o condamna pentru faptul că a permis elementelor compromise politic – precum foştii fascişti – să intre în partid, iar sioniştilor le-a dat voie să emigreze în Israel. A fost acuzată simultan de „deviaţie de dreapta" şi de „deviaţie de stânga", pentru că, pe de o parte, neglijase înfiinţarea de noi gospodării colective şi îi tolerase pe chiaburi, iar pe de altă parte, încălcase principiul aderării libere a ţăranilor la gospodăriile colective. Cei trei „deviatori de dreapta" au fost găsiţi vinovaţi de nereuşitele din politica economică a României, conform unui vechi procedeu – folosit şi în celelalte ţări comuniste – de a pune eşecurile diverselor politici pe seama facţiunii învinse68.

La această plenară din 26 – 27 mai a fost ales un nou Birou Politic, alcătuit în principal din susţinători fără rezerve ai secretarului general. În afară de Gheorghiu-Dej, din Olimpul comunismului românesc făceau acum parte Alexandru Moghioroş, Iosif Chişinevschi, Miron Constantinescu, Gheorghe Apostol, Chivu Stoica, Emil Bodnăraş, Petre Borilă şi Constantin Pârvulescu. Succesorul lui Teohari Georgescu la Ministerul de Interne, Alexandru Drăghici, a fost ales membru supleant al Biroului Politic, ca şi Dumitru Coliu şi Nicolae Ceauşescu, acesta din urmă fiind promovat acum pentru prima dată în eşaloanele superioare ale partidului. În acelaşi timp, Biroul Organizatoric al Comitetului Central – un organism tranzitoriu creat în 1950 – a fost restructurat. Noii membri ai acestuia erau Alexandru Moghioroş, Gheorghe Apostol, Chivu Stoica, Ana Pauker, Leonte Răutu, Gheorghe Florescu (pe atunci prim-secretar al U.T.C.), Sorin Toma (redactorul-şef al cotidianului partidului, *Scânteia*), Liuba Chişinevschi şi Nicolae Ceauşescu.

După plenara din mai, „deviatorii oportunişti de dreapta" au fost eliminaţi sistematic din istoria oficială a

partidului comunist, în ciuda faptului că Pauker şi-a mai păstrat pentru o vreme poziţia în

Biroul Organizatoric. Cărţile care conţineau biografiile sau fotografiile lor au fost retrase din circulaţie şi tot ceea ce scriseseră sau semnaseră vreodată a fost eliminat din orice bibliografie folosită în propaganda de partid[69]. Pentru a preîntâmpina, probabil, eventualele acuzaţii de antisemitism sau antisovietism, pe data de 5 iulie Pauker a fost înlocuită din funcţia de ministru de Externe cu Simion Bughici, fostul ambasador la Moscova, un militant evreu care petrecuse perioada războiului în lagărul de la Vapniarka, în Transnistria. Ea a pierdut toate poziţiile deţinute în nomenclatură pe data de 12 septembrie 1952, atunci când a fost demisă din funcţia de vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri. După o perioadă de interogatorii, a fost arestată împreună cu Teohari Georgescu pe 18 februarie 1953, însă a fost eliberată la sfârşitul lui martie, după moartea lui Stalin. Cu toate acestea, cazul ei nu a fost lăsat deoparte: plenara din 19 – 20 august 1953, care îl eliminase pe Luca, a înfiinţat o comisie de partid pentru a ancheta activităţile antipartinice şi antistatale ale lui Pauker[70]. Se spune că înainte de a fi eliberată, atunci când a aflat despre moartea lui Stalin de la Alexandru Moghioroş, Pauker a început să plângă, dar Moghioroş i-a spus că nu ar trebui să plângă, pentru că, dacă Stalin ar mai fi fost în viaţă, ea ar fi moartă[71].

În continuare, Pauker a trăit la Bucureşti, ducând o existenţă marginală, pasivă, sub permanentă supraveghere. După februarie 1954, i s-a îngăduit să stea împreună cu familia şi să-şi câştige existenţa făcând traduceri din limba rusă pentru Editura Politică, editura oficială a partidului[72]. În urma anchetei, a fost exclusă din partid pe data de 11 mai 1954[73]. Până la moartea sa, survenită în 1960, a fost atacată periodic de conducătorii

şi propagandiştii partidului[74] şi nu a mai fost reprimită în partid. Cât despre Teohari Georgescu, deşi s-a recunoscut vinovat de toate acuzaţiile care i s-au adus[75], a fost eliberat din închisoare şi lăsat să se întoarcă la meseria sa iniţială de muncitor tipograf. După moartea lui Gheorghiu-Dej, a fost numit director al principalei întreprinderi tipografice din Bucureşti, întreprinderea „13 Decembrie". La Conferinţa Naţională a partidului din 1972, Georgescu a fost numit membru supleant al Comitetului Central, un triumf efemer asupra defunctului lider care îi ruinase cariera cu douăzeci de ani în urmă.

Privind retrospectiv, epurarea din mai iunie 1952 a „facţiunii Pauker-Luca-Georgescu" apare ca fiind prima încercare a elitei staliniste naţionale de a dobândi coeziunea prin eliminarea grupului sprijinit de Moscova şi condus de Ana Pauker şi Vasile Luca. Însă, la vremea respectivă, nu aceasta a fost percepţia aparatului de partid[76]. Consilierii sovietici au jucat un rol esenţial în pregătirea a ceea ce s-a dovedit în final a fi o lovitură intrapartinică[77]. Era puţin probabil ca Gheorghiu-Dej şi complicii săi – printre care se numărau Iosif Roitman-Chişinevschi, mâna dreaptă a Moscovei în România, şi oameni cu atitudini prosovietice impecabile, ca Leonte Răutu (Lev Oigenstein), Petre Borilă (Iordan Dragan Rusev) şi Miron Constantinescu – să-şi exprime tendinţele „autonomiste" într-o conjunctură în care Stalin era preocupat de „naţionalismul burghez" şi de „cosmopolitismul dezrădăcinat". La urma urmei, la şedinţa Cominformului din 1949, Gheorghiu-Dej a fost cel ales de Stalin să rostească infamul discurs despre Partidul Comunist din Iugoslavia aflat „în mâinile unor asasini şi spioni" [78]. Prin urmare, eliminarea în 1952 a grupului Pauker-Luca nu a reprezentat în niciun caz un semn prevestitor al comunismului naţional *in statu nascendi*, ci a fost mai degrabă încercarea, încununată de succes, a lui

Gheorghiu-Dej şi a facţiunii sale de a se folosi de fantasmele paranoice ale lui Stalin pentru a-şi consolida controlul asupra aparatului P.C.R. şi pentru a pune capăt tendinţelor centrifuge ale „dualităţii puterii”.

În acest sens, Gheorghiu-Dej a ştiut cum să câştige sprijinul unui nucleu important de comunişti cunoscuţi pentru legăturile lor solide cu Kremlinul, dintre care rolul cel mai important l-a avut Iosif Chişinevschi. De asemenea, faptul că în aparatul de partid comunişti de origine evreiască precum Chişinevschi şi Leonte Răutu – un Jdanov al culturii române – au avut poziţii-cheie şi că succesorul lui Pauker la Ministerul de Externe a fost Simion Bughici, evreu şi el, arată că eliminarea grupului Pauker-Luca-Georgescu a fost rezultatul unei lupte pentru puterea absolută, şi nu o „purificare” etnică a partidului. Totuşi, Gheorghiu-Dej a ştiut cum să se folosească de campania antisemită care începuse în U.R.S.S. în 1952. Era de neconceput ca o orientare „autonomistă” să apară într-o ţară-satelit în timpul Războiului Rece şi ar fi fost cu atât mai ieşit din comun ca aceasta să vină din partea uneia dintre cele mai înregimentate elite staliniste din Europa de Est. Cu alte cuvinte, căderea Anei Pauker nu a avut loc numai sau în primul rând din cauza manevrelor abile ale lui Gheorghiu-Dej – după cum ar vrea să ne convingă unele romane publicate în România în anii ’8079 –, ci, înainte de toate, a deciziei lui Stalin de a iniţia o importantă epurare politică în România.

Desemnarea lui Pauker ca victimă a unui proces-spectacol a fost un dar ceresc pentru Gheorghiu-Dej şi subordonaţii săi. Psihologic, ei nutreau de multă vreme resentimente faţă de purtarea arogantă a „moscoviţilor” şi s-au oferit cu bucurie să participe la anihilarea acestora. Ulterior, la o şedinţă a Biroului Politic, ţinută pe data de 29 noiembrie 1961, Gheorghiu-Dej a oferit propria-i interpretare privind expulzarea Anei Pauker şi a acoliţilor

ei. El şi-a amintit că în februarie 1947, atunci când Stalin îl primise împreună cu Pauker, dictatorul sovietic le-a spus că auzise un zvon potrivit căruia unii credeau că cei ce nu erau de origine română, adică Pauker şi Luca, nu ar trebui să deţină funcţii de conducere în P.C.R. în această privinţă, Stalin l-a avertizat pe Gheorghiu-Dej că P.C.R. nu trebuie transformat dintr-un „partid de clasă într-un partid de rasă". Stenogramele sovietice ale acestei întâlniri confirmă această parte a povestirii lui Gheorghiu-Dej80. Totuşi, Gheorghiu-Dej a adăugat că, două zile mai târziu, când Pauker se întorsese deja la Bucureşti, Stalin l-a convocat din nou, de data aceasta singur, şi i-a spus că ar trebui să scape de oricine îi stătea în cale81.

Dacă staliniştii naţionali au fost primii beneficiari ai acestei acţiuni împotriva „facţiunii internaţionaliste" din P.C.R., ei nu au fost nici iniţiatorii şi nici arhitecţii săi. Prinşi în egală măsură în acelaşi mecanism pervers al autoumilirii ca şi colegii lor polonezi sau maghiari, staliniştii români – Gheorghiu-Dej, Chişinevschi şi Ceauşescu, la fel de mult ca Ana Pauker şi Vasile Luca – au fost făptuitorii voluntari ai proiectelor lui Stalin. Lor le-a îngăduit dictatorul sovietic să-şi câştige autonomia, dar nu faţă de centru, ci faţă de o altă generaţie de agenţi ai centrului. Desigur, a fost un moment de emancipare, dar, aşa cum îşi mai amintesc încă cei care au căzut victime campaniei represive din 1952 – militari, studenţi şi intelectuali –, el a însemnat doar că Moscova a confirmat maturizarea unei noi elite staliniste în România. Aceasta nu înseamnă însă că viziunile strategice ale celor două facţiuni rivale se identificau în totalitate: în biografia Anei Pauker de Robert Levy se arată că, pe lângă elementele personale, conflictul dintre Pauker şi Luca, pe de o parte, şi Dej împreună cu susţinătorii săi, pe de altă parte, a evoluat în jurul unor probleme tactice arzătoare, cum ar fi ritmul colectivizării, reformele fiscale şi financiare şi chiar

luări de poziţie faţă de Pătrăşcanu.

În cazul Anei Pauker, este demn de menţionat că a respins linia antisemită primitivă susţinută de Dej, Chişinevschi şi de acoliţii acestora şi că a dat dovadă de o relativă deschidere faţă de emigraţia evreilor în Israel. În acelaşi timp, ea s-a numărat în mod clar printre arhitecţii preluării puterii de către comunişti şi ai impunerii asupra poporului român a unui sistem pe care acesta nici nu l-a dorit şi nici nu l-a acceptat vreodată cu adevărat.

Istoria grupurilor staliniste conducătoare din diverse alte ţări din Europa Centrală şi de Est este surprinzător de asemănătoare. Există acelaşi sentiment al predestinării politice, aceeaşi lipsă de interes pentru valorile naţionale, aceeaşi obedienţă faţă de Kremlin. Fascinantele interviuri ale polonezei Teresa Torańska cu Edward Ochab, Roman Werfel, Stefan Staszewski şi, mai ales, cu Jakub Berman nu lasă nicio îndoială în privinţa servilismului total al elitelor staliniste din Europa de Est faţă de Moscova82. Mai mult, se pot observa nu numai similitudini psihologice, ci şi biografice. Ana Pauker, Rudolf Slanskÿ, Bedfich Geminder şi, într-o anumită măsură, László Rajk şi Władisław Gomułka fuseseră cu toţii complicii convertirii Cominternului într-o anexă a politicii externe a Kremlinului şi cu toţii îmbrăţişaseră mitul genialităţii lui Stalin şi al primatului sovietic în comunismul mondial.

Istoria politică a stalinismului românesc indică aceeaşi structură conspirativă, hipercentralizată şi autoritar-militaristă care a caracterizat conducerile din celelalte ţări comuniste. A existat aceeaşi dorinţă de a-l imita pe Stalin din partea secretarului general (Gheorghiu-Dej) şi a ideologului-şef (Leonte Răutu), aceeaşi rusificare a culturii naţionale pentru a obţine completa înregimentare ideologică, aceeaşi folosire a agenţilor sovietici (Iosif Chişinevschi, Petre Borilă) de către liderii de la vârf pentru a-şi supraveghea colegii şi pentru a

raporta cu conştiinciozitate „protectorilor” sovietici despre comportamentul acestora, acelaşi efort de creare a statului terorist-poliţienesc şi aceeaşi mobilizare de masă mecanică, bazată pe venerarea superstiţioasă a Uniunii Sovietice şi a lui Stalin.

Întărirea cu succes a disciplinei de partid şi reorganizarea structurală a acestuia, care a adus o nouă generaţie de cadre în aparat, l-au ajutat pe Gheorghiu-Dej să-şi consolideze şi mai mult puterea. Şi cariera politică a lui Ceauşescu a beneficiat de pe urma acestor schimbări. În aprilie 1954, Gheorghiu-Dej a iniţiat o redistribuire a puterii pentru a evita ca Moscova să-i impună României schimbări similare celor dictate Ungariei, unde Mátyás Rákosi a fost obligat să-l coopteze în procesul de luare a deciziilor pe reformistul Imre Nagy. La Congresul al II-lea al P.M.R., ţinut în decembrie 1955, Gheorghiu-Dej a devenit liderul de necontestat al partidului. La acest congres, Ceauşescu a prezentat un raport privind modificarea statutului partidului – primul său discurs politic major. Cu această ocazie, el a menţionat următoarele ca fiind principalele sale convingeri: păstrarea unităţii de monolit a partidului, „alianţa de nezdruncinat cu Uniunea Sovietică” şi „doctrina glorioasă, invincibilă a lui Marx, Engels, Lenin şi Stalin” 83.

CAPITOLUL 5

Undele de şoc ale Congresului al XX-lea al P.C.U.S., 1957 – 1960

Destalinizarea nu a început cu denunţarea lui Stalin de către Hruşciov la începutul lui 1956. Primul şi, totodată, cel mai important act al destalinizării l-a reprezentat moartea lui Stalin.

Robert C. Tucker, *The Soviet Political Mind*

Moartea lui Stalin a produs confuzie în rândul elitelor conducătoare ale U.R.S.S. şi ale sateliţilor acesteia. Climatul politic preponderent a fost definit cu ajutorul unei

metafore literare, „dezgheţul”. A fost introdus conceptul de *nou curs*. În perioada martie-septembrie 1953, urmaşii lui Stalin au făcut mari eforturi pentru a limita teroarea de masă, i-au asigurat pe oameni că nu se pregăteau alte epurări şi au redus simţitor retorica antioccidentală şi antititoistă. Miturile staliniste dominante au început să se deteriorareze. Dogmei mumificate a internaţionalismului monolitic i s-a opus, treptat, mândria naţiunilor subordonate, iar scepticismul i-a afectat până şi pe membrii aparatului de partid, scheletul instituţional al ordinii sociale totalitare. Competiţia pentru putere dintre facţiunile rivale de la Kremlin a dus, printre altele, la expulzarea şi uciderea fostului şef al Ministerului Securităţii Statului (M.G.B.) al U.R.S.S., mareşalul Lavrenti Pavloviei Beria.

Faptul că epoca fricii universale luase în cele din urmă sfârşit a fost subliniat de eliberarea supravieţuitorilor din grupul doctorilor ce fuseseră arestaţi cu puţin înainte de moartea lui Stalin, un gest de clemenţă atribuit, printr-o publicitate oficială susţinută, lui Beria, care fusese cel mai de încredere locotenent al lui Stalin, dar care căuta să se prezinte acum ca apărătorul proaspăt redescoperitei legalităţi socialiste1. Dacă lucrurile au stat într-adevăr aşa, rolul pe care l-a jucat în destalinizare a fost unul dintre cele mai bine păzite secrete ale Kremlinului. Imaginea sa publică, atât în U.R.S.S., cât şi în afară, s-a caracterizat prin cruzime, sadism şi dispreţ total pentru orice aducea a participare democratică şi drepturi civile. Prin urmare, cei din blocul sovietic au primit cu imensă bucurie şi cu mari speranţe veştile referitoare la excluderea, arestul, procesul şi execuţia lui Beria (iunie decembrie 1953) 2.

În orice caz, ştirile privind eliberarea din închisoare a doctorilor de la Kremlin în aprilie 1953 şi eliberarea din Gulag a sute de mii de prizonieri reprezentau semnale

încurajatoare ale începutului „dezgheţului”. Valul de reabilitări politice de după 1954 şi reafirmarea, mai degrabă demagogică la început, a de mult uitatelor „norme leniniste ale vieţii de partid” au dus la creşterea aşteptărilor pentru schimbare, nu numai în U.R.S.S., ci şi în ţările-satelit. Beria şi asasinii săi de la M.G.B. erau ţapii ispăşitori perfecţi, iar „conducerea colectivă” a lui Malenkov şi Hruşciov s-a folosit de lichidarea lor pentru a-şi reafirma propriul angajament pentru relaxare politică internă, condiţii de viaţă mai bune pentru poporul sovietic şi relaţii mai bune în interiorul blocului sovietic. Sinistra influenţă a lui Beria asupra lui Stalin, în special în ultimii ani de viaţă ai tiranului, a fost invocată ca o explicaţie pentru cele mai strigătoare la cer acţiuni întreprinse între 1948 şi 1953, inclusiv pentru ruptura cu Iugoslavia, procesele-spectacol din democraţiile populare şi violentele campanii antisemite care avuseseră loc. Cominformul, cândva atotputernic, a început să se destrame, iar periodicul său, *Pentru pace trainică, pentru democraţie populară*, s-a cufundat într-o binemeritată uitare3. Diminuarea şi chiar dispariţia retoricii antiiugoslave după 1953 şi, după 1954, începutul reconcilierii sovieto-iugoslave au semnalat faptul că un nou sistem de relaţii se forma nu numai în interiorul blocului, ci şi în mişcarea comunistă mondială. La urma urmei, principalul motiv al disputei dintre Moscova şi Belgrad a fost respingerea de către Tito a pretenţiilor lui Stalin de a avea controlul absolut asupra noilor regimuri leniniste din Europa Centrală şi de Est. Atacul propagandistic violent asupra revizionismului titoist, care a fost considerat până în 1953 un cal troian imperialist în chiar inima sistemului socialist, a fost înlocuit de discuţii despre coexistenţă paşnică în politica internaţională şi democratizare internă bazată pe conducere colectivă.

Revolta de la Berlin din iunie 1953, declanşată de

mărirea normelor de producţie în construcţii, a fost primul episod dintr-o serie de evenimente care urmau să ducă la dezintegrarea imaginii monolitice, omogene a blocului sovietic. Mişcarea antitotalitară a muncitorilor din Berlin, înecată în sânge de poliţia est-germană, susţinută de forţele sovietice, a atras atenţia Vestului asupra fenomenelor centrifuge din lumea comunistă şi a contribuit la trezirea intelighenţiei liberale occidentale din frivola ei lună de miere cu pseudoumanismul stalinist şi la recunoaşterea esenţei teroriste a stalinismului. Totuşi, aceasta nu a însemnat recunoaşterea faptului că sistemele leniniste erau corupte prin însăşi natura lor şi incapabile să se reformeze radical. S-au cerut reînnoirea marxismului şi redescoperirea dimensiunii emancipat oare a socialismului. Numirea lui Imre Nagy ca prim-ministru al Ungariei în iunie 1953, programul său politic moderat, îngrădirea influenţei lui Mátyás Rákosi în cadrul conducerii maghiare, deschiderea U.R.S.S. către Vest după 1955 şi începerea procesului de reabilitare a unora dintre cele mai importante victime comuniste ale represiunii staliniste erau, fără îndoială, menite să încurajeze iluzia că sistemul putea fi reformat de la vârf prin extirparea tumorii maligne a stalinismului şi prin revenirea la impulsul umanist original al socialismului marxist.

Renunţarea la lozincile antititoiste i-a bulversat pe zeloţi şi a încurajat minţile critice. Dacă toate acuzaţiile împotriva iugoslavilor sau dovedit a fi fabricate, atunci meritau să fie reconsiderate înseşi fundamentele organizării instituţionale a regimurilor leniniste. Poate că, în ciuda menţinerii dogmei la nivel oficial, partidul nu a avut întotdeauna dreptate, iar liderii săi, micii Stalini locali, poate că greşiseră la fel de mult ca şi protectorul lor de la Kremlin.

Pe scurt, perioada dintre 1953 şi 1956 a coincis cu disoluţia dramatică a mitului lui Stalin şi cu începutul

căutărilor unor modele socialiste alternative. Mai puternică în Ungaria, Polonia, Cehoslovacia, dar prezentă şi în România, R.D.G. şi chiar în U.R.S.S., tentaţia socialismului democratic a afectat un segment semnificativ al inteligheţiei. Aşa cum au admis autori precum filosoful polonez Leszek Kołakowski, fizicianul est-german Robert Havemann şi gânditorul comunist austriac Ernst Fischer, această ruptură cu credinţa stalinistă echivala cu trezirea dintr-o letargie dogmatică. Nucleele de opoziţie intelectuală plecau de la aceleaşi valori pe care se baza, în mod teoretic, şi sistemul, dar care fuseseră batjocorite în mod cinic de către realitatea vieţii politice. Revizionismul reprezenta expresia articulată a revoltei pe care o resimţiseră mulţi dintre intelectualii marxişti înregimentaţi faţă de prăpastia dintre idealurile proclamate şi practică. Mai mult, mediul internaţional era în schimbare: spiritul Genevei, numit astfel după locul conferinţei la vârf din iulie 1955, promisa cooperare paşnică dintre Est şi Vest, neutralitatea Austriei şi retragerea trupelor sovietice din zona de ocupaţie rusească din acea ţară, în conformitate cu tratatul de pace semnat pe 15 mai 1955, au crescut aşteptările unor ţări ca Ungaria, România şi Polonia. Dar rezultatul luptelor pentru putere dintre staliniştii şi antistaliniştii de la Kremlin era departe de a fi clar, iar ca urmare a acestei situaţii politice şi ideologice complicate au apărut probleme semnificative. În plus, în ciuda succesului său din 1955, când l-a destituit pe Malenkov din funcţia de prim-ministru, Nikita Hruşciov, care devenise susţinătorul fervent al forţelor antistaliniste din Prezidiul P.C.U.S., nu putea conta pe majoritatea colegilor săi. Molotov, Kaganovici, Malenkov, Voroşilov şi alţi adepţi ai liniei dure controlau încă sectoare-cheie ale partidului şi guvernului şi nutreau resentimente adânci faţă de eforturile de demascare a crimelor staliniste.

În 1955, Imre Nagy a fost obligat să se retragă din

funcţia de premier al Ungariei, iar Rákosi şi staliniştii săi incorigibili păreau să-şi recâştige influenţa politică pierdută. În realitate însă, victoria lor a fost de scurtă durată: duhul fusese eliberat din sticlă, intelectualii şi studenţii maghiari înţeleseseră că Moscova nu-i va susţine necondiţionat pe vechii lideri stalinişti, iar mitul infailibilităţii partidului fusese sfărâmat. Lupta pentru reabilitarea lui László Rajk şi a celorlalte victime ale răkosismului era în plină desfăşurare, fiind favorizată de încălzirea relaţiilor dintre liderii sovietici şi Tito. La urma urmei, Rajk fusese executat în 1949, sub acuzaţia că era spionul lui Tito şi, implicit, un agent al Occidentului imperialist. Acum, când Tito era sărbătorit ca un tovarăş comunist, nu mai exista niciun motiv pentru menţinerea vechilor acuzaţii de la procesul împotriva lui Rajk. Panica, teama şi insecuritatea se răspândeau rapid printre eşaloanele staliniste de la vârful partidelor din Europa Centrală şi de Est.

Liderii comunişti români au înţeles că vremurile se schimbau şi că vechile metode trebuiau revizuite radical şi, prin urmare, a fost iniţiată o anumită relaxare a politicii interne după 1953. Una dintre primele măsuri luate a fost decizia de a pune capăt construcţiei canalului dintre Dunăre şi Marea Neagră, o întreprindere enormă, impusă de Stalin, care se potrivise cu politica de represiune a lui Gheorghiu-Dej4. În timpul Plenarei Comitetului Central din 19 – 20 august 1953, sub influenţa noului curs şi a retoricii sovietice poststaliniste, Gheorghiu-Dej a criticat încercările de a promova cultul personalităţii, părerea lui fiind că Secţia de Agitaţie şi Propagandă a partidului trebuia să se concentreze asupra meritelor conducerii ca un organism colectiv, şi nu să idealizeze un singur individ. A fost criticat şi accentul exagerat pus pe industria grea în detrimentul bunurilor de consum, iar Gheorghiu-Dej a insistat asupra necesităţii de a se concentra asupra

creşterii standardului de viaţă al populaţiei. Puteau fi distribuite sume mai mari de la bugetul de stat industriilor producătoare de bunuri de consum, a anunţat Gheorghiu-Dej, urmând linia lui Malenkov din U.R.S.S.5

La Festivalul Mondial al Tineretului din vara anului 1953, regimul a făcut tot ce a putut pentru a prezenta imaginea unei generaţii vesele şi entuziaste de tineri români, iar cantităţi imense de mărfuri au fost expuse în magazine, spre uimirea românilor, care de ani de zile nici nu visaseră la aşa ceva. Oamenii îşi vor aminti festivalul ca pe o prezenţă occidentală trecătoare pe străzile Bucureştiului, prin vizibilitatea redusă a forţelor poliţieneşti şi prin parţială liberalizare culturală. În 1955, Miron Constantinescu a fost numit viceprim-ministru însărcinat cu problemele culturale şi intelectuale, pierzându-şi astfel poziţia de preşedinte al importantului Comitet de Stat al Planificării (C.S.P.) 6. Numirea sa a coincis, de fapt, cu o deschidere faţă de intelectualii influenţi care fuseseră îndelung persecutaţi sau reduşi la tăcere în timpul jdanovşcinei din România7. Mai mult, în 1955 a fost introdusă o politică mai permisivă în privinţa admiterii la facultate, noile reglementări moderând oarecum duritatea sistemului restrictiv bazat pe promovarea celor care proveneau din familii muncitoreşti. Totuşi, nu au fost desfiinţate cotele alocate în conformitate cu „originea socială”, care îi dezavantajau pe candidaţii provenind din familii intelectuale, „burgheze” sau din familii de „chiaburi”.

Congresul al II-lea al P.M.R. fusese programat iniţial pentru anul 1954, la şase ani după cel precedent, dar a fost amânat de câteva ori8, în aprilie 1954, după cum am văzut, în urma unui proces înscenat, Gheorghiu-Dej a obţinut executarea lui Lucreţiu Pătrăşcanu, cel care îi putea provoca prăbuşirea politică şi era rivalul său potenţial9. Pentru a emula, în aparenţă, schimbările de la

Moscova, la Plenara Comitetului Central din 19 aprilie 1954, a fost instituită o mult lăudată „conducere colectivă”. Poziţia de secretar general a fost înlocuită cu un Secretariat format din patru membri, condus de un prim-secretar. Gheorghiu-Dej, imitându-l pe Malenkov, a devenit prim-ministru, poziţie pe care a deţinut-o până în octombrie 1955, când, înţelegând că sursa puterii era în continuare Secretariatul Comitetului Central, a preluat funcţia de prim-secretar (care era titlul purtat de Hruşciov în U.R.S.S.). În perioada aprilie 1954 – octombrie 1955, Gheorghe Apostol, omul de încredere al lui Gheorghiu-Dej, a deţinut poziţia de prim-secretar.

Este semnificativ faptul că, până în acel moment, cele mai importante poziţii deţinute de Apostol fuseseră la sindicate sau în guvern. Prin urmare, el nu avea nicio bază de putere în cadrul birocraţiei partidului, rolul său principal fiind acela de a crea aparenţa unei împărţiri a puterii la vârful P.M.R. Pe de altă parte, după cum susţin unii foşti aparatciki comunişti, Apostol a jucat un rol-cheie în reorientarea propagandei de partid într-o direcţie mai puţin dogmatică10. Cu toate acestea, tot ceea ce ştim despre Gheorghe Apostol sugerează că era servitorul credincios al stăpânului său şi că orice iniţiativă semnificativă a sa implica, probabil, consultarea şi obţinerea aprobării lui Gheorghiu-Dej. După cum s-a menţionat, plenara din aprilie 1954 a avut loc la două zile după executarea lui Pătrăşcanu, ceea ce arată că Gheorghiu-Dej a avut grijă să elimine orice posibil adversar capabil să introducă o reală liberalizare la timpul potrivit. Printre secretarii Comitetului Central nou-promovaţi la această plenară erau Nicolae Ceauşescu – care a devenit şi membru supleant al Biroului Politic, ce, altfel, rămăsese neschimbat – şi Alexandru Drăghici11.

Congresul al II-lea al P.M.R. s-a ţinut pe 23 – 28 decembrie 1955, la scurtă vreme după admiterea României

în Organizaţia Naţiunilor Unite împreună cu Bulgaria şi Ungaria, alte două ţări foste aliate ale Germaniei naziste, eveniment care a avut loc pe 14 decembrie 1955. La congres au participat figuri importante ale comunismului mondial, precum Alexei Kiricenko, prim-secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist Ucrainean şi membru în Prezidiul P.C.U.S., mareşalul Ciu De, viceprim-ministru al Republicii Populare Chineze şi secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist Chinez, Dolores Ibárruri, secretar general al Partidului Comunist Spaniol în exil, Mátyás Rákosi, prim-secretar al Partidului Comunist Ungar, şi Todor Jivkov, prim-secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist Bulgar12. Un subcomitet, format din Gheorghiu-Dej, Iosif Chişinevschi, Miron Constantinescu şi Leonte Răutu, a pregătit raportul politic al Comitetului Central, care nu propunea nicio inovaţie ideologică13.

De la eliminarea „deviatorilor de dreapta" în 1952, Gheorghiu-Dej l-a considerat pe Iosif Chişinevschi colaboratorul său cel mai apropiat şi mai devotat. Ca dovadă a acestei relaţii speciale stă faptul că sarcina lui Chişinevschi în Secretariat includea şi supravegherea cadrelor şi a „organelor speciale" (Securitatea, justiţia, miliţia şi procuratura). Probabil că principalul susţinător al lui Ceauşescu în numirea acestuia ca secretar însărcinat cu organizaţiile şi aparatul de partid a fost Chişinevschi14.

Noul Birou Politic era compus din toţi membrii vechi, Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica, Iosif Chişinevschi, Gheorghe Apostol, Alexandru Moghioroş, Emil Bodnăraş, Miron Constantinescu şi Constantin Pârvulescu, la care se adăugau trei noi membri, ce vor juca roluri importante în următoarea perioadă: Petre Borilă, Alexandru Drăghici şi Nicolae Ceauşescu15. Ca o dovadă a avansării sale, lui Ceauşescu i-a fost încredinţată prezentarea raportului privind statutul partidului, în care, deloc surprinzător,

acesta a subliniat tradiţionalele teme leniniste privind „centralismul democratic” şi „internaţionalismul socialist”. Promovarea lui Drăghici a fost un semn clar că Ministerul de Interne, adică Securitatea, va continua să joace un rol esenţial ca „scutul şi sabia” regimului. Cât despre Borilă, acesta era un stalinist învederat, care fusese comisar în Brigăzile Internaţionale în timpul Războiului Civil din Spania şi care avea contacte excelente la Moscova, foarte utile în vremurile din ce în ce mai nesigure ce urmau să vină.

Comuniştii români şi Congresul al XX-lea al P.C.U.S.

Schimbările care începuseră deja după moartea lui Stalin au fost accelerate de faimosul Congres al XX-lea al P.C.U.S., în timpul căruia, la 25 februarie 1956, Nikita Hruşciov a denunţat crimele lui Stalin în faţa unui auditoriu stupefiat, referindu-se în special la persecuţia cadrelor de partid şi din guvern, la distrugerea Statului-Major şi a corpului ofiţeresc al Armatei Roşii, la lipsa de pregătire în faţa atacului lui Hitler din iunie 1941 şi la şocanta „afacere Leningrad”. Aceste fapte fuseseră făcute publice de multă vreme de către Troţki, Boris Souvarine, Bertram Wolfe şi de către alţi antistalinişti şi erau bine cunoscute în Occident. Noutatea însă consta în faptul că atrocităţile lui Stalin (în realitate, numai o parte dintre ele, din moment ce Hruşciov nu a amintit de ororile colectivizării, de farsele judiciare din anii ’30, inclusiv de cele trei procese-spectacol de la Moscova, sau de exterminarea foştilor membri ai Comitetului Evreiesc Antifascist) nu mai fuseseră recunoscute, fără a mai vorbi de asumarea responsabilităţii pentru ele, din perspectiva oficială comunistă. Însă Hruşciov – care, în poziţia sa de prim-secretar al Comitetului Central al P.C.U.S., reprezenta instanţa cu cea mai mare autoritate a comunismului mondial – a denunţat păcate ce erau, teoretic, de neiertat din punctul de vedere leninist.

În „raportul secret” (scris de o comisie condusă de veteranul ideolog al partidului Piotr Pospelov), Hruşciov a recunoscut şi existenţa, îndelung negată, a „testamentului” lui Lenin, care avertiza partidul în privinţa lui Stalin. Ceea ce liderii sovietici s-au limitat să denumească drept „cult al personalităţii” lui Stalin era însă consecinţa tragică, dar logică a unui sistem inuman, bazat pe instituţii despotic-autoritare, ostile structural regulilor democraţiei tradiţionale, a unei ordini sociale în care teroarea ideologică şi poliţienească reprezenta principala sursă de legitimare politică şi reproducere economică, politică, socială şi culturală16. În mod logic, Congresul al XX-lea al P.C.U.S. a afectat dramatic relaţiile Moscovei cu sateliţii săi. Atacând modul în care Stalin condusese P.C.U.S., Hruşciov a pus, implicit, sub semnul întrebării supremaţia Moscovei în cadrul mişcării internaţionale şi multe dintre partidele comuniste – chinez, francez, italian, albanez şi român – au început să pună şi ele sub semnul întrebării politicile sovietice. Chiar şi aşa însă, până în epoca glasnostului şi a perestroikăi, comuniştii francezi au preferat să se îndoiască de autenticitatea „discursului secret” şi să-l numească „raportul atribuit lui Hruşciov”.

Delegaţia română la Congresul al XX-lea a fost condusă de Gheorghiu-Dej şi i-a inclus pe Miron Constantinescu, Iosif Chişinevschi şi Petre Borilă17. Desigur, delegaţia nu avea cum să prevadă că fusese pregătită o bombă precum discursul lui Hruşciov. Este greu de imaginat că Gheorghiu-Dej, care era, fără îndoială, un admirator real al lui Stalin, a fost încântat de critica adusă fostului lider sovietic. După Constantinescu, Gheorghiu-Dej a fost, de fapt, profund deranjat de revelaţiile din raportul secret al lui Hruşciov. Hruşciov comisese o greşeală istorică denunţându-l pe idolul comunismului mondial, considera Gheorghiu-Dej – împărtăşind cu Mao Zedong şi Maurice Thorez dispreţul

pentru „senzaţionalismul” lui Hruşciov18. Consternarea lui Gheorghiu-Dej faţă de iniţiativa antistalinistă a liderului sovietic poate fi considerată ca primul stadiu al disputei româno-sovietice. Ca urmare, Gheorghiu-Dej a început să-i curteze pe chinezi, într-adevăr, după 1956, în ce priveşte atitudinea faţă de Stalin şi destalinizare, comuniştii români aveau mai multe în comun cu China lui Mao sau cu Albania lui Hodja decât cu Polonia lui Gomułka. Totuşi, Gheorghiu-Dej şi-a folosit aptitudinile de manipulator pentru a îmbunătăţi relaţiile ţării sale cu Iugoslavia, pe ai cărei lideri îi stigmatizase la întrunirea Cominformului din noiembrie 1949 ca fiind „o bandă de asasini şi spioni”.

Nu trebuie să ne angajăm în analize psihologice complexe pentru a înţelege că în timpul nopţilor îngheţate de la Moscova, la sfârşitul acelui februarie 1956, Gheorghiu-Dej şi însoţitorii săi se aflau în stare de şoc: fostul lor idol fusese defăimat de către succesorii săi, iar interpretarea stalinistă a leninismului, elogiată pe vremuri, fusese denunţată ca fiind falsă. Stalin a fost criticat nu numai pentru încălcări grosolane ale legalităţii socialiste, ci şi pentru că a fost un aventurier în relaţiile internaţionale şi pentru că a sufocat gândirea marxistă în domenii precum economia politică, materialismul istoric şi „socialismul ştiinţific”. Congresul al XX-lea a cerut întoarcerea la leninismul „creator”, considerat ca fiind opus rigidităţii şi sterilităţii simplistei dogme jdanoviste. În mod paradoxal, chiar Mihail Suslov – fostul protejat al lui Jdanov şi organizatorul principal al ultradogmaticelor campanii din ultimii ani ai erei staliniste – a fost cel care a cerut să se pună capăt sclerozei culturale şi să se abordeze în mod creator doctrina marxist-leninistă. Întrucât Suslov trecuse de partea lui Hruşciov împotriva lui Molotov şi a celorlalţi dinozauri stalinişti, atacul său asupra dogmatismului cultural reprezenta, în realitate, o critică îndreptată împotriva facţiunii antihruşcioviste din Prezidiu.

Conform unor afirmaţii ulterioare şi mărturisirilor spontane, în special revelaţiilor din timpul Plenarei Comitetului Central din noiembrie-decembrie 1961, membrii delegaţiei române la Congresul al XX-lea îşi petreceau serile jucând domino şi încercând să-şi dea seama ce se întâmpla la vârful partidului sovietic. Când a fost informat despre raportul secret al lui Hruşciov, Miron Constantinescu a luat o atitudine distantă, pretinzând că avea nevoie de timp ca să studieze cu atenţie documentele, în loc să-şi piardă timpul cu bârfe mărunte sau la masa de joc împreună cu Gheorghiu-Dej. De asemenea, după cum îşi va aminti în prefaţa volumului de scrieri al lui Palmiro Togliatti, tradus în limba română în anii ’70, Constantinescu a purtat la vremea respectivă câteva conversaţii cu liderul comunist italian. Togliatti a fost cel care, într-un faimos interviu dat în 1956 revistei *Nuovi argumenti*, a cerut o adâncire a criticii aduse de Hruşciov lui Stalin de la nivelul psihopersonal la cel structural-instituţional 19. A atins oare Constantinescu aceste probleme în discuţiile sale particulare cu Togliatti? Nu putem da un răspuns la această întrebare, dar însuşi faptul că el a ţinut să asigure partidul că, în 1956, se opusese tezelor revizioniste şi „policentriste” arată că se întâmplase totuşi ceva la Moscova. Această atitudine distantă, extrem de precaută, pe care a avut-o la Moscova a reprezentat pentru Gheorghiu-Dej primul semnal că Miron Constantinescu încerca să se disocieze de vechea conducere şi să-şi creeze o platformă personală hruşciovistă.

Pe scurt, după Congresul al XX-lea al P.C.U.S., liderii comunişti români erau dezorientaţi, traumatizaţi şi indignaţi. Fostul lor idol fusese atacat ca un monstru criminal, paranoic şi ca o nulitate din punct de vedere militar: întreaga lor lume se prăbuşea. Oricare ar fi fost sentimentele sale faţă de Hruşciov înainte de februarie

1956, este evident că, din acel moment înainte, Gheorghiu-Dej nu a mai avut niciun fel de încredere în primul-secretar sovietic. Pentru el, ca şi pentru Maurice Thorez, Antonín Novotný şi Walter Ulbricht, demascarea mitului lui Stalin a reprezentat o imensă greşeală strategică şi ideologică, un dar ceresc pentru propaganda imperialistă şi o concesie făcută „revizionismului decadent" titoist. După ce au citit textul complet al raportului secret al lui Hruşciov, participanţii români la Congresul al XX-lea trebuiau să hotărască cum să discute aceste documente cu restul conducerii P.M.R. Din moment ce noua linie a Kremlinului îl ameninţa personal, Gheorghiu-Dej a trebuit să amâne dezbaterile care ameninţau să ia naştere la nivelul conducerii de partid. În consecinţă, el a invocat criza din Partidul Comunist Grec şi implicarea sa, timp de o lună, în luptele interne din acel partid, pretinzând că nu avusese posibilitatea să prezideze discuţiile interne din P.M.R. referitoare la lecţiile Congresului al XX-lea. De fapt, el încerca să câştige timp, ducându-i cu vorba pe diverşii membri ai Biroului Politic, evaluând atitudinile acestora şi calculând strategia optimă în vederea discuţiilor iminente, în această privinţă, el conta pe sprijinul lui Gheorghe Apostol, Chivu Stoica, Alexandru Moghioroş, Petre Borilă, Emil Bodnăraş, Alexandru Drăghici şi avea motive să spere la sprijinul lui Nicolae Ceauşescu. Sofismele dialectice ale lui Leonte Răutu puteau servi, era convins, la camuflarea eforturilor de a preveni destalinizarea din punct de vedere ideologic.

În cele din urmă, în martie-aprilie 1956, au avut loc o serie de întâlniri ale Comitetului Central pentru informarea cadrelor de la vârf despre Congresul al XX-lea. Aceste sesiuni bine orchestrate erau menite să se constituie într-un fel de ritual purificator, în care fiecărui membru al eşalonului comunist suprem i se cerea să se angajeze în cunoscuta practică leninistă a criticii şi

autocriticii. La plenara din 23 – 25 martie, Gheorghiu-Dej a prezentat o dare de seamă a Biroului Politic, în care l-a criticat pe Stalin şi, mai ales, cultul personalităţii acestuia. Cu toate acestea, raportul secret nu a fost menţionat explicit. Cât despre stalinismul din propriul său partid, Gheorghiu-Dej a vorbit despre staliniştii români fără a pronunţa nume şi a insistat asupra faptului că P.M.R. îi eliminase încă din 1952, insinuând că singurii staliniști din România fuseseră Pauker, Luca şi Georgescu şi că el, Gheorghiu-Dej, avea meritul de a fi declanşat cu curaj o destalinizare *avant la lettre*, cu mult înainte de Congresul al XX-lea. De asemenea, el a subliniat că Congresul al II-lea al P.M.R. marcase o nouă etapă deoarece fusese stabilită o conducere colectivă, iar centralismul democratic guverna acum cu adevărat viaţa internă de partid. Pe scurt, jocul lui Gheorghiu-Dej a fost să invoce lupta împotriva „moscoviţilor" epuraţi ca argument al propriului comportament politic „corect anticipat". Comparativ cu alte partide est-europene, a susţinut Gheorghiu-Dej, conducerea P.M.R. a reuşit să evite cele mai grave excese asociate cu cultul personalităţii lui Stalin. Rectificările necesare fuseseră deja făcute în principiu ca urmare a epurărilor îndreptate împotriva lui Pauker. Nu s-a spus absolut nimic despre Foriş, Koffler şi Pătrăşcanu, care fuseseră lichidaţi cu toţii din ordinul lui Gheorghiu-Dej, sau despre tratamentul arbitrar aplicat lui Luca, Anei Pauker, lui Teohari Georgescu şi multor altor activişti ai partidului.

La această plenară, Iosif Chişinevschi şi Miron Constantinescu, amândoi membri ai delegaţiei la Congresul al XX-lea, fiecare din motive foarte diferite, au pus sub semnul întrebării autoritatea lui Gheorghiu-Dej, astfel încât şedinţa s-a transformat într-o dezbatere adevărată20. Acesta este motivul pentru care, dintre toate documentele acestei plenare, a fost publicat numai raportul lui Gheorghiu-Dej asupra Congresului al XX-lea

(chiar şi acesta fiind reprodus într-o variantă cosmetizată). Constantinescu, susţinut de Chişinevschi, a pledat pentru o „regenerare" a partidului în spiritul liniei antistaliniste promovate de Hruşciov. Cei doi au invocat sloganul Congresului al XX-lea referitor la „revenirea la normele leniniste ale vieţii interne de partid" pentru a slăbi poziţia lui Gheorghiu-Dej şi a restructura conducerea partidului. Constantinescu a criticat şi Securitatea, inclusiv faptul că poliţia secretă opera în ministere fără ca funcţionarii superiori să fie consultaţi, nici măcar atunci când aceştia, ca în cazul lui, erau membri ai Biroului Politic.

În maniera de exprimare leninistă, acesta era un atac frontal, iar Gheorghiu-Dej a înţeles, cu siguranţă, acest lucru. Criticilor lui Constantinescu şi Chişinevschi, Gheorghiu-Dej, care era capabil să combine o seducătoare afabilitate personală cu logica rece a stalinismului, le-a răspuns admiţând că existase într-adevăr un cult al personalităţii în P.M.R., cu consecinţe abominabile şi tragice, dar a afirmat că acesta luase sfârşit odată cu eliminarea lui Pauker, Luca şi Teohari. După 1952, au pretins Gheorghiu-Dej şi susţinătorii săi, a fost reinstalată conducerea colectivă21. Mai târziu, la Plenara Comitetului Central din noiembrie 1961, Gheorghiu-Dej a susţinut din nou, secondat de o cohortă de sicofanţi, că viaţa normală de partid începuse numai după 1952 şi că acest lucru i s-a datorat în primul rând lui Gheorghiu-Dej însuşi.

Merită subliniat că fiecare din cei doi oponenţi principali ai lui Gheorghiu-Dej l-a atacat pe acesta din motive foarte diferite. În cazul lui Chişinevschi, era vorba despre permanentul său oportunism, despre cameleonica sa natură politică, manifestată prin dorinţa de a se asocia cu grupul care avea cele mai mari şanse să iasă învingător. Un adevărat susţinător al liniei Moscovei, indiferent de meandrele acesteia, el a prins ocazia de a-l submina pe Gheorghiu-Dej şi de a poza în luptător pentru democraţie

intrapartinică. Deoarece se părea că Hruşciov dirija evoluţiile de la Moscova, Chişinevschi a crezut că o reevaluare critică a epurărilor staliniste din România era inevitabilă22.

La rândul său, Constantinescu s-a gândit că el era cel destinat să promoveze o nouă linie politică în România şi a sperat să-l detroneze pe Gheorghiu-Dej. De fapt, la următoarea şedinţă a Biroului Politic, el l-a atacat direct pe Gheorghiu-Dej, spunând că, deşi recunoştea meritele primului-secretar, dorea să sublinieze defectele acestuia, considerând că lipsa totală de până atunci a unei atitudini critice faţă de Gheorghiu-Dej reprezenta o poziţie greşită, neleninistă23. Constantinescu a crezut, de asemenea, că putea conta pe sprijinul intelectualilor din partid, precum şi pe cel al unor figuri culturale principale, care fuseseră marginalizate din punct de vedere social după preluarea puterii de către comunişti.

Rezultatul probabil al acestei înfruntări era însă neclar. Situaţia rămânea fluidă. Exista o stare de agitaţie în rândul inteligheţiei, iar membrii de partid (în special cei din aparatul ideologic) discutau în particular despre nevoia de a stabili responsabilitatea pentru erori strategice ca proiectul Canalului Dunăre – Marea Neagră, epurarea grupului Pauker-Luca, marginalizarea veteranilor din partid, sufocarea libertăţii de creaţie, interpretarea dogmatică a istoriei naţionale şi rusificarea impusă culturii române şi sistemului de educaţie. Activiştii români care studiau în şcolile sovietice pentru elita de partid erau conştienţi de implicaţiile raportului secret şi de efectele acestuia asupra celorlalte ţări ale blocului estic. În cercuri restrânse aveau loc „discuţii neoficiale” (ulterior criticate şi pedepsite ca fiind „discuţii neprincipiale”). Era o perioadă în care liberalizarea se strecura pe nesimţite în partid. Studenţii erau din ce în ce mai critici faţă de ideologia oficială, iar informaţiile despre liberalizarea din

Polonia şi Ungaria se răspândeau în centre intelectuale majore ca Bucureşti, Cluj şi Timişoara.

În acel moment, principalii oameni de încredere şi susţinători ai lui Gheorghiu-Dej erau Gheorghe Apostol, Emil Bodnăraş, Alexandru Moghioroş şi Petre Borilă. Încercarea lui Constantinescu de a-l câştiga de partea sa pe Moghioroş a eşuat: Moghioroş, care înainte îi trădase pe Vasile Luca şi pe Ana Pauker, s-a dus imediat să-l informeze pe Gheorghiu-Dej despre formarea unei „platforme antipartinice". Chişinevschi l-a abordat pe mai puţin perspicacele Pârvulescu, care îl dispreţuia pe Gheorghiu-Dej, şi a încercat să-l convingă să participe la condamnarea primului-secretar pentru abuzurile ce avuseseră loc. Pârvulescu nu a înţeles că propunerea lui Chişinevschi echivala cu eliminarea lui Gheorghiu-Dej sau a pretins că nu pricepuse mesajul cu claritate. Faptul că a omis să raporteze despre abordarea sa de către Chişinevschi şi invitaţia de a „discuta trecutul în lumina direcţiei leniniste impuse de Congresul al XX-lea" îl va costa scump. La Plenara

Comitetului Central din iunie 1957, Pârvulescu a fost sever criticat, la Congresul al III-lea al P.M.R. din 1960 şi-a pierdut locul din Biroul Politic, iar la plenara din noiembrie-decembrie 1961 a fost atacat pentru miopie politică şi oportunism.

Rivalitatea dintre Ceauşescu şi Drăghici a început să se manifeste în timpul acestor faimoase şedinţe din primăvara lui 1956, când viitorul secretar general a încercat să se prezinte ca un liberal, atacând brutalitatea poliţiei secrete comandate de fanaticul Drăghici. Rolul lui Ceauşescu în aceste dezbateri politice este echivoc. Conform afirmaţiilor pe care le-a făcut ulterior, a adoptat o poziţie „liberală", criticându-l pe Drăghici şi poliţia secretă pentru „inadmisibila practică de a ignora controlul partidului asupra organelor de Securitate" 24. Pe de altă

parte, el a subliniat că raportul lui Hruşciov la Congresul al XX-lea menţionase şi meritele lui Stalin nu numai în desăvârşirea revoluţiei şi construirea socialismului, ci şi în lupta împotriva troţkiştilor şi a buhariniştilor. „Nu există printre noi niciunul care să fi citit ceva din operele lui şi să nu fi învăţat ceva din ele”, a spus Ceauşescu25.

Discuţiile aprinse din Biroul Politic din perioada martie-aprilie 1956 au dus la decizia de a menţine sub un control strict dezbaterile de masă cu membrii de partid cu privire la destalinizarea lui Hruşciov. Explicaţiile oficiale au scos în evidenţă justeţea liniei partidului, iar orice încercare de a o pune sub semnul întrebării ducea la sancţiuni imediate. Toţi membrii Biroului Politic au fost instruiţi să se opună tendinţelor revizioniste şi „liberal-anarhice”. Leonte Răutu era însărcinat să orienteze propaganda în aşa fel încât să ascundă adevăratele implicaţii ale campaniei de destalinizare a lui Hruşciov. Chemările la democratizare în interiorul partidului au fost combătute cu fermitate şi s-a subliniat faptul că partidul român respinsese de la început „excesele” huliţilor „moscoviţi” Pauker, Luca şi Georgescu. Originile stalinismului naţional se găsesc în aceste reacţii la Congresul al XX-lea al P.C.U.S.

Ecourile destalinizării printre intelectuali

Pentru frământata conducere a P.M.R., neclintită în credinţa ei în dogmele staliniste, undele de şoc ale Congresului al XX-lea în celelalte ţări ale blocului estic au reprezentat argumente pentru înăsprirea politicii interne pentru a evita ceea ce maşina propagandistică a lui Leonte Răutu obişnuia să numească „stihia liberalist-mic-burgheză”. Partidul trebuia să exorcizeze subversivul „virus intelectualist”, care adusese nesiguranţă, confuzie, dezordine, scăderea moralului şi zguduise întregul edificiu al socialismului de stat. Intrigaţi şi, în acelaşi timp, iritaţi de destalinizare, liderii comunişti români s-au opus

oricărei încercări de a slăbi „vigilenţa ideologică” sau presiunile asupra inteligheţiei. S-a decis să aibă loc şedinţe în fiecare organizaţie de partid pentru a discuta documentele Congresului al XX-lea. Şedinţa din 22 mai 1956, în care documentele congresului au fost prezentate aparatului de partid din raionul I.V. Stalin, în care locuiau cei mai mulţi dintre conducătorii comunişti, a fost orchestrată cu măiestrie, în aşa fel încât să fie total compromisă linia aparent „moderată” adoptată de Constantinescu şi să fie zdrobită orice ambiţie de a introduce o politică de „democratizare” culturală şi ideologică în România.

În mod paradoxal, atacul împotriva despotismului stalinist a venit din partea lui Alexandru Jar, un scriitor mediocru, promotor al realismului socialist, ale cărui merite în Rezistenţa franceză nu justificau poziţia importantă pe care o ocupase în viaţa literară românească postbelică. De fapt, însuşi Gheorghiu-Dej (care îl cunoştea pe Jar din perioada când stătuseră împreună în închisoare şi folosea încă numele lui evreiesc real, Paşchela) a fost cel care, atunci când Jar a aderat la revizionismul hruşciovist şi i s-a plâns în legătură cu dictatura partidului asupra literaturii şi artei, îl încurajase pe acesta să ridice glasul şi să-şi exprime nemulţumirea în mod public. Provocarea a reuşit. Jar a fost convins că Gheorghiu-Dej dorea cu adevărat ca el să iniţieze o dezbatere profundă asupra abuzurilor staliniste. În realitate, alegerea lui Jar, care beneficiase absolut nemeritat de o poziţie proeminentă în lumea literară, pentru a susţine libertatea de gândire şi de exprimare a fost o lovitură de maestru, ce ilustrează înţelegerea sofisticată a regulilor jocului la care ajunseseră Gheorghiu-Dej şi Răutu. Puţini scriitori erau mai dispreţuiţi de către colegii lor decât era Jar pentru rolul său în excesele propagandistice din perioada stalinistă. A-1 pune să se prezinte ca vocea „liberalizării” făcea subiectul

în sine ridicol în faţa majorităţii scriitorilor români, care îl percepeau astfel ca pe o dispută de familie între stalinişti26.

Mai mult, scopul acestei înscenări era acela de a compromite facţiunea care ar fi putut insista pentru „liberalizare”. Faptul că lui Jar îi lipsea credibilitatea pentru a-şi susţine acuzaţiile împotriva lui Gheorghiu-Dej nu însemna, desigur, că el nu avea dreptate. Dimpotrivă, tocmai pentru că folosea jargonul de partid, pe care îl împăna cu referinţe la ideologia marxist-leninistă, atacul său, ca şi cel al celorlalţi scriitori ce l-au susţinut (toţi de origine evreiască, toţi foşti stalinişti înfocaţi), a fost un asalt asupra monopolului ideologic al partidului – într-adevăr, o punere sub semnul întrebării a legitimităţii regimului. Constantinescu, care se afla la Cluj, a fost chemat înapoi din ordinul lui Gheorghiu-Dej pentru a participa la şedinţă. Prezenţa sa era indispensabilă pentru discreditarea „tendinţelor intelectualist-liberaliste” ale lui Jar. El, Gheorghiu-Dej şi Răutu, care în mod normal nu ar fi participat la o şedinţă a activiştilor de partid de la un nivel ierarhic atât de scăzut, au fost totuşi prezenţi la aceasta şi l-au anatemizat pe Jar, simulând astfel o reînnoire a dezbaterii interne în partid. În universul autarhic care era România în 1956, publicarea discursurilor lor a fost, de asemenea, senzaţională prin faptul că au insistat asupra deciziei partidului de a pune capăt tuturor abuzurilor staliniste27.

La şedinţa organizaţiei de partid a scriitorilor din 29 mai 1956, Alexandru Jar şi cei doi susţinători ai săi, dramaturgul Mihail Davidoglu şi criticul literar Ion Vitner, au fost criticaţi fără milă28. Niciun scriitor nu i-a luat apărarea lui Jar, nici măcar atunci când s-a luat decizia să fie exclus din partidul pe care îl servise cu credinţă încă din ilegalitate, trecând prin Războiul Civil din Spania şi prin Rezistenţa franceză şi până la imnurile exaltate

dedicate lui Stalin şi lui Gheorghiu-Dej. Nu a crezut nimeni că Jar putea să se fi îndoit în credinţa lui şi că era posibil ca acest fost zelot comunist – a cărui soţie, Olga Bancie, o eroină a Rezistenţei franceze, fusese decapitată de Gestapo – să fi înţeles, în sfârşit, că stalinismul reprezenta un dezastru moral şi să fi avut o criză de conştiinţă. Era, în fond, irelevant cine fusese Jar înainte: important era argumentul principal al atacului său împotriva monopolului partidului asupra adevărului, iar scriitorii români, în marea lor majoritate, nu l-au aprobat. Ideile umanist-democratice ale intelectualilor maghiari şi polonezi se regăseau prea puţin în România. În timp ce scriitorii din Polonia şi Ungaria începuseră să se afirme ca un grup autonom, cu interese şi scopuri bine definite, în România exista un calm relativ. Cel puţin în sfera publică, nimic nou nu părea să se întâmple pe frontul românesc. Intelectualii polonezi şi maghiari îşi câştigaseră drepturile după conflicte repetate cu aparatul ideologic, ceea ce, având în vedere formele virulente ale stalinismului din acele ţări, nu fusese doar o joacă. Fiecare concesie a fost câştigată prin rezistenţă unită şi prin exprimarea publică a solidarităţii. Departe de a încerca să-şi sincronizeze acţiunile cu cele ale colegilor lor maghiari şi polonezi, care se aflau în avangarda luptei antitotalitare, scriitorii români erau fericiţi de foarte redusa marjă de libertate ce li s-a oferit după moartea lui Stalin.

Stratagema lui Gheorghiu-Dej de a identifica ofensiva antistalinistă cu numele foarte compromise ale lui Alexandru Jar, Mihail Davidoglu şi Ion Vitner a dat astfel roade. Intelectualii români nu au fost seduşi de retorica marxistă şi au considerat evenimentul o simplă afacere internă de partid. Mai mult, cu excepţia unui grup relativ restrâns de adevăraţi intelectuali de stânga (Petru Dumitriu, A.E. Baconsky, Geo Dumitrescu, Eugen Jebeleanu, Geo Bogza, Paul Georgescu, N. Tertulian, Mihail

Petroveanu, Gheorghe Haupt şi Ov. S. Crohmălniceanu), foarte puţini erau capabili să înţeleagă miza enormă a reorganizărilor care aveau loc în 1956. Cu toate acestea, niciunul dintre ei nu şi-a exprimat public solidaritatea cu revolta intelectualilor maghiari (influentul romancier Petru Dumitriu a fost, de fapt, printre primii care au criticat revoluţia maghiară în paginile săptămânalului Uniunii Scriitorilor din România). Leonte Răutu, care, după înlocuirea lui Iosif Chişinevschi în 1952, a devenit şeful propagandei, a fost capabil să simuleze o „deschidere" ideologică şi a reuşit, în principiu, să înăbuşe în faşă orice liberalizare. Primul Congres al Scriitorilor din 18 – 24 iunie 1956 – care a fost manipulat de Răutu şi de zelosul său subaltern, poetul stalinist Mihai Beniuc – a reafirmat principiul potrivit căruia arta şi literatura trebuiau să urmeze directivele partidului29. Desigur, au fost făcute anumite concesii, inclusiv reintegrarea unor valori culturale, multă vreme denigrate, în circuitul politic. Operele poeţilor Octavian Goga, George Bacovia şi Tudor Arghezi, precum şi cele ale romancierilor Liviu Rebreanu şi Camil Petrescu au fost din nou introduse în circulaţie în România. În acelaşi timp, birocraţia de partid a încercat să cultive mitul respectului faţă de valorile fundamentale ale trecutului, trecând cu totul sub tăcere faptul că purta răspunderea pentru abuzurile faţă de aceste valori. Ruptura cu stalinismul rigid şi reabilitarea istoriei naţionale au fost esenţiale: în România însă, acestea nu s-au produs ca urmare a presiunilor intelectualilor critici, ci mai degrabă din încercarea oportunistă a elitei partidului de a-şi ascunde refuzul de a se angaja într-o destalinizare reală30. Regimul a mers chiar atât de departe, încât a încercat să-i atragă înapoi pe intelectualii români importanţi aflaţi în exil, cum ar fi Mircea Eliade şi Emil Cioran31.

Ceea ce nu au înţeles protagoniştii acestei drame era

faptul că libertatea pe care sistemul era dispus să o acorde trebuia să fie rezultatul unei lupte, şi nu un dar divin. Atraşi de falsa destalinizare înscenată de partid, intelectualii români au capitulat înainte de a porni lupta. Editorialele *Gazetei literare* şi ale *Vieţii Româneşti* din epocă ilustrează exact această strategie de voluntară supunere etică şi abdicare politică.

Urmând directivele comisarilor ideologici, reprezentanţii elitei intelectuale oficiale au anatemizat „spiritul liberalist", ispita „revizionistă" şi alte asemenea „halucinaţii" mic-burgheze. Anul 1956 – momentul în care a putut fi pusă pentru prima dată sub semnul întrebării şi în mod direct ordinea leninistă şi când se putea merge în direcţia tendinţei internaţionale de reînnoire a idealurilor radical-democratice – a fost un eşec pentru cultura română postbelică. A fost ceea ce francezii numesc *un moment manqué*, o ocazie ratată. În loc să înţeleagă că a se conforma directivelor partidului şi a evita orice înclinaţie eretică echivala cu ieşirea din curentul principal al istoriei, intelectualii români s-au felicitat pentru perspicacitatea lor politică fără egal.

Confruntaţi cu dezintegrarea monolitului stalinist, moştenitorii lui Stalin au şovăit. Modelul titoist nu mai era privit ca o trădare a socialismului. Schimbarea devenise o posibilitate istorică, nu doar un vis utopic. Ce nu au reuşit să înţeleagă intelectualii români a fost faptul că modestele libertăţi oferite în 1956 nu se datorau bunăvoinţei gardienilor ideologici, ci fricii lor. Exact acesta a fost motivul pentru care, odată ce punctul culminant al „dezgheţului" trecuse, a fost declanşat un nou val de represiuni, iar cel mai greu loviţi au fost chiar intelectualii. Dacă mai era nevoie de încă o lecţie amară cu privire la etica înşelătoare a comunismului românesc, aceasta a fost dată după 1958, când mulţi intelectuali importanţi au fost trimişi în judecată32.

Cazul Jar, epurarea Uniunii Scriitorilor, tiradele antirevizioniste din presa literară românească şi diatribele furioase ale lui Mihai Beniuc împotriva manifestelor umaniste ale intelectualilor maghiari şi polonezi ilustrează particularitatea reacţiei elitei politice româneşti faţă de procesul de destalinizare care se desfăşura în celelalte state comuniste. Denunţarea poetului Nicolae Labiş la Congresul Tinerilor Scriitori şi perfidul atac al lui Mihai Beniuc, regizat de Leonte Răutu, erau, în mod evident, privite ca avertismente pentru calmarea pasiunilor radicale33. Totuşi, spre deosebire de intelectualii din Ungaria şi Polonia, ceea ce le-a lipsit intelectualilor români în 1956 a fost susţinerea din partea unei facţiuni reformiste de la vârful birocraţiei de partid. În timp ce ungurii puteau conta pe Imre Nagy şi pe tovarăşii săi, iar polonezii pe Władisław Gomułka şi pe grupul său, puţinii scriitori potenţial eretici din România nu aveau asemenea protectori. Lucreţiu Pătrăşcanu fusese ucis în aprilie 1954, iar Miron Constantinescu era prea izolat în conducerea P.M.R. pentru a deveni promotorul unei campanii antistaliniste. Tot ce a putut face acesta a fost să încerce marea cu degetul şi să lanseze câteva baloane de probă – dezacorduri minore cu Gheorghiu-Dej – care au fost tratate ulterior ca nişte crime teribile împotriva rolului conducător al partidului. Exista o anumită frământare în rândurile vechii gărzi a partidului, dar niciun efort colectiv nu a reuşit vreodată să pună într-adevăr în pericol controlul staliniştilor asupra puterii.

Efectele revoluţiei maghiare

Vântul libertăţii din 1956, revoluţia maghiară şi eforturile pentru liberalizare din Polonia i-au exasperat pe discipolii est-europeni ai lui Stalin, inclusiv pe Gheorghiu-Dej şi pe subordonaţii săi. În octombrie 1956, agăţându-se cu disperare de putere, Gheorghiu-Dej a încercat să-şi consolideze prestigiul prin normalizarea şi îmbunătăţirea

relaţiilor cu Iugoslavia lui Tito. Exact ca şi stalinistul maghiar Ernő Gerö, succesorul lui Mátyás Rákosi, Gheorghiu-Dej a crezut că va putea convinge conducerea iugoslavă de bunele sale intenţii. Acelaşi om care citise scandalosul raport intitulat „Partidul Comunist din Iugoslavia în mâinile unor asasini şi spioni" la întrunirea Cominformului din 1949 nu s-a sfiit să cerşească iertarea celor pe care îi jignise.

Revoluţia maghiară a început cu o demonstraţie de masă la Budapesta, pe data de 23 octombrie 1956. Conducerea de partid din România, inclusiv Gheorghiu-Dej, se afla în acel moment în Iugoslavia şi s-a întors la Bucureşti pe 28 octombrie. Până la revenirea lor, şedinţele Biroului Politic au fost prezidate de Gheorghe Apostol, iar singurele măsuri substanţiale luate au constat în întărirea controlului graniţelor României cu Ungaria şi în trimiterea unor activişti importanţi în judeţele din Transilvania unde existau minorităţi maghiare semnificative, cum ar fi Cluj, unde a fost trimis Miron Constantinescu34. Imediat după întoarcerea lui Gheorghiu-Dej din Iugoslavia, liderii comunişti români s-au grăbit să preîntâmpine orice contaminare cu spiritul revoltei maghiare. Printre altele, s-a format un comandament – condus de viceprim-ministrul Emil Bodnăraş, din care făceau parte ministrul de Interne, Alexandru Drăghici, ministrul Forţelor Armate, Leontin Sălăjan, şi secretarul Comitetului Central, Nicolae Ceauşescu – care a fost autorizat să ia toate măsurile necesare şi care putea ordona trupelor de Securitate să deschidă focul dacă era cazul 35. În acelaşi timp, la graniţa româno-maghiară au fost masate trupe sovietice pregătite pentru o acţiune poliţienească de proporţii gigantice. Conducerea română nu se temea de iredentism teritorial, ci de marxismul revizionist al noii conduceri de la Budapesta36.

Pentru Gheorghiu-Dej, pericolul principal nu consta

într-o încercare maghiară – foarte puţin probabilă – de a retrasa graniţa cu România folosind forţa militară, ci mai degrabă în efectul contagios al experimentului pluralist iniţiat de reformiştii de la Budapesta. Dând dovadă de un oportunism cinic, regimul lui Gheorghiu-Dej a stabilit iniţial contacte cu guvernul legal al lui Imre Nagy, dar apoi, la începutul lui noiembrie, după a doua intervenţie a Moscovei la Budapesta, şi-a proclamat solidaritatea cu guvernul-marionetă al lui János Kádár37.

După cum a menţionat cu diferite ocazii, Gheorghiu-Dej a vizitat în secret Budapesta imediat după cea de-a doua intervenţie sovietică, fiind însoţit de poetul Mihai Beniuc şi de Valter Roman, un veteran cominternist, directorul editurii partidului, ambii cunoscători ai limbii maghiare. Cel de-al doilea, un fel de expert în afacerile maghiare al P.M.R., fusese trimis la Budapesta pe 25 octombrie şi a petrecut câteva zile acolo pentru a urmări cursul evenimentelor. Rapoartele sale – în care linşarea birocraţilor partidului şi a ofiţerilor poliţiei secrete de către revoluţionari a fost descrisă în detaliu – au convins Biroul Politic român că trebuia evitată cu orice preţ izbucnirea unei revolte de masă similare în România. Zdrobirea revoluţiei maghiare le-a oferit staliniştilor români un motiv meschin de satisfacţie. Aceştia jubilau la gândul că tezele lor dogmatice fuseseră „confirmate” de evoluţiile din ţara vecină României, dar şi pentru că din acel moment nimeni nu le va mai cere să-şi facă o autocritică umilitoare. Experţi în diversiuni sociale şi politice, liderii români au utilizat o penibilă demagogie proletară pentru a sugera clasei muncitoare că democratizarea nu era decât un slogan inventat de „duşmanul de clasă” şi de „serviciile imperialiste de spionaj”.

După ce revolta a fost reprimată de trupele sovietice, staliniştii români au sprijinit folosirea terorii de către

forţele de securitate sovietice şi maghiare împotriva revoluţionarilor. Pe data de 21 noiembrie 1956, o delegaţie la cel mai înalt nivel, condusă de Gheorghiu-Dej şi de Bodnăraş, s-a deplasat la Budapesta pentru a discuta cu Kádár despre ce trebuia făcut pentru a reprima complet spiritul revoluţionar care mai persista în Ungaria. Aparatul de propagandă s-a depăşit pe sine pentru a descrie revolta maghiară drept o „contrarevoluţie burgheză", care urmărea să restaureze proprietatea privată în industrie, în sectorul bancar şi asupra pământului. În mijloacele de informare româneşti nu s-a menţionat nimic despre consiliile muncitoreşti care au constituit baza regimului revoluţionar maghiar sau despre redobândirea demnităţii naţionale a Ungariei prin ruperea de Pactul de la Varşovia şi proclamarea neutralităţii.

În România, cei mai receptivi la mesajul revoluţiei maghiare şi cei mai entuziaşti faţă de progresul înregistrat de mişcările antitotalitare din blocul comunist au fost studenţii din marile centre universitare Bucureşti, Cluj şi Timişoara – în special cei care studiau filosofia, istoria, limbile străine şi literatura. Pentru o clipă, s-a creat iluzia că se revenea asupra schimbării istorice instituite de revoluţia comunistă. Imaginea acelui „cimitir mai sobru şi mai demn" despre care vorbise Nicolae Labiş (într-una dintre cele mai cunoscute şi mai citate poezii ale sale, „Albatrosul ucis"), spre indignarea maestrului ideolog Leonte Răutu, părea posibilă: studenţii visau la o Românie derusificată, democratică şi suverană, ceea ce, pentru liderii comunişti ai vremii, echivala cu un program contrarevoluţionar. Este demn de menţionat că pe 8 noiembrie 1956 Hruşciov însuşi a vorbit despre ceea ce el a numit o „stare de spirit nesănătoasă" printre studenţii români şi a lăudat acţiunea promptă a conducerii P.M.R. pentru eliminarea oricărei încercări de liberalizare38. Prin urmare, se poate presupune că perspicacitatea tactică şi

opoziţia tenace faţă de tendinţele revizioniste din toamna lui 1956 i-au îngăduit lui Gheorghiu-Dej să-şi consolideze prestigiul diminuat în cadrul blocului sovietic după Congresul al XX-lea. După zdrobirea revoluţiei maghiare, Gheorghiu-Dej le apărea ca un tovarăş de încredere şi celor mai conservatori dintre conducătorii de la Kremlin.

În primăvara lui 1956, înspăimântat de valul revoluţionar din Ungaria, regimul lui Gheorghiu-Dej a lansat o campanie de intimidare a intelighenţiei maghiare din Transilvania şi s-a folosit de gigantica sa forţă poliţienească pentru a suprima orice manifestare a libertăţii de gândire din partea acesteia. După noiembrie 1956, numeroşi scriitori, filosofi, jurnalişti şi alţi intelectuali de origine maghiară au fost interogaţi de Securitate şi închişi timp de mai mulţi ani pentru curajul de a fi salutat programul lui Imre Nagy39. Studenţii români din Bucureşti, Iaşi, Cluj şi Timişoara, care reacţionaseră cu entuziasm la vestea revoltei din Ungaria şi încercaseră să iniţieze o mişcare similară, nu au fost mai puţin expuşi persecuţiei staliniste: sute dintre ei au fost ridicaţi din amfiteatre şi cămine, spre groaza colegilor lor amuţiţi. Deşi intelectualii români nu au fost capabili să se organizeze într-o opoziţie coerentă, iar revoltele studenţeşti nu au fost decât reacţii spontane, regimul era cât se poate de conştient de pericolul mortal care îi ameninţa supremaţia. Antiintelectualismul pare a fi o caracteristică perenă a strategiei comuniste: pentru comunişti, nimic nu este mai periculos, mai subversiv şi, în cele din urmă, mai odios decât libertatea de a visa şi dreptul la gândire critică şi îndoială creatoare.

Un nou val de represiune a afectat din nou eşaloanele superioare ale partidului. După cum am menţionat, Miron Constantinescu, preşedintele Comitetului de Stat al Planificării, a fost numit ministru al Educaţiei pe 18 noiembrie 1956, ceea ce însemna o decădere în rang. În

iunie 1957, Constantinescu a fost acuzat de multe păcate ale epocii staliniste şi, printr-o lovitură tipic stalinistă, Gheorghiu-Dej l-a asociat cu una dintre cele mai compromise şi mai detestate personalităţi staliniste, Iosif Chişinevschi, îndepărtându-i pe amândoi din poziţiile deţinute. În perioada 1958 – 1959, mii de membri de partid au trecut din nou prin teroarea prin care trecuseră pe timpul lui Stalin. La ordinul lui Gheorghiu-Dej, Comisia Controlului de Partid, condusă de Dumitru Coliu şi Ion Vinţe (Vâneze János), a lansat un nou val de anchete inchizitoriale, care încurajau delaţiunile. Cei care crezuseră că în 1956 stalinismul era mort au fost nevoiţi să-l înfrunte din nou în anii ce au urmat revoluţiei maghiare.

În acelaşi timp, comuniştii români au colaborat semnificativ la persecuţiile îndreptate împotriva revoluţionarilor maghiari. După ce a acordat mai întâi azil politic guvernului Nagy, Biroul Politic condus de Gheorghiu-Dej a devenit complice cu asasinii liderilor revoluţionari maghiari prin organizarea extrădării acestora la Budapesta, care pe atunci era ocupată de trupele sovietice. În timp ce liderii revoluţionari maghiari se aflau sub arest la domiciliu la Otopeni şi la Snagov, în împrejurimile Bucureştiului, un număr de membri ai partidului român, printre care se numărau Nicolae Goldberger, Valter Roman şi Iosif Ardeleanu, au încercat să le smulgă mărturisiri. Iniţial, membrii guvernului Nagy au fost vizitaţi la Snagov de către Borilă şi Bodnăraş. Mai târziu, datorită legăturilor sale personale cu Nagy (din perioada exilului la Moscova), Valter Roman, fostul şef al postului de radio sponsorizat de Comintern, „România liberă”, care vorbea limba maghiară, a devenit persoana ce asigura contactul permanent dintre români (şi patronii lor sovietici) şi fostul premier maghiar40. Între timp, s-au intensificat presiunile din partea regimului Kádár pentru a-

i convinge pe români că membrii grupului Nagy erau nişte trădători care trebuiau trataţi ca atare. Emisarul lui Kádár, Gyula Kállay, a vizitat Bucureştiul în 1957 şi s-a plâns chiar de „tratamentul regesc” pe care îl primeau Nagy şi prietenii săi din partea tovarăşilor români. Acestea au luat sfârşit atunci când Nagy şi colegii săi au fost transportaţi înapoi în Ungaria, unde a avut loc un pseudoproces care a dus la execuţia fostului prim-ministru şi a câtorva dintre asociaţii săi în iunie 1958.

Înfrângerea militară a revoluţiei maghiare şi colaborarea cu poliţia secretă sovietică în anchetele care au dus la procesul fictiv din 1958 sunt episoade ignorate de istoria oficială a comunismului românesc. Cu toate acestea, comuniştii români au beneficiat direct de pe urma tragediei maghiare, pe care au folosit-o drept argument pentru întărirea controlului totalitar asupra ţării. Pentru nomenclatura stalinistă română, ideile umanist-democratice şi programul de guvernare pluralist al lui Imre Nagy echivalau cu un manifest contrarevoluţionar. Logica supravieţuirii birocratice a funcţionat cu o eficienţă înspăimântătoare în anii care au urmat revoluţiei maghiare, asigurând continuitatea comunismului românesc sub semnul ostilităţii totale faţă de orice înnoire democratică a anchilozatelor structuri staliniste. După cum am menţionat anterior, a existat o diferenţă enormă între revolta generalizată din Ungaria din octombrie-noiembrie 1956 şi protestele de scurtă durată dintr-o Românie stalinizată brutal. Tradiţiile comunismului maghiar erau fundamental diferite de cele ale „partidului frăţesc” român. Marxiştii revizionişti maghiari aveau un „trecut utilizabil”, o istorie prestalinistă şi chiar antistalinistă impresionantă, care a jucat un rol major în eforturile lui Imre Nagy de a transcende stalinismul şi de a reconcilia socialismul cu democraţia: o revoluţie eşuată în 1919, exilul politic din Aústria, Germania şi U.R.S.S., un anumit

grad de deschidere, în special până în anii ’30, către gândirea politico-filozofică, aşa cum apare în eseurile dialectice hegeliano-marxiste ale lui György Lukács şi ale unora dintre studenţii săi, precum şi o anumită toleranţă faţă de experimentele avangardei literare şi artistice, toate acestea îşi lăsaseră amprenta asupra Partidului Comunist Ungar. Prea puţine elemente de genul acesta puteau fi invocate de cei câţiva aşa-zişi gânditori antitotalitari din România.

Plenara din iunie-iulie 1957

Revolta maghiară şi criza poloneză din toamna lui 1956 l-au plasat pe Gheorghiu-Dej într-o poziţie avantajoasă pentru confruntările de culise cu conducerea hruşciovistă. Aceste evenimente au întărit însă şi spaima lui faţă de eventuale evoluţii „anarhic-liberaliste” în România. Plenara Comitetului Central al P.M.R., care a avut loc pe 28 – 29 iunie şi 1 – 3 iulie 1957, a jucat un rol esenţial în restructurarea Biroului Politic al partidului şi în eliminarea „grupului fracţionist” Chişinevschi-Constantinescu. Conform versiunii oficiale, intenţia fracţioniştilor era aceea de a se opune direcţiei sănătoase pe care se angajase partidul. În realitate, după cum am menţionat, nu a existat un asemenea „grup”: Gheorghiu-Dej îl inventase pur şi simplu din motive propagandistice. Intervalul de timp în care s-a petrecut reprezintă cheia pentru înţelegerea acestui episod, pentru că, de fapt, epurarea a fost o reacţie la impactul direct pe care Congresul al XX-lea al P.C.U.S. l-a avut asupra unităţii echipei conducătoare a P.M.R. Pe scurt, plenara din iunie 1957 a reprezentat răspunsul lui Gheorghiu-Dej la încercările minimale, dar reale a doi dintre asociaţii săi de a se angaja într-o destalinizare moderată, ca urmare a raportului secret al lui Hruşciov. Alianţa temporară şi problematică dintre Chişinevschi şi Constantinescu din primăvara lui 1956 fusese dictată de consideraţii

pragmatice. La acea vreme, ei credeau că Gheorghiu-Dej era atât de compromis în urma revelaţiilor privind abuzurile staliniste, încât ar fi trebuit îndepărtat de la putere.

Încurajaţi, probabil, de Hruşciov, Chişinevschi şi Constantinescu au încercat să-i convingă şi pe alţi membri ai Biroului Politic să li se alăture pentru a-l răsturna pe Gheorghiu-Dej printr-o majoritate de voturi. Deşi au reuşit să-l atragă în conspiraţie pe Pârvulescu, preşedintele Comisiei Controlului de Partid, ei nu au izbutit să-l câştige pe Alexandru Moghioroş, care l-a informat pe Gheorghiu-Dej despre complot. Antiintelectualismul lui Gheorghiu-Dej poate explica înverşunarea şi violenţa deosebită a epurării care a urmat dezbaterilor interne de partid din 1956. Constantinescu fusese, fără îndoială, un stalinist devotat, dar, după Congresul al XX-lea, trăsese concluzia că Gheorghiu-Dej putea fi înlocuit cu o conducere colectivă care ar fi iniţiat o „regenerare a sistemului socialist din România”. Gheorghiu-Dej s-a folosit de alianţa neinspirată a lui Constantinescu cu Chişinevschi – de departe cel mai detestat dintre conducătorii partidului –, transformând-o într-un argument împotriva „grupului”. Cei doi lideri comunişti erau, în realitate, foarte diferiţi, nu numai în privinţa profilului intelectual, ci şi a modului cum interpretaseră politica promovată de Moscova şi a semnificaţiei pe care o atribuiau destalinizării.

Iosif Chişinevschi – care se născuse în 1905 în Basarabia, sub numele de Iosif Roitman, dar adoptase ulterior numele de familie al soţiei – a fost un pilon al influenţei sovietice în Partidul Comunist Român. Chişinevschi jucase un rol important în bolşevizarea, iar apoi în stalinizarea P.C.R. în perioada de clandestinitate. Spre deosebire de Leonte Răutu, principalul său discipol după 23 august 1944, Chişinevschi era un autodidact: născut într-o familie săracă, s-a implicat de tânăr în

mişcarea comunistă şi nu a mai terminat liceul. Însă, în cazul său, golul cultural era compensat de încrederea în virtuţile educative ale sectei comuniste clandestine. Ignorând şi detestând adevăratele probleme intelectuale, necunoscând dezbaterile teoretice ale stângii marxiste, Chişinevschi venera surogatul ideologic stalinist. Cartea lui de căpătâi era *Problemele leninismului* a lui Stalin, un catehism penibil, menit să ofere soluţii rapide, lesne de înţeles unora dintre cele mai spinoase chestiuni ale teoriei revoluţiei. Mai târziu, după publicarea *Cursului scurt de istorie a Partidului Comunist (Bolşevic) al Uniunii Sovietice*, o capodoperă a celor mai insolente falsificări ale trecutului, Chişinevschi nu a simţit nevoia de a mai citi altceva în câmpul doctrinei leniniste. Cultura română şi dramele trecutului României nu-l preocupau câtuşi de puţin.

Chişinevschi nu a cunoscut viaţa autentică a proletariatului românesc. Membru al P.C.R. din 1928, era total dezinteresat de contextul naţional şi a devenit un funcţionar devotat al Cominternului, un „revoluţionar de profesie" aflat pe statele de plată ale centrului internaţional al expansiunii sovietice, aşa cum erau Ana Pauker şi Vasile Luca. Arestat în 1928, Chişinevschi a trecut prin experienţa închisorii, care a fost indispensabilă pentru ascensiunea sa în ierarhia comunistă. După ce a fost eliberat în 1930, a plecat în U.R.S.S., unde a participat la Congresul al V-lea al PC. R., ţinut la Moscova în 1931, şi a fost suficient de abil pentru a-i convinge pe liderii Cominternului că puteau conta pe el în viitoarele lupte din interiorul minusculului partid român. În consecinţă, Béla Kun şi Dimitri Manuilski, delegaţii Cominternului la acel congres, au susţinut alegerea lui Chişinevschi în Comitetul Central al P.C.R. în timp ce se afla în U.R.S.S., Chişinevschi a urmat şi Şcoala Leninistă a Cominternului – unica formă de educaţie ideologică de care a avut parte. Spre

deosebire de Ana Pauker, Vasile Luca şi Teohari Georgescu, Chişinevschi avea legături personale în poliţia secretă sovietică: ca agent efectiv al acesteia, el infiltrase eşaloanele superioare ale ierarhiei comuniste din România.

Înarmat cu indicaţii primite la Moscova, Chişinevschi a revenit în România şi a participat la reorganizarea nucleului de propagandă (secţia Agitprop). S-a dovedit a fi şi un maestru al manipulărilor şi intrigilor, urcând rapid spre vârful piramidei comuniste. Arestat din nou în 1933, eliberat apoi în 1936, a fost integrat în Secretariatul Comitetului Central şi a devenit şeful organizaţiei Bucureşti a P.C.R. în acei ani, în spaţiul tenebros al conspiraţiei comuniste, s-au pus bazele colaborării dintre Chişinevschi şi cei care îl vor sprijini ulterior în operaţia de demolare a culturii române. Unii au fost recrutaţi la Doftana, alţii în afara închisorilor, însă criteriul de selecţie a fost mereu acelaşi: pofta de putere şi lipsa de educaţie. Printre aceia care erau ignoranţi în privinţa culturii române, dar pe care Chişinevschi se va sprijini după 1944 în cadrul secţiei de propagandă a partidului se numărau Leonte Răutu, Sorin Toma, Alexandru Buican, Nicolae Moraru şi Ofelia Manole. Ar mai trebui pomenite numele fanaticului Mihail Roller şi al carieristului Eduard Mezincescu, precum şi numele Constanţei Crăciun şi al lui George Macovescu, o pereche de pseudoromantici dispuşi la orice compromisuri.

În 1940, Chişinevschi a fost reconfirmat ca membru al Comitetului Central, poziţie în care a navigat cu precauţie între facţiunea lui Gheorghiu-Dej şi cea a lui Ştefan Foriş, jucând un rol important în deznodământul acestei drame de partid. Spre deosebire de alţi membri de origine evreiască ai Comitetului Central, el nu a fost deportat în Transnistria şi a rămas în închisoarea de la Caransebeş, iar apoi în lagărul de la Târgu-Jiu, unde, în special după 1942, a devenit unul dintre cei mai apropiaţi

partizani ai lui Gheorghiu-Dej. Convins că victoria finală îi aparţinea lui Gheorghiu-Dej, Chişinevschi a participat la urzirea complotului care a dus la eliminarea şi apoi asasinarea lui Ştefan Foriş. După 23 august 1944, a devenit membru al Biroului Politic şi a jucat un rol esenţial în campania împotriva intelighenţiei, care s-a desfăşurat simultan cu rusificarea culturii române. În 1945, Chişinevschi a publicat câteva articole şi broşuri sub pseudonimul Stănciulescu. Făţarnic şi oportunist, extrem de servil faţă de superiori şi ameninţător, răzbunător şi despotic faţă de subordonaţi, era stalinistul perfect.

Chişinevschi şi soţia sa, Liuba – care era şi ea membră a Comitetului Central, precum şi vicepreşedinte al Comisiei Controlului de Partid şi al Marii Adunări Naţionale, numărându-se, de asemenea, printre adjuncţii lui Gheorghe Apostol la Consiliul Central al Sindicatelor –, controlau diverse sfere ale vieţii sociale şi politice. Chişinevschi a luat parte la toate convorbirile importante cu reprezentanţii sovietici şi cu delegaţii din celelalte ţări est-europene. El era responsabil nu numai cu îndoctrinarea poporului român, ci şi cu coordonarea relaţiilor internaţionale ale P.M.R. şi supraveghea politica de cadre a partidului. Cu toate acestea, moartea lui Stalin şi „dezgheţul" din U.R.S.S. l-au făcut pe acest foarte versat oportunist să sară într-o altă barcă.

Pentru Chişinevschi, atitudinea faţă de U.R.S.S. reprezenta cel mai important criteriu al ortodoxiei leniniste. Odată ce liderii sovietici au decis să-l denunţe pe Stalin, Chişinevschi a adoptat noua linie cu acelaşi zel cu care aplicase odată directivele lui Stalin. Rolul său în asasinarea lui Pătrăşcanu sau strânsa lui prietenie cu Gheorghiu-Dej nu mai contau: Uniunea Sovietică schimbase cursul, aşa că acest veteran al Cominternului şi unealtă a Cominformului s-a conformat. Imediat după Congresul al XX-lea, a început să răspândească zvonuri

perfide despre Gheorghiu-Dej, menite, în acelaşi timp, să ascundă propriul său trecut criminal. După martie 1956, în ciuda reînnoitelor sale declaraţii de credinţă faţă de Gheorghiu-Dej, pentru Chişinevschi nu mai exista nicio şansă de supravieţuire politică: Gheorghiu-Dej îl întrecuse în abilitate şi duplicitate. În iunie 1957, a fost exclus din Biroul Politic, iar Congresul al III-lea al P.M.R. din 1960 nu l-a mai reales în Comitetul Central. La plenara din noiembrie-decembrie 1961, niciunul dintre foştii săi tovarăşi nu a ezitat să-l umilească pe Chişinevschi cu aceeaşi cruzime cu care el îi umilise pe alţii în numele cauzei: Gheorghiu-Dej, Ceauşescu, Maurer, Răutu, Borilă, Moghioroş, Sencovici şi Valter Roman l-au condamnat cu toţii pe cel pe care cândva îl celebraseră drept „creierul partidului", devenit între timp doar directorul Combinatului Poligrafic „Casa Scânteii" 41. Atunci când a murit, în 1963, nu a fost publicat niciun necrolog, oricât de modest, în aprilie 1968, lui Nicolae Ceauşescu i-a făcut o deosebită plăcere să-l denunţe încă o dată ca fiind responsabil, împreună cu Gheorghiu-Dej şi Drăghici, pentru asasinatul judiciar al lui Pătrăşcanu.

Celălalt membru al Comitetului Central care l-a înfruntat pe Gheorghiu-Dej a fost Miron Constantinescu, unul dintre foarte puţinii intelectuali autentici acceptaţi în grupul hegemonic al comunismului românesc. Născut în 1917, Constantinescu avea o pasiune pentru istorie în general şi în mod special pentru istoria culturală a Transilvaniei, încă de pe vremea când era elev la Arad. Mai târziu, în anii '30, ca student al Facultăţii de Litere şi Filosofie a Universităţii din Bucureşti, a intrat în contact direct cu elita culturală a vremii şi a audiat prelegerile lui PP. Negulescu, Mircea Florian, Tudor Vianu şi, mai ales, Dimitrie Gusti, care a exercitat cea mai mare influenţă asupra sa (la seminarul de sociologie al lui Guşti participau şi H.H. Stahl, Traian Herseni şi Mircea Vulcănescu) 42.

Diferenţele ideologice nu excludeau atunci respectul reciproc, lumea era interesată de puncte de vedere opuse, iar la Facultatea de Litere şi Filosofie predau profesori având loialităţi politice şi culturale foarte diferite, cum erau Nae Ionescu şi Constantin Rădulescu-Motru, Mircea Eliade şi H.H. Stahl, Traian Herseni şi Mihail Ralea.

În 1935, convins că nucleul rezistenţei antifasciste era reprezentat de comunişti, Constantinescu s-a alăturat Uniunii Tineretului Comunist (U.T.C.), aflată în clandestinitate. După un an, atunci când organizaţia a fost dizolvată sub pretextul eliminării „agenţilor" reali sau potenţiali, el a fost printre puţinii membri utecişti care s-au înscris în partidul comunist. împreună cu Grigore Preoteasa, Mihail Dragomirescu, Gheorghe Rădulescu, Constanţa Crăciun, Petru Năvodaru, Ilie Zaharia şi Silvian Iosifescu, Constantinescu aparţinea nucleului radical al studenţimii române de stânga, iar atunci când Biroul Politic a decis să reorganizeze U.T.C.-ul în 1938, el a fost liderul grupului însărcinat cu această misiune. Istoricii oficiali ai lui Nicolae Ceauşescu îi vor atribui ulterior această misiune nu lui Constantinescu, ci lui Ceauşescu însuşi, iar acesta, la Plenara Comitetului Central din noiembrie-decembrie 1961, a afirmat că lui Constantinescu îi lipsea o autentică educaţie politică marxistă. Este aproape comică situaţia în care unul dintre foarte puţinii intelectuali români cu o solidă cultură marxistă a trebuit să fie acuzat tocmai de Ceauşescu – un personaj extrem de limitat din punct de vedere ideologic – pentru faptul că, tânăr student fiind, se retrăsese la o mănăstire pentru a studia *Capitalul* lui Karl Marx43.

Constantinescu şi-a petrecut anii războiului închis în lagărul de la Târgu-Jiu pentru activitate comunistă. În această perioadă, împreună cu Athanasie Joja, a jucat rolul intelectualului din grupul dominat de Gheorghiu-Dej şi a devenit unul dintre colaboratorii indispensabili ai viitorului

secretar general. Relaţia psihologică dintre Constantinescu şi Gheorghiu-Dej a fost extrem de complicată şi controversată. Foarte des, această relaţie a fost influenţată de fascinaţia celui dintâi pentru Ana Pauker sau de abilitatea lui Chişinevschi de a-i manipula bine-cunoscutul orgoliu. După 23 august 1944, Constantinescu a devenit cel mai tânăr membru al Biroului Politic şi redactor-şef al cotidianului comunist *Scânteia*. Ca preşedinte al Comitetului de Stat al Planificării între 1949 şi 1955, Constantinescu a acumulat şi multă experienţă în economie, ceea ce l-a făcut să se creadă economist. După cum am văzut în capitolul anterior, Constantinescu a fost unul dintre cei care au orchestrat şi demascat aşa-numita deviere de dreapta şi a contribuit substanţial la documentarea ideologică pentru plenarele Comitetului Central din martie şi din mai iunie 1952. Cu toate acestea, la plenara din noiembrie-decembrie 1961, a fost acuzat că fusese marioneta Anei Pauker. De fapt, el nu-i fusese mai devotat Anei Pauker decât Alexandru Moghioroş sau Emil Bodnăraş, dar, spre deosebire de aceştia, Constantinescu a crezut în propriul său destin politic.

Constantinescu a văzut în procesul de destalinizare amorsat de Hruşciov şansa vieţii sale şi, după 1954, a început să-şi cultive intens imaginea de combatant pentru liberalizare în partid. El a iniţiat o serie de întâlniri cu unii dintre intelectualii de marcă din perioada interbelică, mai ales după ce a fost numit ministru al învăţământului şi Culturii la 18 noiembrie 195644. Nu mai puţin semnificativă a fost întâlnirea sa de la Moscova, din februarie 1956, cu liderul comunismului italian, Palmiro Togliatti, ale cărui opinii eretice vor fi făcute publice în lunile următoare. Asociat cu tendinţele de liberalizare din partid şi prins în capcanele urzite de Gheorghiu-Dej şi Răutu, Constantinescu a fost eliminat din Biroul Politic la plenara din iunie 1957 împreună cu Chişinevschi pentru

„încercarea de a orienta partidul spre anarhie liberalist-revizionistă”. În iunie 1958, Constantinescu a fost folosit ca ţap ispăşitor în ultima epurare organizată de Gheorghiu-Dej şi azvârlit la periferia vieţii politice şi culturale. În continuare, el a fost mai întâi lector la Institutul de Perfecţionare a Cadrelor Didactice, iar apoi cercetător ştiinţific la Institutul de Istorie al Academiei, condus în acei ani de Andrei Oţetea, un bine cunoscut istoric reabilitat după declinul lui Mihail Roller. După 1965, în lupta sa cu fantoma lui Gheorghiu-Dej, Nicolae Ceauşescu s-a folosit din nou de Constantinescu. Acesta revine ca membru al nomenclaturii, mai întâi ca ministru adjunct, apoi ca ministru al Educaţiei, secretar al Comitetului Central, membru supleant al Comitetului Politic Executiv şi, spre sfârşitul vieţii, ca preşedinte al Marii Adunări Naţionale.

Constantinescu a avut o viaţă de familie dureroasă. La începutul anilor ’50, fiul său, Horia, a murit de apendicită, iar soţia sa, Sulamita Bloch-Constantinescu, o veche militantă comunistă, a fost omorâtă în 1968 de propria sa fiică. În sfârşit, un alt fiu, numit tot Horia, a murit îngheţat în timpul unei excursii în Munţii Bucegi. Deşi nu are o valoare deosebită, opera lui Constantinescu este totuşi relevantă pentru faptul că a relansat sociologia ca disciplină în România după 1965. Avid de putere, solemn, monumental şi arogant, el nu avut nici profunzimea lui Lucreţiu Pătrăşcanu şi nici candoarea etică a filosofului marxist Tudor Bugnariu, ginerele lui Lucian Blaga. Cu toate acestea, el i-a susţinut pe cei câţiva cercetători tineri care au încercat în anii ’70 să reabiliteze ancheta socială şi să se sustragă imperativelor stalinismului virulent.

Revenind la plenara la care Constantinescu şi Chişinevschi au fost „demascaţi”, este interesant de menţionat că aceasta s-a ţinut în două sesiuni separate, pe

28 – 29 iunie şi pe 1 – 3 iulie. Cam în acelaşi timp, pe 4 iulie, a fost anunţată la Moscova epurarea „grupului antipartinic" format din Malenkov, Kaganovici, Molotov şi Şepilov, ce s-au opus politicilor lui Hruşciov. Nu este încă lămurit dacă epurările din P.M.R. au fost legate de cele din P.C.U.S. în această privinţă, Ghiţă Ionescu observa: „Epurarea română, care putea fi legată de cea rusă numai în cazul în care informaţiile despre aceasta fuseseră răspândite înainte de anunţul din *Pravda* din 4 iulie, poate foarte bine să fi reprezentat o încercare de a acţiona mai ferm pe linia destalinizării, dar putea fi generată şi de nevoia de a scăpa de aceste două figuri influente, în special de Miron Constantinescu" 45.

După cum am arătat mai sus, Gheorghiu-Dej, care era personal ameninţat de noua linie a lui Hruşciov de la Congresul al XX-lea al P.C.U.S., a temporizat cu abilitate dezbaterile din P.M.R., astfel încât această plenară a avut loc la aproape un an şi cinci luni după Congresul al XX-lea al P.C.U.S. şi la un an şi jumătate după Congresul al II-lea al P.M.R. Leonte Răutu a explicat amânarea acestei plenare în termenii necesităţii de a evita Judecăţile improvizate". De fapt, întârzierea a fost esenţială pentru supravieţuirea politică a lui Gheorghiu-Dej. Servită admirabil de evenimentele din 1956 din Polonia şi Ungaria, ierarhia comunistă română s-a referit de formă la „învăţăturile practice ale Congresului al XX-lea al P.C.U.S.", a afişat un respect ipocrit faţă de cursul reformist iniţiat de Hruşciov şi, în sfârşit, s-a retras pe poziţii conservatoare şi dogmatice în jurul liderului său, Gheorghiu-Dej.

Unul dintre cele mai interesante discursuri rostite la această plenară a fost cel al lui Ceauşescu, care s-a dovedit a fi nu numai un discipol loial al lui Gheorghiu-Dej, ci şi un stalinist impenitent. Prin urmare, discursul lui Ceauşescu merită o analiză mai atentă deoarece oferă elementele esenţiale pentru o înţelegere profundă a mentalului său în

legătură cu Stalin şi cu stalinismul. Deşi a admis că Stalin făcuse unele greşeli, meritele sale trebuiau recunoscute, iar operele sale meritau să fie studiate, a spus Ceauşescu. „De altfel, noi n-am făcut ca alţii, care au început să scoată operele lui Stalin de prin birouri, de acasă", a adăugat el cu duritate[46]. Aceasta era o referire directă la Constantinescu, care îşi exprimase îndoiala cu privire la multe dintre tezele lui Stalin. Totuşi, Ceauşescu nu a fost singurul care a lăudat moştenirea lui Stalin: atât Răutu, cât şi Moghioroş s-au referit în discursurile lor la discuţiile pe care le avuseseră cu muncitori şi cu vechi membri de partid, care le-ar fi cerut să nu exagereze în privinţa greşelilor lui Stalin[47]. Ceauşescu a justificat răzbunarea lui Gheorghiu-Dej împotriva lui Chişinevschi şi Constantinescu spunând că aceştia fuseseră nişte elemente antipartinice, care exageraseră nerealizările partidului, îi prezentaseră greşit activitatea şi conducerea, citaseră anumite lucruri scoase din context şi încercaseră să-l facă pe Gheorghiu-Dej singurul răspunzător pentru teroarea dezlănţuită în partid şi în ţară după venirea comuniştilor la putere[48].

Elementele esenţiale ale politicii de partid a lui Ceauşescu pot fi identificate în discursul său din 1957 şi nu este deloc exagerat să afirmăm că acestea au devenit constante ale gândirii lui politice până în ultimele ore ale sale la putere, în decembrie 1989: preocuparea pentru unitatea partidului şi rolul conducător al acestuia, frica de fracţionism, respingerea liberalizării, fascinaţia pentru Stalin, dispreţul pentru intelectuali şi lipsa de milă faţă de „elementele mic-burgheze", care infiltraseră partidul şi îl atacau din interior. De fapt, ultimul element simbolizează dezgustul lui Ceauşescu pentru dialog şi schimbul liber de idei: „Ştim, tovarăşi, ce spunea Stalin în ce priveşte problema aceasta, că toate aceste grupări mic-burgheze pătrund într-un fel sau altul în partid, introducând spiritul

de şovăială, oportunismul, neîncrederea care duce la fracţionism, la dezagregare, izvor al subminării partidului… Deci lupta împotriva acestor elemente e condiţia care asigură succesul luptei împotriva imperialismului” 49.

Mai mult, în analiza evenimentelor din 1956 din Ungaria şi a influenţei acestora asupra României, Ceauşescu s-a referit la faptul că au avut loc „manifestări negative” printre studenţii din Timişoara, Cluj şi Regiunea Autonomă Maghiară, precum şi, la o scară redusă, în Bucureşti şi a subliniat că au existat serioase lipsuri în „educaţia patriotică” a tinerei generaţii. Mai mult, Ceauşescu a spus că influenţa revoltei maghiare din 1956 fusese resimţită în Transilvania, unde, înainte de 23 octombrie 1956, anumiţi „excursionişti” (adică revoluţionari maghiari în misiune) au încercat să-i convingă pe studenţii şi pe intelectualii români să urmeze calea maghiară. Ceauşescu va reacţiona în acelaşi fel atunci când populaţia Timişoarei s-a ridicat împotriva dictaturii sale în decembrie 1989.

Merită amintit şi faptul că la plenara din iunie 1957 Grigore Preoteasa, unul dintre puţinii intelectuali din partid, a fost ales secretar al Comitetului Central şi membru supleant al Biroului Politic. Preoteasa, care terminase Facultatea de Litere şi Filosofie, petrecuse câţiva ani ca prizonier politic în lagărul de la Târgu-Jiu, de unde a evadat împreună cu bunul său prieten de atunci, Nicolae Ceauşescu50. După război, a fost redactor-şef al ziarului *România liberă*, apoi adjunct al Anei Pauker la Ministerul de Externe. Gheorghiu-Dej îl plăcea, pentru că tatăl lui Preoteasa fusese muncitor la Atelierele C.F.R. „Griviţa” (de unde plecase şi Gheorghiu-Dej). După 1955, Preoteasa a demonstrat o loialitate totală faţă de Gheorghiu-Dej, în ciuda admiraţiei sale anterioare pentru Ana Pauker, şi a fost numit ministru de Externe al

României (el a condus delegaţia română la Organizaţia Naţiunilor Unite în 1955, după admiterea ţării în acest forum mondial). Ales în Comitetul Central în decembrie 1955, la Congresul al II-lea al P.M.R., Preoteasa era în mod clar destinat să urce pe scara ierarhică a partidului. Promovarea din 1957 a reprezentat un salt extraordinar în cariera sa: el a devenit noul şef al Secţiei de Propagandă a partidului, Răutu fiind mutat la Relaţii Internaţionale, însă, în noiembrie 1957, Preoteasa a murit într-un accident de avion pe aeroportul Vnukovo din Moscova51. Este greu de ştiut dacă Gheorghiu-Dej intenţiona cu adevărat să-l pregătească pentru a-i urma la putere, dar e sigur că atât Ceauşescu, cât şi Răutu (ambii supravieţuitori ai aceluiaşi accident de avion) s-au văzut astfel scăpaţi de un rival foarte periculos şi de o stea în ascensiune în conducerea de partid52.

Plenara din iunie 1958

Eliminarea aşa-numitului grup Chişinevschi-Constantinescu la Plenara din 1957 a P.M.R. a fost urmată de epurarea unui grup de foşti ilegalişti în vara anului următor. Plenara din 9 – 13 iunie 1958 a utilizat un scenariu asemănător cu cel folosit la plenara din 1957 pentru inventarea „grupului Chişinevschi-Constantinescu" în scopul de a fabrica acum un aşa-numit grup Doncea. În discursul său la această plenară, Nicolae Ceauşescu i-a „demascat" pe Constantin Doncea, Grigore Răceanu, Ovidiu Şandru, Eugen Genad, Heinrich Genad, Ion Drancă, Constantin Moflic, Ştefan Pavel, Vasile Băgu, Vasile Negoiţă şi Iacob Coţoveanu ca membri ai presupusului grup. Doncea şi Băgu se număraseră printre membrii de partid care organizaseră grevele din 1933 de la Atelierele C.F.R. „Griviţa".

La plenara din 1958, Gheorghiu-Dej şi Vasilichi (susţinuţi, printre alţii, de Vasile Valeu, Simion Bughici, Mihai Burcă, Ştefan Voicu, Barbu Zaharescu, Ofelia

Manole şi chiar de soţia lui Răceanu, Ileana Răceanu) 53 i-au acuzat pe Constantin Doncea şi pe ceilalţi de activitate antipartinică, fracţionism, revizionism şi „concepţii anarhice". Dumitru Petrescu, celălalt organizator important al grevelor de la „Griviţa" alături de Doncea, fusese deja acuzat de atitudini antipartinice de către o comisie specială, înfiinţată în iunie 1955 pentru a investiga natura discuţiilor care aveau loc între anumiţi membri de partid în afara întrunirilor oficiale. Comisia a recomandat eliberarea lui Petrescu din funcţia de viceprim-ministru şi excluderea sa din Comitetul Central, precum şi pedepsirea sa pe linie de partid cu cea mai gravă sancţiune înainte de excluderea totală54.

Din nou, ca şi în cazul plenarei din 1957, Ceauşescu a fost cel care a rostit discursul ce conţinea principalele acuzaţii împotriva lui Doncea şi a celorlalţi veterani. În ciuda eforturilor lui Ceauşescu de a transmite imaginea unei facţiuni antipartinice bine organizate, citind printre rânduri, reieşea că greşeala de care se făcea vinovat „grupul" de ilegalişti era aceea de a-i fi criticat pe liderii P.M.R. pentru abandonarea idealurilor comuniste ale mişcării clandestine, pentru înstrăinarea lor faţă de mase şi pentru marginalizarea vechilor membri de partid din perioada de ilegalitate. În contribuţia sa la lucrările plenarei, Răutu a venit cu un alt motiv major pentru epurare: Doncea, Răceanu şi ceilalţi veterani se pronunţaseră pentru o linie revizionistă şi îşi exprimaseră simpatia pentru comunismul de tip iugoslav55.

Plenara din iunie 1958 a arătat că nu va fi permisă nicio dezbatere reală cu privire la linia partidului şi le-a oferit lui Gheorghiu-Dej şi camarazilor săi controlul total al partidului. Opunându-se cu îndârjire reformelor economice şi oricărei relaxări ideologice, dejiştii erau totuşi bântuiţi de spectrul unei revolte de masă similare cu cea din Ungaria şi prin urmare Gheorghiu-Dej a căutat, ca o

măsură de precauţie, să-şi întărească şi mai mult controlul printr-o nouă epurare a partidului. În calitatea sa de secretar al Comitetului Central însărcinat cu politica de cadre, Ceauşescu şi-a demonstrat încă o dată loialitatea prin organizarea unei masive epurări a membrilor de partid care se pronunţaseră împotriva lui Gheorghiu-Dej în perioada 1956 – 1957, care a dus la zeci de mii de excluderi din partid şi a coincis cu furibunde campanii antiintelectuale şi antisemite. Ceauşescu răspundea şi de organizaţiile de tineret şi a colaborat atât cu ministrul de Interne Alexandru Drăghici, cât şi cu liderii U.T.C. şi ai Uniunii Asociaţiilor Studenţilor Comunişti din România (Virgil Trofin, Ion Iliescu, Ştefan Andrei, Cornel Burtică, Cornel Pacoste, Ştefan Bârlea şi Mircea Angelescu) pentru a „restabili ordinea" în universităţi. Securitatea lui Drăghici a lovit în studenţii rebeli de la Timişoara, Cluj, Târgu-Mureş, Bucureşti şi Iaşi, dintre care cei mai radicali au fost închişi în urma unor procese înscenate.

După revoluţia maghiară, conducerea lui Gheorghiu-Dej a încercat să înspăimânte partidul şi populaţia astfel încât să creadă cu toţii că orice ameninţare la adresa ortodoxiei marxist-leniniste, chiar şi o pledoarie pentru politici liberale moderate, ar atrage represalii din partea sovieticilor. Gheorghiu-Dej a criticat revoluţia maghiară, şi-a exprimat susţinerea pentru intervenţia militară sovietică şi a afişat o loialitate absolută faţă de Uniunea Sovietică. În consecinţă, în iulie 1958, Hruşciov a decis în mod neaşteptat să retragă trupele sovietice staţionate în România56. Gheorghiu-Dej şi oamenii săi au dat dovadă de o remarcabilă perspicacitate pentru a-l înşela pe Hruşciov, simulând o formă unică de destalinizare şi câştigând timp pentru a-şi întări controlul asupra partidului şi a ţării.

Hruşciov se afla la apogeul carierei sale atât pe plan internaţional, cât şi pe plan intern, în urma lansării în 1957 a *Sputnik-uâul*, care a uimit întreaga lume, şi a vizitei sale

intens mediatizate în Statele Unite în 1959, astfel că liderii români continuau să urmeze cu obedienţă linia sovietică în comunismul mondial. Pe plan intern, represiunile de după 1958 i-au asigurat lui Gheorghiu-Dej o largă colaborare din partea inteligheţiei terifiate. Existau semne de creştere a nivelului de trai al populaţiei, baza industrială se lărgea, iar campaniile de colectivizare continuau. Principalele sarcini puteau fi rezumate prin sintagma „continuarea creşterii bazei tehnico-materiale a socialismului”. România intra în noul deceniu ca un aliat de încredere, în aparenţă, al sovieticilor, condusă de o oligarhie solidară, strâns unită în jurul unui lider pentru care puterea personală se situa deasupra oricăror consideraţii morale. Însă, după ce Moscova a lansat o nouă campanie împotriva lui Stalin în 1961, Gheorghiu-Dej a simţit că autoritatea sa devenise suficient de puternică: el a provocat şi a surprins Kremlinul, propriul partid şi Occidentul prin decizia de a provoca un divorţ, nu lipsit de neplăceri, de U.R.S.S. În mai puţin de cinci ani, România, cândva satelitul cel mai loial al Uniunii Sovietice, s-a transformat într-un aliat rebel, iritant chiar.

CAPITOLUL 6

Opoziţia faţă de hruşciovism

Gheorghiu-Dej şi apariţia comunismului naţional, 1960 – 1965

Acest cadru organizaţional este deosebit de favorabil ascensiunii spre poziţii de conducere a unor indivizi care aparţin unui tip ce poate fi numit „personalitate războinică”.

Robert C. Tucker, *The Soviet Political Mind* îngrijoraţi de „al doilea dezgheţ” al lui Hruşciov, dejiştii au încercat să reziste destalinizării prin elaborarea unei strategii naţionale de atragere a inteligheţiei şi de creare a unor punţi între elita de partid şi populaţie. De fapt, conducerea comunistă română a reuşit, cu deosebit succes, să-şi

construiască o platformă a antidestalinizării în jurul conceptelor de *industrializare*, *autonomie*, *suveranitate* şi *mândrie naţională*. Scopul lui Gheorghiu-Dej era acela de a menţine relaţii apropiate cu liderii sovietici fără a imita eforturile acestora de a demola mitul lui Stalin. Pentru români, lupta împotriva „cultului personalităţii" echivala cu evidenţierea impecabilei lor reputaţii internaţionaliste şi descrierea nucleului conducător al partidului ca bastion al ortodoxiei leniniste. Cele două evenimente care au avut loc în P.M.R. la începutul anilor W – Congresul al III-lea (20 – 28 iunie 1960) şi Plenara Comitetului Central (30 noiembrie – 5 decembrie 1961) – au pus accentul pe industrializarea rapidă în scopul de a crea o susţinere de masă pentru partid şi a da substanţă pretenţiilor patriotice „antihegemonice" ale echipei lui Dej. Această accentuare a ataşamentului liderilor faţă de interesele naţionale a devenit un element-cheie al strategiei partidului de a câştiga de partea sa atât intelighenţia, cât şi masele.

De la început, Gheorghiu-Dej s-a asigurat că această linie internă, aflată în pregătire, nu va irita Kremlinul. În timpul celor mai importante conferinţe şi întruniri comuniste internaţionale, delegaţii români adoptau poziţii mai prosovietice decât colegii lor maghiari şi polonezi. Atunci când, în vara lui 1958, în urma presiunilor chinezilor, Moscova a criticat noul program al Ligii Comuniştilor din Iugoslavia ca fiind „revizionist", românii au susţinut în totalitate poziţia sovietică. La nivel oficial cel puţin, relaţiile dintre conducerile P.M.R. şi P.C.U.S. nu fuseseră niciodată mai cordiale. Din documentele din arhivele P.C.R. reiese însă că acest lucru era departe de a fi adevărat: în diferite ocazii, Gheorghiu-Dej a insistat în timpul unor discuţii particulare asupra faptului că partidul său se maturizase şi că relaţiile dintre ţările socialiste trebuiau să fie guvernate de principiile egalităţii depline şi ale independenţei naţionale. În acelaşi timp, pe măsură ce

conflictul dintre Moscova şi comuniştii albanezi se adâncea, Gheorghiu-Dej i-a oferit Moscovei sprijinul său total. Implicit, după cum ştia şi el foarte bine, aceasta însemna că Bucureştiul era gata să susţină Kremlinul în iminenta confruntare cu comuniştii chinezi, patronii liderului albanez, Enver Hodja. Moscova privea partidul român ca fiind cel mai loial şi a decis să folosească evenimentul de la Bucureşti din iunie 1960 ca pe o repetiţie pentru atacul împotriva Albaniei (şi, indirect, împotriva partidului lui Mao) plănuit pentru conferinţa comunistă internaţională din noiembrie.

Nikita Hruşciov – primul-secretar al Comitetului Central al P.C.U.S. şi preşedintele Consiliului de Miniştri al U.R.S.S. – a participat în persoană la Congresul al III-lea al P.M.R., după cum au făcut-o şi alte numeroase figuri-cheie ale comunismului mondial. Congresul a dovedit că liderii P.M.R. erau uniţi şi că Gheorghiu-Dej deţinea controlul absolut al partidului. Mai mult, congresul nu a instituit schimbări majore în politicile P.M.R. Ghiţă Ionescu remarca platitudinea discursurilor şi absenţa oricărei evaluări a dramaticelor evenimente ale deceniului precedent – undele de şoc ce au urmat Congresului al XX-lea al P.C.U.S., revoluţia maghiară, epurările intrapartinice majore din 1957 – 1958, precum şi campaniile şi procesele împotriva intelectualilor şi studenţilor români: „În discursurile rostite la congres au fost anunţate numeroase succese pe fiecare front, dar nu s-au făcut referiri la progresul destalinizării. Nici alegerile pentru Comitetul Central şi Biroul Politic nu au indicat vreo schimbare de personal, care ar fi putut anunţa vreo schimbare de politică. Rezultatul părea să fie aceeaşi amestecătură de dinainte, poate doar mai mare” 1.

Cu toate acestea, efectele încercării eşuate a aşa-zisei facţiuni Chişinevschi-Constantinescu de a pune în discuţie răspunderea lui Gheorghiu-Dej pentru greşelile

perioadei staliniste s-au făcut simţite din nou: Constantin Pârvulescu, unul dintre membrii din ilegalitate ai partidului, şi-a pierdut calitatea de membru al Biroului Politic şi al Comitetului Central, precum şi poziţia de preşedinte al Comisiei Controlului de Partid (a fost înlocuit de Dumitru Coliu, un veteran cominternist, adept al liniei dure). În mod clar, eliminarea lui Pârvulescu a fost legată de atitudinea sa faţă de încercarea lui Chişinevschi şi a lui Constantinescu de a-l detrona pe Gheorghiu-Dej, al cărui prieten apropiat, Ion Gheorghe Maurer – nominal, şef al statului la vremea aceea –, i-a luat locul în Biroul Politic. Un an mai târziu, Maurer l-a înlocuit pe Chivu Stoica – un activist notoriu pentru mediocritatea sa – în funcţia de preşedinte al Consiliului de Miniştri, poziţie pe care o va păstra până la pensionarea sa în 1974.

Importanţa Congresului al III-lea al P.M.R. rezidă însă în lansarea unui program economic pe termen lung (care a fost extins până în anul 1965), ce prevedea industrializarea rapidă a ţării, în special a industriilor metalurgică şi constructoare de maşini. Congresul a discutat rezultatele precedentului plan cincinal şi a aprobat proiectul noului plan şesenal. Prioritatea absolută a ambelor planuri o reprezenta construirea unui combinat siderurgic imens la Galaţi. Cu privire la agricultură, Gheorghiu-Dej a raportat în faţa congresului că un număr de 680.000 de familii de ţărani, având în proprietate 1, 8 milioane de hectare, nu erau încă integrate în sectorul socialist, însă a afirmat că procesul de colectivizare a agriculturii româneşti se va finaliza până în 1965. (încheierea procesului de colectivizare va fi anunţată, de fapt, în aprilie 1962.)

În acelaşi timp, congresul a aprobat o mobilizare de masă fără precedent pentru îndeplinirea obiectivelor economice ale partidului2. Pentru români, dezvoltarea potenţialului industrial propriu, pe lângă sectorul agricol, era o problemă de prestigiu, iar politica economică a

României a fost cauza unei polemici violente între Bucureşti şi Moscova, care a atins apogeul în aprilie 1964, când românii au dat publicităţii o curajoasă „declaraţie” cu privire la criza comunismului mondial, sfidând cu insolenţă pretenţiile sovietice de supremaţie în cadrul blocului. Primele semne ale acestui conflict au trecut însă neobservate, atât de către delegaţii la Congresul al III-lea, cât şi de observatorii străini, care erau convinşi că relaţiile dintre Moscova şi Bucureşti erau mai bune ca oricând.

În timpul congresului, un eveniment extrem de important a fost atacul-surpriză al lui Hruşciov asupra delegaţiei Partidului Muncitoresc Albanez, condusă de un membru al Biroului Politic, Hysni Kapo. După cum am menţionat, congresul partidului român a fost considerat de Hruşciov drept locul potrivit pentru a lansa un atac radical împotriva învederaţilor stalinişti albanezi şi a protectorilor lor chinezi. În timpul înfruntării de la Bucureşti dintre Hruşciov şi albanezi, delegatul chinez, Peng Chen, şeful organizaţiei de partid Beijing şi membru al Prezidiului Permanent al Biroului Politic al Partidului Comunist Chinez, a exprimat rezerve serioase faţă de încercarea sovieticilor de a excomunica Albania pe baza acuzaţiilor de dogmatism stalinist, suprimarea democraţiei de partid şi refuzul de a se alătura celorlalte partide leniniste în vederea reconcilierii istorice cu Iugoslavia lui Tito. Fiind rugat de Hruşciov să prezideze o întâlnire cu uşile închise a delegaţiilor străine, Gheorghiu-Dej a susţinut călduros atacul sovietic asupra albanezilor. Ulterior, după ce relaţiile dintre Bucureşti şi Moscova s-au răcit, în timpul pregătirilor pentru declaraţia din 1964, Gheorghiu-Dej le-a mărturisit colaboratorilor săi că fusese, practic, obligat de Hruşciov să adopte o atitudine antialbaneză (şi, implicit, antichineză). Aceasta pare să fi fost mai degrabă o mostră de ranchiună faţă de Hruşciov decât atitudinea reală a românilor în 1960.

De fapt, la conferinţa internaţională din noiembrie 1960 de la Moscova, la care au participat 81 de partide comuniste şi muncitoreşti, delegaţii români s-au numărat printre cei mai entuziaşti susţinători ai Kremlinului împotriva albanezilor şi a chinezilor. Pentru Gheorghiu-Dej, încercarea lui Hodja şi a lui Mao de a dezbina nu numai comunismul mondial, ci şi anumite partide comuniste echivala cu un atac periculos asupra principiilor sacrosancte ale internaţionalismului socialist. Deşi, personal, era înclinat să dezaprobe inflexibila atitudine critică a lui Hruşciov faţă de Stalin, el aproba totuşi linia Congresului al XX-lea al P.C.U.S. privind necesitatea vitală de a asigura coexistenţa paşnică între diferite sisteme social-politice. Nu mai puţin important era faptul că lui Gheorghiu-Dej îi displăceau atacurile violente ale albanezilor şi ale chinezilor împotriva Iugoslaviei lui Tito. După ce fusese ales de Stalin să joace un rol central în campaniile antititoiste ale Cominformului în 1948 – 1949, Gheorghiu-Dej a făcut, după 1956, tot ce i-a stat în putinţă pentru a-şi îmbunătăţi relaţiile cu Iugoslavia. Este adevărat, el dezaproba retorica titoistă privind autoconducerea şi alte inovaţii teoretice în domeniul construcţiei socialiste, dar aceasta nu însemna că îi considera pe iugoslavi ca fiind renegaţi sau trădători. Dacă relaţiile personale dintre Gheorghiu-Dej şi Hruşciov nu s-ar fi înrăutăţit, ca rezultat direct al noului val de destalinizare de după 1961 şi al planurilor de a transforma Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (C.A.E.R.) într-un organism supranational, era greu de crezut că atitudinea românilor faţă de China sau de Albania ar fi diferit în mod semnificativ de atitudinea celorlalte ţări din blocul sovietic.

Până la începutul anului 1962 şi în mod evident în perioada 1960 – 1961, Gheorghiu-Dej a continuat să susţină cu loialitate statutul hegemonic al Moscovei în cadrul blocului şi al mişcării comuniste internaţionale.

Activişti de partid români au fost trimişi în continuare la Moscova pentru a participa la cursurile şcolilor de partid ale P.C.U.S., limba rusă a rămas obligatorie în licee şi universităţi, iar declaraţiile rituale cu privire la rolul decisiv al Uniunii Sovietice în „eliberarea ţării de sub jugul fascist” erau rostite în toate ocaziile importante. Cu alte cuvinte, Congresul al III-lea a semnalat o continuitate în privinţa atitudinii tradiţionale prosovietice a României în cadrul comunismului mondial şi a confirmat voinţa liderilor P.M.R. de a nu se îndepărta de la viziunea lor profund ortodoxă asupra construcţiei socialiste. Toate înclinaţiile eretice, în special cele legate de refuzul de a accepta planurile sovietice de integrare economică supranaţională a Europei de Est, erau încă atent camuflate sub retorica unităţii blocului şi a internaţionalismului proletar.

În octombrie 1961, a avut loc un eveniment important pentru comunismul mondial: Congresul al XXII-lea al P.C.U.S., la care Hruşciov s-a angajat într-o nouă campanie împotriva lui Stalin şi i-a atacat public pe albanezi pentru „activităţile lor schismatice, fracţioniste şi subversive” în mişcarea comunistă mondială. Zhou Enlai, în calitate de conducător al delegaţiei chineze, a exprimat nemulţumirile Chinei faţă de politicile sovietice, inclusiv asupra unor puncte teoretice incluse în noul program al P.C.U.S. Staliniştilor înrăiţi le-a displăcut renunţarea lui Hruşciov la dogma „dictaturii proletariatului” şi anunţul că P.C.U.S. se va transforma într-un „partid al întregului popor”, iar Uniunea Sovietică într-un „stat al întregului popor”. Comunismul mondial intrase într-o perioadă de convulsii violente, iar ruptura totală dintre cele două centre rivale ale sale, Moscova şi Beijing, părea inevitabilă. Partidele comuniste din întreaga lume şi, în special, cele din „lagărul socialist” s-au angajat în analize profunde ale propriilor tradiţii istorice şi au luat poziţie în polemica din ce în ce mai acută dintre Moscova şi albanezii

susţinuţi de Beijing. Liderii români au înţeles că deciziile şocante luate de Moscova, inclusiv expulzarea corpului lui Stalin din Mausoleul lui Lenin, vor avea consecinţe enorme pentru toate ţările din regiune. În timp ce aplauda din obişnuinţă linia leninistă a P.C.U.S. sub conducerea lui Hruşciov, Gheorghiu-Dej pregătea cu grijă dezbaterile din interiorul partidului său cu privire la lecţiile Congresului al XXII-lea al P.C.U.S. Ultimul lucru de care avea nevoie era să îngăduie ca aceste dezbateri să se transforme în încercări de reevaluare a rolului său în epurările staliniste. Cu perspicacitate, răbdare şi cinism, liderii români au organizat lupta împotriva „consecinţelor cultului personalităţii" în aşa fel încât să se prezinte ca adevăraţi destalinizatori *avant la lettre*.

Plenara Comitetului Central din 30 noiembrie – 5 decembrie 1961 a fost un eveniment crucial, cu prilejul căruia Gheorghiu-Dej şi-a afişat din nou susţinerea necondiţionată pentru linia internaţională a lui Hruşciov, criticând deviaţia albaneză. Pe scurt, Gheorghiu-Dej era gata să se plaseze de partea Moscovei în conflictul cu Enver Hodja (cu Mao Zedong, adică), atât timp cât nu era împins să-şi facă autocritica în privinţa trecutului său stalinist din România. Principalele probleme ce urmau să fie abordate la plenară au fost trecute în revistă în cadrul şedinţei Biroului Politic din 29 noiembrie 19613. În discursul rostit la plenară, Gheorghiu-Dej a adoptat un ton neaşteptat de aspru faţă de Enver Hodja şi camarazii acestuia:

Comitetul Central a informat la timp partidul asupra liniei antileniniste fracţioniste adoptate de conducătorii Partidului Albanez al Muncii, condus de Enver Hodja şi Mehmet Shehu, care s-a manifestat prin poziţia luată de reprezentanţii Partidului Albanez al Muncii la conferinţa de la Bucureşti şi care apoi s-a manifestat cu o intensitate deosebită la întâlnirea din 1960. Conducătorii Partidului

Albanez al Muncii au atacat cu vehemenţă linia şi deciziile Congreselor al XX-lea şi al XXII-lea ale Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, denunţarea deschisă şi hotărâtă a cultului personalităţii şi a consecinţelor nefaste ale acestuia. De ce se ridică ei atât de vehement împotriva criticării cultului personalităţii, de ce apără ei gravele greşeli făcute de Stalin în activitatea sa? Pentru că ei înşişi au pus la cale şi au întreţinut pentru mulţi ani în Albania o situaţie identică cu cea împotriva căreia au luat poziţie Congresele Partidului Comunist al Uniunii Sovietice – practicând în viaţa de partid şi de stat metode specifice cultului personalităţii, împreună cu tot felul de abuzuri4.

Plenara i-a oferit lui Gheorghiu-Dej o excelentă ocazie pentru a se angaja într-o pseudoliberalizare. Toate greşelile din istoria partidului – a susţinut el cu seninătate – se făcuseră fie înainte de intrarea sa în eşalonul de vârf al partidului, fie împotriva voinţei sale. Pretinzându-se adevăratul apărător al principiilor leniniste privind conducerea colectivă şi „normele sănătoase ale vieţii de partid”, Gheorghiu-Dej a denunţat facţiunile Pauker-Luca-Georgescu şi Chişinevschi-Constantinescu ca fiind responsabile pentru ororile staliniste din România. În acelaşi sens, potrivit lui Dej, dacă el şi colaboratorii săi apropiaţi nu ar fi existat, trădători ca Ştefan Foriş sau Lucreţiu Pătrăşcanu ar fi distrus partidul în anii ’40. În scenariul orwellian al lui Gheorghiu-Dej, controlarea trecutului era o metodă esenţială pentru controlarea prezentului şi a viitorului. În această construcţie maniheistă, adaptată propriilor interese, întreaga istorie a partidului apărea ca o luptă continuă între nucleul sănătos, proletar şi patriotic, condus de Gheorghiu-Dej, şi bande succesive de ticăloşi schismatici. Plenara care trebuia să pună în practică destalinizarea a devenit o manifestare menită să consolideze o viziune ultrastalinistă asupra istoriei partidului. Sărbătorit ca salvatorul providenţial al

însăşi existenţei partidului, Gheorghiu-Dej i-a condamnat pe „deviatorii de dreapta” Pauker, Luca şi Georgescu pentru faptul că acţionaseră ca „un grup separat, ridicat deasupra organelor alese ale partidului, ignorând Comitetul Central şi Secretariatul (pe care le controlau) şi substituindu-se Biroului Politic, care funcţiona aproape ca un comitet” 5. De fapt, în discursul său, Gheorghiu-Dej a codificat noua versiune oficială a istoriei P.M.R., care sublinia acţiunile abominabile ale „grupului fracţionist antipartinic” şi, implicit, îi disculpa pe dejişti:

Întorcându-se în ţară în septembrie 1944 din Uniunea Sovietică, unde emigrase, grupul fracţionist antipartinic Pauker-Luca, căruia i s-a alăturat ulterior Teohari Georgescu, sprijinit activ de către Iosif Chişinevschi şi Miron Constantinescu, a promovat cultul personalităţii lui Stalin pe scară largă şi a încercat sistematic – şi, din nefericire, a şi reuşit într-o anumită măsură – să introducă în viaţa de partid şi de stat metode şi practici străine de leninism, ce au provocat acest cult. Activitatea acestui grup fracţionist antipartinic s-a caracterizat prin încălcarea normelor leniniste ale vieţii de partid, a principiului muncii colective în organele de conducere, prin sfidarea regulilor democratice ale construcţiei de partid şi de stat, prin crearea unei atmosfere de neîncredere şi suspiciune împotriva unor cadre valoroase de partid şi de stat, prin intimidarea şi persecutarea lor, prin abuz de putere şi prin încălcarea legalităţii socialiste6.

La aceeaşi plenară din 1961, ministrul de Interne al lui Dej şi şeful Securităţii, Alexandru Drăghici, a declarat că „grupurile fracţioniste (Pauker, Luca şi ceilalţi) au transformat ministerele pe care le controlau în adevărate feude personale, izolându-le de partid şi sustrăgându-le controlului acestuia” 7. Ana Pauker (decedată în 1960) şi ceilalţi membri ai conducerii ce fuseseră epuraţi au fost

acuzaţi că s-au folosit de poziţiile influente pe care le deţineau în 1944 – 1948 pentru a admite (sau a invita chiar) în partid foşti membri ai Gărzii de Fier, precum şi numeroşi oportunişti şi carierişti. Principalul discurs al lui Gheorghiu-Dej şi discursurile celorlalţi participanţi, printre care primul-ministru Ion Gheorghe Maurer, membrii Biroului Politic Petre Borilă, Emil Bodnăraş, Nicolae Ceauşescu, Alexandru Drăghici, Alexandru Moghioroş şi Leonte Răutu, precum şi numeroşi veterani ai partidului, i-au denunţat pe cei „multă vreme emigraţi în Uniunea Sovietică", „străini de realităţile din ţară", pentru adoptarea metodelor şi practicilor criminale staliniste. Ana Pauker, Vasile Luca şi Teohari Georgescu au fost descrişi ca fiind singurii responsabili pentru politicile staliniste urmate anterior, care erau opuse liniei „naţionale", „patriotice" şi, implicit, „antistaliniste" reprezentate de Gheorghiu-Dej şi tovarăşii săi apropiaţi. Printre cei care au susţinut cel mai viguros această abordare naţionalistă în formare s-au numărat foşti militanţi din Biroul pentru Emigranţii Români de la Moscova şi cândva colaboratori fideli ai lui Pauker, precum Petre Borilă (fost comisar politic în Războiul Civil din Spania şi birocrat cominternist), Leonte Răutu, Dumitru Coliu şi, chiar mai vitupérant decât alţii, Valter Roman. Ultimul, deşi nu era membru al Comitetului Central, a fost invitat de Gheorghiu-Dej să participe şi să ia cuvântul la această plenară decisivă. Roman îşi datora poziţia specială în anturajul lui Gheorghiu-Dej rolului său în denunţarea aşa-zisei devieri a Anei Pauker din 1952 şi faptului că îi era personal îndatorat lui Dej, după cum mărturisea, pentru faptul că supravieţuise vânătorii de vrăjitoare staliniste împotriva foştilor luptători din Brigăzile Internaţionale. Nu mai puţin agresivă a fost Ana Toma, o veterană a partidului, care, ca ministru adjunct de Externe, fusese foarte apropiată de Ana Pauker.

Propagat cu abilitate, mitul luptei dintre comuniştii loiali lui Gheorghiu-Dej şi „moscoviţii” Anei Pauker a servit ca suport ideologic pentru noul stadiu al relaţiilor dintre Bucureşti şi Moscova. Nu a fost deci exagerat, din punctul de vedere al lui Gheorghiu-Dej, ca acesta să declare la şedinţa Biroului Politic din 7 decembrie 1961 că plenara care tocmai se încheiase pe 5 decembrie a fost, probabil, „cea mai frumoasă [plenară] ţinută vreodată”. La aceeaşi întrunire a Biroului Politic, Gheorghiu-Dej i-a lăudat pe Valter Roman, Gheorghe Vasilichi, Gheorghe Gaston Marin, Petre Borilă şi Nicolae Ceauşescu pentru discursurile rostite la plenară. Mai mult, Gheorghiu-Dej a subliniat că i-a plăcut modul în care Ceauşescu a vorbit liber şi a spus „lucruri foarte frumoase” 8. Nu a fost deci întâmplător faptul că Gheorghiu-Dej a insistat ca toate discursurile pregătite pentru plenară să fie publicate, şi nu numai cele care fuseseră ţinute efectiv. În opinia sa, nou-creata hagiografie de partid (şi, desigur, corespondenta ei, demonologia revizuită) trebuia să devină „bun public”. După cum sublimaseră Maurer şi Valter Roman, era important ca întreg partidul să ştie că protejarea cadrelor sănătoase împotriva persecuţiilor i se datora în primul rând lui Gheorghiu-Dej şi că nu era nevoie ca partidul să procedeze la reabilitări postume.

Aparatul de propagandă al partidului, condus de Leonte Răutu, s-a folosit cu promptitudine de tezele dezvoltate la Plenara Comitetului Central din 1961 şi a construit o nouă versiune a istoriei P.C.R., impregnată de mitul „rădăcinilor naţionale” ale dejiştilor şi de meritele lor în demascarea nemiloşilor duşmani ai clasei muncitoare române. Este important de subliniat rolul central jucat de Leonte

Răutu în crearea mitologiei P.M.R. Răutu, împreună cu Silviu Brucan, Ştefan Voicu, Sorin Toma, Nestor Ignat, Nicolae Moraru, Mihail Roller şi Traian Şelmaru, fusese

unul dintre cei mai virulenţi critici ai democraţiei pluraliste şi ai sistemului pluripartit. Un expert în adaptare politică şi supravieţuire, Răutu a fost, de fapt, dictatorul culturii româneşti până la moartea lui Gheorghiu-Dej. În timpul campaniilor jdanoviste de la sfârşitul anilor ’40 şi începutul anilor ’50, el a condus demascarea criticilor şi poeţilor „estetizanţi” şi „decadent-burghezi”. Mai târziu, în special după 1961, când P.M.R. a încercat să-şi lărgească clientela intelectuală, Răutu a condus procesul de „reconsiderare a moştenirii culturale”. Manevrele sale bine concepute de manipulare a istoriei P.C.R. şi de inventare a unei strategii „naţionale” a acestuia au avut succes. Adjunctul şi totodată colaboratorul său de încredere a fost Paul Niculescu-Mizil, şeful Secţiei de Propagandă, care, după 1965, i-a succedat lui Răutu ca ideolog-şef al partidului.

În acest cadru, Ceauşescu a devenit unul dintre cei mai ardenţi avocaţi ai înfloritoarei „linii independente” a României. În discursul său la Plenara din noiembrie-decembrie 1961, cuvântarea care i-a plăcut atât de mult lui Gheorghiu-Dej, Ceauşescu îi atacase pe Pauker, Luca şi Georgescu pentru „deviaţionism de dreapta”. El l-a criticat vehement şi pe Marcel Pauker (Luximin) pentru presupusele sale activităţi criminale din timpul luptelor intrapartinice din 1928 – 1929. (Luximin fusese, desigur, ucis cu mult timp înainte, în timpul epurărilor sovietice din anii ’30, iar Ceauşescu, care avea 43 de ani, nu-l cunoscuse personal niciodată.) Acest discurs l-a ajutat pe Ceauşescu să intre şi mai mult în graţiile lui Gheorghiu-Dej. Profitând de implicarea sa în activitatea curentă a aparatului de partid, Ceauşescu îşi formase deja un grup de susţinători în interiorul partidului, care s-au obişnuit cu stilul şi obiceiurile sale. După 1961, Gheorghiu-Dej l-a numit pe Ceauşescu şef al direcţiei organizatorice, care includea secţia Comitetului Central ce se ocupa de

organizarea partidului şi secţia care supraveghea „organele speciale”, adică aparatul de securitate, armata şi procuratura. Trebuie accentuată asocierea directă a lui Ceauşescu cu Gheorghiu-Dej în perioada 1956 – 1965, pentru că altfel triumful său asupra unor adversari atât de puternici precum Gheorghe Apostol sau Alexandru Drăghici ar fi de neînţeles. Pentru Gheorghiu-Dej, Ceauşescu reprezenta încarnarea perfectă al unui aparatcik stalinist. Gheorghiu-Dej îl considera un activist modest, dedicat, rezervat, muncitor şi profund loial. Rezolvând cu succes unele dintre cele mai dificile probleme care-l preocupaseră pe Gheorghiu-Dej de-a lungul anilor – inclusiv colectivizarea forţată a agriculturii, epurările continue şi hărţuirea intelectualilor critici –, cel mai tânăr membru al Biroului Politic a păstrat o atitudine respectuoasă faţă de secretarul general şi faţă de ceilalţi membri mai vechi ai Biroului Politic (Emil Bodnăraş şi Ion Gheorghe Maurer). Desigur, Ceauşescu îl criticase pe Drăghici pentru „comiterea de abuzuri” şi pentru „încălcări ale legalităţii socialiste”, dar asta se întâmplase în timpul lunilor agitate care au urmat Congresului al XX-lea al P.C.U.S. Disidenţa, răzvrătirea sau gândirea critică nu reprezentaseră niciodată o tentaţie pentru el. Dimpotrivă, acuzaţia pe care i-a adus-o lui Constantinescu la Plenara Comitetului Central din decembrie 1961 a exploatat prejudecăţile antiintelectuale, adânc înrădăcinate, ale partidului. Câţiva ani mai devreme, după plenarele din 1957 şi 1958, împreună cu fostul activist cominternist Dumitru Coliu (Dimitar Colev), pe atunci preşedintele Comisiei Controlului de Partid, Ceauşescu orchestrase cu grijă epurări care, pe lângă excluderea a mii de cadre importante din partid, au avut un efect demobilizator asupra membrilor vechii gărzi a P.C.R. Spre deosebire de Constantinescu, care în conversaţii particulare obişnuia să deplângă rolul esenţial jucat de

Gheorghiu-Dej în „bizantinizarea” vieţii de partid9, se pare că lui Ceauşescu îi făcea o plăcere deosebită să satisfacă şi să cultive pasiunea lui Gheorghiu-Dej pentru disimulare şi intrigă10. Cu toate acestea, Ceauşescu a evitat orice deviaţie de la ceea ce considera el a fi dogma leninistă clasică11.

Gheorghiu-Dej a decis să sărbătorească încheierea procesului de colectivizare a agriculturii prin organizarea unei plenare speciale a Comitetului Central al P.M.R. pe 23 – 25 aprilie 1962 şi a unei sesiuni speciale a Marii Adunări Naţionale în Bucureşti, pe 27 – 30 aprilie 1962, la care au participat 11.000 de ţărani, numărul ţăranilor invitaţi fiind o referire directă la numărul ţăranilor căzuţi victime în timpul Răscoalei din 190712. De fapt, a fost vorba la 1907 de câteva mii de morţi, conform istoricilor modernişti, ceea ce nu diminuează cu nimic tragedia produsă la începutul secolul XX în mediul rural. Din punct de vedere ideologic, a insistat Gheorghiu-Dej, acest eveniment însemna finalizarea construcţiei bazei materiale a noii ordini şi trecerea la „desăvârşirea construcţiei socialiste în România”.

Izbucnirea în 1962 – 1963 a polemicilor declarat ostile dintre partidele sovietic şi chinez13, precum şi dificultăţile lui Hruşciov ca urmare a crizei rachetelor din Cuba le-au permis comuniştilor români să scape de sub dominaţia Moscovei. În şedinţele Biroului Politic român, precum şi în corespondenţa personală cu Hruşciov, Gheorghiu-Dej a criticat conducerea sovietică pentru faptul că nu-i informase pe comuniştii români de intenţia sa de a instala rachete sovietice în Cuba. În timpul vizitei sale oficiale la Bucureşti din perioada 24 – 25 iunie 1963, Hruşciov a admis criticile după cum urmează: „Tovarăşe Dej, m-ai criticat pentru faptul că am trimis rachete în Cuba şi nu ţi-am spus. Este adevărat, ar fi trebuit să-ţi spunem. I-am explicat tovarăşului Ceauşescu cum s-a

întâmplat. Cu excepţia ta, toţi au ştiut despre asta". (Ceauşescu fusese în Uniunea Sovietică înainte de călătoria lui Hruşciov, pentru a pregăti vizita liderului sovietic suprem14.) în timpul următoarei vizite a lui Hruşciov în România, pe 3 – 7 octombrie 1963, Gheorghiu-Dej a dat glas şi temerilor românilor în legătură cu un eventual război nuclear ca rezultat al crizei cubaneze: „Trebuie să-ţi spun, Nikita Sergheevici, că niciodată de la eliberare [august 1944] încoace nu m-am simţit ca în timpul crizei din Marea Caraibelor, când se părea că suntem pe marginea prăpastiei, că totul stătea în cumpănă şi că numai un pas ne despărţea de o catastrofă nucleară. Când am auzit despre decizia de a retrage rachetele din Cuba, am răsuflat uşurat. Trebuie să facem tot ce ne stă în putinţă pentru a menţine pacea" 15.

Pe măsură ce schisma sino-sovietică se adâncea, Gheorghiu-Dej şi-a atribuit rolul de mediator între cele două centre comuniste rivale. În loc să urmeze calea Moscovei în relaţiile cu celelalte partide şi state comuniste, Gheorghiu-Dej a început să dezvolte legături independente cu acestea. Ceauşescu a fost şi el implicat în diplomaţia mişcării comuniste mondiale. împreună cu prim-ministrul, Ion Gheorghe Maurer, el a mers în China, Coreea de Nord şi Uniunea Sovietică în anii 1963 şi 1964, pentru convorbiri cu Mao, Kim Ir Sen şi Hruşciov. În acelaşi timp, P.C.R. a susţinut viziunea policentrică şi antihegemonică asupra comunismului mondial a liderului comunist italian, Palmiro Togliatti, formulată în tezele pe care acesta le-a scris cu puţin înainte de moartea sa în august 1964. La mijlocul anilor '60, J.F. Brown făcea următoarea observaţie în privinţa rolului jucat de comuniştii români în timpul polemicilor violente dintre partidul comunist sovietic şi cel chinez: „Mao şi întreaga dispută chinezo-sovietică au întărit extraordinar de mult prestigiul şi respectul de sine al Partidului Comunist

Român. Considerat întotdeauna unul dintre cele mai lipsite de influenţă din întregul bloc, acesta şi-a asumat acum o importanţă întrecută doar de cea a partidului sovietic şi a celui chinez. Datorită eforturilor impresionante depuse pentru mediere şi datorită sfidării Moscovei, a câştigat o admiraţie şi un respect considerabile" 16.

„Devierea" română – o pretinsă versiune a comunismului naţional – a condus la reuşita încercărilor grupului conducător de a restructura ideologia oficială şi de a asimila valori populiste şi naţionaliste. „Sursa tensiunilor sovieto-române din anii '60 o reprezintă nemulţumirile şi aspiraţiile generate de aşteptările pentru schimbare în contextul înapoierii politice", comenta pertinent Joseph Rothschild începuturile disputei româno-sovietice17.

Disputa a devenit deschisă în 1962 – 1963, în urma controverselor asupra strategiilor pe termen lung privind integrarea economiilor est-europene cu cea sovietică şi încercările lui Hruşciov de a transforma România într-o bază agricolă pentru ţările mai dezvoltate din punct de vedere industrial din cadrul C.A.E.R., precum şi asupra interpretării unor noţiuni precum „suveranitate naţională", „independenţă economică", „sprijin reciproc" şi „internaţionalism socialist". Gheorghiu-Dej şi tovarăşii săi au organizat o campanie propagandistică de succes îndreptată împotriva presiunilor economice sovietice asupra României şi, ca urmare, au reuşit să creeze o nouă imagine a P.M.R., care apărea ca exponentul intereselor naţionale româneşti împotriva planurilor Moscovei de a transforma România într-un hinterland agricol al blocului sovietic. Disputa dintre Moscova şi Bucureşti a fost, în primul rând, de natură economică. Aceasta îşi are originea în propunerile de „diviziune şi specializare a producţiei în cadrul lagărului socialist" sub un „consiliu de planificare" supranaţional, făcute de Hruşciov şi susţinute puternic de

liderii polonez, est-german şi cehoslovac (Władisław Gomułka, Walter Ulbricht şi Antonin Novotný). Toate complexele de inferioritate, îndelung acumulate, ale liderilor români au explodat în această confruntare: profitând de faptul că poziţia lui Hruşciov în cadrul comunismului mondial şi al propriului partid se şubrezise, Gheorghiu-Dej a decis, pentru prima dată în cariera sa politică, să se opună direct dictatului sovietic. Nu lipsiţi de motive, comuniştii români au obiectat că Moscova nu sprijinea eforturile lor de accelerare a industrializării ţării prin dezvoltarea industriei chimice şi a celei energetice. Lui Gheorghiu-Dej şi echipei sale nu le convenea deloc ideea ca România (împreună cu Bulgaria, probabil) să fie tratată ca un fel de hinterland agricol al unui sistem economic integrat, condus de sovietici.

În iunie 1962, C.A.E.R. a adoptat un document intitulat „Principiile Diviziunii Internaţionale a Muncii", redactat, printre alţii, de specialistul sovietic în geografie economică E.B. Valev, care reafirma ideea „colaborării economice socialiste", în sensul unei diviziuni a muncii în cadrul blocului socialist între nordul industrializat şi sudul agrar18. Ideea a fost sprijinită puternic de Cehoslovacia şi de Republica Democrată Germană, cele mai industrializate dintre ţările „frăţeşti" 19. Dar comuniştii români nu împărtăşeau acest punct de vedere. „Gheorghiu-Dej a fost pus într-o stare de intensă disonanţă", observa Ken Jowitt. „Apărarea directă a programului de industrializare [...] a necesitat adoptarea unei poziţii aflate în opoziţie crescândă faţă de Uniunea Sovietică şi iniţierea unei politici care avea ca obiective principale suveranitatea statului şi a partidului". 20

Declaraţia oficială din aprilie 1964, care este considerată „declaraţia de independenţă" a comuniştilor români, a arătat faptul că dezbaterea asupra planului Valev convinsese elita conducătoare română că programul de

industrializare pe scară largă putea fi realizat numai prin independenţa statului-partid faţă de Uniunea Sovietică[21]. După cum a arătat Michael Shafir, elita comunistă română a decis să „devină nu numai întruchiparea dezvoltării industriale, ci şi a aspiraţiilor naţionale de independenţă”[22]. Această independenţă coincidea cu destalinizarea care era în plină desfăşurare în majoritatea ţărilor blocului sovietic, manifestându-se prin evenimente ca publicarea romanului lui Alexandr Soljeniţîn *o zi din viaţa lui Ivan Denisovici* în U.R.S.S. sau simpozionul dedicat lui Kafka în Cehoslovacia. Cu alte cuvinte, românii nu încercau numai să se desprindă de sub hegemonia Moscovei, ci adoptau şi o strategie de izolare a partidului lor (şi a ţării) de efectele contagioase ale campaniilor antistaliniste duse în alte state lenineste ca urmare a Congresului al XXII-lea al P.C.U.S. Respingerea hruşciovismului ca fiind imperialism stalinist a reprezentat, pentru Gheorghiu-Dej şi acoliţii săi, o cale de a se opune deschiderii sistemului politic. Unitatea naţională în jurul conducerii partidului al cărui lider suprem era Gheorghiu-Dej a fost corespondentul ideologic al repudierii pretenţiilor Moscovei de a avea rolul conducător în cadrul blocului. Cu alte cuvinte, ruperea rândurilor pe plan internaţional a însemnat uniformitate totală şi strângerea fermă a rândurilor pe plan intern.

Programul de industrializare pe scară largă a României a fost susţinut cu vehemenţă de către delegaţia română la C.A.E.R. Un rol important a jucat delegatul permanent al României la C.A.E.R., Alexandru Bârlădeanu, născut în Basarabia, un fost emigrant politic în U.R.S.S. care cunoştea foarte bine limba rusă. Bârlădeanu, care era economist prin educaţie, fusese ministru al Comerţului Exterior în anii ’50, iar în anii ’60 devenise viceprim-ministru. El fusese implicat şi înainte în confruntări directe cu Hruşciov şi cu alţi lideri sovietici. Adresându-se Comitetului Executiv al C.A.E.R., pe data de 15 februarie

1963, el a pus sub semnul întrebării tutela sovietică şi a apărat politica economică românească stabilită de Congresul al III-lea al P.M.R. din I96023. Înfuriat de pledoaria lui Bârlădeanu în favoarea intereselor economice româneşti, Hruşciov a cerut eliminarea sa din guvernul român. În loc să se conformeze, Gheorghiu-Dej l-a promovat pe Bârlădeanu în poziţia de membru supleant al Biroului Politic. Plenara Comitetului Central al P.M.R. din 5 – 8 martie 1963 a aprobat poziţia adoptată de Bârlădeanu la sesiunea C.A.E.R. Au existat, de asemenea, zvonuri că Gheorghiu-Dej i-ar fi scris o scrisoare lui Hruşciov pentru a-l informa că P.M.R. nu-şi va modifica planurile economice şi că orice presiuni pentru schimbarea acestor planuri vor obliga România să iasă din C.A.E.R.24

Pentru că se profila o polemică dură, Moscova a decis să trimită o delegaţie oficială la Bucureşti. Pe 24 mai 1963 a sosit la Bucureşti o delegaţie sovietică sub conducerea lui Nikolai Podgornîi, membru al Prezidiului şi secretar al Comitetului Central al P.C.U.S., dar nu s-a putut ajunge la nicio înţelegere. Dezvoltarea conflictului chinezo-sovietic a servit linia independentă a Bucureştiului. Prin urmare, pe 22 iunie 1963, comuniştii români au dat o nouă dovadă de independenţă faţă de Moscova prin publicarea unui rezumat al scrisorii trimise de Partidul Comunist Chinez către Comitetul Central sovietic pe 14 iunie 1963, pe care nicio altă ţară comunistă din Europa de Est, în afară de Albania, nu a îndrăznit să o publice. Între timp, tensiunile în relaţiile cu U.R.S.S. s-au intensificat în cadrul colegiului editorial al revistei *Problemele păcii şi socialismului*, publicaţie care apărea la Praga şi la care liderii români Ion Gheorghe Maurer şi Nicolae Ceauşescu contribuiseră cu articole în care susţineau linia autonomistă şi „neutralistă” a partidului lor. În diferite ocazii, reprezentantul P.M.R., Barbu Zaharescu, s-a opus eforturilor partidelor promoscovite de a transforma revista într-o tribună

antichineză.

Cu toate acestea, după cum notează H. Gordon Skilling, comuniştii români au continuat pentru o vreme să sprijine Moscova în disputa chinezo-sovietică25. Faptul că aveau divergenţe cu Moscova nu însemna că aprobau linia belicoasă maoista în relaţiile internaţionale. Mai degrabă, comuniştii români respingeau pur şi simplu eforturile lui Hruşciov de a reface dominaţia sovietică totală asupra mişcării comuniste mondiale26.

Din moment ce simţeau că se maturizaseră şi că aveau o bază politică internă din ce în ce mai largă pentru iniţiativele lor economice şi de politică externă, românii s-au opus ferm practicii de stigmatizare a altor partide drept „antileniniste", „deviaţioniste" şi aşa mai departe. În toamna lui 1963, liderii P.C.R. au organizat şedinţe restrânse pentru informarea aparatului de partid în privinţa divergenţelor crescânde cu Moscova. Tonul discuţiilor era rezervat, dar semnificaţia discursurilor era clară: Gheorghiu-Dej pregătea partidul pentru o confruntare directă cu încercarea sovieticilor de a impune alinierea totală în lupta împotriva Beijingului. Dintre membrii Biroului Politic care au luat cuvântul la aceste şedinţe secrete, cel mai vehement în criticarea lui Hruşciov a fost prim-ministrul Maurer. Agenţii sovietici au informat imediat Kremlinul că liderii români duceau o campanie antimoscovită. Problema reţelei de agenţi – a agenturii – din România a constituit un subiect de discuţie frecvent în cadrul întrunirilor la nivel înalt dintre cele două partide în 1964, românii exprimându-şi indignarea în legătură cu neîncrederea sovieticilor, iar reprezentanţii sovietici reproşându-le lui Gheorghiu-Dej şi tovarăşilor săi lipsa de ataşament faţă de internaţionalismul comunist.

Declaraţia P.C.R. din aprilie 1964 cu privire la principalele probleme ale mişcării comuniste mondiale rezuma noua filosofie a P.C.R. asupra relaţiilor din cadrul

blocului, a comunismului mondial şi a relaţiilor internaţionale în general. În acest document fundamental, comuniştii români au repudiat conceptul sovietic al internaţionalismului socialist şi au subliniat angajamentul lor faţă de principiile independenţei şi suveranităţii naţionale, deplinei egalităţi, neamestecului în treburile interne ale altor state şi partide, precum şi principiul cooperării bazate pe avantaj reciproc. Bârlădeanu, care, în calitate de delegat permanent al României la C.A.E.R., a fost implicat direct în disputele cu liderii sovietici, a avut un rol important în formularea textului acestui document inovator, ce respingea în mod direct statutul privilegiat al Moscovei în cadrul mişcării comuniste mondiale:

Dată fiind diversitatea condiţiilor de construcţie socialistă, nu există şi nu pot exista tipare sau reţete unice, nimeni nu poate hotărî ce este just şi ce nu pentru alte ţări sau partide. Elaborarea, alegerea sau schimbarea formelor şi metodelor construcţiei socialiste constituie un atribut al fiecărui partid marxist-leninist, un drept suveran al fiecărui stat socialist [...]. Este dreptul exclusiv al fiecărui partid de a-şi elabora, de sine stătător, linia politică, obiectivele concrete, căile şi metodele atingerii acestora, aplicând creator adevărurile generale ale marxism-leninismului şi concluziile pe care le desprinde din studierea atentă a experienţei celorlalte partide comuniste şi muncitoreşti. Nu există şi nu poate exista un partid „părinte" şi un partid „fiu", partide „superioare" şi partide „subordonate", dar există marea familie a partidelor comuniste şi muncitoreşti egale în drepturi; niciun partid nu are şi nu poate avea un loc privilegiat, nu poate impune altor partide linia şi părerile sale. Fiecare partid îşi aduce contribuţia la dezvoltarea tezaurului comun al învăţăturii marxist-leniniste, la îmbogăţirea formelor şi metodelor practice ale luptei revoluţionare pentru cucerirea puterii şi construirea societăţii socialiste27.

În acelaşi timp, România a manifestat un interes crescând pentru îmbunătăţirea relaţiilor cu Occidentul. Unul dintre oamenii de încredere ai lui Gheorghiu-Dej, Gheorghe Gaston Marin (Grossman), viceprim-ministru şi preşedinte al Comitetului de Stat al Planificării, a vizitat Statele Unite în 1963 şi 196428, iar prim-ministrul Ion Gheorghe Maurer, însoţit de Alexandru Bârlădeanu, a vizitat Franţa în 196429.

În vara lui 1964, P.C.R. Îşi câştigase recunoaşterea atât pe plan naţional, cât şi internaţional datorită opoziţiei sale faţă de amestecul Uniunii Sovietice şi devotamentului faţă de cultivarea autonomiei politice şi economice a României. „Eforturile pentru independenţă şi renaştere naţională ale conducerii comuniste din România par să se dezvolte cu precizia şi siguranţa unei simfonii bine compuse", scria un corespondent al ziarului *New York Times* în iulie 1964. „Laitmotivul rămâne hotărârea guvernului condus de preşedintele [sic] Gheorghe Gheorghiu-Dej de a dezvolta economia ţării după planuri româneşti, indiferent de dorinţele Uniunii Sovietice vecine şi ale aliaţilor săi est-europeni". 30

Pe 23 august 1964, la sărbătorirea a douăzeci de ani de la lovitura de stat antifascistă – care, se susţinea oficial, dusese la fondarea Republicii Populare Române –, delegaţia sovietică, condusă de Anastas Mikoian, preşedintele Prezidiului Sovietului Suprem, a fost obligată să accepte prezenţa delegaţiei chineze conduse de prim-ministrul Zhou Enlai, ca şi pe cea a delegaţiei de partid şi de stat albaneze, condusă de vicepremierul Hysni Kapo, într-un moment în care Albania comunistă rupsese, practic, relaţiile oficiale cu U.R.S.S.31 România reluase relaţiile diplomatice cu Albania cu mai mult de un an înainte, prin trimiterea unui ambasador la Tirana în martie 1963.

„Naţionalizarea ideologică", pentru a folosi conceptul

introdus de Zbigniew Brzezinski, le-a permis comuniştilor români să recupereze energiile sociale latente şi să dezvolte un anumit sentiment de legitimitate politică pentru prima dată în istoria lor32. Referitor la strategia P.M.R. de a câştiga suport popular pentru „calea independentă spre comunism" a României, Ronald H. Linden nota: „Liderii români au folosit cu succes în avantajul lor sentimentul identităţii nonslavice a populaţiei. Atât Gheorghiu-Dej, cât şi Ceauşescu au căutat să negocieze fâşia îngustă dintre naţionalismul românesc constructiv, de exemplu mândria pentru cultura română, pentru trecutul istoric, pentru realizările şi rolul internaţional al ţării, şi expresiile antiruse distructive şi periculoase" 33.

Reabilitarea figurilor proeminente ale inteligheţiei naţionale a contribuit masiv la relaxarea politică şi culturală internă. Această strategie de cooptare, pusă în practică de Leonte Răutu, a permis publicarea operelor, anterior interzise, ale unor importanţi scriitori români, cum ar fi Tudor Arghezi, George Bacovia, Lucian Blaga, Octavian Goga, Nicolae Iorga, Liviu Rebreanu şi Tudor Vianu. Printre intelectualii care au sprijinit platforma comunistă naţională a partidului, deşi cu grade diferite de entuziasm, s-au numărat figuri respectabile prerevoluţionare precum istoricii Andrei Oţetea, Constantin C. Giurescu şi Constantin Daicoviciu, criticii literari George Călinescu, Şerban Cioculescu şi Vladimir Streinu, filosofii D.D. Roşca şi Lucian Blaga şi sociologii Mihai Ralea, Traian Herseni şi H.H. Stahl. Gheorghiu-Dej a fost lăudat în revistele literare de autori ca George Călinescu, Eugen Barbu, Mihnea Gheorghiu, Demostene Botez şi extrem de servilul preşedinte al Uniunii Scriitorilor, Mihai Beniuc, un simbol al stalinizării vieţii culturale româneşti, care a condus această instituţie până în februarie 196534.

Partidul, care în august 1944 număra nu mai mult de 1.000 de membri, a suferit o transfigurare politică după 1960, devenind o mişcare solidă care promova dezideratele naţionale îndelung reprimate. Fără îndoială, lucrurile se schimbaseră enorm şi întărirea numerică a partidului era o realitate: în iunie 1960, Gheorghiu-Dej a anunţat că partidul ajunsese la 834 600 de membri, dintre care 148.000 erau candidaţi35.

Trecuseră vremurile intelectualilor stalinişti ce scriau la comandă, precum Mihail Roller, fostul şef adjunct al Secţiei Agitprop, care în 1948 – 1949 a publicat o istorie a Republicii Populare Române ce glorifica „legăturile tradiţionale frăţeşti" dintre România şi Rusia36, încrezător în sine şi din ce în ce mai convins de popularitatea sa printre români, Gheorghiu-Dej şi-a permis să abandoneze unele dintre cele mai violente politici represive. În 1964, el s-a simţit suficient de puternic pentru a semna chiar o serie de decrete pentru eliberarea a mii de deţinuţi politici din închisori şi locuri de deportare. Cu toate acestea, relaxarea ideologică avea limite stricte, care erau urmărite cu atenţie. Portretele ubicue ale celor nouă oligarhi din Biroul Politic, expuse la sărbătorirea zilei de 23 august din acel an, le aminteau românilor că puterea se afla încă în aceleaşi mâini. Mai mult, Gheorghiu-Dej şi tovarăşii săi nu şi-au asumat niciodată vreo responsabilitate pentru rolul esenţial pe care îl jucaseră în satelizarea ţării la sfârşitul anilor '40 şi începutul anilor '50, iar ziarul partidului, *Scânteia*, continua să reia aceleaşi formule stereotipe despre „trădarea" lui Foriş, Pătrăşcanu şi a altor lideri epuraţi.

La suprafaţă, România părea interesată să emuleze modelul lui Tito, angajându-se într-o desovietizare extinsă care ar fi putut duce la liberalizare internă. În acelaşi timp, era greu de trecut cu vederea faptul că, în loc să slăbească controlul asupra societăţii, conducerea P.M.R. a strâns şi

mai mult şurubul şi a refuzat să îngăduie chiar şi o minimă destalinizare. De aceea, de la bun început, comunismul naţional românesc a avut un potenţial ambiguu: în funcţie de înclinaţiile şi interesele echipei de la conducere şi de conjunctura internaţională, ar fi putut duce fie la iugoslavizare – adică la desovietizare combinată cu destalinizare –, fie la albanizare – adică la desovietizare întărită de stalinism radical pe plan intern. Dubla natură a divorţului P.M.R. de Kremlin provine din contrastul dintre pretenţiile patriotice şi refuzul său de a revizui modelul leninist al socialismului, impus de sovietici. Ambivalenţa „liniei independente" a P.M.R. a fost adânc înrădăcinată în neliniştea elitei comuniste româneşti că reformele vor da frâu liber revoltelor politice şi vor pune în pericol monopolul partidului asupra puterii.

După ce a participat la conferinţa la vârf a Tratatului de la Varşovia, ţinută în Polonia în ianuarie 1965, Gheorghiu-Dej a fost diagnosticat cu cancer pulmonar. Controlul medical complet efectuat în toamna lui 1964 nu descoperise această boală care l-a ucis, practic, în câteva luni. Gravitatea bolii sale a fost ţinută în secret. Prim-ministrul Maurer şi Ceauşescu i-au interzis chiar în mod expres doctorului personal al lui Dej, Leon Bercu, să o informeze pe fiica favorită a acestuia, actriţa de film Lică Gheorghiu-Rădoi, de sfârşitul iminent al tatălui ei. Se pare că Gheorghiu-Dej nu se gândise să-şi desemneze succesorul, dar la câteva zile după moartea sa, survenită pe data de 19 martie 1965, Ceauşescu a devenit secretarul general al partidului, iar Chivu Stoica, unul dintre cei mai apropiaţi colaboratori ai lui Gheorghiu-Dej încă din timpul războiului, a devenit preşedintele Consiliului de Stat37.

Maurer şi Bârlădeanu au oferit mărturii detaliate cu privire la luptele pentru succesiune. Potrivit lui Maurer, în timpul fazei terminale a bolii sale, Gheorghiu-Dej i-a cerut lui să-i fie succesor. Maurer a refuzat însă, iar atunci

Gheorghiu-Dej a decis să-l susţină pe Apostol. Cu toate acestea, susţine Maurer, la moartea lui Gheorghiu-Dej, Drăghici şi Ceauşescu au obiectat la propunerea de a-l numi pe Apostol prim-secretar al Comitetului Central, iar ceilalţi membri ai Biroului Politic s-au abţinut să susţină o astfel de propunere. Prin urmare, Maurer a decis să-l susţină pe Ceauşescu, care i se opusese lui Hruşciov, având în vedere că opţiunea cealaltă era Drăghici, care era perceput ca fiind „omul sovieticilor” 38. După Bârlădeanu, Ceauşescu a fost cel care a anunţat la o întrunire a Biroului Politic din ianuarie-februarie 1965 că Gheorghiu-Dej era pe moarte, spunând că o echipă de medici francezi, adusă la Bucureşti pentru a-l consulta, confirmase diagnosticul. Mai mult, Bârlădeanu subliniază că tot Ceauşescu a fost cel care a limitat accesul la Gheorghiu-Dej al celorlalţi membri ai Biroului Politic şi că acesta şi-a creat propriul grup de susţinere, compus din Drăghici şi Chivu Stoica (cealaltă facţiune din Biroul Politic constând din Apostol, Bodnăraş şi Maurer).

Potrivit lui Bârlădeanu, trădarea lui Apostol de către Maurer a fost decisivă în aducerea lui Ceauşescu la putere39. Totuşi, versiunea lui Bârlădeanu pare mai puţin verosimilă din moment ce nu ia în considerare rivalitatea acerbă dintre Drăghici şi Ceauşescu. Mai mult, într-o comunicare personală, Sorin Toma mi-a relatat că Drăghici avea foarte puţine şanse să devină liderul P.M.R.40

Din moment ce Gheorghiu-Dej nu a avut timp să-şi desemneze succesorul, decizia a fost luată de către membrii Biroului Politic, dintre care cei mai influenţi erau Maurer şi Bodnăraş, şi, în măsura în care putem stabili astăzi, ei au decis să-l susţină pe Ceauşescu, şi nu pe Drăghici, brutalul şi nemilosul şef al Securităţii, sau pe mediocrul şi dogmaticul stalinist Apostol. De asemenea, Maurer şi Bodnăraş l-au convins pe Chivu Stoica să-l susţină pe candidatul lor. Fără îndoială, Maurer s-a înşelat

atunci când şi-a închipuit că Ceauşescu, cel mai tânăr membru al Biroului Politic, care nu avea merite deosebite în biografia sa revoluţionară şi părea modest şi ascultător, va fi omul de paie perfect41.

CAPITOLUL 7

Comunismul dinastic al lui Ceauşescu, 1965 – 1989

Fratele meu, Evgheni Iakovlevici, zicea că un rol decisiv în strunirea intelectualităţii nu l-au jucat nici frica, nici coruperea, cu toate că şi una, şi cealaltă ar fi fost de ajuns, ci cuvântul „revoluţie”, la care nu voiau să renunţe pentru nimic în lume. Cu un cuvânt cucereau nu numai oraşe, ci şi popoare de multe milioane. Acest cuvânt poseda o forţă atât de gigantică, încât, în realitate, era de neînţeles de ce stăpânitorii mai aveau nevoie de închisori şi de execuţii.

Nadejda Mandelstam, *Fără speranţă*

La sfârşitul anilor ’60 şi în anii ’70, Nicolae Ceauşescu, secretarul general al Partidului Comunist Român şi preşedintele României, era descris de către mijloacele de informare occidentale ca un fel de rebel. Era la modă, la sfârşitul anilor ’60, să fie recunoscută „autonomia” politicii externe a lui Ceauşescu şi să se considere că acesta avea un ataşament sincer faţă de valorile naţionale româneşti. Mitul „comunismului naţional” românesc, avându-l pe Ceauşescu drept simbol al contestării dominaţiei Moscovei în Europa Centrală şi de Est, se construia cu rapiditate1. Deziluzia liderului român faţă de U.R.S.S. Începuse odată cu atacul lui Hruşciov împotriva lui Stalin. Pentru Ceauşescu, ca şi pentru Gheorghiu-Dej, Enver Hodja, Mátyás Rákosi, Mao Zedong, Walter Ulbricht, Maurice Thorez şi alţi stalinişti ai vremii, destalinizarea lui Hruşciov ameninţa să distrugă unitatea comunistă. Oamenii aceştia aveau nevoie de un idol şi urau iconoclasmul lui Hruşciov. Obligaţi să aleagă între U.R.S.S. şi Stalin, Gheorghiu-Dej şi Ceauşescu l-au ales de bunăvoie

pe cel de-al doilea. Astfel, Ceauşescu a urmat cu încăpăţânare o linie stalinistă naţională după moartea mentorului său în martie 1965. Asupra acestei linii, el şi-a pus amprenta propriei sale personalităţi, în special extraordinarul său apetit pentru autopromovare şi obţinerea recunoaşterii internaţionale. Deseori, demagogia sa a fost luată în serios, acordându-se prea puţină atenţie faptului că în interiorul ţării era menţinut un sistem stalinist şi că populaţia era supusă unor permanente privaţiuni. Imediat după moartea lui Gheorghiu-Dej în 1965, numeroşi analişti occidentali au fost tentaţi să interpreteze viitorul României în cheie foarte optimistă: „Ceauşescu a continuat această politică [adică politica iniţiată de Dej după 1960], iar în unele privinţe chiar a accelerat-o", scria, de exemplu, J.F. Brown la mijlocul anilor '60. „Relaxarea din domeniul cultural şi cel academic a devenit mai pronunţată, iar în iunie 1965 noua Constituţie «socialistă» a introdus mai multe garanţii cu privire la libertatea individuală... Este posibil ca el să promoveze reforma într-un ritm mai rapid atunci când va căpăta încredere şi putere. Un program de reforme cuprinzător ar întări imens de mult susţinerea populară pe care regimul a câştigat-o deja datorită politicii sale naţionaliste". 2

Cu siguranţă, regimul lui Ceauşescu a fost perceput din ce în ce mai mult ca fiind păstrătorul şi chiar promotorul câtorva trăsături dominante ale culturii politice staliniste, dar iniţiativele „neortodoxe" din politica externă au contribuit la atenuarea percepţiilor occidentale cu privire la represiunea internă în creştere. Cât despre înclinaţia lui Ceauşescu spre Iugoslavia, aceasta avea mai mult de-a face cu politica de nealiniere a lui Tito decât cu vreun interes pentru dezvoltarea unei versiuni româneşti de „autoconducere". Cu toate acestea, cele mai multe dintre acţiunile Conducătorului erau încă lăudate la

începutul anilor ’70 ca răsplată pentru politica externă semititoistă a României. Până şi cultul evident al personalităţii lui Ceauşescu a fost atribuit nevoii de a consolida imaginea de unitate şi coeziune în faţa posibilelor încercări sovietice de a încălca presupusa independenţă a României. Într-adevăr, pentru a-şi păstra imaginea de luptător intransigent pentru independenţa naţională, Ceauşescu a fost deseori în dezacord cu intervenţiile sovietice în arena internaţională, în timp ce pe plan intern regimul său rămânea cât se poate de represiv şi autocratic. De fapt, pentru Ceauşescu, Brejnev era un partener confortabil: deşi au existat crize în relaţiile româno-sovietice, acestea nu au ajuns niciodată până la o confruntare deschisă.

Agravarea situaţiei economice după 1975 şi eşecul regimului în încercarea de a face faţă provocărilor modernizării au grăbit evoluţia crizei sociopolitice din România. În 1985, Ceauşescu, cel care reuşise pe vremuri să-i înşele pe jurnaliştii occidentali şi să pozeze în promotor al „marxismului luminat”, era stigmatizat ca fiind „omul bolnav al comunismului” şi descris ca o ruşine pentru noua elită comunistă sovietică, din ce în ce mai înclinată spre reforme, aflată sub conducerea lui Mihail Gorbaciov: „Starea actuală a României reprezintă o înspăimântătoare ilustrare a slăbiciunii principale a marxismului: prea multă putere în prea puţine mâini şi incompetenţa în domeniul economic care decurge din această situaţie”, scria revista *The e economist*. „Dacă domnul Gorbaciov vrea să-i impresioneze pe vest-europeni, el nu-şi poate permite o reclamă atât de proastă pentru poziţia pe care o reprezintă”. 3 Obsesia lui Ceauşescu pentru industrializare, politica de austeritate legată de decizia sa din anii ’80 de a plăti datoria externă a României pentru a obţine rapid o independenţă financiară absolută, ataşamentul său faţă de un sistem de planificare

hipercentralizat, rigid şi depăşit, precum şi profunda sa ostilitate faţă de reforme orientate către piaţă au dus la declinul dramatic al calităţii vieţii şi la creşterea nemulţumirii populaţiei4.

Personalitatea conducătorului României se modelase după un tipar stalinist dur, iar stilul său politic era caracterizat în cea mai mare parte de valorile şi metodele culturii politice staliniste. Departe de a încerca să devină un „destalinizator", Ceauşescu urma cu credinţă cele mai compromise dogme leninist-staliniste, încercând să simuleze „un regim bazat pe o mişcare de masă" prin stimularea constantă a zelului şi a pasiunilor politice5. În România, nu se lua nicio decizie şi nu se promova nicio iniţiativă fără aprobarea sau acordul lui Ceauşescu. El căpătase statutul de faraon comunist, de semizeu infailibil a cărui vanitate părea fără margini. Spre nenorocul lui Ceauşescu, acest cult s-a dovedit artificial, o ficţiune propagandistică pusă la cale de nomenclatura ideologică şi susţinută de ubicua Securitate.

O criză de legitimitate

Tragedia personală a lui Ceauşescu a fost determinată de tragedia partidului său, o mişcare politică lipsită total de legitimitate istorică. Comunismul românesc (şi liderii săi) nu a fost niciodată capabil să scape de complexul de inferioritate cauzat de marginalitatea partidului în viaţa politică şi intelectuală a României dintre cele două războaie. Comuniştii români nu au reuşit să genereze o acţiune politică de masă şi au fost, în general, percepuţi ca elemente alienate a căror răzvrătire împotriva ordinii existente era motivată în special de resentimente de natură etnică sau psihologică. Ei formau o minusculă minoritate mesianică – ce nu a depăşit niciodată o mie de membri înainte de 23 august 1944 –, dedicată fără şovăire Cominternului stalinist. Mai mult, în timpul perioadei de ilegalitate, P.C.R. a ignorat cu dispreţ valorile naţionale şi,

mai ales, angajamentul faţă de apărarea graniţelor de după 1918. Problema centrală a relaţiilor dintre România şi Uniunea Sovietică – chestiunea Basarabiei – a fost prezentată în documentele P.C.R. în concordanţă deplină cu pretenţiile imperialiste staliniste. Indiferent de interpretările formulate retroactiv – iar comuniştii români au fost experţi în încâlcirea şi alterarea semnificaţiilor –, nu există nicio îndoială că aceştia au ieşit din faza de clandestinitate cu o credibilitate foarte redusă în privinţa patriotismului lor6. În timpul primilor ani de exercitare a puterii, P.C.R. a manevrat cu disperare pentru a-şi extinde baza de masă, dar fără să reuşească să obţină altceva decât o susţinere simulată şi o aderenţă falsă din partea segmentelor sociale pe care pretindea că le reprezintă.

În mod paradoxal, după 1962 – 1963 şi mai strident după venirea lui Ceauşescu la putere în martie 1965, acelaşi partid nu a ezitat să se angajeze în campanii naţionaliste intense, obţinând capital politic de pe urma năzuinţelor patriotice reprimate ale intelectualilor români şi pretinzând că reprezintă cele mai sacre valori naţionale. Prin această substituire frauduloasă, Nicolae Ceauşescu s-a remarcat ca un maestru în arta manipulării şi i-a întrecut pe mentorii săi stalinişti în viclenie cinică şi ipocrizie. Omul care acceptase fără remuşcări politica antiromânească a Cominternului şi care a dus la bun sfârşit cu obedienţă cele mai respingătoare campanii staliniste între 1948 şi 1965 (colectivizarea forţată a agriculturii, epurările succesive din partid şi din armată, persecutarea intelectualilor şi studenţilor, pentru a enumera doar câteva dintre „realizările” sale de partid) a pozat, după numirea sa ca secretar general în 1965, în apostolul românismului şi a încercat să inventeze o versiune proprie de comunism naţional. A existat un grad ridicat de fariseism în această uzurpare a simbolurilor naţionale: cabotinismul a fost o caracteristică importantă a

practicii comuniste româneşti[7].

Unele dintre acţiunile lui Gheorghiu-Dej de după 1960 au prevestit „ruptura" de Moscova: în primul rând, este vorba despre reinterpretarea istoriei partidului prin accentuarea luptei dintre comunştii „de acasă" şi „moscoviţii" Ana Pauker, Vasile Luca şi Iosif Chişinevschi, ultimii fiind acuzaţi de toate abuzurile înfăptuite în perioada stalinistă; apoi, derusificarea treptată a culturii române şi o oarecare relaxare în politica internă; a urmat Declaraţia din aprilie 1964, care dădea glas nemulţumirii P.M.R. legate de încălcarea de către Hruşciov a statutului autonom al României în cadrul C.A.E.R. şi al Pactului de la Varşovia. Toate acestea, iniţiate de grupul lui Gheorghiu-Dej – căruia, în mod natural, îi aparţinea şi Ceauşescu –, sugerează nu atât o deviere de la modelul stalinist, cât o încercare plină de viclenie a elitei comuniste româneşti de a evita chiar şi o destalinizare moderată[8].

Instituţiile economice, politice şi culturale staliniste, precum şi metodele de tip stalinist au fost păstrate cu vigilenţă atât în România lui Gheorghiu-Dej, cât şi în cea a lui Ceauşescu. Nu putea să răsară o erezie „reformistă" dintre aceşti practicieni ai monolitismului obstinat, ostil în mod programatic oricărei forme de democraţie reală. Ceauşescu însuşi nu a demonstrat vreodată o asemenea înclinaţie periculoasă, astfel încât disocierea faţă de tovarăşii săi stalinişti nu l-a tentat niciodată. Pentru mai mult de două decenii (1940 – 1965), cariera sa fusese garantată de protecţia lui Gheorghiu-Dej, dar, spre deosebire de predecesorul său, Ceauşescu nu avea merite deosebite în biografia sa revoluţionară. Odată „ales" secretar general, el s-a angajat într-o activitate febrilă de creare şi consolidare a propriului mit. Istoria partidului a trebuit, prin urmare, rescrisă – George Orwell observa că nimic nu este mai imprevizibil într-un sistem comunist decât trecutul – în beneficiul noului lider. Din moment ce

faptele eroice lipseau în mod evident din trecutul său, Ceauşescu a pus bazele unui cult al personalităţii ce avea drept scop să creeze o legătură între acţiunile sale şi cele ale voievozilor medievali şi ale conducătorilor traco-daci care au sfidat Imperiul Roman. Pentru a cultiva mitul unei naţiuni socialiste unite şi omogene şi pentru a întări controlul partidului asupra sferei private, Ceauşescu a luat măsuri draconice împotriva avortului. Românii trebuiau să se comporte ca fiice şi fii loiali ai patriei socialiste (sau, mai degrabă, ai partidului?): sfera politicului a invadat complet sfera privată, până în fibrele sale cele mai intime9. Un spectacol istorico-politic s-a jucat la Bucureşti până în 1989, iar naivii observatori occidentali de multe ori n-au reuşit să facă deosebirea între cabotinismul narcisist şi patriotismul adevărat.

Agonia partidului

Ascensiunea clanului Ceauşescu, nesfârşita promovare politică a rudelor mai apropiate sau mai îndepărtate ale familiei prezidenţiale au amplificat criza sociopolitică. Partidul era epuizat, membrii săi erau demoralizaţi, iar inteligenţia era deprimată. Cultura română era afectată profund de exodul către Occident al multor intelectuali prestigioşi, conştienţi de evoluţia dezastruoasă a regimului. Poeţi şi matematicieni, chimişti şi fizicieni, istorici şi pictori au fost forţaţi să plece în exil, formând o veritabilă diaspora, un fenomen istoric provocat, de regulă, de cataclisme sociale, ceea ce a avut consecinţe tragice pentru viitorul culturii române. Stilul necontrolat de conducere al lui Ceauşescu a împiedicat orice încercare de modernizare, iar reformele au fost amânate la infinit. Promovarea în ierarhia de partid se făcea numai în funcţie de loialitatea neclintită faţă de Nicolae şi Elena Ceauşescu şi faţă de fiul lor cel mai mic, Nicu, care fusese, practic, uns moştenitor de drept. În timpul ultimilor ani ai lui Ceauşescu la putere, circula

zvonul că acesta suferea de o boală incurabilă şi se vorbea despre o criză de succesiune, ceea ce reflecta starea de confuzie din cercurile înalte ale partidului10.

De la predecesorul său, Gheorghiu-Dej, Ceauşescu moştenise o economie dinamică, un început de consens naţional şi un prestigiu internaţional în creştere. Ceauşescu moştenise şi capitalul politic al lui Gheorghiu-Dej, acumulat în timpul conflictului cu Hruşciov. Mai mult, spre deosebire de predecesorul său, el nu fusese implicat direct în epurările staliniste de la începutul anilor ’50. Prin urmare, a putut simula o destalinizare lipsită de convingere fără teama de a-şi submina propria poziţie în partid. În timpul primei etape a conducerii sale (1965 – 1971), noul secretar general a încercat să realizeze o sinteză originală între desatelizare şi destalinizare. Pentru a avea garanţia succesului acestei întreprinderi, el a cerut şi a primit sprijinul total al eşalonului al doilea al aparatului de partid, un segment social care aspira să le ia locul celor asociaţi cu Gheorghiu-Dej.

În acelaşi timp, Ceauşescu a încercat să-şi consolideze autoritatea şi puterea punând accentul pe valori ca independenţa naţională şi conştiinţa patriotică. La scurt timp după alegerea sa, el a organizat întruniri cu reprezentanţii uniunilor de creaţie, în care a criticat dogmele realismului socialist şi a recunoscut dreptul la diversitate culturală. La întâlnirile cu Uniunea Scriitorilor din primăvara lui 1965, de exemplu, a luat o atitudine fermă împotriva „sociologismului vulgar” şi a „realismului socialist”. Mai mult, el i-a încurajat pe criticii esteticii jdanoviste şi a susţinut critica deschisă a acestora la adresa rusificării culturii române. Ceea ce a urmat a reprezentat primul dezgheţ adevărat din România postbelică, în contextul căruia partidul a încurajat destalinizarea intelectuală şi a renunţat temporar la metodele birocratico-administrative în chestiunile

culturale. Mai mult, în timpul perioadei de consolidare a puterii (1965 – 1970), Ceauşescu a folosit strategia de a vizita întreprinderi industriale, cooperative agricole şi instituţii academice de pe tot cuprinsul României, creând imaginea unui lider popular, gata mereu să se consulte cu oamenii, în special cu muncitorii şi cu ţăranii11. La începutul anilor ’70, după venirea sa la putere în Polonia, Edward Gierek a urmat o strategie similară încercând să restaureze rădăcinile muncitoreşti ale partidului prin „consultări” 12. Ceauşescu a convocat şi efectivele Ministerului de Interne – adică poliţia secretă – şi a criticat excesele din perioada stalinistă. El a promis respectarea fără rezerve a legalităţii socialiste de către aparatul de partid şi de stat. Invocarea democraţiei interne din partid nu exprima însă tendinţa lui Ceauşescu spre liberalizare, ci intenţia sa de a submina grupul conducător tradiţional. O facţiune legată direct de noul secretar general se afla în plină ascensiune în P.C.R., în timp ce elita lui Gheorghiu-Dej era marginalizată şi neutralizată treptat.

Pe parcursul acestei perioade (1965 – 1970), activiştii de partid a căror carieră sub Gheorghiu-Dej fusese legată de poziţia influentă deţinută de Ceauşescu – secretar al Comitetului Central însărcinat cu problemele organizatorice (cu cadrele) – au constituit baza sa de putere în partid. Acest „grup al aparatului de partid” a asigurat triumful lui Ceauşescu asupra rămăşiţelor Biroului Politic din vremea lui Gheorghiu-Dej, baronii stalinişti care crezuseră că noul secretar general va urma supus sugestiile lor şi se va conforma regulilor „conducerii colective”. Ceauşescu a acţionat însă cu rapiditate pentru a-şi impune stilul propriu în partid.

Demagogia „inovaţiei politice”, îmbrăcată în jargonul dialectic al „luptei dintre vechi şi nou în dezvoltarea socială”, a impregnat prima declaraţie oficială majoră a lui Ceauşescu: raportul său politic la Congresul al IX-lea al

partidului (19 – 24 iulie 1965). Pregătirile pentru acest congres începuseră în vara lui 1964, atunci când Gheorghiu-Dej i-a desemnat pe Ceauşescu, Gheorghe Apostol, Alexandru Bârlădeanu şi Leonte Răutu să întocmească cele mai importante documente. Gheorghiu-Dej intenţiona ca viitorul Congres al IV-lea al P.M.R. să celebreze triumful absolut al facţiunii staliniste naţionale, tăierea irevocabilă a cordonului ombilical care îi lega de Moscova, declaraţia de autonomie a României în cadrul C.A.E.R. şi a Pactului de la Varşovia, deschiderea faţă de Iugoslavia, Franţa şi chiar Statele Unite, precum şi, desigur, rolul decisiv al primului-secretar în toate acestea.

În 1964, restructurarea conducerii partidului nu era pe ordinea de zi, ca să nu mai vorbim despre redenumirea partidului. Deteriorarea sănătăţii lui Gheorghiu-Dej în primele luni ale lui 1965 a schimbat dramatic cursul evenimentelor. Gheorghiu-Dej a murit pe data de 19 martie 1965, fără a desemna un moştenitor politic. Ceauşescu le-a promis baronilor dejişti că le va permite să-şi păstreze poziţiile-cheie din partid şi, după cum mi-a spus un important membru al Comitetului Executiv în 1994, se poate spune că s-a ţinut de cuvânt. Emil Bodnăraş a murit în postul său, iar Ion Gheorghe Maurer s-a retras în 1974 de bunăvoie şi în condiţiile impuse de el însuşi. După 1990, Maurer a declarat în diverse interviuri că l-a susţinut fără rezerve pe noul lider pentru că acesta era respectuos şi pentru că avea o „pasiune pentru citit”.

Imediat după înmormântarea lui Gheorghiu-Dej, Ceauşescu a început o campanie pentru obţinerea supremaţiei în partid. Şedinţele organizate în diverse ministere, vizitele de lucru în întreprinderi şi ferme colective, contactele cu delegaţiile comuniste din străinătate, toate sugerau o energie care deosebea clar stilul noului lider de cel al predecesorului său. Din această serie de întâlniri, cele cu conducerea Securităţii şi cea a

Uniunii Scriitorilor – poliţia secretă şi ideologii – au fost cele mai importante. În lunile mai şi iunie ale anului 1965, Ceauşescu vorbea deja despre nevoia de a întări legalitatea socialistă şi de a îngădui o mai mare diversitate în creaţia artistică, iar *Scânteia* a tipărit o parte dintre aceste observaţii. Era previzibilă neutralizarea a doua dintre cele mai importante figuri politice asociate cu represiunea politică şi cu dogmatismul cultural al epocii lui Gheorghiu-Dej – Alexandru Drăghici, de la Securitate, şi Leonte Răutu, şeful propagandei. De fapt, imediat după moartea lui Gheorghiu-Dej, poziţia lui Răutu a fost serios slăbită: el fusese ales secretar al Comitetului Central, dar acum împărţea conducerea propagandei şi culturii cu fostul său adjunct, Paul Niculescu-Mizil, care devenise şi el secretar.

Chiar înainte de Congresul al IX-lea, o plenară a Comitetului Central a anunţat că foştii membri ai Partidului Social-Democrat Român, care se alăturaseră ulterior comuniştilor, vor fi consideraţi veterani ai partidului. Nu mai puţin semnificativ, a fost acceptată propunerea lui Ceauşescu ca denumirea de „Partidul Muncitoresc Român” să fie schimbată în „Partidul Comunist Român” 13. Aceasta a fost mai mult decât o schimbare de titulatură: Ceauşescu dorea să sublinieze continuitatea istorică a mişcării revoluţionare din România şi rolul P.C.R. în sinteza tuturor tradiţiilor anticapitaliste ale ţării. În mod logic, modificarea numelui partidului a implicat şi renumerotarea congreselor: astfel, Congresul al IV-lea al P.M.R. a devenit Congresul al IX-lea al PC. R. Până la conferinţa naţională din octombrie 1945, când Ceauşescu fusese ales membru al Comitetului Central pentru prima dată, numele partidului fusese Partidul Comunist din România, iar obiectivul său central îl constituise îndeplinirea sarcinilor desemnate de Comintern şi de agenţiile sovietice care i-au succedat.

Mitul lui Ceauşescu s-a bazat de la început pe o presupusă existenţă continuă în partid a unui nucleu eroic, care a urmărit cu consecvenţă să-şi păstreze autonomia. Momentele stânjenitoare din istoria partidului au fost ignorate în mod convenabil. Abia în 1966, la cea de-a 45-a aniversare a fondării Partidului Comunist din România, Ceauşescu va aborda aceste probleme, insistând mai mult sau mai puţin explicit asupra faptului că toate erorile esenţiale ale strategiei comuniste din ilegalitate se produseseră în primul rând din cauza existenţei în conducerea partidului a multor persoane aparţinând altor grupuri etnice.

Declaraţia din aprilie 1964 a fost menţionată doar formal în raportul lui Ceauşescu la Congresul al IX-lea. Ideea centrală pe care s-a pus accentul a fost aceea că, dat fiind că Gheorghiu-Dej murise, iar Ceauşescu îşi asumase guvernarea, o nouă epocă începuse atât pentru partid, cât şi pentru ţară. Prezenţa la acest congres a unor personalităţi de la vârful marilor partide ale „sistemului socialist mondial”, precum Leonid Brejnev, prim-secretar al P.C.U.S. de la îndepărtarea lui Hruşciov în octombrie 1964, şi Deng Xiaoping, numărul patru – după Mao Zedong, Liu Shaoqi şi Zhou Enlai – în Partidul Comunist Chinez, a întărit legitimitatea internaţională a noului şi relativ tânărului lider. În deschiderea congresului, Ceauşescu a propus un moment de reculegere în memoria lui Gheorghiu-Dej, „a tovarăşului nostru de luptă şi muncă […], fiu credincios şi conducător de seamă al partidului şi poporului român, militant eminent al mişcării comuniste şi muncitoreşti internaţionale” 14.

Un grup ales de ideologi, din care făceau parte Paul Niculescu-Mizil şi Dumitru Popescu (între timp, cel de-al doilea devenise redactorul-şef al *Scânteii*), au pregătit raportul lui Ceauşescu către congres. Spre deosebire de Gheorghiu-Dej, care lăsase pregătirea unor astfel de

documente în seama comisiilor, Ceauşescu a participat direct la formularea tezelor. Gheorghe Apostol a avut misiunea de a prezenta raportul referitor la noul statut al partidului15. Analiza textului prezentat de Apostol arată că lupta de la vârf în privinţa noii structuri de conducere a partidului s-a purtat până în ultima zi a congresului. Raportul lui Apostol menţiona că Biroul Politic conducea activitatea partidului între plenarele Comitetului Central. În ultima zi a congresului, Apostol a avut umilitoarea „plăcere" de a anunţa că plenara noului Comitet Central îl alesese în unanimitate pe Ceauşescu drept secretar general, indicând o deosebire clară faţă de poziţia oficială de prim-secretar a lui Gheorghiu-Dej. Este posibil ca lui Brejnev să-i fi plăcut această iniţiativă românească de întoarcere la titulatura stalinistă tradiţională privind liderul absolut, deoarece, doar un an mai târziu, la Congresul al XXIII-lea al P.C.U.S., a adoptat şi el aceeaşi titulatură pentru a marca în mod clar statutul său suprem în ierarhia de partid.

Ceea ce s-a întâmplat a fost, de fapt, o lovitură de partid. Ignorând cele discutate cu două zile în urmă şi fără a oferi vreo explicaţie, Ceauşescu a anunţat că vechiul Birou Politic urma să fie înlocuit de două organisme noi: un Prezidiu Permanent şi un Comitet Executiv. Asemănarea cu modelul chinez al unui Birou Politic numeros dublat de un mic cerc intim al puterii, numit Comitetul Permanent, era frapantă. Rolul Prezidiului era neclar: trebuia să se ocupe de problemele curente, în timp ce Comitetul Executiv urma să conducă partidul între plenare. Chiar şi cei specializaţi în detaliile obscure ale structurii de partid au avut dificultăţi încercând să facă deosebirea între cele două responsabilităţi. Scopul principal însă a fost acela de a-i elimina pe Alexandru Moghioroş şi pe Petre Borilă din vârful piramidei – adică din Prezidiul Permanent –, deşi ei au rămas membri ai Comitetului Executiv. Un alt scop a

fost de a lărgi grupul conducător prin includerea în Comitetul Executiv a lui Paul Niculescu-Mizil, a lui Gheorghe (Gogu) Rădulescu şi a lui Constantin Drăgan, care aveau o legătură directă cu Ceauşescu, precum şi numirea lui Iosif Banc, Maxim Berghianu, Petre Blajovici, Mihai Gere, Petre Lupu (Lupu Pressman) şi Ilie Verdeţ, foşti subordonaţi ai lui Ceauşescu în ramura organizatorică a Comitetului Central, ca membri supleanţi ai Comitetului Executiv şi ai Secretariatului. Personajele inamovibile ale erei Gheorghiu-Dej erau astfel înlocuite de figuri noi, care au avansat rapid şi inexorabil sub patronajul secretarului general Ceauşescu.

Ceauşescu a exercitat o influenţă formidabilă asupra compoziţiei Secretariatului, un organ omnipotent în partidele leniniste. Alexandru Drăghici, un prieten drag şi profund urât de către noul lider, era numărul doi, primul după secretarul general, dar, în realitate, numirea în Secretariat a lui Drăghici, care conducea poliţia secretă din 1952, a reprezentat începutul sfârşitului carierei sale politice16. La câteva zile după încheierea congresului, Drăghici şi-a pierdut poziţiile de vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri şi de ministru de Interne. Cornel Onescu, fost şef de secţie în ramura organizatorică a Comitetului Central supravegheată de Ceauşescu, a devenit noul ministru de Interne. Ceilalţi noi membri ai Secretariatului erau fie oamenii lui Ceauşescu, ca Manea Mănescu, Paul Niculescu-Mizil, Vasile Patilineţ şi Virgil Trofin, fie persoane devenite inutile, precum Alexandru Moghioroş, care era grav bolnav, fie cameleoni politici, precum Leonte Răutu. Toţi aceştia l-au glorificat pe Ceauşescu ca pe un lider vizionar, susţinător ardent al independenţei, strateg inspirat al economiei planificate, promotor al „noii revoluţii agrare” şi „arhitect al destinului naţional” 17.

La sfârşitul anului 1965 sau la începutul lui 1966,

Ceauşescu l-a însărcinat în secret pe Vasile Patilineţ, un mare specialist în dosare politice, cu lansarea unei anchete privind represiunea internă din partid din anii ’5018. Această idee era legată de strângerea de documente referitoare la implicarea directă a lui Alexandru Drăghici în asasinarea lui Lucreţiu Pătrăşcanu. Este greu de estimat în ce măsură Drăghici a anticipat acest lucru. Un lucru este sigur: în vara lui 1966, după ce ani întregi fuseseră inabordabili, cei din familia Drăghici au reluat legăturile cu diverşi prieteni din perioada de clandestinitate, afişând o modestie, o cordialitate şi o francheţe uluitoare.

Congresul al IX-lea a devenit unul dintre miturile fondatoare ale cultului lui Ceauşescu. Dincolo de sloganurile lipsite de conţinut şi de exagerările linguşitoare, există un sâmbure de adevăr în ideea că acest congres a schimbat elemente importante din viaţa socială, economică şi culturală a României. Pentru câţiva ani, ziarele au devenit interesante, viaţa literară uimitor de relaxată şi a existat o reală deschidere faţă de Occident, ce s-a manifestat şi prin importul de filme, traducerea de cărţi şi modificarea repertoriului teatrelor. Congresul al IX-lea a creat mitul lui Ceauşescu prezentat ca un reformator politic, ca un om rezonabil, reprezentant al dezgheţului faţă de dogmatismul şi obscurantismul erei lui Gheorghiu-Dej. Mai mult, manipulând cu abilitate pasiunile, animozităţile şi informaţiile confidenţiale din arhivele secrete ale partidului, Ceauşescu a reconfigurat structura politică de la vârf pentru a întări grupul de activişti care îi datorau totul şi care erau gata să-l susţină fără nicio ezitare.

Nu mai puţin important a fost faptul că, reuşind să aducă la Bucureşti figuri importante ale comunismului mondial, inclusiv pe liderii unor partide aflate într-o acerbă competiţie ideologică – nu numai Brejnev şi Deng au asistat la congres, ci şi Ramiz Alia, numărul doi în Albania,

Walter Ulbricht, primul-secretar al Partidului Socialist Unit din Germania şi preşedintele Consiliului de Stat al R.D.G., Todor Jivkov, liderul bulgar, Edvard Kardelj, ideologul titoismului, Clipa Nusantara Aidit, liderul Partidului Comunist Indonezian, şi Dolores Ibárruri, care conducea Partidul Comunist Spaniol din exil. Ceauşescu s-a impus ca un actor important în aceste conflicte din ce în ce mai acute. La un an şi câteva luni după Declaraţia din aprilie 1964, Bucureştiul se definea din nou ca un centru autonom în dezbaterile din mişcarea comunistă, care refuza să urmeze atât linia sovietică, cât şi pe cea chineză.

Congresul al IX-lea al P.C.R. a reprezentat momentul în care au fost definite cele mai importante dintre opţiunile ideologice şi politice ale socialismului lui Nicolae Ceauşescu, inclusiv teza privind omogenizarea socială şi etnică a naţiunii române, accentul pus pe industrializare şi pe folosirea la maximum a resurselor interne, prezentarea liderului de partid ca un simbol al unităţii de monolit a partidului şi poporului, neutralitatea activă în cadrul mişcării comuniste mondiale, restabilirea relaţiilor cordiale cu unele dintre partidele comuniste occidentale, în special cu cel spaniol şi cel italian, în efortul de a consolida o linie comună de opoziţie faţă de manevrele hegemonice ale Moscovei, şi retorica democraţiei interne, asociată cu imaginea lui Ceauşescu în postura de campion al legalităţii, dreptăţii, eticii şi echităţii socialiste. Evident, multe dintre aceste teze au fost reformulate şi reconsiderate în anii următori, astfel încât Congresul al IX-lea nu a rămas decât o referinţă reverenţioasă pentru cei nostalgici faţă de neîndeplinitele promisiuni de relaxare şi înnoire 19.

În acelaşi timp, ar fi interesant de stabilit în ce măsură noul „îngheţ", restalinizarea sau, mai precis, re-radicalizarea care a avut loc după 1968, s-a petrecut în conformitate cu un plan sau, cu alte cuvinte, se pune

întrebarea de ce linia de reforme moderate, dar reale nu a fost continuată. Personalitatea liderului ne oferă un răspuns parţial, în timp ce natura elitei comuniste româneşti este responsabilă pentru rest: lipsa unor dimensiuni morale şi intelectuale din partea acesteia, utilizarea oportunistă a naţionalismului în scopuri personale şi izolarea arogantă şi narcisistă faţă de dezbaterile reale ale stângii europene. Privind retrospectiv, este clar că existau motive de nelinişte în iulie 1965. Tonul patetic-patriotic al raportului lui Ceauşescu, manevrele bizantine de culise, executate cu un dispreţ total faţă de participanţii la congres, şi laudele excesive la adresa liderului – o mostră tulburătoare a ceea ce urma să devină o idolatrie din ce în ce mai sufocantă –, toate puteau fi considerate motive de îngrijorare, chiar dacă luăm în considerare tentaţia spre ceea ce Timothy Garton Ash a numit determinism retrospectiv20. Existau însă şi motive de speranţă, iar în 1965 nu au fost puţini cei care au văzut în noul lider şi în linia sa promisiunea unei indulgenţe mai mari, a unei obtuzităţi mai mici şi a unei represiuni mai reduse decât pe timpul domniei lui Gheorghiu-Dej.

Pe data de 7 mai 1966, Ceauşescu a ţinut o cuvântare semnificativă cu ocazia celei de-a 45-a aniversări a fondării partidului. Multe dintre dogmele sacrosancte până atunci au fost puse sub semnul întrebării în mod direct de către tânărul şi, până în acel moment, reformistul – aproape iconoclastul – secretar general. Una dintre cele mai importante teze a fost aceea că P.C.R. a fost continuatorul luptei seculare a românilor pentru independenţă, pentru crearea statului naţional unitar român, pentru progres social şi civilizaţie21.

Anul 1968 a fost, probabil, crucial pentru stabilirea viitorului comunismului naţional românesc şi a evoluţiei sale către „socialismul dinastic” în care se va transforma în final ceauşismul. Prologul acestei transformări l-a

constituit Conferinţa Naţională a Partidului din decembrie 1967 (prima adunare de acest fel după octombrie 1945), la care Ceauşescu a respins sugestiile reformiştilor de la vârf de a recunoaşte rolul relaţiilor de piaţă în socialism şi a apărat preceptele tradiţionale staliniste referitoare la rolul preponderent al industriei grele şi la nevoia de a dezvolta mai departe economia de comandă. Mai important încă, la această conferinţă, Chivu Stoica, un vechi militant al partidului, a demisionat din funcţia de preşedinte al Consiliului de Stat şi a fost înlocuit de Ceauşescu. În mai puţin de trei ani de la moartea lui Gheorghiu-Dej, succesorul său devenise conducătorul incontestabil atât al partidului, cât şi al statului.

În aprilie 1968, cu ajutorul oamenilor săi credincioşi din aparatul de partid, Ceauşescu a lansat o operaţiune importantă de substituţie mitologică. Plenara Comitetului Central din 22 – 25 aprilie 1968 a dezvăluit şi mai mult intenţia lui Ceauşescu de a-şi consolida legitimitatea printr-o acuzaţie gravă la adresa abuzurilor comise de predecesorul său. Făcând public rolul jucat de Gheorghiu-Dej în atrocităţile staliniste din anii ’50, Ceauşescu şi-a cultivat propria imagine de restaurator al legalităţii. Reabilitarea lui Lucreţiu Pătrăşcanu şi a altor lideri comunişti executaţi sau închişi sub Gheorghiu-Dej a consolidat poziţia de apărător al legalităţii socialiste şi avocat al democratizării a secretarului general22. Atacul nu a fost îndreptat numai împotriva lui Gheorghiu-Dej, ci şi împotriva celor mai apropiaţi acoliţi ai săi: Alexandru Drăghici, fostul ministru de Interne, a fost exclus din partid, iar Ceauşescu a menţionat că şi alţi foşti membri ai Biroului Politic din timpul lui Gheorghiu-Dej erau vinovaţi pentru abuzurile criminale din anii ’50. Drăghici, executantul, şi Gheorghiu-Dej, inspiratorul acestuia, au fost aspru criticaţi pentru greşelile perioadei staliniste, în timp ce Ceauşescu poza în inocenţa personificată, a cărui

implicare în crimele recunoscute şi condamnate în acel moment era negată cu fermitate23.

Pe lângă Pătrăşcanu şi Foriş, care au fost, practic, proclamaţi martiri ai cauzei comuniste, au fost reabilitaţi şi alţi militanţi comunişti importanţi, inclusiv cei căzuţi victime în timpul Marii Epurări staliniste, precum şi Miron Constantinescu, Constantin Doncea şi Dumitru Petrescu. Destalinizarea simulată a lui Ceauşescu a urmat mai degrabă linia reţinută a lui Novotný sau a lui Jivkov decât linia mai puţin conciliatoare a lui Gomułka24. Mai mult, Ceauşescu a încercat să câştige favorurile supravieţuitorilor partidului din perioada de ilegalitate (1924 – 1944), cărora li s-a cerut să-şi scrie „memoriile" pentru: (1) a arăta că Gheorghiu-Dej nu fusese decât un membru marginal al partidului în perioada de clandestinitate şi (2) a amplifica rolul jucat de Ceauşescu în istoria mişcării revoluţionare. Comisia însărcinată cu reabilitarea lui Pătrăşcanu a fost condusă de Gheorghe Stoica, un veteran al partidului din ilegalitate şi aparatcik cominternist, de Vasile Patilineţ, secretarul Comitetului Central însărcinat cu Securitatea, şi de colonelul Grigore Răduică, şeful Secţiei Militare a C.C. Deşi comisia a discutat şi chiar a recomandat şi reabilitarea politică a Anei Pauker, nu s-a făcut niciun anunţ public în legătură cu această problemă spinoasă. În septembrie 1968, un comunicat al Tribunalului Suprem a anunţat reabilitarea judiciară a lui Vasile Luca şi a celor asociaţi cu acesta, condamnaţi în 1954 în baza unor acuzaţii inventate. Totuşi, fotografii reprezentându-i pe Ana Pauker, Vasile Luca şi Teohari Georgescu au fost expuse în cadrul expoziţiei permanente de la Muzeul de Istorie a Partidului.

Tot în aprilie 1968, Charles de Gaulle a vizitat România şi l-a felicitat pe Ceauşescu pentru pretinsa sa independenţă25. Linia independentă a politicii externe promovate de Ceauşescu ilustra versiunea de comunism

reformist a acestuia. El şi-a distanţat ţara de Uniunea Sovietică, menţinând relaţii diplomatice cu Israelul după 1967 şi, printr-o mişcare spectaculoasă, condamnând cu vehemenţă invadarea Cehoslovaciei de către trupele Pactului de la Varşovia, sub conducerea sovieticilor, în august 1968.

Condamnarea curajoasă de către Ceauşescu a intervenţiei Pactului de la Varşovia în Cehoslovacia merită o analiză mai detaliată, chiar dacă la câteva decenii după evenimente se poate spune cu uşurinţă că Primăvara de la Praga nu a fost altceva decât o iluzie politică. Cu toate acestea, dintr-o perspectivă istorico-genetică, pentru a folosi termenul lui François Furet, în 1968 se mai credea încă în viitorul proiectului de reformă a socialismului pe baze umaniste şi, implicit, în transcenderea modelului statului-partid hipercentralizat promovat de Lenin şi de discipolii săi. După evenimentele din 1989 a reieşit cu claritate că nu exista nicio soluţie reformistă în limitele sistemului, dar acest lucru nu era la fel de uşor de înţeles şi pentru cei care au participat la Primăvara de la Praga în 1968.

Primăvara de la Praga a reprezentat una dintre crizele majore ale comunismului mondial, inaugurate de Congresul al XX-lea al P.C.U.S. de grevele din Polonia şi de revoluţia maghiară în 1956. Lecţia maghiară, după cum a afirmat Alexander Dubţek în memoriile sale, a influenţat în mod esenţial stabilirea tacticii liderilor cehoslovaci, precum şi deciziile luate de ţările din Pactul de la Varşovia. Structurile de putere care se conturau la Bucureşti, limitele reformelor iniţiate de Ceauşescu şi măsura în care comuniştii români aprobau abandonarea treptată a modelului iacobino-bolşevic în favoarea unuia mai democratic au fost factorii-cheie ce au dus la „excepţionalismul” românesc în comparaţie cu experimentul cehoslovac.

Pentru a reconstitui contextul istoric al Primăverii de la Praga, trebuie menţionat că au avut loc evenimente importante care au precedat-o: îndepărtarea lui Hruşciov în octombrie 1964 şi ascensiunea echipei Brejnev-Kosîghin – cu alte cuvinte, abandonarea reformelor, dublată de o restalinizare parţială în U.R.S.S. –, persecutarea disidenţei intelectuale la Moscova, care a culminat cu faimosul proces Andrei Siniavski – Iuri Daniel în 1966, naşterea eurocomunismului odată cu „nota memorială" a liderului comunist italian Palmiro Togliatti, scrisă la Ialta, în U.R.S.S., cu puţin înainte de moartea sa în vara lui 1964, intensificarea polemicii chinezo-sovietice şi ruptura inevitabilă din lumea comunistă. În România, Congresul al IX-lea a marcat ambivalenţa acelei perioade: pe de o parte, o deschidere în stil titoist şi autonomie externă, iar pe de altă parte, concentrarea puterii în mâinile lui Ceauşescu şi a susţinătorilor săi necondiţionaţi. Prin urmare, paradoxul care a alimentat pretenţia lui Ceauşescu de a fi recunoscut ca un exponent al liniei bazate pe suveranitate şi demnitate naţională a devenit evident mai ales după 1968. Dialectica destalinizării şi desovietizării evoluase şi numai după august 1968 a devenit clar că balanţa se înclina în favoarea celei din urmă.

Ce se întâmpla însă în Cehoslovacia în acea perioadă? După ce grupul conservator condus de Novotný a blocat procesul de destalinizare, criza politică, socială şi culturală s-a adâncit. Conferinţa Uniunii Scriitorilor din primăvara lui 1967 a scos în evidenţă divorţul dintre intelectuali şi conducerea partidului. Apoi, conflictul dintre comuniştii cehi şi cei slovaci a dus la o ruptură la vârf. În ianuarie 1968, slovacul Dubţek a devenit prim-secretar şi, în numai câteva luni, programul timid de raţionalizare a socialismului de stat a fost transformat într-o strategie îndrăzneaţă de introducere a unor reforme instituţionale radicale26. Liderii polonezi şi est-germani au intrat în

panică şi au exercitat presiuni asupra Moscovei ca să acţioneze. Toate documentele de arhivă susţin ideea că trupele Pactului de la Varşovia au intervenit pentru a întrerupe acest experiment de aplicare a socialismului democratic. Cu alte cuvinte, intervenţia a fost cauzată de frica birocraţiilor leniniste osificate că modelul cehoslovac era contagios şi că va contribui la disoluţia întregului imperiu comunist.

În România, Ceauşescu a continuat să exercite controlul absolut, în ciuda declaraţiilor prieteneşti la adresa noii conduceri de la Praga. Dogma „rolului conducător" al partidului comunist a fost proclamată fără ezitare. Programul de Acţiune al Partidului Comunist din Cehoslovacia, adoptat în aprilie 1968, a fost publicat doar fragmentar, evitându-se orice referire la abolirea cenzurii şi la înfiinţarea unor asociaţii politice şi culturale independente. Ceauşescu a folosit reabilitarea lui Lucreţiu Pătrăşcanu şi a altor persoane persecutate pe vremea lui Gheorghiu-Dej pentru a-şi consolida propria poziţie în partid, şi nu pentru a formula o condamnare radicală a poliţiei secrete. Rolul jucat de conducerea de partid în îngăduirea (sau chiar plănuirea) terorii staliniste a fost limitat în mod convenabil doar la Gheorghiu-Dej şi Drăghici. Stalinismul în general nu a fost niciodată examinat cu seriozitate şi în mod autocritic în România de dinainte de 1989. Niciuna dintre figurile democratice de frunte ale României, care sfârşiseră ca victime ale represiunii staliniste, nu a fost reabilitată sub Ceauşescu. Dimpotrivă, aparatul ideologic al partidului a manipulat în mod insidios aşteptările privind schimbarea. Contractul naţional comunist schiţat în Declaraţia din aprilie 1964 a funcţionat ca un amortizor de şocuri, descurajând orice iniţiativă de emulare a experimentului cehoslovac.

Departe de a recunoaşte rolul pieţei în economie, comuniştii români au continuat să ceară realizarea unei

rate absurd de ridicate de creştere industrială, bazându-se pe un model anacronic de autosuficienţă economică. Solidarizarea lor cu Dubţek a fost determinată de respingerea comună a pretenţiilor imperialiste ale U.R.S.S., şi nu pe afinităţi în privinţa politicii interne. Atunci când un grup de intelectuali a publicat la Praga, în iunie 1968, „Manifestul celor două mii de cuvinte", presa strict supravegheată de la Bucureşti a ignorat complet acest apel pentru un pluralism accentuat în cadrul sistemului. În mod similar, în mai 1968, atunci când ideologul comunist ceh Cestmir Cisai a profitat de aniversarea a 150 de ani de la naşterea lui Karl Marx pentru a se distanţa de tradiţia bolşevică, la Bucureşti a fost o tăcere totală27. Dezbaterea ideologică din perioada lui Ceauşescu se ridica la nivelul unei colecţii de platitudini despre „marxismul creator". Abandonarea leninismului ca ideologie a partidului nu se afla pe ordinea de zi la Bucureşti.

Această perioadă a cunoscut şi apariţia a ceea ce mai târziu a devenit cunoscut sub numele de Doctrina Brejnev a suveranităţii limitate, pe baza căreia a fost justificată intervenţia forţelor Pactului de la Varşovia în Cehoslovacia, în august 1968. (în realitate, aceasta a fost doar o reformulare a mai vechii dogme a solidarităţii necondiţionate faţă de U.R.S.S.) în cazul Primăverii de la Praga, Ceauşescu a jucat cu abilitate cartea independenţei şi antisovietismului. Opoziţia sa faţă de intervenţia Moscovei în Cehoslovacia nu a însemnat însă un sprijin acordat socialismului democratic, ci numai refuzul de a da curs dorinţelor Kremlinului de a controla întregul bloc – cu alte cuvinte, ai dreptului naţiunilor din Pactul de la Varşovia de a interveni în afacerile interne ale statelor membre. La fel ca în epoca Solidarităţii în Polonia sau ca pe vremea lui Gorbaciov, Ceauşescu a respins orice reformă reală ca fiind o „trădare a principiilor socialiste".

Sfidarea hegemoniei sovietice l-a ajutat pur şi simplu să-şi construiască o imagine internaţională pe care a exploatat-o ulterior fără încetare. „Scena balconului" din 21 august 1968, în timpul căreia Ceauşescu s-a adresat din balconul clădirii Comitetului Central unei mulţimi de 100.000 de persoane adunate în Piaţa Palatului, condamnând în termeni de o rară duritate intervenţia Pactului de la Varşovia la numai câteva ore după invadarea Cehoslovaciei, şi care a devenit o legendă a comunismului naţional, nu a fost altceva decât o mascaradă, dar a funcţionat: liderul neostalinist însetat de putere, ce nu avea nici cea mai mică înclinaţie democratică, a reuşit să trezească brusc un entuziasm popular real şi să câştige un credit nelimitat din partea unei populaţii convinse că România va urma linia liberalizării şi a apropierii de Occident. Nu mai puţin important, spunând „Nu" invaziei sovietice într-o altă ţară socialistă, comuniştii români şi-au reafirmat opoziţia faţă de orice efort de restaurare a hegemoniei Kremlinului în interiorul blocului şi asupra mişcării revoluţionare mondiale28.

Pentru Ceauşescu şi susţinătorii săi, eşecul Primăverii de la Praga a servit la justificarea dogmei unităţii de nezdruncinat dintre partid, lider şi naţiune. Sloganul „Partidul, Ceauşescu, România" răsuna pretutindeni în acea perioadă şi va fi utilizat din plin până la sfârşit. Oricine i se opunea lui Ceauşescu se făcea vinovat de subminarea acestei unităţi şi era acuzat că servea intereselor Moscovei. Solidaritatea fictivă cu „socialismul cu faţă umană" din Cehoslovacia a justificat perpetuarea unui model obtuz şi ultra-autoritar de dictatură personală, încercarea de a repeta scena balconului din vara lui 1968 în decembrie 1989 a reprezentat urmarea grotescă a acestui episod29.

În august 1969, Richard Nixon a venit la Bucureşti, unde un Ceauşescu din ce în ce mai plin de sine i-a făcut o

primire triumfală. Trecând peste pretenţiile sale dictatoriale crescânde, mulţi analişti occidentali au crezut cu naivitate în mitul lui Ceauşescu prezentat ca un supemegociator disident şi ca singurul lider comunist de încredere, ceea ce l-a ajutat mai târziu pe acesta să-i caracterizeze pe disidenţi drept trădători.

În acelaşi timp, propaganda de partid a pus un accent deosebit pe „tradiţiile internaţionaliste" ale P.C.R., iar foşti membri ai Brigăzilor Internaţionale din perioada Războiului Civil din Spania (cum ar fi Petre Borilă, Valter Roman, Mihai Burcă, Gheorghe Stoica şi Vida Geza) şi ai Rezistenţei franceze (Mihail Florescu, Gheorghe Gaston Marin şi Gheorghe Vasilichi) au fost aleşi (în unele cazuri realeşi) în Comitetul Central la Congresul al IX-lea30. Ulterior însă, Ceauşescu şi-a exprimat nemulţumirea faţă de manifestările resentimentare ale veteranilor, mai ales după Congresul al XII-lea din noiembrie 1979, atunci când Constantin Pârvulescu, el însuşi fost secretar general *de facto* (în perioada aprilie-august 1944) şi veteran al mişcării comuniste internaţionale, l-a acuzat pe liderul suprem că transformase partidul într-o feudă personală, într-un instrument de conservare a puterii clanului său. Simultan, Ceauşescu a început epurarea „baronilor" lui Gheorghiu-Dej. Cei mai afectaţi au fost Gheorghe Apostol (cel mai fidel locotenent al lui Gheorghiu-Dej şi fost prim-secretar al partidului în perioada 1954 – 1955), Chivu Stoica (prim-ministru în anii '50) şi Petre Borilă (care fusese trimis de Comintern ca ofiţer politic pentru a supraveghea Brigăzile Internaţionale din Spania). Prim-ministrul Ion Gheorghe Maurer, care fusese una dintre victimele ostilităţii Anei Pauker faţă de comuniştii „locali", a sprijinit epurarea acoliţilor lui Gheorghiu-Dej de către Ceauşescu. Emil Bodnăraş, un expert în intrigile Cominternului şi fost agent al serviciilor secrete militare sovietice, a avut aceeaşi atitudine31. Aceşti campioni ai

stalinismului românesc fuseseră martorii ascensiunii lui Ceauşescu şi, dacă ar fi vrut, ar fi putut foarte bine să discrediteze pretenţia acestuia de a fi considerat un reformator bine intenţionat.

Treptat, Ceauşescu a reuşit să-i elimine din viaţa politică pe toţi supravieţuitorii din Biroul Politic al lui Gheorghiu-Dej, chiar dacă a evitat depăşita metodă stalinistă a epurărilor sângeroase. De exemplu, după ce a fost eliminat din Comitetul Central la Congresul al X-lea în 1969, Apostol a primit iniţial o poziţie relativ înaltă în guvern, apoi o pensie substanţială, iar mai târziu a fost numit ambasadorul României în Argentina. Cât despre prim-ministrul Maurer, după ce a ieşit la pensie în 1974, a continuat să fie invitat la diverse ceremonii solemne, ca o confirmare vie a continuităţii generaţionale a elitei P.C.R.

Membrii aparatului de partid (Ilie Verdeţ, Paul Niculescu-Mizil, Virgil Trofin, Ion Stănescu, Ion Iliescu, Gheorghe Pană, Dumitru Popescu, János Fazekas şi Ion Ioniţă) fuseseră impresionaţi de abilitatea cu care secretarul general i-a eliminat pe apropiaţii lui Gheorghiu-Dej. Mulţi dintre aceştia se alăturaseră P.C.R. în timpul primilor ani de activitate legală de după război (1944 – 1946) şi absolviseră în anii ’50 Şcoala Superioară de Partid a P.C.U.S. de la Moscova ori instituţii similare. Mai mult, ei erau comunişti naţionali convinşi şi susţineau supremaţia lui Ceauşescu în cadrul conducerii.

Nimeni nu a contribuit mai mult la stabilirea mitului lui Ceauşescu decât Dumitru Popescu, un aparatcik arogant care a deţinut funcţia de secretar al Comitetului Central însărcinat cu problemele culturale şi ideologice timp de aproape cincisprezece ani. Popescu se pretindea romancier, dar publicaţiile sale erau nişte încercări ridicole de apologetică a partidului. Retrogradat în 1981 din poziţia de membru al Secretariatului, a fost numit rector al Şcolii de Partid „Ştefan Gheorghiu” (intitulată bombastic

„academie”) 32. Paul Niculescu-Mizil, descris odată drept ideologul-şef al regimului, a fost numit preşedinte al obscurei Centrale a Cooperaţiei Meşteşugăreşti (Centrocoop) 33.

Emascularea politică a aparatului de partid a coincis cu două procese majore: (a) ascensiunea Elenei Ceauşescu spre cele mai înalte eşaloane ale partidului după Conferinţa Naţională a P.C.R. din 1972 şi (b) încrederea crescândă acordată de Ceauşescu activiştilor cu care avea o legătură directă şi personală şi pe care el îi promovase. Au fost definite criterii noi pentru promovarea cadrelor astfel încât să-i permită soţiei secretarului general să devină numărul doi în partid.

Elena Ceauşescu, născută Petrescu, a reuşit să-i elimine sau să-i persecute pe anumiţi membri ai aparatului de partid şi să-şi formeze o curte personală de adulatori (Emil Bobu, secretarul Comitetului Central însărcinat cu armata, miliţia şi forţele de securitate, Ion Dincă, primviceprim-ministru, precum şi Lina Ciobanu şi Alexandrina Găinuşe, care deveniseră membre ale Comitetului Politic Executiv la recomandarea Elenei Ceauşescu). Pe timpul lui Gheorghiu-Dej şi în primii ani ai conducerii lui Ceauşescu, Elena a stat în umbră. Ca directoare a Institutului de Cercetări pentru Chimie (ICECHIM) din Bucureşti, ea nu aparţinea decât organizaţiei locale de partid, cea a raionului „16 februarie”, iar mai târziu, după 1965, Comitetului Municipal de Partid Bucureşti. Institutul Politehnic din Bucureşti i-a conferit titluri academice sub Gheorghiu-Dej, în ciuda opoziţiei manifestate de chimişti români reputaţi, precum Costin D. Neniţescu. Relaţiile sale cu fiica lui Gheorghiu-Dej, actriţa de film Lică Gheorghiu-Rădoi, extrem de influentă cândva, erau tensionate, dar Elena a căutat să stabilească relaţii apropiate cu soţiile (sau fostele soţii) ale celorlalţi membri ai Biroului Politic al lui

Gheorghiu-Dej, cum ar fi Stela Moghioroş, Natalia Răutu, Sanda Rangheţ şi Ecaterina Micu-Chivu (Klein).

Imediat după venirea lui Ceauşescu la putere, Elena a insistat ca să le fie oferite anumite privilegii câtorva femei ce activaseră în perioada de clandestinitate: Stela Moghioroş, Ghizela Vass, Ecaterina Micu-Chivu, Sanda Rangheţ, Ana Toma (care era căsătorită cu Pintilie Bodnarenko, fostul şef al poliţiei politice sub Gheorghiu-Dej), Eugenia Rădăceanu (văduva lui Lothar Rădăceanu, un important lider social-democrat ce se alăturase comuniştilor), Tatiana Bulan (care fusese căsătorită cu Leonte Răutu şi Ştefan Foriş înainte de se mărita cu Iakov Bulan, un ofiţer sovietic ce a devenit rectorul Academiei Militare din Bucureşti în anii ’50), Sanda Rangheţ şi Ofelia Manole. Scopul Elenei Ceauşescu a fost acela de a crea un sistem de relaţii pentru a-şi consolida autoritatea în rândurile vechii gărzi a partidului. Din moment ce relaţiile personale au jucat un rol atât de surprinzător în istoria sectelor şi regimurilor comuniste, merită să fie amintit faptul că Elena o detesta profund pe Marta Drăghici, soţia lui Alexandru Drăghici, a cărei carieră în perioada de ilegalitate a partidului fusese mult mai impresionantă decât a ei34. În timp ce încerca să-şi creeze un prestigiu politic, Elena Ceauşescu a primit sprijinul generos al lui Mihail Florescu (Mihail Iacobi) – pe atunci ministru al Industriei Chimice şi fost luptător în Rezistenţa franceză (zona de sud) – pentru a obţine o poziţie înaltă în cercetarea românească din domeniul chimiei. La sfârşitul anilor ’60, toate institutele de cercetare româneşti din domeniul chimiei îi erau subordonate Elenei, iar ea a devenit membră a Colegiului ministerului, organismul de conducere „colectiv” din acest domeniu. Pensionarea în 1969 a economistului Alexandru Bârlădeanu, un veteran al partidului, a reprezentat o înfrângere majoră a forţelor reformatoare din cercetarea ştiinţifică şi tehnologică din

România, iar numirea unor aparatciki şterşi în poziţii de conducere a favorizat ascensiunea Elenei Ceauşescu în ierarhie, mai întâi ca preşedinte al Consiliului Naţional pentru Ştiinţă şi Tehnologie, apoi ca viceprim-ministru şi membru al Comitetului Executiv al partidului.

În raportul său la Congresul al X-lea al P.C.R., care s-a ţinut în perioada 6 – 12 august 1969, Ceauşescu a subliniat că scopul fundamental al politicii partidului era dezvoltarea economică a ţării şi crearea unei „societăţi socialiste multilateral dezvoltate” 35. Mai mult, Ceauşescu a insistat că această „societate socialistă multilateral dezvoltată” va fi superioară societăţii capitaliste din toate punctele de vedere. La acelaşi congres, Ceauşescu a salutat crearea Frontului Unităţii Socialiste, o organizaţie politică având o largă participare, care includea sindicatele, precum şi organizaţiile de femei şi de tineret. Practic, orice cetăţean care împlinise 18 ani a devenit membru al Frontului Unităţii Socialiste. În conformitate cu linia oficială, noua organizaţie trebuia să le îngăduie tuturor să-şi exprime opiniile în legătură cu progresul către comunism. În realitate, era vorba despre încă un instrument pentru controlul societăţii româneşti prin mimarea conceptului de *participare politică* şi prin inducerea apatiei în rândurile populaţiei36.

Înclinaţiile staliniste ale lui Ceauşescu au fost accentuate de o vizită pe care a efectuat-o în China şi Coreea de Nord în mai 1971. Se pare că el a luat în considerare posibilitatea de a importa metodele de îndoctrinare folosite în timpul Revoluţiei Culturale a lui Mao. Aceasta nu era numai o problemă de preferinţă personală: Ceauşescu încerca să stăvilească mişcarea de liberalizare din România, să limiteze frământările din rândurile intelectualităţii şi să-i împiedice pe studenţi să-i urmeze pe rebelii lor colegi din alte state comuniste. El încerca, de asemenea, să-şi consolideze puterea personală

şi să se debaraseze de acei membri ai aparatului care ar fi putut visa la un „socialism cu faţă umană”. De aceea, în iulie 1971, el a făcut publică o serie de „propuneri de îmbunătăţire a activităţii ideologice”, un monument de obscurantism dano vist rămas în istorie sub numele de „Tezele din iulie”. Ceea ce a urmat a fost o restalinizare radicală şi apariţia unui cult al personalităţii fără precedent care îl înconjura la început numai pe Ceauşescu, iar după 1974 şi pe partenerul său politic cel mai apropiat, şi anume soţia sa, Elena.

La Congresul al XI-lea al RC. R., desfăşurat în perioada 25 – 28 noiembrie 1974, Ceauşescu a început să se concentreze asupra problemelor socialismului în ţările în curs de dezvoltare, încercând să-şi creeze reputaţia de luptător pentru o „nouă ordine economică şi politică internaţională”, iar apelurile pentru stabilirea acesteia au apărut cu regularitate în declaraţiile de politică externă ale României37. România a fost „participant invitat” la Conferinţa de la Colombo a Mişcării de Nealiniere din 1976 şi a devenit destul de evident că liderul român visa să ajungă un al doilea Tito al acestei mişcări. După Ceauşescu, ţările nealiniate trebuiau să pună sub semnul întrebării dominaţia exercitată asupra lumii de către superputeri şi să facă front comun pentru a soluţiona conflictele internaţionale. Totuşi, România s-a dovedit a fi mult mai puţin influentă decât Iugoslavia, care era membru fondator al Mişcării de Nealiniere.

Congresul al XI-lea a aprobat Programul Partidului Comunist Român38, documentul fundamental al stalinismului naţional românesc, care începea cu o istorie a României ce se întindea pe 35 de pagini.

Programul P.C.R. era menit să traseze strategia partidului şi statului pentru următorii 20 până la 25 de ani; nu a durat însă atât de mult. Mai important este faptul că Programul P.C.R. ilustrează fascinaţia lui Ceauşescu pentru

întreaga istorie „naţională”, şi nu numai pentru istoria P.C.R. (a cărei „elaborare” a fost definită ca o prioritate în raportul său la Congresul al IX-lea în 1965) 39. După 1974, Programul P.C.R. a devenit modelul pentru orice scriere istorică publicată oficial în România. Două idei principale din Programul P.C.R. au devenit teme sacre ale istoriografiei „naţionale”: (1) ideea continuităţii teritoriale a românilor din cele mai vechi timpuri şi (2) ideea unităţii poporului român.

Congresul al XII-lea al P.C.R. (19 – 23 noiembrie 1979) a consolidat vizibil clanul lui Ceauşescu şi cultul persoanei sale40. Mai mult, promovarea activă de către cuplul Ceauşescu a carierei politice a fiului lor cel mai mic, Nicu, datează de la Congresul al XII-lea, când acesta a devenit membru supleant al Comitetului Central al P.C.R. În timpul congresului, Constantin Pârvulescu, un membru al elitei partidului din perioada de ilegalitate, retrogradat de către Gheorghiu-Dej în 1960, a îndrăznit să critice monopolizarea puterii de către Ceauşescu. Pârvulescu, care pe atunci avea 84 de ani, a protestat pentru că nu i s-a permis să ia cuvântul în timpul congresului. Atunci când, în sfârşit, i s-a dat voie să vorbească, el l-a acuzat pe Ceauşescu pentru că a pus interesele personale înaintea celor ale ţării. Deşi a fost redus rapid la tăcere, veşti despre intervenţia sa au ajuns la mijloacele de informare occidentale. După congres, Pârvulescu a dispărut din viaţa publică, dar nu a fost lichidat, deşi au circulat zvonuri în acest sens41. În ciuda intervenţiei lui Pârvulescu, congresul s-a încheiat cu o ceremonie de apoteotică glorificare a cuplului prezidenţial.

La Congresul al XIII-lea al P.C.R. (19 – 22 noiembrie 1984), asupra secretarului general şi a soţiei sale s-a abătut un incredibil potop encomiastic42. Petru Enache, secretarul Comitetului Central însărcinat cu ideologia, a spus:

În anii care au trecut de la Congresul al XII-lea, partidul, Comitetul Central, sub conducerea nemijlocită a tovarăşului Nicolae Ceauşescu, au desfăşurat o amplă şi multilaterală activitate. Într-o perioadă în care, aşa cum atât de expresiv sublinia secretarul general al partidului nostru, lumea se înfăţişează ca o mare „cu valuri uriaşe, provocate de cutremure, furtuni şi uragane economice, politice şi militare", partidul a adoptat cele mai realiste soluţii şi a condus ţara spre noi izbânzi, cu mari deschideri în spaţiul şi timpul patriei socialiste, de dimensiunile unei noi epopei naţionale. România a străbătut cu succes o etapă importantă pe drumul luminos al socialismului şi comunismului. Înfăptuirile fără precedent din economie, învăţământ şi cultură dau anilor noştri valoarea unei impresionante renaşteri. Marile victorii dobândite în aceşti ani au fost posibile datorită faptului că nava noastră cutezătoare, ce poartă minunatul nume al României socialiste, a avut mereu de veghe, la catargul cu tricolor, un cârmaci destoinic şi înţelept, un conducător încercat, pe tovarăşul Nicolae Ceauşescu, omul politic care – preocupat statornic, cu înflăcărat patriotism de destinul poporului său, acţionând pentru progresul continuu al patriei – s-a impus în acelaşi timp ca un mare gânditor şi strateg contemporan43.

În discursul ei, Ana Mureşan, membru supleant al Comitetului Executiv şi ministru al Comerţului Interior, s-a referit la realizările Elenei Ceauşescu în termenii următori:

Cu sentimente de înaltă stimă şi dragoste, adresăm preţuirea şi recunoştinţa noastră tovarăşei Elena Ceauşescu pentru bogata activitate pe care o desfăşoară în conducerea partidului şi statului, în elaborarea şi înfăptuirea politicii interne şi internaţionale a României socialiste, pentru dezvoltarea cercetării ştiinţifice, a învăţământului şi a culturii, pentru preţioasa îndrumare pe care o acordă Consiliului Naţional al Femeilor, pentru

generozitatea şi dragostea cu care acţionează pentru progresul ţării, bunăstarea poporului, întărirea şi ocrotirea familiei, creşterea şi educarea tinerei generaţii44.

Cultul personalităţii lui Ceauşescu este ilustrativ pentru ambiguitatea moştenirii bizantine în România. Stalinismul şi bizantinismul au culminat într-o sinteză de ambiţie exacerbată, tiranie megalomană şi naţionalism apocrif45. O incompetenţă crescândă (şi inevitabilă) a sufocat procesul de luare a deciziilor, în timp ce secretarul general îşi îndemna supuşii „să facă totul" pentru a-i îndeplini „indicaţiile preţioase". Trond Gilberg notează că, până la urmă, „o asemenea concentrare a puterii înseamnă că numai câţiva indivizi trebuie să rezolve probleme extrem de complicate într-o societate din ce în ce mai diferenţiată. O astfel de misiune depăşeşte chiar şi capacitatea celei mai inteligente şi mai bine intenţionate persoane" 46. Cu toate acestea, sistemul practicat în România era mai mult decât o oligarhică „dictatură asupra nevoilor" (concept formulat de discipolii lui György Lukács din aşa-numita Şcoală de la Budapesta), deoarece impunea un asalt sistematic asupra spiritului uman şi o anihilare a gândirii critice47.

Deşi a rămas aparent intact, aparatul de partid era din ce în ce mai ameninţat şi umilit. Până şi fostul viceprim-ministru Cornel Burtică, un stâlp al clanului Ceauşescu, a fost exclus din partid, sub acuzaţia că nu a reuşit să pună în aplicare directivele economice ale Conducătorului48. Locul celor mai mulţi dintre foştii membri ai grupului din aparatul de partid a fost luat de executanţi servili ai ordinelor lui Ceauşescu, precum Constantin Dăscalescu, prim-ministru al României, fost prim-secretar al Comitetului Judeţean de Partid Galaţi, al cărui singur merit era acela că îi obliga pe ceilalţi să se supună capriciilor sau maliţiilor lui Ceauşescu49. Emil Bobu, Iosif Banc, Cornel Pacoste şi Petru Enache erau cu

toţii subjugaţi de clica dominantă. Printre puţinii veterani care au supravieţuit în poziţii importante s-au numărat Gheorghe Rădulescu, Manea Mănescu şi Mihail Florescu. Deşi rămăsese membru al Comitetului Executiv al partidului şi vicepreşedinte al Consiliului de Stat, Rădulescu nu avea o influenţă reală asupra procesului de luare a deciziilor, mărturisindu-şi în particular, unor amici apropiaţi, imensele deziluzii şi frustrări. Mănescu, care a redevenit membru al Comitetului Executiv după 1982, a fost considerat unul dintre oamenii de încredere ai Elenei Ceauşescu şi un subordonat loial al secretarului general. Florescu, un fost luptător în Brigăzile Internaţionale şi ultimul membru de origine evreiască al Comitetului Central (reales şi la Congresul al XIV-lea, în noiembrie 1989), era mâna dreaptă a Elenei în Consiliul Naţional pentru Ştiinţă şi Tehnologie, datorându-i acesteia supravieţuirea politică în baza faptului că Elena avea nevoie de cunoştinţele sale în industria chimică50.

Puţinii intelectuali de prestigiu rămaşi au fost eliminaţi din Comitetul Central la Congresul al XIII-lea al P.C.R. în 1984. Printre aceştia se numărau Eugen Jebeleanu, un influent poet care rupsese cu stalinismul şi devenise unul dintre liderii aripii liberale din Uniunea Scriitorilor, George Macovescu, fost ministru de Externe şi preşedinte al Uniunii Scriitorilor până în 1982, şi Mihnea Gheorghiu, preşedintele Academiei de Ştiinţe Politice şi Sociale.

Între timp, fiul favorit al cuplului, Nicu, a devenit din ce în ce mai important. Născut în septembrie 1951, Nicu era singurul dintre copiii cuplului prezidenţial care era interesat de politică. El a fost făcut lider al Uniunii Asociaţiilor Studenţilor Comunişti din România în 1972, iar în 1983 a devenit prim-secretar al Uniunii Tineretului Comunist (U.T.C.). La Congresul al XII-lea al P.C.R., Nicu a devenit membru supleant al Comitetului Central şi

secretar al Marii Adunări Naţionale, la Conferinţa Naţională a P.C.R. din 1982 a devenit membru plin al Comitetului Central, iar la Congresul al XIII-lea, în noiembrie 1984, membru supleant al Comitetului Executiv. Soţia lui Nicu – aparent impusă de Elena Ceauşescu –, Poliana Cristescu, conducea Organizaţia Pionierilor şi era secretar al U.T.C., iar la Congresul al XIII-lea a fost aleasă membru plin al Comitetului Central.

Deşi nu se bucura de laude similare celor adresate părinţilor săi, contactele şi iniţiativele internaţionale ale lui Nicu, în special în calitate de preşedinte al Comisiei Naţiunilor Unite pentru Anul Tineretului, erau comentate în presa românească. În plus, el a reuşit să-şi promoveze prietenii ca membri ai Comitetului Central. Cornel Pacoste, fostul prim-secretar al Comitetului de Partid al Centrului Universitar Bucureşti, a devenit membru supleant al Comitetului Executiv şi prim-secretar al Comitetului Judeţean Timiş. Pantelimon Găvănescu, predecesorul lui Nicu în funcţia de conducător al U.T.C., şi Eugen Florescu, fostul redactor-şef al ziarului oficial al U.T.C., *Scânteia tineretului*, au devenit membri ai Comitetului Central. Alţi protejaţi ai lui Nicu, precum Tudor Mohora, Octav Cozmâncă, Constantin Boştină, Ion Traian Ştefănescu, Ion Sasu şi Nicolae Croitoru – care îi erau colaboratori în cadrul Secretariatului U.T.C. –, au devenit membri influenţi ai nomenclaturii ca secretari ai comitetelor judeţene ale P.C.R. sau în poziţii similare, nu mai puţin importante.

De fapt, după Congresul al XIII-lea al PC. R., nu mai rămăsese nimeni în partid care să poată pune sub semnul întrebării sau să corecteze politicile familiei domnitoare a României. În mod firesc, rezoluţia oficială adoptată la congres reflecta cu acurateţe sistemul politic existent:

În ansamblul grandioasei opere de edificare a noii orânduiri se detaşează cu deosebită strălucire marile împliniri din perioada inaugurată de Congresul al IX-lea al

partidului, legate indestructibil de activitatea prodigioasă, desfăşurată cu clarviziune şi profund spirit creator, cu pasiune revoluţionară şi fierbinte patriotism de tovarăşul Nicolae Ceauşescu, secretarul general al partidului, preşedintele Republicii, ctitorul României moderne, eroul naţional, care slujeşte cu neţărmurit devotament interesele supreme ale întregului popor şi sub a cărui conducere înţeleaptă poporul român a obţinut în ultimele două decenii – perioadă intrată definitiv în conştiinţa naţiunii noastre drept „Epoca Ceauşescu" – cele mai bogate realizări din întreaga sa istorie51.

Unii analişti îl considerau pe Virgil Trofin ca fiind principalul pretendent la putere în cazul unei crize de succesiune. Membru al grupului care asigurase victoria lui Ceauşescu asupra rivalilor săi din Biroul Politic al lui Gheorghiu-Dej şi secretar al Comitetului Central însărcinat cu cadrele după Congresul al IX-lea, Trofin şi-a atras ostilitatea liderului suprem şi a căzut în dizgraţie după 1970. El a fost îndepărtat din funcţia de ministru al Minelor, Petrolului şi

Geologiei în urma unei confruntări directe cu secretarul general. Numit preşedinte al Consiliului Central al Cooperativelor Meşteşugăreşti, Trofin a continuat să sfideze orgoliul lui Ceauşescu, ceea ce a pus capăt carierei sale. Eliminarea sa din Comitetul Central al P.C.R. a fost confirmată la plenara din 25 – 26 noiembrie 198152. Ceauşescu nu tolera nicio critică.

Suprimarea disidenţei, celebrarea liderului în România, o ţară în care marxismul „revizionist" nu a ajuns niciodată la maturitate, disidenţa s-a redus la atitudini idealiste, cu atât mai eroice cu cât cei care dădeau glas unor vederi neortodoxe nu puteau conta pe solidaritatea colegilor lor. Michael Shafir îl citează pe un specialist occidental în probleme est-europene care i-a spus la începutul anilor 80 că „disidenţa română trăieşte la Paris,

iar numele ei este Paul Goma” 53. În ianuarie 1977, Goma i-a trimis de la Bucureşti o scrisoare de solidaritate lui Pavel Kohout, unul dintre liderii grupului cehoslovac Carta 77. Goma a scris şi un apel către Conferinţa de la Belgrad, prin care cerea ca regimul Ceauşescu să respecte prevederile Conferinţei de la Helsinki cu privire la drepturile omului. Cu toate acestea, în afară de colegul său de breaslă, scriitorul Ion Negoiţescu, şi medicul psihiatru Ion Vianu, niciun alt intelectual român nu l-a sprijinit pe Goma. Dimpotrivă, în paginile revistei xenofobe *săptămâna*, erau menţionate originile basarabene ale lui Goma pentru a explica refuzul său de a se supune imperativelor „unanimităţii naţionale” în jurul secretarului general. În final, în jur de 200 de oameni au semnat apelul lui Goma, dar marea majoritate a acestora doreau să obţină doar un paşaport – aşa-numitul „paşaport Goma” – pentru a emigra. Goma a fost arestat pe 1 aprilie 1977, dar a fost eliberat pe 6 mai, în urma unei campanii internaţionale; în noiembrie 1977, el a părăsit România şi a plecat la Paris, împreună cu soţia şi cu fiul său54.

Alţi disidenţi români, precum Dorin Tudorán, Doina Cornea, Dan Petrescu, Liviu Cangeopol, Mircea Dinescu, Gabriel Andreescu sau Radu Filipescu, au avut parte de aceeaşi izolare şi lipsă de sprijin. Regimul a reuşit să insufle frică şi un sentiment de pesimism istoric. Partidul a răspuns la nesupunerea civilă cu măsuri draconice, iar minorităţile religioase şi naţionale au fost persecutate. Radu Filipescu, declarat prizonierul lunii decembrie 1984 de către organizaţia Amnesty International, a fost condamnat la 10 ani de închisoare pentru „propagandă împotriva ordinii socialiste”. Tânărul inginer electronist român, născut în 1956, a fost acuzat că scrisese şi distribuise manifeste care condamnau greşelile lui Ceauşescu în domeniul economic şi conducerea sa dictatorială55.

Până la colapsul din 1989, „a trăi în adevăr” nu a reprezentat o opţiune pentru marea majoritate a elitei intelectuale române[56]. În plus, o alianţă între clasele sociale – în sensul sprijinirii de către intelectuali a grevei minerilor din Valea Jiului din august 1977 sau a protestului de la Braşov din noiembrie 1987 – nu s-a format niciodată. Până la revolta muncitorilor de la Braşov, clasa muncitoare română a căutat mai degrabă să găsească diverse forme de „a se descurca” decât să ridice vocea împotriva regimului[57]. Între 1964 şi 1977, datorită unei abile combinaţii între industrializare şi naţionalism reuşite de către regim, „noul contract social” a funcţionat relativ bine. Nici măcar după revolta muncitorilor de la Braşov din 1987 nu s-a dezvoltat o alianţă între clase, între intelectualii critici şi muncitorii nemulţumiţi[58].

Complicând şi mai mult lucrurile, Ceauşescu a selectat colaboratori recrutaţi din rândurile minorităţilor etnice pentru a-i susţine pretenţia de a fi descoperit cea mai potrivită soluţie marxist-leninistă pentru problema naţională. Astfel, potrivit lui Mihai Gere, membru supleant al Comitetului Executiv al P.C.R. şi preşedinte al Consiliului Oamenilor Muncii de Naţionalitate Maghiară din România, problema naţională fusese rezolvată într-un „mod profund umanist”. Orice critică la adresa xenofobiei lui Ceauşescu era considerată propagandă perfidă, antiromânească: „Am aflat recent despre poziţii, concepţii şi atitudini de peste hotare, din ce în ce mai frecvente, care distorsionează istoria poporului român, realităţile din România socialistă de azi şi modul cum a fost rezolvată problema naţională; toate acestea reprezintă calomnii şi un amestec grosolan în viaţa şi în afacerile noastre interne” [59].

Ostilitatea faţă de orice nucleu de gândire independentă este, desigur, o caracteristică a totalitarismului. Trebuie abolit însuşi principiul alterităţii pentru a obţine un control perfect asupra minţii, ceea ce

reprezintă esenţa logicii totalitare a dominaţiei. Niciun centru (real sau potenţial) de disidenţă sau de pluralism nu poate fi îngăduit. Adevărul este definit în mod pragmatic în funcţie de criterii politice.

„Cârmaciul destinului naţional" era şi un teoretician clarvăzător, autor al unor inovaţii ideologice uluitoare, printre care se număra şi enigmatica „societate socialistă multilateral dezvoltată". Scribii partidului îl caracterizau pe Ceauşescu drept fondatorul unui nou socialism: „Alegerea lui Nicolae Ceauşescu, un strălucit gânditor politic şi conducător revoluţionar, un duşman neînduplecat al inerţiei şi izolării, un promotor constant al noului, în fruntea partidului a reprezentat un act politic de o importanţă covârşitoare pentru viitorul construcţiei socialiste şi comuniste în România", declara cineva. „Sub influenţa gândirii şi a înfăptuirilor sale revoluţionare, Congresul al LX-lea al partidului, precum şi toate congresele şi conferinţele naţionale care au urmat au adus îmbunătăţiri profunde în ce priveşte concepţia şi practica edificării noii ordini". 60 O vastă acumulare de putere în mâinile lui Ceauşescu a deschis calea către arbitrar, subiectivism şi excese de natură personală. El a fost descris, pe bună dreptate, drept un „Cezar modern" 61. Mai presus de orice, savura pompa de tip bizantin şi simbolurile monarhice: sceptrul prezidenţial, care a fost introdus la 28 martie 1974, atunci când Ceauşescu a devenit primul preşedinte al României, a reprezentat, probabil, primul semn palpabil al derulării unui scenariu dinastic62.

Cultul Conducătorului, principalul ingredient a ceea ce s-ar putea numi „ideologia română" (parafrazând titlul cărţii filosofului francez Bernard-Henri Lévy, *L'Idéologie française*), a impregnat viaţa socială şi culturală românească63. Una dintre cele mai timpurii expresii ale cultului lui Ceauşescu a fost un volum masiv intitulat

Omagiu, publicat în 1973, cu ocazia împlinirii vârstei de 55 de ani de către Ceauşescu, în care se scria, printre altele: „Privim cu preţuire şi respect la armonia vieţii sale de familie. Ataşăm o semnificaţie etică specială faptului că viaţa sa, alături de cea a tovarăşei sale de viaţă, fosta muncitoare textilistă şi militantă a U.T.C., membră a partidului din vremea ilegalităţii, astăzi Erou al Muncii Socialiste, om de ştiinţă, membră a Comitetului Central al P.C.R., tovarăşa Elena Ceauşescu, oferă imaginea exemplară a destinelor a doi comunişti” 64.

La mijlocul anilor ’80, cultul dezvoltase forme fără precedent şi de necrezut, depăşind cu mult expresiile relativ benigne de la începutul anilor ’70. Aniversarea a douăzeci de ani de la alegerea lui Ceauşescu ca secretar general a dezlănţuit o avalanşă de imnuri şi ode ditirambice, menite să gâdile nemăsurata sete de mărire a liderului suprem. Laudele servile ale lui Corneliu Vadim Tudor, care era nu numai un neobosit menestrel prezidenţial, ci şi autorul unor vehemente pamflete antisemite, se apropiau de deificare: „Ne bucurăm pentru existenţa providenţială a acestui om, atât de profund ataşat de pământul nostru străbun, ar trebui să ne bucurăm pentru tinereţea sa veşnică, ar trebui să fim cu toţii recunoscători pentru faptul că-i suntem contemporani şi să-i mulţumim pentru toate acestea. Numai datorită voinţei sale suntem acum cu adevărat stăpâni în casa sufletelor noastre” 65.

Fiecare 26 ianuarie – ziua de naştere a lui Ceauşescu – era o ocazie pentru ceremonii solemne şi tributuri servile aduse „geniului” său. Toate mijloacele de informare româneşti salutau „meritele sale excepţionale” şi nicio hiperbolă nu era de ajuns atunci când era vorba despre a glorifica realizările preşedintelui demiurg. În mod similar, presupusele merite ale Elenei Ceauşescu în domeniul ştiinţei, tehnologiei şi culturii erau subliniate fără încetare

de propaganda de partid. Dintre nenumărate exemple, iată o capodoperă a servilismului oportunist, şi anume scrisoarea care i-a fost adresată în 1986 de către Comitetul Executiv al P.C.R. cu ocazia zilei sale de naştere:

Întreaga ţară dă o înaltă apreciere extraordinarei activităţi pe care o desfăşuraţi în domeniul ştiinţei şi tehnologiei… Munca dumneavoastră valoroasă – încununată de înalte distincţii şi titluri conferite de cele mai prestigioase instituţii ştiinţifice, culturale şi de educaţie din întreaga lume – reprezintă, spre mândria întregului popor, o contribuţie de o importanţă covârşitoare, care asigură înflorirea ştiinţei şi culturii naţionale şi universale, un strălucit exemplu de abnegaţie revoluţionară şi grijă deosebită pentru cauza înfloririi României Socialiste, pentru cauza

progresului şi civilizaţiei întregii naţiuni66.

Potrivit unor surse de încredere, Nicolae şi Elena Ceauşescu supravegheau personal conţinutul lozincilor şi versurilor care exprimau presupusul entuziasm spontan al maselor faţă de ei. Odată dezlănţuit, mecanismul cultului a căpătat o dinamică proprie şi a devenit o trambulină pentru pseudointelectuali şi carierişti de profesie, care alimentau setea de glorie a secretarului general. Autoamăgirea narcisistă a devenit o normă socială de comportament, în timp ce criteriile tradiţionale ale bunului-simţ şi-au pierdut valabilitatea. Jovan Raskovic, un profesor iugoslav de psihiatrie şi neurofiziologie, a rezumat setea trufaşă de faimă şi putere a liderilor est-europeni după cum urmează:

Oamenii care îl înconjoară pe lider ştiu foarte bine ce ar satisface narcisismul său: aceasta este ceea ce îi servesc zi de zi. Cedarea liderului [în faţa acestor laude] nu menţine numai calmul său emoţional, ci şi întreaga reţea socială şi întregul sistem. Prin alimentarea narcisismului celorlalţi se întăresc propria putere şi, prin

urmare, propriul narcisism. Din acest motiv, narcisismul ajunge să nu se mai aplice doar unui individ, ci întregului grup, întregii mişcări politice cu care liderul îşi împărtăşeşte soarta, gloria, înţelepciunea şi puterea67.

Cazul românesc reprezintă un exemplu de dezvoltare malignă a narcisismului, întreaga populaţie fiind supusă viselor de grandoare imperială ale unui dictator stalinist mânat de pulsiuni imprevizibile.

Pe 26 ianuarie 1986, *Scânteia* a dedicat aniversării preşedintelui aproape o ediţie întreagă. Pe prima pagină, un chenar roşu încadra fotografia preşedintelui şi un editorial de 700 de cuvinte, intitulat „întreaga naţiune îl sărbătoreşte pe marele erou al ţării" 68. Acelaşi număr conţinea numeroase poeme şi articole semnate de profesori universitari, având titluri ca „Marele arhitect", „Epoca de aur" sau „Scumpa oră din ianuarie", care exprimau „sentimentele de stimă şi preţuire" ale populaţiei69. Pe 24 ianuarie 1986, la rubrica „Munca şi activitatea tovarăşului Nicolae Ceauşescu", *Scânteia* a publicat un articol intitulat „Idei de forţă ale concepţiei privind procesul revoluţionar de dezvoltare socioeconomică a României", scris de Gheorghe Rădulescu, membru al Comitetului Executiv, vicepreşedinte ăl Consiliului de Stat şi unul dintre puţinii veterani ai partidului care mai ocupau încă un loc important în ierarhia P.C.R. Rădulescu, căruia îi plăcea în particular să pozeze drept un liberal mascat, mărturisea cu mândrie: „Nu voi uita niciodată curajul cu care [Ceauşescu] a condus manifestaţia antifascistă şi antirăzboinică de la 1 mai 1939, la care au participat diverşi studenţi antifascişti" 70. La vremea la care a avut loc „manifestaţia" în cauză, Nicolae Ceauşescu, în vârstă de 21 de ani, nu făcea, bineînţeles, parte din Comitetul Central al P.C.R. din clandestinitate.

De ce a triumfat Ceauşescu atâta vreme

Puterea şi ideologia s-au împletit strâns în funcţionarea dictaturii personale a lui Ceauşescu. În ideologia regimului comunist român s-au amestecat populismul naţionalist, demagogia socială şi ataşamentul ferm faţă de preceptele de bază ale stalinismului. Acest conglomerat era impregnat de o ambiguitate care îşi avea originea în ambiţia lui Ceauşescu de a poza într-un diplomat cu vederi largi, imun faţă de interpretările dogmatice sau sectare ale vieţii internaţionale. Mai mult, secretarul general a înfruntat Uniunea Sovietică în legătură cu anumite probleme (de exemplu, relaţia cu Germania Federală, Orientul Apropiat, criza cehoslovacă din august 1968 şi relaţiile cu China), iar părerile sale polemice cu privire la aceste subiecte au fost transformate în doctrină oficială de partid71. În cadrul comunismului mondial, Ceauşescu a aplicat conceptele de *suveranitate naţionala* şi *egalitate în relaţiile dintre state şi dintre partidele comuniste*. El a respins în mod constant încercările Moscovei de la sfârşitul anilor ’60 şi din anii ’70 de a atrage România în campaniile sale antichineze. În 1968, el i-a susţinut pe comuniştii greci (Zizis Zografos, Mitsos Partalidis) care au înfiinţat Partidul Comunist Grec (din Interior) în exil în România şi a expulzat din ţară facţiunea prosovietică K.K.E. (Partidul Comunist din Grecia) a lui Kostas Kolliyannis, consultându-se regulat cu conducerea iugoslavă. În plus, pentru că avea nevoie de relaţii bune în primul rând cu partidele care aveau o poziţie critică explicită faţă de expansionismul sovietic, Ceauşescu şi-a exprimat sprijinul prudent pentru eurocomunism şi i-a apărat pe liderii partidelor comuniste spaniol şi italian în faţa atacurilor sovietice. Mai întâi Enrico Berlinguer, apoi Alessandro Natta au vizitat deseori Bucureştiul pentru a se întâlni cu Ceauşescu. Mai mult, Santiago Carrillo a fost descris public ca fiind prietenul personal al lui Ceauşescu.

Numeroasele publicaţii semnate de Nicolae Ceauşescu dovedesc sterilitatea rudimentarei sale perspective ideologice. Stilul său este imperativ şi povăţuitor şi lipsesc referinţele personale la politicieni contemporani. Nicio urmă, cât de mică, de umor nu umanizează aceste texte aseptice. Discursurile secretarului general erau un lanţ de incantaţii verbale, de parcă Ceauşescu ar fi găsit un fel de sursă a încrederii de sine în această repetiţie monotonă. Aroganţa sa dogmatică interzicea competenţa intelectuală. Ignorând elitismul propriei sale conduceri, el a atacat fără încetare însăşi ideea de elite. Cuibăriţi în piramida lor de privilegii, autocraţii comunişti români nu puteau tolera meritocraţia, pe care o percepeau în mod corect ca pe o ameninţare mortală la adresa puterii lor. Într-un pătrunzător eseu despre dilemele inteligheţiei române, Dorin Tudorán a arătat cu precizie că impunerea sistematică a unor elite false a fost un mijloc de menţinere a controlului asupra societăţii: „Puterea politică din România nu repudiază elitele, ci numai *elita naturală*, *cea a valorilor*... Ei, elitei naturale a valorilor, i-a fost substituit erzaţul de elită, în care nu valoarea este principiul ordonator, ci politicul, ideologicul, obedienţa, umoarea vârfului piramidei, interesele sale extrem de personale în acapararea şi menţinerea pârghiilor puterii” 72.

În România, economia de comandă a reprezentat baza unui sistem politic ierarhic, rigid şi autoritar, cu o întreagă cohortă de efecte sociale aberante. Partidul – adică Ceauşescu – concepea dezvoltarea societăţii în termeni militari, cu fronturi, campanii, flancuri, avangardă şi ariergardă. În mod paradoxal, eufemismul „desăvârşirea democraţiei socialiste” a fost aplicat în acest mod militar-ierarhic73. Nu s-a acordat nicio atenţie reacţiilor politice reale, iar comunicarea politică, înţeleasă ca un mecanism social de autocorecţie, a fost drastic limitată. În ciuda

tuturor acestor artificii propagandistice, România lui Ceauşescu era o societate închisă, caracterizată prin represiune în toate domeniile existenţei umane: limitări ale dreptului de proprietate, condiţii grele de muncă şi salarii mici, lipsa libertăţii de mişcare, obstacole birocratice împotriva emigrării, violări ale drepturilor minorităţilor naţionale, dispreţ pentru credinţele religioase şi persecutarea practicilor religioase, austeritate economică drastică, cenzură constantă în domeniul culturii, reprimarea tuturor vederilor disidente şi un omniprezent cult în jurul preşedintelui şi familiei sale, care a contribuit la demoralizarea populaţiei74.

În logica stalinistă, ideologia şi puterea nu pot fi disociate: ele se influenţează, se infiltrează şi se întrepătrund reciproc. Drept urmare, exponenţii regimurilor neostaliniste (sau, după cum le-a denumit odată Leszek Kołakowski, „societăţi staliniste suferinde”) trebuiau să-şi menţină ortodoxia ideologică pentru a-şi păstra sursa principală de legitimitate. În cazul lui Ceauşescu, constrângerile ideologice şi politice erau întărite continuu, iar reforma era amânată mereu prin reorganizări instituţionale. Confruntaţi cu o represiune crescândă, cu o conducere defectuoasă a economiei şi cu o paralizie socială şi politică, românii aveau de ales între exilul intern – supravieţuire tăcută în patria lor – şi emigrare.

Comunism naţional în stil românesc?

Vechea gardă a P.C.R. fusese neutralizată sau se împuţinase, iar a „două generaţie” era lipsită de o bază instituţională. Pretenţiile ultranationaliste erau exacerbate, iar ideologia marxist-leninistă nu era nimic altceva decât un ritual lipsit de conţinut. O viziune despre dezvoltare caracteristică Lumii a Treia colora triumfalista şi iraţional de optimista credinţă a lui Ceauşescu în creşterea economică. În cazul regimului, călcâiul lui Ahile

îl reprezenta totuşi anemica sa legitimitate – îi lipsea adevărata autoritate politică. Conducerea presupus carismatică nu era, de fapt, carismatică. Departe de a fi „eroul naţional” sărbătorit de mijloacele de informare oficiale, Ceauşescu era un aparatcik – era, într-adevăr, încarnarea aparatului partidului comunist şi principalul apărător al acestuia75.

Ceauşescu a fost prizonierul propriului său mit. Ca şi în cazul lui Stalin, un şir de identificări psihoemoţionale l-au făcut să creadă că personifica raţionalitatea istorică. El se considera simbolul viu al vigorii şi continuităţii partidului şi se aştepta ca şi ceilalţi să creadă acelaşi lucru. După cum am văzut, el crescuse în spiritul „revoluţiei de sus”, luase parte cu pasiune la cele mai aberante excese staliniste din România şi, evident, nu s-a retras atunci când s-a confruntat cu nemulţumirea populară. Din moment ce se baza în principal pe supremaţia nomenclaturii de partid, garantată de teroarea exercitată de poliţia politică, regimul lui Ceauşescu nu poate fi descris ca o deviere de la modelul marxist-leninist, în ciuda faptului că existau nuanţe narodniciste în terminologia politică comunistă românească, înainte de toate, această ideologie a speculat înclinaţiile naţionaliste, a exploatat şi a cultivat prejudecăţile antimaghiare şi antisemite, s-a folosit de resentimentele antiruse adânc înrădăcinate şi a încurajat încercările absurde menite să demonstreze superioritatea românească asupra lumii occidentale în anumite domenii ale ştiinţei şi culturii (temele aşa-numitului protocronism românesc) 76. Rămâne încă de stabilit dacă aceste campanii stridente au fost provocate de un nemărturisit complex de inferioritate sau de nostalgia pentru trecutele vânători jdanoviste de vrăjitoare împotriva „cosmopoliţilor dezrădăcinaţi” (adică a evreilor).

Întregul şi părţile

Ca filosofie politică, stalinismul sublinia superioritatea întregului asupra părţilor, preeminenţa societăţii asupra individului77. Pentru regimul românesc – ca şi pentru cel sovietic, de altfel –, individul era doar un simplu termen de referinţă abstract. Stalinismul nu poate fi redus totuşi la supremaţia puterii politice şi la teroarea de masă fără riscul de a neglija alte caracteristici, nu mai puţin organice, ale regimurilor de tip sovietic. Există o mare doză de optimism în următoarea afirmaţie din lucrarea lui Tom Bottomore, *Dictionary of Marxist Thought*, chiar dacă reflectă o interpretare des întâlnită a realităţilor comuniste: „Succesorii lui Stalin nu au transformat în mod fundamental structurile principale ale regimului pe care l-au moştenit de la acesta. Dar ei au pus capăt represiunii şi terorii de masă, iar în acest sens, se poate spune că stalinismul s-a sfârşit odată cu moartea lui Stalin” 78.

În România, sursa puterii o constituia monoliticul aparat de partid, dictatul colectiv al birocraţiei P.C.R., încarnat în declaraţiile Conducătorului. Pentru a descuraja orice membru al nomenclaturii care ar fi încercat să-şi delimiteze un fief politic personal, Ceauşescu a accelerat rotaţia birocraţilor. Ca şi Stalin, el nu a permis apariţia centrelor de autoritate rivale, iar cei care au ignorat acest lucru au plătit scump pentru încercările lor nereuşite de a introduce un rudiment de dezbatere în luarea deciziilor de partid.

Deşi moştenirea teoretică leninistă a fost invocată în România mai puţin decât în alte ţări comuniste, Ceauşescu nu a abandonat niciodată regulile despotice instituite de bolşevici după 1921: eliminarea oricărei forme de democraţie intrapartinică, centralismul birocratic şi omnipotenţa secretarului general. El nu putea accepta lupte fracţioniste şi avea o viziune militarista asupra rolului şi structurii partidului. Din moment ce, în mintea

sa, partidul şi liderul erau unul şi acelaşi lucru, cultul partidului însemna implicit şi divinizarea liderului79. Ritualurile bizantine de glorificare erau intercalate cu referiri la ortodoxia marxist-leninistă, în timp ce slujitori umili se întreceau unul pe celălalt în lăudarea valorii şi a „clarviziunii" Conducătorului. Cu excepţia lui Enver Hodja, niciun alt lider est-european din epoca poststalinistă nu a reuşit să conceapă un cult al personalităţii atât de sistematic şi de teatral. Probabil că acest cult al personalităţii atotcuprinzător îl va imortaliza pe Ceauşescu în istoria marxismului.

În noiembrie 1985, la primul Congres al Ştiinţei şi învăţământului din România, Elena Ceauşescu a fost „numită în unanimitate" (nu aleasă) preşedinte al noului Consiliu Naţional al Ştiinţei şi învăţământului. Ea s-a bucurat de un cult al personalităţii similar, fiind publicate volume de pseudopoezii pentru a-i proslăvi „extraordinarele merite ştiinţifice" şi „calda generozitate". La acelaşi congres, s-a afirmat că Nicolae Ceauşescu era strategul întregii politici economice a României, în timp ce Elena era celebrată ca principalul executant al acestei politici şi ca garantul aplicării sale în viitor80. În perioada 1986 – 1989, ceremoniile dedicate aniversării zilei de naştere a Elenei au atins culmile adulaţiei publice. Elena şi Nicolae Ceauşescu erau zugrăviţi ca „un cuplu istoric, a cărui existenţă se împleteşte cu destinul ţării" 81. Poetul Ion Gheorghe s-a referit extatic la „treime" şi la „cele trei dimensiuni" ale „unităţii sacre" formate de Nicolae Ceauşescu, Elena Ceauşescu şi patrie82. Acest elefantiazis sicofantic a culminat cu descrierea extaziată a Elenei Ceauşescu de către ziaristul Ilie Purcaru: „Femeia care astăzi, alături de bărbatul de la cârma ţării, ia pe umerii ei – fragili, ca orice umeri de femeie, dar puternici şi neclintiţi datorită convingerilor ei ferme şi neabătute – sarcini şi răspunderi copleşitoare, servind naţiunea cu un

devotament de care nu a dat dovadă nicio altă femeie înaintea ei” 83.

Poeta română Ana Blandiana a oferit în poemul „Totul” o imagine care reflectă cu fidelitate starea de deprimare generală din România lui Ceauşescu:

Frunze, cuvinte, lacrimi.
cutii de chibrituri, pisici.
tramvaie câteodată, cozi la fainã.
gărgăriţe, sticle goale, discursuri.
Imagini lungite de televizor.
gândaci de Colorado, benzinã.
steguleţe, *portrete cunoscute*.
Cupa Campionilor Europeni.
maşini cu butelii.
…zvonuri, serialul de sâmbătă seara.
cafea cu înlocuitori.
lupta popoarelor pentru pace, coruri.
producţia la hectar, Gerovital, aniversări.
compot bulgăresc, adunarea oamenilor muncii.
vin de regiune superior, adidaşi.
bancuri, băieţii de pe Calea Victoriei.
peşte oceanic, Cântarea României.

totuP4 [sublinierile noastre].

În acest sumbru climat cultural-politic, cultul delirant al lui Ceauşescu a ajuns la paroxism. Fiul său, Nicu, părea predestinat să moştenească tronul tatălui său, iar versuri ce prevesteau acest eveniment au fost auzite la aşa-numitul „Cenaclu Flacăra al tineretului revoluţionar" („Ceauşescu junior/Viitor Conducător"). Urmând exemplul mamei sale, primul-secretar al U.T.C. a devenit un „om de ştiinţă de reputaţie internaţională" şi aşa-zisul autor al mai multor volume de fizică nucleară85.

Limbajul folosit în cultul lui Ceauşescu amintea în mare măsură de Garda de Fier şi de deificarea lui Corneliu Zelea Codreanu, Căpitanul, cel care intenţionase să transforme România într-un paradis, într-o ţară „ca soarele sfânt de pe cer". De aceea, este legitim să ne întrebăm: regimul român a reprezentat doar o distorsiune patologică a unui „socialism existent în realitate" cumva „mai sănătos", mai benign sau măcar mai puţin indecent? Răspunsul trebuie să includă: (a) tradiţiile (morale, politice, axiologice) ale P.C.R.; (b) conservarea fidelă a moştenirii staliniste; (c) înstrăinarea inteligheţiei; (d) apariţia grupurilor de tehnocraţi (de „experţi") nemulţumiţi de cursul aventuros şi penibil imprimat de Ceauşescu; şi (e) interesul sovieticilor de a păstra stabilitatea internă a regimului din România86.

Prin Nicolae Ceauşescu, bizantinismul a triumfat în cultura politică a comunismului românesc: intrigile, eliminarea inamicilor prin conspiraţii de culise, practicarea duplicităţii în gândire şi limbaj, demagogia ajunsă boală naţională, respingerea problemelor cu adevărat etice, manipularea şi înşelăciunea, toate aceste caracteristici dezgustătoare ale moştenirii Imperiului de Răsărit, recuperate şi consolidate sub Stalin, au atins apogeul în

cultul personalităţii lui Ceauşescu. Poate că membrii aparatului de partid au fost uneori iritaţi de această pompă şi de atribuirea tuturor meritelor istorice lui Ceauşescu însuşi, dar s-au bucurat, cu toate acestea, de efectele psihologice ale cultului, adică de asfixierea întregii gândiri critice. Trebuiau doar să se supună orbeşte indicaţiilor lui Ceauşescu şi, atât timp cât nu-l supărau, li se îngăduia să-şi păstreze toate (sau cele mai multe dintre) privilegii. În acest sens, regimul românesc a fost numai o variantă a ceea ce a fost descris ca dictatura nomenclaturii87.

Interesul lui Ceauşescu pentru ideologie depindea de schimbările din politica externă şi din cea internă. Mitul care stătea la baza doctrinei sale poate fi descris ca „românismul socialist", cu un accent deosebit pe specificul naţional al românilor în privinţa: (a) trecutului şi tradiţiilor istorice; (b) intereselor; şi (c) valorilor declarate88. Internaţionalismul era invocat numai sporadic (şi de nevoie). Secretarul general însuşi se vedea în postura de profet al apropiatei explozii revoluţionare a Lumii a Treia, şi nu ca un simplu lider comunist integrat în „comunitatea statelor socialiste" dominată de sovietici. După toate probabilităţile, aceasta era sursa principală a rebeliunii formale împotriva tutelei sovietice nemijlocite. Era cu neputinţă ca o asemenea personalitate ambiţioasă să poată menţine relaţii bune cu autoritatea tutelară, să confere legitimitate unei alte surse de înţelepciune şi putere. Prin urmare, Ceauşescu a pariat totul pe o autarhie de tip albanez în loc să devină un lider comunist obişnuit ca Honecker, Jivkov sau Husăk. Rapoartele interne de partid din România, rostite de obicei de către aparatciki de rang superior, arată un anumit dispreţ faţă de statutul inferior al altor lideri ai Pactului de la Varşovia în relaţiile lor cu Moscova. Această viziune a fost instaurată în partid în 1963 – 1964, sub Gheorghiu-Dej, şi a fost apoi consolidată sub Ceauşescu, care, aparent, se mândrea pentru faptul că

respingea pretenţiile hegemonice ale sovieticilor.

Pentru a-şi păstra această imagine de luptător intransigent pentru independenţa naţională, Ceauşescu a fost deseori în dezacord cu intervenţiile sovietice în arena internaţională. Ion Mihai Pacepa, care a fost consilierul său personal şi director adjunct al Direcţiei de

Informaţii Externe române până în 1978, când i s-a acordat azil politic în Statele Unite, a oferit detalii fascinante cu privire la relaţiile ambigue ale lui Ceauşescu cu Moscova. Pacepa a avut gradul cel mai înalt dintre toţi ofiţerii de informaţii comunişti care au dezertat vreodată în Occident. „Cu toată nepriceperea sa în economie, domnul Ceauşescu exportă încă produse importante în Uniunea Sovietică, servind drept canal pentru transferul tehnologiei occidentale către Moscova", nota el şi adăuga semnificativ: „Înţelegerile bilaterale secrete cu Moscova, cum ar fi acelea dintre cele două servicii secrete privind procurarea de tehnologie occidentală, sunt obligaţii sacre pentru domnul Ceauşescu" 89.

România a ilustrat natura persistentă a contradicţiei fundamentale a stalinismului, şi anume aceea dintre acumularea întregii puteri politice în mâinile liderului şi eşecul (inabilitatea) lui de a asigura un proces de luare a deciziilor bazat pe competenţă. O circumstanţă agravantă a fost credinţa lui Ceauşescu în posibilitatea de a înlocui bunul-simţ cu ceea ce s-ar putea numi magie politică sau şamanism ideologic, precum şi convingerea că atât voinţa umană, cât şi realitatea erau de o flexibilitate infinită, gata să fie modelate potrivit planurilor sale utopice.

Prins în tensiunea perpetuă dintre nemăsuratele sale aspiraţii politice şi mai limitatele angajamente ideologice, Ceauşescu a încercat să combine o politică internă strict stalinistă cu un simulacru de „titoism radical" în afacerile externe. Desigur, el nu emula experimentul iugoslav al „autoconducerii muncitoreşti", ci naţionalismul obsesiv

care inspirase respingerea de către Tito a ultimatumului Cominformului în 1948 – 1949. Însă, spre deosebire de Tito, Ceauşescu nu se bucura cu adevărat de susţinere în ţara sa. Pentru a-şi construi o astfel de susţinere, toate posibilele opinii disidente au fost reduse la tăcere, iar liderul partidului a fost caracterizat ca fiind purtătorul de cuvânt al „conştiinţei naţionale". Această teribilă farsă a fost accentuată de vociferanţii scriitori naţional-stalinişti, doritori să se bucure de încrederea lui Ceauşescu şi să obţină poziţii culturale importante. Neîngrăditul cult al personalităţii a fost un amplu experiment în domeniul reflexelor pavloviene. Se pune întrebarea dacă Ceauşescu însuşi era vrăjit de propria-i legendă sau dacă era numai victima celor care o manipulau cu cinism. Izolat, alienat de aparatul de partid şi aplecat spre izbucniri inutile, el s-a plâns în mod public de ceea ce numea „semne de lipsă de respect" – adică de ascunderea realităţilor faţă de conducerea partidului. Ţintele atacului său erau aparatcikii de la nivel judeţean şi membrii Comitetului Executiv al partidului:

Vorbind deschis, uneori am impresia că unii activişti cred că, odată numiţi în poziţii de conducere, îşi pot permite să nu ia în seamă hotărârile şi legile ţării... Personal, am ştiut întotdeauna că a fi ministru sau a deţine orice altă funcţie de conducere reprezintă o mare responsabilitate şi că aceasta înseamnă să acţionezi cu o şi mai mare hotărâre şi grijă pentru a pune în practică hotărârile şi a nu accepta nicio încălcare sau nerespectare a legilor statului şi a deciziilor partidului. Aceasta este o cerinţă elementară pentru fiecare membru de partid şi cu atât mai mult pentru un conducător de partid! Cei care nu înţeleg acest lucru se aşază singuri în afara partidului. Noi nu suntem un club de discuţii, noi suntem un partid revoluţionar care luptă pentru socialism, pentru comunism90.

Era ceva ilar şi penibil totodată în încercarea acestui om de a poza în binefăcător al naţiunii, în timp ce, în realitate, era bântuit de visuri imperiale şi incapabil să facă distincţii elementare între clişeele propagandistice ritualice şi procesele politice reale. E tentant să descoperi sugestii pentru interpretarea comportamentului tragicomic al lui Ceauşescu în critica adusă de Marx lui Ludovic Bonaparte: „Numai după ce şi-a eliminat periculosul oponent, după ce şi-a luat în serios rolul imperial şi, sub masca napoleoniană, îşi imaginează că este cu adevărat Napoleon, el devine victima propriei concepţii asupra lumii, bufonul serios care nu mai ia istoria lumii drept o comedie, ci propria comedie drept istoria lumii” 91.

Criza structurală şi declinul ideologic în afară de Nicolae, Elena şi Nicu, şi alţi membri ai „tribului” prezidenţial erau plasaţi în poziţii-cheie: unul dintre fraţii secretarului general, generalul-locotenent Ilie Ceauşescu, a fost numit ministru adjunct al Apărării şi secretar al Consiliului Politic Superior al Armatei în 1983; un alt frate, Nicolae A. Ceauşescu, era general-locotenent în Ministerul de Interne şi şef al Secţiei de Cadre (nu trebuie uitat faptul că Elena Ceauşescu era preşedinta Comisiei de Cadre a Comitetului Central al P.C.R.); al treilea frate, Ion Ceauşescu, era ministru secretar de stat la Comitetul de Stat al Planificării; Marin, alt frate, deţinea un post în comerţul exterior; Florea, tot frate, făcea parte din personalul ziarului *Scânteia*; o soră a deţinut postul de ministru adjunct al Educaţiei până când soţul ei, Vasile Bărbulescu, de asemenea membru al Comitetului Central, a devenit prim-secretar de partid al judeţului Olt în 1983. Fratele Elenei Ceauşescu, Gheorghe Petrescu, era vicepreşedinte al Uniunii Generale a Sindicatelor, membru al Comitetului Central, al Consiliului de Stat şi al Biroului Executiv al Frontului Democraţiei şi Unităţii Socialiste92. Mai mult, la vremea respectivă era bine cunoscut faptul că

Ceauşescu îi promova pe cei din satul său natal, Scorniceşti, din judeţul Olt.

Indicaţiile, ameninţările şi încercările de a amăgi clasa muncitoare eclipsau sindromul declinului care aducea aminte în mod frapant de ultimii ani la putere ai lui Mátyás Rákosi în Ungaria vecină, în perioada 1955 – 1956. În loc să sporească autoritatea partidului, legitimitatea mitologică a lui Ceauşescu şi falsa lui carismă erau o sursă de insubordonare. Securitatea (sau „poliţia partidului", cum era numită în România) era una dintre cele mai puternice forţe de poliţie politică din lumea comunistă, dar erau semne că până şi în interiorul acestei gărzi pretoriene existau tendinţe centrifuge93. Şefii Securităţii erau prea bine informaţi cu privire la potenţialul exploziv acumulat de populaţie pentru a miza totul pe familia conducătoare. Pentru analizarea stadiului final al regimului Ceauşescu, nu trebuie uitat că fostul şef al K.G.B., Aleksandr Şelepin, unul dintre protejaţi! lui Hruşciov, a fost cel care a jucat rolul principal în lovitura de partid din U.R.S.S. din octombrie 196494.

Conformismul ideologic era mai degrabă o perdea de fum decât o adevărată piatră de temelie a vieţii culturale româneşti. Deşi inteligenţia nu a reuşit să dezvolte o conştiinţă critică şi să catalizeze lupta antitotalitară, nu este corect ca inteligenţia românească să fie acuzată pentru pasivitate fără a se lua în considerare: (a) originile ei istorice şi sociale; (b) sacrificarea ei imediat după preluarea puterii de către comunişti; şi (c) profilul ei psihosocial95.

Transformând necesitatea în virtute, mulţi intelectuali români şi-au raţionalizat obedienţa pretinzând că supunerea lor politică a reprezentat tributul plătit pentru o mai mare libertate artistică şi invocând în mod convenabil „realismul politic". Înrobită şi coruptă printr-o pseudoimplicare în jocul politic, inteligenţia a fost

suficient de naivă pentru a spera că va împărţi puterea cu Conducătorul. Încă o dată, intelectualii au fost amăgiţi (aşa cum fuseseră în 1956, atunci când nu au reuşit să urmeze drumul deschis de intelectualii reformişti din Ungaria şi Polonia) 96. Mai mult, este corect să fie amintit faptul că, cel puţin până la „tezele" din iulie 1971 ale lui Ceauşescu, inspirate de revoluţia culturală chineză, naţionalismul şi ceea ce era perceput ca o îmbucurătoare renaştere a patriotismului au blocat orice reglare serioasă de conturi cu staliniştii. Deziluzia care a urmat ofensivei neostaliniste de după 1971 a fost, în plus, o problemă individuală: în general, intelectualii români erau lipsiţi de credibilitate.

Prea puţini dintre ei îndrăzniseră să ceară o reformă integrală a sistemului. În orice caz, protestele intelectualilor nu erau ascultate din moment ce lipsa de speranţă şi teama tindeau să împiedice orice tentaţie spre insubordonare. Propaganda de partid condamna veninos orice formă de disidenţă şi protest sub pretextul că acestea le dădeau apă la moară „duşmanilor" ţării: „imperialiştii" occidentali, ideologii antiromâni maghiari şi sovietici sau politicienii exilaţi ai vechiului regim. Şovinismul era unul dintre mecanismele favorite utilizate de partizanii „ideologiei românismului" pentru a-i compromite şi reduce la tăcere pe criticii declaraţi ai dictaturii.

Situaţia grea a întregii populaţii a României – şi nu numai a anumitor grupuri etnice, religioase sau profesionale – provenea direct din absolutismul incorigibil al lui Ceauşescu şi din încrederea sa într-un model politic şi economic anacronic. Dialectica perversă a şovinismului şi iredentismului a fost exacerbată de neputinţa lui Ceauşescu de a rezolva vreuna dintre problemele politice într-adevăr delicate. Ca un stalinist adevărat, el visa, probabil, la vremurile dictatorului georgian, când întregi naţiuni „deranjante" puteau fi deportate peste noapte.

Întâlnirea lui Ceauşescu din august 1983 cu activiştii

de partid şi cu intelectualii în staţiunea Mangalia, de pe coasta Mării Negre, a fost percepută, în general, ca un deconcertant sindrom al declinului, preşedintele şi soţia sa ocolind şi nesocotind canalele tradiţionale de partid. Directivele „vizionare" ale secretarului general erau proclamate ca fiind punctul de vedere sacrosanct al partidului, adevărul ultim. Supravieţuitorii grupului aparatului de partid s-au agăţat de dubioasele lor poziţii de nomenclaturişti, fantome ale gloriei lor apuse, actori şi, în acelaşi timp, spectatori ai acestei nevroze naţionale fatale. Intelectualii au fost somaţi să se conformeze dogmelor reînviate ale „realismului socialist", pentru că realitatea nu era ceea ce percepea artistul, ci ceea ce partidul decidea că trebuie să fie: „Avem nevoie ca arta, industria cinematografică şi teatrele să zugrăvească esenţa şi modelul omului pe care vrem să-l făurim! Chiar dacă uneori trebuie să înfrumuseţăm vreun erou, este bine ca el să devină un exemplu, pentru ca tinerii să înţeleagă şi să ştie că aşa ar trebui să fie!" 97 în acest ocean de laude mincinoase, decenţa echivala cu erezia. Mai mult, naţionalismul deşănţat preferat de către regim, care reprezenta baza ceauşismului98, nu putea fi atacat fără riscul de a atrage acuzaţii veninoase de „antipatriotism".

Propaganda asfixia realitatea, iar calomniile virulente ruinau şi cele mai nobile intenţii de a denunţa impostura oficială. De fapt, situaţia din cultură o amintea pe cea din Polonia din perioada 1967 – 1968, Ceauşescu şi susţinătorii săi din facţiunea „tradiţionalist-autoritară" (Eugen Barbu, Ion Lăncrănjan, Adrian Păunescu, Dan Zamfirescu, Nicolae Dragoş, Eugen Florescu şi alţii) folosind acelaşi obscen jargon şovin pe care îl foloseau odată generalul Mieczysław Moczar şi „partizanii" săi. Un singur citat din Moczar este suficient pentru a ilustra acest lucru: „Tot ce a făcut naţiunea noastră în anii care au trecut de la ultimul război trebuie păstrat în memorie şi

transmis noilor generaţii… De aceste probleme trebuie să se ocupe persoane care le înţeleg, *care simt pulsul naţiunii* [sublinierea noastră]” 99.

Nepotocraţia care caracteriza regimul Ceauşescu a fost primul experiment european de socialism dinastic. De fapt, socialismul dinastic al lui Ceauşescu – denumit oficial „societatea socialistă multilateral dezvoltată” – a fost o combinaţie de rituri politice bizantine, metodologie stalinistă de inducere în eroare şi manipulare şi fantasme resentimentare care aminteau de unele tiranii din Lumea a Treia. Spre îngrijorarea altor lideri comunişti din blocul sovietic, Conducătorul practica propria-i versiune de socialism, în care individul era sacrificat nu numai în beneficiul partidului, ci şi al nepotolitului apetit pentru putere şi al extravaganţelor neroniene ale unanim detestatei familii domnitoare.

Revoluţia din 1989

Cu cât devenea mai megaloman şi mai autoritar, cu atât era mai puţin înclinat Ceauşescu să accepte orice formă de conducere colectivă. După cum am menţionat, în anii ’70, el a eliminat complet facţiunea politică ce îl ajutase să ajungă în poziţia de lider absolut al partidului. Elena Ceauşescu şi secretarul Comitetului Central, Emil Bobu, decideau în legătură cu toate numirile importante de personal100. Fiul cel mic al cuplului, Nicu, a devenit membru supleant al Comitetului Executiv al P.C.R. şi prim-secretar al organizaţiei de partid a judeţului Sibiu, în Transilvania. Deşi era bine cunoscut pentru stilul său de viaţă scandalos, Nicu era, aparent, pregătit să-i succeadă tatălui său.

Partidul fiind paralizat, nu exista alt sprijin pentru secretarul general în afara Securităţii, care, sub comanda generalului Iulian Vlad – un ofiţer M.A.I. de carieră, aparent fără convingeri ideologice –, ducea la îndeplinire ordinele draconice ale lui Ceauşescu101. Privind

retrospectiv, se pare că şefii poliţiei secrete erau conştienţi de posibilitatea unei explozii populare. Cea mai clară indicaţie că proverbiala răbdare a românilor ajunsese la capăt a apărut la Braşov, al doilea oraş al ţării ca mărime, în noiembrie 1987, atunci când mii de muncitori au protestat împotriva scăderii drastice a nivelului de trai, au devastat sediul organizaţiei judeţene a partidului şi au strigat lozinci anticomuniste şi împotriva lui Ceauşescu102.

Venirea la putere a lui Mihail Gorbaciov şi lansarea perestroikăi sale pe plan intern au clătinat regimurile comuniste din Europa de Est. „Primul lucru care trebuie spus despre perestroika este sublinierea importanţei sale covârşitoare”, scria inspirat Ernest Gellner. „Nu este doar un eveniment sovietic sau rusesc. Se arată cu claritate a fi unul dintre evenimentele majore ale istoriei universale, ca Reforma, ca revoluţia franceză, ca revoluţia industrială, ca revoluţia ştiinţifică… A rescris marele text istoric şi ne va lua multă vreme pentru a înţelege toate implicaţiile ei” 103. Pe măsură ce Gorbaciov a accelerat ritmul restructurărilor în Uniunea Sovietică, Ceauşescu a devenit din ce în ce mai vehement în opoziţia sa faţă de orice reforme economice sau politice. Mai mult, reformele politice ale lui Gorbaciov şi impactul lor asupra altor ţări din bloc i-au făcut pe dictatorul român şi clica acestuia să fie extrem de nervoşi. Cu diferite ocazii, Ceauşescu a criticat deschis perestroika, pe care a caracterizat-o drept o „deviaţie de dreapta” în comunismul mondial104.

În discursul rostit pe data de 26 ianuarie 1987, cu ocazia celei de-a 69-a aniversări a zilei sale de naştere, Ceauşescu a denunţat, fără referire directă, încercările de „reînnoire a socialismului”. Ţinta remarcilor sale era, fără îndoială, politica de glasnost a lui Gorbaciov. Lui Ceauşescu, insistenţa cu care Gorbaciov vorbea de democratizare îi aducea aminte, stânjenitor, de propria-i

vulnerabilitate şi, ca răspuns, a reluat unele dintre cele mai anacronice dogme ale „socialismului ştiinţific”:

Vorbind despre necesitatea îmbunătăţirii şi dezvoltării socialismului, după părerea mea, trebuie să ne bazăm pe lecţiile, experienţa şi practica edificării socialismului, precum şi pe principiile invincibile ale socialismului ştiinţific, ale comunismului. Nu se poate vorbi despre reînnoirea socialismului, despre perfecţionarea socialismului decât plecând de la aceste principii… Nu se poate vorbi despre perfecţionarea socialismului şi [în acelaşi timp] despre aşa-numitul socialism de piaţă şi libera competiţie – şi toate acestea în numele unor legi obiective… Trebuie să distingem între adevărurile generale şi legile dezvoltării socialiste, pe de o parte, şi legile specifice societăţii burgheze, capitaliste, pe de altă parte. Proprietatea capitalistă este proprietate capitalistă, fie ea mică sau mare. Nu se poate vorbi de economie socialistă şi să nu se presupună proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producţie ca bază a acesteia105.

Pentru Ceauşescu, cea mai bună conducere sovietică era una petrificată, cu reacţii previzibile şi neinteresată de întinerirea elitelor din alte ţări ale blocului. După moartea lui Brejnev în noiembrie 1982, Ceauşescu a pariat, se pare, pe Konstantin Cemenko şi împotriva lui Andropov.

Mai târziu, după moartea secretarului general sovietic Iuri V. Andropov, Ceauşescu a vizitat Moscova şi a încercat să se pună bine cu succesorul – pentru scurtă vreme – al acestuia, Cemenko. Venirea la putere a lui Gorbaciov a fost evenimentul cel mai puţin dorit din perspectiva liderului român. Pe măsură ce în Europa de Est se contura o tendinţă reformistă, Ceauşescu s-a aliat cu stâlpi ai brejnevismului precum Erich Honecker, Todor Jivkov şi Gustáv Husák. Aceşti neostalinişti inveteraţi au înţeles că Gorbaciov dezlănţuise vântul schimbării şi că

politica sovietică urma să afecteze statutul precar al secretarilor generali îmbătrâniţi şi compromişi din Europa de Est.

Gorbaciov a vizitat România în mai 1987 şi a făcut câteva aluzii la adresa politicii dure a lui Ceauşescu faţă de minorităţi şi a pericolelor nepotismului. Cu toate acestea, după vizita lui Gorbaciov nu s-a produs nicio îmbunătăţire a situaţiei sociale şi economice din România. Dimpotrivă, în noiembrie 1987, au fost anunţate noi reduceri ale cotei de consum la electricitate şi benzină. În ianuarie 1988, când Ceauşescu împlinea 70 de ani, în România domneau deprimarea, angoasa şi adânca frustrare. Ceauşescu a înţeles că, dacă nu îşi intensifică politica represivă, întregul edificiu a ceea ce el numea „societate socialistă multilateral dezvoltată" se va prăbuşi imediat şi în mod penibil.

În acelaşi timp, încurajaţi de politica de glasnost a lui Gorbaciov, câţiva români şi-au asumat riscul de a-l critica public pe Ceauşescu. În martie 1989, şase veterani ai partidului, Gheorghe Apostol, Alexandru Bârlădeanu, Silviu Brucan, Corneliu Mănescu, Constantin Pârvulescu şi Grigore Răceanu, i s-au adresat lui Ceauşescu printr-o scrisoare deschisă în care denunţau excesele acestuia, politica economică haotică şi deteriorarea generală a imaginii internaţionale a României. „Scrisoarea celor şase" – după cum a fost denumit acest memoriu în ţară şi în străinătate – a reprezentat mai mult decât o critică severă la adresa cursului dezastruos urmat de Ceauşescu. Opunându-se exceselor clanului conducător, autorii cereau stabilirea unei stări de legalitate. De fapt, „Scrisoarea celor şase" a fost un exemplu clasic de disidenţă intrasistemică, şi nu expresia unei opoziţii radicale faţă de instituţiile şi practicile asociate cu ceea ce Gorbaciov criticase ca fiind un „sistem administrativ de comandă". Cu toate acestea, luând în considerare tradiţiile şi

comportamentele caracteristice culturii politice româneşti, memoriul a reprezentat un punct de cotitură. Pentru prima dată în istoria P.C.R., activişti importanţi ai partidului îndrăzniseră să pună sub semnul întrebării presupusa infailibilitate a secretarului general şi se constituiseră practic într-o facţiune politică a unui partid leninist în care fracţionismul fusese considerat întotdeauna un păcat mortal.

Totuşi, autorii nu erau partizanii unui pluralism de tip occidental. Unii dintre ei, precum Gheorghe Apostol şi Constantin Pârvulescu, fuseseră implicaţi în teroarea stalinistă de la sfârşitul anilor ’40 şi începutul anilor ’50. Corneliu Mănescu avusese o contribuţie importantă la fabricarea imaginii lui Ceauşescu ca arhitect al politicii externe semiautonome a României. Silviu Brucan fusese un propagandist experimentat al partidului şi servise ca ambasador al regimului în Statele Unite şi la Naţiunile Unite la sfârşitul anilor ’50 şi începutul anilor ’60. Bârlădeanu, care propusese reforme economice moderate la sfârşitul anilor ’60, până când a fost forţat să se retragă din toate poziţiile deţinute în aparatul de partid şi de stat după o dispută cu Ceauşescu asupra strategiilor privind investiţiile şi planificarea, era un susţinător convins al economiei de comandă şi al planificării centralizate. Pârvulescu, probabil ultimul supravieţuitor al generaţiei de fondatori ai comunismului românesc şi unul dintre cei ce credeau cu adevărat în partid, servise după 1945 ca şef al Comisiei Controlului de Partid. În sfârşit, Grigore Răceanu era un militant comunist din perioada de ilegalitate[106].

Niciunul dintre aceste personaje nu se bucura de sprijin popular, dar ei erau foarte cunoscuţi în interiorul birocraţiei de partid şi acesta era lucrul care conta. Judecând după biografiile lor, cei şase militanţi nu erau nici aventurieri romantici, suicidari, mobilizaţi de angoase şi disperare şi nici perdanţi politici izolaţi. Cei care îl

înfruntaseră pe Ceauşescu reprezentau cel puţin două generaţii revoluţionare, inclusiv generaţia căreia Nicolae şi Elena Ceauşescu pretindeau că îi aparţin. De aceea, Ceauşescu a reacţionat cu furie la scrisoare şi i-a plasat pe autori sub arest la domiciliu. Refuzul lor de a retracta arată limitele puterii lui Ceauşescu107. Tot în 1989, intelectuali proeminenţi au început să critice deschis politica culturală obscurantistă a regimului. În noiembrie, scriitorul disident Dan Petrescu a iniţiat un apel public împotriva realegerii lui Ceauşescu ca secretar general la Congresul al XIV-lea al P.C.R.108

În concluzie, puterea lui Ceauşescu – inexpugnabilă la prima vedere – se clătina. Detestat de populaţie, izolat pe plan internaţional şi trăind într-o lume imaginară, liderul îmbătrânit nu putea să înţeleagă ce se întâmpla cu comunismul. îl considera pe Gorbaciov principalul trădător al idealurilor leniniste şi încerca să mobilizeze o coaliţie neostalinistă internaţională. În august 1989 a fost atât de iritat de formarea unui guvern al Solidarităţii în Polonia, încât a propus o intervenţie a Pactului de la Varşovia în acea ţară. În fiecare zi, mijloacele de informare din România subliniau pericolele reformismului şi ale „dezideologizării”. Însă în celelalte ţări ale Pactului de la Varşovia se petreceau evenimente spectaculoase, iar românii erau conştienţi de acest lucru. În ciuda controlului absolut exercitat de regim asupra mijloacelor de informare, cei mai mulţi dintre români ascultau programe radio occidentale şi urmăreau televiziunile bulgară, maghiară, iugoslavă sau sovietică. Casete video cu înregistrări referitoare la schimbările revoluţionare din Polonia, Ungaria, Germania de Est, Cehoslovacia şi Bulgaria circulau clandestin. Tinerii români ştiau că nici măcar poliţia est-germană, înarmată până în dinţi, nu îndrăznise să tragă în demonstranţii paşnici109. Stalinist neclintit, Ceauşescu s-a întors la prima sa dragoste

ideologică, teoria socialismului într-o singură ţară a maestrului său, Stalin, şi se pregătea să transforme România într-o fortăreaţă închisă, imună la corupătoarele idei revizioniste care distruseseră moştenirea bolşevică, în noiembrie 1989 a avut loc Congresul al XIV-lea al Partidului

Comunist Român, iar Ceauşescu a fost reales cu entuziasm, adică în mod automat, secretar general110. Conceput ca o demonstraţie de putere şi ca un gest de sfidare faţă de Gorbaciov şi de cei ce îl urmau, congresul a ilustrat alienarea fatală a lui Ceauşescu de naţiunea română, pe care pretindea că o reprezintă. Dar, în loc să accepte o limitare a puterii sale, Ceauşescu era hotărât să lupte cu obstinaţie pentru a duce la bun sfârşit ceea ce el considera a fi misiunea sa în istoria românilor111. În toamna lui 1989, el era privit de către toată lumea ca unul dintre ultimii dictatori stalinişti din lume, complet obsedat de proiectele sale industriale şi arhitecturale grandioase şi visceral ostil reformelor lui Gorbaciov112. Românii trăiau în condiţii de o duritate extremă. Iama, căldura era oprită în apartamente până când temperatura cobora la valori foarte scăzute, iar statul la cozi nesfârşite reprezenta o corvoadă zilnică. Produsele alimentare erau raţionalizate, ca şi cum ţara s-ar fi aflat în război. Propaganda insolentă nu înceta să exalte valoarea neînfricatului Măreţ Conducător şi geniul ştiinţific al soţiei sale. Iritat de reformele lui Gorbaciov, Ceauşescu s-a agăţat de convingerile sale staliniste şi a intensificat represiunea. România părea un univers de coşmar, controlat în totalitate de Securitate.

În timpul ultimei sale luni de viaţă, Ceauşescu dădea semne că trăsăturile sale psihologice – un sentiment devorator al predestinării, refuzul de a asculta şi alte puncte de vedere, vanitatea imensă care l-a făcut orb la semnalele, altfel evidente, de revoltă socială, dar şi o

tenacitate, o hotărâre şi o încredere în sine ieşite din comun – erau mai clare ca niciodată. Credea cu disperare în steaua sa şi refuza să admită că o repetare a celei mai reuşite performanţe a sa ca om de stat – denunţarea invaziei Pactului de la Varşovia în Cehoslovacia în august 1968 – ar fi fost absurdă. Nicio putere străină nu era interesată să ocupe România113. Lipsit atât de alibiul internaţionalist, cât şi de cel naţionalist demagogic, Ceauşescu nu mai avea altă carte de jucat decât represiunea violentă.

Reflectând pe marginea evenimentelor din România din decembrie 1989, Timothy Garton Ash scria: „Nimeni nu a ezitat să numească ceea ce s-a întâmplat în România o revoluţie. La urma urmei, arăta într-adevăr ca o revoluţie: mulţimi furibunde pe străzi, tancuri, clădiri guvernamentale în flăcări, dictatorul pus la zid şi împuşcat” 114. Momentele esenţiale ale revoluţiei române sunt bine documentate. Revoluţia a început la Timişoara pe 15 decembrie, scânteia pornind de la un mic grup adunat în jurul casei pastorului László Tőkés, un preot calvinist rebel care urma să fie arestat din cauza luptei sale pentru drepturi religioase. Iniţial, mulţimea era compusă din membri ai comunităţii maghiare care îşi manifestau sprijinul pentru liderul lor spiritual. Ulterior, demonstraţiei de solidaritate cu Tőkés i s-au alăturat şi alţi cetăţeni ai Timişoarei, transformând-o într-o demonstraţie împotriva regimului. Atunci când demonstranţii au refuzat să se împrăştie, poliţia şi armata au deschis focul. În ziua următoare, mii de oameni au ieşit pe străzi, strigând lozinci împotriva dictaturii. A urmat o represiune sângeroasă. Posturile de radio occidentale au transmis despre masacrul de la Timişoara şi toţi românii au înţeles că Ceauşescu era gata să se angajeze într-o confruntare totală cu demonstranţii paşnici şi neînarmaţi. Acceptarea cererilor protestatarilor de la Timişoara ar fi arătat cât de

fragilă era puterea sa. În schimb, el a preferat să facă ceea ce alţi lideri ai blocului sovietic evitaseră, şi anume să folosească forţa pentru a suprima revolta. Represiunea din 17 decembrie nu a oprit protestele de masă. Revolta de la Timişoara a continuat şi oraşul a căzut, practic, în mâinile protestatarilor pe 20 decembrie.

Ceauşescu a subestimat pericolul şi a părăsit ţara pentru o vizită de stat în Iran (18 – 20 decembrie), conform programului. Pe 20 decembrie, la întoarcerea în ţară, el a rostit un discurs televizat extrem de provocator, iar pentru a doua zi a ordonat organizarea unei adunări populare în sprijinul opoziţiei sale intransigente faţă de reforme. Adunarea a avut loc pe 21 decembrie în Bucureşti. De data aceasta însă, românii au refuzat să urmeze ordinul liderului lor. Voci din mulţime l-au huiduit pe Ceauşescu în Piaţa Palatului, în faţa sediului Comitetului Central, probabil ca o provocare. De data aceasta, oamenii şi-au învins frica şi au întrerupt cuvântarea dictatorului. Deşi Ceauşescu a încercat să calmeze mulţimea, era prea târziu. La televizor s-au putut vedea uimirea şi confuzia sa. Oamenii au înţeles că pierdea controlul. Câteva minute mai târziu, o mulţime cuprinsă de panică a încercat să părăsească piaţa. Menită să sprijine conducerea lui Ceauşescu, adunarea s-a transformat într-o demonstraţie împotriva lui Ceauşescu. Adunaţi în Piaţa Universităţii din Bucureşti, o parte dintre demonstranţi au ridicat o baricadă şi şi-au continuat protestul în timpul nopţii de 21 decembrie. În aceeaşi noapte, studenţii protestatari au fost masacraţi în Piaţa Universităţii. În ciuda represiunii sângeroase, în ziua următoare, pe 22 decembrie 1989, mulţimi numeroase au blocat străzile Bucureştiului şi au luat cu asalt sediul Comitetului Central. Mulţimea a ocupat clădirea, iar Ceauşescu şi soţia lui au fugit de pe acoperişul acesteia cu elicopterul. În aceeaşi zi, 22 decembrie, cuplul Ceauşescu a fost arestat. Au fost

judecaţi în grabă, iar pe 25 decembrie s-a anunţat executarea lor115.

Povestea fugii lui Ceauşescu şi capturarea sa ulterioară, procesul secret şi execuţia din ziua de Crăciun necesită clarificări suplimentare116. Există destule elemente confuze pentru a considera explicaţiile oficiale oferite de succesorii lui Ceauşescu ca fiind mai mult decât suspecte. De exemplu, cine i-a selectat pe judecători şi cine a scris capetele de acuzare împotriva lui Ceauşescu? De ce a fost nevoie ca liderul şi soţia lui să fie executaţi atunci când era evident că nu exista nicio ameninţare serioasă din partea susţinătorilor lor, care să pună în pericol noua putere117? Un lucru este clar acum: odată ce Ceauşescu a părăsit sediul Comitetului Central, s-a creat un vid de putere, care a fost umplut de reprezentanţi ai frustratului aparat de partid şi ai armatei, precum şi de câţiva membri ai maselor revoluţionare118. Având în vedere că nu exista nicio opoziţie clandestină faţă de Ceauşescu, acest lucru nu a fost surprinzător. Criza postrevoluţionară a fost determinată de prăpastia crescândă dintre cererile pluraliste ale societăţii civile şi lipsa de disponibilitate a noilor lideri de a le accepta. Lui Ion Iliescu şi susţinătorilor săi crearea partidelor politice dedicate stabilirii unei democraţii liberale şi eliminarea foştilor aparatciki din poziţiile centrale de control le apărea ca o ameninţare personală.

În decursul primilor lor ani la putere, succesorii lui Ceauşescu şi-au apărat poziţiile hegemonice recurgând la manipulare, corupţie şi constrângere. Aceasta nu a reprezentat însă o încercare de a restaura comunismul. Orice s-ar crede despre revolta din decembrie 1989 din România, nu există nicio îndoială că aceasta a dus la dispariţia entităţii politice responsabile pentru mai mult de patru decenii de represiune socială şi politică, conducere greşită a economiei şi izolare culturală. De fapt, odată ce

românii au intrat în anii ’90, nu a mai existat niciun grup politic semnificativ care să se declare în mod public descendentul atotputernicului Partid Comunist Român de altă dată, în mod paradoxal, aceasta poate fi una dintre cele mai surprinzătoare moşteniri ale socialismului lui Ceauşescu: a abuzat de retorica leninistă într-o asemenea măsură, încât a devenit imposibil chiar şi pentru cei care au rămas loiali dogmelor vechii credinţe să admită acest lucru fără riscul de a fi dispreţuiţi şi ridiculizaţi.

EPILOG

Viaţa de apoi a P.C.R.

Ce s-a întâmplat cu membrii de partid? 1989 – 2000

*Este destul de curios faptul ca momentul în care occidentalii s-au gândit, în sfârşit, că aveau de-a face cu o revoluţie a fost acela când au văzut la televizor imaginile din România: mulţimi, tancuri, împuşcături, sânge pe străzi. Atunci şi-au zis: „*Aceasta *ştim că este o revoluţie” şi, desigur, ironia este că aceasta a fost singura care nu a fost.*

Timothy Garton Ash, martie 1999

Imediat după revoluţia din 1989, spre deosebire de Ungaria şi Polonia postleniniste, în România nu exista, în interiorul elitei de partid, nicio facţiune luminată, orientată spre reforme, care să negocieze tranziţia. Cadrele dezafectate ale partidului şi Securităţii erau izolate, înspăimântate şi, cu foarte puţine excepţii, incapabile să articuleze măcar un minimal program alternativ la cursul dezastruos impus de Ceauşescu. Partidul Comunist Român, unul dintre cele mai mari din lume în termeni proporţionali, nu a avut o conducere colectivă şi nicio viaţă internă de partid sau un dialog real între eşaloanele inferioare şi cele superioare. Ani în şir, Ceauşescu şi coteria sa s-au bazat pe pretenţia ideologică a autonomiei faţă de neostalinista Uniune Sovietică. Prin urmare, până la sfârşitul conducerii sale, Ceauşescu izolase România

atât faţă de Est, cât şi faţă de Vest. Cu unele excepţii din cadrul Securităţii şi armatei, Ceauşescu nu avea susţinători loiali în România. Acest lucru nu era totuşi valabil în ce priveşte sprijinul pentru regimul leninist, pentru statul socialist al „bunăstării" şi pentru rolul conducător al partidului comunist (sau, mai bine spus, al nomenclaturii).

Mulţi români dispreţuiau, urau chiar tirania lui Ceauşescu, dar nu preţuiau valorile liberale şi democratice de tip occidental. În 1989, Ion Iliescu, care nu avea nicio consideraţie pentru Ceauşescu, dar care credea într-o Românie a comunismului reformist, i-a succedat lui Ceauşescu ca şef al birocraţiei de stat1. În primele luni ale anului 1990, România a fost condusă de autoproclamatul Front al Salvării Naţionale (F.S.N.), al cărui lider era Iliescu. Au apărut partide politice, mişcări şi asociaţii civice. Intelectualii critici au cerut o decomunizare rapidă şi au criticat eforturile echipei lui Iliescu de a se menţine la putere, acuzând F.S.N. de deturnarea revoluţiei şi instaurarea unui regim „criptocomunist". Confruntarea dintre grupurile şi mişcările anticomuniste şi cele care proveneau din partidul comunist a fost dură, în special în timpul raidului minerilor la Bucureşti în iunie 1990. Cu toate acestea, în 1990 şi 1992, Iliescu a câştigat votul popular. În cele din urmă, F.S.N. s-a scindat într-un grup mai orientat către reforme, condus de Petre Roman (prim-ministru între 1990 şi 1991), şi susţinătorii lui Iliescu. Primul grup a pus apoi bazele Partidului Democrat, iar cel de-al doilea şi-a schimbat numele în Partidul Democraţiei Sociale din România (P.D.S.R.). Ruptura dintre foştii aliaţi a fost profundă şi a dus la apropierea crescândă dintre Roman şi coaliţia anticomunistă.

Primul deceniu al experienţei postcomuniste a României i-a confruntat pe cercetătorii tranziţiei cu un paradox frapant: cea mai abruptă ruptură cu vechea

ordine a dus la cel mai puţin radicală transformare. Multe figuri vechi, cum ar fi cea a lui Iliescu, au rămas la putere după ce şi-au pus cu abilitate măşti noi. Pe de altă parte, câteva figuri vechi din afara P.C.R. au revenit în politica românească, dar nu au putut ajunge la putere. De exemplu, la începutul anilor ’90, reînviatul Partid „istoric” Naţional-Ţărănesc Creştin şi Democrat (P.N.Ţ.C.D.), care reprezenta „dreapta” (în opoziţie cu „stânga” lui Ion Iliescu), a urmat iniţial o strategie confruntaţională, anticomunistă. Ulterior, înţelegând eşecul opoziţiei extraparlamentare, „dreapta” a fondat propria-i coaliţie-umbrelă, care includea atât partide propriu-zise, cât şi mişcări civice. Cea mai importantă personalitate a acestei coaliţii a fost Corneliu Coposu, de profesie avocat şi fost deţinut politic, care stătuse şaptesprezece ani în închisorile comuniste. Coposu l-a ales personal drept contracandidat al lui Iliescu în alegerile din 1992 pe profesorul universitar Emil Constantinescu. În 1996, Constantinescu a candidat din nou împotriva lui Iliescu, criticând lipsa reformelor economice profunde, corupţia endemică, ambiguitatea revoluţiei din 1989 şi refuzul de a rezolva probleme cum ar fi împiedicarea accesului cetăţenilor la dosarele poliţiei secrete sau restituirea proprietăţilor. Cu toate acestea, Constantinescu a câştigat alegerile mai degrabă ca urmare a nemulţumirii de masă faţă de eşecul P.D.S.R. de a redresa economia şi a percepţiei larg răspândite că opoziţia poseda şi voinţa politică, şi competenţa de a scoate ţara din stagnare.

Deşi schimbarea din 1996 a reprezentat o ruptură incompletă, aceasta a creat în final o cultură a alternanţei politice pe care românii nu o avuseseră înainte. Transformarea din noiembrie 1996 a fost o breşă incompletă, dar adevărată, asemenea revoluţiei din decembrie 1989, reală, dar neterminată. Învingătorii din 1996 au pierdut fără drept de apel alegerile din 2000.

Cauza reală a eşecului a fost caracterul inconsecvent, indecis şi şovăielnic al reformelor iniţiate, dar niciodată duse până la capăt de către cele trei guverne formate sub preşedinţia lui Constantinescu. Alegerile din anul 2000 au consfinţit înfrângerea demodatului P.N.Ţ.C.D., incapabil să se adapteze ideologic, şi ascensiunea unui partid mai dinamic şi mai modern, Partidul Naţional-Liberal (P.N.L.). Aceste alegeri au arătat, de asemenea, o deplasare către stânga a electoratului român, al cărei beneficiar s-a dovedit a fi P.D.S.R.

Pe scurt, votul dat în 2000 lui Iliescu (şi contracandidatului său Corneliu Vadim Tudor) şi-a avut originea în nemulţumirea, frustrarea şi înstrăinarea faţă de coaliţia guvernamentală şi eşecul acesteia de a îndeplini ceea ce promisese. Adevărata surpriză a alegerilor din anul 2000 a fost ascensiunea lui Vadim Tudor şi a Partidului România Mare (P.R.M.). O combinaţie de potenţial caudillo naţionalist antisistemic şi bufon îndrăgostit de sine, Tudor a reuşit să transforme o entitate marginală într-un partid de opoziţie important care controla o cincime din Parlamentul României şi multe dintre comisiile parlamentare. Tudor nu era echivalentul românesc al canadiano-peruviano-polonezului Stanisław Tymiński, care l-a înfruntat pe Lech Wałęsa în alegerile poloneze de la începutul anilor ’90. Discursul strident al lui Tudor combina teme antimaghiare, antisemite şi antioccidentale, precum şi mesaje împotriva pieţei, corupţiei şi a sistemului. El a avut efect asupra tineretului resentimentar al României (ce nu ştia prea multe despre trecutul său ca poet de curte al lui Ceauşescu) şi asupra multora dintre românii prooccidentali care votaseră pentru Constantinescu în 1996 şi care erau dezamăgiţi de gafele şi erorile de guvernare ale Convenţiei Democratice din România (C.D.R.).

Partidul lui Vadim Tudor nu este o formaţiune

tradiţională de extremă dreaptă sau o reîncarnare a Gărzii de Fier, mişcarea fascistă mistico-revoluţionară interbelică: ideologia P.R.M. nu este nici de stânga şi nici de dreapta, ci un amestec vag de nostalgii comuniste şi fasciste, de ostilitate faţă de modernitate şi diversitate, bazându-se pe un cult militarist şi falocratic al naţiunii (definită în termeni de rasă), al mişcării şi al conducătorului. Idolii lui Tudor oferă o indicaţie cu privire la universul său mental: domnitorul medieval Vlad Ţepeş, mareşalul Ion Antonescu, dictatorul pronazist, şi liderul comunist naţionalist Nicolae Ceauşescu. Ignoranţa istorică şi uitarea i-au oferit lui Tudor sprijinul principal în reinventarea sa ca tribun al românismului. Tudor le-a apărut multora ca reprezentând vocea adevărată a poporului – un profet mânios care vorbea în numele „oropsiţilor pământului”. În loc să se organizeze şi să se mobilizeze împotriva atât a formei moderate de populism a P.D.S.R., cât şi a celei radicale a lui Tudor, societatea civilă a continuat să promoveze viziuni şi idealuri abstracte şi deseori nebuloase. Niciodată nu a fost atât de adâncă prăpastia dintre inteligenţia prooccidentală şi electorat ca în toamna anului 2000.

Atât românii, cât şi cei interesaţi de România se împart în cei care consideră că revoluţia din 1989 a eşuat şi cei ce cred că preşedintele Ion Iliescu a făcut tot ce se putea face, în circumstanţele date, pentru a-şi transforma ţara într-o democraţie funcţională. Principalele teme discutate în acest epilog se referă la ceea ce foarte mulţi consideră ca fiind natura „excepţională” a tranziţiei României de la socialismul de stat, consecinţă directă a istoriei partidului său comunist.

Niciun alt regim leninist est-european nu a fost înlăturat de o revoltă populară violentă. În nicio altă ţară din regiune nu s-a întâmplat ca guvernul comunist să deschidă focul asupra demonstranţilor paşnici. Elementele de continuitate cu vechiul regim sunt mai evidente în

România decât în alte ţări est-europene (cu excepţia, probabil, a fostei Iugoslavii şi a Slovaciei). Unele dintre aceste trăsături se datorează culturii politice precomuniste a ţării, dar nu acest lucru face din România un caz unic. Într-adevăr, autoritarismul populist şi alte atribute neliberale pot fi detectate şi în Albania, Serbia, Croaţia, Slovacia şi Rusia, printre altele, şi, într-o anumită măsură, chiar în Ungaria şi Polonia. Mai mult, deşi schimbările au fost lente în România, ele nu pot fi trecute cu vederea, ca reprezentând doar un paravan pentru o revenire la un autoritarism depăşit.

În primul deceniu de după căderea regimului Ceauşescu, România a stabilit un cadru instituţional protodemocratic şi proceduri electorale destul de corecte. În plus, societatea civilă românească, deşi divizată şi fragilă, a continuat să se dezvolte. Ce lipsea era încrederea socială, angajamentul civic faţă de valorile şi instituţiile democraţiei care se năştea, „dezemoţionarea" dezbaterii publice cu privire la viitorul ţării şi un centru politic cu adevărat liberal, constituit, înainte de toate, pe baza unor valori împărtăşite, şi nu a afilierii la un partid.

Progresele pe drumul către o societate deschisă din prima perioadă postceauşistă sau, altfel spus, Iliescu I (1990 – 1996) au fost însoţite de încercări neliniştitoare ale elitei conducătoare de a marginaliza şi delegitima opoziţia, de a menţine un control strict asupra mijloacelor electronice de informare şi de a-şi perpetua dominaţia economică şi politică prin utilizarea manipulării simbolice şi a retoricii democratice. Mai mult decât în oricare altă ţară est-europeană, poliţia secretă a continuat să joace un rol deosebit de important în orientarea opiniei publice şi în influenţarea dezbaterilor şi a simpatiilor politice2. În general, în această perioadă au existat contraste puternice între formele şi aspiraţiile pluraliste şi persistentele metode şi mentalităţi autoritare. Ori de câte ori îşi simţea

ameninţat controlul asupra puterii politice, primul regim Iliescu recurgea la demagogie populista, de multe ori şovinistă (retorică de tipul „patria este în primejdie”).

De aceea, România a făcut numai un prim pas pentru a se depărta de autoritarism după ce F.S.N. a înlocuit dictatura lui Ceauşescu la sfârşitul lui decembrie 1989. În ianuarie şi februarie 1990, viaţa politică din România a devenit din ce în ce mai polarizată şi a fost marcată de repetate confruntări între mişcările şi partidele democratice nou-formate şi F.S.N. Alegerile din mai 1990 au fost urmate în iunie de un atac violent, sprijinit de F.S.N., împotriva noilor partide şi mişcări civice. Evenimente precum destrămarea alianţei Iliescu-Roman şi căderea, în septembrie 1991, a guvernului reformist moderat condus de Roman, alegerile locale din februarie 1992 şi victoria opoziţiei în marile oraşe sau alegerile parlamentare şi prezidenţiale din 1992 s-au succedat cu rapiditate. Între 1992 şi 1995 au predominat încercările de a stopa reformele economice şi politice, precum şi stagnarea şi polarizarea crescândă a spectrului politic. Alegerile din noiembrie 1996 şi victoria Convenţiei Democratice au marcat primul transfer paşnic al puterii de la un partid de guvernământ la altul în România posttotalitară. Alegerile din noiembrie-decembrie 2000 l-au readus pe Iliescu în poziţia de preşedinte al ţării. Pe scurt, primul deceniu postcomunist al României poate fi descris ca o mişcare de la Iliescu la Iliescu, cu un interludiu Constantinescu de patru ani.

Schimbările politice şi culturale care au avut loc în România sunt greu de sesizat pentru analiştii care se concentrează numai asupra reformelor economice. Deşi nostalgia pentru Ceauşescu iese ocazional la suprafaţă, aceasta este o manifestare politică marginală. În realitate, niciunul dintre actorii principali din politica românească de la începutul secolului XXI nu pretinde să aibă vreo afinitate

cu dictatorul detronat. Pentru preşedintele Ion Iliescu (care a fost implicat în executarea lui Ceauşescu), o asemenea poziţie este logică. La fel şi pentru forţele democratice şi prooccidentale, dar nici chiar Partidul Socialist al Muncii (P.S.M.), o formaţiune neocomunistă, nu a îndrăznit să se exprime public în sensul unei restaurări complete a vechiului regim3.

Epilogul unei istorii a P.C.R. trebuie să discute aspectele tranziţiei democratice care ţin de moştenirea acestui partid. De aceea, principala problemă analizată aici se referă la impactul asupra pluralismului din România. Aceste influenţe nu sunt specifice numai României; ele reprezintă tendinţe identificabile şi în alte societăţi postcomuniste. Întoarcerea „comuniştilor recuperaţi" (termen propus de Ken Jowitt) nu este o particularitate românească, după cum au demonstrat în mod clar alegerile din noiembrie 1996 şi septembrie 2001 din Polonia4.

Viitorul României în secolul XXI nu este predestinat. În ciuda unor tendinţe reacţionare vizibile, cum ar fi rolul mult prea important al poliţiei secrete şi încetinirea ritmului privatizării între 1992 şi 1995, dezamăgirile legate de eşecul preşedinţiei lui Constantinescu de a se angaja în reforme economice decisive sau întoarcerea la putere a lui Iliescu şi a partidului său în anul 2000, vechiul sistem al dictaturii personale şi al partidului monopolist a fost distrus. Cu toate acestea, noua ordine continuă să fie marcată de ezitări, tentaţii paternaliste sau colectiviste şi forme renăscute de intoleranţă.

Societatea civilă românească şi a sa „proclamaţie de independenţă".

Chiar şi în circumstanţele deosebit de nefavorabile ale regimului Ceauşescu, germenii societăţii civile româneşti au reuşit să supravieţuiască. Unul dintre aceştia a fost, de exemplu, cercul din jurul filosofului Constantin

Noica, ai cărui discipoli au intrat în conflict direct cu dogmele marxiste oficiale5. Alt centru disident a fost „grupul de la Iaşi” al unor tineri scriitori şi filosofi, care s-au aflat sub supravegherea continuă a poliţiei secrete. În acelaşi sens, merită menţionată existenţa unui grup de tineri scriitori, istorici de artă, sociologi şi filosofi din Bucureşti, care s-au angajat în activităţi de opoziţie după 1988: Călin Anastasiu, Magda Cârneci, Anca Oroveanu, Stelian Tănase şi Alin Teodorescu. Unii dintre aceştia au semnat în noiembrie 1989 o scrisoare deschisă de solidarizare cu alţi intelectuali persecutaţi. Până la sfârşitul lui decembrie 1989, aceste nuclee informale s-au coagulat şi au format Grupul pentru Dialog Social, o asociaţie independentă dedicată monitorizării guvernului în privinţa respectării procesului democratic şi dezvoltării societăţii civile în România.

În primele luni de după revoluţia din 1989, „Grupul” – după cum i se spunea în mod obişnuit – a devenit centrul unei căutări frenetice pentru alternative faţă de derapajul oficial către o versiune românească de „neobolşevism” 6. În publicaţia sa săptămânală, revista *22*, au fost publicate rapoarte incitante cu privire la întâlnirile Grupului cu figuri proeminente ale F.S.N.7 Tensiunea principală din cadrul grupului – o tensiune care s-a agravat ulterior şi a dus la pierderea treptată a influenţei sale – s-a manifestat între cei care vedeau în acesta coloana vertebrală a unui partid politic în formare (după modelul Reţelei Iniţiativelor Libere din Ungaria, ce a dus la apariţia Alianţei Democraţilor Liberi în 1989) şi cei care credeau că o asemenea comunitate ar trebui să se situeze deasupra frământărilor politice şi să păstreze un statut neutru, suprapartizan. Iniţial, Grupul a jucat un rol important în cristalizarea unui discurs critic, în integrarea opoziţiei din România în comunitatea disidenţilor est-europeni şi în restaurarea dezbaterilor lucide ca bază a unei societăţi

deschise. Mai târziu însă, Grupul a părut din ce în ce mai închis, o comunitate izolată a unor gardieni autoproclamaţi ai valorilor spirituale ale ţării. Această schimbare a fost legată de demoralizarea inteligheţiei ca urmare a înfrângerilor succesive ale opoziţiei în alegeri şi a unui dezgust larg răspândit faţă de tendinţele reacţionare din politica românească. În acelaşi timp, datorită sincerităţii mesajelor şi a autorităţii sale morale, Grupul a devenit o ţintă preferată a atacurilor mijloacelor de informare controlate de F.S.N. Membrii Grupului au fost calomniaţi în permanenţă ca fiind „instigatori la instabilitate" sau „criptolegionari". În ciuda inconsecvenţelor sale, Grupul a fost un catalizator important al deşteptării letargicei societăţi civile. A stabilit contacte cu Liga Studenţilor, cu sindicatele independente şi cu grupurile din armată interesate de democratizarea instituţiei lor.

Dificultăţile întâmpinate de societatea civilă românească în ascensiune pe parcursul primei etape a tranziţiei (1990 – 1991) au fost cauzate de ambiţiile hegemonice ale F.S.N. şi de refuzul acestuia de a distruge sistematic Securitatea. „Neobolşevismul" larg contestat al echipei de la conducerea F.S.N. a fost mai degrabă o problemă de stil politic autoritar decât o preferinţă ideologică. De o parte se găsea F.S.N., ale cărui opţiuni politice au fost deseori descrise ca neocomuniste, iar de cealaltă parte erau partidele de opoziţie şi iniţiativele civice, încă nematurizate, care proveneau „de jos". Dintre cele din urmă, cele mai active au fost Liga Studenţilor, Iniţiativa Cetăţenească Helsinki din România, câteva grupuri pentru apărarea drepturilor omului şi Societatea Timişoara.

Primele luni ale tranziţiei au fost predominant confruntaţionale. Opoziţia a reuşit cu greu să se organizeze din pricina problemelor logistice şi a lipsei de experienţă. Discursul său politic nu ajungea la populaţie

din cauza obstacolelor ridicate de guvernul F.S.N. în calea apariţiilor televizate ale criticilor lui Iliescu. Dar, în România, nemulţumirea avea rădăcini sociale adânci şi nu putea fi potolită uşor. Ameninţările agresive ale F.S.N. şi comportamentul său monopolist au iritat şi mai mult forţele revoluţionare care nu erau legate de moştenirea RC. R. Marea iluzie a lui Iliescu a fost, probabil, să creadă că o versiune românească a perestroikăi ar putea pacifica populaţia. Spre consternarea sa, în loc să scadă, frământările revoluţionare au continuat să crească. Studenţii şi inteligheţia au condus această luptă.

Sentimentul larg răspândit că F.S.N. ar fi vrut în secret să restaureze vechiul regim, fără excrescenţele groteşti ale tiraniei lui Ceauşescu, nu era total lipsit de sens. La urma urmei, românii ştiau că detestabila Securitate nu fusese dezactivată8. Câţiva dintre acoliţii lui Ceauşescu au fost chemaţi în faţa justiţiei, însă numai în legătură cu participarea lor la masacrul din 16 – 22 decembrie, dar nu şi pentru rolul jucat în funcţionarea unuia dintre cele mai crude sisteme despotice de la moartea lui Stalin. În loc să epureze aparatul administrativ de slujitorii vechiului regim, F.S.N. i-a numit în poziţii-cheie. Acest lucru le era bine cunoscut românilor, ceea ce explică faptul că tensiunile atinseseră un punct culminant în primăvara lui 1990. Concepută de leninişti mai mult sau mai puţin reformaţi, strategia F.S.N. nu a reuşit să atragă tineretul şi inteligheţia. Aceasta a neglijat dinamismul autoorganizării societăţii, forţa entuziasmului colectiv pentru dreptate şi efectul contagios al mişcărilor democratice din alte ţări est-europene. F.S.N. a trăit cu iluzia că românii vor accepta o remodelare a sistemului comunist.

Pe data de 11 martie 1990, „Proclamaţia de la Timişoara” a formulat aşteptările politice şi valorile celor din afara Bucureştiului care începuseră revoluţia. În

esenţă, Proclamaţia reprezenta adevărata cartă a revoluţiei române, accentuând caracterul clar anticomunist al revoltei din decembrie 1989. Punctul 7 punea sub semnul întrebării buna-credinţă revoluţionară a celor care deveniseră beneficiarii acesteia: „Timişoara a început revoluţia împotriva întregului regim comunist şi a întregii nomenclaturi, şi în mod sigur nu ca să-i ofere ocazia unui grup de disidenţi anticeauşişti din interiorul P.C.R. să acapareze controlul asupra puterii politice. Prezenţa lor în fruntea ţării face ca moartea eroilor noştri să fie lipsită de sens". Această declaraţie reprezenta o adevărată dinamită politică într-o ţară încă guvernată de foşti demnitari din nomenclatura comunistă. Pentru a da acestui lucru o încă şi mai mare încărcătură, punctul 8 propunea stabilirea unor criterii pentru eliminarea foştilor oficiali comunişti şi a foştilor ofiţeri ai poliţiei secrete din viaţa publică pentru o anumită perioadă de timp: „Vrem să propunem ca legea electorală pentru primele trei legislaturi consecutive să interzică participarea pe orice liste a tuturor foştilor activişti comunişti şi a ofiţerilor de Securitate. Prezenţa lor în viaţa politică a ţării reprezintă sursa majoră a tensiunilor şi suspiciunilor care frământă în prezent societatea românească. Până când situaţia se va stabiliza şi se va realiza reconcilierea naţională, este absolut necesar ca aceştia să lipsească din viaţa publică" 9.

Imediat după aceea, Proclamaţia a devenit punctul în jurul căruia s-au raliat toate forţele democratice din România: ea a fost sprijinită de sute de grupuri şi asociaţii independente, inclusiv de Grupul pentru Dialog Social, de Grupul Independent pentru Democraţie şi de Asociaţia „21 decembrie". Şi mai categoric chiar, documentul s-a pronunţat împotriva dreptului celor care serviseră regimul comunist să candideze la funcţia de preşedinte al ţării. Proclamaţia şi-a lovit ţinta: nomenclatura indignată a

reacţionat cu armele sale tradiţionale, inclusiv calomnii, insinuări şi intimidări. Ziarele proF.S.N. şi Televiziunea Română „liberă” au încercat să nege relevanţa Proclamaţiei, caracterizând-o drept un document nerealist şi potenţial subversiv.

Renaşterea politicii: pluripartitism şi fracţionism

După ce mişcarea revoluţionară a înlăturat dictatura lui Ceauşescu în decembrie 1989, românii au descoperit rapid savoarea politicii democratice. Pentru prima dată după 45 de ani, oamenii s-au bucurat de libertatea de exprimare neîngrădită, de posibilitatea de a-şi critica liderii şi de a organiza asociaţii şi partide independente. Dar nici birocraţia şi nici noul F.S.N. nu doreau să capituleze, astfel că au orchestrat o subtilă strategie de supravieţuire. Prima declaraţie a F.S.N. anunţa ataşamentul acestuia faţă de principiile democratice, inclusiv faţă de sistemul pluripartit şi nevoia de organizare a unor alegeri libere cât mai curând cu putinţă. F.S.N. a pretins că reprezintă o ruptură clară cu detestatul regim comunist10. P.C.R. a dispărut aparent fără urmă din viaţa politică a ţării. Cei mai mulţi dintre cei 3, 8 milioane de membri de partid nu se identificau cu conducerea acestuia nici din punct de vedere emoţional şi nici ideologic. Declaraţiile făcute de F.S.N. cu privire la tranziţia către un sistem pluralist au fost, prin urmare, bine-venite şi crezute. Exact aceasta a fost una dintre sursele tensiunilor politice care au urmat: contrastul dintre angajamentele oficiale pluraliste ale F.S.N. şi acţiunile sale practice autoritare. Mulţi intelectuali români au sesizat că retorica şi practica F.S.N. erau şocant de divergente. Deşi era, chipurile, transideologic, F.S.N. era, în realitate, o mişcare de consolidare birocratică, al cărei ideolog principal iniţial a fost Silviu Brucan, care a insistat asupra funcţiei integrative a „frontului”. Pentru Brucan, atât timp cât F.S.N. Îngăduia existenţa fracţionismului intern, nu era

nevoie de o competiţie între partide politice.

Legitimitatea ambiguă a F.S.N. se datora şi circumstanţelor problematice în care luase fiinţă. În timpul procesului soţilor Ceauşescu, aceştia îşi sfidaseră judecătorii şi îi acuzaseră pe noii lideri de trădare şi de organizarea unui puci anticonstituţional. Consiliul F.S.N. a justificat execuţia lor grăbită invocând motive legate de situaţia revoluţionară. Dar mulţi dintre români s-au îndoit de această explicaţie şi au suspectat că scopul – ţinând cont că avocaţii apărării au fost mai duri cu clienţii lor decât procurorul – a fost acela de a-i elimina pe dictator şi pe soţia sa ca potenţiali martori incomozi într-un inevitabil proces al Partidului Comunist Român. Farsa judiciară derulată rapid a împiedicat adevărata justiţie politică11. Organizatorii procesului secret au preferat să arunce toată vina asupra celor doi acuzaţi şi să-i reducă la tăcere cât mai repede cu putinţă, deoarece orice altceva ar fi însemnat o denunţare a sistemului care a generat fenomenul Ceauşescu. În acest sens, noii lideri ai României au ales cea mai proastă dintre alternative: tiranicidul pe care l-au prezentat drept o soluţie legală. Pretinzând că menţineau puritatea revoluţiei, ei au murdărit-o12. Privind retrospectiv, execuţia sumară a lui Ceauşescu a permis aparatului birocratic să-şi menţină poziţiile.

Cât despre compoziţia noii conduceri, analiştii avizaţi au fost izbiţi imediat de reapariţia veteranilor comunişti şi a aparatcikilor în poziţii importante13. Preşedintele F.S.N., Ion Iliescu, pe atunci în vârstă de 60 de ani, deţinuse în timpul lui Ceauşescu, la sfârşitul anilor ’60, poziţiile de prim-secretar al Uniunii Tineretului Comunist (U.T.C.) – controlată de partid – şi de ministru al Tineretului14. Între 1970 şi 1971, fusese secretar al Comitetului Central al P.C.R. Însărcinat cu ideologia şi membru supleant al Comitetului Politic Executiv, în 1971, Iliescu se opusese „minirevoluţiei culturale” a lui Ceauşescu şi fusese criticat

pentru „intelectualism şi liberalism mic-burghez”. Ca urmare a acestui incident, Ceauşescu l-a umilit pe Iliescu, numindu-l în funcţii de partid şi de stat de mică importanţă. În 1984, Iliescu şi-a pierdut şi locul în Comitetul Central şi a fost numit director al Editurii Tehnice din Bucureşti. Până la revoluţie, el a stat retras şi nu s-a angajat în nicio acţiune îndrăzneaţă împotriva lui Ceauşescu. Deşi nu s-a aflat printre semnatarii „Scrisorii celor şase”, românii ştiau despre divergenţele sale politice cu Ceauşescu. În anii care au precedat explozia din decembrie, Iliescu a fost privit de mulţi ca un gorbaciovist a cărui venire la putere ar fi permis angajarea României pe drumul reformelor îndelung amânate. Dar violenţa revoluţiei, creşterea exponenţială a aşteptărilor politice şi refuzul lui Iliescu de a-şi renega credinţa comunistă l-au făcut nepotrivit pentru rolul de tribun radical.

Dată fiind cariera sa, Iliescu nu a putut fi transformat într-un simbol al entuziasmului revoluţionar antitotalitar. Altcineva trebuia să joace acest rol. Născut în 1946, noul prim-ministru, Petre Roman, profesor la Institutul Politehnic din Bucureşti şi fiu al lui Valter Roman – un veteran al P.C.R., fost membru al Comitetului Central şi director al editurii partidului, Editura Politică –, nu avea alte merite revoluţionare cu excepţia faptului că participase, împreună cu alte mii de români, la ocuparea sediului Comitetului Central pe data de 22 decembrie 198915. Tânărul Roman nu putea să invoce niciun moment din trecutul său în care se solidarizase cu disidenţii persecutaţi. Fluent în franceză, engleză şi spaniolă, având un doctorat la Şcoala Politehnică din Toulouse, Roman trebuia să confere noii conduceri o faţadă europeană. Spre deosebire de Iliescu şi Roman, experimentatul propagandist Silviu Brucan, născut în 1916, putea să invoce un trecut disident. Acelaşi lucru era valabil şi pentru Dumitru Mazilu, cel de-al patrulea membru ca

importanţă în conducerea F.S.N. Fost profesor de drept internaţional, el criticase situaţia lamentabilă a drepturilor omului sub regimul Ceauşescu într-un raport special pregătit în 1988 pentru Comisia Drepturilor Omului a Naţiunilor Unite16.

Pentru a contracara acuzaţiile de complot comunist pentru acapararea puterii încă neconsolidate, liderii F.S.N. au decis să coopteze în consiliul acestui organism un număr de figuri disidente cunoscute. Pe 12 ianuarie 1990, în Bucureşti a avut loc o demonstraţie în timpul căreia Iliescu, Roman şi Mazilu au fost acuzaţi de încercarea de a conserva sistemul comunist. Sub presiunea mulţimii, cei trei au anunţat decizia de a scoate P.C.R. în afara legii. Mazilu s-a angajat într-un dialog cu demonstranţii, ceea ce a părut a fi o încercare de subminare a autorităţii lui Iliescu. A doua zi, *România liberă*, cotidianul cel mai combativ din întreaga ţară, a publicat detalii nefavorabile, necunoscute până atunci, din cariera politică a lui Mazilu17. Deranjat de aceste revelaţii, Mazilu a demisionat, iar conducerea F.S.N. a rămas în mâinile troicii Iliescu-Roman-Brucan.

Alte câteva elemente au contribuit la radicalizarea politică a românilor. Unul dintre acestea a fost constituirea rapidă a partidelor politice. În primele zile de după îndepărtarea lui Ceauşescu s-au format Partidul Naţional-Ţărănesc şi Partidul Naţional-Liberal. Pe 5 ianuarie 1990, Radu Câmpeanu, un politician liberal care stătuse nouă ani în închisorile comuniste, s-a întors după paisprezece ani de exil la Paris. Naţional-ţărăniştii au fuzionat cu formaţiunea creştin-democrată nou-creată şi au format Partidul Naţional-Ţărănesc Creştin şi Democrat (P.N.Ţ.C.D.), condus de Corneliu Coposu, un supravieţuitor al închisorilor staliniste din România şi unul dintre cei mai apropiaţi colaboratori ai lui Iuliu Maniu, liderul istoric al Partidului Naţional-Ţărănesc, care murise în închisoarea de la Sighet

la începutul anilor 5018. O altă personalitate importantă a P.N.Ţ.C.D. a fost Ion Raţiu, care s-a întors în România după cincizeci de ani de exil în Anglia şi a decis să candideze pentru funcţia de preşedinte în alegerile din 1990. Partidul Social-Democrat, cel de-al treilea dintre partidele democratice tradiţionale din România, a reapărut sub conducerea inginerului Sergiu Cunoscu.

Paradoxala transformare de regim din România post decembristă nu poate fi înţeleasă şi analizată în profunzime decât dacă este privită în contextul culturii politice comuniste. Deşi aflat în declin, climatul remanent de neîncredere, duplicitate şi frică a prelungit modelul de conducere şi dominaţie autoritar stabilit de elita conducătoare în deceniile anterioare 19. Într-adevăr, natura primului regim post-1989 din România (Iliescu I) nu poate fi înţeleasă în întregime fără o raportare la moştenirile culturale şi politice ale trecutului (atât comunist, cât şi precomunist). Cu toate acestea, în cazul României nu este vorba despre o restauraţie completă, ci despre o cultură politică hibridă, care încorporează elemente ale experienţei leniniste, tendinţe naţionaliste, precum şi valori, grupuri şi partide civic-liberale. A nega existenţa unor schimbări semnificative şi a considera că procesul democratic românesc este irelevant ar fi o mare exagerare. Pe de altă parte, tranziţia românească, în special după alegerile din 1992, a fost marcată de lipsă de voinţă în direcţia reformelor şi de lipsă de imaginaţie.

Iniţial, a dominat ideea celei de-a „treia căi” 20. Multe dintre oportunităţile create de cadrul legal stabilit între 1990 şi 1992 au fost ratate. În politica românească au predominat mai degrabă strategiile confruntaţionale decât cele consensuale: partidul aflat la conducere (P.D.S.R.) a guvernat în alianţă cu formaţiunile naţionaliste radicale şi cu cele populiste de stânga21. Principala forţă de opoziţie, Convenţia Democratică, dominată de Partidul Naţional-

Ţărănesc Creştin şi

Democrat, îl consideră pe preşedintele Iliescu un „criptocomunist”. Acest diagnostic a fost susţinut şi de alte formaţiuni politice din afara Convenţiei (inclusiv de partidul fostului prim-ministru Petre Roman – Partidul Democrat –, de Partidul Alianţei Civice şi de Uniunea Democrată a Maghiarilor din România). Denumirile de „neo „sau „criptocomunist” s-au dovedit a fi o hiperbolă. Angajamentul ideologic al lui Ion Iliescu faţă de leninism a dispărut, iar el a devenit un lider populist.

În timpul primului său mandat ca preşedinte, Iliescu a dat semne de comportament autoritar sau de tip comunist rezidual, care includeau opoziţia faţă de introducerea completă a mecanismelor de piaţă şi ataşamentul faţă de valorile pseudoegalitare ale socialismului de stat22. Thomas Carothers a oferit o descriere corectă a situaţiei politice generale din România la cinci ani de la alegerile prezidenţiale şi parlamentare din mai 1990 (primele alegeri libere, deşi nu în totalitate corecte, după 45 de ani):

România este o societate care s-a schimbat mult, având numeroase dintre caracteristicile instituţionale ale unei democraţii, o economie capitalistă în devenire şi o cale conturată de integrare treptată în Europa. În acelaşi timp însă, se află mult în urma vecinilor săi în ce priveşte ruptura clară cu trecutul său comunist, trebuie încă să se confrunte cu cele mai serioase probleme legate de reforma economică şi pare incapabilă să pună capăt unei vieţi politice formale şi lipsite de transparenţă. Celor mai mulţi dintre români – care se străduiesc să se descurce din punct de vedere economic, care se tem de şomajul în creştere şi sunt dezgustaţi de corupţia evidentă şi de ineficienţa „politicii democratice” –, viitorul fericit pe care l-au sperat în decembrie 1989 le apare ca fiind încă departe23.

În comparaţie cu alte tranziţii de la socialismul de

stat, prima etapă postcomunistă a României s-a caracterizat în principal prin lipsa unei rupturi decisive cu tradiţiile leniniste. Dezmembrarea vechilor structuri birocratice a fost şovăielnică şi neconcludentă, iar opoziţia a câştigat capital politic datorită faptului că elita politică a fost incapabilă să rupă cordonul ombilical cu trecutul leninist. Unul dintre foştii consilieri ai lui Iliescu a descris procesul ca pe o „tranziţie spontană" şi a sugerat că a fost o reacţie faţă de interesele politice ale clasei manageriale industriale24. Nu mai puţin simptomatice pentru „sindromul Bucureşti" al tranziţiei au fost reapariţia partidelor politice „tradiţionale" de dinainte de al Doilea Război Mondial, precum şi renaşterea unei tendinţe monarhiste slabe, dar persistente25. Este semnificativ faptul că Partidul Naţional-Ţărănesc Creştin şi Democrat, cel mai important partid de opoziţie – condus de politicianul veteran Corneliu Coposu până la moartea acestuia în noiembrie 1995 –, s-a pronunţat fără echivoc în favoarea revenirii la Constituţia din 1923, inclusiv în privinţa restaurării monarhiei constituţionale (abolită prin dictatul comunist din decembrie 1947) 26. Cu alte cuvinte, cel mai puternic partid de opoziţie considera că revoluţia din 1989 îşi va atinge scopul numai prin restaurarea completă a structurilor politice precomuniste. Pentru a utiliza conceptele lui Ralf Dahrendorf, conflictul dintre forţele politice româneşti se referea atât la politica normală, cât şi la cea constituţională27.

Până la jumătatea anului 1995, 10% dintre primarii, consilierii şi demnitarii locali aleşi în februarie 1992 fuseseră demişi de către guvern. Dintre aceştia, aproximativ 80% erau reprezentanţii partidelor de opoziţie28. În timpul primului său mandat, Iliescu a fost mai aproape ca preferinţe politice, nostalgii şi aspiraţii de liderul Slovaciei, Vladimir Meţiar, şi de cel al Serbiei, Slobodan Milosević, decât de preşedintele Cehiei, Václav

Havel, sau chiar de Gyula Horn al Ungariei. După ce pozase, în perioada decembrie 1989 – ianuarie 1990, în simbolul divorţului faţă de vechiul regim, Iliescu a făcut foarte puţin pentru a se opune tendinţelor din politica românească de a conserva sau de a restaura anumite aspecte ale acestuia29. Baza socială a primului regim Iliescu a constituit-o acea parte a populaţiei care era legată emoţional şi profesional de structurile economice şi sociale moştenite de la sistemul comunist: în special, marea birocraţie din industrie şi din aparatul de stat, foştii aparatciki convertiţi în întreprinzători şi un grup de noi baroni din sectorul privat în formare în România, în multe cazuri recrutaţi din fosta nomenclatură a U.T.C.30 Date fiind prezenţa ubicuă a Securităţii în România lui Ceauşescu şi controlul exercitat de aceasta asupra companiilor de comerţ exterior, mulţi dintre angajaţii poliţiei secrete au devenit magnaţi financiari şi industriali.

Până la alegerile din 1996, clivajul dintre vechea ordine şi cea nouă a fost mai puţin evident în România decât în cele mai multe dintre ţările est-central-europene. Mai mult decât în orice altă ţară, serviciile secrete postcomuniste au influenţat procesul politic: ele au organizat scurgeri de informaţii despre personalităţi politice, publicarea unor dosare ale poliţiei secrete şi supravegherea unor jurnalişti şi a altor critici ai regimului Iliescu31. Virgil Măgureanu – fost profesor la Academia de Ştiinţe Sociale „Ştefan Gheorghiu" a partidului şi unul dintre colaboratorii cei mai apropiaţi ai lui Iliescu – a condus Serviciul Român de Informaţii (S.R.I.) de la crearea acestuia, în martie 1990, şi până la înlocuirea sa, la începutul lui 1997, de către unul dintre oamenii lui Constantinescu. Iliescu şi Măgureanu au fost singurele personalităţi care au rămas în funcţie în decursul întregii perioade dintre ascensiunea regimului F.S.N. la sfârşitul anului 1989 şi victoria opoziţiei la sfârşitul anului 1996.

Iniţial, o problemă importantă a constituit-o absenţa unei alternative reale şi credibile la Iliescu: exista o „opoziţie critică”, dar puţină opoziţie alternativă32. În timp ce realizarea preşedintelui era „democraţia prin lipsă” 33, opoziţia a excelat în retorică anticomunistă radicală: apeluri neîncetate pentru decomunizare şi pentru organizarea „procesului comunismului”, folosirea frecventă a temelor naţionaliste (în special pentru respingerea cererilor minorităţii maghiare) şi lipsa unor soluţii economice autentice pentru criza în care se afla ţara. Principalul avantaj al preşedintelui Iliescu a fost această opoziţie anemică, fragmentată şi confuză. În al doilea rând, dar nu mai puţin important, după expirarea pactului dintre P.D.S.R. şi Partidul România Mare în octombrie 1995, când Vadim Tudor şi-a retras reprezentanţii din guvern, Iliescu s-a angajat într-o luptă împotriva lui Tudor şi a altor extremişti.

La mijlocul anilor ’90, climatul din România era dominat de deziluzie, frustrare, deprimare, nelinişte şi insecuritate34. Folosindu-se de aceste sentimente, au înflorit mişcările naţionaliste radicale, inclusiv unele care încercau să reconstruiască Garda de Fier, mişcarea fascistă interbelică din România. Au existat şi încercări oficiale de reabilitare a mareşalului Ion Antonescu, dictatorul pronazist al României (executat în anul 1946 pentru crime împotriva umanităţii), membri ai regimului Iliescu I participând la ceremonii de dezvelire a unor monumente dedicate acestuia35. Politicieni de frunte ai P.D.S.R. au susţinut deseori puncte de vedere naţionaliste radicale, în special în ceea ce priveşte acordarea dreptului la educaţie în limba maternă minorităţii maghiare. Sprijinul pentru coaliţia de guvernământ (P.D.S.R.-P.U.N.R.) a venit şi din partea neocomunistului Partid Socialist al Muncii – P.S.M. (condus de Ilie Verdeţ, fost prim-ministru sub Ceauşescu, şi de Adrian Păunescu, unul dintre cei mai

activi poeţi de curte ai perioadei Ceauşescu) 36. Cei mai mulţi dintre disidenţii erei Ceauşescu au fost marginalizaţi şi defăimaţi în paginile mijloacelor de informare proguvernamentale. Consiliul Naţional al Audiovizualului controla televiziunea publică.

Între timp, societatea civilă românească, inclusiv organizaţiile pentru drepturile omului, mişcarea pro Democraţia, cu reprezentare la nivel naţional, iniţiativa pro Europa de la Târgu-Mureş şi multe alte organizaţii active în domeniul serviciilor sociale, politicilor publice şi problemelor legate de copiii orfani, au devenit din ce în ce mai active şi mai critice. La jumătatea anului 1995 erau înregistrate peste 8.000 de organizaţii nonguvernamentale (O.N.G.-un), dintre care doar circa 200 funcţionau cu adevărat, iar marea majoritate se bazau pe fonduri primite din Statele Unite şi din Europa Occidentală37. Societatea civilă, înţeleasă ca zonă a iniţiativelor sociale independente pornite „de jos”, se reducea la micile grupuri de intelectuali urbani şi avea un impact limitat asupra politicii la nivel naţional. Studenţii, care constituiau odată cel mai activ grup politic, erau dezamăgiţi şi, în cea mai mare parte, abandonaseră implicarea politică. O parte a mass-media era critică şi dinamică, dar guvernul folosea metode economice şi politice pentru a intimida şi hărţui ziarele cele mai incisive38. Minorităţilor li se cerea să-şi tempereze cererile, iar partidul aflat la putere şi aliaţii acestuia au condamnat revendicările formulate de acestea ca fiind acţiuni subversive menite să distrugă România.

Trecutul incontrolabil: confruntarea cu moştenirea leninistă

România abia scăpată de Ceauşescu a evitat căutarea istorică vitală necesară în vederea unei adevărate terapii naţionale. Arhivele au fost şi rămân păzite cu străşnicie, iar imaginaţia politică a românilor a continuat să fie bântuită de dorinţe neîmplinite şi de fantasme vindicative.

În decursul primei sale administraţii, refuzul încăpăţânat al preşedintelui Iliescu de a permite o reorganizare autentică a elitei a avut cauze profunde: acesta era legat de ortodoxia oficială, care pretindea că, odată ce Ceauşescu a fost detronat şi lichidat, comunismul încetase să mai existe, iar România devenise o democraţie. Trecutul comunist a fost analizat cu foarte puţină rigoare după revolta din decembrie 1989: nici Iliescu şi nici susţinătorii săi nu erau pregătiţi să se angajeze într-o analiză a experimentului leninist din România. Aveau mult prea multe secrete de ascuns, aşa că au preferat să le atribuie dictatorului defunct şi subordonaţilor săi imediaţi vina pentru aberaţiile trecutului. Pe de altă parte, odată ce fosta opoziţie a ajuns la putere în 1996, demnitarii acesteia au fost, în mod curios, la fel de puţin interesaţi să analizeze trecutul: noii lideri au evitat să discute în mod serios despre rolul Securităţii în organizarea terorii de masă sau individuale, despre colaboraţionism sau despre necesitatea de a realiza o decomunizare profundă. În ciuda discursurilor oficiale radicale despre prezenţa din umbră a fostei poliţii secrete, Constantinescu a evitat o reorganizare profundă a serviciilor de informaţii şi şi-a proclamat ataşamentul faţă de apărarea şi păstrarea Constituţiei existente (adoptată sub Iliescu şi explicit antimonarhică). Pentru români, încă o dată, trecutul era o altă ţară.

În primul deceniu care a urmat prăbuşirii tiraniei lui Ceauşescu, nicio forţă politică nu şi-a asumat responsabilitatea pentru moştenirea leninistă a ţării: chiar şi Partidul Socialist al Muncii a preferat să se distanţeze de trecutul dictatorial şi a insistat asupra orientării sale de tip socialist tradiţional39. De aceea, autocritica pe care şi-au făcut-o alte foste partide comuniste din alte ţări est-central europene a fost evitată în România. Era ca şi cum minuscula clică a lui Ceauşescu impusese un despotism

care a fost deplâns şi detestat de către marea majoritate a populaţiei. Un monolit similar de anticeauşism superficial, necritic şi neprofesional a înlocuit unanimitatea spectacolelor omagiale dedicate lui Ceauşescu.

În România, la sfârşitul secolului XX şi începutul secolului XXI, asumarea trecutului a fost împiedicată de o combinaţie între tăcerea noilor lideri şi abordarea neaprofundată, impresionistă şi, de multe ori, vindicativă a trecutului comunist de către opoziţie. Puţine publicaţii pun la dispoziţia publicului documente importante din arhive, însă, chiar şi atunci când acestea sunt publicate, analizele critice comparative lipsesc în mod evident40. S-a făcut puţin în abordarea terorii staliniste şi a represiunii poststaliniste pentru a distinge între indivizi şi instituţii: o uitare menţinută sistematic favorizează de cele mai multe ori alibiurile oportuniste şi legendele de eroism şi rezistenţă menite să servească interesului propriu.

În acelaşi fel, a fost evitat studiul aprofundat al diferitelor stadii de evoluţie şi involuţie ale regimului Ceauşescu. Această eludare a unor teme provine în mare parte din moştenirea versiunii ideologice a lui Ceauşescu cu privire la socialismul românesc, care amesteca un ataşament stalinist pentru o economie planificată şi o agricultură colectivizată cu teme tradiţionale din repertoriul extremei drepte fasciste (inclusiv mitul naţiunii omogene, exaltarea domnitorilor medievali, insistenţa asupra rădăcinilor traco-dace ale naţiunii române, fixaţia xenofobă asupra presupuselor conspiraţii urzite de străini şi antiintelectualismul) 41. Elena Ceauşescu şi secretarul Comitetului Central, Emil Bobu, deciseseră toate numirile importante de personal, în timp ce Gheorghiu-Dej condusese ca primul dintre membrii unei oligarhii şi se aflase în relaţii bune cu birocraţia de partid, sub Ceauşescu puterea era exercitată de un grup minuscul care utiliza mecanismele autoritarismului populist,

manipularea simbolică şi, în special după 1980, teroarea psihologică de masă. Ceauşescu a permis Securităţii să stabilească o imensă reţea de informatori sau „colaboratori” pentru a împiedica apariţia oricărui curent critic. Chiar şi la sfârşitul anului 1989, aparent credincioasa Securitate continua să execute ordinele lui Ceauşescu42. De aceea, pe vremea când P.C.R. se afla la conducerea României, Ceauşescu şi clanul său s-au substituit conducerii colective a partidului (Comitetul Executiv) în ce priveşte procesul de luare a deciziilor. Elita politică demoralizată era strict subordonată Securităţii, care era complet dominată de oamenii lui Ceauşescu.

Explicaţia pentru această involuţie a funcţiei tradiţionale a partidului într-un regim leninist este legată de suspiciunea excesivă a lui Ceauşescu, precum şi de conştientizarea faptului că existau nemulţumiri chiar şi în rândurile susţinătorilor odată loiali din nomenclatură. În plus, câţiva autori veleitari şi oportunişti au sprijinit accesele şovine ale ideologiei lui Ceauşescu şi au prosperat ca poeţi de curte ai Conducătorului şi ai soţiei sale, cei mai cunoscuţi dintre ei fiind Adrian Păunescu, Eugen Barbu şi Corneliu Vadim Tudor. Asemenea lui Iliescu, aceşti oameni nu au dispărut după revoluţia română. Păunescu, Barbu şi Vadim au reapărut drept apărători ai unui naţionalism fundamentalist cu nuanţe rasiste care s-a debarasat pur şi simplu de faţada comunistă de rutină din perioada precedentă43. După 1989, aceştia au declarat public lucruri pe care îndrăzneau să le spună înainte numai în şoaptă. Ei au devenit unii dintre cei mai activi exponenţi ai alianţei etnocentrice radicale, ale cărei ţinte principale erau partidele democratice şi toţi cei care se distinseseră ca opozanţi ai lui Ceauşescu44. În timpul alegerilor din septembrie 1992, ei au câştigat fotolii parlamentare candidând pe platforme xenofobe.

Până în 1995, membrii acestor partide „roşii-brune” au controlat ministere importante, dar conflictul dintre Iliescu şi P.D.S.R., pe de-o parte, şi Vadim Tudor, pe de alta, a schimbat jocul politic. Această confruntare dintre foştii aliaţi (şi foşti membri ai P.C.R.) a influenţat, probabil, strategia lui Iliescu pentru alegerile din 1996. Este posibil ca P.D.S.R. să fi încercat să-i absoarbă şi să-i înregimenteze pe populiştii radicali, dar să-l excludă pe Tudor. În orice caz, mai mult decât în alte ţări postcomuniste, în România s-a putut observa o continuitate între figurile influente din timpul regimului comunist şi liderii succesori.

Pluralism problematic

Prima etapă a tranziţiei din România s-a caracterizat printr-un amestec de autoritarism, paternalism şi embrionice procese politice democratice. Nomenclatura a rămas pe poziţii care îi confereau influenţă economică şi instituţională, iar opoziţia a fost redusă la o marginalitate lipsită de putere. În locul unui sistem de partide politice bine constituit şi funcţional, spaţiul public din România era dominat de o versiune proprie de conducere pe baza majorităţii simple, care favoriza îmburghezirea rapidă a nomenclaturii, cu alte cuvinte, o convertire previzibilă a dominaţiei ei politice într-o supremaţie economică însoţită de formarea unei clase de afacerişti de tip mafiot, omnipotenţi din punct de vedere financiar45.

Particularităţile ieşirii României din comunism au dus la o profundă criză morală, care a afectat negativ dezvoltarea societăţii civile, privatizarea şi forţele democratice neexperimentate46. Numai prin identificarea relaţiilor dintre aceste elemente într-o amplă schemă analitică se pot înţelege rezultatele alegerilor prezidenţiale şi parlamentare din septembrie-octombrie 1992. Ion Iliescu a fost reconfirmat ca preşedinte de peste 60% dintre votanţii României, iar partidul său, Frontul Democrat al Salvării Naţionale (F.D.S.N.), care avea numai

40.000 de membri, a obţinut 28% din voturi, constituind grupul parlamentar cel mai numeros. Legea electorală conform căreia s-au organizat alegerile din 1990 şi 1992 a fost adoptată în 1990. Cauza principală a victoriilor lui Iliescu din 1992 şi 2000 este legată de un fenomen care transcende graniţele României: contrastul dintre sentimentul anticomunist, larg răspândit în rândurile populaţiei, şi interesul (uneori subconştient) al celor mai multe grupuri sociale pentru o vag definită „a treia cale". După cum a observat sociologul polonez Edmund Mokrzycki:

Ideea unei „a treia căi" (numită uneori aşa, alteori nu) apare mai degrabă de la nivelurile de jos ale societăţii decât de la elitele intelectuale sau politice şi este în mod clar incoerentă, dacă nu de-a dreptul naivă... Dar acesta este exact motivul pentru care ea e atât de importantă şi de influentă. Ea oferă răspunsuri clare la întrebările pe care şi le pun oamenii. Răspunsurile corespund cunoştinţelor, experienţei, nevoilor, temerilor şi aşteptărilor acestor oameni. Răspunsurile sunt simple şi, cu toate acestea, ideea are multiple valenţe: există destule alternative dintre care se poate alege, în funcţie de circumstanţe. Ea devine din ce în ce mai mult ideologia maselor – în orice caz, a acelei părţi a maselor care se opune activ reformelor liberale şi care percepe scena politică drept un război între „popor" şi „ei" – elitele corupte şi înstrăinate47.

Abilitatea lui Iliescu a constat tocmai în alimentarea temerilor, nevrozelor şi fobiilor muncitorilor din industrie, ale ţăranilor din regiunile mai puţin dezvoltate şi ale pensionarilor, pe care i-a convins că tranziţia va fi mai puţin traumatizantă dacă va fi pusă în aplicare treptat de către „adevăraţii patrioţi", ca el însuşi, şi nu de occidentalizanţii din opoziţie, care ar fi vrut să restaureze marile moşii şi „să vândă ţara" corporaţiilor

multinaţionale. În vederea asigurării triumfului electoral al lui Iliescu şi a păstrării structurilor de putere încă strâns legate de moştenirea autoritară a ceauşismului, F.D.S.N. (P.D.S.R.) şi partidele fundamentaliste au utilizat toate stereotipurile populiste – anticapitalism, antiintelectualism, antioccidentalism şi şovinism virulent – pentru a insufla o stare de panică printre români cu privire la o posibilă victorie a Convenţiei Democratice.

Peronism românesc?

Stânga şi dreapta reprezintă concepte ambigue în România, la începutul secolului XXI. Poate cineva precum Corneliu Vadim Tudor să fie caracterizat cu acurateţe drept un politician de dreapta, în ciuda nostalgiei sale declarate pentru regimul Ceauşescu? Este poetul naţionalist Adrian Păunescu un om ai dreptei, în ciuda declaraţiilor sale egalitariste, presupus socialiste? Adevăratul spectru politic ar trebui să acopere schimbările rapide şi versatilitatea etichetelor politice şi ideologice în perioada de tranziţie.

Stânga, într-o asemenea schemă, include următoarele orientări: (a) comunism tradiţional; (b) populism naţionalist; şi (c) populism socialist. Comunismul tradiţional subliniază „meritele" ordinii leniniste: necesitatea de a păstra un colac de salvare pentru grupurile dezavantajate din punct de vedere economic şi ostilitatea faţă de „haosul democratic". Asemenea tendinţe se pot regăsi la Uniunea Democrată a Maghiarilor din România (U.D.M.R.), care este departe de a fi un partid etnic maghiar omogen, ci mai degrabă o asociere de platforme politice şi ideologice diferite, de multe ori contradictorii, de la naţionalism şi liberalism la democraţie creştină. Populismul socialist predomină în P.D.S.R., iar Ion Iliescu oscilează între preferinţele sale socialiste şi disponibilitatea de a se plia după presiunile electoratului (populism). Unele dintre grupurile descrise aici ca fiind de

stânga împărtăşesc cu extrema dreaptă xenofobia, etnocentrismul şi exaltarea unei definiţii *völkisch* a naţiunii. În cadrul populismului socialist, anticapitalismul include respingerea Occidentului, ostilitatea faţă de piaţă şi mecanismele financiare, precum şi glorificarea unui stat puternic, centralizat şi omogen din punct de vedere etnic.

Mai aproape de centru este Partidul Democrat (P.D.), condus până în anul 2000 de Petre Roman şi ulterior de Traian Băsescu. Acest partid a subliniat necesitatea de a aduce poliţia secretă sub controlul autentic al parlamentului, de a privatiza economia, de a integra ţara în structurile euroatlantice şi de a respecta drepturile garantate la nivel internaţional ale minorităţilor.

Dreapta din România include: (a) susţinătorii valorilor civic-liberale; (b) creştin-democraţia; şi (c) grupurile şi partidele naţionaliste şi religioase fundamentaliste. Mulţi dintre membrii formaţiunilor civic-liberale ar contesta definirea lor ca fiind de dreapta. Aceasta este orientarea Partidului Naţional-Liberal şi a grupurilor din U.D.M.R. care susţin statul de drept, drepturile individuale, economia de piaţă, susţinerea de către stat a liberei iniţiative, ruptura clară cu moştenirea comunistă, valorile seculare şi ale modernităţii. Mai departe către dreapta se plasează „naţionaliştii mistici", grupurile extremiste de neolegionari şi unii reprezentanţi activi ai foştilor deţinuţi politici. De exemplu, un grup desprins din Partidul Unităţii Naţiunii Române (P.U.N.R.), condus de parlamentarul Cornel Brahaş, a format în 1995 un nou partid, numit Dreapta Naţională. Mottoul săptămânalului său, care poartă acelaşi nume, este „Noi facem ordine" 48.

În cadrul acestei scheme generale, se poate observa că în România postcomunistă centrul este destul de slab: el include P.D., partidele liberale şi câteva personalităţi culturale sau din media, neafiliate politic, dar foarte

influente. Fragilitatea centrului este cauzată de neclaritatea platformelor politice generate de diferite partide, de preocupările exagerate pentru trecutul politic al diferitelor personalităţi, de lipsă unor dezbateri serioase în principalele mijloace de informare despre posibilele alternative economice şi politice ale ţării şi de confuzia moştenită de la vechiul regim în legătură cu diferenţele dintre comunism, socialism, naţionalism şi fascism.

De unde vin toate aceste confuzii? Care este cauza acestui haos ideologic din România? Conform unui vechi aforism, *ex nihilo nihil* (nimic nu vine din nimic). Postceauşismul include multe elemente care au fost parte integrantă a stilului politic al birocraţiei comuniste, inclusiv componente ale structurii simbolice a legitimităţii vechiului regim, cum ar fi: (1) un partid sau o mişcare cvasicarismatice, cu un lider neîncrezător sau chiar ostil faţă de procedurile şi reglementările democratice impersonale; (2) exaltarea comunităţii omogene din punct de vedere etnic (patrie, neam, naţiune) şi exploatarea de către o parte a forţelor hegemonice a temelor şi mitologiilor *völkisch*, (3) aversiunea sau suspiciunea faţă de relaţiile de piaţă şi apelul continuu la formulele celei de-a „treia căi" (după cum am menţionat, aceasta reprezintă o tendinţă importantă în P.D.S.R., respectiv în P.S.D.); (4) cultivarea intensivă a identităţilor, loialităţilor şi ataşamentelor colective, combinată cu o atitudine neîncrezătoare faţă de drepturile, aspiraţiile şi doleanţele minorităţilor; şi (5) anxietatea regimului, demonstrată de promovarea unei puternice retorici a solidarităţii, care insistă pe necesitatea ca românii să strângă rândurile împotriva presupuselor conspiraţii ale străinilor, menite să dezmembreze statul naţional unitar.

Faptul că multe dintre aceste teme şi fobii au precedat comunismul şi derivă, într-adevăr, din constelaţia ideologico-emoţională a extremei drepte interbelice face

din cazul românesc, din cauza sincretismului politico-cultural, unul şi mai dificil de explicat şi mai provocator din punct de vedere teoretic. Până la sfârşitul regimului Ceauşescu, un straniu amestec ideologic – care includea colectivismul, puritatea etnică, antioccidentalismul, antiliberalismul, anticapitalismul şi respingerea viziunii internaţionaliste a marxismului – a devenit sistemul de valori al birocraţiei de partid şi al unei mari părţi a inteligheţiei. Această ideologie a oferit elitei birocratice postcomuniste o legitimitate simbolică şi o alternativă la principiile şi metodele constituţionalismului liberal.

La începutul secolului XXI, democraţia din România reprezintă jumătatea plină a paharului. Partidele politice se află în competiţie, îşi articulează viziunile şi se adresează unor grupuri relativ previzibile de potenţiali votanţi. Deşi monopolul guvernului asupra televiziunii naţionale a reprezentat o piedică majoră în dezvoltarea unei adevărate culturi a dialogului, această situaţie s-a îmbunătăţit după 1993. România are acum televiziune prin cablu şi un număr mare de posturi de televiziune neguvernamentale, precum şi numeroase posturi locale. Presa independentă, printre cele mai active din Europa Centrală şi de Est, ajunge cu greu în zonele rurale sau chiar în oraşele mai izolate, în special din pricina faptului că guvernul controlează distribuţia ei. Economia pare să-şi revină şi există indicii că guvernul ar vrea să întreprindă cu adevărat o privatizare masivă49. Şovinismul demagogic şi chiar nostalgia pentru timpurile lui Ceauşescu înfloresc în paginile ziarelor extremiste, dar aceste publicaţii constituie numai un segment marginal al presei. *România Mare* şi-a pierdut mult din atracţia pe care o exercita iniţial şi a rămas un simplu vehicul pentru revărsarea urii lui Vadim Tudor atât faţă de opoziţie, cât şi faţă de preşedinţia de după 2000 a lui Iliescu. Ziarele cu cel mai mare tiraj nu sunt controlate de guvern şi critică în mod

frecvent politicile acestuia (*Evenimentul zilei*, *România liberă* şi chiar *Adevărul*, care odată era prolliescu). Săptămânalul editat de neolegionara „Mişcare pentru România" (*Mişcarea*) este tipărit de un mic grup de „credincioşi adevăraţi" şi poate fi găsit cu greu la chioşcurile de difuzare a presei50.

Pe de altă parte, există câteva probleme legate de calea românească spre democraţie. Câteva aspecte-cheie ar fi: (1) un stil autoritar adânc înrădăcinat şi o neîncredere în dialog; (2) personalizarea excesivă a politicii; (3) tentativele oficiale de a îngrădi independenţa mijloacelor de informare şi de a limita libertatea de exprimare; (4) fragmentarea opoziţiei; (5) lipsa unei viziuni comune asupra binelui public şi persistenţa flagelului corupţiei; şi (6) ascensiunea şi persistenţa partidelor naţionaliste, precum şi autorizarea lor de către guvern. Principalele ameninţări la adresa democraţiei din România sunt, prin urmare, legate de: nivelul scăzut de cultură civică; fragilitatea instituţiilor democratice; natura confuză şi provizorie a partidelor politice şi a preferinţelor lor ideologice; persistenţa unei psihologii de masă caracterizate de nostalgie pentru formele colectiviste de protecţie socială; nemulţumirea publică din ce în ce mai accentuată faţă de efectele reformelor superficiale; supravieţuirea mentalităţilor şi metodelor comuniste în funcţionarea instituţiilor importante, cum ar fi preşedinţia, Consiliul Suprem de Apărare a Ţării, armata, Serviciul Român de Informaţii, televiziunea; şi eşecul lansării unei discuţii serioase referitoare atât la experienţa precomunistă, cât şi la experienţa comunistă a ţării. Aceste elemente ar putea duce la o situaţie de profundă disperare şi la ascensiunea unor demagogi sociali după modelul lui Peron, care să pretindă că oferă soluţii simple şi imediate la probleme complexe51.

În noiembrie 2000, spre surpriza multor observatori,

Ion Iliescu a fost reales preşedinte. În ciuda unor previziuni sumbre, întoarcerea sa în cea mai înaltă poziţie din stat şi formarea unui guvern dominat de P.D.S.R. (un partid politic eterogen din punct de vedere ideologic, mai apropiat – prin prisma metodelor sale pragmatice şi clientelare – de Partidul Revoluţionar Instituţional din Mexic decât de fostul P.C.R.) nu s-au soldat cu revenirea la atacurile dictatoriale împotriva forţelor de opoziţie. Vestea bună din România este că epoca autoritarismului monolitic a luat sfârşit. În România, ca şi în celelalte ţări postcomuniste, succesul în secolul XXI depinde de abilitatea elitei politice de a înţelege că încrederea, adevărul şi toleranţa sunt ingredientele indispensabile ale unei societăţi deschise. În această privinţă, România nu face excepţie: ea prezintă, pur şi simplu, caracteristicile politice, morale şi psihologice care pot fi întâlnite în toate celelalte societăţi supuse, vreme îndelungată, experimentelor leniniste de fericire obligatorie.

ANEXĂ

Elita conducătoare a Partidului Comunist Român: o listă biografică

Ştefan Andrei (n. 1931). Unul dintre liderii Uniunii Asociaţiilor Studenţilor Comunişti la sfârşitul anilor ’50 şi începutul anilor ’60, când Nicolae Ceauşescu era însărcinat cu îndrumarea organizaţiilor de tineret. Membru supleant al Comitetului Central al P.C.R. (1969 – 1972); membru ăl Comitetului Central şi prim-adjunct al şefului Secţiei Internaţionale a C.C. al P.C.R. (1966), apoi şef al Secţiei de Relaţii Externe a C.C. al P.C.R. (1977); membru al Secretariatului Comitetului Central (1972 – 1978, 1985 – 1987); ministru de Externe (1978 – 1985); ministru al Comerţului Exterior (1985 – 1989). Un apropiat al fiului lui Ceauşescu, Nicu, Andrei era considerat la sfârşitul anilor ’80 drept un posibil succesor al dictatorului.

Gheorghe Apostol (n. 1913). Un activist de rang mediu în mişcarea clandestină şi membru al grupului de partid din închisori condus de Gheorghe Gheorghiu-Dej. Membru al Biroului Politic şi preşedinte al Confederaţiei Generale a Muncii după 1944. Prim-secretar al Partidului Muncitoresc Român (P.M.R.) (1954 – 1955), ulterior numit prim-vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri. Considerat unul dintre succesorii probabili ai lui Gheorghiu-Dej în funcţia de şef de partid şi de stat. Ambiţiile sale de a ajunge în poziţia supremă în P.C.R. au fost zădărnicite de susţinerea decisivă acordată de prim-ministrul Ion Gheorghe Maurer lui Nicolae Ceauşescu, ceea ce a accentuat resentimentele lui Apostol atât faţă de acesta din urmă, cât şi faţă de sofisticatul şi cinicul Maurer. Apostol a fost eliminat din conducerea P.C.R. în 1969, la Congresul al X-lea al P.C.R., după ce a fost atacat de Constantin Dăscălescu, primul-secretar al Comitetului Judeţean de Partid Galaţi, care a fost mai târziu ultimul prim-ministru al regimului Ceauşescu (1982 – 1989). Apostol nu a mai deţinut nicio altă funcţie importantă pentru o vreme, după care a fost numit ambasador în Argentina. Ulterior, în diverse interviuri, el a pretins că, la ordinele lui Ceauşescu, Securitatea îi înscenase o serie de accidente de maşină pentru a-l omorî. Un leninist demodat, din ce în ce mai dezgustat de festivismul cultului lui Ceauşescu, Apostol s-a numărat printre cei care au iniţiat şi semnat „Scrisoarea celor şase”, difuzată de posturile de radio occidentale în martie 1989. Fără să aibă un orizont teoretic real sau o cultură solidă, Apostol a reprezentat oligarhia stalinistă mediocră şi dogmatică. Ruptura sa cu Ceauşescu nu s-a datorat vreunui conflict de viziuni, ci mai degrabă geloziei morbide a secretarului general faţă de cei care aveau biografii revoluţionare mai impresionante. Ca şi în cazul celorlalţi semnatari ai „Scrisorii celor şase”, meritul lui Apostol constă în faptul de a fi încercat să

formuleze explicit, sub semnătură proprie, o platformă politică reformisteomunistă într-o ţară aflată în plin delir dictatorial. Acuzat de Silviu Brucan că ar fi cedat sub presiunea anchetatorilor de la Comisia de Controlului de Partid, el nu a mai reuşit să reintre în viaţa publică după decembrie 1989. În anii ’50, Apostol a fost căsătorit cu ilegalista Melita, de care a divorţat la începutul anilor ’60 pentru a se căsători cu o solistă de operă.

Ecaterina Arbore (1873 – 1937). Fiică a cunoscutului militant socialist Zamfir Arbore, ea a fost expulzată din România în 1924 şi, ca medic, a deţinut funcţii importante în sistemul de sănătate al Ucrainei sovietice înainte de arestarea şi executarea sa în 1937.

Emil Bodnăraş (1904 – 1976). Născut dintr-un tată ucrainean şi o mamă de origine germană, a fost una dintre cele mai complexe personalităţi ale comunismului românesc. Ofiţer de carieră, a devenit spion sovietic şi a dezertat în Uniunea Sovietică. S-a întors în România la mijlocul anilor ’30 şi a îndeplinit diferite misiuni speciale pentru spionajul militar sovietic. Prins din întâmplare, Bodnăraş a fost condamnat la zece ani de închisoare. În închisorile de la Doftana şi Caransebeş, el a devenit un tovarăş de încredere al lui Gheorghiu-Dej şi un personaj-cheie în grupul acestuia. Eliberat din închisoare în 1943, a fost implicat direct în eliminarea politică şi sechestrarea fizică a lui Ştefan Foriş, secretarul general al P.C.R., pe data de 4 aprilie 1944. A condus partidul împreună cu Constantin Pârvulescu şi Iosif Rangheţ până la evadarea din închisoare a lui Gheorghiu-Dej şi formarea noului nucleu hegemonie al partidului. După 23 august 1944, a fost şeful aparatului informativ secret al partidului, iar între 1945 şi 1947 a fost şeful serviciului secret de informaţii de pe lângă Preşedinţia Consiliului de Miniştri. Influenţa sa colosală s-a datorat contactului direct şi permanent cu serviciile secrete sovietice. (El raporta

despre fiecare dintre liderii P.C.R., după cum s-a dovedit ulterior în cazul Anei Pauker.) Mai târziu, a devenit ministru al Apărării Naţionale, general de armată şi viceprim-ministru, deţinând numeroase alte poziţii importante până la moartea lui Gheorghiu-Dej. După 1965, a acceptat un pact cu Ceauşescu: în schimbul supunerii sale totale, Ceauşescu i-a oferit poziţiile de vicepreşedinte al Consiliului de Stat şi membru al eşalonului de vârf al elitei (Prezidiul Permanent). Ca şi Apostol, Miron Constantinescu sau Chivu Stoica, a fost implicat, ca membru al Biroului Politic, în decizia lichidării lui Pătrăşcanu (fapt menţionat şi utilizat politic de Ceauşescu în aprilie 1968). De o inteligenţă remarcabilă, a fost un comunist auster şi a nutrit simpatii, se pare, pentru linia maoista în timpul conflictului dintre Moscova şi Beijing. Divorţat de soţia sa, Florica Münzer, a dus o existenţă solitară, fără a avea contacte sociale notabile. Încă din timpul lui Gheorghiu-Dej, a fost criticat în

Biroul Politic pentru că refuzase să participe la agapele tovărăşeşti organizate de administraţia de partid (Vasile Posteucă şi Simion Babenco, apoi Leon Nasch şi Petre Burciu) pentru satisfacţia potentaţilor comunişti. După încetarea sa din viaţă, rămăşiţele sale nu au fost depuse lângă Gheorghiu-Dej, la Monumentul Eroilor, ci au fost transportate, conform testamentului, în satul său natal din nordul Moldovei.

Petre Boriiá (1906 – 1973). Militant comunist născut la Silistra (Bulgaria), al cărui nume adevărat era Iordan Dragan Rusev. În anii ’30, a adoptat pseudonimul Borilă. Membru P.C.R. din 1924 şi comisar politic în Brigăzile Internaţionale în timpul Războiului Civil din Spania. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a stat la Moscova, unde a colaborat cu Gheorghi Dimitrov (liderul Cominternului) şi Dimitri Manuilski (cel mai important demnitar sovietic din Comintern) şi a conlucrat cu Ana

Pauker, Vasile Luca, Leonte Răutu şi Valter Roman pentru a forma nucleul care va prelua conducerea PC. R. după invadarea României de către Armata Roşie. La curent cu intrigile Cominternului, Borilă a ştiut cum să stabilească o relaţie apropiată cu Gheorghiu-Dej. În anii ’50, el a participat direct la acţiunile represive organizate de Securitate împreună cu Dumitru Coliu (alt comunist de origine bulgară) şi Ion Vinţe (János Vâneze). De fapt, Borilă a fost implicat în cele mai secrete afaceri politice şi era cunoscut ca o figură distantă şi suspicioasă. A fost căsătorit cu Ecaterina Abraham-Borilă, o militantă comunistă de origine evreiască. Membru al Comitetului Central al P.C.R. (1948 – 1969), al Biroului Politic (1952 – 1965), al Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R. (1965 – 1969), şi vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri (1954 – 1965). Relaţiile dintre familiile Ceauşescu şi Borilă au fost tensionate, în special după căsătoria fiului cel mare al lui Ceauşescu, Valentin, cu fiica lui Borilă, Iordana, eveniment la care Ceauşescu s-a opus cu încăpăţânare, probabil din cauza xenofobiei Elenei – nora nu era de origine pur românească. Pe de altă parte, Borilă însuşi dezaproba această căsătorie, în primul rând pentru că el condamna ceea ce considera a fi antisovietismul lui Ceauşescu. Cu puţin înainte de moartea sa, Borilă a scris un memoriu adresat conducerii partidului în care condamna „naţionalismul” lui Ceauşescu. Documentul nu a fost făcut public (informaţie personală de la Mircea Răceanu, care l-a putut citi graţie prietenului său Iuri Borilă, fiul cel mare al lui Petre Borilă). Valentin Ceauşescu şi Iordana Borilă au divorţat în 1988. După revoluţia din 1989, Iordana a emigrat în Statele Unite via Israel, împreună cu fiul ei, Daniel, singurul nepot al lui Nicolae şi al Elenei Ceauşescu.

Nicolae Ceauşescu (1918 – 1989). Militant al Uniunii Tineretului Comunist (U.T.C.) fără studii reale şi cu puţină

educaţie politică marxistă până în momentul condamnării şi întemniţării sale (în închisorile Jilava, Braşov, Doftana şi Caransebeş şi, în timpul războiului, în lagărul de concentrare de la Târgu-Jiu). La sfârşitul anilor ’30 a devenit unul dintre liderii U.T.C.-ului din ilegalitate (împreună cu Ofelia Manole, Miron Constantinescu şi Ileana Răceanu). Fanatic, zelos, posedat de mitul revoluţiei proletare, încrezător fără rezerve în dreptatea „cauzei”, Ceauşescu s-a ataşat de Gheorghiu-Dej, în care a văzut arhetipul conducătorului stalinist. În timpul detenţiei de la Târgu-Jiu a devenit unul dintre colaboratorii cei mai apropiaţi ai lui Gheorghiu-Dej, împreună cu Alexandru Drăghici, Chivu Stoica, Gheorghe Apostol şi Alexandru Moghioroş. După 1944, a condus mai întâi U.T.C., apoi a deţinut poziţii importante în armată şi în agricultură. Ceauşescu s-a dovedit intransigent, nemilos şi lipsit de orice îndoieli. Beneficiind de eliminarea grupului Pauker-Luca, a devenit membru al Biroului Politic după 1953 – 1954, membru al Secretariatului C.C. responsabil cu politica de cadre (a lucrat direct şi a stabilit relaţii strânse cu Chişinevschi, pe care apoi îl va înfiera fără jenă). Cu sprijinul lui Maurer şi Bodnăraş, i-a învins pe Apostol şi pe Drăghici în lupta pentru putere ca succesor al lui Gheorghiu-Dej. În ascensiunea sa, a fost susţinut de grupul aparatului de partid – compus din numeroşi foşti activişti U.T.C. pe care îi cunoştea bine din anii ’50 – care urmărea să înlocuiască vechea generaţie de la vârful partidului (Ştefan Andrei, Maxim Berghianu, Petre Blajovici, Cornel Burtică, Ion Iliescu, Ion Ioniţă, Petre Lupu, Paul Niculescu-Mizil, Cornel Onescu, Gheorghe Pană, Ion Stănescu, Virgil Trofin şi Ilie Verdeţ, pentru a-i numi pe cei mai reprezentativi). Manea Mănescu era un caz cumva special: ilegalist el însuşi, având studii economice, a devenit un umil executant al ordinelor lui Ceauşescu şi ale soţiei acestuia, Elena. Ulterior, pe măsură ce mulţi dintre

membrii grupului aparatului de partid şi-au manifestat rezerve în legătură cu personalizarea crescândă a puterii şi cu arbitrarul politicii de cadre şi economice, Ceauşescu a promovat persoane ca Emil Bobu, Constantin Dăscălescu, Ion Dincă, Alexandrina Găinuşe, Constantin Olteanu şi Tudor Postelnicu, toate de o servilitate profundă şi de o incompetenţă absolută. În ultimii ani ai dictaturii, membrii Comitetului Politic Executiv şi ai Biroului Permanent au devenit nişte figuranţi jalnici, dispuşi să suporte umilinţe nesfârşite din partea celor doi Ceauşescu, care erau glorificaţi într-un mod aproape obscen de către o propagandă continuă. Între 1965 şi 1989, ca lider al PC. R. şi, după 1967, ca şef al statului, Ceauşescu a jucat un rol semnificativ atât în relativa liberalizare din perioada 1965 – 1971, cât şi în restalinizarea partidului şi întemeierea dictaturii bipersonale a ultimilor ani, exercitată împreună cu soţia şi cel mai apropiat colaborator al său, Elena. Sub acuzaţii greu demonstrabile – genocid, asasinarea a peste 60.000 de cetăţeni, depuneri de miliarde de dolari în conturi bancare din străinătate –, Ceauşescu a fost singurul lider comunist est-european executat în tumultul revoluţionar al anului 1989.

Elena Ceauşescu (1919 – 1989). O muncitoare textilistă care a intrat în PC. R. la sfârşitul anilor ’30 şi a deţinut după 1948 o poziţie minoră în cadrul Secţiei Internaţionale a Comitetului Central. În anii 50, a obţinut o diplomă de inginer chimist în cadrul Institutului Politehnic din Bucureşti. A lucrat drept cercetător şi a condus organizaţia de partid a Institutului pentru Cercetări Chimice Bucureşti (ICECHIM). După 1970, s-a bucurat de o ascensiune rapidă în ierarhia de partid: membră a Comitetului Central (1972); membră a Comitetului Executiv (propusă de Emil Bodnăraş) (1974); preşedintă a Consiliului Naţional pentru Ştiinţă şi Tehnologie (1979); membră a Biroului Permanent,

preşedintă a comisiei de cadre a Comitetului Central şi prim-viceprim-ministru (de fapt, numărul doi în ierarhia de stat şi de partid) în anii ’80. După ce a fost executată împreună cu soţul ei pe 25 decembrie 1989, a devenit ţinta predilectă a unei demonizări stridente, fiind prezentată deseori ca principala sursă a alienării lui Nicolae faţă de partid şi popor (asemenea atacuri au căpătat o violenţă deosebită în memoriile unor foşti ofiţeri de Securitate).

Nicu Ceauşescu (1951 – 1996). A absolvit în 1970 Liceul nr. 24 din Bucureşti (în prezent Liceul „Jean Monnet”). A fost ales în eşaloanele superioare ale U.T.C. pe când era student la Fizică la Universitatea din Bucureşti. În calitate de prim-secretar al U.T.C. şi ministru pentru Problemele Tineretului, a fost ales în Comitetul Central al P.C.R. în 1982. În timpul uceniciei sale ca aparatcik comunist, Nicu a fost consiliat de Ştefan Andrei, membru al Secretariatului C.C., de liderul tineretului comunist Ion Traian Ştefănescu şi de primul-secretar al Comitetului de Partid al Centrului Universitar Bucureşti, Cornel Pacoste (ulterior, Pacoste a devenit secretar al C.C. al P.C.R.). La sfârşitul anilor ’80, a devenit membru supleant al Comitetului Executiv al P.C.R. şi prim-secretar al Comitetului Judeţean de Partid Sibiu şi era pregătit de părinţii săi pentru a-i succeda lui Nicolae la conducerea României (singurul caz de acest fel într-un regim leninist european). După căderea regimului Ceauşescu în decembrie 1989, Nicu a fost trimis în judecată şi a petrecut câţiva ani în închisoare. Având o reputaţie de băutor şi playboy încă din adolescenţă, a fost simbolul degenerării dinastice a comunismului românesc în anii ’80. În mod paradoxal, la sfârşitul anilor ’80, unii dintre membrii conducerii de partid, temându-se de aspiraţiile Elenei de a-i succeda soţului ei, îşi puneau speranţele în Nicu, pe care îl considerau răul cel mai mic (interviu personal cu Ştefan Andrei).

Iosif Chişinevschi (1905 – 1963). Născut în Basarabia, Chişinevschi a fost principalul ideolog şi propagandist al P.C.R. în perioada 1944 – 1957 şi unul dintre cei mai apropiaţi complici ai lui Gheorghiu-Dej în aranjamentele tenebroase care au dus la căderea Anei Pauker, la asasinarea lui Pătrăşcanu şi la procesul împotriva lui Vasile Luca. A urmat cursurile faimoasei Şcoli Leniniste a Cominternului şi a participat la Congresul al V-lea al P.C.R., desfăşurat în Rusia în decembrie 1931. În 1940, a fost numit membru al Secretariatului P.C.R. Arestat în 1940, a petrecut anii războiului în închisoarea de la Caransebeş şi în lagărul de la Târgu-Jiu, unde a fost unul dintre cei mai apropiaţi tovarăşi ai lui Gheorghiu-Dej. Intrigant neîntrecut şi oportunist, linguşitor până la ploconire în relaţiile cu superiorii, răzbunător şi despotic faţă de subordonaţi, a fost un stalinist perfect, devotat fără rezerve U.R.S.S.-ului. Deoarece destinul său se identificase cu cel al „patriei socialismului”, atunci când ruşii au schimbat cursul la Congresul al XX-lea în februarie 1956, el a început imediat să răspândească aluzii critice insidioase la adresa lui Gheorghiu-Dej, sperând să-şi ascundă propriul trecut de crime şi abuzuri. După martie 1956, în pofida reînnoitelor declaraţii de credinţă faţă de Gheorghiu-Dej, nu mai exista salvare politică pentru Chişinevschi. În iunie 1957, a fost exclus din Biroul Politic, iar în 1960 Congresul al III-lea al P.M.R. nu l-a mai reales în Comitetul Central. A fost căsătorit cu Liuba Chişinevschi, o activistă comunistă din categoria dură, al cărei nume de familie l-a adoptat (numele său de familie era Roitman). În anii ’50, Liuba a fost membră a C.C., vicepreşedintă a Confederaţiei Generale a Muncii şi vicepreşedintă a Comisiei Controlului de Partid. Cunoscut printre membrii de partid sub diminutivul „Ioşka”, Chişinevschi a fost protectorul unui întreg grup de politruci mărginiţi, agresivi şi semidocţi care au dominat

viaţa spirituală românească în anii stalinismului dezlănţuit. Fiul său cel mai mare, Milea, a emigrat în Canada, iar alţi doi, Andrei şi Gheorghe, au emigrat în Israel, unde cel din urmă a murit în anii ’80. Din întreaga familie Chişinevschi, mai trăieşte în România un singur fiu, Iuri, născut în 1945.

Miron Constantinescu (1917 – 1974). Sociolog marxist, fost membru al seminarului profesorului Dimitrie Gusti şi unul dintre puţinii intelectuali de la vârful PC. R. (detestat în consecinţă de către mai puţin cultivaţii săi colegi). Director al cotidianului partidului, *Scânteia*, după 23 august 1944, membru al Biroului Politic (1944 – 1957); şef al planificării şi, pentru scurt timp, ministru al învăţământului. În 1956, Constantinescu a formulat critici la adresa Securităţii şi a stilului de conducere al lui Gheorghiu-Dej, iar acesta din urmă s-a răzbunat în iunie 1957, când Constantinescu şi Chişinevschi au fost excluşi din Biroul Politic pentru „tentativa de a orienta partidul în direcţia anarhiei liberaliste şi revizioniste”. A lucrat apoi la Institutul de Cercetări Economice al Academiei, la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” şi la Institutul de Perfecţionare a Cadrelor Didactice Bucureşti. Constantinescu a revenit în viaţa politică după moartea lui Gheorghiu-Dej şi a fost ministru al Educaţiei, apoi membru al Secretariatului Comitetului Central şi membru supleant al Comitetului Executiv. A fost preşedinte al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice, rector al Academiei de Partid „Ştefan Gheorghiu”, iar la sfârşitul vieţii sale, preşedinte al Marii Adunări Naţionale (pseudoparlamentul comunist). În viaţa de familie, a trecut prin încercări cumplite. Mai întâi, la începutul anilor ’50, fiul său, Horia, a murit în urma unei complicaţii ivite după o apendicită; apoi, în 1968, soţia sa, vechea comunistă Sulamita Bloch-Constantinescu, a murit ucisă de propria ei fiică; în sfârşit, un alt fiu, numit tot Horia, a murit îngheţat în timpul unei excursii în munţii Bucegi. Deşi lipsite de o valoare teoretică deosebită,

scrierile lui Constantinescu sunt relevante întrucât au permis relansarea sociologiei ca disciplină în România după 1965.

Gheorghe Gheorghiu-Dej (1901 – 1965). Muncitor feroviar, arestat după grevele din 1933 şi condamnat la zece ani de închisoare după procesul de la Craiova. Lider al „centrului din închisori", a evadat din lagărul de la Târgu-Jiu în august 1944 şi a preluat conducerea partidului în colaborare cu grupul Pauker-Luca, atunci când aceştia au revenit din Uniunea Sovietică în septembrie 1944. Membru al Comitetului Central al PC. R. din 1935. Maestru al combinaţiilor de culise, mieros şi paternalist în relaţiile cu anturajul său, a urmărit să lase impresia de modestie şi bunăvoinţă, chiar şi faţă de criticii săi. În realitate, asemenea lui Stalin, Rákosi sau Thorez, Gheorghiu-Dej era obsedat de putere şi măcinat de un irepresibil complex de inferioritate faţă de membrii de partid mai vechi şi faţă de intelectuali. Ales secretar general al partidului la Conferinţa Naţională din octombrie 1945, a condus partidul în colaborare cu Pauker, Luca şi Teohari Georgescu. Gheorghiu-Dej a fost principalul instigator şi beneficiar al asasinării lui Foriş în 1946 şi al arestării lui Pătrăşcanu în 1948. În luptele pentru putere din P.C.R., a manevrat cu subtilitate în cadrul anturajului lui Stalin, a susţinut grupul lui Malenkov şi a obţinut permisiunea de a se debarasa de Ana Pauker în timpul campaniei antisioniste. În această perioadă, principalul aliat al lui Dej a fost Chişinevschi. După 1953, a simulat un „nou curs", care a fost întrerupt în 1956. Tulburat de dezvăluirile Congresului al XX-lea şi înspăimântat de efectele contagioase ale revoluţiei maghiare, a decis stoparea oricăror reforme interne de partid şi a orchestrat un nou val de excluderi, arestări şi persecuţii. Stalinist impenitent, avea o admiraţie necondiţionată pentru construcţiile grandioase (ca şi discipolul său, Ceauşescu) şi

a fost iniţiatorul sinistrului Canal Dunăre – Marea Neagră, în realitate un imens lagăr de concentrare. Principala instituţie pe care s-a bizuit în acapararea şi exercitarea puterii absolute a fost poliţia secretă (Securitatea), condusă la început de agenţii sovietici Pintilie Bodnarenko şi Alexandru Nicolschi, ulterior „etnicizată" în ultima perioadă a vieţii lui Gheorghiu-Dej. A fost prim-secretar al Comitetului Central şi preşedinte al Consiliului de Stat până la moartea sa, survenită în martie 1965.

Ştefan Foriş (1892 – 1946). După ce a fost locotenent în armata austro-ungară în timpul Primului Război Mondial, Foriş a intrat în Partidul Comunist Maghiar în decembrie 1918. A obţinut licenţa în matematică şi fizică la Universitatea din Budapesta în 1919, apoi a revenit la Braşov şi a devenit membru al Partidului Socialist. În 1923, s-a mutat la Bucureşti, unde a intrat în Partidul Comunist Român în 1926. Începând din primăvara lui 1924, a fost arestat în repetate rânduri şi a fost condamnat la zece ani de închisoare în procesul de la Cluj (sentinţă anulată). Între 1928 şi 1930, a fost funcţionar de partid la Harkov şi la Moscova şi reprezentant al P.C.R. pe lângă Comintern la Berlin, în 1930 – 1931, a fost membru al Secretariatului regional al PC. R. în Transilvania, apoi secretar al Secţiei de Agitaţie şi Propagandă a Comitetului Central al P.C.R. Arestat în 1932 şi condamnat la cinci ani de închisoare, a fost eliberat în 1935. În 1936 sau 1937, a devenit membru al Comitetului Central al PC. R. Însărcinat cu activităţile de agitaţie şi propagandă şi de tineret în Bucureşti, în 1940, a călătorit clandestin până la sediul Cominternului de la Moscova, unde a fost numit secretar general al P.C.R. (înlocuindu-l pe Boris Ştefanov). Foriş şi-a petrecut anii războiului în Bucureşti, împreună cu partenera sa, Victoria Sârbu, membră a Comitetului Central, într-o casă conspirativă pusă la dispoziţie de un militant înstărit. În aprilie 1944, în urma unei „lovituri de partid", Foriş a fost

arestat în mod ilegal şi privat de libertate de către

Bodnăraş şi aliaţii săi, care pretindeau că duc la îndeplinire ordinele Moscovei, în vara lui 1946, când P.C.R. se afla deja la putere, ca urmare a unei decizii luate de Gheorghiu-Dej, Teohari Georgescu, Ana Pauker şi Vasile Luca, Foriş a fost ucis cu lovituri de rangă de către Gheorghe Pintilie (ajutat de şoferul acestuia, Dumitru Neciu). Plenara Comitetului Central al PC. R. l-a reabilitat în aprilie 1968. Foriş şi Victoria Sârbu au avut o fiică, născută în anii războiului. Implicată împreună cu Koffler în afacerea Pătrăşcanu, Victoria a fost arestată şi întemniţată. În acelaşi timp, partidul utiliza propagandastic numele surorii ei, defuncta militantă Elena Pavel.

Alexandru (*Saşa*) *Dobrogeanu-Gherea* (1879 – 1938). Fiul lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, patriarhul socialismului românesc. Ales în parlament ca deputat socialist în 1919, a plecat la Moscova cu o delegaţie română în noiembrie 1920 şi l-a întâlnit pe Lenin. Membru fondator al PC. R., s-a alăturat facţiunii de stânga a lui Marcel Pauker. Arestat de poliţia română în 1928, a fost eliberat în 1929 în urma unei greve a foamei. În 1932, a emigrat în U.R.S.S., unde a fost arestat în 1936 şi executat în 1938. Plenara Comitetului Central al PC. R. l-a reabilitat în aprilie 1968.

Petru Groza (1884 – 1958). Avocat de profesie, Groza a fost ales de şase ori deputat în parlamentul României interbelice (1919 – 1927) şi a deţinut funcţia de ministru în guvernele conduse de mareşalul Alexandru Averescu în 1920 – 1921 şi 1926 – 1927. În 1933, a înfiinţat Frontul Plugarilor, o organizaţie ţărănească radicală, care îşi avea baza în judeţul Hunedoara. În 1935, Frontul Plugarilor al lui Groza a stabilit legături cu P.C.R. Vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri (noiembrie 1944 – februarie 1945), prim-ministru (1945 – 1952) şi preşedinte al Prezidiului

Marii Adunări Naţionale (1952 – 1958). După ce a fost cel mai important tovarăş de drum al comuniştilor, Groza s-a trezit izolat şi emasculat politic după 1948. Singurul său rol a fost acela de a da legitimitate pretenţiilor de reprezentare la nivel naţional ale regimului şi de a sublinia legătura dintre etapa iniţială de preluare a puterii şi leninismul radical de după 1948. În diferite ocazii, el i-a trimis scrisori lui Gheorghiu-Dej şi altor lideri de partid, în care se plângea de marginalizarea sa şi cerea favoruri pentru rudele şi prietenii săi.

Vasile Luca (1898 – 1960). Muncitor de origine maghiară (născut Luka László), Luca a luptat iniţial în detaşamentul secuiesc împotriva Republicii Sovietice a lui Béla Kun (lucru ce i se va reproşa ulterior), dar s-a alăturat mişcării comuniste după 1919 şi a condus organizaţia de partid Braşov. Ca lider sindical şi membru în conducerea P.C.R., a fost arestat şi condamnat în repetate rânduri, fiind închis la Cernăuţi în momentul ultimatumului sovietic din iunie 1940. A rămas în U.R.S.S. şi a devenit deputat în Sovietul Suprem al Republicii Sovietice Ucrainene. La Moscova, în timpul războiului, a fost cel mai apropiat colaborator al Anei Pauker. A fost căsătorit cu Elizabeta Luca, ajunsă în U.R.S.S. din Spania, unde lucrase în aparatul administrativ al Brigăzilor Internaţionale. Luca s-a întors în România împreună cu Ana Pauker şi a devenit unul dintre membrii cvartetului dominant din P.C.R. în ianuarie 1946, ca şi Ana Pauker, a fost la un pas de a fi expulzat din România (Pauker spre U.R.S.S., Luca spre Ungaria) ca urmare a planului lui Stalin de a „româniza” partidul. După 1947, a fost viceprim-ministru şi ministru de Finanţe. Acuzat de sabotarea reformei monetare din 1952, a fost prima ţintă a atacului orchestrat de grupul Dej-Chişinevschi-Apostol-Borilă împotriva „facţiunii” celor trei „deviatori”: Pauker, Luca şi Teohari Georgescu. A fost acuzat că avusese legături cu poliţia secretă interbelică,

Siguranţa, în anii ’30, o acuzaţie pe care a acceptat-o cu o resemnare ciudată. Interogat cu brutalitate, a cedat torturilor şi a recunoscut cele mai aberante acuzaţii. Încercând să le facă pe plac anchetatorilor săi (şi, prin urmare, lui Gheorghiu-Dej), a acuzat-o pe Ana Pauker de „naţionalism sionist”. Prăbuşit nervos şi moral, i-a trimis din închisoarea de la Sighet nenumărate scrisori şi memorii lui Gheorghiu-Dej, jurându-i credinţă nelimitată şi implorând mila fostului său coleg. Pe marginea uneia dintre aceste scrisori, păstrată în arhiva sa personală (la care autorul a avut parţial acces), Gheorghiu-Dej nota: „Acelaşi porc bătrân şi faţamic inveterat”. Acesta era „stilul fratern” din „nucleul leninist” al P.C.R. Luca a fost reabilitat postum în 1968. Soţia sa a fost şi ea arestată în 1952 şi ţinută câţiva ani în detenţie solitară.

Ion Gheorghe Maurer (1902 – 2000). Avocat, Maurer a intrat în mişcarea comunistă în anii ’30. În timpul războiului, a fost arestat (între 1942 şi 1943), apoi a activat în Apărarea Patriotică (o organizaţie controlată de comunişti). Apropiat de Gheorghiu-Dej, a fost pentru scurt timp adjunctul Anei Pauker la Ministerul de Externe (ca avocat, îi apărase pe comunişti în procesul de la Craiova din 1936, în care fuseseră implicaţi Ana Pauker, Drăghici, Moghioroş, Bernath etc.), dar Pauker l-a concediat pe motiv că „nu se putea pune bază pe el din punct de vedere politic”. Fost director al Institutului de Cercetări Juridice, a revenit în viaţa politică după 1957 ca ministru de Externe (după moartea lui Grigore Preoteasa), apoi ca preşedinte al Prezidiului Marii Adunări Naţionale şi, în sfârşit, până la pensionarea sa, ca prim-ministru. Maurer a dispărut din prim-planul vieţii politice în 1974, dar a continuat să se bucure de toate privilegiile unui înalt demnitar. A fost unul dintre principalii susţinători ai alegerii lui Ceauşescu drept succesor al lui Gheorghiu-Dej, crezând că îl va putea manevra pe acesta în direcţia unor reforme moderate.

Sarcastic şi cultivat, cu lecturi sociologice şi politologice occidentale, nu a devenit niciodată un aparatcik (iar birocraţia de partid nu a avut încredere în el). Manierele sale de *grand*, *seigneur*, vânătorile şi sindrofiile organizate în compania cuplului Ceauşescu până la jumătatea anilor ’80, reşedinţa sa princiară de pe Bulevardul Aviatorilor, în zona rezidenţială, contrastau puternic cu situaţia catastrofală în care se afla România. Detestat de veteranii partidului, care nu l-au iertat niciodată pentru rolul jucat în ascensiunea lui Ceauşescu la putere, Maurer nu a fost contactat pentru a semna „Scrisoarea celor şase” în martie 1989. După 1990, nu şi-a exprimat niciun regret pentru rolul pe care l-a jucat atât pe lângă Gheorghiu-Dej, cât şi pe lângă urmaşul acestuia. Nu i se pot contesta abilitatea şi talentul diplomatic arătate în perioada afirmării unei linii autonome a Bucureştiului faţa de conflictul chinezo-sovietic şi în alte situaţii de criza internaţionala. În memoriile sale, Petre Pandrea, cumnatul lui Pătrăşcanu şi un distins intelectual de stânga, îl numeşte pe Maurer „adevăratul Lenin al României”.

Manea Mănescu (n. 1916). Economist de profesie şi membru al P.C.R. din perioada de ilegalitate, fiu al unui vechi militant socialist din Ploieşti, Mănescu a fost şeful Secţiei Ştiinţă şi Artă a C.C. al P.C.R. în anii ’60. A fost membru al grupului aparatului de partid care a sprijinit conducerea lui Ceauşescu după moartea lui Gheorghiu-Dej. Membru al Comitetului Executiv, secretar al Comitetului Central şi prim-ministru pentru câţiva ani (după demisia lui Ion Gheorghe Maurer în 1974), Mănescu a fost unul dintre cei mai obedienţi şi mai servili acoliţi ai lui Ceauşescu. În decembrie 1989, i-a însoţit pe Nicolae şi pe Elena Ceauşescu în fuga acestora cu elicopterul de pe acoperişul sediului Comitetului Central până la vila lor de la Snagov, la marginea Bucureştiului. Arestat şi condamnat pentru participare la genocid, a fost eliberat pe motive de

sănătate la începutul anilor ’90 şi a publicat fragmente de memorii în săptămânalele ultranationaliste şi neocomuniste, favorabile fostei Securităţi, *România Mare* şi *Totuşi iubirea*.

Paul Niculescu-Mizil (n. 1923). Născut la Bucureşti, Mizil a fost şeful Secţiei de Agitaţie şi Propagandă (1956 – 1965); membru al Secretariatului Comitetului Central (1965 – 1972); membru al Comitetului Executiv (1965 – 1989) şi al Prezidiului Permanent (1969 – 1974). Sub Ceauşescu, a deţinut poziţii în executiv, servind ca ministru de Finanţe, ministru al Educaţiei şi vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri. Între 1965 şi 1972, a supravegheat secţia ideologică şi cea pentru relaţii internaţionale ale P.C.R. în februarie 1968, ca şef al delegaţiei P.C.R. la întrunirea de la Budapesta pentru pregătirea conferinţei internaţionale a partidelor comuniste şi muncitoreşti, a făcut un gest spectaculos, părăsind întâlnirea în semn de protest faţă de atacurile sovietice împotriva poziţiei României de apărare a principiilor egalităţii şi independenţei în cadrul comunismului mondial. Şi-a pierdut influenţa pe măsură ce politica lui Ceauşescu a devenit din ce în ce mai personalizată şi mai imprevizibilă, devenind marginal din punct de vedere politic în anii’ 80, în ciuda faptului că a rămas membru al Comitetului Executiv. După colapsul comunismului în 1989, Mizil s-a aflat printre foştii demnitari comunişti condamnaţi la închisoare. A fost eliberat în 1992. împreună cu Ion Iliescu (marginalizat în anii ’70), Mizil a făcut parte dintre elementele mai puţin dogmatice din anturajul lui Ceauşescu.

Ana Pauker (1893 – 1960). Născută Ana Rabinsohn, într-o familie religioasă evreiască din Moldova, a fost una dintre cele mai importante figuri ale stalinismului românesc şi european. De profesie învăţătoare, s-a implicat de tânără în mişcarea socialistă şi s-a căsătorit cu

Marcel Pauker, descendentul unei familii influente de ziarişti şi avocaţi de stânga, coproprietari ai ziarelor *Adevărul* şi *Dimineaţa* şi prieteni de familie cu figuri importante din viaţa politică, juridică şi culturală românească. Arestată în 1922, a fost eliberată din închisoare împreună cu soţul ei şi a părăsit România, plecând în Elveţia. Ulterior, a activat în mişcarea comunistă balcanică, dar mai cu seamă în Franţa, unde a fost instructoare a Cominternului împreună cu militantul ceh Eugen Fried (alias Clement), tatăl fiicei sale Maria, actualmente cetăţeană franceză. Ana Pauker a revenit în România, unde a fost arestată pe 14 iulie 1935, adusă în faţa tribunalului şi judecată împreună cu Alexandru Moghioroş, Alexandru Drăghici şi Liuba Chişinevschi, printre alţii, fiind condamnată la zece ani de închisoare. Nu şi-a consumat pedeapsa până la capăt deoarece, în 1940, a fost schimbată pentru un patriot român arestat de ruşi după ocuparea Basarabiei. Batalionul românesc al Brigăzilor Internaţionale din Spania se numea „Ana Pauker”. Mai mult, ca semn al admiraţiei pentru cea mai celebră figură a comunismului românesc, mulţi lideri ai P.C.R. şi-au botezat fetele cu numele ei (Miron Constantinescu, Chivu Stoica, Leonte Răutu, Leontin Sălăjan şi Virgil Trofin). Din momentul sosirii sale la Moscova, a devenit conducătoarea necontestată a exilului comunist românesc din U.R.S.S. (un grup relativ mic, format din cei care supravieţuiseră epurărilor din perioada Marii Terori, din militanţi de origine basarabeană şi din foşti luptători în Războiul Civil din Spania). La Moscova se aflau şi copiii ei rezultaţi din căsătoria cu Marcel Pauker, Vladimir şi Tatiana. Zvonurile persistente conform cărora ar fi jucat un anumit rol în denunţarea lui Marcel Pauker către N.K. V.D. nu sunt susţinute de dovezi documentare. Apropiată de Dimitri Manuilski şi Gheorghi Dimitrov, a menţinut legături cordiale şi cu alţi lideri comunişti aflaţi

în exil la Moscova, precum Palmiro Togliatti, Maurice Thorez şi Dolores Ibárruri. A jucat un rol important în constituirea diviziei „Tudor Vladimirescu”, recrutată din rândurile prizonierilor de război români din Uniunea Sovietică, şi în munca de „reeducare” (având relaţii apropiate cu colonelul, apoi generalul Dimitrie Cambrea). După întoarcerea în România, a fost pentru aproape un an adevărata conducătoare a P.C.R. (fapt dovedit prin documente, mărturii şi memorii ale activiştilor din acea perioadă). În toamna lui 1945, l-a propus ca secretar general pe Gheorghiu-Dej, pe care îl întâlnise pentru prima dată în 1940, când Dej fusese transferat la Caransebeş, după prăbuşirea Doftanei. Deşi fuseseră cordiale la început, relaţiile dintre Ana Pauker şi Gheorghiu-Dej erau, de fapt, ambivalente. Au ajuns să se deteste profund unul pe altul, în ciuda faptului că exista şi un grad de admiraţie reciprocă. Deşi se suspectau permanent, îşi făceau confesiuni periculoase. Ea avea nevoie de prestigiul său proletar, în timp ce el se servea de relaţiile ei moscovite. Fiecare îl considera pe celălalt un rival, dar a existat, pe de altă parte, o atracţie psihologică aproape morbidă între ei. Ani de zile după excluderea ei din conducerea P.M.R., Gheorghiu-Dej avea să revină periodic în şedinţele din Biroul Politic cu amintiri despre pseudoprietenia dintre „Ana noastră” şi „Ghiţuş”. Secretară a Comitetului Central, ministru de Externe după 1947 şi obiect al unui exagerat cult al personalităţii, Ana Pauker a fost eliminată din conducerea P.C.R. în 1952. A fost arestată şi interogată între lunile februarie şi iunie 1953 de către colonelul de Securitate Vasile Negrea (ulterior general şi adjunctul lui Drăghici la Ministerul de Interne). Aflată sub supraveghere continuă, suspectată de intenţia unei reveniri în viaţa politică în perioada de relativă destalinizare iniţiată de Nikita Hruşciov, a fost invitată în 1956 să poarte discuţii cu emisarii lui Gheorghiu-Dej: Apostol, Pârvulescu,

Moghioroş, Borilă şi Ion Vinţe (vicepreşedintele Comisiei Controlului de Partid). A refuzat să-şi recunoască vina faţă de liderul P.M.R., s-a declarat nevinovată din punct de vedere politic şi şi-a revendicat drepturile de membru de partid. Sfidându-i pe foştii colegi şi subalterni, a cerut explicaţii pentru ce i s-a întâmplat în 1952 – 1953, inclusiv interogatoriile de la Securitate şi confiscarea documentelor de familie. A fost operată de cancer mamar la Moscova în 1951 şi, abandonată de toţi prietenii după prăbuşirea politică, s-a retras în universul familiei. În ultimii ani de viaţă a tradus cărţi din franceză şi rusă pentru Editura Politică (iară drept de semnătură).

Marcel Pauker (1896 – 1938). Născut într-o familie evreiască înstărită, de profesie avocat, Pauker a fost membru fondator al P.C.R. şi unul dintre cei mai importanţi militanţi până în anii ’30. Între 1925 şi 1928, a fost delegatul P.C.R. la Comintern. La Congresul al VI-lea al Cominternului din august 1928, Pauker a fost ales în Comitetul Executiv al acestuia sub pseudonimul Popescu. A jucat un rol esenţial în luptele fracţioniste din P.C.R. sub numele de Luximin. În urma rezoluţiei Cominternului din septembrie 1930 cu privire la „luptele fracţioniste iară de principii şi renaşterea Partidului Comunist din România”, precum şi înfrângerea opoziţiei sale de „stânga”, Pauker a emigrat în Uniunea Sovietică.

A fost arestat în 1936 ca membru al „centrului troţkisto-zinovievist” şi executat iară proces în 1937. Profitând de prestigiul internaţional al mamei lor – care se afla pe atunci în închisoare în România –, Vladimir şi Tania, copiii Anei Pauker cu Marcel, au scăpat de soarta tragică rezervată odraslelor „duşmanilor poporului” şi au supravieţuit într-un orfelinat de lângă Moscova.

Lucreţiu Pătrăşcanu (1900 – 1954). Militant comunist, avocat, sociolog şi economist, născut într-o distinsă familie cu legături în lumea politică şi educat la

Leipzig, Pătrăşcanu a fost multă vreme figura cea mai vizibilă a comunismului românesc. Dezgustat de injustiţia socială, s-a alăturat din tinereţe mişcării socialiste. Pătrăşcanu a scris numeroase lucrări de istorie socială şi critică ideologică. A fost reprezentantul P.C.R. pe lângă Comintern în 1934 – 1935. În acea perioadă, a avut relaţii strânse cu Elena Filipovici, secretară a Comitetului Central, executată la Moscova în timpul Marii Terori. Pe baza mărturiilor celor apropiaţi de Pătrăşcanu, inclusiv ale Lenei Constante, reiese că dubiile sale privind sistemul stalinist s-au născut la Moscova, în anii ’30. Antifascist convins însă, el şi-a lăsat la o parte spiritul critic şi a continuat să activeze în P.C.R. în timpul războiului, a fost închis pentru o vreme la Târgu-Jiu, unde a intrat în legătură cu Gheorghiu-Dej şi grupul său. Membru al Comitetului Central după 1945, apoi membru al Biroului Politic (1946 – 1947) şi ministru al Justiţiei, a fost personalitatea comunistă cea mai activă la negocierile care au dus la căderea dictaturii fasciste a mareşalului Ion Antonescu. Distins, cultivat, rafinat, politicos şi monden, Pătrăşcanu era exact opusul noilor conducători ai P.C.R. (dintre care mulţi aveau un comportament de parveniţi). Lipsit de susţinători în partid, înconjurat de agenţii lui Bodnăraş şi abandonat de Ana Pauker (singura membră a Secretariatului cu care avusese relaţii cordiale), Pătrăşcanu era victima perfectă a sistemului epurărilor instituit după sovietizarea ţării. Gheorghiu-Dej îl ura şi îl invidia din motive personale, Chişinevschi îl suspecta de înclinaţii naţionaliste, iar ruşii nu l-au iertat pentru comportamentul său demn din timpul negocierilor pentru armistiţiu. Arestat în 1948, anchetat de o echipă condusă de colonelul de Securitate şi agentul sovietic Petr Goncearuk (Petrescu), Pătrăşcanu a refuzat să coopereze cu torţionarii săi. După căderea lui Teohari Georgescu, interogatoriile – conduse de ofiţeri români sadici, sub

supraveghere sovietică – au devenit din ce în ce mai violente. Urmând instrucţiunile lui Gheorghiu-Dej, ministrul de Interne Alexandru Drăghici era hotărât să-i smulgă o confesiune lui Pătrăşcanu prin orice mijloace posibile. Pătrăşcanu a rezistat până la sfârşit, nu însă şi unii dintre cei pe care îi crezuse prieteni. A fost executat în aprilie 1954, după un simulacru de proces. A fost reabilitat politic în aprilie 1968, ca parte a încercărilor lui Ceauşescu de a-şi întemeia o legitimitate pe baza restaurării „legalităţii socialiste" şi a demolării mitului predecesorului său.

Constantin Pârvulescu (1895 – 1992). Militant comunist, membru al P.C.R. de la congresul de înfiinţare a acestuia şi membru al Comitetului Central din 1929. Arestat în 1934, a evadat şi s-a refugiat în U.R.S.S., unde a rămas până la cel de-al Doilea Război Mondial. În timpul războiului, a fost unul dintre liderii P.C.R. din clandestinitate. În aprilie 1944, împreună cu Emil Bodnăraş şi Iosif Rangheţ, Pârvulescu a condus partidul în perioada în care Ana Pauker era încă în U.R.S.S., iar Gheorghiu-Dej în închisoare. În perioada aprilie septembrie 1944, a fost secretarul general provizoriu al partidului. A fost preşedintele Comisiei Controlului de Partid (1945 – 1960), şi membru al Biroului Politic (1952 – 1960), dar a pierdut aceste poziţii după plenara din noiembrie decembrie 1961, când a fost criticat pentru complicitate cu Iosif Chişinevschi şi Miron Constantinescu. La Congresul al XII-lea al P.C.R., în 1979, Pârvulescu, pe atunci în vârstă de 84 de ani, a protestat pentru că nu i s-a permis să ia cuvântul. Într-un sfârşit, i s-a îngăduit să vorbească, iar el l-a acuzat deschis pe Ceauşescu pentru faptul de a-şi fi pus interesele personale deasupra celor ale ţării. Deşi a fost redus la tăcere rapid, vestea despre acest incident a ajuns în mass-media occidentale. După congres, Pârvulescu a dispărut din viaţa publică, dar, în ciuda

zvonurilor, el nu a fost asasinat. În martie 1989, a semnat „Scrisoarea celor şase” veterani ai partidului, îndreptată împotriva politicii lui Ceauşescu. Pârvulescu a trăit suficient de mult pentru a vedea prăbuşirea regimului Ceauşescu în decembrie 1989. A fost căsătorit cu Suzana Pârvulescu (1898 – 1942), tot o militantă comunistă, care a activat în aparatul tehnic al P.C.R. şi a fost închisă între anii 1936 şi 1939.

Grigore Preoteasa (1915 – 1957). Unul dintre liderii Frontului Studenţilor Democraţi, creat în 1936 pentru a contrabalansa influenţa Gărzii de Fier în universităţile româneşti şi al cărui preşedinte era Gheorghe (Gogu) Rădulescu. Preoteasa a fost redactorul-şef al ziarului *România liberă* din 1944 până în 1946, ministru de Externe (1955 – 1957), membru al Biroului Politic şi membru al Secretariatului C.C. Însărcinat cu ideologia şi cultura după iunie 1957. A murit într-un accident de avion la Moscova, în noiembrie 1957. În momentul morţii sale, mulţi dintre membrii elitei de partid îl vedeau ca pe steaua în ascensiune a cercului de colaboratori apropiaţi ai lui Gheorghiu-Dej. De fapt, moartea lui Preoteasa i-a permis lui Ceauşescu să devină principalul protejat al liderului suprem.

Gheorghe Rădulescu (1914 – 1991). Atunci când regimul Ceauşescu s-a prăbuşit în decembrie 1989, Rădulescu era ultimul membru al vechii gărzi a P.C.R. care se mai afla în înalta ierarhie de partid şi de stat. Era membru al Biroului Permanent al Comitetului Executiv şi vicepreşedinte al Consiliului de Stat. Absolvent de studii economice, preşedinte al Frontului Studenţilor Democraţi, organizaţie antifascistă controlată de comunişti în anii ’30, a petrecut anii războiului în U.R.S.S. (în 1941, a dezertat din armata română şi a trecut în liniile sovietice, apoi a fost deportat în Siberia, iar în final s-a alăturat emigraţiei politice de la Moscova.) După 1948, a fost ministru adjunct

la Ministerul Comerţului Exterior (1949 – 1952). A fost anchetat şi ţinut în arest la domiciliu pentru scurtă vreme la începutulanilor ’5 0, apoi a devenit ministru al Comerţului, membru al Comitetului Central din 1960, viceprim-ministru şi un membru foarte influent al cercului de intimi ai lui Ceauşescu. Ales în structurile de vârf ale partidului în 1965, el a ţinut să-şi păstreze privilegiile şi a participat la crearea cultului lui Ceauşescu. În particular, când se afla printre prietenii săi intelectuali, se prefăcea că era băut şi îşi exprima greaţa şi dispreţul faţă de Conducător, în timp ce în public era unul dintre cei mai servili propagandişti şi promotori ai mitului lui Ceauşescu. Soţia sa, Dorina Rudich, care a murit la începutul anilor ’80, fusese, de asemenea, o veterană a partidului. După ce a fost arestat şi judecat împreună cu alţi membri ai Comitetului Executiv, Rădulescu a fost eliberat din motive de sănătate. Amurit la începutul anilor ’90 ca pacient al Spitalului Comunităţii Evreieşti (deşi nu era evreu).

Leonte Răutu (1910 – 1993). Ideologul-şef al partidului în epoca Gheorghiu-Dej. Fiul unui farmacist din oraşul Bălţi (Basarabia) – adevăratul său nume, pe care l-a folosit până în 1945, era Lev Oigenstein –, Răutu s-a înscris după absolvirea liceului la Universitatea din Bucureşti pentru a studia matematica, dar nu şi-a terminat studiile. A intrat de tânăr în mişcarea comunistă şi a activat în aparatul de propagandă. A fost redactorul-şef al ziarului partidului, *Scânteia*, în perioada de clandestinitate şi a colaborat cu Ştefan Foriş, Lucreţiu Pătrăşcanu, Valter Roman, Sorin Toma, Mircea Bălănescu (Eugen Bendel) şi Tatiana Leapis (ulterior Bulan), prima soţie a lui Răutu (pe care l-a părăsit pentru Ştefan Foriş). Inteligent, ironic şi bine informat, Răutu avea lecturi mai ales din literatura rusă şi sovietică. Deşi lipsit de o educaţie filosofică sistematică, el se număra totuşi printre puţinii activişti care aveau o relativă cultură marxistă şi chiar nemarxistă.

Arestat şi condamnat în anii ’30, a emigrat în U.R.S.S. după anexarea Basarabiei în iunie 1940. Ca şef al secţiei române de la Radio Moscova, a fost unul dintre favoriţii Anei Pauker (împreună cu Valter Roman şi Petre Borilă). Răutu a revenit în România în 1945 (în urma intervenţiei Anei Pauker) şi a fost propulsat imediat la vârful aparatului de propagandă al partidului, ca adjunct al lui Chişinevschi şi ca membru al colegiului de redacţie al cotidianului partidului, *Scânteia*. Articolele sale se remarcau prin ironie acerbă şi prin vehemenţa adjectivelor utilizate împotriva inamicilor politici (în primul rând a Partidului Naţional-Ţărănesc şi a ziarului acestuia, *Dreptatea*). împreună cu Silviu Brucan, Ştefan Voicu, Sorin Toma, Nestor Ignat, Nicolae Moraru, Miron Radu Paraschivescu şi Traian Şelmaru, Răutu s-a numărat printre cei mai intransigenţi critici ai democraţiei pluraliste şi ai sistemului pluripartit. Dintre aceştia, Răutu a recrutat ulterior nucleul aparatului ideologic al P.M.R. Recunoscut oficial drept cel mai apropiat colaborator al lui Chişinevschi, membru al Comitetului Central al P.M.R. după 1948, iar ulterior, după 1956, şef al Direcţiei de Propagandă şi Cultură a C.C. al P.M.R., Răutu a fost, de fapt, dictatorul culturii româneşti până la moartea lui Gheorghiu-Dej. Practic, începând din 1956, nu a mai avut niciun superior în ierarhia de partid cu excepţia lui Gheorghiu-Dej, care era prea puţin interesat de intrigile din lumea culturală. După moartea lui Stalin, Răutu, care organizase demascarea criticilor şi poeţilor „decadenţi”, a prezidat „reconsiderarea moştenirii culturale”. Începând cu Congresul al II-lea al P.M.R. (decembrie 1955), a devenit membru supleant al Biroului Politic. Singurul său rival posibil a fost Grigore Preoteasa, care, în iunie 1957, a devenit membru al Secretariatului Comitetului Central însărcinat cu probleme ideologice. Moartea lui Preoteasa în noiembrie 1957 i-a dat lui Răutu mână liberă în dirijarea lumii culturale. De-a lungul anilor,

adjuncţii săi au fost Mihail Roller (şi el revenit din U.R.S.S.), Ofelia Manole, Paul Niculescu-Mizil, Nicolae Goldberger (fost membru al Biroului Politic în anii ’30), Manea Mănescu (însărcinat cu sectorul ştiinţific), Cornel Onescu şi Pavel Ţugui (ulterior exclus din partid pe motiv că îşi ascunsese simpatiile de dreapta din tinereţe). Complexat din cauza originilor sale sociale şi etnice, Răutu a căutat să întreţină relaţii apropiate cu Ceauşescu (relaţia dintre ei a devenit mai strânsă datorită prieteniei dintre soţia lui Răutu, Natalia, şi Elena Ceauşescu). Longevitatea sa politică se explică prin faptul că relaţiile cordiale cu cuplul Ceauşescu se stabiliseră încă de pe vremea lui Dej, precum şi prin abilitatea sa cameleonică de a se adapta la toate cotiturile şi întorsăturile politice. După 1965, a devenit membru al Secretariatului Comitetului Central, membru al Comitetului Executiv, viceprim-ministru însărcinat cu educaţia şi, între 1974 şi 1981, rector al Academiei de Partid „Ştefan Gheorghiu”. A fost forţat să demisioneze din conducerea P.C.R. şi să se pensioneze după decizia uneia dintre fiicele sale de a emigra împreună cu soţul ei în Statele Unite. Răutu şi-a petrecut ultimii ani sub semnul panicii şi al enormei derute: în ciuda satisfacţiei perverse de a-l vedea pe Ceauşescu executat, convulsiile revoluţionare au distrus (cel puţin formal) întregul edificiu politic şi simbolic a cărui clădire dăduse sens întregii sale vieţi.

Ilie Verdeţ (1924 – 2001). Membru al grupului aparatului de partid care îi includea, de asemenea, pe Virgil Trofin, Gheorghe Pană, Vasile Patilineţ, Paul Niculescu-Mizil, Cornel Onescu, Ion Stănescu şi Constantin Dăscalescu. Născut într-o familie de socialişti din zona minieră Petroşani, Verdeţ a intrat în P.C.R. în 1944. În anii ’50, a mers la Moscova, unde a studiat la Şcoala de Partid a P.C.U.S. După 1960, a fost adjunctul lui Ceauşescu în cadrul Secţiei Organizatorice a Comitetului Central. Între

1965 şi 1989, a deţinut poziţii importante în partid, inclusiv cele de membru al Secretariatului C.C., membru al Prezidiului Permanent al Comitetului Executiv şi prim-ministru (1979 – 1982). În ultimii ani ai dictaturii Ceauşescu, Verdeţ a jucat un rol din ce în ce mai marginal, fiind preşedintele decorativei Comisii Centrale de Revizie. Imediat după fuga lui Ceauşescu din clădirea Comitetului Central, pe 22 decembrie 1989, Verdeţ a încercat fără succes să formeze un nou guvern, invocând principiile socialismului şi valorile proletare – de fapt, o încercare de ultim moment de a salva edificiul leninismului care se prăbuşea în România. Din 1989 şi până la moartea sa, survenită în 2001, a fost liderul Partidului Socialist al Muncii, o formaţiune radicală de stânga, neocomunistă.

NOTE

INTRODUCERE. De ce o istorie a comunismului românesc?

1. Atât Gheorghiu-Dej, cât şi Nicolae Ceauşescu au păstrat relaţii personale cordiale cu liderii comunişti spanioli Dolores Ibárruri („La Pasionaria”) şi Santiago Carrillo. De fapt, Ibárruri a trăit în România în anii ’50, iar postul de radio comunist „España independiente” a început să emită de la Bucureşti în 1955. Pentru o analiză pătrunzătoare a carierei revoluţionare a lui Ibárruri, vezi Manuel Vázquez Montalbán, *Pasionaria y los siete enanitos* (Barcelona: Planeta, 1995). Pentru o analiză documentată – însă deseori autojustificatoare – a atitudinilor antisovietice adoptate de P.C.R. în cadrul mişcării comuniste internaţionale, în special în timpul anului crucial 1968, vezi Paul Niculescu-Mizil, *De la Comintern la comunism naţional* (Bucureşti: Editura Evenimentul Românesc, 2001). În calitate de secretar al C.C. Între anii 1965 şi 1972, Niculescu-Mizil a răspuns de relaţiile internaţionale ale P.C.R.

2. Pentru analize provocatoare ale tendinţelor

politice şi culturale din România postcomunistă, vezi Tony Judt, „România: Bottom of the Heap”, *New York Review of Books*, 1 noiembrie 2001, pp. 41 – 45.

3. Vezi Robert C. Tucker, *The Soviet Political Mind. Stalinism and Post-Stalin Change*, ediţie revăzută (New York: Norton, 1971), p. 143.

4. Cu privire la opoziţia lui Hodja faţă de tratamentul umilitor pe care i l-a aplicat Hruşciov, în special în timpul conferinţei de la Moscova din noiembrie 1960 a mişcării comuniste internaţionale, vezi romanul scriitorului albanez Ismail Kadaré, *Le Grand Hiver* (Paris: Fayard, 1978). Kadaré discuta personalitatea lui Hodja şi natura stalinismului albanez într-un volum de convorbiri cu Denis Fernandez-Recatala, *Temps barbares. De VAlbanie au Kosovo* (Paris: Éditions de l’Archipel, 1999).

5. Vezi, de exemplu, Kenneth Jowitt, *Revolu*tionary *Breakthroughs and National Development. The Case of România, 1944 – 1965* (Berkeley: University of California Press, 1971); Daniel Chirot (coord.), *The Crisis of Leninism and the Decline of the Left*; *The Revolutions of 1989* (Seattle:

University of Washington Press, 1991); Catherine Durandin şi Despina Tomescu, *La Roumanie de Ceauşescu* (Saint-Ouen, Franţa: Éditions Guy Epaud, 1988); Trond Gilberg, *Nationalism and Communism în România. The rise and Fall of Ceauşescu’s Personal Dictatorship* (Boulder, Colo.: Westriew Press, 1990); şi Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism. Identity and Cul*tural *Politics în Ceauşescu’s România* (Berkeley: University of California Press, 1991).

6. Michael Shafir, *România – Politics, Economics and Society. Political Stagnation and Simulated Change* (Boulder, Colo.: Lynne Rienner, 1985).

7. Mary Ellen Fischer, *Nicolae Ceauşescu. A Study în Political Leadership* (Boulder, Colo.: Lynne Rienner, 1989).

8. Fapt recunoscut în memoriile fostului oficial însărcinat cu probleme economice Gheorghe Gaston Marin, *în serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări din viaţă* (Bucureşti: Editura Evenimentul Românesc, 2000), şi chiar în declaraţii ale lui Nicolae Ceauşescu, Gheorghe Apostol şi Paul Niculescu-Mizil.

9. O mare parte din acest material a fost publicată anterior în limba română; vezi Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej* (Bucureşti: Univers, 1995).

10. Serviciul Român de Informaţii, *Cartea Albă a Securităţii*, vol. I-II (Bucureşti, 1994); vol. III-V (Bucureşti, 1995).

11. Părţile finale ale cărţii se bazează pe numeroase amintiri şi interviuri, în iunie 1994, de exemplu, am purtat un dialog cu Ion Iliescu cu privire la evoluţia sa intelectuală şi politică, căruia i-a urmat un lung interviu personal cu acesta pe care l-am realizat în iunie 2001.

12. Cu privire la legătura dintre evrei, modernitate şi radicalism politic, vezi Ezra Mendelsohn (coord.), *Essential Papers on Jews and the Left* (New York: New York University Press, 1997).

CAPITOLUL 1. Înţelegerea stalinismului naţional

1. Ion Iliescu, *Revoluţie şi reformă* (Bucureşti: Redacţia publicaţiilor pentru străinătate, 1993), p. 9. Analiştii occidentali, în special Ken Jowitt, Daniel Chirot şi autorul rândurilor de faţă, au susţinut de multă vreme aceste puncte de vedere. Vezi, de exemplu, articolul meu „Ceauşescu's Socialism", *Problems of Communism*, 34, 1 (ianuarie-martie 1985), pp. 50 – 66; pentru analize ale ieşirii violente a României din comunism, vezi capitolul „The effects of Totalitarianism-cum-Sultanism on Democratic Transition: România", în Juan J. Linz şi Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe* (Baltimore: John's Hopkins University

Press, 1996), pp. 344 – 365, şi Vladimir Tismăneanu, „Romanian Excepţionalism? Democracy, Ethnocracy and Uncertain Pluralism în Post-Ceauşescu România", în Karen Dawisha şi Bruce Parrott (coord.), *Politics, Power and the Struggle for Democracy în South-East Europe* (New York: Cambridge University Press, 1997), pp. 403 – 451.

2. Un punct de vedere admis de Silviu Brucan, un fost oponent al lui Ceauşescu. Vezi lucrarea sa, *De la capitalism la socialism şi retur*; *O biografie între două revoluţii* (Bucureşti: Editura Nemira, 1998).

3. Deţin informaţia cu privire la conspiraţia lui Patilineţ în urma unui interviu cu Mircea Răceanu, realizat la Washington pe 19 mai 1994. Răceanu, un diplomat român de rang înalt, a fost arestat şi condamnat la moarte în 1989, însă presiunile din partea Occidentului l-au forţat pe Ceauşescu să-i comute pedeapsa în închisoare pe viaţă. După evenimentele din decembrie 1989, Răceanu a fost eliberat, a activat în opoziţia democratică faţă de regimul Iliescu şi a fost forţat să părăsească România în 1990. Pentru o analiză lucidă a evenimentelor din decembrie şi a perioadei ce a urmat, vezi Nestor Ratesh, *România; The entangled Revolution* (New York: Praeger; Washington D.C.: Center for Strategic and International Studies, 1991).

4. Vezi cartea mea, *Arheologia terorii*, ediţie revăzută (Bucureşti: Editura All, 1998).

5. Vezi Dumitru Popescu, *Un fost lider comunist se destăinuie*; *„Am fost şi cioplitor de himere"* (Bucureşti: Editura Express, f.a.).

6. A. James McAdams, „GDR Oral History Project", American Association for the Advancement of Slavic Studies, *Newsletter*, martie 1994, p. 5.

7. Aşa cum reiese din interviul pe care l-am realizat cu fostul ministru de Externe Ştefan Andrei la Bucureşti în iunie 1994. După cum susţine Andrei – probabil unul dintre cei mai inteligenţi membri ai anturajului lui Ceauşescu –,

cea mai bună speranţă a nomenclaturii era aceea de a-l promova pe Nicu, cel mai tânăr fiu al lui Ceauşescu, ca o soluţie menită să o împiedice pe Elena să-i succeadă soţului său la conducerea partidului şi a statului. Nici Andrei şi nici alţi membri ai Comitetului Executiv al partidului nu au înţeles cât de explozivă era situaţia în 1989.

8. Vezi Ken Jowitt, *New World Disorder*; *The Leninist Extinction* (Berkeley: University of California Press, 1992), în special pp. 121 – 219. îi datorez lui Ken Jowitt ideea valoroasă de a aborda comunismul românesc ca pe un „comunism paria".

9. Belu Zilber [pseudonim Andrei Şerbulescu], *Monarhia de drept dialectic*; *A doua versiune a memoriilor lui Belu Zilber* (Bucureşti: Humanitas, 1991).

10. Studiile magistrale ale lui Robert C. Tucker despre culturile politice ale stalinismului şi leninismului reprezintă modelul pentru acest tip de abordare. Vezi, de exemplu, Robert C. Tucker, *Stalin* în *Power*; *The Revolution from Above*, *1928 – 1941* (New York: Norton, 1990).

11. Karl Marx, „Contributions to Hegel's Philosophy of Right", în Robert C. Tucker (coord.), *The Marx-Engels Reader* (New York: Norton, 1978), p. 23.

12. Vezi „Charter 77 Appeals for Solidarity with România", *Radio Free Europe Research*, czechoslovak SR, 21 ianuarie 1988, pp. 39 – 40.

13. Vezi „Pogrom în România", *Economist* (Londra), 3 septembrie 1988, p. 15.

14. Daniel Chirot, „România: Ceauşescu's Last Folly", *Dissent*, vara 1988, p. 275.

15. Pavel Câmpeanu, „Ceauşescu: Anii numărătorii inverse", *Revista 22* (Bucureşti), 2 – 8 februarie 1999.

16. Vezi Lavinia Betea, *Maurer şi lumea de ieri*; *Mărturii* despre *stalinizarea României* (Arad: Editura „Ioan

Slavici", 1995). Această carte reprezintă un exemplu izbitor cu privire la persistenţa sentimentelor de preţuire faţă de Dej manifestate de numeroşi membri ai vechii gărzi a P.C.R.

17. În anii '50, Silviu Brucan a ocupat poziţia de redactor-şef adjunct al cotidianului de partid *Scânteia*, iar mai târziu a fost numit ambasador la Organizaţia Naţiunilor Unite şi în Statele Unite ale Americii. Sub Ceauşescu, influenţa sa politică s-a diminuat drastic, trebuind să predea socialism ştiinţific la Facultatea de Medicină din Bucureşti. În anii '80, Brucan a publicat în Statele Unite câteva cărţi care propuneau reforme moderate în cadrul regimurilor de tip sovietic. În martie 1989, Brucan a fost unul dintre semnatarii Scrisorii împotriva lui Ceauşescu şi a fost pus sub supravegherea strictă a Securităţii. După căderea regimului în decembrie 1989, Brucan a apărut ca unul dintre personajele de la vârful noului grup conducător. Cu toate acestea, câteva luni mai târziu, el a demisionat şi a devenit analist independent.

18. Vezi Ghiţă Ionescu, *Communism in Rumania, 1944 – 1962* (New York: Oxford University Press, 1964), p. 351, şi Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*.

19. Vezi Z. Ornea, *Anii treizeci*; *Extrema dreapta românească* (Bucureşti: Editura Fundaţiei Culturale Române, 1995).

20. Stelian Tănase, *Elite şi societate*; *Guvernarea Gheorghiu-Dej* (Bucureşti: Humanitas, 1998).

21. Vezi Sergiu Verona, *Military Occupation and Diplomacy: Soviet Troops în România, 1944 – 1958* (Durham, N.C.: Duke University Press, 1992).

22. Referitor la campaniile duse împotriva intelectualităţii după 1958, vezi Stelian Tănase, *Anatomia mistificării, 1944 – 1989* (Bucureşti: Humanitas, 1997).

23. Vezi Alexandra Largnel-Lavastine, *Filosofie şi*

naţionalism; Paradoxul Noica (Bucureşti: Humanitas, 1998); Norman Manea, *On Clowns*; *The Dictator and the Artist* (New York: Grove Weidenfeld, 1992), şi Verdery, *National Ideology under Socialism*.

24. De exemplu, cazurile lui Alexandru Iliescu – tatăl lui Ion Iliescu –, care a murit în 1945, Grigore Răceanu şi, se pare, Grigore Preoteasa, care, la momente diferite şi cu intensităţi diferite, au criticat modul servil în care conducerea partidului urma linia Cominternului. Însă, ca o regulă generală, elita de partid preţuia, mai presus de orice, ortodoxia şi disciplina în rândul militanţilor. Aceasta explică eşecul lui Lucreţiu Pătrăşcanu de a se despărţi de partid în ciuda informaţiilor directe de care dispunea cu privire la metodele criminale utilizate de poliţia secretă a lui Stalin pentru a-i extermina pe membrii din exil ai vechii gărzi a PC. R. în timpul Marii Epurări.

25. Vezi Georges Haupt, „La Genèse du conflit soviéto-roumain", *Revue française des sciences politiques* (Paris), vol. XVIII, 4 (august 1968), pp. 669 – 684.

26. Pentru o analiză cuprinzătoare a fundamentelor ideologice şi politice ale regimului Ceauşescu, vezi Shafir, *România – Politics, Economics and Society*.

27. În 1965, delegaţia sovietică la Congresul al IX-lea al PC. R. a fost condusă de Leonid Brejnev, iar cea chineză de către Deng Xiaoping. Vezi *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român* (Bucureşti: Editura Politică, 1966).

28. Mitul „grupării naţionale" va fi folosit ulterior de foşti înalţi oficiali comunişti precum Alexandru Bârlădeanu şi Paul Niculescu-Mizil pentru a susţine teza unei discontinuităţi radicale între perioada stalinismului timpuriu şi evoluţiile de după 1960. Pentru eforturile lui Alexandru Bârlădeanu, fost membru al Biroului Politic, de a-l înfăţişa pe Gheorghiu-Dej ca moderat în comparaţie cu Ceauşescu, vezi Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu*

despre Dej, Ceauşescu şi Iliescu (Bucureşti: Editura Evenimentul Românesc, 1997). Pentru una dintre cele mai lucide şi devastatoare critici ale stalinismului românesc, venind din partea unui fost intelectual comunist de prim rang care şi-a pierdut iluziile, vezi Titus Popovici, *Disciplina dezordinii. Roman memorialistic* (Bucureşti: Editura Maşina de scris, 1998).

29. Vezi Dan Ionescu, „The Posthumous Cult of Ceauşescu and Its High Priests", *Report on Eastern Europe*, 2, 22 (31 mai 1991), pp. 23 – 27.

30. Deşi nu a făcut parte din aparatul de partid, Petre Roman a avut legături strânse cu acesta. Tatăl său, Valter Roman, fost veteran al Războiului Civil din Spania, fusese membru al Comitetului Central şi director al editurii partidului – Editura Politică – până la moartea sa, în 1983.

31. Folosesc sintagma *cultură politică* în sensul definiţiei clasice din 1965 a lui Sidney Verba, dezvoltată de Robert C. Tucker în contribuţiile sale pătrunzătoare la studiul culturii politice bolşevice. Vezi Lucian Pye şi Sidney Verba (coord.), *Political Culture and Political Development* (Princeton: Princeton University Press, 1965), şi Robert C. Tucker, *Political Culture and Leadership în Soviet Russia* (New York: Norton, 1987), în special „The Breakdown of a Revolutionary Culture", pp. 51 – 71.

32. Vezi William E. Crowther, *The Political Economy of Romanian Socialism* (New York: Praeger, 1988).

33. Vezi Vladimir Tismăneanu, „From Arrogance to Irrelevance: Avatars of Marxism în România", în Ray Taras (coord.), *The Road, to Disillusion. From Critical Marxism to Postcommunism în Eastern Europe* (Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 1992), pp. 135 – 150.

34. Despre denunţarea reformismului de către Ceauşescu în anii '80, vezi Michael Shafir, „«Ceauşescuism» against «Gorbachevism»", *Radio Free Europe Research*, RAD Background Report/95, 30 mai

1988, şi Vladimir Tismăneanu, „Ceauşescu gegen Glasnost”, *Kontinent* (München), nr. 3 (1988), pp. 48 – 53.

35. Vezi Anatoly S. Chernyaev, *My Six Years with Gorbachev* (University Park: Pennsylvania State University Press, 2000), p. 62.

36. Czesław Miłosz, *The Captive Mind* (New York: Vintage International, 1990).

37. *Scânteia*, 4 mai 1988, p. 1.

38. Vezi Ferenc Fehér şi Agnes Heller, *Hungary 1956 Revisited; The Message of a Revolution – A Quarter of a Century After* (Londra: George Allen & Unwin, 1983).

39. Aleksa Djilas, „A Profile of Slobodan Milosević”, *Foreign Affairs*, 72, 3 (vara 1993), pp. 81 – 96; pentru interpretări pătrunzătoare ale dezastrului iugoslav, vezi Laura Silber şi Allan Little, *Yugoslavia*; *Death of a Nation* (New York: Penguin Books, 1997), şi Sabrina P. Ramet, *Balkan Babel*; *The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to Ethnic War*, ediţia a IV-a adăugită (Boulder, Colo.: Westriew Press, 2002).

40. Vezi Vladimir Tismăneanu, „Moştenirea Republicii Populare Române”, *Revista 22* (Bucureşti), 30 decembrie 1997 – 5 ianuarie 1998, p. 6.

41. Mă gândesc la agitaţia din rândurile studenţilor români, şi nu la frământările din rândurile studenţilor şi ale corpului profesoral de la universitatea de limbă maghiară „Bolyai” din Cluj. A existat puţină comunicare între cele două mişcări. Cu privire la frământările politice şi intelectuale din a doua jumătate a anilor ’50, vezi *Analele Sighet 8*; *Anii 1954 – 1960. Fluxurile şi refluxurile stalinismului* (Bucureşti: Fundaţia Academia Civică, 2000).

42. Vezi, de exemplu, Virgil Ierunca, *Fenomenul Piteşti* (Bucureşti: Editura Humanitas, 1990).

CAPITOLUL 2. O sectă mesianică

1. Vezi Nicolae Jurcă, *Istoria social-democraţiei din*

România (Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1994), pp. 42 – 47. Pentru o abordare cuprinzătoare a sorţii stângii româneşti şi a distrugerii social-democraţiei de către comunişti, vezi F. Vladimir Krasnosselski, *Stânga în România, 1832 – 1948*; *Tentativa de sinucidere sau asasinat*! (Aarhus: Editura Victor Frunză, 1991).

2. Vezi Shafir, *România – Politics, Economics and Society*, p. 9.

3. Constantin Stere, citat în *ibid.*, p. 3.

4. Constantin Dobrogeanu-Gherea, citat în *ibid.*, p. 12. După cum a arătat Shafir în influentele sale scrieri despre cultura politică românească, Gherea a jucat un rol imens în dezvoltarea gândirii şi practicii socialiste în România. Argumentările sale în favoarea socialismului evolutiv în societăţile agrare europene au fost remarcate de personalităţi ale social-democraţiei internaţionale precum Karl Kautsky, Lenin şi Rosa Luxemburg.

5. Jurcă, *Istoria social-democraţiei din România*, pp. 5, 57.

6. Mircea Muşat şi Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire, 1918 – 1933*, vol. II (Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986), pp. 421, 429. Citată în continuare ca: Muşat şi Ardeleanu, *România după Marea Unire*.

7. Shafir, *România – Politics, Economics and Society*, p. 6.

8. Vezi Jowitt, *New World Disorder*, pp. 51 – 56.

9. Shafir, *România – Politics, Economics and Society*, p. 7.

10. Vezi Muşat şi Ardeleanu, *România după Marea Unire*, pp. 9 – 10.

11. Pentru o analiză magistrală a amestecului de anticomunism, antisemitism şi anticapitalism romantic din ideologia Gărzii de Fier, principala mişcare fascistă din România, vezi Petre Pandrea, *Garda de Fier. Jurnal de*

filosofie politica – Memorii penitenciare (Bucureşti: Editura Vremea, 2001). Un om al stângii care a fost persecutat de către aliaţii săi politici, Pandrea a scris aceste memorii în timpul detenţiei, cel mai probabil la cererea autorităţilor comuniste, care încercau să adune analize informative despre principalii lor oponenţi politici, în special despre legionari (un alt nume dat membrilor Gărzii de Fier).

12. Pentru o analiză aprofundată a extremei drepte româneşti, vezi Armin Keinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail”. Mişcare sociala şi organizaţie politica. O contribuţie la problema fascismului internaţional* (Bucureşti: Humanitas, 1999). Vezi şi Nicholas M. Nagy-Talavera, *The Green Shirts and the Others. A History of Fascism în Hungary and Rumania* (Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1970).

13. Shafir, *România – Politics, Economics and Society*, p. 19. Vezi şi Branko Lazich, în colaborare cu Milorad M. Drachkovitch, *Biographical Dictionary of the Comintern* (Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1986), pp. 383 – 384.

14. Citat în Shafir, *România – Politics, Economics and Society*, p. 10. Vezi şi Ghiţă Ionescu, *Communism in Rumania*, pp. 22 – 23.

15. Shafir, *România – Politics, Economics and Society*, p. 19.

16. Vezi Nicolae Ceauşescu, „Partidul Comunist Român – Continuator al luptei revoluţionare şi democratice a poporului român, al tradiţiilor mişcării democratice şi socialiste din România”, expunere la adunarea festivă organizată cu prilejul aniversării a 45 de ani de la crearea Partidului

Comunist Român, în Nicolae Ceauşescu, *Opere alese*, vol. I, 1965 – 1970 (Bucureşti: Editura Politică, 1982), pp. 159 – 160. Citat în continuare astfel: Ceauşescu, „Partidul Comunist Român – Continuator al luptei revoluţionare şi

democratice a poporului român”.

17. Vezi informaţiile excepţional de detaliate cu privire la această perioadă publicate în Muşat şi Ardeleanu, *România* după *Marea Unire*, pp. 164 – 216. O mare parte din informaţiile publicate pentru prima dată în acel volum au fost utilizate aici.

18. Ignazio Silone în R.H.S. Crossman (coord.), *The God That Failed* (1949; New York: Columbia University Press, 2001), p. 101.

19. Muşat şi Ardeleanu, *România după Marea Unire*, p. 171.

20. *Ibid*.

21. Vezi Victor Frunză, *Istoria Partidului Comunist Român*, vol. I (Aarhus: Nord Publishing House, 1984), p. 24. Bădulescu era numele conspirativ al lui Moscovici, şi nu invers, după cum susţine Frunză. Moscovici a fost executat în U.R.S.S. în 1936.

22. *Socialismul*, 10 decembrie 1920, citat în Muşat şi Ardeleanu, *România după Marea Unire*, p. 177.

23. Vezi Franz Borkenau, *World Communism*; *A History of the Communist International* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1971), pp. 172 – 175.

24. Basil Spiru (Erich Hutschnecker) a fost unul dintre fondatorii P.C.R. în anii ’30, fusese membru al delegaţiei P.C.R. la Comintern şi condusese Departamentul românesc de la Radio Moscova până când Walter Ulbricht l-a recrutat ca să lucreze cu prizonierii de război germani din U.R.S.S. (1942 – 1945). După război, Spiru s-a stabilit în Germania de Est, unde a predat istoria comunismului internaţional la Universitatea „Karl Marx” din Leipzig.

25. Arthur Koestler, *Darkness at Noon* (1941; reeditare, New York: Bantam Books, 1968).

26. Vezi Shafir, *România – Politics, Economics and Society*, p. 23.

27. Raportul lui Marcel Pauker, citat în Muşat şi

Ardeleanu, *România după Marea Unire*, p. 183; pentru detalii privind lucrările congresului, vezi *ibid.*, pp. 184 – 186. După istoricii partidului, principalele rezoluţii ale Congresului al II-lea au fost scrise de o comisie compusă din Gheorghe Cristescu, Marcel Pauker, Boris Ştefanov, David Finkelstein (nume conspirativ: Fabian) şi Solomon Schein, adică un muncitor de origine română, trei intelectuali evrei şi un proprietar de pământ scăpătat de origine bulgară. În mod clar, la început, elita partidului nu provenea din rândurile clasei muncitoare româneşti, ci era compusă în cea mai mare parte din reprezentanţi deziluzionaţi, deseori frustraţi şi, fără îndoială, persecutaţi ai minorităţilor etnice. Aceasta nu înseamnă că P.C.R. era un partid etnic; nu ar fi putut fi din multe motive, cel mai important fiind faptul că apartenenţa la partidul comunist reprezenta un mijloc de a dobândi o identitate supranaţională şi de a intra în „armata universală a eliberatorilor umanităţii”. Faptul că această retorică a avut mai mult succes în rândurile tinerilor provenind din familii de semiintelectuali basarabeni sau transilvăneni (deseori, dar nu întotdeauna de origine evreiască) poate fi înţeles numai în termeni de fond emoţional, preferinţe ideologice şi dispoziţia de a îmbrăţişa viziunea cosmică a cataclismului revoluţionar mondial.

28. Citat în Muşat şi Ardeleanu, *România după Marea Unire*, p. 195.

29. Ceauşescu, „Partidul Comunist Român – Continuator al luptei revoluţionare şi democratice a poporului român”, p. 166.

30. Vezi Isaiah Berlin, *The Crooked Timber of Humanity. Chapters in the History of Ideas* (New York: Knopf, 1991).

31. Vezi consideraţiile lui Leonard Schapiro cu privire la schimbările survenite în linia Cominternului ca urmare a reprimării insurecţiei germane din 1923 şi a morţii lui

Lenin în *The Communist Party of the Soviet U nion* (New York: Vintage Books, 1971), pp. 358 – 359. De fapt, era aşteptată o „stabilizare temporară a capitalismului", care i-ar fi oferit Rusiei sovietice un foarte necesar „răgaz pentru a-şi trage sufletul", iar Stalin se pregătea deja pentru o alianţă cu Buharin.

32. Una dintre cele mai bune analize ale mentalului comunist este, de departe, lucrarea lui Aleksander Wat, *My Century. The Odyssey of a Polish Intellectual* (Berkeley: University of California Press, 1988; trad. rom. *Secolul meu*, Bucureşti: Humanitas, 2014).

33. Citat în Muşat şi Ardeleanu, *România după Marea Unire*, p. 204.

34. Ghiţă Ionescu, *Communism in Rumania*, pp. 24 – 26. Ionescu îl identifică incorect pe Bădulescu drept Köblös; în realitate, era vorba despre Gelber (Gilbert) Moscovici, delegatul permanent al P.C.R. la Comintern.

35. Vezi monografia incompletă, deseori obtuză, dar foarte informată, scrisă de doi veterani ai P.C.R., Iuliu Szikszay şi Marin Popa, şi un istoric al partidului, Ion Bulei, *Eugen Rozvan* (Bucureşti: Editura Politică, 1971). Monografia a fost publicată într-o serie coordonată de Institutul de Studii Istorice şi Social-Politice al P.C.R. (în realitate, Institutul de Istorie a Partidului), condus de Ion Popescu-Puţuri şi Nicolae Goldberger. Indiferent de scăpările lor, multe dintre aceste volume rămân singurele surse despre adevărata dinamică a mişcării socialiste şi a celei comuniste (din ilegalitate) din România. Voi avea ocazia, în cele ce urmează, să citez şi alte publicaţii ale acestui institut.

36. Acestea sunt cifrele oficiale, publicate, ale Cominternului, citate de Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party* (Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1980), p. 18; vezi şi Henry L. Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State* (New

Haven, Conn.: Yale University Press, 1951), p. 243. Sursele folosite sunt stenogramele Congresului al V-lea al Cominternului, precum şi rapoartele periodice ale secţiilor, tipărite de principala sursă de publicaţii a Cominternului, Corespondenţa Internaţională de Presă (Imprekor).

37. La vremea loviturii de stat de la 23 august 1944, erau doar 80 de membri ai P.C.R. în Bucureşti şi mai puţin de 1.000 în restul ţării, inclusiv cei aflaţi în închisori şi lagăre (cifre avansate de Iosif Rangheţ, şeful secţiei organizatorice a Comitetului Central, la o şedinţă a activului central de partid care a avut loc în perioada 25 – 27 aprilie 1945). Prin urmare, P.C.R. era, proporţional, cel mai mic partid comunist din Europa de Est. În cifre absolute, P.C.R. avea cam acelaşi număr de membri ca Partidul Comunist Albanez. Pentru amănunte suplimentare, vezi capitolul 3. Numărul de 1.000 de membri mi-a fost menţionat de numeroşi veterani ai partidului, printre care Alexandru Buican, Corneliu Bogdan, Ana Toma şi Ilka Melinescu.

38. Vezi Shafir, *România – Politics, Economics and Society*, p. 28.

39. Într-o carte scrisă în 1941, Lucreţiu Pătrăşcanu propunea o interpretare marxistă a dezintegrării sistemului democratic românesc şi a ascensiunii Gărzii de Fier. Dominat de o concepţie care se limita la rolul economicului, el nu a luat în considerare cultura politică naţională, care a fost însă exploatată de către Garda de Fier. Pe de altă parte, din motive evidente, analiza lui Pătrăşcanu nu a semnalat strategia total contraproductivă urmată de P.C.R. după semnarea pactului sovieto-nazist din august 1939, atunci când partidul a acceptat directivele Cominternului (1940) şi a salutat anexarea Basarabiei şi Bucovinei de către sovietici. Vezi Lucreţiu Pătrăşcanu, *Sub trei dictaturi* (Bucureşti: Editura Politică, 1970).

40. Vezi scrisoarea-eseu din 1927 a lui Cristian

Racovski „«Pericolele profesionale» ale puterii”, în Tariq Ali (coord.), *The Stalinist Legacy*; *Its Impact on Twentieth-Century World Politics* (New York: Penguin Books, 1984), pp. 47 – 59. Vezi şi paragraful citat la pp. 57 – 58.

41. Scrisoare din arhivele Comitetului Central al P.C.R., citată de Simion Vutişteanu şi Gh. I. Ioniţă în introducerea la antologia *David Fabian* (Bucureşti: Editura Politică, 1972), p. 25.

42. Vezi discursurile ţinute la Plenara Comitetului Central din noiembrie decembrie 1961 de Gheorghe Stoica (Moscu Cohn – un vechi supravieţuitor al Cominternului care fusese un campion al „luptelor fracţioniste neprincipiale”, luptase în Războiul Civil din Spania în cadrul Brigăzilor Internaţionale, petrecuse anii războiului la Moscova şi se întorsese în România cu divizia „Tudor Vladimirescu”, compusă din prizonieri de război români), de militantul transilvănean Alexandru Sencovici şi de Anton Moisescu (vechiul duşman al lui Vasile Luca şi protejatul lui Gheorghe Apostol, vicepreşedinte al Consiliului Naţional al Sindicatelor). Texte parţial publicate în *Scânteia*, 10 – 14 decembrie 1961; textele complete se află în arhivele Comitetului Central, iar copii ale acestora se află în posesia autorului. La acea plenară, Nicolae Ceauşescu a lansat un atac deosebit de dur la adresa memoriei lui Marcel Pauker. Ar fi interesant de ştiut de ce, în această operaţiune de destalinizare simulată, Dej şi camarazii săi au trebuit să restigmatizeze victimele terorii staliniste din U.R.S.S. în fond, multe dintre aceste victime – David Fabian, de exemplu – fuseseră reabilitate din punct de vedere juridic în Uniunea Sovietică. Cel mai plauzibil motiv a fost nevoia lui Dej de a păstra o demonologie convingătoare, o imagine stalinistă a partidului aflat sub un atac continuu din interior şi din exterior, precum şi de a insista astfel asupra nevoii de a menţine conducerea partidului într-o unitate monolitică.

Atunci când ruptura cu Hruşciov a devenit inevitabilă şi întrucât noua linie era definită în direcţia unui contract „naţional comunist", era important să fie creată imaginea lui Dej drept cel dintâi leninist autentic din conducerea partidului: un adevărat muncitor român (această notă şovină era de neconfundat în diversele discursuri, în special în cele ţinute de membrii Comitetului Central care nu erau etnici români), profund legat de soarta, suferinţele şi aspiraţiile naţiunii române. Aceasta a fost legenda fabricată pentru a atenua temerile lui Dej că desatelizarea putea crea frământări şi zdruncina baza puterii sale.

43. Vezi J. Arch Getty şi Oleg V. Naumov, *The Road, to Terror. Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932 – 1939* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1999).

44. Vezi Leszek Kołakowski, *Main Currents of Marxism. Its Origins, Growth and Dissolution*, vol. 3: *The Breakdown* (New York: Oxford University Press, 1985), pp. 261 – 262. În termeni de subtilitate marxistă, chiar şi ideologul maghiar József Révai, un fost student al lui Lukács, avea o ţinută intelectuală mult mai înaltă decât Leonte Răutu, corespondentul său din România în anii '50, fără a-l mai menţiona pe Chişinevschi, al cărui marxism era rudimentar. Acest aspect a fost semnalat, corect şi sugestiv, de către Stelian Tănase în analiza pe care a dedicat-o elitelor româneşti. Vezi *Sfera Politicii*, nr. 11 (noiembrie 1993).

45. Vezi Isaac Deutscher, „Marxism and Primitive Magic", în Ali (coord.), *The Stalinist Legacy*, pp. 106 – 117. După Deutscher, „marxismul îşi are propria-i logică şi coerenţă: iar logica sa este modernă în fiecare aspect. Magia primitivă îşi are propria-i integritate şi frumuseţe poetică. Dar combinaţia de marxism şi magie primitivă a fost constrânsă să fie la fel de incoerentă şi inegală ca însuşi stalinismul. Stalin a fost extraordinar de bine

înzestrat pentru a întruchipa această combinaţie şi pentru a reconcilia într-o anumită măsură ireconciliabilul. Dar nu el este cel care a creat această combinaţie. Ea a fost produsă de impactul revoluţiei marxiste asupra unei societăţi semiasiatice şi de către impactul acestei societăţi asupra revoluţiei marxiste" (p. 116).

46. Vezi articolul lui Ceauşescu din mai 1967 despre creşterea rolului conducător al partidului, „Rolul conducător al partidului în etapa desăvârşirii construcţiei socialismului", în Nicolae Ceauşescu, *Opere alese*, vol. II (Bucureşti: Editura Politică, 1982), pp. 270 – 310, în care acesta argumenta că fracţionismul fusese cea mai gravă boală cu care P.C.R. se confruntase de-a lungul istoriei sale. Această viziune a autorităţii infailibile şi demonizarea oricăror tendinţe divergente, eterogene, centrifuge a fost principiul conducător în cadrul P.C.R. Revelator este faptul că Iliescu a acceptat cu greu să vorbească despre întâlnirile sale particulare cu generalul Ion Ioniţă, fostul ministru al Apărării, şi a admis cu şi mai mare greutate să discute despre întâlnirile sale cu Paul Niculescu-Mizil, care nu au condus la apariţia unei adevărate facţiuni în interiorul partidului. Rezoluţia leninistă din martie 1921 privind „interzicerea facţiunilor" a rămas partea fundamentală a concepţiei comuniştilor români despre autoritate şi legitimitate.

47. Documente din arhivele secrete ale P.C.R. citate extensiv (sau reproduse aproape în totalitate) în Muşat şi Ardeleanu, România *după Marea Unire*, p. 593.

48. *Ibid.*, p. 592.

49. Pentru o analiză serioasă a relaţiei dintre radicalismul evreiesc, sionism, asimilare şi comunism în Ungaria, vezi László Kórsai, „Evreii şi comunismul: Stăpâni sau sclavi?", *22*, nr. 2, 12 – 18 ianuarie 1994, p. 13.

50. Branko Lazich, împreună cu Milorad M. Drachkovitch, *Biographical Dictionary of the Comintern*,

ediţie nouă revăzută (Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1986), pp. 354 – 355.

51. Muşat şi Ardeleanu, *România după Marea Unire*, p. 581.

52. Vezi, de exemplu, textul scrisorii adresate de Köblös către I.K.K.I. în primăvara lui 1927, în care Mihalache (alias Schein) este descris ca un individ descompus moral, un element pasiv şi neglijent, insensibil la nevoile colectivului. În plus, principala abatere a lui Schein o constituia faptul că îndrăznise să conteste autoritatea noului secretar din interiorul ţării, Francisc Bucova (alias Sigmund), desemnat de Biroul Politic. Vezi *ibid.*, pp. 587 – 589.

53. Rezoluţia este reprodusă în întregime în Muşat şi Ardeleanu, *România după Marea Unire*, pp. 607 – 608.

54. *Ibid.*, p. 609.

55. Informaţiile cu privire la Holostenko sunt aproape inexistente: există referinţe critice, dar niciun studiu biografic serios nu a fost publicat de către Institutul de Istorie a Partidului, altfel foarte prolific în producerea de astfel de lucrări. În această privinţă, analiza mea încearcă să explice evenimentele care au dus la conflicte la nivelul conducerii şi, în cele din urmă, la eliminarea a orice aducea a conducere originală.

56. Ceauşescu, *Opere alese*, vol. I, pp. 163 – 164.

57. Vezi Gheorghe Gheorghiu-Dej, *30 de ani de luptă a partidului sub steagul lui Lenin şi Stalin* (Bucureşti: Editura PMR, 1952).

58. Pentru date statistice privind Congresul al V-lea al P.C.R. (număr de participanţi, structură socială etc.), vezi Marin C. Stănescu, *Moscova*, *Cominternul*, *filiera comunistă balcanică şi România* (*1919 – 1944*) (Bucureşti: Editura Silex, 1994), pp. 112 – 116.

59. Vezi Ghiţă Ionescu, *Communism in Rumania*, pp. 41 – 46.

6 O. Pentru extrase largi din lucrările Congresului a 1 V-lea, vezi Muşat şi Ardeleanu, *România după Marea Unire*, pp. 624 – 641. Membri proeminenţi ai echipei de istorici a lui Ceauşescu, autorii subliniază contrastul dintre principiile absurde susţinute de către conducerea P.C.R. (România fiind considerată o „putere colonialistă, exploatatoare") şi vederile „realiste" ale membrilor de rând ai clasei muncitoare „sănătoase" din România. Pentru un raport oficial asupra lucrărilor congresului, vezi *Congresul al V-lea al Partidului Comunist din România* (Bucureşti: Editura Partidului Comunist din România, 1932; reeditare, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1951).

61. Pentru modelul militarist bolşevic, vezi Robert V. Daniels, *Is Russia Reformabile*? *Change and Resistance from Stalin to Gorbachev* (Boulder, Colo.: Westriew Press, 1988), pp. 19 – 38.

62. După război, Goldberger a fost secretarul comitetului P.C.R. pentru Transilvania de nord. În 1948, a devenit şef de direcţie al Secţiei de Agitaţie şi Propagandă (Agitprop), dar în anii '50 a fost acuzat de „antisovietism" şi retrogradat la funcţia de director al fabricii de încălţăminte „János Herbak" din Cluj. După 1956 şi până la moartea sa la mijlocul anilor '70 a ocupat funcţia de director adjunct al Institutului de Studii Istorice şi Social-Politice. Datorită sprijinului lui Nicolae Ceauşescu, Congresul al EX-lea (iulie 1965) l-a reales (după treizeci de ani) în Comitetul Central. Soţia sa, Fanny, a fost şefa cancelariei Comitetului Central în anii '50, iar mai târziu a fost secretara personală a lui Petre Borilă, membru al Biroului Politic şi viceprim-ministru. Fiul său mai mic, Gheorghe (n. 1951), a cerut azil politic în Statele Unite la începutul anilor '90.

63. Eugen Iacobovici (Jenő Jakobovits) s-a născut pe 10 iunie 1902 în satul Codaciu Mare, judeţul Odorhei. De

profesie muncitor metalurgist, a intrat în mişcarea comunistă şi a devenit secretar al organizaţiei Bucureşti a partidului comunist. În mai 1929 a fost trimis de către Comintern la Moscova pentru a participa la un curs de un an la Şcoala Leninistă (după cum afirmă biograful său, Marius Mircu, au fost zece cursanţi din România: şapte evrei, doi români şi un maghiar). În 1930, Iacobovici s-a întors în România pentru a pune capăt luptei fracţioniste şi pentru a pregăti Congresul al V-lea al P.C.R. Vezi Marius Mircu, *Dosarul Ana Pauker*, *Iosif Chişinevschi şi alţii*... (Bat Yarn, Israel: Editura Glob, 1991), pp. 53 – 58.

64. Această evaluare se bazează pe interviurile personale pe care le-am realizat cu Vanda Nicolschi şi alţi participanţi direcţi la Congresul al V-lea. Ei erau convinşi că alegerea lui Stefański la conducerea P.C.R. a contribuit la întinerirea partidului şi a îmbunătăţit relaţiile acestuia cu Internaţionala. Stefański a jucat un rol important în elaborarea unei platforme care i-a permis P.C.R. să conducă greva muncitorilor feroviari de la atelierele „Griviţa" din Bucureşti în februarie 1933, una dintre puţinele acţiuni de masă inspirate de comunişti. Stefański de-abia vorbea limba română, dar s-a folosit de relaţia sa personală cu Elena Filipovici (1903 – 1937), care, sub numele conspirativ Maria Ciobanu, îndeplinea funcţia de secretar general adjunct. Lucreţiu Pătrăşcanu a avut, de asemenea, relaţii strânse cu liderul de origine poloneză al P.C.R.

65. Este interesant de notat faptul că niciunul dintre membrii acestui Secretariat din interiorul ţării nu a dispărut în timpul Marii Epurări. Cei mai mulţi dintre aceştia, precum Lucreţiu Pătrăşcanu, Bela Brainer şi Alexandru Sencovici, erau în România, în timp ce Gheorghe Stoica era comisar politic în cadrul Brigăzilor Internaţionale din Spania.

66. Vezi Frunză, *Istoria Partidului Comunist Român*,

p. 40. Pentru congresul din 1935 al Cominternului, vezi *VII. Weltkongress der Kommunistischen Internaţionale. Referate. Aus der Diskussion. Schlusswort. Resolutionen* (Frankfurt am Main: Verlag Marxistische Blatter, 1971).

67. Doar un exemplu: când mama mea a părăsit Bucureştiul în 1937 pentru a lucra ca infirmieră pentru Brigăzile Internaţionale din Spania, i s-a cerut de către legătura ei superioară pe linie de partid să le spună camarazilor de acolo că „până la urmă vom avea un secretar general de origine română" (referindu-se, de fapt, la Boris Ştefanov).

68. În lucrarea sa dedicată istoriei P.C.R., Victor Frunză îl enumera pe Boris Ştefanov printre victimele Marii Epurări din U.R.S.S. Vezi Frunză, *Istoria Partidului Comunist Român*, p. 231. Adevărul este că, mulţumită legăturilor sale strânse cu Gheorghi Dimitrov şi Vasil Kolarov, influenţii lideri bulgari ai Cominternului, Ştefanov nu a avut această soartă şi a rămas secretarul general oficial numit al P.C.R. până la înlocuirea sa cu Ştefan Foriş în 1940.

69. Vezi I.V. Stalin, *On the Opposition* (Peking: Foreign Languages Press, 1974), p. 811.

70. Ecaterina Arbore, născută în 1873, a fost fiica bine cunoscutului militant socialist Zamfir Arbore. A fost expulzată din România în 1924; ca medic, a deţinut posturi importante în sistemul de sănătate al Ucrainei Sovietice înainte de a fi arestată şi executată în 1937.

71. Alexandru (Saşa) Dobrogeanu-Gherea (1879 – 1938) a fost fiul lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, patriarhul socialismului românesc. A fost ales deputat socialist în 1919. În noiembrie 1920 a fost la Moscova cu o delegaţie românească şi l-a întâlnit pe Lenin. Membru fondator al P.C.R., a aderat la facţiunea de stânga a lui Marcel Pauker. Arestat de poliţia română în 1928, a fost eliberat în 1929 după o grevă a foamei. În 1932 a emigrat

în U.R.S.S., unde a fost arestat în 1936 şi a murit în 1938. A fost reabilitat de către Plenara Comitetului Central al P.C.R. din aprilie 1968.

72. Elek Köblös (1887 – 1937) şi-a început cariera revoluţionară în 1918, ca militant comunist în Imperiul Austro-ungar; după 1919 a activat în sindicatul muncitorilor din industria lemnului şi a participat ca delegat la congresul care a dus la fondarea P.C.R. în august 1924, Congresul al III-lea, ţinut la Viena, l-a ales pe Köblös secretar general al P.C.R. în 1925, după ce P.C.R. a fost interzis, a susţinut strategia creării unui front care să-i permită P.C.R. să rămână activ din punct de vedere politic. Criticat la Congresul al IV-lea în 1928, Köblös a fost sancţionat în decembrie 1929, atât de Comitetul Central al P.C.U.S., cât şi de Comintern, şi i s-a interzis să mai desfăşoare activităţi politice în cadrul P.C.R. Se pare că, în conversaţii particulare cu alţi membri ai comunităţii exilaţilor români în Uniunea Sovietică, Köblös a criticat linia represivă a politicii staliniste.

73. Pentru detalii biografice suplimentare cu privire la Marcel Pauker, vezi Anexa.

74. Belu Zilber, *Actor în procesul Pătrăşcanu*; *Prima versiune a memoriilor lui Belu Zilber* (Bucureşti: Humanitas, 1997), p. 25.

75. Conceptualizat la Congresul al V-lea, antigherismul P.C.R. Îşi avea rădăcinile în nemulţumirea comuniştilor faţă de vederile reformiste ale lui Dobrogeanu-Gherea. În 1951, în discursul ţinut cu ocazia celei de-a 30-a aniversări a P.C.R., secretarul general Gheorghe Gheorghiu-Dej a condamnat din nou cu asprime „oportunismul de dreapta” al lui Gherea. Aceasta a fost linia oficială a partidului cu privire la cel mai strălucit precursor al său, până la discursul lui Nicolae Ceauşescu din mai 1966, ţinut cu ocazia aniversării a 45 de ani de la crearea P.C.R., când succesorul lui Dej a admis că, „în

ciuda scăpărilor şi limitelor sale, opera lui Dobrogeanu-Gherea are o mare semnificaţie în istoria ştiinţelor sociale din România, în răspândirea ideilor marxiste şi în dezvoltarea concepţiei revoluţionare a proletariatului". Vezi Ceauşescu, „Partidul Comunist Român – Continuator al luptei revoluţionare şi democratice a poporului român", p. 153. Recuperarea moştenirii teoretice a lui Gherea de către ideologii regimului Ceauşescu merită o examinare detaliată. Pentru o abordare excelentă a moştenirii lui Gherea, vezi Cristian Preda, „Staulul şi sirena: Dilemele unui marxist român", *Studia Politica* (Bucureşti), I, I (2001), pp. 87 – 137.

76. Referitor la Goldmann, în special pentru perioada de tinereţe petrecută în România, vezi Mitchell Cohen, *The Wager of Lucien Goldmann* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1994).

77. Pentru detalii biografice suplimentare cu privire la Petru Groza, vezi Anexa.

78. Pentru detalii biografice suplimentare cu privire la Ana Pauker, vezi Anexa.

79. Frontul Studenţesc Democrat a fost creat în 1936 pentru a contracara ascensiunea Gărzii de Fier în universităţile româneşti. Preşedintele acestuia a fost Gheorghe (Gogu) Rădulescu, care, sub regimul Ceauşescu, a devenit membru al Biroului Permanent al Comitetului Executiv al partidului şi vicepreşedinte al Consiliului de Stat.

80. Există explicaţii de ordin sociologic, psihologic şi moral pentru suprareprezentarea evreilor în mişcările politice ale stângii radicale din Europa Centrală şi de Est, unul dintre cele mai complexe fenomene ale timpurilor moderne, care aşteaptă încă o examinare minuţioasă. Pentru o încercare în acest sens, vezi Jerry Z. Müller, „Communism, antisemitism and the Jews", *Commentary*, august 1988, pp. 28 – 39. Raportarea Anei Pauker la

evreitatea ei a fost complexă şi sinuoasă. Vezi Robert Levy, *Ana Pauker*; *The rise and Fall of a Jewish Communist* (Berkeley: University of California Press, 2000).

81. Vezi Ewa Czarnecka şi Aleksander Fiut, *Conversations with*, *Czesław Miłosz* (San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, 1987), p. 159.

82. După Ghiţă Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 53, P.C.R. a recrutat 600 de voluntari, iar reprezentanţi ai săi au condus regimente, companii şi baterii în cadrul Brigăzilor Internaţionale. Printre organizatorii operaţiunilor de recrutare s-au numărat Leonte Răutu, Mihail Florescu şi Gheorghe Rădulescu în România, precum şi Gheorghe Vasilichi şi Alexandru Buican (Arnoldi) în Franţa. Printre membrii importanţi ai P.C.R. care au activat în Brigăzile Internaţionale s-au numărat Petre Borilă, Constantin Doncea, Minea Stan, Gheorghe Stoica, Valter Roman, Mihail Boico, Julien Botos, Grigore Naum, Mihail Burcă, Manole H. Manole, Mihail Patriciu, Pavel Cristescu, Mihail Florescu, Carol Neumann şi Basil Şerban. Tatăl meu, care atunci se numea Leonid Tismineţki, şi-a pierdut braţul drept la vârsta de 24 de ani, în 1937, în timpul uneia dintre cele mai sângeroase bătălii din Războiul Civil (şi-a schimbat numele în Leonte Tismăneanu în 1948, la cererea unor înalţi activişti de partid). Printre românii care au lucrat în spitalul Brigăzilor Internaţionale au fost dr. Shuli Brill şi infirmierele Sanda Sauvard, Galia Burcă, Elizabeta Luca şi Hermina Marcusohn (mama mea). Ionescu scrie că G. Katowski a fost pseudonimul lui Valter Roman. De fapt, Valter Roman era numele conspirativ adoptat de către Ernst Neuländer, un militant evreu de limbă maghiară născut la Oradea, care urma să joace un rol important în istoria postbelică a României, mai întâi ca şef al Statului-Major al Armatei Române şi ministru al Telecomunicaţiilor, apoi ca principal candidat pentru un proces-spectacol menit să-i epureze din

partid pe „titoişti” şi pe „agenţii puterilor occidentale”. Reabilitat după 1953, Roman a fost directorul Editurii Politice şi membru al Comitetului Central până la moartea sa, survenită în 1983. Pentru informaţii suplimentare cu privire la voluntarii români în Războiul Civil din Spania, vezi Gheorghe Adorian *et al.* (coord.), *Voluntari români în Spania, 1936 – 1939; Amintiri şi documente* (Bucureşti: Editura Politică, 1971).

83. Pentru detalii biografice suplimentare cu privire la Nicolae Ceauşescu, vezi Anexa.

84. Vezi discursul ţinut de Nicolae Ceauşescu la Muzeul Doftana (o fostă închisoare pentru comunişti) cu ocazia vizitei sale în judeţul Prahova în *Scânteia* (Bucureşti), 26 septembrie 1986. Pentru o versiune în limba engleză, vezi FBIS, *Eastern Europe*; *România*, 2 octombrie 1986, pp. H 5 – 6.

85. Cu toţii au fost răsplătiţi cu funcţii importante în partid şi în stat, în special după eliminarea aşa-numitului grup Pauker-Luca-Georgescu în 1952. La moartea lui Dej în 1965, Apostol, Ceauşescu, Drăghici şi Moghioroş erau cu toţii membri plini ai Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român.

86. Pentru detalii biografice suplimentare cu privire la Chişinevschi şi Răutu, vezi Anexa.

B7. Pentru pasaje largi din aceste directive ale Cominternului, vezi discursul lui Ceauşescu la aniversarea a 45 de ani de la crearea PC. R., în Ceauşescu, *Opere alese*, vol. I, p. 177.

88. Vezi Isaac Deutscher, „The Tragedy of the Polish Communist Party”, în *idem*, *Marxism, Wars and Revolution*; *Essays from Four Decades* (Londra: Verso, 1984), pp. 91 – 127.

89. *Ibid.*, p. 123. Pentru o abordare critică a dilemelor stângii poloneze, vezi Adam Michnik, *Letters from Prison and Other Essays* (Berkeley: University of

California Press, 1985).

90. Cu privire la dinamica internă a comunismului maghiar, vezi Charles Gáti, *Hungary and the Soviet Bloc* (Durham, N.C.: Duke University Press, 1986), şi Miklós Molnár, *De Béla Kun à János Kádár; Soixante-dix ans de communisme hongrois* (Paris: Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, 1987).

91. Vezi Wat, *Secolul meu*.

92. Aceştia trei au evadat de la Doftana în 1935 cu ajutorul P.C.R. şi au plecat în U.R.S.S., unde drumurile lor s-au despărţit. În 1936, Vasilichi a plecat de acolo în Franţa şi a devenit ulterior o figură importantă în F.T.P.-M.O.I. (Francs Tireurs et Partisans – Main d' Œuvre Immigrée). Doncea a luptat în Brigăzile Internaţionale în timpul Războiului Civil din Spania, apoi s-a întors în U.R.S.S., unde a lucrat în departamentul românesc la Radio Moscova împreună cu Dumitru Petrescu. Atât Doncea, cât şi Petrescu au devenit ofiţeri politici în divizia „Tudor Vladimirescu", organizată în U.R.S.S. din prizonieri de război români, în iunie 1958, Doncea şi Petrescu au fost excluşi din Comitetul Central de către Dej, dar au fost reabilitaţi de către Ceauşescu în 1968.

93. Muşat şi Ardeleanu, *România după Marea Unire*, p. 619.

94. *Ibid.*, p. 621.

95. „Prima curbă de sacrificiu" a fost aplicată începând cu ianuarie 1931 şi a constat în reducerea salariilor cu aproximativ 10 procente. „A doua curbă de sacrificiu" a avut loc în septembrie 1932. *Ibid.*, p. 441. Vezi şi Florin Constantiniu, *O istorie sincera a poporului român* (Bucureşti: Univers Enciclopedic, 1997), p. 340.

96. Muşat şi Ardeleanu, *România după Marea Unire*, p. 653.

97. Constantiniu, *O istorie sincera a poporului român*, p. 340. Vezi şi Muşat şi Ardeleanu, *România după*

Marea Unire, pp. 652 – 654.

98. Petre Gheorghe a fost capturat şi ucis de Gestapo. În 1944, facţiunea lui Dej i-a acuzat pe Foriş şi pe Koffler de a fi furnizat informaţii cu privire la Gheorghe şi la alţi comunişti.

99. King, *History of the Romanian Communist Party*, p. 43.

100. Pentru o selecţie a celor mai relevante documente privind cazul Foriş, vezi Dan Cătănuş şi Ioan Chiper (coord.), *Cazul Ştefan Foriş*; *Lupta pentru putere în P.C.R. de la Gheorghiu-Dej la Ceauşescu* (Bucureşti: Editura Vremea, 1999).

CAPITOLUL 3. Drumul spre puterea absolută

1. Vezi articolul lui Radu Colţ, „Adevăruri despre PC. R. 80 în Bucureşti şi mai puţin de 1.000 în toată ţara", *Magazin Istoric* (Bucureşti), nr. 6 (iunie 1999), http://www.ite.ro/history/archive/mil999/curente/mil8.htm, ce conţine pasaje din discursul lui Rangheţ la adunarea activului central de partid din 25 – 27 aprilie 1945; documentul la care se face trimitere în articolul lui Colţ se găseşte la Arhivele Naţionale, fond C.C. al P.C.R., Cancelarie, Dosar 32/1945.

2. Moghioroş şi Apostol s-au referit la diverse adunări de partid (30 noiembrie 1944, 24 ianuarie 1945, 16 mai 1945, 23 mai 1945) la care Ana Pauker ar fi insistat pentru o creştere rapidă a numărului de noi membri ai P.C.R. Vezi „Stenograma şedinţei de la tov. Moghioroş din 12 iunie 1953 cu Ana Pauker", pp. 1 – 4.

3. King, *History of the Romanian Communist Party*, p. 52

4. Vezi Leonid Gibianskii, „U.R.S.S. şi câteva aspecte ale formării blocului sovietic în Europa Orientală", în Gibianskii *et al.*, *6 martie 1945*: *începuturile comunizării României* (Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1995), pp. 254 – 256; pentru analize recente pe tema stalinizării

Europei de Est, vezi Norman Naimark şi Leonid Gibianskii (coord.), *The establishment of Communist Regimes în Eastern Europe*, *1944 – 1949* (Boulder, Colo.: Westriew Press, 1997).

5. Gibianskii, „U.R.S.S. şi câteva aspecte ale formării blocului sovietic în Europa Orientală", p. 263.

6. Pentru detalii suplimentare cu privire la rolul lui Vîşinski, vezi Radu Ciuceanu, Ioan Chiper, Florin Constantiniu şi Vitalie Văratic, *Misiunile lui Al. Vîşinski în România. Din istoria relaţiilor româno-sovietice, 1944 – 1946. Documente secrete* (Bucureşti: Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, 1997).

7. Vezi Ioan Scurtu şi Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX* (Bucureşti: Editura Paideia, 1999), pp. 491 – 492.

8. Pentru o analiză aprofundată a evenimentelor din anul 1945, a „grevei regale" a regelui Mihai şi a reacţiilor anglo-americane şi sovietice care au dus la „pluralismul fals" al regimului Groza, vezi studiul introductiv în Dinu C. Giurescu (coord.), *Imposibila încercare. Greva regala, 1945* (Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1999), pp. 7 – 91.

9. Pe 17 mai 1946, P.C.R. a anunţat crearea Blocului Partidelor Democrate, care era compus, în afara P.C.R., din Partidul Social-Democrat, liberalii lui Tătărescu, Frontul Plugarilor şi alte formaţiuni politice, cum ar fi Partidul Ţărănesc condus de Anton Alexandrescu; blocul s-a prezentat cu o singură listă în alegerile din 19 noiembrie 1946. Vezi Keith Hitchins, *Rumania, 1866 – 1947* (Oxford: Clarendon Press, 1994), p. 530.

10. Rezultatele oficiale ale alegerilor din noiembrie 1946 au indicat victoria zdrobitoare a Blocului Partidelor Democrate, cu circa 70% din voturi şi

349 de locuri în noul parlament, în timp ce Partidul Naţional-Ţărănesc a obţinut numai 32 de locuri, iar alte 33 de locuri au revenit unor formaţiuni politice mici. Însă

surse contemporane independente şi cercetări recente în arhive arată că rezultatele alegerilor au fost falsificate şi că lucrurile s-au petrecut exact invers: P.N.Ţ. a obţinut aproximativ 70% din voturi. Acum nu mai există niciun dubiu că alegerile din 1946 au fost falsificate de către comunişti, care au făcut astfel încă un pas decisiv spre comunizarea ţării. Pentru o analiză succintă a condiţiilor în care s-au ţinut alegerile din 1946, vezi Hitchins, *Rumania, 1866 – 1947*, pp. 530 – 534. Pentru informaţii suplimentare cu privire la evenimentele din 1946, vezi volumul coordonat de Fundaţia Academia Civică, *Analele Sighet 3: Anul 1946 – începutul sfârşitului* (Bucureşti: Fundaţia Academia Civică, 1996). Vezi şi Constantin Sănătescu, *Jurnal* (Bucureşti: Editura Humanitas, 1993), pp. 238 – 240.

11. Corneliu Bogdan, intervievat de autor, Philadelphia, aprilie 1989.

12. Scurtu şi Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX*, p. 552.

13. Borkenau, *World Communism*, p. 179.

14. Vezi volumul din 1932 conţinând lucrările Congresului al V-lea, retipărit şi pus în circulaţie „numai pentru uz intern" de Editura Partidului Muncitoresc Român în 1951.

15. Două dintre cele mai reuşite încercări de a interpreta comportamentul P.C.R. Înainte şi în timpul preluării puterii sunt Henry L. Roberts, *Rumania: Political Problems of An Agrarian State* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1951), şi Ghiţă Ionescu, *Communism in Rumania*. Istoria Partidului Comunist Român a lui Frunză oferă informaţii esenţiale, dar este plină de erori factuale şi concluzii puţin plauzibile cu privire la existenţa a „două partide", unul în interiorul ţării (care ar fi nutrit în secret sentimente patriotice) şi unul compus din elemente străine, din „moscoviţi", dominat de militanţi „impuri" din

punct de vedere etnic. Am să mă refer doar la una dintre multele afirmaţii problematice făcute de Frunză: după părerea sa, Iosif Chişinevschi a venit din Uniunea Sovietică împreună cu Ana Pauker (vezi vol. I, p. 156). În realitate, Chişinevschi s-a aflat în România în anii războiului şi a făcut parte din nucleul din închisoare al lui Dej. Povestea este cu mult mai complicată şi necesită o discuţie cu adevărat academică.

16. Cea mai completă şi lămuritoare analiză a rolului jucat de Bodnăraş şi Maurer în „fabricarea" lui Gheorghiu-Dej şi Ceauşescu drept lideri de partid este Cristina Luca-Boico, „Les Hommes qui ont porté Ceauşescu au pouvoir", *Sources*; *Travaux historiques* (Paris), nr. 20 (1989), pp. 23 – 32.

17. Vezi Peter J. Stavrakis, *Moscow and Greek Communism*, *1944 – 1949* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1989).

18. În cartea sa, *Revolutionary Breakthroughs and National Development*, Ken Jowitt subliniază relaţia „patrimonială" dintre identitatea politică a liderului şi putere în cazul elitei P.C.R.; pentru lipsa de legitimitate a P.C.R. şi căutarea unei baze naţionale, vezi Pavel Câmpeanu, „National

Fervor în Eastern Europe: The Case of România", *Social Research* (New York), 58, 4 (iarna 1991), pp. 804 – 828. Venind de la un supravieţuitor din perioada de ilegalitate a partidului, explicaţia lui Câmpeanu cu privire la alegerea lui Dej de către Stalin merită citată: „O astfel de promovare nu ar fi putut să aibă loc într-o ţară ocupată de Armata Roşie decât la iniţiativa sau cel puţin cu consimţământul lui Stalin. Aceasta arată cu claritate că RC. R. putea conduce ţara numai dacă ar fi încetat să fie ceea ce Kremlinul făcuse din el – o sectă antinaţională, compusă din şi condusă de minorităţi sau străini" (p. 813). Conferinţa naţională a RC. R. din acel an nu a făcut decât

să aprobe formal avansarea lui Dej la poziţia de secretar general. Mai mult, Ana Pauker a susţinut cu putere promovarea lui Dej. Deşi era ambiţioasă şi orgolioasă, Ana Pauker a înţeles că nu era posibil ca ea, o evreică, să devină dictatoarea României. Dacă era vorba despre o competiţie, aceasta îi opunea pe Dej şi pe Teohari Georgescu – un muncitor etnic român pe care Cominternul intenţionase să-l numească secretar general în 1940.

19. Imediat după moartea acestuia, survenită în 1976, Securitatea a confiscat documentele personale lui Emil Bodnăraş, inclusiv memoriile sale, care au avut astfel soarta jurnalelor lui Miron Constantinescu, preluate de Securitate în acelaşi fel după moartea acestuia în vara lui 1974. Documentele personale ale lui Bodnăraş sunt de o importanţă crucială pentru cercetarea preluării puterii de către P.C.R., având în vedere rolul esenţial jucat de Bodnăraş ca şef al Serviciului Secret, temutul precursor al Securităţii, în perioada martie 1945 – noiembrie 1947, când acest fost spion sovietic a devenit ministru al Apărării (poziţie pe care a deţinut-o până în 1956, când a devenit ministru al Transporturilor). Asemănarea dintre numirea lui Bodnăraş ca ministru al Apărării în România (un afront adus armatei române) şi impunerea mareşalului sovietic Konstantin Rokossovsky ca ministru al Apărării în Polonia îndeamnă la reflecţie. În mod paradoxal, se pare că Bodnăraş a jucat un rol-cheie în influenţarea lui Hruşciov pentru ca acesta să retragă trupele sovietice din România în iunie 1958, pregătind astfel terenul pentru politica de autonomie a lui Dej.

20. Opinia lui Toma mi-a fost confirmată de către Mircea Oprişan, un veteran al partidului şi fost ministru al Comerţului Interior, în urma corespondenţei pe care am purtat-o cu acesta. Pentru mai multe detalii cu privire la Dej, vezi Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*.

21. Miron Constantinescu, citat de mai mulţi veterani

ai P.C.R., precum Cristina Luca-Boico, în discuţiile purtate cu autorul.

22. Pantiuşa s-a căsătorit cu Ana Toma în 1946. împreună, au constituit unul dintre cele mai puternice şi temute cupluri din P.C.R. de la sfârşitul anilor ’40 şi începutul anilor ’50. Deoarece Pantiuşa era foarte apropiat de Dej, iar soţia sa era prim-adjunctul Anei Pauker la Ministerul de Externe, cuplul avea acces la şi putea influenţa ambele facţiuni aflate în competiţie. Pantiuşa a fost şeful Securităţii până în 1959, când

Dej l-a numit şeful Miliţiei. Cu toate acestea, Dej l-a obligat să iasă la pensie în 1961, împreună cu alte elemente din reţeaua stalinistă (Serghei Nicolau-Nikonov, Alexandru Rogojinschi, Ivan Didenko-Vidraşcu, Petr Goncearuk, Vasile Bucikov, Mihai Postanski-Posteucă, Alexandru Grinberg-Nicolschi şi Grigore Naum). Deşi a fost denunţat de Ceauşescu şi exclus din partid, agentul sovietic a primit Ordinul „Tudor Vladimirescu” clasa a II-a, o decoraţie importantă, în 1971 (şi a continuat să se bucure de pensia specială şi de alte privilegii până la moartea sa, în 1986, când a fost înmormântat, cu onorurile aferente unui general de armată, în Cimitirul Militar Ghencea din Bucureşti). Ana Toma a rămas membră a Comitetului Central până în 1965, dar, după moartea lui Dej, şi-a pierdut poziţia de ministru adjunct al Comerţului Exterior şi a fost numită vicepreşedinte al U.C.E.C.O.M., Uniunea Naţională a Cooperativelor Meşteşugăreşti. A murit în 1991, aproape oarbă şi complet singură, luând cu sine nenumărate secrete ale luptelor sângeroase de la vârful P.C.R. Pentru amănunte, vezi Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii* (Bucureşti: Editura Eminescu, 1992). La începutul anilor ’50, ca atâţia alţi foşti ilegalişti, Pantiuşa şi Ana Toma au adoptat doi copii, Radu, care a murit la începutul anilor ’80, şi Ioana, de profesie arhitect, care a emigrat în Israel. Încă o notă la această poveste lugubră

de cruzime şi trădare: se pare că, la începutul anilor ’50, Ana Toma a avut relaţii strânse cu Dej şi nu a ezitat să-l informeze despre orice lucru semnificativ din viaţa Anei Pauker (pentru a o convinge pe Pauker de loialitatea sa, era gata să-i calce rochiile). În anii ’70, Ana Toma încă mai păstra fotografia cu autograf a lui Dej în sufragerie, acolo unde stătea alcoolicul Pantiuşa ascultând Radio Europa Liberă.

23. Pentru detalii suplimentare privind cazul Foriş, vezi Cătănuş şi Chiper (coord.), *Cazul Ştefan Foriş*.

24. Vezi Krystyna Kersten, *The establishment of the Communist Rule în Poland „*19*43 – 1*9*48 (*Berkeley: University of California Press, 19*91), *pp. 1*1 – 1*2.

25. După cum am mai amintit, de la Chivu Stoica şi Teohari Georgescu la Leontin Sălăjan şi Leonte Răutu, numeroşi activişti de vârf ai P.C.R. şi-au numit fiicele Ana. La fel, membrii elitei comuniste (precum Apostol, Bodnăraş, Chişinevschi, Alexandru Sencovici, Vasile Valeu şi Ghizela Vass) aveau tendinţa de a le pune băieţilor lor numele de Gheorghe. Din acest punct de vedere, Ceauşescu a fost o excepţie, copiii săi având numele de Valentin, Zoia şi Nicolae.

26. Aşa cum apare în autocritica Anei Pauker. Vezi Ana Pauker, „Autocritică”, 18 iunie 1952, p. 4. Fotocopie, arhiva personală a autorului.

27. Vezi Tismăneanu, „From Arrogance to Irrelevance: Avatars of Marxism în România”, în Taras (coord.), *The Road to Disillusion*.

28. Vezi Lena Constante, *The Silent Escape*; *Three Thousand Days in Romanian Prisons* (Berkeley: University of California Press, 1995), *Evadarea tăcută* (Bucureşti: Humanitas, 2013).

29. Pentru unul dintre cele mai răscolitoare documente privind teroarea stalinistă din România (şi, într-adevăr, din toată Europa Centrală şi de Est), vezi

memoriile lui Zilber, *Monarhia de drept dialectic*, publicate sub pseudonimul Andrei Şerbulescu. Ca o ironie a sorţii, cuvântul înainte la cartea lui Zilber este scris de către Gheorghe Brătescu, ginerele Anei Pauker.

CAPITOLUL 4. Stalinismul dezlănţuit, 1948 – 1956

1. Pentru cazul polonez, vezi Teresa Torańska, *Them*; *Stalin*'s *Polish Puppets* (New York: Harper & Row, 1987). Pentru cazul românesc, vezi Lavinia Betea, *Maurer şi lumea de ieri*; *Mărturii* despre *stalinizarea României* (Arad: Editura Ioan Slavici, 1995).

2. Vezi Ghiţă Ionescu, *Communism in Rumania*, pp. 161 – 165.

3. Vezi Daniel Chirot, „What Happened în Eastern Europe în 1989", în Vladimir Tismăneanu (coord.), *Revolutions of 1989* (Londra: Routledge, 1999), pp. 19 – 40.

4. Lotul mediu avea suprafaţa de 1, 3 hectare, mult mai puţin decât în cazul reformei agrare din 1919 – 1921, cea mai radicală din Europa de Est, când lotul mediu avea suprafaţa de aproximativ patru hectare.

5. Pe data de 27 aprilie 1962, în cadrul unei sesiuni speciale a Marii Adunări Naţionale, Gheorghiu-Dej a anunţat că procesul de colectivizare se încheiase. Vezi Ghiţă Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 337.

6. Ioan Scurtu şi Gheorghe Buzatu, *Istoria romanilor în secolul XX*, pp. 491 – 492.

7. În acest sens, un exemplu sugestiv îl constituie reinterpretarea totală a istoriei României de către o echipă condusă de Mihail Roller. În general, influenţa occidentală a fost neglijată, în timp ce marele popor rus, apoi sovietic era prezentat întotdeauna ca protectorul românilor sau, cel puţin, al celor oprimaţi în România. Roller a fost principalul autor al unui manual şcolar pentru licee care a servit, până la moartea lui Stalin, drept versiunea definitivă, incontestabilă a viziunii comuniste cu privire la

istoria României.

8. Cu ani mai târziu, Toma şi-a exprimat regretul profund pentru această greşeală teribilă şi a susţinut că pamfletul care îl ataca pe Arghezi fusese scris în urma unor ordine exprese venite de la vârful ierarhiei de partid.

9. Pentru detalii privind cooptarea intelectualităţii româneşti şi producţia de scrieri care preamăreau partidul, vezi Marin Niţescu, *Sub zodia proletcultismului. Dialectica puterii* (Bucureşti: Humanitas, 1995), Eugen Negrici, *Poezia unei religii politice*; *Patru decenii de agitaţie şi propagandă* (Bucureşti: Editura Pro, f.a.) şi Ana Selejan, *Reeducare şi prigoană*; *România în timpul primului război cultural*, *1944 – 1948*, vol. 2 (Sibiu: Editura Thausib, 1993).

10. Pentru amănunte privind şcoala „Jdanov" şi programul acesteia, vezi *News from behind*, *the Iron Curtain*, iunie 1944, pp. 22 – 26. În acelaşi timp, Şcoala de Partid „Ştefan Gheorghiu" a fost creată pentru a forma cadre în domeniul organizatoric. Cele două şcoli, „Jdanov" şi „Ştefan Gheorghiu", s-au unit la sfârşitul anilor '50. „Ştefan Gheorghiu" a rămas principala şcoală de cadre a P.C.R. până în decembrie 1989. La începutul anilor '70, rectorul acesteia a fost Miron Constantinescu, urmat de Leonte Răutu, care a fost destituit în 1981. Ultimul rector al Şcolii de Partid „Ştefan Gheorghiu" a fost Dumitru Popescu, unul dintre principalii doctrinari ai socialismului lui Ceauşescu.

11. Materiale publicate în timpul Primăverii de la Praga descriu sistemul represiv condus de poliţia politică şi confirmă implicarea poliţiei secrete sovietice în procesele-spectacol din Cehoslovacia. Vezi, de exemplu, Eugen Loebl, *My Mind on Trial* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1976), şi Jin Pelikan (coord.), *The czechoslovak Political Trials* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1971). În România, agenţii sovietici au jucat un rol şi mai

important, de vreme ce ei erau ofiţeri ai poliţiei politice româneşti şi membri ai anturajului lui Gheorghiu-Dej. Când România a intrat în conflict cu Uniunea Sovietică, aceşti agenţi au fost înlocuiţi din funcţii, dar şi-au continuat existenţa ca cetăţeni privilegiaţi ai României.

12. Adam B.-ulam, *Titoism and the Cominform* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1952), Zbigniew Brzezinski, *The Soviet Bloc. Unity and Conflict* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1967), şi Hélène Carrère d'Encausse, *Le Grand frère. L'Union soviétique et l'Europe soviétisée* (Paris: Flaminarion, 1983).

13. Borkenau, *World Communism*, p. 178.

14. Pentru o analiză a procesului Pătrăşcanu în context est-central-european, vezi George Hodos, *Show Trials. Stalinist Purges* în *Eastern Europe, 1948 – 1954* (New York: Praeger, 1987), pp. 93 – 111. Vezi şi introducerea bine documentată a Sandei Golopenţia la Anton Golopenţia, *Ultima carte* (Bucureşti: Editura Enciclopedică, 2001).

15. În prima fază, au fost atacate partidele politice „burgheze"; a treia fază a fost îndreptată împotriva unora dintre cei mai credincioşi susţinători ai Moscovei, care fuseseră implicaţi în operaţiuni ale Cominternului şi care „fuseseră legaţi de Stalin pe tot parcursul istoriilor lor personale". Vezi Carrère d'Encausse, *Le Grand frère*, pp. 115 – 127.

16. Tatăl său, D.D. Pătrăşcanu, care era bine cunoscut în România, aparţinuse grupului de stânga ieşean din jurul revistei *Viaţa Românească*, dar, sub influenţa prietenului său Constantin Stere, intrase în Partidul Naţional-Liberal la începutul secolului.

17. Vezi Henry L. Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, pp. 256, 290, şi Ghiţă Ionescu, *Communism in Rumania*, pp. 40, 151 – 160, 354.

18. În lucrarea sa *Lucreţiu Pătrăşcanu. Moartea unui lider comunist. Studiu de caz* (Bucureşti: Humanitas, 2001), Lavinia Betea (care în anul 2000 a fost atât de amabilă încât să-mi împrumute o copie a manuscrisului cărţii sale, citat în continuare drept „Betea, MS") susţine că părerea generală conform căreia Pătrăşcanu ar fi încercat să negocieze textul armistiţiului pentru a obţine condiţii mai favorabile pentru România, în loc să accepte pur şi simplu condiţiile sovieticilor, nu este adevărată. Afirmaţia sa se bazează însă în întregime pe o mărturie din 1968 a generalului D. Dămăceanu. Cu toate acestea, au existat zece sau unsprezece mărturii diferite ale lui Dămăceanu cu privire la acel eveniment şi, în consecinţă, nu se poate pune bază pe afirmaţia acestuia. Vezi, în acest sens, Scurtu şi Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX*, p. 446.

19. Vezi „Declaraţia Lenei Constante", 22 aprilie 1950, în Betea, MS, p. 187. O copie a acestui document se află în posesia autorului.

20. De fapt, Pătrăşcanu a afirmat că, încă din toamna lui 1944, Pauker, Luca şi Gheorghiu-Dej şovăiau să-i dea spre îndeplinire vreo sarcină importantă în numele partidului. Vezi „Greşelile mele ca activist de partid", în *Principiul bumerangului*; *Documente ale procesului Lucreţiu Pătrâşcanu* (Bucureşti: Editura Vremea, 1996), pp. 20 – 28.

21. Noi materiale de arhivă arată că afirmaţia incriminatoare: „Sunt român înainte de a fi comunist" nu a fost făcută, de fapt, de Pătrăşcanu, ci i-a fost atribuită de un informator, Pavel Apostol. Vezi Betea, *Lucreţiu Pătrăşcanu*; *Moartea unui lider comunist*.

22. Ghiţă Ionescu, *Communism in Rumania*, pp. 151 – 156.

23. Pe lângă soţia lui Pătrăşcanu, Elena (născută Hertha Schwammen), au mai fost arestaţi şi interogaţi

Lena Constante, Harry Brauner şi Belu Zilber, cu toţii prieteni foarte apropiaţi ai familiei Pătrăşcanu. Elenei Pătrăşcanu i s-a spus că soţul ei avusese o legătură cu Lena Constante, determinând-o astfel să depună mărturie împotriva acestuia. Elena Pătrăşcanu a fost condamnată la paisprezece ani de închisoare, dar a fost eliberată în 1956. Vezi ordinul de eliberare a sa în Gheorghe Buzatu şi Mircea Chiriţoiu (coord.), *Agresiunea comunismului în România*; *Documente din arhivele secrete*, *1944 – 1989*, vol. I (Bucureşti: Editura Paideia, 1998), pp. 102 – 103. Mai târziu, s-a căsătorit cu regizorul de teatru Yannis Veakis, un comunist grec exilat. Despre agitatul cerc intim al lui Pătrăşcanu, vezi Petre Pandrea, *Memoriile mandarinului valah* (Bucureşti: Editura Albatros, 2000). Trebuie menţionat totuşi faptul că Pandrea avea motive personale să o antipatizeze pe Elena Pătrăşcanu; în consecinţă, memoriile sale trebuie citite cu anumite rezerve atunci când este vorba despre părerile sale cu privire la cine a fost cu adevărat responsabil de căderea lui Lucreţiu Pătrăşcanu.

24. Arhiva Serviciului Român de Informaţii (citată în continuare ca ASRI), fond P, dosar 40002, vol. 3, pp. 339 – 400.

25. Vezi Robert Levy, „Did Ana Pauker Prevent a Rajk Trial în România?”, *East European Politics and Societies*, 9, 1 (iarna 1995), pp. 143 – 178, şi capitolul „The Pătrăşcanu Case”, în *idem*, *Ana Pauker*; *The rise and Fall of a Jewish Communist*, pp. 135 – 152.

26. Se pare că a existat o încercare de a lega cazul Pătrăşcanu de „grupul Pauker-Luca-Georgescu”, aşa cum se poate vedea dintr-un raport al lui Ioan Şoltuţiu, la două luni după ce investigaţiile au fost reluate. Această ipoteză este avansată de Robert Levy în *Sfera Politicii* (Bucureşti), nr. 29 – 30 (iulie-august 1995), pp. 39 – 42. Pentru raportul lui Şoltuţiu, vezi ASRI, fond Y, dosar

40002, vol. 16, pp. 2 – 16. Vezi şi *Sfera Politicii*, nr. 29 – 30 (iulie-august 1995), pp. 43 – 45; nr. 31 (septembrie 1995), pp. 42 – 45, şi nr. 32 (octombrie 1995), pp. 43 – 44. O posibilă legătură între cele două procese a fost Egon Balas, un prieten al lui Alexandru Iacob, care a fost mâna dreaptă a lui Vasile Luca la Ministerul de Finanţe şi care a fost şi el implicat în procesul şefului său. Jakub Berman, care a fost implicat în procesul Pătrăşcanu, a fost obligat să depună mărturie că s-a angajat în acţiuni de spionaj împreună cu Balas pe când cei doi se aflau împreună la Legaţia României de la Londra. Vezi, în acest sens, Egon Balas, *Will to Freedom; A Perilous Journey through*, *Fascism and*, *Communism* (Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 2000), pp. 312 – 316, şi declaraţia lui Jakub Berman din data de 22 ianuarie 1953 *în Principiul bumerangului*, pp. 140 – 163.

27. Vezi „Raportul Comisiei de Partid constituită în vederea clarificării situaţiei lui Lucreţiu Pătrăşcanu”, document înregistrat la cancelaria P.C.R. cu numărul 1220 din 26 septembrie 1968, p. 25.

28. Scrisoarea lui Lucreţiu Pătrăşcanu din 13 noiembrie 1952, ASRI, fond P, dosar 40002, vol. 10, p. 401.

2 9. Pentru propria mărturie a lui Zilber cu privire 1 a proces sila comportarea sa în timpul anchetei, vezi cele două versiuni ale memoriilor sale, *Actor în procesul Pătrăşcanu* şi *Monarhia de drept dialectic*. După ce prima versiune i-a fost confiscată de poliţia secretă, Zilber şi-a rescris memoriile sub pseudonimul Andrei Şerbulescu, însă rezultatul este diferit. Prima versiune a fost recuperată mai târziu din arhivele fostei Securităţi şi ambele versiuni au fost publicate.

30. Pe lângă mărturia lui Zilber, care, în memoriile sale, a admis că a recunoscut că ar fi comis crimele ce erau puse pe seama sa, vezi şi mărturia Lenei Constante, care a fost şi ea implicată în acest proces, în cartea ei

Evadarea tăcută. În plus, comisia de partid care, la cererea lui Ceauşescu, a investigat acest proces pentru a-i incrimina pe Gheorghiu-Dej, dar mai ales pe Alexandru Drăghici, care trebuia îndepărtat, a descris toate metodele utilizate pentru a obţine mărturisirile. Vezi „Raportul Comisiei de Partid constituite în vederea clarificării situaţiei lui Lucreţiu Pătrăşcanu”.

31. În timpul pregătirii procesului, Koffler a scris o serie de autocritici grotesc de masochiste, în care admitea că era un maniac sexual, un asasin şi un trădător. Vezi „Autobiografie”, ASRI, fond P, dosar 40002, 45, pp. 34 – 80. Printre cei care au depus mărturie împotriva lui Koffler la proces s-au numărat foşti membri ai conducerii partidului din ilegalitate (Ana Toma şi Ilka Melinescu), care l-au acuzat pe fostul şef al serviciului financiar al partidului de legături cu poliţia secretă al lui Antonescu (Siguranţa).

32. Pătrăşcanu şi Koffler au fost condamnaţi la moarte şi executaţi pe data de 17 aprilie 1954. Ceilalţi au fost condamnaţi la închisoare pe diverse termene: Belu Zilber, Alexandru Ştefănescu şi Emil Calmanovici la închisoare pe viaţă; Ion Mocsonyi-Stârcea şi Herant Torossian la cincisprezece ani de închisoare; Lena Constante şi Harry Brauner la doisprezece ani; Jakub Berman la zece ani şi Victoria Sârbu la opt ani. Pentru documentele privind procesul, *vezi Principiul bumerangului*, pp. 361 – 381.

33. Cartea lui Pătrăşcanu *Problemele de bază ale României* (Bucureşti, 1944) era o lucrare pragmatică, cu caracter politic, gândită ca o contribuţie la ideologia P.C.R. Celelalte scrieri ale sale, în special *Curente şi tendinţe în filosofia românească*, retipărită în 1971 de Editura Politică din Bucureşti, erau, fără îndoială, lucrări ortodoxe din punct de vedere ideologic.

34. Ghiţă Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 153.

35. Se poate argumenta că procesul lui Beria ar fi

putut servi ca model pentru procesul Pătrăşcanu, aşa cum sugerează Belu Zilber în *Actor în procesul Pătrâşcanu*, pp. 123 – 124 (presupunând că Beria a fost, cât de cât, judecat).

36. Miron Constantinescu a dezvăluit mai târziu faptul că în 1954 fusese trimis la Moscova pentru a obţine aprobarea sovieticilor pentru proces, dar că Malenkov i-a spus că „asta este treaba voastră".

37. Cu privire la evoluţiile din Europa de Est în epoca poststalinistă, vezi François Fejtő, *A History of the People*'s *Democracies*; *Eastern Europe since Stalin* (New York: Praeger, 1971), Leszek Kołakowski, *Main Currents of Marxism*, vol. 3: „The Breakdown" (Oxford: Clarendon Press, 1978), Richard Löwenthal, *World Communism*; *The Disintegration of a Secular Faith* (New York: Oxford University Press, 1964), Leopold Labedz, International *Communism after Khrushchev* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1965), Imre Nagy, *Un Communisme qui n oublié pas l'homme* (Paris: Plon, 1957), Tibor Meray, *Ce jour-là*; *23 octobre 1956* (Paris: Robert Laffont, 1966), şi Tamás Aczél (coord.), *Ten Years After*. *The Hungarian Revolution in the Perspective of History* (New York: Holt, Rinehart & Winston, 1966). Pentru o abordare din perspectiva „marxismului critic", vezi Ferenc Fehér şi Agnes Heller, *Hungary 1956 Revisited*; *The Message of a Revolution – A Quarter of a Century After* (Londra: George Allen & Unwin, 1983).

38. Ceauşescu a subliniat în mod special faptul că Zilber nu trebuie reabilitat. Vezi „Cuvântul tovarăşului Nicolae Ceauşescu la şedinţa Prezidiului Permanent al C.C. al P.C.R. din ziua de 18 aprilie 1968", pp. 7 – 8. Pentru atacurile sale împotriva lui Drăghici şi Gheorghiu-Dej, vezi şi discuţiile de la Plenara C.C. din 22 – 25 aprilie 1968. Pentru efectul reabilitării lui Pătrăşcanu, vezi discursul ţinut de Elena Pătrăşcanu la adunarea organizaţiei de

partid a teatrelor „Barbu Delavrancea” şi „Ion Vasilescu”. Copii ale acestor documente se află în posesia autorului.

39. Nicolae Ceauşescu, „Cuvântare la adunarea activului de partid al municipiului Bucureşti din 26 aprilie 1968”, în *idem*, *România pe drumul construcţiei socialiste. Rapoarte, cuvântări, articole* (Bucureşti: Editura Meridiane, 1969), p. 178.

40. Vezi Annie Kriegel, *Les Grands Procès dans les pays communistes*; *La Pédagogie infernale* (Paris: Gallimard, 1972).

41. Secretariatul avea patru membri: Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca şi Teohari Georgescu. Biroul Politic era compus din aceştia patru şi alţi trei membri: Chivu Stoica, Gheorghe Vasilichi şi Miron Constantinescu. Vezi „Stenograma şedinţei plenare a C.C. al P.C.R. din ziua de 22 octombrie 1945”, *Sfera Politicii* (Bucureşti), nr. 40 (1996), pp. 29 – 34; nr. 41 (1996), pp. 26 – 29.

42. Vezi „Şedinţa Secretariatului C.C. din 24 octombrie 1945”. O copie a acestui document, aşa cum este el păstrat în arhivele secrete ale P.C.R., se află în posesia autorului.

43. Frustrarea lui Gheorghiu-Dej pentru că nu a fost inclus în planul de evadare este confirmată de memoriile unor membri ai partidului, precum Alexandru Sencovici, aflate în arhiva fostului Institut de Studii Politice şi Sociale. Am consultat aceste documente în lunile iunie şi septembrie 1994. Mulţumiri speciale i se cuvin dr. Gheorghe Neacşu, care m-a ajutat să găsesc ceea ce mă interesa în colecţiile labirintice ale fostului Institut de Istorie a Partidului, precum şi dr. Theodor Popescu, care mi-a dăruit din timpul şi priceperea sa în timpul cercetărilor mele la Bucureşti, în 1994 şi ulterior.

44. Conform discuţiilor avute cu Corneliu Bogdan în primăvara lui 1989 cu privire la Gheorghiu-Dej şi filiera

spionilor sovietici şi corespondenţei purtate cu Mircea Oprişan, Ilie Zaharia şi Cristina Luca-Boico.

45. Vezi Philippe Robrieux, *Maurice Thorez*; *Vie secrète*, *vie publique* (Paris: Fayard, 1975), pp. 145, 656. În timp ce era trimisul Cominternului în Franţa, sub numele conspirativ Marina, Ana Pauker a făcut parte din direcţia consultativă colegială a Partidului Comunist Francez, condusă de către militantul cehoslovac Eugene Fried (Clement), împreună cu Ernő Gerő, Georges Kagan şi alţii. Pentru detalii cu privire la Fried, inclusiv despre legătura sa cu Ana Pauker, vezi Annie Kriegel şi Stéphane Courtois, *Eugen Fried*; *Le Grand Secret du PCF* (Paris: Seuil, 1997).

46. Vezi Gheorghe Buzatu, *Romanii în arhivele Kremlinului* (Bucureşti: Univers Enciclopedic, 1996), pp. 111 – 151, 358 – 370.

47. Vezi Arkadi Vaksberg, *Hotel Lux*; *Les Partis frères au service de l'Internationale communiste* (Paris: Fayard, 1993), pp. 12 – 14.

48. În ce priveşte felul în care Ana Pauker era văzută de către românii anticomunişti la acea vreme, vezi „A Girl Who Hated Cream Puffs", *Time*, 20 septembrie 1948, pp. 31 – 34.

49. Acest episod ilustrează afirmaţia lui George Orwell potrivit căreia „pentru marxişti nimic nu este mai imprevizibil decât trecutul". În filmul *Lupeni '29*, conceput de scenaristul Mihnea Gheorghiu în mod special pentru Lică, fiica lui Gheorghiu-Dej, care, deşi lipsită de talent, se credea actriţă, Luca era portretizat de către personajul Lucan, întruchiparea abjecţiei umane. Vezi Tismăneanu, *Arheologia terorii*, pp. 172 – 173.

50. Soţia lui Luca, Elizabeta, participase ca voluntară în cadrul Brigăzilor Internaţionale la Războiul Civil din Spania, unde ocupase un post în administraţia spitalicească. Având convingerea că era destinată unei

cariere literare, a produs mai târziu câteva scrieri realist-socialiste. Vezi Tismăneanu, *Arheologia terorii*, p. 174.

51. Mai mulţi foşti ilegalişti mi-au vorbit despre vizita lui Georgescu la Moscova în 1940 şi despre propunerea care i s-a făcut la sediul central al Cominternului de a deveni secretar general al P.C.R. Acest fapt este confirmat de către Teohari Georgescu în „Stenograma declaraţiei lui Teohari Georgescu privind activitatea lui Ştefan Foriş şi suprimarea acestuia", în Cătănuş şi Chiper (coord.), *Cazul Ştefan Foriş*, pp. 273 – 274.

52. Vezi Conferinţa Naţională a Partidului Comunist Român, 19 – 21 iulie 1972 (Bucureşti: Editura Politică, 1972), p. 552.

53. Primul-redactor şef al publicaţiei Cominformului, *Pentru pace trainica, pentru democraţie populara*, a fost Pavel Iudin, care mai târziu a devenit ambasadorul lui Stalin în China lui Mao. Succesorul acestuia – de fapt, adevăratul „guvernator" al lui Stalin la Bucureşti – a fost Mark Borisovici Mitin, un notoriu ideolog stalinist şi membru al Comitetului Central al P.C.U.S.

54. Acesta a fost, mai ales, cazul lui Alexandru Moghioroş, protejatul şi prietenul apropiat al lui Luca. Secretar al c'C. şi foarte ataşat de Pauker (fusese condamnat în celebrul proces din 1936 al acesteia), Moghioroş cultiva relaţii speciale cu Luca, fiind amândoi de origine maghiară. Dar, pe măsură ce lupta la vârf s-a intensificat, Moghioroş a trecut în cealaltă tabără şi a început să-l trateze pe Luca cu accentuată superioritate şi agresivitate. În primăvara lui 1952, de pildă, Luca – ce putea intra liber în biroul lui Moghioroş până atunci – a încetat să mai aibă acces direct la acesta, iar Moghioroş şi-a instruit funcţionarii să-l lase pe Luca să aştepte ore întregi înainte de a-l introduce. (Mama mea, Hermina Tismăneanu, care a lucrat la biroul lui Moghioroş în 1951 – 1952 – avea în principal misiunea de a-i preda lecţii de

limba rusă, ori de câte ori „şeful” avea un moment liber –, mi-a relatat personal despre relaţiile dintre Moghioroş şi Luca.)

55. Pentru comentariile lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, vezi „Stenograma şedinţei Biroului Politic al P.M.R. din ziua de 29 noiembrie 1961”, Arhiva Comitetului Central al P.C.R., pp. 4 – 6.

56. Interviu cu Gheorghe Apostol, înregistrat în aprilie 1988, transmis de BBC pe 25 aprilie 1990.

57. Mărturie a mamei mele, Hermina Tismăneanu, care s-a numărat printre traducători.

58. Mătuşa mea, Nehama Tismineţki, care a fost o prietenă apropiată a soţiei lui Mitin, mi-a dezvăluit legătura dintre Mitin şi Gheorghiu-Dej.

59. *Pentru pace trainica, pentru democraţie populara*, nr. 187 (6 iunie 1952).

60. „Stenograma şedinţei Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din 26 mai 1952”, fond C.C. al PC. R., dosar 40/1952, pp. 5 – 111.

61. Mărturie a mamei mele, care a fost prezentă la lucrările acestei plenare.

62. Aurel Vijoli şi Vasile Modoran au fost arestaţi şi interogaţi timp de doi ani, apoi au fost eliberaţi. Alexandru Iacob a fost condamnat la douăzeci de ani de închisoare şi va fi eliberat abia în 1964, când a fost acordată o amnistie generală. Vezi „Documentar referitor la procesul privind pe Vasile Luca”, fond C.C. al P.C.R., Secţia pentru controlul muncii la M.F.A., M.A.I. şi justiţie. Soţia sa, Magda Iacob, a fost eliberată după un an şi jumătate, dar a suferit un şoc psihologic din care nu şi-a mai revenit niciodată. Pentru mai multe amănunte cu privire la Alexandru Iacob, vezi Balas, *Will to Freedom*.

63. Alexandru Iacob şi-a amintit că, în perioada detenţiei sale, l-a întâlnit odată pe Luca, care i-a spus că mărturisise tot ceea ce i se ceruse deoarece i se promisese

că, dacă mărturiseşte, va fi eliberat şi i se va permite să lucreze ca simplu muncitor. Vezi „Stenograma discuţiei cu Alexandru Iacob”, 24 mai 1968.

64. „Stenograma şedinţei plenare a C.C. al P.C.R. din 19 – 20 august 1953”. O copie a acestui document se află în posesia autorului.

65. Într-un memoriu datat 5 noiembrie 1954, Luca a făcut apel pentru comutarea condamnării sale la moarte (ASRI, fond P, dosar 40005, 126, pp. 1 – 72). Mai târziu, pe 3 februarie, aflat în închisoarea de la Râmnicu Sărat, Luca a scris un al doilea memoriu, în care cerea deschiderea unei noi anchete pentru a-şi dovedi nevinovăţia. Copia acestui document care se află în posesia mea este subliniată şi adnotată din abundenţă de către Dej. De asemenea, acest memoriu a fost publicat în *Sfera Politicii* (Bucureşti), nr. 33 (1995), pp. 21 – 24; nr. 34 (1995), pp. 46 – 50; nr. 35 (1995), pp. 41 – 42; şi nr. 36 (1995), pp. 29 – 31.

66. Familia sa i-a împărtăşit teribila soartă. Soţia sa, Elizabeta Luca, a fost arestată şi închisă pentru mai mulţi ani. Unii dintre copiii săi adoptaţi au fost trimişi la orfelinat; alţii au fost daţi în grija unor rude îndepărtate, obscure, care erau mai puţin expuse furtunilor revoluţionar-dialectice.

67. Vezi „Raport al Comisiei de Partid care a examinat materialele în legătură cu procesul lui Vasile Luca”, în Buzatu şi Chiriţoiu (coord.), *Agresiunea comunismului în România*, pp. 100 – 111.

68. Pentru acuzaţiile împotriva „deviatorilor”, vezi „Scrisoarea C.C. al P.M.R.”, *Scânteia*, 2 iunie 1952.

69. Vezi, de exemplu, „Ordin nr. S/O 112 004 din 14 iunie 1952: Către Penitenciarul din Cluj”, în Serviciul Român de Informaţii, *Cartea Alba a Securităţii*, vol. 2, pp. 330 – 331.

70. „Stenograma şedinţei de la tov. Moghioroş din 12

iunie 1953 cu Ana Pauker”. O copie a acestui document se află în posesia autorului.

71. „Stenograma discuţiei tov. Vinţe cu Ana Pauker pe data de 21 iunie 1956”, p. 10. O copie a acestui document se află în posesia autorului.

72. Legătura dintre partid şi Ana Pauker a fost menţinută prin intermediul tatălui meu, Leonte Tismăneanu, care era la acea vreme director adjunct al Editurii Politice (editura partidului). Acest contact fusese stabilit, desigur, ca urmare a unei decizii a Biroului Politic. Tatăl meu mi-a spus că întâlnirile lor se rezumau numai la probleme legate de activitatea Anei Pauker ca traducător din limbile rusă, franceză şi germană.

Niciodată Pauker nu şi-a exprimat vreo opinie legată de eliminarea sa, de evoluţiile din perioada poststalinistă etc. Mai târziu, în timpul anchetei la care a fost supus tatăl meu pentru aşa-zis „deviaţionism de tip revizionist” (1958 – 1960), acesta a fost acuzat de a fi întreţinut opinii favorabile Anei Pauker. Deşi era un veteran al Războiului Civil din Spania şi un neclintit militant leninist, a fost exclus din partid în 1960.

73. Vezi „Referat cu privire la rezultatul anchetei Anei Pauker” şi „Şedinţa Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din 11 mai 1954”. Copii ale acestor documente se află în posesia autorului.

74. Ancheta Anei Pauker a fost reluată în 1956. Vezi, de exemplu, „Stenograma discuţiei cu Ana Pauker din 18 iunie 1956”. Gheorghe Apostol, Petre Borilă, Alexandru Moghioroş, Constantin Pârvulescu şi Ion Vinţe au luat cu toţii parte la discuţii. Vezi, de asemenea, declaraţiile date de ceilalţi cu privire la Ana Pauker în „Problema relaţiilor şi atitudinii Anei Pauker faţă de oameni”. Copii ale acestor documente se află în posesia autorului; vezi şi Levy, *Ana Pauker*, pp. 194 – 219.

75. „Proces-ver bal de interogatoriu al arestatului

Teohari Georgescu", 12 iunie 1953. O copie a acestui document se află în posesia autorului.

76. Vezi King, *History of the Romanian Communist Party*, pp. 92 – 93.

77. Cel mai apropiat consilier al lui Dej era Mark Borisovici Mitin, redactorul-şef al publicaţiei *Pentru pace trainica, pentru democraţie populara* (vezi şi nota 53, *supra*).

78. Pentru campaniile staliniste împotriva lui Tito, vezi Adamulam, *Titoism and the Cominform* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1952), şi Lilly Marcou, *Le Kominform. Le Communisme de guerre froide* (Paris: Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, 1977).

79. Vezi, de exemplu, Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni* (Bucureşti: Cartea Românească, 1980).

80. „Note regarding the Conversation of I.V. Stalin with Gh. Gheorghiu-Dej and A. Pauker on the Situation within the RCP and the State of Affairs în România în Connection with the Peace Treaty", nr. 191, 2 februarie 1947, în Galina P. Muraschko, Albina F. Noskowa şi Tatiana Volokitina (coord.), *Vostochnaia Evropa v dokumentakh arkhivov, 1944 – 1953*, vol. 1 (Moscova, 1997), pp. 564 – 565.

81. „Stenograma şedinţei Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din 29 noiembrie 1961", pp. 14 – 16. O copie a acestui document se află în posesia autorului.

82. Torańska, *Them*.

83. *Congresul al II-lea al Partidului Muncitoresc Român* (Bucureşti: Editura de Stat pentru Literatura Politică, 1956).

CAPITOLUL 5. Undele de şoc ale Congresului al XX-lea al P.C.U.S., 1957 – 1960

1. Vezi Amy W. Knight, *Beria, Stalin's First Lieutenant* (Princeton, N.J.: Princeton University Press,

1993).

2. Fiul lui Beria, Sergo, contestă versiunea oficială referitoare la un proces care ar fi avut loc în decembrie 1953 în volumul său de memorii *Beria, mon père. Au cœur du pouvoir stalinien* (Paris: Plon/Criterion, 1999), susţinând că un comando M.V.D. l-a asasinat pur şi simplu pe Beria în propria sa locuinţă pe 26 iunie 1953, în urma unei operaţiuni de tip gangsteresc.

3. În 1957 s-a făcut un efort de a reînfiinţa o instituţie internaţională pentru consultaţii şi colaborare la nivel teoretic între partidele comuniste. Astfel, a fost fondată la Praga revista, publicată lunar, *Problemele păcii şi socialismului* (cunoscută şi sub numele de *World Marxist Review*), primul redactor-şef al acesteia fiind ideologul sovietic Alexei Rumianţev, membru al C.C. al P.C.U.S. Reprezentantul francez era Jean Kanapa, iniţial un fanatic doctrinar stalinist, ulterior una dintre principalele voci ale eurocomunismului. În prima fază, reprezentantul comuniştilor români a fost tatăl meu, Leonte Tismăneanu, la vremea aceea şef al Catedrei de socialism ştiinţific de la Universitatea din Bucureşti şi director adjunct al Editurii Politice (directorul editurii era Valter Roman). Între redactori au avut loc discuţii aprinse cu privire la noul program al Ligii Comuniştilor din Iugoslavia (1958) şi la recentele divergenţe chinezo-sovietice. Tatăl meu a fost rechemat de la Praga în septembrie 1958, acuzat de fracţionism şi exclus din partid în 1960. Mulţi dintre reprezentanţii sovietici asociaţi la publicaţia de la Praga au devenit ulterior membri ai cercului intim de intelectuali de partid al lui Gorbaciov (de exemplu, Fiodor Burlaţki, Gheorghi Şahnazarov şi Ivan Frolov). Revista şi-a încetat apariţia la sfârşitul anilor ’80.

4. Cu privire la procesul înscenat la Canalul Dunăre – Marea Neagră şi execuţiile ce i-au urmat, după modelul stalinist al cazului de sabotaj din 1929 din Donbas, vezi

Doina Jela, *Cazul Nichita Dumitru* (Bucureşti: Humanitas, 1995). Lucrările la canal au fost sistate pe 18 iulie 1953. Vezi „Decizia Consiliului de Miniştri şi a Comitetului Central al P.M.R.”, 17 iulie 1953, a cărei copie se află în posesia autorului.

5. Vezi „Decizia Plenarei lărgite a C.C. al P.M.R. din 19 – 29 august 1953”, în *Rezoluţii şi Hotărâri ale Comitetului Central al P.M.R.* (Bucureşti: ESPLP, 1952).

6. Înlocuitorul său a fost inginerul Gheorghe Gaston Marin, un fost luptător în Rezistenţa franceză, care a deţinut această poziţie între 1955 şi 1966. Vezi Gheorghe Gaston Marin*, în serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări din viaţă* (Bucureşti: Editura Evenimentul Românesc, 2000).

7. Printre intelectualii consacraţi în perioada interbelică care au fost reabilitaţi s-au numărat istoricii Andrei Oţetea, Constantin C. Giurescu şi Constantin Daicoviciu, filosoful şi poetul Lucian Blaga, precum şi poetul Tudor Arghezi.

8. De fapt, decizia de a amâna Congresul al II-lea al P.M.R. a fost luată pe la mijlocul anului 1954, în timpul unei şedinţe secrete la care au luat parte Gheorghiu-Dej, Gheorghe Apostol, Iosif Chişinevschi şi Mark Borisovici Mitin. Aceasta s-a întâmplat cu câteva luni înainte ca hotărârea să fie făcută publică. Între timp, pregătirile pentru congres au continuat ca şi cum acesta urma să fie organizat, în conformitate cu decizia iniţială, în ultima parte a anului 1954. îi datorez această informaţie privind decizia secretă de a amâna congresul mătuşii mele, dr. Nehama Tismineţki, care, la rândul său, o aflase de la soţia lui Mitin, cu care se afla în relaţii amicale.

9. Referitor la afacerea Pătrăşcanu şi la ecourile acesteia, vezi capitolul 4. Pentru conceperea farsei judiciare căreia i-a căzut victimă Pătrăşcanu, cei mai apropiaţi colaboratori ai lui Gheorghiu-Dej au fost Iosif

Chişinevschi, secretarul C.C. şi membru al Biroului Politic, şi Alexandru Drăghici, ministrul de Interne, de asemenea membru al Biroului Politic.

10. Vezi afirmaţia lui Pavel Ţugui, care susţine că reabilitarea poetului Tudor Arghezi a fost iniţiată de Gheorghe Apostol. Contrar celor susţinute de Ţugui în cartea sa *Istoria şi limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej*; *Memoriile unui fost Şef de Secţie a C.C. al P.M.R.* (Bucureşti: Editura Ion Cristoiu, 1999), reabilitarea lui Arghezi a făcut parte, pur şi simplu, din strategia lui Dej de a coopta figuri importante ale intelectualităţii naţionale şi de a evita o autentică liberalizare culturală. Această politică a fost pusă la punct de către Dej împreună cu colaboratorul său apropiat, Leonte Răutu, şeful direcţiei ideologice şi superiorul direct al lui Ţugui.

11. Ghiţă Ionescu, *Communism in Rumania*, pp. 231 – 233.

12. Vezi *News from behind the Iron Curtain*, ianuarie 1956, p. 8.

13. Vezi „Cu privire la componenţa colectivelor ce se vor ocupa de pregătirea Congresului P.M.R.”, 15 octombrie 1955. O copie a acestui document se află în posesia autorului.

14. Când Chişinevschi şi-a sărbătorit a 50-a aniversare în 1956, Ceauşescu a fost unul dintre foarte puţinii membri ai elitei comuniste invitaţi să ia parte la o reuniune particulară specială ce s-a desfăşurat la reşedinţa celui care ocupa atunci poziţia a doua în ierarhia partidului. Cuplurile Ceauşescu şi Chişinevschi obişnuiau să facă împreună lungi plimbări pe jos prin Parcul Herăstrău (pe atunci Parcul Stalin), aflat într-una dintre cele mai selecte zone rezidenţiale ale Bucureştiului. Desigur, ca în toate vânătorile staliniste de vrăjitoare, după eliminarea lui Chişinevschi, Ceauşescu a fost primul care şi-a denunţat fostul protector.

15. Ghiţă Ionescu, *Communism in Rumania*, pp. 240 – 241.

16. Vezi Vladimir Tismăneanu, *The Crisis of Marxist Ideology* în *Eastern Europe*; *The Poverty of Utopia* (Londra: Routledge, 1988), şi Kołakowski, *Main Currents of Marxism*, vol. 3, *The Breakdown*.

17. Pentru detalii suplimentare privind discuţiile dintre membrii delegaţiei P.C.R., vezi Paul Sfetcu, *13 ani în anticamera lui Dej* (Bucureşti: Editura Fundaţiei Culturale Române, 2000), pp. 273 – 274. Cam în această perioadă, Dej a stabilit o relaţie foarte apropiată cu Petre Borilă, pe care l-a inclus în cercul său intim, acolo unde se discutau cele mai secrete probleme şi se luau deciziile cruciale. În privinţa relaţiei dintre Gheorghiu-Dej şi Borilă, informaţii importante mi-au fost furnizate de către Mircea Răceanu, care a crescut în U.R.S.S. împreună cu fiul lui Borilă, Iuri, şi a cărui mamă, Ileana, membră a Comitetului Central între 1955 şi 1958, a fost una dintre prietenele apropiate ale soţiei lui Borilă, Ecaterina.

18. Una dintre cele mai bune analize ale originilor disputei româno-sovietice poate fi găsită în Georges Haupt, „La Genèse du conflit soviétoroumain", *Revue française des sciences politiques* (Paris), 18, 4 (august 1968), pp. 669 – 684. Vezi şi Branko Laziteh, *Le Rapport Khrouchtchev et son histoire* (Paris: Seuil, 1976).

19. Pentru interviul lui Togliatti, „9 domande sullo Stalinismo", vezi Russian Institute, Columbia University, *The Anti-Stalin Campaign and International Communism* (New York: Columbia University Press, 1956), pp. 97 – 139.

20. Pentru punctul de vedere al lui Gheoghe Apostol, cel mai înflăcărat susţinător al lui Gheorghiu-Dej, în timpul uneia dintre şedinţele următoare ale Biroului Politic, vezi „Şedinţa Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din 3, 4, 6, 12 aprilie 1956", *Sfera Politicii* (Bucureşti), nr. 27 (aprilie 1995), p. 39.

21. Referitor la argumentele folosite de Gheorghiu-Dej şi susţinătorii săi, pe de o parte, şi de cei doi oponenţi principali ai acestuia, pe de altă parte, vezi „Stenograma şedinţei plenare a C.C. al P.M.R. din 23 – 25 martie 1956”, a cărei copie se află în posesia autorului.

22. Evaluarea pe care am făcut-o cu privire la motivele lui Chişinevschi de a lansa un atac împotriva lui Gheorghiu-Dej a fost confirmată, de fapt, de către fiul său, Gheorghe Chişinevschi, în articolul intitulat „Iosif Chişinevschi şi P.M.R.-ul în anii ’50”, *Alergătorul de la Marathon*, nr. 4 (1989), pp. 191 – 199.

23. Vezi „Şedinţa Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din 3, 4, 6, 12 aprilie 1956”, *Sfera Politicii* (Bucureşti), nr. 25 (februarie 1995), p. 18.

24. Vezi Nicolae Ceauşescu, „Cuvântare la consfătuirea cu activul de partid al municipiului Bucureşti din 26 aprilie 1968”, în *România pe drumul desăvârşirii construcţiei socialiste*, p. 178. Vezi şi Dennis Deletant, *Ceauşescu and the Securitate*; *Coercion and Dissent* în *România*, *1965 – 1989* (Armonk, N.Y: M.E. Sharpe, 1995).

25. „Şedinţa plenară a C.C. al P.M.R., Ziua a treia, 25 martie 1956”, p. 95. O copie a acestui document se află în posesia autorului.

26. Faptul că Dej a înscenat această provocare cu sprijinul inconştient al lui Jar mi-a fost dezvăluit de către Sorin Toma în corespondenţa noastră particulară. După ce l-a încurajat pe Jar să-şi formuleze plângerile în timpul şedinţei, Gheorghiu-Dej i-a instruit pe Leonte Răutu şi pe Miron Constantinescu să-l atace şi să-l discrediteze. Aceste aspecte sunt cuprinse în scrisoarea, foarte detaliată şi bogată în informaţii, datată 31 octombrie 1989, pe care am primit-o de la Sorin Toma. Pandrea, în *Memoriile mandarinului valah*, pp. 86, 556 – 557, 561 – 562, are, de asemenea, lucruri importante de spus pe această temă.

27. Vezi dezbaterea activului comitetului raionului

I.V. Stalin, Bucureşti, al Partidului Muncitoresc Român în *Scânteia*, 23 mai 1956.

28. Pentru raportul privind această şedinţă, vezi *Scânteia*, 1 iunie 1956. Pentru o analiză a cazului Jar, vezi şi *News from behind, the Iron Curtain*, iulie 1956, pp. 54 – 55.

29. Vezi „Referat prezentat de Direcţia de Propagandă şi Cultură prin care se aprobă proiectul de salut al C.C. al P.M.R. adresat Congresului Uniunii Scriitorilor din R.P.R.”, în Buzatu şi Chiriţoiu (coord.), *Agresiunea comunismului în România*, pp. 236 – 240. Documentul era semnat de Leonte Răutu şi, dincolo de mesaj – se menţiona clar faptul că realismul socialist oferea o paletă largă de genuri şi stiluri pentru dezvoltarea creativităţii scriitorilor –, conţinea şi o listă a celor care urmau să fie aleşi în conducerea Uniunii Scriitorilor.

30. Cu privire la încercările de rescriere a istoriei României în perioada poststalinistă, vezi Ţugui, *Istoria şi limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej*.

31. Marieta Sadova, o regizoare de teatru care, în perioada interbelică, făcuse parte din acelaşi cerc de intelectuali cu Mircea Eliade şi Emil Cioran, dar care rămăsese în România după război şi fusese cooptată ulterior de către regimul comunist, a fost trimisă la Paris să stabilească legătura cu aceştia. Deşi i s-a cerut de către Constanţa Crăciun, pe atunci ministru al Culturii, şi de către Pavel Ţugui, şeful secţiei culturale a Comitetului Central între 1956 şi 1960, acest fapt a fost folosit ulterior împotriva sa într-un proces din februarie 1960, în care a fost implicat un grup mai mare de intelectuali. Vezi Ţugui, *Istoria şi limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej*. Vezi şi Stelian Tănase, *Anatomia mistificării* (Bucureşti: Humanitas, 1997).

32. Pentru procesul unui important grup de intelectuali proeminenţi, din care au făcut parte filosoful

Constantin Noica, scriitorii Constantin Pillát, Al. O. Teodoreanu, Sergiu Al. George, Alexandru Paleologu, Nicolae Steinhardt şi Arşavir Acterian, vezi *Documente ale procesului C. Noica, C. Pillát, Al. Paleologu, A. Acterian, S. Al-George, Al. O. Teodoreanu* (Bucureşti: Editura Vremea, 1996). Vezi şi Tănase, *Anatomia mistificării*. Între 1956 şi 1960 numeroşi alţi intelectuali au fost arestaţi şi condamnaţi la închisoare pe diverse termene, cum ar fi Paul Goma, cel ce va iniţia o mişcare disidentă în 1977, şi Ion Negoiţescu, unul din cei doi intelectuali marcanţi care i se vor alătura, Ştefan Augustin Doinaş, unul dintre scriitorii ce au semnat scrisori de protest în 1989, Edgar Papu, un istoric al culturii, şi mulţi alţii.

33. Printre cei care şi-au făcut auzite criticile faţă de sufocarea intelectualităţii în perioada stalinistă a fost şi Nicolae Labiş, un talentat tânăr poet. Atacat de Mihai Beniuc, care fusese manipulat de către Leonte Răutu, Labiş a continuat să publice poezii care arătau dezamăgire faţă de stalinism şi cereau o înnoire, pe baze umaniste, a socialismului în România, cum ar fi „Legenda pasiunii defuncte”. Informaţie obţinută de la Tita Chiper-Ivasiuc.

34. Vezi „Şedinţa Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din 24 octombrie 1956”, în Corneliu Mihai Lungu şi Mihai Retegan (coord.), *1956 – Explozia*:

Percepţii romane, iugoslave şi sovietice asupra evenimentelor din Polonia şi Ungaria (Bucureşti: Editura Univers Enciclopedic, 1996), pp. 74 – 78.

35. Vezi „Şedinţa Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din 30 octombrie 1956”, în Lungu şi Retegan (coord.), *1956 – Explozia*, pp. 143 – 145.

36. De fapt, guvernul revoluţionar de la Budapesta nu a făcut declaraţii iredentiste. Vezi Paul E. Zinner, *National Communism and Popular Revolt. A Selection of Documents on Events în Poland and Hungary, February-November, 1956* (New York: Columbia University Press, 1956), pp.

398 – 484.

37. Din delegaţia P.M.R. trimisă la Budapesta pentru a evalua situaţia de pe teren au făcut parte, printre alţii, Aurel Mălnăşan şi Valter Roman, tatăl lui Petre Roman, cel dintâi prim-ministru al României postcomuniste. Vezi „Stenograma şedinţei din 2 noiembrie 1956 cu tov. Aurel Mălnăşan şi Valter Roman", în Lungu şi Retegan (coord.), *1956-Explozia*, pp. 166 – 180. Cu privire la mesajul trimis la data de 5 noiembrie 1956 către noul guvern al lui Kádár, vezi „Mesajul C.C. al P.M.R., al guvernului R.P.R. şi prezidiului M.A.N. a R.P.R. către Guvernul revoluţionar muncitoreseţărănesc al R.P.U., către clasa muncitoare ungară, către întreg poporul maghiar", în Lungu şi Retegan (coord.), *1956 – Explozia*, pp. 216 – 218.

38. Vezi *Pravda*, 10 noiembrie 1956.

39. Intelectualii de origine maghiară din România au fost mai expuşi ideilor reformist-marxiste care circulau la Budapesta. Vezi Balas, *Will to Freedom*, pp. 327 – 347.

40. Cu privire la rolul jucat de Valter Roman în deportarea lui Nagy şi a principalilor săi colaboratori în România, vezi Christian Duplan şi Vincent Giret, *La Vie en rouge. Les Pionniers. Varşovie, Prague, Budapest, Bucarest, 1944 – 1968* (Paris: Seuil, 1994), pp. 333 – 339, 355 – 371.

41. Vezi „Stenograma şedinţei plenare a C.C. al P.M.R. din 30 noiembrie – 5 decembrie 1961", în special pp. 477 – 484. O copie a acestui document se află în posesia autorului.

42. Mircea Vulcănescu va sfârşi într-o închisoare comunistă, acuzat de a fi colaborat cu naziştii, în principal din cauza faptului că fusese secretar de stat la Ministerul de Finanţe în timpul războiului, când România a fost aliată cu Germania. În încercarea de a-i salva viaţa unui tânăr care suferea de pneumonie, Vulcănescu s-a aşezat pe pardoseala udă de beton, lăsându-l pe celălalt să doarmă

deasupra lui. Rezultatul a fost că Vulcănescu s-a îmbolnăvit, la rândul său, de pneumonie, care l-a răpus în scurt timp. Vezi Ştefan Fay, *Socrateion* (Bucureşti: Humanitas, 1991).

43. Vezi „Stenograma şedinţei plenare a C.C. al P.M.R. din 30 noiembrie – 5 decembrie 1961”, pp. 214 – 215.

44. La Cluj, Constantinescu i-a întâlnit pe filosoful Lucian Blaga şi pe istoricul Constantin Daicoviciu; la Bucureşti, pe poetul Tudor Arghezi şi pe istoricul Constantin C. Giurescu. Referitor la implicarea lui Constantinescu în reabilitarea lui Blaga, vezi Lucian Blaga, *Luntrea lui Caron* (Bucureşti: Humanitas, 1990), un roman autobiografic în care Constantinescu poate fi recunoscut cu uşurinţă în personajul Constant Mironescu.

45. Vezi Ghiţă Ionescu, *Communism in Rumania*, pp. 284 – 285.

46. Vezi „Stenograma şedinţei plenare a Comitetului Central al P.M.R. din 28 – 29 iunie şi 1 – 3 iulie 1957”, R. 2/1.

47. Pentru comentariile lui Răutu, vezi *ibid.*, R. 12/4. Moghioroş a amintit despre o întâlnire pe care o avusese la Baia Mare cu veterani ai partidului, care i-au spus că „Stalin era al lor şi va rămâne al lor”. Vezi *ibid.*, R. 26/5.

48. *Ibid.*, *R. 2/2*.

49. *Ibid.*, R. 2/7.

50. Informaţie pe care o deţin de la fiul lui Preoteasa, Gheorghe.

51. Se pare că a fost vorba despre un accident adevărat, şi nu despre unul provocat, deoarece restul delegaţilor, printre care se numărau Leonte Răutu, Alexandru Moghioroş şi Nicolae Ceauşescu, au suferit traumatisme minore. Vezi „Informaţie despre starea sănătăţii membrilor delegaţiei de partid şi guvernamentale a R.P.R.”, în Buzatu şi Chiriţoiu (coord.), *Agresiunea*

comunismului în România, pp. 160 – 161.

52. Pavel Ţugui susţine că Gheorghiu-Dej intenţiona să-l elimine pe Leonte Răutu de la conducerea Agitprop şi să-l înlocuiască cu Grigore Preoteasa. Vezi Ţugui, *Istoria şi limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej*, pp. 137 – 13 &

53. Ileana Răceanu şi-a criticat soţul numai pentru defecte de caracter, pentru care acesta nu putea fi pedepsit de către partid. Este însă foarte probabil ca, odată ce devenise clar faptul că el nu mai putea scăpa, cei doi să fi hotărât de comun acord ca măcar ea să încerce să se salveze.

54. Pentru punctul de vedere al comisiei de anchetă cu privire la caracterul „antipartinic" al discuţiilor în care se angajase Petrescu în afara şedinţelor oficiale de partid, vezi „Cu privire la activitatea antipartinică a unor membri de partid", 13 iulie 1956. Pentru punctul de vedere al lui Petrescu, care a încercat să se apere argumentând că a fost tratat într-un mod mai puţin democratic decât Miron Constantinescu şi Iosif Chişinevschi, ale căror cazuri au fost dezbătute pe larg în Biroul Politic, deşi erau răspunzători pentru greşeli mai mari decât el, vezi memoriul său „Către Biroul Politic al P.M.R.", 3 octombrie 1957. Copii ale acestor documente din arhivele Biroului Politic al C.C. se află în posesia autorului. Petrescu va fi reabilitat de către Ceauşescu, care l-a inclus în Comitetul Executiv la Congresul al X-lea al P.C.R. în 1969, doar cu un an înainte de moartea sa.

55. „Stenograma şedinţei plenare a C.C. al P.M.R. din 9 – 13 iunie 1958". O copie a acestui document se află în posesia autorului.

56. Pentru detalii cu privire la retragerea trupelor sovietice din România, vezi Ioan Scurtu (coord.), *România. Retragerea trupelor sovietice – 1958* (Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică, 1996). Vezi şi Sergiu Verona, *Military Occupation and Diplomacy. Soviet Troops* în

România, *1944 – 1958* (Durham, N.C.: Duke University Press, 1992).

CAPITOLUL 6. Opoziţia faţa de hruşciovism

1. Ghiţă Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 316.

2. Pentru o analiză aprofundată a Congresului al III-lea al P.M.R., vezi *ibid*... pp. 316 – 325.

3. La şedinţa Biroului Politic din 29 noiembrie 1961 au luat parte Gheorghiu-Dej, Apostol, Bodnăraş, Borilă, Chivu Stoica, Ceauşescu, Drăghici, Maurer, Moghioroş, Coliu, Răutu, Sălăjan, Voitec şi D-alea. Vezi „Stenograma şedinţei Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din ziua de 29 noiembrie 1961". O copie a acestui document se află în posesia autorului.

4. Vezi versiunea în limba engleză, „Report of the Delegation of the Rumanian Workers' Party which Attended the Twenty-second Congress of the COSU – Submitted to the Plenum of the C.C., RWP held between November 30 and December 5, 1961", în Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articles and Speeches*. *June 1960 – December 1962* (Bucureşti: Editura Meridiane, 1963), p. 291.

5. Citat în King, *History of the Romanian Communist Party*, p. 92.

6. Dej, *Articles and Speeches*. *June 1960 – December 1962*, pp. 278 – 279.

7. *Ibid*.

8. Dej, Apostol, Bodnăraş, Borilă, Chivu Stoica, Ceauşescu, Maurer, Drăghici, Moghioroş, Coliu, Răutu, Sălăjan şi Voitec au luat parte la şedinţa Biroului Politic din ziua de 7 decembrie 1961. Vezi „Stenograma şedinţei Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din ziua de 7 decembrie 1961", pp. 6 – 7.

9. Informaţii comunicate de Cristina Luca-Boico şi Leonte Tismăneanu.

10. Veterani ai P.C.R. confirmă faptul că Dej devenise

din ce în ce mai suspicios, suspectându-i chiar şi pe cei mai apropiaţi colaboratori ai săi de iniţierea unor comploturi pentru a-i submina puterea.

11. De exemplu, în 1964, într-o prelegere destinată exclusiv studenţilor de la academia de partid, Ceauşescu a subliniat importanţa ideologiei staliniste. Auditoriul a fost uimit să-l audă lăudând moştenirea teoretică a lui Stalin, în special *Problemele leninismului*, pe care Ceauşescu a menţionat-o ca pe o lectură obligatorie pentru oricine voia să înţeleagă marxism-leninismul. Deţin informaţia de la persoane care au fost prezente la acea prelegere.

12. Vezi Buzatu şi Chiriţoiu (coord.), *Agresiunea comunismului în România*, vol. 1, p. 33. Referitor la răscoala ţărănească din 1907, vezi Robert W. Seton-Watson, *A History o f the Roumanians from Roman Times to the Completion of Unity* (1934; reeditare, New York: Archon Books, 1963), pp. 386 – 387.

13. Pentru o analiză subtilă a rolului jucat de Hruşciov în criza chinezosovietică, vezi capitolul 7, „Khrushchev and the Sino-Soviet Schism", în Vladislav Zubok şi Constantine Pleshakov, *Inside the Kremlin's Cold War*; *From Stalin to Khrushchev* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1996), pp. 210 – 235.

14. „Extras din stenograma convorbirilor care au avut loc la Bucureşti între delegaţiile C.C. al P.M.R. şi C.C. al P.C.U.S. în zilele de 24 – 25 iunie

1963", Arhiva Biroului Politic al C.C. al P.M.R., nr. 1702/1963, protocol 2 (1645), 23 – 24.12.1963, cutia 26, p. 1.

15. „Extras din nota cu privire la discuţiile ce au avut loc cu prilejul vizitei în R.P.R. a tov. N.S. Hruşciov în tren, maşină şi cu alte ocazii în timpul deplasării la locurile de vânătoare între zilele de 3 – 7 octombrie 1963", p. 1.

16. Vezi J.F. Brown, „Eastern Europe", în Leopold Labedz (coord.), *International Communism after*

Khrushchev (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1965), p. 79.

17. Vezi Joseph Rothschild, *Return to Diversity. A Political History of East Central Europe since World War* II (New York: Oxford University Press, 1989), p. 162.

18. Vlad Georgescu, *The Romanians*; *A History* (Londra: I.B. Tauris, 1991), p. 245.

19. Vezi H. Gordon Skilling, *Communism National and International*; *Eastern Europe after Stalin* (Toronto: University of Toronto Press and Canadian Institute of International Affairs, 1964), p. 152.

20. Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs and National Development*, pp. 203, 214.

21. E.B. Valev a publicat în aprilie 1964 un articol privind crearea unui „complex economic interstatal" care urma să cuprindă porţiuni din sudul Uniunii Sovietice, sud-estul României şi nordul Bulgariei. Vezi Georgescu, p. 245.

22. Shafir, *România – Politics, Economics and Society*, p. 48.

23. Vezi comentariile lui Bârlădeanu cu privire la intervenţia sa în Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceauşescu şi Iliescu* (Bucureşti: Editura Evenimentul Românesc, 1997), pp. 150 – 151.

24. Vezi Ghiţă Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 339.

25. Skilling, *Communism National and International*, p. 153, se referă la articolul publicat de preşedintele Consiliului de Miniştri al României, Ion Gheorghe Maurer, în numărul din noiembrie 1963 al revistei *World Marxist Review*, sub titlul „The Firm Foundations of the Unity of the International Communist Movement" („Bazele ferme ale unităţii mişcării comuniste internaţionale").

26. Vezi instrucţiunile date de Gheorghe Gheorghiur Dej delegaţiei P.C.R. – care urma să se deplaseze în China în primăvara anului 1964 – de a încerca să-i convingă pe comuniştii chinezi să întrerupă polemica împotriva

Moscovei pentru cel puţin şase luni sau, mai bine, pentru un an, şi apoi să se organizeze o conferinţă mondială a mişcării comuniste pentru a discuta chestiunile controversate. Vezi „Stenograma şedinţei Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din ziua de 28 februarie 1964”, Arhiva Biroului Politic al C.C. al P.M.R., nr. 207/28. III.1964, p. 4.

27. *Declaraţie cu privire la poziţia Partidului Muncitoresc Român în problemele mişcării comuniste şi muncitoreşti internaţionale, adoptată de Plenara lărgită a C.C. al P.M.R. din aprilie 1964* (Bucureşti: Editura Politică, 1964). Pentru paragrafele citate, vezi Skilling, *Communism*

National and International, pp. 153 – 154. Vezi şi observaţiile lui Bârlădeanu cu privire la importanţa Declaraţiei din aprilie 1964 în Betea, *Bârlădeanu despre Dej, Ceauşescu şi Iliescu*, pp. 152 – 158.

28. De fapt, Gaston Marin a efectuat trei vizite oficiale în Statele Unite: în 1957, în noiembrie 1963 şi în mai iunie 1964. După propria mărturie a lui Gaston Marin, ultima sa vizită oficială în Statele Unite, din 1964, a fost cea mai importantă în privinţa relaţiilor bilaterale. Vezi Gheorghe Gaston Marin*, în serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări din viaţă* (Bucureşti: Editura Evenimentul Românesc, 2000), pp. 212 – 229.

29. Rezultatele vizitei delegaţiei române în Franţa au fost discutate în şedinţa Biroului Politic din 4 august 1964. Oficialii de partid români au fost impresionaţi în mod deosebit de către de Gaulle. Vezi „Stenograma şedinţei Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din ziua de 4 august 1964”, Arhiva Biroului Politic al C.C. al P.M.R., nr. 1574/31. XII.1964, pp. 6 – 20.

30. David Binder, „Rumania Presses Pursuit of Independent Economy”, *New York Times*, 6 iulie 1964, p. 1.

31. A fost propunerea lui Gheorghiu-Dej, aprobată de

către Biroul Politic, de a invita delegaţii din toate ţările „socialiste”, inclusiv din Iugoslavia şi Cuba, la manifestările legate de sărbătorirea zilei de 23 august. Vezi „Stenograma şedinţei Biroului Politic al C.C. al P.C.R. din ziua de 4 august 1964”, Arhiva Biroului Politic al C.C. al P.M.R., nr. 1574/31. XII.1964, p. 20.

32. Vezi discuţia legată de „autoafirmarea României” – „The Romanian Self-Assertion” – în Zbigniew Brzezinski, *The Soviet Bloc. Unity and Conflict* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1967), pp. 442 – 455. Brzezinski, care iniţial minimalizase trăsăturile persistente ale tradiţiilor staliniste locale în România, şi-a modificat ulterior părerea şi a caracterizat stăpânirea lui Ceauşescu drept modelul totalitarismului extrem. Zbigniew Brzezinski, *The Grand Failure. The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century* (New York: Scribner, 1989), pp. 134 – 135.

33. Ronald H. Linden, „Romanian Foreign Policy in the 1980’s”, în Daniel Nelson (coord.), *România in the 1980’s* (Boulder, Colo.: Westriew Press, 1981), p. 229.

34. Mihai Beniuc, un poet promiţător odată, devenit ulterior un scriitor în slujba partidului, a condus numeroase vânători de vrăjitoare. În februarie 1965, cu o lună înainte de moartea neaşteptată a lui Dej, Conferinţa Scriitorilor Români a permis atacuri fără precedent împotriva realismului socialist. În timpul conferinţei, Beniuc a fost criticat aspru de către colegii săi, care îşi regăsiseră curajul, şi a fost demis. Pentru o relatare autojustificatoare privind rolul pe care l-a jucat în stalinizarea culturii române şi despre aşa-zisa luptă împotriva dogmatismului, vezi Mihai Beniuc, *Sub patru dictaturi. Memorii, 1940 – 1975* (Bucureşti: Editura Ion Cristoiu, 1999).

35. Vezi Ghiţă Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 318.

36. Mihai Roller a fost multă vreme un apropiat al lui Chişinevschi şi al lui Răutu şi a deţinut postul de director al Institutului de Istorie a Partidului

Conform informaţiilor primite de la Sorin Toma, după ce i s-a spus că Plenara C.C. din iunie 1958 l-a acuzat de „fracţionism", Roller a suferit un atac cerebral şi a murit la scurt timp după aceea (a circulat zvonul, neconfirmat, că s-ar fi sinucis). împreună cu amatori precum „esteticianul" Nicolae Moraru, ziariştii de partid Traian Şelmaru şi Sorin Toma şi alţi foşti militanţi din ilegalitate catapultaţi la conducerea „frontului ideologic", Roller a întruchipat cea mai agresivă formă de jdanovism românesc. Cu privire la influenţa lui Roller asupra istoriografiei româneşti în anii '50, vezi o relatare detaliată în Ţugui, *Istoria şi limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej*, în special pp. 10 – 54.

37. Dr. Leon Bercu, comunicare personală, Bucureşti, 1973. Lică Gheorghiu nu l-a iertat niciodată pe dr. Bercu pentru faptul că i-a ascuns diagnosticul adevărat al bolii lui Dej şi a refuzat să ia parte la funeraliile acestuia, organizate la cimitirul evreiesc „Filantropia" la sfârşitul anilor '70 (copiii ei au fost însă prezenţi la funeralii). Se poate bănui că Maurer şi Ceauşescu s-au temut că Lică ar fi putut interveni la tatăl ei în favoarea lui Gheorghe Apostol, a cărui fiică, Geta, se număra printre cele mai bune prietene ale ei. Trebuie amintit şi faptul că relaţiile dintre Lică Gheorghiu şi Elena Ceauşescu erau destul de reci. Cu diferite ocazii, aroganta Lică a refuzat avansurile Elenei (deţin informaţia de la fiul Licăi Gheorghiu, Gheorghe, care mi-a fost coleg de liceu şi pe care bunicul său, Gheorghiu-Dej, l-a adoptat în 1963). Lică divorţase de primul ei soţ, tatăl lui Gheorghe, Marcel Popescu, în 1958 (ca urmare, acesta şi-a pierdut postul de ministru al Comerţului Exterior). În 1961, Lică s-a măritat cu inginerul Gheorghe Rădoi, fost director al întreprinderii de

Autocamioane „Steagul Roşu” din Braşov. La scurt timp după aceea, Rădoi a devenit ministru al Industriei Construcţiilor de Maşini şi adjunct al primului-ministru. Şi-a pierdut însă toate funcţiile politice după moartea lui Gheorghiu-Dej în 1965. Ceauşescu l-a reabilitat pe Marcel Popescu, pe care l-a numit adjunct al preşedintelui Camerei de Comerţ a României.

38. Vezi relatarea lui Maurer în Betea, *Maurer şi lumea de ieri*, pp. 171 – 176.

39. Vezi Betea, *Bârlădeanu despre Dej, Ceauşescu şi Iliescu*, pp. 180 – 184. Există însă un element care trebuie avut în vedere, şi anume animozitatea personală dintre Bârlădeanu şi Maurer. Cu diferite ocazii, în anii ’70 şi ’80, în timpul unor conversaţii particulare cu veterani ai partidului, Bârlădeanu l-a descris pe Maurer ca pe un individ corupt din punct de vedere politic şi moral. Se pare că Bârlădeanu a fost acela care s-a opus ideii altor posibili semnatari ai „Scrisorii celor şase” de a-l contacta pe Maurer şi de a-l invita să li se alăture. În privinţa elementelor „procedurale” ale succesiunii lui Dej, nu am putut găsi niciun document în arhiva operaţională a P.C.R. care să indice vreo discuţie colectivă cu privire la acestea. Indiferent ce dezbateri ar fi putut avea loc, acestea trebuie să fi fost informale şi, pentru a folosi acuzaţia favorită a lui Dej împotriva adversarilor săi, „fracţioniste”.

40. De origineevreiască, Sorin Toma a intrat în P.C.R. în 1932, la vârsta de 18 ani. În anii ’30 a fost însurat cu Ana Grossman-Toma, o militantă care a jucat un rol important atât în anturajul Anei Pauker, cât şi în anturajul lui Gheorghiu-Dej. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial a luptat alături de partizanii sovietici şi apoi cu Armata Roşie împotriva naziştilor (1943 – 1945). În 1946 s-a întors în România şi a fost numit redactor-şef adjunct al ziarului partidului, *Scânteia*. Din 1947 şi până în 1960 a fost redactorul-şef al *Scânteii* şi membru al Comitetului

Central al P.M.R. (1949 – 1960). Tatăl său, Alexandru Torna, un poet mediocru, dar foarte ambiţios, a fost bardul oficial al perioadei staliniste din România şi a scris versurile primului imn al Republicii Populare Române. La ordinul conducerii de partid, la sfârşitul anilor ’40, Sorin Toma l-a atacat violent în scris pe unul dintre cei mai importanţi poeţi români, Tudor Arghezi. Sorin Toma a căzut victimă epurărilor lui Dej; după 1960 şi-a pierdut poziţia şi a fost exclus din P.M.R. în 1963. În 1988 a emigrat în Israel. Pentru propria explicaţie a lui Toma cu privire la rolul pe care l-a jucat în atacurile împotriva lui Arghezi, vezi scrisoarea deschisă pe care i-a adresat-o istoricului literar Mircea Zaciu, *Vatra* (Târgu-Mureş), decembrie 1997 – ianuarie 1998.

41. Pentru o analiză pătrunzătoare a momentului – remarcabil de scurt – de tranziţie de la Dej la Ceauşescu, vezi Pavel Câmpeanu, „înscăunarea”, *22* (Bucureşti), 14 – 20 august (2001), pp. 15 – 16. Plecând de la stenogramele şedinţelor Biroului Politic, Câmpeanu, membru al partidului din perioada de ilegalitate şi unul dintre puţinii sociologi marxişti din România cu o gândire originală, demonstrează că nu a existat niciodată o serioasă alternativă Apostol şi că Ceauşescu a moştenit poziţia lui Dej ca lider al partidului iară să aibă de înfruntat opoziţia semnificativă a vreunuia dintre colegii săi. De fapt, membrii Comitetului Central invitaţi să ia parte la prima şedinţă plenară de după moartea lui Dej, în martie 1965, au fost puşi în faţa unui fapt împlinit: Ceauşescu era noul lider – nu exista niciun dubiu în această privinţă. Acest fapt era garantat, desigur, nu numai de susţinerea din partea „baronilor” lui Dej (Maurer şi Bodnăraş), ci şi, mai important chiar, de legăturile vechi pe care Ceauşescu le avea cu liderii regionali ai partidului, dintre care mulţi au fost promovaţi curând în poziţii-cheie la centru la Congresul al IX-lea al P.C.R. în iulie 1965. Câmpeanu şi-a

dezvoltat în continuare analiza în cartea sa *Ceauşescu*; *Anii numărătorii inverse* (Iaşi: Polirom, 2002).

CAPITOLUL 7. Comunismul dinastic al lui Ceauşescu, 1965 – 1989

1. Am încercat să destram câteva dintre legendele persistente referitoare la „originalitatea" României în afacerile interne şi externe în studiile mele „Ceauşescu's Socialism", *Problems of Communism*, 34, 1 (ianuarie-februarie 1985), pp. 50 – 66, şi „The Ambiguity of Romanian National Communism", *Telos*, nr. 60 (vara, 1984), pp. 65 – 79.

2. J.F. Brown, *The New Eastern Europe*; *The Khrushchev Era and*, *After* (New York: Praeger, 1966), p. 71. După 1968, Brown a evaluat performanţele lui Ceauşescu – ca deţinător al puterii – într-o manieră mai sceptică. Vezi, de exemplu, J.F. Brown, „România Today", *Problems of Communism*, 18, 1 (ianuarie-februarie 1969), pp. 8 – 17.

3. „Sick Man of Communism", *The eeconomist* (Londra), 26 octombrie 1985. Aceeaşi imagine dezolantă a autocraţiei neostaliniste a lui Ceauşescu poate fi găsită în articole publicate în presa americană, germană şi franceză. Vezi, de exemplu, „România: Un communisme dynastique", *L'Express* (Paris), 4 ianuarie 1985, şi „Roumanie: Lugubre fin de règne", *ibid.*, 20 decembrie 1985. Ultimul articol descrie ultimele (şi cele mai aberante) măsuri adoptate de un dictator confruntat cu o criză economică endemică şi pe care poporul pe care pretindea că îl reprezintă îl ura profund.

4. În anii '70, Ceauşescu a sprijinit linia dogmatică promovată de prim-ministru Manea Mănescu, care era profesor de economie, împotriva celor ce pledau pentru descentralizare economică şi pentru mai multe investiţii în industriile producătoare de bunuri de consum. Interviuri personale cu disidentul Mihai Botez, matematician şi

specialist în prognoze economice, Washington, D.C., octombrie 1987, şi Philadelphia, martie 1988. Vezi şi contribuţia lui Botez la volumul *România*; *A Case of „Dynastie" Communism* (New York: Freedom House, 1989), pp. 12 – 18.

5. Vezi Robert C. Tucker, „On Revolutionary Mass-Movement Regimes", în *idem*, *The Soviet Political Mind*; *Studies în Stalinism and Post-Stalin Change* (New York: Praeger, 1963), pp. 3 – 19.

6. Pentru o discuţie asupra poziţiei P.C.R. în problema Basarabiei şi a susţinerii servile de către acesta a proiectelor expansioniste sovietice, vezi Frunză, *Istoria Partidului Comunist Român*, pp. 52 – 128.

7. Vezi analiza detaliată a lui Michael Shafir cu privire la „schimbarea simulată" practicată de către conducerea P.C.R., în Shafir, *România – Politics*, *Economics and Society*, pp. 47 – 63.

8. Vezi „Report of the Delegation of the Rumanian Workers' Party", în Gheorghiu-Dej, *Articles and Speeches*, pp. 257 – 293, şi Haupt, „La Genèse du conflit soviéto-roumain".

9. Vezi Gail Kligman, *The Politics of Duplicity*; *Controlling Reproduction in Ceauşescu's România* (Berkeley: University of California Press, 1998).

10. Vezi Paul Lewis, „Diplomats Câte Growing Signs of Ceauşescu's Illness", *New York Times*, *Yl* decembrie 1985; „Ceauşescu's Illness", *The eeconomist* (Londra), *Foreign Report*, 1 august 1985. Fostul ministru de Externe şi membru supleant al Comitetului Executiv, Ştefan Andrei, a spus, în timpul interviului pe care i l-am luat la Bucureşti în iunie 1994, că membri de vârf ai elitei comuniste îl preferau pe Nicu drept posibil succesor (mai degrabă decât, să zicem, pe Elena Ceauşescu).

11. Pentru o analiză inspirată a strategiei lui Ceauşescu de a efectua vizite de o amplă publicitate în

fabrici, cooperative agricole şi în alte instituţii socialiste pentru a-şi crea o aură de legitimitate, vezi Cristina Petrescu, „Vizitele de lucru: Un ritual al Epocii de Aur”, în Lucian Boia (coord.), *Miturile comunismului românesc* (Bucureşti: Nemira, 1998), pp. 229 – 238.

12. Michael D. Kennedy, în *Professionals, Power and, Solidarity în Poland. A Critical Sociology of Soviet-Type Society* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), p. 39, estimează că numai în anul 1971 Gierek a avut 171 de „întâlniri cu masele”. Michael H. Bernhard, în *The Origins of Democratization in Poland. Workers, Intellectuals, and Oppositional Politics, 1976 – 1980* (New York: Columbia University Press, 1993), p. 42, afirmă că Gierek a avut nu mai puţin de 187 de întâlniri de acest fel.

13. Pensiile se calculau pe baza vechimii ca membru de partid; cu cât cineva intrase mai devreme în partid, cu atât pensia sa era mai mare.

14. Vezi *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român, 19 – 24 iulie 1965* (Bucureşti: Editura Politică, 1966), p. 14.

15. *Ibid., pp.* 330 – 352.

16. Au fost foarte puţini cei ce au observat că, la deschiderea congresului, Elena Ceauşescu se afla în primul rând, îmbrăcată în alb, alături de soţia lui Alexandru Drăghici, Marta (născută Cziko), care la vremea aceea părea să-i fie prietenă apropiată. În vara anului 1965 cele două şi-au petrecut vacanţa împreună la Karlovy Vary, în Cehoslovacia, afişând încredere reciprocă şi camaraderie. După moartea lui Dej, cuplurile Ceauşescu şi Drăghici s-au întâlnit frecvent pentru a juca împreună biliard sau popice. Cei doi torţionari de încredere ai lui Dej se pregăteau pentru confruntarea finală.

17. Nicolae Ceauşescu, Chivu Stoica, Ion Gheorghe Maurer, Gheorghe Apostol, Alexandru Bârlădeanu, Emil Bodnăraş, Petre Borilă, Alexandru Drăghici, Constantin

Drăgan, Alexandru Moghioroş, Paul Niculescu-Mizil, Leonte Răutu, Gogu Rădulescu, Leontin Sălăjan şi Ştefan Voitec erau cei cincisprezece membri ai Comitetului Executiv. Erau zece membri supleanţi: Iosif Banc, Maxim Berghianu, Petre Blajovici, Dumitru Coliu, Florian Dănălache, János Fazekas, Mihai Gere, Petre Lupu, Ilie Verdeţ şi Vasile Valeu. Nicolae Ceauşescu, Chivu Stoica, Ion Gheorghe Maurer, Gheorghe Apostol, Alexandru Bârlădeanu, Emil Bodnăraş şi Alexandru Drăghici formau Prezidiul Permanent. Secretariatul era compus din secretarul general Nicolae Ceauşescu şi opt secretari: Alexandru Drăghici, Alexandru Moghioroş, Mihai D-alea, Manea Mănescu, Paul Niculescu-Mizil, Vasile Patilineţ, Leonte Răutu şi Virgil Trofin. Vezi *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român*, p. 739.

18. Vezi memoriile fostului general în poliţia secretă, Grigore Răduică, *Crime în lupta pentru putere*, *1966 – 1968*. *Ancheta cazului Pătrăşcanu* (Bucureşti: Editura Evenimentul Românesc, 1999).

19. Vezi Vladimir Tismăneanu, „Congresul al IX-lea şi geneza mitului Ceauşescu”, *22* (Bucureşti), nr. 33 (15 – 21 august 2000), pp. 12 – 13.

20. Vezi Timothy Garton Ash, „Conclusions”, în Sorin Antohi şi Vladimir Tismăneanu (coord.), *Between Past and Future*. *The Revolutions of 1989 and Their Aftermath* (Budapesta: Central European University Press, 2000), p. 396.

21. Vezi Ceauşescu, „Partidul Comunist Român – Continuator al luptei revoluţionare şi democratice a poporului român”, pp. 145 – 146.

22. Pentru interpretări ale destinului lui Pătrăşcanu, vezi Carrère d’Encausse, *Le Grand*, *frère*, pp. 118 – 120, şi Ghiţă Ionescu, „Was Pătrăşcanu a Potenţial Tito?”, în *idem*, *Communism in Rumania*, pp. 151 – 156. O analogie între Pătrăşcanu şi Gomułka poate reprezenta o cheie pentru

înţelegerea acestui episod tenebros din istoria P.C.R. Vezi Brzezinski, *Soviet Bloc*, pp. 92 – 95.

23. Cu toate acestea, Drăghici nu a fost niciodată judecat pentru abuzurile din anii ’50 şi i s-a acordat o substanţială „pensie personală”, precum şi alte beneficii rezervate membrilor din ilegalitate ai partidului. De fapt, niciun proces al torţionarilor şi autorilor farselor judiciare din perioada stalinistă nu a avut loc în România lui Ceauşescu.

24. Chiar şi un veteran al partidului precum Gheorghe Apostol a fost înşelat de campania de destalinizare simulată a lui Ceauşescu. Imediat după plenara din 22 – 25 aprilie, pe 30 aprilie 1968, Apostola scris un scurt articol intitulat „încotro ne îndreptăm”, extrem de critic la adresa campaniei împotriva lui Dej şi a politicii de reabilitări ipocrite şi selective orchestrate de Ceauşescu, pe care la trimis spre publicare la *Scânteia*. Articolul nu a fost publicat niciodată; mai mult, acesta a provocat declinul politic al lui Apostol, care a culminat cu atacul înveninat al lui Ceauşescu împotriva sa de la Congresul al X-lea al RC. R. (6 – 12 august 1969). O copie a articolului lui Apostol se află în posesia autorului.

25. Pentru detalii interesante privind vizita lui de Gaulle în România, vezi Sanda Stolojan, *Cu de Gaulle în România* (Bucureşti: Editura Albatros, 1994).

26. Pentru amănunte suplimentare cu privire la Primăvara de la Praga, vezi cartea mea *Reinventing Politics*. *Eastern Europe from Stalin to Havel* (New York: Free Press, 1992), pp. 90 – 106.

27. De fapt, Cisai fusese ambasadorul Cehoslovaciei în România între 1964 şi începutul anului 1968, când Dubţek l-a promovat printre ideologii principali ai Primăverii de la Praga. În perioada petrecută la Bucureşti, Cisai a luat lecţii intensive de limba engleză de la acelaşi domn distins care mi-a fost primul profesor particular de

limba engleză, Carol Popper.

28. Vezi discursul cu privire la evenimentele din Cehoslovacia ţinut de Valter Roman în octombrie 1968 în faţa muncitorilor comunişti din judeţul Braşov. Petre Roman mi-a pus la dispoziţie o copie a discursului tatălui său, în care se sublinia nevoia de a condamna metodele cominterniste compromise şi se criticau aspru politicile neostaliniste sovietice. În acel discurs important, Roman l-a citat pe Constantin Dobrogeanu-Gherea în sensul că „socialismul şi adevărul sunt inseparabile" şi a susţinut nevoia unor confruntări libere de idei în cadrul comunismului internaţional.

29. Cu privire la evenimentele din 1968, vezi secţiunea „România", în Richard F. Staar (coord.), *Yearbook on* International *Communist Affairs*, *1969* (Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1970), pp. 714 – 727.

30. Vezi lista membrilor şi a membrilor supleanţi ai Comitetului Central aprobată de Congresul al IX-lea al PC. R., în *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român*, *19 – 24 iulie 1965*, pp. 735 – 738.

31. Cu privire la dinamica elitei P.C.R. sub Ceauşescu, vezi Trond Gilberg, „The Communist Party of România", în Stephen Fischer-Galaţi (coord.), *The Communist Parties of Eastern Europe* (New York: Columbia University Press, 1979), pp. 281 – 325, Walter M. Bacon, „România", în Richard F. Staar (coord.), *Yearbook on* International *Communist Affairs*, *1985* (Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1985), pp. 318 – 333, şi Vladimir Tismaneanu, „The Agony of a Marxist Regime", *The World and I*, 3, 3 (martie 1988), pp. 108 – 114.

32. Interviu personal cu Dumitru Popescu, Bucureşti, iunie 1994. Pentru detalii suplimentare, vezi memoriile lui Popescu, *Un fost lider comunist se destăinuie*; *„Am fost şi cioplitor de himere"* (Bucureşti: Editura Express, f.a.).

33. Niculescu-Mizil a fost un exponent zelos al poziţiei neutre a lui Ceauşescu în privinţa conflictului chinezo-sovietic şi, pentru mulţi intelectuali, el a simbolizat (împreună cu Ion Iliescu) promisiunile fazei semiliberale a conducerii lui Ceauşescu. Pentru memoriile lui Mizil, scrise după 1990, vezi bibliografia.

34. Născută Marta Cziko, soţia lui Drăghici fusese arestată în timpul războiului şi fusese condamnată la închisoare pe viaţă pentru activităţi comuniste ilegale.

35. Vezi raportul lui Ceauşescu la congres, în *Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român, 6 – 12 august 1969* (Bucureşti: Editura Politică, 1969), pp. 24 – 25. Congresul a aprobat următorul Comitet Executiv, extins la 21 de membri: Nicolae Ceauşescu, Ion Gheorghe Maurer, Maxim Berghianu, Emil Bodnăraş, Florian Dănălache, Constantin Drăgan, Emil Drăgănescu, János Fazekas, Petre Lupu, Manea Mănescu, Paul Niculescu-Mizil, Gheorghe Pană, Dumitru Petrescu, Dumitru Popescu, Gheorghe Rădulescu, Leonte Răutu, Gheorghe Stoica, Virgil Trofin, Ilie Verdeţ, Vasile Valeu şi Ştefan Voitec. Erau unsprezece membri supleanţi: Iosif Banc, Petre Blajovici, Miu Dobrescu, Aurel Duca, Mihai Gere, Ion Iliescu, Ion Ioniţă, Karol Király, Vasile Patilineţ, Dumitru Popa şi Ion Stănescu. Prezidiul Permanent era compus din nouă membri: Nicolae Ceauşescu, Ion Gheorghe Maurer, Emil Bodnăraş, Paul Niculescu-Mizil, Gheorghe Pană, Dumitru Petrescu, Gheorghe Rădulescu, Virgil Trofin şi Ilie Verdeţ. Secretariatul consta din secretarul general Nicolae Ceauşescu şi şase secretari: Mihai Gere, Paul Niculescu-Mizil, Gheorghe Pană, Vasile Patilineţ, Dumitru Popescu şi Virgil Trofin. *Ibid.*, *pp.* 757 – 758.

36. *Ibid.*, p. 63.

37. Congresul a aprobat următorul Comitet Executiv, extins la 23 de membri: Nicolae Ceauşescu, Emil Bobu, Emil Bodnăraş, Cornel Burtică, Elena Ceauşescu,

Gheorghe Cioară, Lina Ciobanu, Emil Drăgănescu, János Fazekas, Petre Lupu, Manea Mănescu, Paul Niculescu, Gheorghe Oprea, Gheorghe Pană, Ion Păţan, Dumitru Popescu, Gheorghe Rădulescu, Leonte Răutu, Virgil Trofin, Iosif Uglar, Ilie Verdeţ, Vasile Valeu şi Ştefan Voitec. Erau treisprezece membri supleanţi: Ştefan Andrei, Iosif Banc, Chivu Stoica, Mihai D-alea, Miu Dobrescu, Mihai Gere, Nicolae Giosan, Ion Iliescu, Ion Ioniţă, Vasile Patilineţ, Mihai Telescu, Ioan Ursu şi

Richard Winter. Secretariatul consta din secretarul general Nicolae Ceauşescu şi şase secretari: Ştefan Andrei, Cornel Burtică, Gheorghe Pană, Dumitru Popescu, Iosif Uglar şi Ilie Verdeţ. Vezi *Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român, 25 – 28 noiembrie 1974* (Bucureşti: Editura Politică, 1975), pp. 841 – 842.

38. Vezi „Programul Partidului Comunist Român de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism”, în *Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român*, pp. 614 – 749. Cu privire la abordarea teleologică a „istoriei naţionale”, vezi în special pp. 618 – 635.

39. Vezi *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român, 19 – 24 iulie 1965* (Bucureşti: Editura Politică, 1966), p. 92.

40. Congresul a aprobat următorul Comitet Executiv, extins la 27 de membri: Nicolae Ceauşescu, Iosif Banc, Emil Bobu, Cornel Burtică, Virgil Cazacu, Elena Ceauşescu, Lina Ciobanu, Ion Coman, Nicolae Constantin, Constantin Dăscălescu, Ion Dincă, János Fazekas, Ludovic Fazekas, Cornelia Filipaş, Alexandrina Găinuşe, Petre Lupu, Paul Niculescu, Gheorghe Oprea, Gheorghe Pană, Ion Păţan, Dumitru Popescu, Gheorghe Rădulescu, Leonte Răutu, Aneta Spornic, Virgil Trofin, Ilie Verdeţ şi Ştefan Voitec. Erau optsprezece membri supleanţi: Ştefan Andrei, Petre Dănică, Miu Dobrescu, Gheorghe Dumitrache, Petru

Enache, Eva Feder, Mihai Gere, Nicolae Giosan, Suzana Gâdea, Ion Ioniţă, Ştefan Mocuţa, Ana Mureşan, Elena Nae, Marin Rădoi, Ion Stoian, Iosif Szász, Ion Ursu şi Richard Winter. Secretariatul consta din secretarul general Nicolae Ceauşescu şi opt secretari: Iosif Banc, Virgil Cazacu, Constantin Dăscălescu, Ludovic Fazekas, Dumitru Popa, Dumitru Popescu, Ilie Rădulescu şi Marin Vasile. Vezi *Congresul al XII-lea al Partidului Comunist Român*, *19 – 23 noiembrie 1979* (Bucureşti: Editura Politică, 1981), pp. 899 – 900.

41. Pârvulescu fusese membru al P.C.R. de la congresul de fondare a partidului şi membru al Comitetului Central din 1929. Arestat în 1934, a evadat şi a plecat în U.R.S.S., unde a rămas pe perioada celui de-al Doilea Război Mondial. S-a întors în România în 1944, unde a condus P.C.R. împreună cu Emil Bodnăraş şi Iosif Rangheţ, în timp ce Ana Pauker se afla încă în U.R.S.S., iar Gheorghiu-Dej se găsea în închisoare. Ulterior, Pârvulescu a fost preşedintele Comisiei Controlului de Partid (1945 – 1961) şi membru al Biroului Politic (1952 – 1960), dar şi-a pierdut funcţiile după Plenara C.C. din noiembrie-decembrie 1961, la care a fost criticat pentru complicitate cu Iosif Chişinevschi şi Miron Constantinescu. A trăit îndeajuns de mult pentru a fi martorul căderii regimului comunist în decembrie 1989. Soţia sa, Suzana Pârvulescu (1898 – 1942), a fost, de asemenea, o militantă comunistă şi a fost închisă din acest motiv în 1936 – 1939.

42. Congresul a aprobat următorul Comitet Executiv, compus din 23 de membri: Nicolae Ceauşescu, Iosif Banc, Emil Bobu, Virgil Cazacu, Elena Ceauşescu, Lina Ciobanu, Ion Coman, Nicolae Constantin, Constantin Dăscălescu, Ion Dincă, Miu Dobrescu, Ludovic Fazekas, Alexandrina Găinuşe, Manea Mănescu, Paul Niculescu, Constantin Olteanu, Gheorghe Oprea, Gheorghe Pană, Ion Păţan, Dumitru Popescu, Gheorghe Rădulescu, Ilie Verdeţ şi

Ştefan Voitec. Erau 25 de membri supleanţi: Ştefan Andrei, Ştefan Bârlea, Nicu Ceauşescu, Leonard Constantin, Gheorghe David, Marin Enache, Petru Enache, Mihai Gere, Maria Ghiţulică, Nicolae Giosan, Suzana Gâdea, Nicolae Mihalache, Ioachim Moga, Ana Mureşan, Elena Nae, Marin Nedelcu, Cornel Pacoste, Tudor Postelnicu, Ion Radu, Ion Stoian, Gheorghe Stoica, Iosif Szász, Ioan Totu', Ion Ursu şi Richard Winter. Secretariatul consta din secretarul general Nicolae Ceauşescu şi nouă secretari: Iosif Banc, Emil Bobu, Ion Coman, Silviu Curticeanu, Petru Enache, Constantin Radu, Ion Radu, Ion Stoian şi Ilie Verdeţ. Vezi *Congresul al XIII-lea al Partidului Comunist Român, 19 – 22 noiembrie 1984* (Bucureşti: Editura Politică, 1985), pp. 742 – 743.

43. „Foreign Broadcast Information Service" (citat în continuare ca FBIS), *Eastern Europe*, 3 decembrie 1984, p. H/3.

44. *Ibid.*, p. H/2.

45. Naţionalismul lui Ceauşescu l-a inspirat pe Isaiah Berlin să scrie: „Este [...] semnificativ [...] faptul că statele create pe baza doctrinelor marxiste au trebuit totuşi să afişeze un acut sentiment naţional... Faptul că Ceauşescu, probabil cel mai desăvârşit leninist-stalinist dintre toţi liderii recenţi ai statelor comuniste, a trebuit să transforme într-o chestiune de doctrină ceea ce a fost în practică, de mulţi ani, linia politică a multor guverne şi partide comuniste în Est şi în Vest este, cu siguranţă, un lucru important. Conflictul dintre disciplina marxistă şi forţele naţionale, care este un factor aproape constant în comunismul contemporan – într-adevăr, problema generală a marxismului şi naţional-comunismului, atât în privinţa aspectelor teoretice, cât şi în practică –, merită să fie studiat mai îndeaproape decât a fost până acum" (Berlin, *Crooked Timber of Humanity*, pp. 253 – 254).

46. Trond Gilberg, „România's Growing Difficulties",

Current History, noiembrie 1984, p. 270. Este convingător modul în care Gilberg analizează efectele cultului iraţional al personalităţii lui Ceauşescu. Alternativa la monopolizarea puterii de către clanul Ceauşescu-Petrescu ar fi constituit-o formularea unei provocări strategice împotriva dogmelor osificate venerate de către autocraţie.

47. Cu privire la natura regimurilor de tip sovietic şi problemele legitimităţii, vezi Ferenc Fehér, Agnes Heller şi György Márkus, *Dictatorship over Needs* (New York: St. Martin's Press, 1983), şi T.H. Righy şi Ferenc Fehér, *Political Legitimation in Communist States* (New York: St. Martin's Press, 1982).

48. *Scânteia*, 9 octombrie 1982. Vezi şi Shafir, *România – Politics, Economics and Society*, p. 78. Fostul prim-ministru Ilie Verdeţ nu era cumnatul preşedintelui. Soţia sa, Reghina, era originară din Transilvania, ca şi soţul ei, şi nu exista nicio legătură de rudenie între familiile Verdeţ şi Ceauşescu. Nici Manea Mănescu şi nici soţia acestuia nu erau înrudiţi cu cuplul prezidenţial.

49. Nimeni nu a descris mai bine ignoranţa infatuată şi comportamentul insolent al lui Dăscălescu decât poetul şi traducătorul Ion Çaraion, care a fost martorul acceselor de furie ale premierului în timpul Conferinţei

Naţionale a Scriitorilor din iulie 1981. Vezi Ion Caraion, *Insectele tovarăşului Hitler* (München: Ion Dumitru Verlag, 1982), pp. 97 – 106.

50. Mihail Florescu a murit la Bucureşti în februarie 2000.

51. FBIS, *Eastern Europe*, 29 noiembrie 1984, p. H/4.

52. Shafir, *România – Politics, Economics and, Society*, p. 83. Trofin a murit în 1983 şi există indicii credibile că s-ar fi sinucis. Nu a fost publicat niciun necrolog oficial de partid, o altă dovadă a ceea ce am numit „memoria scurtă a nomenclaturii" în una dintre emisiunile mele de la Radio Europa Liberă.

53. Shafir, *România – Politics, Economics and Society*, p. 168.

54. Pentru detalii suplimentare, vezi Paul Goma, *Culoarea curcubeului '77* (*Cutremurul oamenilor*) (Oradea: Editura Multiprint, 1993) *Culoarea curcubeului '77. Cod Bărbosul*, Iaşi: Editura Polirom, 2005].

55. Vezi Vladimir Socor, „Prisoner of Conscience: Radu Filipescu", Radio Free Europe, *Romanian SR*! *17*, *Y1* noiembrie 1984, pp. 21 – 23; Nicholas G. Andrews, „România under Communism: Waiting It Out", *Christian Science Monitor*, 11 martie 1985; şi David B. Funderburk, „Defiance în România? Look Again, Anderson", *Washington Post*, 7 septembrie 1985. Ultimul articol, semnat de fostul ambasador al Statelor Unite în România, examinează abuzurile regimului Ceauşescu în domeniul drepturilor omului. Mass-media occidentale au analizat în detaliu măsurile de austeritate adoptate de Ceauşescu, dar au insistat insuficient asupra sorţii populaţiei. Pentru o analiză corectă a problemei, vezi Robert Gillette, „România: A New Winter of Despair", *Los Angeles Times*, 28 noiembrie 1985; în privinţa drepturilor omului, vezi Juliana Geran Pilon, „Why Exclude România?", *New York Times*, 2 noiembrie 1985.

56. Walter D. Connor, „Dissent în Eastern Europe: A New Coalition?", *Problems of Communism*, ianuarie-februarie 1980, pp. 1-17. Vezi şi Vlad Georgescu, „Romanian Dissent: Its Ideas", în J.L. Curry (coord.), *Dissent în Easterneurope* (New York: Praeger, 1985), pp. 182 – 194, care include trimiteri interesante la ideile profesorului Mihai Botez, conţinute în manuscrisul său nepublicat „Toward a Science of Communism".

57. Informaţiile preţioase cu privire la tulburările de la Braşov le datorez lui Vasile Gogea şi Leonard Oprea.

58. Pentru o analiză inspirată a protestului muncitoresc în România comunistă, vezi Dragoş Petrescu

„A Threat From Below? Some Reflections on Workers' Protest în Communist România", *Xenopoliana* (Iaşi), nr. 1 – 2 (1999), pp. 142 – 168.

59. Vezi Mihai Gere, „Full Equality for All the Citizens of România", *România liberă* (Bucureşti), 25 ianuarie 1986, în FBIS, *Eastern Europe*, 28 ianuarie 1986, p. H8. Pentru o evaluare total diferită a situaţiei minorităţii etnice maghiare din România, vezi Gaspar Miklós Tamás, *Cenzorship, Ethnic Discrimination and the Culture of the Hungarians în România* (New York: International Helsinki Federation for Human Rights, 1985).

60. Vasile Nichita, „Historical Significance of the Ninth RCP Congress", *Era Socialistă* (Bucureşti), 25 mai 1985, pp. 22 – 27, în Joint Publications Research Service, *EPS*, 6 august 1985, p. 109.

61. *Latter-day Caesar* *Un tiran modern*} a fost titlul unui documentar TV austriac difuzat la Viena în ianuarie 1986 care se concentra asupra cultului personalităţii lui Ceauşescu, dezvăluind ridicola glorificare a lui Ceauşescu şi a soţiei sale, faraonicele proiecte economice ale acestuia şi distrugerea centrului istoric al Bucureştiului în urma deciziei preşedintelui de a-şi „eterniza" stăpânirea prin construirea unui nou complex guvernamental de dimensiuni enorme. De asemenea, documentarul prezenta criza economică, alimentară şi energetică prin care trecea România şi măsurile sălbatice de austeritate impuse de Ceauşescu. Ambasada României de la Viena a protestat împotriva difuzării unei descrieri „tendenţioase şi duşmănoase" a situaţiei din ţară. Vezi FBIS, *Eastern Europe*, 23 ianuarie 1986, p. HI. Cu privire la gigantomania lui Ceauşescu, vezi Jackson Diehl, „Maybe One Day They II Call It Ceauşescu's Versailles", *Washington Post National Weekly Edition*, 20 ianuarie 1986, p. 17.

62. Dan Ionescu, „A Touch of Royalty", Radio Free

Europe, *Romanian SR12,* 22 ianuarie 1985, p. 13...

63. Bernard-Henri Lévy a arătat profundele afinităţi ideologice dintre dreapta naţionalist-autoritară (Charles Maurras şi discipolii săi din ziua de azi) şi stânga cripto-stalinistă, comunistă sau socialistă, inclusiv CERES (Centre d'Études, de Recherches et d'Éducation Socialistes) şi alte segmente ale Partidului Socialist Francez. Vezi Bernard-Henri Lévy, *L'Idéologie française* (Paris: Grasset, 1981), şi *idem*, *Questions de principe* (Paris: Denoël/Gonthier, 1983). Similarităţile dintre „ideologia franceză" şi doctrina socialist-naţionalistă românească sunt mai mult decât izbitoare.

64. Citat în *Nicolae Ceauşescu*, p. 175.

65. Vezi Corneliu Vadim Tudor, „Suflet în sufletul neamului", *Săptămâna* (Bucureşti), 26 iulie 1985, p. 7.

66. FBIS, *Eastern Europe*, 16 ianuarie 1986, p. H2.

67. Vezi Slobodan Stankovic, „Profesor Accuses East European Leaders of Narcissism", Radio Free Europe, *Yugoslav SR*, II, 11 decembrie 1985, p. 23.

68. Parafrazându-l pe Bertolt Brecht, „este o ţară tristă aceea care are nevoie de [astfel de] eroi". Vezi Bertolt Brecht, *Life of Galileo*.

69. „News Media Hail Ceauşescu on Birth Anniversary", FBIS, *Eastern Europe*, 29 ianuarie 1986, p. H2.

70. *Ibid.*, p. Hl. Cât despre Ceauşescu, acesta arăta destul de viguros la sărbătorirea zilei sale de naştere cu ocazia împlinirii a 68 de ani. Însă, în locul unui toast care să marcheze evenimentul, Ceauşescu i-a îndemnat pe miniştrii săi şi pe toţi românii „să muncească mai mult, să producă mai mult şi să exporte mai degrabă decât să consume" (*The eeconomist*, 8 martie 1986, p. 52). Pentru anumiţi analişti, tonul adoptat de Ceauşescu sugera o prăpastie care se lărgea între secretarul general şi partid. Vezi Anneli Maier, „Ceauşescu at 68", Radio Free Europe,

Romanian SR, 3, 24 februarie 1986, pp. 3 – 7.

71. Vezi, în acest sens, articolul despre „Doctrina Ceauşescu", în Ovidiu Trăsnea şi Nicolae Kallós, *Mică enciclopedie de politologie* (Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1977), pp. 136 – 145.

72. Vezi Dorin Tudorán, *Frig sau Frică. Reflecţii despre condiţia intelectualului roman* (Daphne, Ala.: Europa Media, 1988), manuscrisul original în limba română, p. 48. Poet şi jurnalist important, Dorin Tudorán a denunţat, pe când se găsea în România, controlul totalitar asupra culturii şi oportunismul elitei intelectuale oficiale. Hărţuit şi calomniat, a cerut, în cele din urmă, să emigreze în Statele Unite ale Americii. Numai intrarea sa în greva foamei şi presiunile internaţionale au determinat autorităţile de la Bucureşti să-i permită lui Tudorán şi familiei sale să părăsească România în iulie 1985. O versiune prescurtată a eseului menţionat a fost publicată în Franţa în 1984. Vezi Dorin Tudorán, „De la condition de l'intellectuel roumain", *L'A lternative* (Paris), nr. 29 şi 30, septembrie-octombrie şi noiembrie-decembrie 1984. îi datorez lui Dorin Tudorán informaţii şi analize privind dilemele intelectualităţii române.

73. Controversatul istoric disident sovietic Roy Medvedev propune o critică generală a utilizării de către marxism-leninism a conceptului de *democraţie socialistă* în cartea sa *On Socialist Democracy* (New York: Norton, 1977), dar mi se pare că Medvedev tinde să subestimeze incompatibilitatea fundamentală dintre regimurile de tip sovietic şi *orice* formă de pluralism autentic. În privinţa mecanismelor de mobilizare politică şi a efectelor lor asupra regimului neostalinist al lui Ceauşescu, vezi studiile lui Steven Sampson: „Muddling through în România" (lucrare prezentată la Al Doilea Congres International de Studii Româneşti, Avignon, Franţa, 1983) şi, Js România the Next Poland?", *Critique* (Glasgow), nr. 16 (1983), pp.

139 – 166. Câteva dintre mecanismele de „decompresie" colectivă au fost analizate de Sampson în studiul său „Rumors în Socialist România", *Survey* (Londra), 28, 4 (iarna 1984), pp. 142 – 164.

74. Vezi Anneli Maier (împreună cu secţia română), „The Ceauşescu Era – An Era of Restrictions", Radio Free Europe, *Romanian SR*, 26 iunie 1985. Vezi şi Paul Lewis, „Economy Tight, Romanians Face a Long Winter", *New York Times*, 15 decembrie 1985, o descriere precisă a militarizării economiei, a persecutării sectelor religioase, a mutării pensionarilor de la oraş la sat – amintind de metodele lui Pol Pot – şi a altor măsuri luate de „cel mai iubit fiu al poporului român".

75. Cu excepţia terorii de masă, regimul lui Ceauşescu tindea să perpetueze aspecte caracteristice „stalinismului matur", printre care un sistem de dictatură personală şi „un sistem de valori eterogen care favoriza stratificarea economică, de statut şi a relaţiilor de putere, cultiva o extraordinară uniformitate culturală şi era ataşat de naţionalismul extrem". Vezi Seweryn Bialer, *Stalin's Successors; Leadership, Stability and Change in the Soviet Union* (New York: Cambridge University Press, 1980), p. 10.

76. Vezi Michael Shafir, „Political Culture, Intellectual Dissent, and Intellectual Consent: The Case of România", *Orbis*, vara 1983, în special interpretarea pe care acesta o dă „tezelor" neostaliniste din iulie 1971 ale lui Ceauşescu (pp. 418 – 420). Shafir identifică doar un grup de scriitori (nucleul „oniric" de disidenţă intelectuală şi rezistenţă) ca oponenţi constanţi şi articulaţi ai dogmatismului anticultural al lui Ceauşescu. Cred că Shafir tinde să ignore efectele profunde ale atitudinilor din perioada 1971 – 1972 ale unor scriitori precum Eugen Jebeleanu, Geo

Bogza, Alexandru Paleologu, Ion Caraion, Stefan

Augustin Doinaş, Nicolae Manolescu, Mircea Zaciu şi Dan Hăulică. În conflictul dintre „staliniştii naţionali" şi „evoluţioniştii liberali", primii au încercat să se folosească de naţionalismul oportunist al lui Ceauşescu, pe când ceilalţi au subliniat, explicit sau implicit, autonomia esteticului în faţa intruziunii sufocante a partidului. „Protocronismul" a fost ideologia, sponsorizată de partid, care afirma precedenţa românească în cazul unor descoperiri ştiinţifice şi culturale majore. A reprezentat, de fapt, fundamentul tiraniei naţionaliste a lui Ceauşescu. Tema simbolică a „protocronismului" şi dezbaterea din jurul acesteia, inclusiv atitudinile implicite prooccidentale, antinaţionaliste, sunt examinate inteligent în Verdery, *National Ideology under Socialism*.

77. Pentru o analiză critică inspirată a stalinismului, vezi G.R. Urban (coord.), *Stalinism. Its Impact on Russia and the World* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986), în special interviurile realizate de Urban cu Leszek Kołakowski, Milovan Djilas, Adam B.-ulam şi Robert C. Tucker, precum şi textul lui Leonard Schapiro, „Epilogue: Some Reflections on Lenin, Stalin, and Russia".

7 8. Vezi Tom Bottomore (coord.), *A Dictionary of Marxist Thought* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1983), p. 464.

79. Abordări mai detaliate ale acestor teme se pot găsi în Jeremy T. Paltiel, „The Cult of Personality: Some Comparative Reflections on Political Culture în Leninist Regimes", *Studies în Comparative Communism*, 16 (primăvara/vara 1983), pp. 49 – 64, şi Graeme Gill, „Personality Cult, Political Culture and Party Structure", *ibid.*, primăvara/vara 1984, pp. 111 – 121.

80. Anneli Maier, „Elena Ceauşescu Marches on and up", Radio Free Europe, *Romanian SR*! *17,* 17 decembrie 1985, pp. 21 – 25.

81. Poetul Virgil Teodorescu *în Luceafărul*

(Bucureşti), 1, 4 ianuarie 1986, p. 1.

82. Ion Gheorghe, *ibid*.

83. Vezi Anneli Maier, „Elena Ceauşescu's Birthday", Radio Free Europe, *Romanian SR*, 1, 10 ianuarie 1986, p. 40. Cu privire la locul Elenei Ceauşescu în ierarhia de partid şi la poziţia politică şi socială pe care o ocupa, vezi Mary Ellen Fischer, „Women in Romanian Politics: Elena Ceauşescu, Pronatalism, and the Promotion of Women", în Sharon L. Wolchik şi Alfred G. Meyer, *Women, State, and Party* în *Eastern Europe* (Durham, N.C.: Duke University Press, 1985), pp. 121 – 137. Numele Elenei Ceauşescu a fost asociat îndeaproape cu necruţătoarea politică a regimului de forţare a natalităţii. În 1984 a fost promulgat un decret care obliga femeile să se prezinte la controale ginecologice lunare pentru creşterea ratei natalităţii. Pentru o analiză aprofundată, vezi Gail Kligman, *The Politics of Duplicity. Controlling Reproduction in Ceauşescu's România*.

84. Acest poem a fost publicat, împreună cu alte poezii controversate ale Anei Blandiana, în revista culturală bucureşteană *Amfiteatru* (o publicaţie a Uniunii Asociaţiilor Studenţilor Comunişti din România). Stelian Moţiu, redactorul-şef al revistei *Amfiteatru*, a fost retrogradat pe o poziţie minoră în presă. Pentru textele complete ale poemelor Anei

Blandiana, vezi Crisula Ştefănescu, „Poetry and Truth, Romanian Style", Radio Free Europe, *Romanian SR*, 3, 8 februarie 1985, pp. 13 – 14.

85. Vezi *Scânteia tineretului*, 19 februarie 1985, *Scânteia*, 25 iunie 1983, şi Shafir, *România – Politics, Economics and Society*, p. 77.

86. Exact această ultima problemă l-ar fi putut face pe Gorbaciov să regândească atitudinea Uniunii Sovietice faţă de România. Moscova cunoştea prea bine cât de fragil era sistemul politic şi teoretic creat de Ceauşescu pentru

a-l considera un obstacol real în faţa dorinţei sovieticilor de a „păstra omogenitatea blocului”, aşa cum tindeau să presupună anumiţi analişti (vezi Vladimir V. Kusin, „Gorbachev and Eastern Europe”, *Problems of Communism*, ianuarie-februarie 1986, pp. 50 – 51). Pentru o descriere pătrunzătoare, bazată pe experienţa personală a relaţiilor lui Gorbaciov cu Ceauşescu şi cu alţi lideri est-europeni, vezi Chemyaev, *My Six Years with*, *Gorbachev*.

87. Vezi Michel Voslensky, *Nomenklatura*. *The Soviet Ruling Class* (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1984), pp. 243 – 319.

88. După 1968, Ceauşescu a enunţat doctrina care îl definea ca pe păstrătorul tradiţiei istorice româneşti datând de pe vremea conducătorului „antiimperialist” Burebista şi care prezicea „edificarea comunismului în cadrul graniţelor istorice ale României şi asigurarea securităţii poporului împotriva acţiunilor ostile ale imperialiştilor şi revizioniştilor”. Vezi Stephen Fischer-Galaţi, „Marxist Thought and the rise of Nationalism”, în Jeffrey Simon şi Trond Gilberg (coord.), *Security Implications of Nationalism în Eastern Europe* (Boulder, Colo.: Westriew Press, 1986), p. 76.

89. Vezi Ion Mihai Pacepa, „Ceauşescu: America’s Most Favored Tyrant”, *Wall Street Journal*, 13 ianuarie 1986. Credibilitatea afirmaţiilor lui Pacepa privind colaborarea strânsă dintre serviciile de informaţii româneşti şi sovietice este susţinută de informaţii suplimentare publicate în Thierry Wolton, *Le KGB en France* (Paris: Bernard Grasset, 1986), pp. 97 – 110 şi 229 – 239. Corespondenţa particulară dintre autor şi generalul Pacepa a lămurit şi mai mult natura relaţiilor dintre Ceauşescu şi Kremlin în perioada lui Brejnev.

90. „Speech by RCP General Secretary Nicolae Ceauşescu to RCP Central Committee Plenum Held în Bucharest, November 13 – 14, 1985”, FBIS, *Eastern*

Europe, 26 noiembrie 1985, p. Hll.

91. Karl Marx, „The eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte" (1852), în Marx, *Surveys from Exile*, vol. 2 din *Political Writings*, ediţie îngrijită de David Fembach (Londra: Penguin Books, 1992), p. 198, citat şi în Shafir, *România – Politics, Economics and Society*, p. 82.

92. Cu privire la structura elitei P.C.R. şi impactul clanului Ceauşescu, vezi René Al. de Fiers şi Vladimir Socor, „The RCP's New Central Committee: Changes and Political Trends", Radio Free Europe/Radio Liberty, *RAD Background Report*, nr. 6 (11 ianuarie 1986), şi René de Fiers, „Socialism în One Family", *Survey* (Londra), 28, 4 (iarna, 1984), pp. 165 – 174. Viceprim-ministrul Gheorghe Petrescu nu era aceeaşi persoană cu fratele Elenei Ceauşescu, el însuşi un veteran al partidului şi membru al Comitetului Central al P.C.R. Nici Ion Ioniţă (fostul ministru al Apărării)

şi nici Miu Dobrescu (membru al Comitetului Executiv al partidului) nu aveau legături de rudenie cu Ceauşescu.

93. René de Fiers, „Are There Problems in the Secret Service?", Radio Free Europe, *Romanian SR*! 4, 22 februarie 1985, pp. 25 – 27.

94. Vezi Voslensky, *Nomenklatura*, pp. 256 – 260.

95. În eseul său (vezi nota 72), Dorin Tudorán tratează pe larg aceste probleme, oferind o tulburătoare descriere a frământărilor intelectualilor români.

96. Pentru tulburările din mediile intelectuale din 1956, vezi Paul E. Zinner, *National Communism and, Popular Revolt în Eastern Europe*; *A Selection of Documents on Events în Poland and Hungary, February – November 1956* (New York: Columbia University Press, 1956).

97. Vezi „Speech by Nicolae Ceauşescu at the Working Meeting on Organizaţional and Political-

Educational Activities" (ţinută la Mangalia pe data de 4 august 1983), FBIS, *Eastern Europe*, 9 august 1983, p. Hll.

98. Pentru o abordare pătrunzătoare a ceauşismului, vezi Trond Gilberg, *Nationalism and Communism în România*; *The rise and Fall of Ceauşescu's Personal Dictatorship* (Boulder, Colo.: Westriew Press, 1990), pp. 49 – 57.

99. Vezi Jan B. de Weydenthal, *The Communists of Poland*; *A Historical Outline* (Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1978), p. 134, şi Tadeusz Szafar „antisemitism: A Trusty Weapon", în Abraham Brumberg (coord.), Po*land;* Ge*nesis o*f *a Revolution* (New York: Vintage Books, 1983), pp. 109 – 122. În ceea ce priveşte România, vezi Ion Lăncrănjan, Cu*vânt despre Transilvania* (Bucureşti: Editura Sport-Turism, 1982), şi Corneliu Vadim Tudor, Sa*turnalii* (Bucureşti: Editura Albatros, 1983). Pentru o evaluare generală a acestei tendinţe, vezi Michael Shafir, „The Men of the Archangel Revisited: antisemitic Formations among Communist România's Intellectuals", St*udies* în *Comparative Communism,* nr. 2 – 3 (1983), pp. 225 – 243. Ion Caraion şi Dorin Tudorán, care au fost amândoi activi în lupta cu exponenţii acestui amestec eclectic de marxism-leninism şi naţional-socialism, au confirmat existenţa unei legături strânse între această minoritate agresivă şi „demiurgul naţional".

100. După revoluţia din 1989, Bobu, secretarul Comitetului Central, a fost judecat şi condamnat la închisoare pe viaţă pentru „participare la genocidul naţiunii române".

101. Spun „aparent" pentru că multe documente devenite disponibile pentru cercetare după decembrie 1989 sugerează că Securitatea era pe deplin conştientă de nemulţumirea generală şi se pregătea pentru perioada post-Ceauşescu. Astfel, nu este lipsit de importanţă faptul că Virgil Măgureanu, ale cărui opinii anticeauşiste erau

cunoscute de către Securitate, nu a fost arestat, ci a fost mutat pe un alt post în provincie, având posibilitatea de a călători frecvent la Bucureşti, unde a păstrat legătura cu Iliescu.

102. Vezi Vladimir Tismăneanu, „Tremors în România", *New York Times*, 30 decembrie 1987, şi Mark Almond, *Decline without Fall; România under Ceauşescu* (Londra: Institute for European Defense and Strategic Studies, 1988).

103. Vezi Ernest Gellner, „Conclusions", în Catherine Merridale şi Chris Ward (coord.), *Perestroika*; *The Historical Perspective* (Londra: Edward Arnold, 1991), p. 231. Cu privire la rolul jucat de Gorbaciov în disoluţia puterii comuniste, vezi şi Leslie Holmes, *Post-Communism*; *An Introduction* (Cambridge: Polity Press, 1997), pp. 24 – 26, şi Zbigniew Brzezinski, *The Grand Failure*; *The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century* (New York: Scribner, 1998).

104. Vezi Michael Shafir, „Eastern Europe's «Rejecţionists»", Radio Free Europe Research, *RAD Background Report*, nr. 121 (3 iulie 1989), pp. 1 – 6.

105. *Scânteia*, 27 ianuarie 1987.

106. Pentru comentariile lui Bârlădeanu cu privire la „Scrisoarea celor şase", vezi Betea, *Bârlădeanu despre Dej, Ceauşescu şi Iliescu*, pp. 210 – 227.

107. Vezi Vladimir Tismăneanu, „The Rebellion of the Old Guard", şi textul complet al „Scrisorii celor şase", în *East European Reporter*, 3, 4 (primăvara/vara 1989), pp. 23 – 25. îi mulţumesc în mod special lui Mircea Răceanu pentru informaţii privind istoria „Scrisorii celor şase".

108. Pentru detalii suplimentare, vezi Cristina Petrescu, „Ar mai fi ceva de spus... Despre disidenţă în România lui Ceauşescu", postfaţă la Dan Petrescu şi Liviu Cangeopol, *Ce-ar mai fi de spus*; *Convorbiri libere într-o ţară ocupată* (1990), ediţie revăzută şi adăugită (Bucureşti:

Editura Nemira, 2000), pp. 311 – 339.

109. Interviuri personale realizate de autor cu participanţi la evenimentele revoluţionare cu ocazia vizitelor în România în februarie-martie şi iunie 1990.

110. Pentru o perspectivă din interior cu privire la lucrările Congresului al XIV-lea al P.C.R., vezi Silviu Curticeanu, *Mărturia unei istorii trăite*; *Imagini suprapuse* (Bucureşti: Editura Albatros, 2000), pp. 381 – 398.

111. Vezi raportul lui Nicolae Ceauşescu prezentat la Congresul al XIV-lea al P.C.R., *Scânteia*, 21 noiembrie 1989. Pentru direcţia antireformistă a congresului, vezi Alan Riding, „Romanian Leader Refuses Change", *New York Times*, 21 noiembrie 1989, şi „În România, Fear Still Outweighs Hope", *ibid.*, 24 noiembrie 1989.

112. Ceauşescu era un admirator al modelului stalinist de socialism, fapt care a reieşit cu claritate din declaraţiile sale neoficiale către Ken Auchincloss, de la revista *Newsweek*, în anul 1988. Vezi Gail Kligman, „When Abortion Is Banned: The Politics of Reproduction in Ceauşescu's România" (raport către National Council for Soviet and East European Research, 1992), p. 51.

113. Fixaţia lui Ceauşescu cu privire la un presupus pact menit să-l înlăture de la putere, încheiat la Malta între cele două superputeri, a devenit un laitmotiv al revizionismului naţionalist al istoriei recente a României. După cum afirmă reviste precum *România Mare* şi *Europa*, revolta de la Timişoara a fost rezultatul unui plan bine pus la punct de destabilizare a României. Puncte de vedere similare apar în memoriile unor foşti membri de vârf ai partidului şi foşti ofiţeri superiori de Securitate (cum ar fi Paul Niculescu-Mizil şi fostul general de Securitate Nicolae Plesiţă).

114. Timothy Garton Ash, *The Magic Lantern. The Revolutions of '89 Witnessed în Warsaw, Budapest, Berlin and Prague* (New York: Vintage Books, 1993), p. 20. Cu

toate acestea, la zece ani după evenimente, Ash va scrie: „Este destul de curios faptul că momentul în care occidentalii s-au gândit, în sfârşit, că aveau de-a face cu o revoluţie a fost acela când au văzut la televizor imaginile din România: mulţimi, tancuri, împuşcături, sânge pe străzi. Atunci şi-au zis: «*Aceasta* ştim că este o revoluţie» şi, desigur, ironia este că aceasta a fost singura care nu a fost". Vezi Ash, „Conclusions", în Antohi şi Tismăneanu (coord.), *Between Past and Future*, p. 395.

115. Vezi Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului roman* (Bucureşti: Editura Univers Enciclopedic, 1997), pp. 538 – 543.

116. Vezi Matei Călinescu şi Vladimir Tismăneanu, „The 1989 Revolution and România's Future", *Problems of Communism*, 40, 1 – 2 (ianuarieaprilie 1991), pp. 42 – 59. Teoriile privind diversele conspiraţii care, într-un fel sau într-altul, au pus capăt dictaturii lui Ceauşescu abundă. Până acum însă, singurele elemente certe sunt că Securitatea şi armata au întors armele şi l-au abandonat pe Ceauşescu în primele ore ale zilei de 22 decembrie 1989. Pentru o trecere lucidă în revistă a dezbaterilor din România asupra evenimentelor revoluţionare, vezi Richard Andrew Hall, „The Uses of Absurdity: The Staged War Theory and the Romanian Revolution of 1989", *East European Politics and Societies*, 13, 3 (toamna lui 1999), pp. 501 – 542.

117. Cu diverse ocazii, Iliescu şi-a exprimat regretul cu privire la execuţia cuplului Ceauşescu, dar a afirmat că a fost o decizie indispensabilă pentru evitarea unui război civil. Într-un interviu personal pe care i l-am luat în iunie 1994, Virgil Măgureanu, colaboratorul apropiat al lui Iliescu şi primul director al Serviciului Român de Informaţii după 1990, a afirmat că Silviu Brucan a luat decizia privind execuţia soţilor Ceauşescu. Nu există probe care să susţină această afirmaţie. Indiferent ce se poate

crede despre Brucan, rolul său în prima echipă de guvernare de după Ceauşescu a fost acela al unui ideolog cu influenţă limitată asupra deciziilor practice.

118. Pentru o evaluare obiectivă a evenimentelor din decembrie 1989 şi a perioadei imediat următoare, vezi Nestor Ratesh, *România. The entangled Revolution* (Washington, D.C.: Center for Strategic and International Studies, 1991).

EPILOG. Viaţa de apoi a P.C.R.

1. Vezi, de exemplu, primele (şi singurele) două ediţii ale *Scânteii poporului*, succesorul defunctului cotidian al P.C.R., *Scânteia*, apărute pe 23 şi 24 decembrie 1989. În stilul caracteristic, un apel tipărit pe partea stângă a paginii întâi a ediţiei din 24 decembrie este adresat „muncitorilor, cetăţenilor, membrilor partidului comunist". Pe partea dreaptă, ziarul publica primul raport informativ al Consiliului Frontului Salvării

Naţionale, prezentat la televiziune în ziua precedentă de către Ion Iliescu. Începând cu 25 decembrie, *Scânteia poporului* şi-a schimbat numele în *Adevărul*. În perioada interbelică, *Adevărul* a fost un cotidian de stânga influent şi democratic.

2. Vezi, de exemplu, afirmaţiile frecevente ale lui Petre Roman cu privire la rolul jucat de Serviciul Român de Informaţii (S.R.I.) în căderea guvernului pe care îl conducea. Înregistrarea ultimei şedinţe a guvernului Roman, septembrie 1991, difuzată de staţia TV independentă SOŢI.

3. Profiluri ideologice ale partidelor politice româneşti au apărut cu regularitate în *Sfera politicii*, o revistă lunară publicată la Bucureşti. Revista *22*, publicată de Grupul pentru Dialog Social, a realizat interviuri cu principalii actori politici şi a publicat analize ale diverselor strategii şi platforme.

4. Ken Jowitt, „No More Normans în Europe"

(manuscris), citat cu permisiunea autorului.

5. Cu privire la Noica şi discipolii săi, vezi intervenţiile lui Matei Călinescu în *România*; *A Case of Dynastic Communism* (New York: Freedom House, 1989), Verdery, *National Ideology under Socialism*, şi Alina Mungiu-Pippidi, „România's Intellectuals", *East European Politics and Societies*, 10, 2 (primăvara lui 1996), pp. 333 – 364.

6. Interviuri ale autorului cu membri ai Grupului.

7. Revista *22* este în continuare o tribună a gândirii independente româneşti.

8. De fapt, a apărut o întreagă literatură „revizionistă" care descrie. Securitatea ca pe o organizaţie profesionistă şi cu adevărat patriotică. Vezi William Totok, „Sindromul maltez: Falsificări istorice naţionaliste în scrierile unor foşti securişti", traducerea în limba germană publicată în *Halbjahreschrift für sudosteuropäische Geschichte*, *Literatur und Politik*, toamna lui 1995. Una dintre cele mai stridente ilustrări ale acestei tendinţe este Pavel Coruţ, *Fiul Geto-Daciei* (Bucureşti: Editura Gemenii, 1995).

9. Vezi „Proclamaţia de la Timişoara", *România liberă*, 20 martie 1990. Cu privire la supravieţuirea culturii civice în Timişoara sub comunism, vezi Victor Neumann, *Ideologie şi fantasmagorie* (Iaşi: Editura Polirom, 2001), pp. 149 – 175.

10. Vezi Olivier Wéber, „La Révolution confisquée", *Le Point* (Paris), 30 aprilie 1990, pp. 46 – 47.

11. Cu privire la aspectele morale şi filosofice ale justiţiei politice în societăţile posttotalitare, vezi György Bence, *Political Justice în Post-Communist Societies*; *The Case of Hungary*, Wilson Center Occasional Paper no. 27 (Washington D.C.: Wilson Center, 1991), cu comentarii de Jeri Laber şi Vladimir Tismaneanu.

12. Vezi Alexandre Paléologue, M. Sémo şi C. Tréan,

Souvenirs merveilleux d'un ambassadeur dezgolans (Paris: Balland, 1990), în special pp. 219 – 228, şi Edward Behr, *Kiss the Hand You Cannot Bite; The rise and Fall of the Ceauşescus* (New York: Willard Books, 1991).

13. Vezi Jean-François Revel, „Roumanie: Flagrant délit", *Le Point* (Paris), 12 martie 1990, p. 87.

14. Pentru biografia lui Iliescu şi rolul acestuia în reprimarea studenţilor în anii '50, vezi *22*, 9 – 15 octombrie 1992, p. 16.

15. Vezi David Binder, „An Aristocrat among the Revoluţionaries", *New York Times*, 27 decembrie 1989.

16. Autorul principal al primei proclamaţii către ţară a Frontului Salvării Naţionale (F.S.N.), Mazilu a rupt relaţiile cu F.S.N.-ul în ianuarie 1990 şi şi-a scris memoriile, care sunt foarte interesante şi au fost publicate în serial de-a lungul anului 1991 în săptămânalul emigraţiei române, *Lumea Liberă* (New York). După cum afirmă Mazilu, Ion Iliescu şi Petre Roman au avut un plan comun de înăbuşire a fervorii revoluţionare a maselor. Criticile lui Mazilu au dus la o campanie sistematică de denigrare a sa de către mass-media proguvernamentale. Unul dintre elementele folosite în această campanie a fost trecutul lui Mazilu, inclusiv scurta perioadă de la sfârşitul anilor '60 când acesta a fost directorul Şcolii de Securitate de la Băneasa. Se pare că foştii colegi ai lui Mazilu nu au putut accepta convertirea sinceră a acestuia la anticomunism şi s-au străduit din răsputeri să-l compromită.

17. *România liberă* şi-a retras ulterior acuzaţiile aduse lui Mazilu.

18. Referitor la distrugerea partidelor democratice româneşti în anii stalinismului dezlănţuit, vezi Gheorghe Boldur-Lăţescu, *Genocidul comunist în România* (Bucureşti: Editura Albatros, 1992).

19. Pentru o analiză pătrunzătoare a frământărilor

politice din România postcomunistă, vezi Katherine Verdery şi Gail Kligman, „România after Ceauşescu: Post-Communist Communism?”, în Ivo Banac (coord.), *Eastern Europe în Revolution* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1992), pp. 117 – 147. Cu privire la climatul de anxietate şi duplicitate sub regimul Iliescu, vezi William McPherson, „Intrigue, Illusion and Iliescu: Reaching for Reality in România”, *Washington Post*, 11 septembrie 1992. Pentru o evaluare generală a evenimentelor politice din România, în special pentru perioada 1994 – 1995, vezi articolul meu „Democracy, Romanian-stÿle”, *Dissent*, vara lui 1995, pp. 318 – 320.

20. Platforma P.D.S.R. pentru alegerile din 1996 insista pe necesitatea de a evita, deopotrivă, „capitalismul” şi „totalitarismul”. Interviu personal cu Dan Marţian, vicepreşedinte al P.D.S.R., Washington, D.C., decembrie 1995. Poziţiile anticapitaliste au dispărut din documentele oficiale ale partidului în perioada alegerilor din noiembrie-decembrie 2000.

21. La alegerile din septembrie 1992, P.D.S.R., care pe atunci se numea încă Frontul Democrat al Salvării Naţionale, a primit 27, 72% din voturile exprimate pentru Camera Deputaţilor şi 28, 29% din voturile exprimate pentru Senat. În primul tur al alegerilor prezidenţiale, în octombrie 1992, preşedintele în exerciţiu Ion Iliescu a primit 47, 43% din voturile exprimate, în timp ce candidatul Convenţiei Democratice din România, Emil Constantinescu, a primit 31, 24%. Pentru o excelentă cronologie a vieţii politice din România postcomunistă, vezi Domniţa Ştefănescu, *Cinci ani din istoria României. O cronologie a evenimentelor, decembrie 1989 – decembrie 1994* (Bucureşti: Editura Maşina de Scris, 1995).

22. Pentru vederile politice ale lui Iliescu, vezi cartea sa *Revoluţie şi reformă* (Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1994).

23. Vezi Thomas Carothers, *Understanding Democracy Assistance*; *The Case of România* (Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1996).

24. Vezi Vladimir Pásti, *România în tranziţie*; *Căderea în viitor* (Bucureşti: Editura Nemira, 1995).

25. În 1995 – 1996, toate sondajele arătau că 12 – 15% din populaţie era în favoarea întoarcerii regelui Mihai. Popularitatea lui Iliescu, deşi în declin, era destul de ridicată. În ce îl privea pe Emil Constantinescu, principalul său contracandidat şi liderul Convenţiei Democratice aflate în opoziţie, acesta a făcut o declaraţie care arăta limitele imaginaţiei politice a forţelor ce i se opuneau lui Iliescu: „Dacă Iliescu nu ar candida la viitoarele alegeri [din 1996], aş câştiga". De fapt, Iliescu a candidat şi Constantinescu a câştigat. Situaţia a fost diferită în anul 2000, când, dându-şi seama că avea puţine şanse de a obţine un număr semnificativ de voturi în campania prezidenţială, Constantinescu a decis să nu mai candideze, iar Iliescu a reuşit să câştige. Relaţiile dintre fostul rege şi Ion Iliescu s-au încălzit în anul 2001; fostul suveran a vizitat Bucureştiul în primăvară, a recuperat o parte din proprietăţile familiei sale şi a participat la câteva evenimente oficiale. Ulterior, el şi familia lui sau stabilit în România, păstrându-şi şi reşedinţa elveţiană.

26. Interviuri personale cu Corneliu Coposu la Bucureşti, în iunie 1994, şi la Washington, în februarie 1995. La alegerile din septembrie 1992, Convenţia Democratică a obţinut 20,01% din voturile exprimate pentru Camera Deputaţilor şi 20, 16% din voturile exprimate pentru Senat. Preşedintele Convenţiei şi candidatul prezidenţial la alegerile din 1992 şi 1996, Emil Constantinescu, a anunţat în 1995 că a devenit membru al P.N.Ţ.C.D.

27. Vezi Ralf Dahrendorf, *Reflections on the Revolu*tion in *Europe* (Random House, New York, 1991);

Reflecţii asupra revoluţiei din Europa, trad. rom. de Marina Sandu, Humanitas, Bucureşti, 1993.

28. Vezi *Nations in Tranzit*; *Civil Society*, *Democracy and Markets în East Central Europe and the New Independent States* (New York: Freedom House, 1995), p. 112.

29. Până la sfârşitul anului 1995, ruptura dintre Iliescu şi Vadim Tudor a devenit publică şi a dus la eliminarea din guvern a reprezentanţilor Partidului România Mare. Vadim Tudor a reacţionat violent şi l-a acuzat pe Iliescu de cedare în faţa presiunilor cercurilor sioniste şi a altor cercuri antiromâneşti din Occident. Vezi „PRM Newspaper Accuses, Threatens Iliescu", Foreign Broadcast Information Service, EEU, pp. 63 – 65. Acest conflict a însemnat mai mult decât o simplă ceartă în familie şi pot apărea alte reconfigurări de forţe care să ducă la distanţarea P.D.S.R. de aliaţii săi din trecut, inclusiv de P.U.N.R.-ul lui Gheorghe Funar. În campania electorală din anul 2000, Iliescu a afirmat cu claritate că nu va accepta nicio alianţă cu partidul extremist al lui Tudor, o promisiune pe care a respectat-o. Pentru o analiză a rezultatelor alegerilor din anul 2000, vezi Vladimir Tismăneanu şi Gail Kligman, „România's First Post-Communist Decade: From Iliescu to Iliescu", *East European Constituţional Review*, 10, 1 (iama lui 2001), pp. 78 – 85.

30. Elita oamenilor de afaceri din România este profund divizată. Pe de o parte, sunt cei care au legături cu Partidul Democrat şi cu Partidul Naţional-Liberal şi care susţin strategia prooccidentală a acestora de deschidere a ţării pentru investiţiile străine. Pe de altă parte, sunt exponenţii noilor corporaţii şi companii legate de poliţia secretă şi care s-au bucurat [până în 2004] de susţinere guvernamentală pentru operaţiuni financiare dubioase. Analistul politic român Andrei Cornea a propus termenul

„directocraţie” pentru a descrie grupul social aflat la conducere în România lui Iliescu. Vezi Andrei Cornea, *Maşina de fabricat fantasme* (Bucureşti: Editura Clavis, 1995). Un fenomen interesant îl constituie alianţa dintre un segment al elitei de afaceri şi financiare, partidul de guvernământ (P.S.D.) şi acoliţii acestuia şi birocraţia guvernamentală. Faptul că partidul lui Iliescu a reuşit să-şi atragă susţinerea sindicatelor indică o tendinţă corporatistă în politica contemporană românească.

31. Un efort masiv în acest sens îl reprezintă *Cartea Alba a Securităţii*, cinci volume uriaşe, care a fost publicată în 1995 de către S.R.I.

32. Îi datorez această nuanţare lui Dorel Sándor (interviu personal, Washington, D.C., 14 octombrie 1995), care a ocupat postul de secretar de stat în guvernul Stolojan (1991 – 1992) şi care conduce în prezent Centrul de Studii Politice şi Analiză Comparată, un *think tank* independent.

33. Un concept propus de M. Steven Fish pentru Rusia lui Elţîn. Vezi cartea sa *Democracy from Scratch*; *Opposition and Regime in the New Russian Revolution* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1995).

34. De exemplu, foarte popularul săptămânal satiric *Academia Caţavencu* a publicat almanahul său pe anul 1996 sub titlul *Cartea neagră a insecurităţii*, un joc de cuvinte care făcea aluzie la cele cinci volume puse în circulaţie de serviciul lui Măgureanu.

35. Vezi Andrei Codrescu, „Fascism on a Piedestal”, *New York Times*, 7 decembrie 1993.

36. Până la înfrângerea lui Iliescu din 1996, reprezentanţii P.S.M. au deţinut poziţii importante în Ministerul Muncii. Biografia politică a lui Păunescu merită un studiu separat: a început ca un poet şi ziarist iconoclast în ultima parte a anilor ’60, dar a adoptat atitudini din ce în ce mai naţionaliste în anii ’70. A organizat uriaşe

întâlniri ale tineretului, la care muzica folk acompania omagiile aduse „geniului” lui Ceauşescu – aşa-numitul „Cenaclu Flacăra al tineretului revoluţionar”. Păunescu a fost reales senator pe lista P.D.S.R. în anul 2000. În prezent conduce o emisiune TV şi publică cel puţin două periodice.

37. Vezi *Nations in Tranzit*, p. 109.

38. La începutul anilor ’90, Iliescu însuşi a intrat deseori în polemică şi a denunţat „o anumită parte a presei”, în special cotidienele *România liberă* şi *Ziua*. Limbajul pe care l-a folosit pentru a-şi critica oponenţii a dezvăluit o mentalitate monolitică: criticii săi erau percepuţi ca fiind din principiu răuvoitori, la fel cum erau percepuţi ziariştii ce publicau articole critice la adresa oficialităţilor, chiar dacă informaţiile se dovedeau adevărate.

39. Vezi interviul cu Tudor Mohora, secretarul însărcinat cu propaganda al P.S.M., publicat în *Flacăra*, nr. 91, 1 – 7 septembrie 1992. La începutul anilor ’80, Mohora a ocupat postul de preşedinte al Uniunii Asociaţiilor Studenţilor Comunişti din România.

40. Este cazul uneia dintre cele mai curajoase reviste lunare din România, *Cuvântul*, ce a publicat în serial un raport secret al partidului, pregătit în 1967 – 1968 pentru reabilitarea fostului membru al Biroului Politic şi ministru al Justiţiei Lucreţiu Pătrăşcanu, care a fost executat în aprilie 1954 după un simulacru de proces. Cititorul obişnuit se pierde pur şi simplu în şuvoiul de nume şi date, iar redactorii nu au oferit informaţiile de bază pentru interpretarea acestora. Acelaşi lucru se poate spune referitor la seria de articole despre „procesul comunismului” publicată de ziarul independent *România liberă*, în care mărturiile victimelor au fost publicate fără a fi însoţite de analize ale fundamentelor instituţionale şi sociologice ale represiunii politice.

41. Pentru o analiză remarcabilă a efectelor culturale

ale ceauşismului, vezi cartea lui Verdery, *National Ideology under Socialism*.

42. Vezi capitolul 7, nota 101.

43. Eugen Barbu a murit în 1992.

44. Cele mai active publicaţii ale „stângii verzi" (sau „dreapta roşie", cum este adeseori numită această tendinţă) sunt săptămânalele *România Mare* (condus de Corneliu Vadim Tudor), *Europa* şi *Totuşi iubirea* (sub direcţia lui Adrian Păunescu). Pentru o examinare a ideologiei naţionaliste a acestor publicaţii, vezi Vladimir Tismăneanu şi Mircea Mihăieş, „Infamy Restored", *East European Reporter*, 5, 1 (ianuarie-februarie 1992), pp. 25 – 27.

45. Metamorfoza pe care a cunoscut-o statutul birocraţiei caracterizează şi tranziţia postcomunistă din alte ţări. Vezi Lev Timofeyev, *Russia's Secret Rulers*; *How the Government and Criminal Mafia Exercise Their Power* (New York: Knopf, 1992).

46. Pentru o analiză concisă, dar convingătoare a evoluţiilor de după 1989 din România, vezi Richard Wagner, *Sonderweg Rumänien; Bericht aus einem Entwicklungsland* (Berlin: Rotbuch Verlag, 1991).

47. Vezi Edmund Mokrzycki, „The Vicious Circle of Utopias în Eastern Europe" (lucrare prezentată la conferinţa „Utopian Revisions: Nationalism and Civil Society în Eastern Europe", Institute for the Humanities, University of Michigan, Ann Arbor, 29 – 30 octombrie 1992).

48. Vezi *Dreapta naţionala*, 9 – 15 octombrie 1995, p. 1.

49. Vezi *Eastern Europe Newsletter* (Londra), 15 decembrie 1995, pp. 2 – 6. Vezi şi interviul cu prim-ministrul Adrian Năstase, *22*, 1 – 7 aprilie 2003, pp. 8 – 10.

50. Nu este şi cazul volumelor despre Garda de Fier, care sunt numeroase, şi chiar al literaturii progardiste,

ceea ce arată o anumită fascinaţie pentru acest episod al trecutului României.

51. Primarul Clujului, Gheorghe Funar, este un exemplu în acest sens, dar mai sunt şi alţi demagogi, inclusiv generali naţionalişti. [Cititorul este rugat să ţină cont că ediţia originală a acestei cărţi a apărut în 2003. Notele sunt prin urmare scrise în 2002 şi mai devreme (V.T., martie 2005). Pentru poziţiile mele mai recente, vezi *Schelete* în *dulap*. *Vladimir Tismăneanu în dialog cu Mircea Mihăieş*, Iaşi: Editura Polirom, 2004.]

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Aczél, Tamás (coord.), *Ten Years After*. *The Hungarian Revolution in the Perspective of History*, New York: Holt, Reinhart and Winston, 1966. Adamesteanu, Gabriela, *Cele două Românii*, Iaşi: Editura Institutul European, 2000.

Adorian, Gheorghe, Burcă, Mihai, Câmpeanu, Constantin, Florescu, Mihail, Minea, Stan, Nedelcu, Iosif şi Roman, Valter (coord.), *Voluntari români în Spania*, *1936 – 1939*. *amintiri şi documente*, Bucureşti: Editura Politică, 1971.

Aga-Rossi, Elena şi Zaslavsky, Victor, *Togliatti e Stalin*. ÎI *PCI e la politica estera staliniana negii archivi di Moşca*, Bologna: II Mulino, 1997.

Alexandrescu, Sorin, *Paradoxul român*, Bucureşti: Editura Univers, 1998. Ali, Tariq (coord.), *The Stalinist Legacy*. *Its Impact on Twentieth-Century*

World Politics, New York: Penguin Books, 1984.

Almond, Mark, *Decline without Fall*. *România under Ceauşescu*, Londra: Institute for European Defence and Strategic Studies, 1988.

Antohi, Sorin, *Imaginaire culturii et réalité politique dans la Roumanie moderne*. *Le stigmate et l'utopie*, Paris: L'Harmattan, 1999.

Antohi, Sorin şi Tismăneanu, Vladimir (coord.),

Between Past and Future. The Revolutions of 1989 and Their Aftermath, Budapesta: Central European University Press, 2000.

Antonesei, Liviu, *Jurnal din anii ciumei: 1987 – 1989. Încercări de sociologie spontana*, Iaşi: Editura Polirom, 1995.

Arató, Andrew, *From Neo-Marxism to Democratic Theory. Essays on the Critical Theory of Soviet-Type Societies*, Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 1993.

Ash, Timothy Garton, *The Uses of Adversity. Essays on the Fate of Central Europe*, Cambridge: Granta Books, 1989.

Ash, Timothy Garton, *The Polish Revolution. Solidarity*, Londra: Granta Books, 1991.

Ash, Timothy Garton, *The Magic Lantern. The Revolutions of 89 Witnessed în Warsaw, Budapest, Berlin and Prague*, New York: Vintage Books, 1993.

Aspaturian, Vernon V, Valenţa, Jiří şi Burke, David P. (coord.), *Eurocommunism between East and West*, Bloomington: Indiana University Press, 1980.

Association Nationale des Anciens Combattants de la Résistance – Comité du 18 e arrondissement de Paris, *Montmartre 1940 – 1944. Regards sur la mémoire*, Paris: A.N.A.C.R., 1994.

Autorkhanov, Abdurakhman, *Stalin and the Soviet Communist Party. A Study in the Technology of Power*, New York: Praeger, 1959.

Bachman, Ronald D. (coord.), *România. A Country Study*, Washington, D.C.: Federal Research Division, Library of Congress, 1991.

Balas, Egon, *Will to Freedom. A Perilous Journey through Fascism and Communism*, Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 2000.

Banac, Ivo, *With Stalin against Tito. Cominformist Splits in Yugoslav Communism*, Ithaca, N.Y.: Cornell

University Press, 1988.

Banac, Ivo (coord.), *Eastern Europe în Revolution*, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1992.

Barbu, Daniel, *Şapte teme de politica românească*, Bucureşti: Editura Antet, 1997.

Bartosek, Karel, *Les aveux des archives. Prague-Paris-Prague, 1948 – 1968*, Paris: Seuil, 1996.

Bauman, Zygmunt, „Intellectuals în East-Central Europe: Continuity and Change", în George Schöpflin şi Nancy Wood (coord.), *în Search of Central Europe*, Totowa, N.J.: Barnes & Noble Books, 1989, pp. 70 – 90.

Behr, Edward, *Kiss the Hand You Cannot Bite. The rise and Fall of the Ceauşescus*, New York: Willard Books, 1991.

Bell, John D., *The Bulgarian Communist Party from Blagoev to Zhivkov*, Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1986.

Beniuc, Mihai, *Sub patru dictaturi. Memorii (1940 – 1975)*, Bucureşti: Editura Ion Cristoiu, 1999.

Berdiaev, Nikolai, *The Origins of Russian Communism*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1972.

Berend, Ivan T., *The Hungarian Economic Reforms, 1953 – 1988*, New York: Cambridge University Press, 1988.

Beria, Sergo, *Beria, mon père. Au cœur du pouvoir stalinien*, Paris: Plon/Critérion, 1999.

Berindei, Mihnea, „La position singulière de la Roumanie en 1968: Ceauşescu et le printemps de Prague", *Revue Roumaine d'Histoire* (Bucureşti), XXXVIII, 1 – 4 (ianuarie-decembrie 1999), pp. 183 – 198.

Bernard, Noel, *Aici e Europa Libera*, Bucureşti: Editura Tinerama, 1991. Bernhard, Michael H., *The Origins of Democratization in Poland. Workers, Intellectuals, and Oppositional Politics, 1976 – 1980*, New York: Columbia University Press, 1993.

Bernhard, Michael şi Szlajfer, Henryk (coord.), *From the Polish Underground. Selections from „Krytyka”, 1978 – 1993*, University Park: Pennsylvania State University Press, 1995.

Besançon, Alain, *La Falsification du bien. Soloviev et Orwell*, Paris: Julliard, 1985.

Betea, Lavinia, *Maurer şi lumea de ieri; mărturii* despre *stalinizarea României*, Arad: Editura Ioan Slavici, 1995.

Betea, Lavinia, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceauşescu şi Iliescu*, Bucureşti: Editura Evenimentul Românesc, 1997.

Betea, Lavinia, *Lucreţiu Pătrăşcanu – moartea unui lider comunist. Studiu de caz*, Bucureşti: Editura Humanitas, 2000.

Bialer, Seweryn, *Stalin's Successors; Leadership, Stability and Change in the Soviet Union*, New York: Cambridge University Press, 1980.

Bibó, István, *Misère des petits États d'Europe de l'Est*, Paris: L'Harmattan, 1986.

Blaga, Lucian, *Luntrea lui Caron*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1990. Blanton, Thomas (coord.), *Ce ştia Preşedintele Truman* despre *România. Un raport al serviciilor secrete americane – 1949*, Bucureşti: Fundaţia Academia Civică, 1997.

Bogza, Geo, *Eu sunt ţinta*, Bucureşti: Editura Du Style, 1996.

Boia, Lucian, *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1997.

Boia, Lucian, „Un mit Gheorghiu-Dej?”, în Lucian Boia (coord.), *Miturile comunismului romanesc*, Bucureşti: Editura Nemira, 1998, pp. 359 – 369.

Boldur-Lăţescu, Gheorghe, *Genocidul comunist în România*, Bucureşti: Editura Albatros, 1992.

Borkenau, Franz, *World Communism; A History of*

the Communist International, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1962.

Botez, Mihai, *Romanii despre ei înşişi*, Bucureşti: Editura Litera, 1992. Botez, Mihai, *Intelectualii din Europa de Est*, Bucureşti: Editura Fundaţiei

Culturale Române, 1993.

Botez, Mihai, *Lumea a doua*, Bucureşti: Editura Du Style, 1997.

Bottomore, Tom (coord.), *A Dictionary of Marxist Thought*, Cambridge, Mass.:

Harvard University Press, 1983.

Brătescu, G., *O anchetă stalinistă* (*1937 – 1938*). *Lichidarea lui Marcel Pauker*, Bucureşti: Editura Univers Enciclopedic, 1995.

Breban, Nicolae, *Confesiuni violente*, Bucureşti: Editura Du Style, 1994. Broué, Pierre, *Histoire de l'Internationale communiste*, *1919 – 1943*, Paris:

Fayard, 1997.

Brown, J.F., *The New Eastern Europe*; *The Khrushchev Era and After*, New York: Praeger, 1966.

Brown, J.F., *Eastern Europe and Communist Rule*, Durham, N.C.: Duke University Press, 1988.

Brown, J.F., *Surge to Freedom*; *The end of Communist Rule* în *Eastern Europe*, Durham, N.C.: Duke University Press, 1991.

Brucan, Silviu, *Pluralism şi conflict social. O analiză socială a lumii comuniste*, Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1990.

Brucan, Silviu, *Generaţia irosită*, Bucureşti: Editurile Universul şi Calistrat Hogaş, 1992.

Brucan, Silviu, *De la capitalism la socialism şi retur. O biografie între două revoluţii*, Bucureşti: Editura Nemira, 1998.

Brumberg, Abraham (coord.), *Poland*; *Genesis of a Revolution*, New York: Vintage Books, 1983.

Brzezinski, Zbigniew, *The Soviet Bloc*; *Unity and Conflict*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1967.

Brzezinski, Zbigniew, *The Grand Failure*; *The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century*, New York: Scribner, 1989.

Burks, R.V., *The Dynamics of Communism în Eastern Europe*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1961.

Buzatu, Gheorghe, *Românii în arhivele Kremlinului*, Bucureşti: Editura Univers Enciclopedic, 1996.

Buzatu, Gheorghe şi Chiriţoiu, Mircea (coord.), *Agresiunea comunismului în România. Documente din arhivele secrete, 1944 – 1989*, 2 vol., Bucureşti: Editura Paideia, 1998.

Caraion, Ion, *Insectele tovarăşului Hitler*, München: Ion Dumitru Verlag, 1982. Carothers, Thomas, *Understanding Democracy Assistance*; *The Case of România*, Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1996.

Carr, E.H., *Twilight of the Comintern, 1930 – 1935*, New York: Pantheon Books, 1982.

Călinescu, Matei şi Tismaneanu, Vladimir, „The 1989 Revolution and the Collapse of Communism în România", în Vlad Georgescu, *The Romanians*; *A History*, Columbus: Ohio State University Press, 1991, pp. 279 – 297.

Călinescu, Matei şi Vianu, Ion, *Amintiri în dialog*, Bucureşti: Editura Litera, 1994.

Cătănuş, Dan şi Chiper, Ioan (coord.), *Cazul Ştefan Foriş. Lupta pentru putere în P.C.R. de la Gheorghiu-Dej la Ceauşescu*, Bucureşti: Editura Vremea, 1999.

Câmpeanu, Pavel, „National Fervor în Eastern Europe: The Case of România", *Social Research* (New York), vol. 58, nr. 4 (iama lui 1991), pp. 804 – 828. Câmpeanu, Pavel, *România. Coada pentru hrană, un mod de viaţă*, Bucureşti: Editura Litera, 1994.

Câmpeanu, Pavel, „înscăunarea”, *22* (Bucureşti), 14 – 20 august 2001, pp. 15 – 16. Câmpeanu, Pavel, *Ceauşescu, anii numărătorii inverse*, Iaşi: Editura
Polirom, 2002.
Cârneci, Magda, *Artele plastice în România, 1945 – 1989*, Bucureşti: Editura Meridiane, 1998.
Ceauşescu, Nicolae, *România pe drumul făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate. Rapoarte, cuvântări, articole, ianuarie 1968 – martie 1969*, Bucureşti: Editura Politică, 1969.
Ceauşescu, Nicolae, *Propuneri de măsuri pentru îmbunătăţirea activităţii politico-ideologice, de educare marxist-leninistă a membrilor de partid, a tuturor oamenilor muncii – 6 iulie 1971*, Bucureşti: Editura Politică, 1971.
Ceauşescu, Nicolae, *România pe drumul făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate. Rapoarte, cuvântări, articole*, vol. 10, Bucureşti: Editura Politică, 1975.
Ceauşescu, Nicolae, *Cuvântare la Consfătuirea pe ţară a unităţilor de control ale oamenilor muncii – 17 februarie 1977*, Bucureşti: Editura Politică, 1977.
Ceauşescu, Nicolae, *România pe drumul făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate. Rapoarte, cuvântări, articole*, vol. 14, Bucureşti: Editura Politică, 1977.
Ceauşescu, Nicolae, *România pe drumul făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate. Rapoarte, cuvântări, articole*, vol. 15. Bucureşti: Editura Politică, 1978.
Ceauşescu, Nicolae, *Opere alese*, vol. I-II, Bucureşti: Editura Politică, 1982. Ceauşescu, Nicolae, „We Don’t Have Empty Shelves”, interviu cu Nicolae
Ceauşescu, *Newsweek*, 21 august 1989, p. 14.
Ceauşescu, Nicolae, „Raportul cu privire la stadiul

actual al societăţii socialiste româneşti, la activitatea Comitetului Central între Congresele al XIII-lea şi al XIV-lea, la realizarea programului-directivă de dezvoltare economico-socială în cincinalul al IX-lea şi în perspectivă până în anii 2000 – 2010, în vederea îndeplinirii neabătute a programului de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism", *Scânteia*, 21 noiembrie 1989, pp. 3 – 9.

Ceauşescu, Nicolae, „Cuvântare la posturile de radio şi televiziune", *Scânteia*, 21 decembrie 1989, p. 1.

Celac, Sergiu, De *vorbă cu… Sergiu Celac*, Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1996.

Charlton, Michael, *Footsteps from the Finland Station. Five Landmarks in the Collapse of Communism*, New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers, 1992.

Chase, William J., *Enemies within the Gates? The Comintern and the Stalinist Repression, 1934 – 1939*, New Haven, Conn.: Yale University Press, 2001.

Chelaru, Rodica, *Culpe care caise uită. Convorbiri cu Cornel Burtică*, Bucureşti: Editura Curtea Veche, 2001.

Chernyaev, Anatoly, *My Six Years with Gorbachev*, University Park: Pennsylvania State University Press, 2000.

Chiriţoiu, Mircea (coord.), *Lovitura de stat de la 30 decembrie 1947*, Bucureşti: Fundaţia Academia Civică, 1997.

Chirot, Daniel, „România: Ceauşescu's Last Folly", *Dissent*, vara lui 1988, pp. 271 – 275.

Chirot, Daniel (coord.), *The Crisis of Leninism and the Decline of the Left. The Revolutions of 1989*, Seattle: University of Washington Press, 1991.

Chirot, Daniel, *Modern Tyrants. The Power and the Prevalence of Evil în Our Age*, New York: Free Press, 1994.

Chişinevschi, Gheorghe, „Iosif Chişinevschi şi P.M.R.-ul în anii 50", *Alergătorul de la Marathon*, nr. 4 (1989),

pp. 194 – 199.

Chişinevschi, Gheorghe, „Nopţi staliniste”, manuscris nepublicat.

Ciuceanu, Radu, Chiper, Ioan, Constantiniu, Florin şi Văratic, Vitalie (coord.), *Misiunile lui A.I. Vişinski în România. Din istoria relaţiilor româno-sovietice, 1944 – 1946. Documente secrete*, Bucureşti: Institutul naţional pentru studiul totalitarismului, 1997.

Claudin, Fernando, *L'Opposition dans les pays du „socialisme réel”*, Paris: Presses Universitaires de France, 1983.

Codrescu, Andrei, *A Hole in the Flag. A Romanian Exile's Story of Return and Revolution*, New York: William Morrow, 1991.

Cohen, Mitchell, *The Wager of Lucien Goldmann. Tragedy, Dialectics, and a Hidden God*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1994.

Connor, Walter D., *Socialism's Dilemmas. State and Society in the Soviet Bloc*, New York: Columbia University Press, 1988.

Conquest, Robert, *Reflections on a Ravaged Century*, New York: Norton, 2000.

Constante, Lena, *The Silent Escape. Three Thousand Days in Romanian Prisons*, Berkeley: University of California Press, 1995 (*Evadarea tăcuta*, Ediţie îngrijită şi studii introductive de Ioana Bot, Bucureşti: Editura Humanitas, 2013).

Constantiniu, Florin, *O istorie sincera a poporului român*, Bucureşti: Editura Univers Enciclopedic, 1997.

Cornea, Doina, *Scrisori deschise şi alte texte*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1991.

Costea, Ştefan (coord.), *Sociologi români*, *mica enciclopedie*, Bucureşti: Editura Expert, 2001.

Courtois, Stéphane, Werth, Nicolas, Panne, Jean-Louis, Paczkowski, Andrzej, Bartosek, Karel şi Margolin,

Jean-Louis, *The Black Book of Communism. Crimes, Terror, Repression*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1999 (trad. rom. *Cartea neagră a comunismului*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1998).

Crampton, R.J., *Eastern Europe in the Twentieth Century*, Londra: Routledge, 1994.

Crawford, Beverly şi Lijphart, Arend (coord.), *Liberalization and Leninist Legacies. Comparative Perspectives on Democratic Transitions*, Berkeley: International and Area Studies, University of California, 1997.

Crossman, R.H.S. (coord.), *The God That Failed* [1949], reeditare, New York: Columbia University Press, 2001 (trad. rom. *Zeul care a dat greş*, Bucureşti: Editura Humanitas, 2012).

Crowther, William E., *The Political Economy of Romanian Socialism*, New York: Praeger, 1988.

Curticeanu, Silviu, *Mărturia unei istorii trăite. Imagini suprapuse*, Bucureşti: Editura Albatros, 2000.

Czarnecka, Ewa şi Fiut, Aleksander, *Conversations with* Czesław *Miłosz*, San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, 1987.

Dahrendorf, Ralf, *Reflections on the Revolution in Europe*, Random House, New York, 1991; *Reflecţii asupra revoluţiei din Europa*, trad. rom. de Marina Sandu, Humanitas, Bucureşti, 1993.

Dallin, Alexander şi Firsov, F. (coord.), *Dimitrov and Stalin, 1934 – 1943*; *Letters from the Soviet Archives*, New Haven, Conn.: Yale University Press, 2000.

Daniels, Robert V., *Is Russia Reformabile*? *Change and Resistance from Stalin to Gorbachev*, Boulder, Colo.: Westriew Press, 1988.

Daniels, Robert V., *The end of the Communist Revolution*, Londra: Routledge, 1993.

Dawisha, Karen, *Eastern Europe, Gorbachev and*

Reform; *The Great Challenge* [1988], ediţia a II-a: New York: Cambridge University Press, 1990.

Dawisha, Karen şi Parrott, Bruce (coord.), *Politics, Power and the Struggle for Democracy în South-East Europe*, New York: Cambridge University Press, 1997.

Dedijer, Vladimir, *The Battle Stalin Lost*; *Memoirs of Yugoslavia, 1948 – 1953*, New York: Viking Press, 1970.

Deletant, Dennis, *Ceauşescu and the Securitate*; *Coercion and Dissent în România, 1965 – 1989*, Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 1995 (trad. rom. *Ceauşescu şi Securitatea*, Bucureşti: Humanitas, 1998).

Deletant, Dennis, *România sub regimul comunist*, Bucureşti: Fundaţia Academia Civică, 1997.

Deletant, Dennis, *Communist Terror în România*; *Gheorghiu-Dej and the Police State*, New York: St. Martin's Press, 1999 (trad. rom. *Ceauşescu şi Securitatea*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1998).

Deutscher, Isaac, *Heretics and Renegades*, Londra: Hamish Hamilton, 1955. Deutscher, Isaac, *Marxism, Wars and Revolutions*: *Essays from Four Decades*, Londra: Verso, 1984.

Djilas, Milovan, *The New Class*; *An Analysis of the Communist Sistem* [1957], reeditare, New York: Praeger, 1969.

Djilas, Milovan, *Conversations with Stalin* [1962], New York: Harcourt Brace, 1990.

Dobrogeanu-Gherea, Constantin, *Opere complete*, Bucureşti: Editura Politică, 1974.

Douglas-Home, Jessica, *Once upon Another Time*; *Ventures behind the Iron Curtain*, Wilby, Norwich, U.K.: Michael Russell, 2000.

Drachkovitch, Milorad M. (coord.), *Marxism in the Modern World*, Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1965.

Dubţek, Alexander. *Hope Dies Last*; *The*

Autobiography of Alexander Dubţek, traducere de Jiří Hochman, New York: Kodansha International, 1993.

Duplan, Christian şi Giret, Vincent, *La Vie en rouge*; Les *pionniers*. *Varşovie*, *Prague*, *Budapest*, *Bucarest*, *1944 – 1968*, Paris: Seuil, 1994.

Durandin, Catherine şi Tomescu, Despina, *La Roumanie de Ceauşescu*, Saint-Ouen, France: Éditions Guy Epaud, 1988.

Elio, Paul (coord.), *czechoslovakia's Blueprint for Freedom; Dubţek's Statements – The Original and Official Documents Leading to the Conflict of August, 1968*, Washington, D.C.: Acropolis Books, 1968.

Fehér, Ferenc şi Heller, Agnes, *Hungary 1956 Revisited*; *The Message of a Revolution – A Quarter of a Century After*, Londra: George Allen & Unwin, 1983.

Fehér, Ferenc şi Heller, Agnes, *The Grandeur and Twilight of Radical Universalism*, New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers, 1991.

Fehér, Ferenc, Heller, Agnes şi Márkus, György, *Dictatorship over Needs*, New York: St. Martin's Press, 1983.

Fejtő, François. *A History of the People's Democracies*; *Eastern Europe since Stalin*, New York: Praeger, 1971.

Ferro, Marc (coord.), *Nazisme et communisme*; *Deux régimes dans le siècle*, Paris: Hachette Littératures, 1999.

Ficeac, Bogdan, *Cenzura comunista şi formarea „omului nou"*, Bucureşti: Editura Nemira, 1999.

Fischer, Mary Ellen, *Nicolae Ceauşescu*; *A Study în Political Leadership*, Boulder, Colo.: Lynne Rienner, 1989.

Fischer-Galaţi, Stephen, *Twentieth-Century România*, New York: Columbia University Press, 1991.

Fitzpatrick, Sheila (coord.), *Stalinism*; *New Directions*, New York: Routledge, 2000.

Focşeneanu, Eleodor, *Două săptămâni dramatice din*

istoria României (17 – 30 decembrie 1947), Bucureşti: Editura ALL, 1997.

Frank, Mario, *Walter Ulbricht; Eine Deutsche Biographie*, Berlin: Siedler Verlag, 2001.

Frucht, Richard (coord.), *Encyclopedia of Eastern Europe; From the Congress of Vienna to the Fall of Communism*, New York: Garland Publishing, 2000.

Frunză, Victor, *Istoria Partidului Comunist Român*, 2 vol., Aarhus, Danemarca: Nord Publishing House, 1984.

Funderburk, David B., *Pinstripes and Reds; An* American *Ambassador Caught between the State Departament and the Romanian Communists, 1981 – 1985*, Washington, D.C.: Selous Foundation Press, 1987.

Furet, François, Le *Passé d'une illusion; Essai sur l'idée communiste auXXe siècle*, Paris: Robert Laffont/Calmann-Lévy, 1995 (trad. rom. *Trecutul unei iluzii*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1996).

Gall, Matei, *Eclipsa*, Bucureşti: Editura Du Style, 1997.

Găti, Charles, *Hungary and the Soviet Bloc*, Durham, N.C.: Duke University Press, 1986.

Găti, Charles, *The Bloc That Failed; Soviet-East European Relations in Transition*, Bloomington: Indiana University Press, 1990.

Gedmin, Jeffrey, *The Hidden Hand; Gorbachev and the Collapse of East Germany*, Washington, D.C.: American Enterprise Institute Press, 1992.

Georgescu, Vlad, „Romanian Dissent: Its Ideas", în Jane Leftwich Curry (coord.), *Dissent în Eastern Europe*, New York: Praeger, 1983, pp. 182 – 194.

Georgescu, Vlad, *Politica şi istorie. Cazul comuniştilor români, 1944 – 1977*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1991.

Georgescu, Vlad, *The Romanians. A History*, Columbus: Ohio State University Press, 1991.

Getty, J. Arch şi Naumov, Oleg V, *The Road, to Terror. Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932 – 1939*, New Haven, Conn.: Yale University Press, 1999.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe, *30 de ani de luptă a partidului sub steagul lui Lenin şi Stalin*, Bucureşti: Editura PMR, 1952.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe, *Articole şi cuvântări*, iunie 1960 – decembrie 1962*, Bucureşti: Editura Meridiane, 1963.

Gilberg, Trond, *Nationalism and Communism în România*: *The rise and Fall of Ceauşescu's Personal Dictatorship*, Boulder, Colo.: Westriew Press, 1990.

Giurescu, Dinu C., *The Razing of România's Past*, Washington, D.C.: Prezervation Press, 1989.

Giurescu, Dinu C., *România în al Doilea Război Mondial*, Bucureşti: Editura All Educational, 1999.

Giurescu, Dinu C. (coord.), *Imposibila încercare. Greva regală, 1945*, Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1999.

Glenny, Misha. *The Rebirth of History. Eastern Europe in the Age of Democracy*, New York: Penguin Books, 1990.

Gogea, Vasile, *Fragmente salvate (1975 – 1989)*, Iaşi: Editura Polirom, 1996. Goma, Paul, *Soldatul câinelui*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1991.

Goma, Paul, *Amnezia la români*, Bucureşti: Editura Litera, 1992.

Goma, Paul, *Culoarea curcubeului '77. Cutremurul oamenilor*, Oradea:

Editura Multiprint, 1993 *Culoarea curcubeului '77. Cod Bărbosul*, Iaşi: Editura Polirom, 2005].

Goma, Paul, *Scrisori întredeschise. Singur împotriva lor*, Oradea: Editura Multiprint, 1995.

Goma, Paul, *Jurnal*, 3 vol., Bucureşti: Editura Nemira, 1997.

Gregor, A. James, *The Faces of Janus. Marxism and Fascism in the Twentieth Century*, New Haven, Conn.: Yale University Press, 2000.

Griffith, William E., *Albania and the Sino-Soviet Rift*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1963.

Gruber, Helmut (coord.), *International Communism in the era of Lenin. A Documentary History*, New York: Anchor Books, 1972.

Hammond, Thomas T. (coord.), *The Anatomy of Communist Takeovers*, New Haven, Conn.: Yale University Press, 1975.

Haraszti, Miklós, *The Velvet Prison. Artists under State Socialism*, New York: Basic Books, 1987.

Haupt, Georges, „La genèse du conflit soviéto-roumain", *Revue française des sciences politiques* (Paris), vol. XVIII, 4 (august 1968), pp. 669 – 684.

Haupt, Georges, *Aspects of International Socialism, 1871 – 1914*, Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

Havel, Václav, *Václav Havel, or, Living în Truth. Twenty-Two Essays Published on the Occasion of the Award of the erasmus Prize to Václav Havel*, ediţie îngrijită de Jan Vladislav, Amsterdam: Meulenhoff, Londra: Faber, 1986.

Havel, Václav, *Disturbing the Peace. A Conversation with Karel Hvizdala*, New York: Knopf, 1990.

Havel, Václav şi Keane, John, *The Power of the Powerless. Citizens against the State în Central-Eastern Europe*, ediţie îngrijită de John Keane, Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 1985.

Keinen, Armin, *Legiunea „Arhanghelul Mihail". Mişcare sociala şi organizaţie politica. O contribuţie la problema fascismului internaţional*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1999.

Held, Joseph (coord.), *The Columbia History of*

Eastern Europe in the Twentieth Century, New York: Columbia University Press, 1992.

Heller, Agnes şi Fehér, Ferenc, *From Yalta to Glasnost. The Dismantling of Stalin's Empire*, Oxford: Blackwell, 1990.

Hitchins, Keith, *Rumania, 1866 – 1947*, Oxford: Clarendon Press, 1994 (trad. rom. *România. 1866 – 1947*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1996; reed. 2013).

Hodos, George H., *Show Trials. Stalinist Purges în Eastern Europe*, New York: Praeger, 1987.

Hoffer, Eric, *The True Believer. Thoughts on the nature of Mass Movements*, New York: Time Inc., 1963.

Holban, Boris, *Testament. Après quarante-cinq ans de silence, le chef militaire des FTP-MOI de Paris parte*, Paris: Calmann-Lévy, 1989.

Holmes, Leslie, *The end of Communist Power. Anti-Corru*ption *Campaigns and Legitimation Crisis*, Cambridge: Polity Press, 1993.

Holmes, Leslie, *Post-Communism; An Introduction*, Cambridge: Polity Press, 1997.

Hruşciov, Nikita S., *Khrushchev Remembers*, introducere, comentarii şi note de Edward Crankshaw, ediţie tradusă şi îngrijită de Strobe Talbott, Boston: Little, Brown, 1970.

Ierunca, Virgil, *Fenomenul Piteşti*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1990. Ierunca, Virgil, *Românește*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1991.

Ierunca, Virgil, *Dimpotrivă*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1994.

Iliescu, Ion, „Aspecte ale dezvoltării contemporane şi rolul factorilor de putere", în Virgil Măgureanu (coord.), *Puterea politică şi sistemul social*, Bucureşti: Editura Politică, 1985, pp. 175 – 210.

Iliescu, Ion, *Revoluţie şi reforma*, Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1994. Iliescu, Ion, *Sub tirul întrebărilor*,

Bucureşti: Editura Mondo Media, 2000. Ioanid, Radu, *The Sword of the Archangel. Fascist Ideology în România*, traducere de Peter Heinegg, Boulder, Colo.: East European Monographs, 1990.

Ionescu, Dan, „The Posthumous Cult of Ceauşescu and Its High Priests", *Report on Eastern Europe*, vol. 2, nr. 22 (31 mai 1991), pp. 23 – 27.

Ionescu, Ghiţă, *Communism in Rumania, 1944 – 1962*, New York: Oxford University Press, 1964.

Ionescu, Ghiţă, *The Politics of the european Communist States*, New York: Praeger, 1967.

Istrati, Panait, *Vers l'autre flamme*, Paris: Gallimard, 1987.

Ivasiuc, Alexandru, *Cunoaştere de noapte*, Cluj-Napoca: Editura Cartimpex, 1998.

Jebeleanu, Eugen, *Hanibal*, Bucureşti: Editura Cartea Românească, 1972. Jela, Doina, *Cazul Nichita Dumitru*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1995. Jowitt, Kenneth, *Revolu*tionary *Breakthroughs and National Development. The*

Case of România, 1944 – 1965, Berkeley: University of California Press, 1971.

Jowitt, Kenneth (coord.), *Social Change în România, 1860 – 1940*; *A Debate on Development în*in a *European Nation*, Berkeley: Institute of International Studies, University of California, 1978.

Jowitt, Kenneth, *New World Disorder*; *The Leninist Extinction*, Berkeley: University of California Press, 1992.

Judt, Tony, „The Dilemmas of Dissidence: The Politics of Opposition in East-Central Europe", în Ferenc Fehér şi Andrew Arató (coord.), *Crisis and Reform în Eastern Europe*, New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers, 1991, pp. 253 – 301.

Judt, Tony, „România: Bottom of the Heap", *New York Review of Books*, 1 noiembrie 2001, pp. 41 – 45.

Jurcă, Nicolae, *Istoria social-democraţiei din România*, Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1994.

Kamiński, Bartłomiej, *The Collapse of State Socialism*; *The Case of Poland*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1991.

Kemp-Welch, A. (coord.), *Stalinism în Poland, 1944 – 1956; Selected Papers from the Fifth World Congress of Central and East European Studies, Warsaw, 1995*, Londra: Macmillan, 1999.

Kennedy, Michael D., *Professionals, Power and Solidarity* în *Poland*; *A Critical Sociology of Soviet-Type Society*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

Kennel, Herma Kopernik, *Jogging cu Securitatea. Rezistenţa tânărului Radu Filipescu*, Bucureşti: Universal Dalsi, 1998.

Kershaw, Ian şi Lewin, Moshe (coord.), *Stalinism and Nazism; Dictatorships în Comparison*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Kersten, Krystyna, *The establishment of the Communist Rule* în *Poland, 1943 – 1948*, Berkeley: University of California Press, 1991.

King, Robert R., *A History of the Romanian Communist Party*, Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1980.

Kirk, Roger şi Răceanu, Mircea, *România versus the United States*; *Diplomacy of the Absurd, 1985 – 1989*, New York: St. Martin's Press, 1994.

Kligman, Gail, *The Politics of Duplicity*; *Controlling Reproduction in Ceauşescu's România*, Berkeley: University of California Press, 1998.

Kołakowski, Leszek, *Main Currents of Marxism*; *Its Origins, Growth and Dissolution*, 3 vol. [1978], reeditare, Oxford: Oxford University Press, 1992.

Korboński, Andrzej, „Dissent în Poland, 1956 – 76", în Jane Leftwich Curry (coord.), *Dissent în Eastern Europe*,

New York: Praeger, 1983, pp. 25 – 47.

Kovrig, Bennett, *Communism în Hungary*; *From Kun to Kádár*, Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1979.

Kriegel, Annie, *Les Grands Procès dans les pays communistes*; *La Pédagogie infernale*, Paris: Gallimard, 1972.

Kriegel, Annie şi Courtois, Stéphane, *Eugen Fried*; *Le Grand Secret du PCF*, Paris: Seuil, 1997.

Kundera, Milan, „The Tragedy of Central Europe", în Gale Stokes (coord.), *From Stalinism to Pluralism*; *A Documentary History of Eastern Europe Since 1945*, New York: Oxford University Press, 1996, pp. 217 – 223.

Kuroń, Jacek, *LaFoi et la faute*; *A la rencontre et Hors du communisme*, Paris: Fayard, 1991.

Laba, Roman, *The Roots of Solidarity*; *A Political Sociology of Poland's Working-Class Democratization*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1991.

Labedz, Leopold (coord.), *Revisionism*; *Essays on the History of Marxist Ideas*, New York: Praeger, 1962.

Labedz, Leopold, *International Communism after Khrushchev*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1965.

Largnel-Lavastine, Alexandra, *Filosofie şi naţionalism. Paradoxul Noica*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1998.

Lazich, Branko şi Drachkovitch, Milorad M., *Biographical Dictionary of the Comintern*, ediţie revăzută, Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1986.

Lefort, Claude, *La Complication*; *Retour sur le communisme*, Paris: Fayard, 1999.

Lendvai, Paul, *Blacklisted*; *A Journalist's Life în Central Europe*, New York: I.B. Tauris, 1998.

Lévy, Bernard-Henri, *L'Idéologie française*, Paris: Grasset, 1981.

Lévy, Bernard-Henri, *Questions de principe*, Paris: Denoël/Gonthier, 1983. Levy, Robert, *Ana Pauker*; *The rise*

and Fall of a Jewish Communist, Berkeley: University of California Press, 2001.

Lewin, Moshe, *The Gorbachev Phenomenon*; *A Historical Interpretation*, Berkeley: University of California Press, 1988.

Liehm, Antonin J.The New Social Contract and the Paralel Polity", în Jane Leftwich Curry (coord.), *Dissent în Eastern Europe*, New York: Praeger, 1983, pp. 173 – 181.

Ligacev, Igor, *Inside Gorbachev's Kremlin*; *The Memoirs of Yegor Ligachev*, New York: Pantheon Books, 1993.

Liiceanu, Gabriel, *Jurnalul de la Păltiniş. Un model paideic în cultura umanista*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1991.

Linden, Ronald Haly, *Bear and Foxes*; *The* International *Relations of the east European States*, *1965 – 1969*, East European Monographs, nr. 50, Boulder, Colo.: East European Quarterly, 1979.

Linden, Ronald Haly, „Romanian Foreign Policy in the 1980's", în Daniel Nelson (coord.), *România in the 1980's*, Boulder, Colo.: Westriew Press, 1981.

Linz, Juan J. şi Stepan, Alfred, *Problems of Democratic Transition and Consolidation*; *Southern Europe*, *South America*, *and Post-Communist Europe*, Baltimore: John's Hopkins University Press, 1996.

Livezeanu, Irina, *Cultural Politics în Greater România*, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1995.

Loebl, Eugen, *My Mind on Trial*, New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1976. Lovinescu, Monica, *Unde scurte*. *Jurnal indirect*, Bucureşti: Editura

Humanitas, 1990.

Lovinescu, Monica, *Unde scurte* II. *Seismograme*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1993.

Lovinescu, Monica, *Unde scurte III*. *Posteritatea contemporana*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1994.

Lovinescu, Monica, *Unde scurte IV. Est-etice*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1994.

Lovinescu, Monica, *Unde scurte V. Pragul*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1995. Lovinescu, Monica, *Unde scurte VI. Insula Şerpilor*, Bucureşti: Editura

Humanitas, 1996.

Löwenthal, Richard, *World Communism*; *The Disintegration of a Secular Faith*, New York: Oxford University Press, 1964.

Luca-Boico, Cristina, „Les Hommes qui ont porté Ceauşescu au pouvoir", *Sources*; *Travaux historiques* (Paris), nr. 20 (1989), pp. 23 – 32.

Lungu, Corneliu Mihai şi Retegan, Mihai (coord.), *1956-Explozia. Percepţii romane, iugoslave şi sovietice asupra evenimentelor din Polonia şi Ungaria*, Bucureşti: Editura Univers Enciclopedic, 1996.

Madgearu, Şerban, *Ghiţă Popp*: *un condamnat politic în arhivele serviciilor secrete*, Bucureşti: Editura Paideia, 1998.

Malcolmson, Scott L. *Borderlands*; *Nation and Empire*, Boston: Faber & Faber, 1994.

Mandelstam, Nadejda, *Hope against Hope*; *A Memoir*, New York: Atheneum, 1970 (trad. rom. *Fără speranţă*, Iaşi: Editura Polirom, 2003).

Manea, Norman, *On Clowns*; *The Dictator and the Artist*, New York: Grove Weidenfeld, 1992.

Manolescu, Nicolae, *Dreptul la normalitate. Discursul politic şi realitatea*, Bucureşti: Editura Litera, 1991.

Marcou, Lilly, *Le Kominform*; *Le communisme de guerre froide*, Paris: Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1977.

Marin, Gheorghe Gaston, *în serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări din viaţă*, Bucureşti: Editura Evenimentul Românesc, 2000.

Marino, Adrian, *Cenzura în România. Schiţă istorică introductivă*, Craiova: Editura Aius, 2000.

Marino, Adrian, *Al treilea discurs. Cultură, ideologie şi politică* în *România. Adrian Marino în dialog cu Sorin Antohi*, Iaşi: Editura Polirom, 2001.

Marx-Engels-Lenin Institute, *Joseph Stalin; A Short Biography*, Moscova: Foreign Languages Publishing House, 1942.

Mawdsley, Evan, *The Stalin Years; The Soviet Union, 1929 – 1953*, Manchester: Manchester University Press, 1998.

Măgureanu, Virgil, *Puterea politică*, Bucureşti: Editura Politică, 1979. Mănescu, Corneliu, *Convorbiri neterminate. Corneliu Mănescu în dialog cu*

Lavinia Betea, Iaşi: Editura Polirom, 2001.

McLellan, David (coord.), *Marxism; Essential Writings*, New York: Oxford University Press, 1988.

McNeal, Robert H., *International Relations among Communists*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1967.

Medvedev, Roy A., *On Socialist Democracy*, New York: Norton, 1977.

Meray, Tibor, *Ce jour-là; 23 octobre 1956*, Paris: Robert Laffont, 1966. Merridale, Catherine şi Ward, Chris (coord.), *Perestroika; The Historical*

Perspective, Londra: Edward Arnold, 1991.

Michnik, Adam, *Letters from Prison and Other Essays*, Berkeley: University of California Press, 1986.

Miłosz, Czesław, *The Captive Mind* [1953], reeditare cu o nouă postfaţă a autorului, New York: Vintage Books, 1981 (trad. rom. *Gândirea captivă*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1998).

Mircu, Marius, *Dosar Ana Pauker*, Bucureşti: Editura Gutenberg – Casa Cărţii, 1991.

Mircu, Marius, *Dosarul Ana Pauker, Iosif Chişinevschi şi alţii...* Editura Glob, 1991, f.l.

Molnár, Miklós, *De Béla Kun à János Kádár*; *Soixante-dix ans de communisme hongrois*, Paris: Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1987.

Mount, Ferdinand (coord.), *Communism*; *A TLS Companion*, Londra: Harper Collins, 1992.

Mungiu-Pippidi, Alina, *Romanii după '89. Istoria unei neînţelegeri*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1995.

Muşat, Mircea şi Ardeleanu, Ion, *România după Marea Unire 1918 – 1933*, vol. II, Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986.

Nagy, Imre, *Un Communisme qui n oublié pas l'homme*, Paris: Plon, 1957. Nagy-Talavera, Nicholas M., *The Green Shirts and the Others*; *A History of*

Fascism în Hungary and Rumania, Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1970.

Naimark, Norman şi Gibianskii, Leonid (coord.), *The establishment of Communist Regimes în Eastern Europe, 1944 – 1949*, Boulder, Colo.: Westriew Press, 1997.

Nedelea, Marin, *Istoria României în date*, Bucureşti: Editura Niculescu, 1997. Negrici, Eugen, *Poezia unei religii politice. Patru decenii de agitaţie şi propagandă*, Bucureşti: Editura Pro, f.a.

Nelson, Daniel N. (coord.), *România in the 1980's*, Boulder, Colo.: Westriew Press, 1981.

Nelson, Daniel N., *Romanian Politics in the Ceauşescu Era*, New York: Gordon & Breach, 1988.

Nelson, Daniel N. (coord.), *România after Tyranny*, Boulder, Colo.: Westriew Press, 1992.

Neumann, Victor, *Ideologie şi fantasmagorie. Perspective comparative asupra istoriei gândirii politice în Europa Est-Centrală*, Iaşi: Editura Polirom, 2001.

Niculescu-Mizil, Paul, *O istorie trăită*, Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1997. Niculescu-Mizil, Paul, *De la Comintern la comunism naţional*, Bucureşti:

Editura Evenimentul Românesc, 2001.

Niţescu, Marin, *Sub zodia proletcultismului. Dialectica puterii*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1995.

Okey, Robin, *Eastern Europe, 1740 – 1985. Feudalism to Communism*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1986.

Onişoru, Gheorghe, *Alianţe şi confruntări între partidele politice din România (1944 – 1947)*, Bucureşti: Fundaţia Academia Civică, 1996.

Oprea, Marius (coord.), *Securiştii partidului. Serviciul de cadre al P.C.R. ca poliţie politică*, Iaşi: Editura Polirom, 2002.

Ornea, Zigu, *Anii '30: Extrema dreaptă românească*, Bucureşti: Editura Fundaţiei Culturale Române, 1995.

Oţetea, Andrei (coord.), *A Concise History of România*, Londra: Robert Hale, 1985.

Pacepa, Ion Mihai, *Red Horizons. Chronicles of a Communist Spy Chief*, Washington, D.C.: Regnery Gateway, 1987.

Pacepa, Ion Mihai, *Moştenirea Kremlinului*, Bucureşti: Editura Venus, 1993. Paltiel, Jeremy T.The Cult of Personality: Some Comparative Reflections on Political Culture în Leninist Regimes", *Studies în Comparative Communism*, primăvara/vara lui 1983, pp. 49 – 64.

Pandrea, Petre, *Reeducarea de la Aiud*, Bucureşti: Editura Vremea, 2000. Pandrea, Petre, *Memoriile mandarinului valah*, Bucureşti: Editura Albatros, 2000.

Pandrea, Petre, *Garda de Fier. Jurnal de filosofie politică – Memorii penitenciare*, Bucureşti: Editura Vremea, 2001.

Paraschivescu, Miron Radu, *Jurnalul unui cobai, 1940 – 1954*, Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1994.

Partidul Comunist Român, *Statutul Partidului Comunist Român adoptat de Congresul al IX-lea al P.C.R.*, Bucureşti: Editura Politică, 1965.

Paşti, Vladimir, *România în tranziţie. Căderea în*

viitor, Bucureşti: Editura Nemira, 1995.

Pavel, Dan, *Etica lui Adam sau de ce rescriem istoria*, Bucureşti: Editura Du Style, 1995.

Pătrăşcanu, Lucreţiu, *Sub trei dictaturi*, Bucureşti: Editura Politică, 1970. Pătrăşcanu, Lucreţiu, *Curente şi tendinţe în filosofia românească*, Bucureşti:

Editura Politică, 1971.

Pelikan, Jiří (coord.), *The czechoslovak Political Trials*, Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1971.

Pelin, Mihai (coord.), *Moartea lui Grigore Preoteasa. Catastrofa de pe aeroportul Vnukovo, 1957. Amintirile lui Mihai Novicov*, Bucureşti: Editura Evenimentul Românesc, 1998.

Pelin, Mihai, *Operaţiunile „Meliţa" şi „Eterul"*. *Istoria Europei Libere prin documente de Securitate*, Bucureşti: Editura Albatros, 1999.

Petcu, Ion, *Ceauşescu, un fanatic al puterii. Biografie neretuşata*, Bucureşti: Editura Românul, 1994.

Petcu, Mirela şi Roguski, Camil, *Ceauşescu. Adevăruri din umbra*, Bucureşti: Editura Evenimentul Românesc, 2001.

Petrescu, Cristina, „Vizitele de lucru: Un ritual al Epocii de aur", în Lucian Boia (coord.), *Miturile comunismului românesc*, Bucureşti: Editura Nemira, 1998, pp. 229 – 238.

Petrescu, Dan şi Cangeopol, Liviu, *Ce-ar mai fi de spus. Convorbiri libere într-o ţara ocupata*, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti: Editura Nemira, 2000.

Petrescu, Dragoş, „Cântarea României sau stalinismul naţional în festival", în Lucian Boia (coord.), *Miturile comunismului românesc*, Bucureşti: Editura Nemira, 1998, pp. 239 – 251.

Petrescu, Dragoş, „A Threat From Below? Some Reflections on Workers' Protest în Communist România", *Xenopoliana* (Iaşi), nr. 1 – 2, 1999, pp. 142 – 168.

Popescu, Dumitru, *Un fost lider comunist se destăinuie*: *„Am fost şi cioplitor de himere”*, Bucureşti: Editura Express, f.a.

Popovici, Titus, *Disciplina dezordinii*, Bucureşti: Editura Maşina de scris, 1998.

Preda, Cristian, *Modernitatea politica şi românismul*, Bucureşti: Editura Nemira, 1998.

Preda, Cristian, „Staulul şi sirena. Dilemele unui marxist român”, *Studia Politica* (Bucureşti), vol. I, nr. 1 (2001), pp. 87 – 137.

Prins, Gwyn (coord.), *Spring în Winter*; *The 1989 Revolutions*, Manchester: Manchester University Press, 1990.

Pruteanu, George, *Pactul cu diavolul. Şase zile cu Petru Dumitriu*, Bucureşti: Editurile Albatros & Universal Dalsi, 1995.

Pryce-Jones, David, *The Strange Death of the Soviet Empire*, New York: Metropolitan Books, Holt, 1995.

Pye, Lucian şi Verba, Sidney (coord.), *Political Culture and Political Development*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1965.

Quinlan, Paul D. (coord.), *The United States and România; American-Romanian Relations during the Twentieth Century*, Woodland Hills, Calif.: American-Romanian Academy of Arts and Sciences, 1988.

Radosh, Ronald, Habeck, Mary R. şi Sevastianov, N.G. (coord.), *Spain Betrayed*; *The Soviet Union in the Spanish Civil War*, New Haven, Conn.: Yale University Press, 2001.

Rady, Martyn, *România în Turmoil*, Londra: I.B. Tauris, 1992.

Ramet, Sabrina P, *Social Currents în Eastern Europe*; *The Sources and Consequences of the Great Transformation*, Durham, N.C.: Duke University Press, 1995.

Ratesh, Nestor, *România*; *The entangled Revolution*, New York: Praeger, Washington, D.C.: Center for Strategic and International Studies, 1991.

Răduică, Grigore, *Crime în lupta pentru putere*, *1966 – 1968*. *Ancheta cazului Pătrâşcanu*, Bucureşti: Editura Evenimentul Românesc, 1999.

Rădulescu-Zoner, Şerban, Buşe, Daniela şi Marinescu, Beatrice, *Instaurarea totalitarismului comunist în România*, Bucureşti: Editura Cavallioti, 1995.

Remington, Robin Alison, *Winter în Prague*. *Documents on czechoslovak Communism în Crisis*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1969.

Righy, T.H. (coord.), *Stalin*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1966. Righy, T.H. şi Fehér, Ferenc (coord.), *Political Legitima*tion in *Communist*

States, New York: St. Martin's Press, 1982.

Roberts, Henry L., *Rumania*. *Political Problems of an Agrarian State* [1951], reeditare Hamden, Conn.: Archon Books, 1969.

Robrieux, Philippe, *Maurice Thorez*. *Vie secrete et vie publique*, Paris: Fayard, 1975.

Ronnâs, Per, *Urbanization in România*. *A Geography of Social and Economic Change since Independence*, Stockholm: Economic Research Institute, Stockholm School of Economics, 1984.

Rostás, Zoltán, *Monografia ca utopie*. *Interviuri cu Henri H. Stahl*, Bucureşti: Editura Paideia, 2000.

Rothschild, Joseph, *Return to Diversity*. *A Political History of East Central Europe since World War* II, New York: Oxford University Press, 1989. Rousso, Henry (coord.), *Stalinisme et nazisme*. *Histoire et mémoire comparées*, Bruxelles: Éditions Complexe, 1999.

Rubenstein, Joshua şi Naumov, Vladimir P. (coord.), *Stalin*'s *Secret Pogrom*. *Postwar Inquisition of the Soviet Jewish Anti-Fascist Committee*, New Haven, Conn.: Yale

University Press, 2001.

Rupnik, Jacques, *The Other Europe*, Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1988. Russian Institute, Columbia University, *The Anti-Stalin Campaign and*

International Communism. A Selection of Documents, New York: Columbia University Press, 1956.

Sandu, Dumitru, *Sociologia tranziţiei. Valori şi tipuri sociale în România*, Bucureşti: Editura Staff, 1996.

Sănătescu, Constantin, *Jurnal*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1993. Schapiro, Leonard, *The Communist Party of the Soviet Union* [1960], reeditare, New York: Vintage Books, 1971.

Schatz, Jaff, *The Generation. The rise and Fall of the Jewish Communists of Poland*, Berkeley: University of California Press, 1991.

Schöpflin, George, *Politics în Eastern Europe*, Oxford: Blackwell, 1993. Schwab, George (coord.), *Eurocommunism. The Ideological and Political-Theoretical Foundations*, Westport, Conn.: Greenwood Press, 1981.

Scurtu, Ioan (coord.), *România. Viaţa politica în documente – 1945*, Bucureşti: Arhivele Statului din România, 1994.

Scurtu, Ioan (coord.), *România. Retragerea trupelor sovietice – 1958*, Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică, 1996.

Scurtu, Ioan şi Buzatu, Gheorghe, *Istoria românilor în secolul XX*, Bucureşti: Editura Paideia, 1999.

Sebastián, Mihail, *Jurnal, 1935 – 1944*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1996. Selbourne, David, *Death of the Dark Hero. Eastern Europe, 1987 – 1990*, Londra:

Jonathan Cape, 1990.

Semprún, Jorge, *L'Écriture ou la vie*, Paris: Gallimard, 1994.

Serviciul Român de Informaţii, *Cartea Alba a Securităţii*, vol. I-II (1994), vol. III-V (1995), Bucureşti,

1994 – 1995.

Serviciul Român de Informaţii, *Cartea Albă a Securităţii. Istorii literare şi artistice, 1969 – 1989*, Bucureşti: Presa Românească, 1996.

Seton-Watson, Hugh, *From Lenin to Khrushchev. The History of World Communism*, Boulder, Colo.: Westriew Press, 1985.

Sfetcu, Paul, *13 ani în anticamera lui Dej*, Bucureşti: Editura Fundaţiei Culturale Române, 2000.

Shafir, Michael, „The Intellectual and the Party: The Rumanian Communist Party and the Creative Intelligentsia in the Ceauşescu Period, 1965 – 1971", teză de doctorat susţinută la Universitatea Ebraică din Ierusalim, 1981.

Shafir, Michael, „Political Culture, Intellectual Dissent and Intellectual Consent: The Case of România", *Orbis*, vol. 27, nr. 2 (1983), pp. 393 – 420.

Shafir, Michael, „From Eminescu to Goga via Corneliu Vadim Tudor: A New Round of Antisemitism in Romanian Cultural Life", *Soviet Jewish Affairs*, 14, 3 (noiembrie 1984), pp. 3 – 14.

Shafir, Michael, „The Men of the Archangel Revisited: Antisemitic Formations among Communist România's Intellectuals", *Studies în Comparative Communism*, vol. 16 (1984), pp. 223 – 243.

Shafir, Michael, „«România's Marx» and the National Question: Constantin Dobrogeanu-Gherea", *History of Political Thought*, 5, 2 (vara lui 1984), pp. 295 – 314.

Shafir, Michael, *România – Politics, Economics and Society. Political Stagnation and Simulated Change*, Boulder, Colo.: Lynne Rienner, 1985. Shafir, Michael, „Political Legitimacy în Eastern Europe: A Comparative

Study", *Coexistence* (Olanda), 1988, pp. 379 – 406.

Shafir, Michael, „Elena Ceauşescu's Prospects for Political Succession", *Radio Free Europe Research*, Romanian SR/1, 2 februarie 1989, pp. 3 – 7.

Shafir, Michael, „Xenophobic Communism: The Case of Bulgaria and România”, *The World Today*, vol. 45, nr. 12 (1989), pp. 208 – 212.

Shafir, Michael, „The Revolution: An Iniţial Assessment”, *Report on Eastern Europe*, 1, 9 (1990), pp. 18 – 24.

Shafir, Michael, „The Movement for România: A Party of Radical «Return»”, *Radio Free Europe*! *Radio Liberty Research Report*, 1, 29 (1992), pp. 16 – 21.

Shafir, Michael, „Vladimir Tismaneanu – The Open (-Minded) Politologist and His Enemies”, *Transition* (Praga), 3, 1 (10 ianuarie 1997), pp. 22 – 24.

Shafir, Michael, „The Mind of România’s Radical Right”, în Sabrina P. Ramet (coord.), *The Radical Right în Post-Communist East and Central Europe*, University Park: Pennsylvania State University Press, 1999, pp. 213 – 222.

Silber, Laura şi Little, Allan, *Yugoslavia*; *Death of a Nation*, New York: Penguin Books, 1997.

Simon, Jeffrey şi Gilberg, Trond (coord.), *Security Implications of Nationalism în Eastern Europe*, Boulder, Colo.: Westriew Press, 1986.

Simons, Thomas W., *Eastern Europe in the Postwar World*, New York: St. Martin’s Press, 1993.

Sârbu, Ion D., *Adio, Európai*, 2 vol., Bucureşti: Cartea Românească, 1993. Sârbu, Ion D., *Jurnalul unui jurnalist fără jurnal*, 2 vol., Craiova: Scrisul românesc, 1996.

Skilling, Gordon H., *Communism National and International*: *Eastern Europe after Stalin*, Toronto: University of Toronto Press and Canadian Institute of International Affairs, 1964.

Socor, Vladimir, „România Rejects Human Rights Clauzes of Final Document Adopted by CSCE”, *Radio Free Europe Research*, Romanian SR/1, 2 februarie 1989, pp. 19 – 29.

Souvarine, Boris, À *contre-courant*: *Écrits*, *1925* –

1939, ediţie îngrijită de Jeannine Verdes-Leroux, Paris: Denoël, 1985.

Staar, Richard F. (coord.), *1969 Yearbook on* International *Communist Affairs*, Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1970.

Staar, Richard F. (coord.), *1985 Yearbook on* International *Communist Affairs*, Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1985.

Staar, Richard F., *Communist Regimes în Eastern Europe*, Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1988.

Stalin, I.V., *On the Opposition*, Beijing: Foreign Languages Press, 1974. Stavrakis, Peter J., *Moscow and Greek communism*, *1944 – 1949*, Ithaca, N.Y.:

Cornell University Press, 1989.

Stănescu, Florin şi Zamfirescu, Dragoş, *Ocupaţia sovietică* în *România*. *Documente 1944 – 1946*, Bucureşti: Editura Vremea, 1998.

Stănescu, Marin C., *Moscova*, *Cominternul*, *filiera comunistă balcanică şi România* (*1919 – 1944*), Bucureşti: Editura Silex, 1994.

Stănescu, Mircea, *Organismele politice romaneşti* (*1948 – 1965*). *Documente privind şi practicile*, Bucureşti: Editura Vremea, 2003.

Steinhardt, N., *Jurnalul fericirii*, Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1991.

Stokes, Gale (coord.), *From Stalinism to Pluralism*: *A Documentary History of Eastern Europe since 1945*, New York: Oxford University Press, 1991.

Stokes, Gale, *The Walls Came Tumbling Down*: *The Collapse of Communism în Eastern Europe*, New York: Oxford University Press, 1993.

Stolojan, Sanda, *Cu de Gaulle în România*, Bucureşti: Editura Albatros, 1994. Stroynowski, Juliusz, *Who's Who in the Socialist Countries of Europe*, 3 vol., München: KG. Saur, 1989.

Sugar, Peter F. şi Lederer, Ivo John (coord.), *Nationalism* în *Eastern Europe*, Seattle: University of Washington Press, 1994.

Szikszay, Iuliu, Popa, Marin şi Bulei, Ion, *Eugen Rozvan*, Bucureşti: Editura Politică, 1971.

Ştefănescu, Domniţa, *Cinci ani din istoria României. O cronologie a evenimentelor. Decembrie 1989 – decembrie 1994*, Bucureşti: Editura Maşina de scris, 1995.

Tamás, Gaspar Miklós, *Cenzorship, Ethnic Discrimination and, the Culture of the Hungarians în România*, New York: International Helsinki Federation for Human Rights, 1985.

Taras, Ray (coord.), *The Road to Disillusion. From Critical Marxism to Postcommunism în Eastern Europe*, Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 1992.

Tănase, Stelian, *Ora oficiala de iarnă*, Iaşi: Editura Institutul European, 1995.

Tănase, Stelian, *Anatomia mistificării, 1944 – 1989*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1997.

Tănase, Stelian, *Elite şi societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1998.

Timofeyev, Lev, *Russia's Secret Rulers. How the Government and Criminal Mafia Exercise Their Power*, New York: Knopf, 1992.

Tismaneanu, Vladimir, *The Crisis of Marxist Ideology în Eastern Europe. The Poverty of Utopia*, Londra: Routledge, 1988 (trad. rom. *Mizeria utopiei. Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană*, Iaşi: Editura Polirom, 1997).

Tismăneanu, Vladimir (coord.), *în Search of Civil Society. Independent Peace Movements in the Soviet Bloc*, New York: Routledge, 1990.

Tismaneanu, Vladimir, „The Tragicomedy of Romanian Communism", în Ferenc Fehér şi Andrew Arató (coord.), *Crisis and Reform în Eastern Europe*, New

Brunswick, N. J.: Transaction Publishers, 1991, pp. 121 – 174.

Tismaneanu, Vladimir, „From Arrogance to Irrelevance: Avatars of Marxism în România", în Raymond Taras (coord.), *The Road to Disillusion. From Critical Marxism to Postcommunism în Eastern Europe*, Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 1992, pp. 135 – 150.

Tismaneanu, Vladimir, *Reinventing Politics. Eastern Europe from Stalin to Havel* [1992], ediţie revăzută şi adăugită, cu o nouă postfaţă, New York: The Free Press, 1993 (trad. rom. *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, Iaşi: Editura Polirom, 1997).

Tismăneanu, Vladimir, *Noaptea totalitară*, Bucureşti: Editura Athena, 1995. Tismăneanu, Vladimir, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Bucureşti: Editura

Univers, 1995; reed. Bucureşti: Editura Humanitas, 2008).

Tismăneanu, Vladimir, „Romanian Excepţionalism? Democracy, Ethnocracy and Uncertain Pluralism în Post-Ceauşescu România", în Karen Dawisha şi Bruce Parrott (coord.), *Politics, Power and the Struggle for Democracy în South-East Europe*, New York: Cambridge University Press, 1997, pp. 403 – 451.

Tismaneanu, Vladimir, *Arheologia terorii*, Bucureşti: Editura All, 1998. Tismăneanu, Vladimir, *Fantasies of Salvation. Democracy, Nationalism and*

Myth în Post-Communist Europe, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1998 (trad. rom. *Fantasmele salvării. Democraţie, naţionalism şi mit în Europa post-comunistă*, Iaşi: Editura Polirom, 1999).

Tismăneanu, Vladimir, „Congresul al IX-lea şi geneza mitului Ceauşescu", *22* (Bucureşti), nr. 13 (15 – 21 august 2000), pp. 12 – 13.

Tismăneanu, Vladimir, *Spectrele Europei Centrale*,

Iaşi: Editura Polirom, 2001. Tismăneanu, Vladimir şi Schapiro, Judith (coord.), *Debates on the Future of Communism*, New York: Macmillan, 1991.

Tismăneanu, Vladimir şi Tudorán, Dorin, „The Bucharest Syndrome", *Journal of Democracy*, 4, 1 (ianuarie 1993), pp. 41 – 52.

Tőkés, László, *The Fall of Tyrants*: *The Incredible Story of One Pastor's Witness*, *the People of România*, *and the Overthrow of Ceauşescu*, Wheaton, III.: Crossway Books, 1990.

Tőkés, Rudolf L., *Hungary's Negoţiated Revolution*: *Economic Reform*, *Social Change*, *and Political Succesion*, *1957 – 1990*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Torańska, Teresa, *Them*: *Stalin's Polish Puppets*, New York: Harper & Row, 1987.

Touraine, Alain, Dubet, François, Wieviorka, Michel şi Strzelecki, Jan, *Solidarity*: *The Analysis of a Social Movement – Poland*, *1980 – 1981*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

Trăsnea, Ovidiu şi Kallós, Nicolae (coord.), *Mica enciclopedie de politologie*, Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1977.

Troţki, Lev, *The Stalin School of Falsification*, note de Max Schachtman [1937], ediţia a III-a, New York: Pathfinder Press, 1972.

Tsantis, Andreas C. şi Pepper, Roy (coord.), *România*: *The Industrialization of an Agrarian Economy under Socialist Planning*, Washington, D.C.: World Bank, 1979.

Tucker, Robert C., *The Soviet Political Mind*: *Studies în Stalinism and Post-Stalin Change*, New York: Praeger, 1963.

Tucker, Robert C. (coord.), *The Lenin Anthology*, New York: Norton, 1975. Tucker, Robert C., *Political Culture and Leadership* în *Soviet Russia*, New

York: Norton, 1987.

Tucker, Robert C., *Stalin în Power*: *The Revolution from Above*, *1928 – 1941*, New York: Norton, 1990.

Tudorán, Dorin, *Frost or Fear*? *Reflections on the Condition of the Romanian Intellectual*, Daphne, Ala.: Europa Media, 1988.

Tudorán, Dorin, „Civilization vs. Anti-Civilization: To Graduate or Not", în Vladimir Tismăneanu şi Judith Schapiro (coord.), *Debates on the Future of Communism*, New York: Macmillan, 1991, pp. 94 – 200.

Tudorán, Dorin, *Onoarea de a înţelege*, Bucureşti: Editura Albatros, 1998. Ţugui, Pavel, *Istoria şi limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej. Memoriile unui fost Şef de Secţie a* C.C. *al P.M.R.*, Bucureşti: Editura Ion Cristoiu, 1999.

Ulam, Adam B., *Titoism and the Cominform*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1952.

Ulam, Adam B., *The Communists*: *The Story of Power and Lost Illusions*, *1948 – 1991*, New York: Scribner, 1992.

Urban, G.R. (coord.), *Communist Reformation*: *Nationalism, Internaţionalism, and Change in the World Communist Movement*, New York: St. Martin's Press, 1979.

Urban, G.R. (coord.), *Stalinism*; *Its Impact on Russia and the World*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986.

Vaksberg, Arkadi, *Hôtel Lux*; *Les Partis frères au service de I Internaţionale communiste*, Paris: Fayard, 1993.

Vali, Ferenc A., *Rift and Revolt în Hungary*; *Nationalism versus Communism*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1961.

Vázquez Montalbán, Manuel, *Pasionaria y Ios siete enanitos*, Barcelona: Editorial Planeta, 1995.

Verga, Francisco, *National Ideology under Socialism*;

Identity and Cultural Politics în Ceauşescu's România, Berkeley: University of California Press, 1991.

Verga, Francisco, *Istoria Gărzii de Fier, 1919 – 1941. Mistica ultranaţionalismului*, trad. rom. de Marian Ştefănescu, Bucureşti: Editura Humanitas, 1993.

Verga, Francisco, *What Was Socialism, and What Comes Next*? Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1996.

Verdery, Katherine, *Transylvanian Villagers*; *Three Centuries of Political, Economic and Ethnic Change*, Berkeley: University of California Press, 1983.

Verona, Sergiu, *Military Occupation and Diplomacy*; *Soviet Troops în România, 1944 – 1958*, Durham, N.C.: Duke University Press, 1992.

Volgyes, Ivan (coord.), *Social Deviance în Eastern Europe*, Boulder, Colo.: Westriew Press, 1978.

Volovici, Leon, *Nationalist Ideology and Antisemitism*; *The Case of Romanian Intellectuals in the 1930 s*, Oxford: Pergamon Press, 1991.

Voslensky, Michel, *Nomenklatura*; *The Soviet Ruling Class*, Garden City, N.Y.: Doubleday, 1984.

Vutişteanu, Simion şi Ioniţă, Gh. I., *David Fabian*, Bucureşti: Editura Politică, 1972.

Wagner, Richard, *Sonderweg Rumänien*; *Bericht aus* einem *Entwicklungsland*, Berlin: Rotbuch Verlag, 1991.

Walicki, Andrzej, *Marxism and the Leap to the Kingdom of Freedom*; *The rise and Fall of the Communist Utopia*, Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1995.

Wat, Aleksander, *My Century*; *The Odyssey of a Polish Intellectual*, Berkeley: University of California Press, 1988 (*Secolul meu. Confesiunile unui intelectual european*, *Convorbiri cu* Czesław *Miłosz*, trad. rom. şi note de Constantin Geambaşu, Bucureşti: Editura Humanitas, 2014).

Wheaton, Bernard şi Káván, Zdeněk, *The Velvet*

Revolution; *Czechoslovakia*, *1988 – 1991*, Boulder, Colo.: Westriew Press, 1992.

Weydenthal, Jan B. de *The Communists of Poland*; *A Historical Outline*, Stanford: Hoover Institution Press, 1978.

Wolchik, Sharon L. şi Meyer, Alfred G. (coord.), *Women, State, and Party în Eastern Europe*, Durham, N.C.: Duke University Press, 1985.

Wolfe, Bertram D., *Khrushchev and Stalin's Ghost. Text, Background, and Meaning of Khrushchev's Secret Report to the Twentieth Congress on the Night of February 24 – 25, 1956*, New York: Praeger, 1957.

Wolton, Thierry, *Le KGB en France*, Paris: Grasset, 1986.

Ypsilon [pseud.], *Pattern for World Revolution*, Chicago: Ziff-Davis, 1947. Zilber, Belu [Andrei Şerbulescu, pseud.], *Monarhia de drept dialectic. A doua versiune a memoriilor lui Belu Zilber*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1991.

Zilber, Belu, *Actor în procesul Pătrâşcanu. Prima versiune a memoriilor lui Belu Zilber*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1997.

Zinner, Paul E. (coord.), *National Communism and Popular Revolt în Eastern Europe: A Selection of Documents on Events în Poland and Hungary, February-November 1956*, New York: Columbia University Press, 1956.

Zubok, Vladislav şi Pleshakov, Constantine, *Inside the Kremlin's Cold War: From Stalin to Khrushchev*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1996.

* * * *Almanah Caţavencu 2002*, Bucureşti: Academia Caţavencu, 2002.

* * * *Analele Sighet 1. Memoria ca forma de justiţie*, Bucureşti: Fundaţia
Academia Civică, 1995.

* * * *Analele Sighet 2. Instaurarea comunismului* – Între *rezistenţă şi represiune*, Bucureşti: Fundaţia Academia Civică, 1995.

* * * *Analele Sighet 3. Anul 1946 – începutul sfârşitului*, Bucureşti: Fundaţia Academia Civică, 1996.

* * * *Analele Sighet 8. Anii 1954 – 1960 – Fluxurile şi refluxurile stalinismului*, Bucureşti: Fundaţia Academia Civică, 2000.

* * * *Comunicat cu privire la îndeplinirea planului de dezvoltare economico-socială a Republicii Socialiste România în perioada 1966 – 1970*, Bucureşti: Editura Politică, 1971.

* * * *Conferinţa Naţională a Partidului Comunist Român, 19 – 21 iulie 1972*, Bucureşti: Editura Politică, 1972.

* * * *Congresul al II-lea al Partidului Muncitoresc Roman,* Bucureşti: Editura de Stat pentru Literatura Politică, 1956.

* * * *Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Roman*, Bucureşti: Editura Politică, 1960.

* * * *Congresul al V-lea al Partidului Comunist din România*, Bucureşti: Editura Partidului Comunist din România [1932], reeditare, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1951.

* * * *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român, 19 – 24 iulie 1965*, Bucureşti: Editura Politică, 1966.

* * * *Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român, 6 – 12 august 1969*, Bucureşti: Editura Politică, 1969.

* * * *Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român, 25 – 28 noiembrie 1974*, Bucureşti: Editura Politică, 1975.

* * * *Congresul al XII-lea al Partidului Comunist Român, 19 – 23 noiembrie 1979*, Bucureşti: Editura

Politică, 1981.

* * * *Congresul al XIII-lea al Partidului Comunist Român, 19 – 22 noiembrie 1984*, Bucureşti: Editura Politică, 1985.

* * * *Declaraţie cu privire la poziţia Partidului Muncitoresc Roman în problemele mişcării comuniste şi muncitoreşti internaţionale, adoptată de Plenara lărgită a C.C. al P.M.R. din aprilie 1964*, Bucureşti: Editura Politică, 1964.

* * * *History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks); A Short Course*, Moscova: Foreign Languages Publishing House, 1939.

* * * *Prigoana. Documente ale procesului C. Noica, C. Pillát, N. Steinhardt, Al. Paleologu, A. Acterian, S. Al-George, Al. O. Teodoreanu* etc., Bucureşti: Editura Vremea, 1996.

* * * *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism*, Bucureşti: Editura Politică, 1975.

* * * *România; A Case of „Dynastie" Communism*, New York: Freedom House, 1989. La realizarea volumului au contribuit: Mihai Botez, Andrei Brezianu, Matei Călinescu, László Hámos, István Hosszú, Eugene Mihaesco, Nestor Ratesh, Gheorghe A. Sencovici, Vladimir Tismaneanu şi Dorin Tudorán.

* * * *România pe calea socialismului şi comunismului. Cifre şi fapte*, Bucureşti: Editura Politică, 1977.

* * * *Teroarea. Documente ale procesului Iuliu Maniu, Ion Mihalache*, Bucureşti: Editura Vremea, 1999.

Demonii

Postfaţă de Mircea Mihăieş

Când, la începutul lui decembrie 2003, mi-a sosit prin poştă noua carte a lui Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, am avut o involuntară strângere de

inimă: oare e chiar *cartea* la care Vladimir lucrează de un sfert de veac? O fi reuşit, în doar patru sute de pagini, să spună tot ce ştie despre comunismul românesc? O fi acoperit întregul peisaj, atât de accidentat, al istoriei care a brăzdat societatea românească aproape întregul secol XX? Cum îmi vor părea capitolele cărţii, acum, după ce Tismăneanu a dezvăluit, în sute de articole şi-n câteva cărţi publicate anterior, atâtea întâmplări spectaculoase din doar de el ştiuta istorie a comunismului românesc?

Lista de întrebări e mai lungă: în ce măsură îşi vor păstra originalitatea ipotezele sale, după ce le-am văzut circulând prin cărţile atâtora dintre politologii iviţi în România după 1990? Nu va părea el, astăzi, epigonul propriilor săi epigoni? Risipitor cu sine şi de-o incredibilă generozitate, Vladimir Tismăneanu n-a ezitat să-şi împărtăşească imensa experienţă, fie că respectivii o meritau, fie că nu. Au existat experimente reuşite, dar şi pseudoreputaţii clădite pe copierea febrilă a propoziţiilor maestrului şi livrarea lor grăbită la tipografie.

Marea lovitură reprezentată de această carte (Robert C. Tucker vede în ea „lucrarea fundamentală despre comunismul românesc") provine din perspectiva abordării. Pe cât de simplu, pe atât de spectaculos, punctul de vedere al autorului are ceva din tehnica unui autor de romane-fluviu: el ştie să aleagă din informaţia aluvionară elementul revelator, acordându-i fiecărui personaj şansa de a fi, simultan, solist şi acompaniator. Din acest punct de vedere, *Stalinism pentru eternitate* e un desăvârşit roman politic şi un discurs psihologic asupra naşterii şi pervertirii unui mit.

Spre deosebire de majoritatea copleşitoare a celor ce-au studiat comunismul din România, Vladimir Tismăneanu adoptă deliberat, ba chiar apăsat partitura obiectivităţii. El nu e nici vindicativ, nici apologetic, nici patetic, nici melancolic. Andrei Codrescu descifra în

scrisul său metodologia unui „thriller”. La fel de precis ar fi să identificăm o poveste cu demoni. O poveste cu un deznodământ cunoscut, dar cu multe, multe enigme rămase în penumbră.

Pe tonul perfect detaşat al şcolii realiste anglo-saxone, Vladimir Tismăneanu edifică o implacabilă anatomie şi fiziologie a creaturii monstruoase care a dominat o bună parte din lume vreme de trei sferturi de veac.

Aş sublinia de la început calitatea înalt literară a textului. Cartea se citeşte, într-adevăr, cu sufletul la gură, pentru că, deşi cunoşti povestea, deşi personajele îţi sunt familiare, există un *nu ştiu ce* al stilului de abordare ce creează tensiune şi te îmbie să aştepţi noile dezvăluiri privind o istorie care pare de-o mare simplitate, dar care, pe măsură ce-o parcurgi, îşi dezvăluie nebănuite zone de întuneric. Imbatabil în desluşirea complicatelor iţe care leagă personaje, evenimente, interese, frustrări şi resentimente, Vladimir Tismăneanu este un veritabil maestru al szzspense-ului bazat pe amestecul de ficţiune şi realitate – ambele avându-şi originea în documente. Strategia romanescă e vizibilă şi în formula de expunere a subiectului: „istoria” propriu-zisă e o poveste narată progresiv, dar, în contrapondere, există un fabulos joc al notelor bibliografice şi al comentariilor parantetice. Această dialectică a „nocturnului” şi a „drumului”, a vizibilului şi a invizibilului induce la lectură o tensiune suplimentară.

Fără a reabilita neapărat – aşa cum se întâmplă adeseori în istoria culturală sau în istorie pur şi simplu – virtuţile imaginarului în studiul unei perioade turbulente, Vladimir Tismăneanu nu refuză speculaţiile de natură contrafactuală: *ce-ar fi fost dacă* e una dintre întrebările subtextuale ce apare de câteva ori în demersul său altminteri de-o impecabilă tăietură semantică şi logică.

Având însă la dispoziţie un imens material documentar, autorul putea să abandoneze nişte piste extrem de fertile, care demonstrează cât de imprevizibile sunt, de fapt, deciziile istorice şi cât de importante rămân, chiar în sfera abstracţiunilor, relaţiile umane.

Perspectiva cvasiromânească asupra comunismului provine aşadar din împingerea în prim-plan a personajelor, din studiul unei suite de comportamente patologice care au dominat, de la un capăt la altul, comunismul românesc. Dacă într-o primă fază putem vorbi de acţiunea iresponsabilă, provocatoare şi, finalmente, sinucigaşă a unor lunatici, a unor eroi ieşiţi din subterana dostoievskiană, pe măsură ce evenimentele istorice au favorizat direcţia comunistă, „somnambulismul" s-a transformat într-o formă de rapacitate politică. Bolşevicii români de primă oră nu sperau nici în vis că vor ajunge vreodată să exercite puterea. Ei erau (iar demonstraţia lui Vladimir Tismăneanu e implacabilă) nişte dezaxaţi aşezaţi de-a curmezişul istoriei, nişte „îndrăciţi" care vedeau în Moscova leagănul mitologic ce le putea rezolva aspiraţiile bolnave. A glosa prea mult pe ideea de „romantism", de „idealism", de „curăţenie morală şi spirituală" e o pierdere de vreme. E vorba de-o sectă descreierată, născută din anarhismul belicos care deja făcuse un număr enorm de victime şi se pregătea să facă alte milioane.

Oarecum – dar nu radical – diferită a fost situaţia generaţiei a doua, generaţia anilor '30 şi a războiului. Ascensiunea şi, apoi, dominaţia fascismului într-o covârşitoare parte a Europei a constituit un prilej neaşteptat de valorizare a modelului comunist. Partea ciudată este că nici în noile condiţii comuniştii n-au înţeles nimic din mersul istoriei. La fel de intoleranţi, fanatici şi orbi, ei urmăreau să-şi pună în aplicare planurile distructive, chiar dacă preţul pe care l-au avut de plătit a fost, în cele mai multe cazuri, propria viaţă.

Cartea lui Vladimir Tismăneanu este divizată în şapte capitole, premerse de o introducere şi urmate de un epilog. Structura „romanescă” este astfel evidenţiată de la bun început. Explicativă şi, atât cât o îngăduie un tratat ştiinţific, personalizată, introducerea purtând titlul „De ce o istorie a comunismului românesc?”, oferă motivaţia scrierii, pentru publicul occidental, a unei istorii pline de „zgomotul şi furia” unor personaje a căror energie satanică a modificat destinul unei ţări: Am lucrat la această carte mai bine de un sfert de veac – într-adevăr, jumătate din viaţa mea. Pe când mă aflam încă în România, am fost mai întâi obsedat, în anii ’70, de episoadele misterioase din istoria comunismului şi fascinat de rivalităţile secrete, tenebroase dintre membrii elitei comuniste româneşti, tăinuite şi distorsionate deliberat de autolaudativa, veşnic schimbătoarea şi imprevizibila linie a partidului. Cu diferite ocazii, am purtat lungi conversaţii despre istoria comunismului autohton şi internaţional cu rudele mele (dintre care multe supravieţuiseră perioadei din ilegalitate) şi cu prietenii lor.

Am crescut într-o familie pentru care Războiul Civil din Spania, epopeea comunismului mondial, ascensiunea nazismului, procesele-spectacol şi epurările de la Moscova, Pactul Ribbentrop-Molotov, Cominternul, Cominformul, excomunicarea conducătorului Partidului Comunist Iugoslav, Tito, moartea lui Stalin în martie 1953, denunţarea de către Hruşciov a «cultului personalităţii» în 1956, revoluţia maghiară şi multe alte capitole din istoria secolului XX şi a internaţionalismului leninist reprezentau amintiri personale. Mi-am demarat cercetările fără să îmi dau seama de aceasta şi am început să adun informaţii ca şi cum ar fi fost un hobby naiv, şi nu un proiect deliberat şi, în condiţiile date, serios. Mai târziu, după ce am ajuns în Occident, am hotărât că scrierea unei istorii politice a comunismului românesc era o obligaţie ce ţinea de

preocupările mele ştiinţifice, dar şi una personală: se întâmpla să fiu una dintre puţinele persoane care ascultaseră confesiunile veteranilor vechii gărzi a Partidului Comunist Român (P.C.R.) şi care, în acelaşi timp, îşi concentraseră multă vreme interesul intelectual asupra aventurii politice descrise de Arthur Koestler prin sintagma: «Zeul care a dat greş»".

E limpede aşadar că Vladimir Tismăneanu îşi concepe demersul pe un dublu palier: o arheologie fundamentată ştiinţific a unor informaţii iniţiale ce aveau un caracter personal (într-un alt loc, o numea „arheologia terorii") şi o interpretare cât se poate de obiectivă a sensurilor politice născute de acele evenimente. Structura cronologică a expunerii nu trebuie să inducă în eroare: autorul nu-şi propune o istorie factologică a comunismului românesc (deşi, pe de altă parte, *Stalinism pentru eternitate* este cea mai complexă şi sistematică expunere atât a dedesubturilor, cât şi a contextului internaţional ce-a creat şi apoi a favorizat răspândirea molimei). Intenţiile sale sunt cât se poate de limpede prezentate: cartea „oferă o interpretare *politica* a principalelor tendinţe, opţiuni, strategii şi tactici care au conferit comunismului românesc trăsăturile distinctive şi care evidenţiază interacţiunea dintre comuniştii români şi tovarăşii lor din «lagărul socialist» şi din întreaga mişcare comunistă mondială".

Astfel de precizări metodologice sunt bine-venite, pentru că ele explică de ce Vladimir Tismăneanu abandonează frecvent firul narativ al poveştii sale cu demoni „dâmboviţeni" pentru a face incursiuni în istoria comunismului sovietic, sursa şi punctul de referinţă, din prima până în ultima clipă, a bolşevismului românesc. Analizele istorice comparative sunt punctul forte al autorului, un extraordinar cunoscător al metamorfozelor istorice şi politice ale Europei de Răsărit şi Centrale. Biografiile politice şi culturale ale protagoniştilor

alcătuiesc celălalt pilon nu doar de susţinere, ci şi de fascinaţie al cărţii lui Vladimir Tismăneanu.

Stalinism pentru eternitate nu e „o carte despre leninism ca practică politică de modernizare, ci, mai degrabă, un studiu despre modul în care funcţionează o cultură politică bazată pe frică, suspiciune, legitimitate îndoielnică, fals internaţionalism, manipulare populista a simbolurilor naţionale, personalizare arogantă a puterii şi mania persecuţiei. Spun povestea unui grup de oameni care au venit la putere, înainte de toate, ca agenţi ai unei puteri străine, dar care au reuşit să se prezinte ca apărători ai autonomiei faţă de centrul imperial". Premise aşadar cât se poate de limpezi. La o privire de sus, tragedia politică şi socială trăită de ţările aflate sub dominaţie sovietică nu e decât o variantă a revărsărilor de cruzime şi dejecţie morală descrise de Dostoievski în marele său roman *Demonii*.

Comunismul românesc, în varianta lui Vladimir Tismăneanu, este mai ales o poveste cu şi despre oameni. Despre un anumit tip de oameni. Nu e o exagerare să vedem în multe dintre aceste figuri – ca şi în semenii lor din comunismul internaţional – variante aduse la zi ale lui Stavroghin, cel care aderase la o „societate secretă de indivizi cu înclinaţii de bestialitate" („senzuală", în cazul eroului dostoievskian, a „puterii", la corifeii bolşevismului). Paralela nu se opreşte aici. Comunismul a avut un prestigiu straniu, o capacitate de seducţie ce transcende obişnuitul. Fascinaţia de tip romantic şi mortuar, iraţionalismul aderării la o sectă, de sinucigaşi şi ucigaşi în acelaşi timp, explică vitalitatea acestei doctrine care continuă să tulbure minţile multor indivizi chiar şi în ziua de azi.

„Natura conspiraţională" şi „revoluţionarismul militant" al comuniştilor din România nu sunt însă tocmai elemente de recuzită romantică. Dincolo de ideile

profesate, comunismul a fost o luptă bestială pentru putere, şi nimic mai mult. Nu generozitate şi avânt spiritual umanist găsim la protagoniştii experimentului comunist, ci lăcomie, ură, fanatism, schizofrenie şi-o imensă rapacitate. Aceste caracteristici s-au manifestat pretutindeni, dar în România ele au depăşit cotele maladivului. Inexistenţa unei veritabile contraponderi liberale face din ele o mişcare compactă, liniară, incapabilă de reformă, plasată, de la început până la sfârşit, sub semnul stalinismului impenitent.

Condiţiile specifice ale dezvoltării comunismului românesc (o activitate de subterană, la începuturi, aservită până în cele mai mici detalii politicii expansioniste sovietice, apoi luptele fratricide şi fracţioniste, urmate de o restalinizare puternică, sub Dej şi Ceauşescu) explică, până la un punct, misterul supravieţuirii radicalismului represiv ce-a marcat activitatea Partidului Comunist Român de la crearea sa, în 1921, până la prăbuşirea din 1989. Dar misterul, în întregimea sa, persistă. Cum a fost posibil ca „o sectă leninistă marginală şi ilegală, constituită din mai puţin de 1.000 de membri”, să devină, aproape peste noapte, un partid de mase care s-a menţinut la putere uzând de aceleaşi şi aceleaşi lozinci ale unui marxism-leninism contondent, combinate când cu un internaţionalism găunos, când cu naţionalism deşănţat? Simpla invocare a ocupaţiei sovietice nu motivează demenţa la care se ajunsese în anii ’80, adică mult după retragerea tancurilor lui Hruşciov din România. Dictaturile lui Dej şi Ceauşescu au fost, fără îndoială, nemiloase, dar ele n-ar fi fost posibile fără pactizarea năvalnică a unei mari părţi a populaţiei. Or, când demonizarea se produce cu acordul victimelor, e limpede că bolşevismul românesc nu putea sfârşi decât aşa cum a sfârşit Stavroghin: sinucigându-se.

Cele şapte capitole ale cărţii *Stalinism pentru*

eternitate sunt trepte din istoria măririi şi decăderii unei secte fanatice şi violente, aflată, la începuturi, sub controlul total al sovieticilor – ai căror agenţi se mândreau a fi –, pentru ca, în ultima fază, să-şi apropieze cu violenţă cvasidefuncta doctrină stalinistă. În ciuda slugărniciei absolute şi definitive faţă de Moscova, ei au reuşit, la sfârşitul domniei lui Dej şi, decisiv, după preluarea puterii de către Ceauşescu, să construiască ceea ce Vladimir Tismăneanu numeşte „stalinismul naţional”. Logica acestei acţiuni e simplă: comuniştii români, după valurile de epurări care-au înlăturat de la putere prima generaţie de activişti (mare parte de origine evreiască, maghiară, bulgărească, ucraineană, poloneză sau chiar rusă), urmăreau să se sustragă logicii sistemului.

În felul acesta, principalele momente de dezgheţ din „lagărul comunist” i-au găsit pe români fie pe poziţiile unui stalinism dur (Ungaria, 1956, Polonia, 1981), fie în contracurent faţă de marşul la unison al ţărilor „frăţeşti” (Praga, 1968). Aceeaşi poziţie de bizară independenţă (în care enoriaşii români se dovedeau mai catolici decât „papa” de la Kremlin) s-a manifestat pe tot parcursul perioadei Gorbaciov, când Ceauşescu a respins cu brutalitate orice îndemn de-a începe reformele, pretextând că „glasnost”-ul şi „perestroika” au fost de mult puse în practică în România!

Dincolo de prezentarea evenimentelor importante din viaţa partidului (congrese, plenare, şedinţe ale Comitetului Central), cu adevărat fascinantă e istoria personajelor. Vladimir Tismăneanu e un cunoscător de mâna întâi al acestei lumi. Din acest motiv, analizele sale politice sunt şi savuroase portrete, individuale sau de grup, ale unor indivizi ce-au dezvoltat un raport cu existenţa bazat pe cecitate morală şi ură nemiloasă faţă de orice adversar, real sau plăsmuit.

Vorbind despre generaţia „internaţionalistă”, a

„comuniştilor idealişti”, ce păreau să nu perceapă politicul decât într-o formulă de exprimare extremistă, adică ori socialismul lui Stalin, ori nazismul lui Hitler (ceea ce însemna a dispreţul atâtea alte variante antifasciste fără nuanţă totalitară, active în perioada interbelică), autorul insistă asupra rigidităţii oarbe şi a violenţei cu sistem la care înţelegeau să facă apel: „Fanatici şi naivi, ei au rămas comunişti credincioşi chiar şi atunci când s-au confruntat cu realitatea atroce a proceselor de la Moscova şi a Gulagului. Chimia morală a comunismului românesc a fost, prin urmare, produsul unei generaţii care-şi asumase în totalitate definiţia dată de Stalin solidarităţii proletare: «*Internaţionalist* e acela care e gata să apere U.R.S.S. fără rezerve, fără şovăială şi necondiţionat, pentru că U.R.S.S. reprezintă baza mişcării revoluţionare mondiale, iar această mişcare revoluţionară nu poate fi apărată şi extinsă dacă U.R.S.S. nu e apărată. Pentru că oricine se gândeşte la apărarea mişcării revoluţionare în afară de sau împotriva U.R.S.S. este împotriva revoluţiei şi trebuie trecut în mod inevitabil în tabăra duşmanilor revoluţiei»”.

Acceptarea pe nemestecate a penibilelor sofisme de acest tip n-avea cum să rămână fără urme în făurirea identităţii comunismului românesc. Transformarea activiştilor în sclavi incapabili de gândire proprie, entuziasmul supunerii în faţa unor raţionamente primitive (nu poţi fi revoluţionar decât dacă eşti *pentru* U.R.S.S., iar dacă eşti împotriva acesteia, eşti împotriva revoluţiei!) rămân, cel puţin pentru mine, mistere de nedezlegat. Având în vedere că mulţi dintre primii comunişti români aveau o oarecare educaţie, e uluitor să constaţi cât de repede au devenit victimele unei ideologii infantile, lipsite de subtilitate şi de orice bază în realitatea imediată.

Perceput ca un corp străin nu neapărat pentru că majoritatea primilor săi membri erau de alte etnii, ci pentru că poziţiile sale erau vădit antiromâneşti,

comunismul din România a avut un debut dubios, o evoluţie criminală şi-un final înecat în atrocităţi de tip medieval. Indiferent dacă a fost condus de maghiari, bulgari, ucraineni, de românii Gheorghiu-Dej ori Ceauşescu sau dacă la vârfurile sale s-au aflat evreii Ana Pauker, Iosif Chişinevschi şi ceilalţi, el a dovedit o egală, inflexibilă ură faţă de democraţie, dialog şi ideea de elită autentică. Din acest punct de vedere, atacul constant şi violent împotriva valorii a însemnat menţinerea României într-un război civil de peste o jumătate de secol.

Cartea lui Vladimir Tismăneanu este şi un fabulos tezaur de informaţii privind luptele inter-sectariene, dintre grupuri şi personaje ce vizau conducerea partidului. Eliminarea fizică a multora dintre conducătorii partidului, procesul Pătrăşcanu, confruntările între „garda internaţionalistă" girată de Ana Pauker şi „grupul naţional" al lui Gheorghiu-Dej sunt analizate în perspectiva mişcărilor de amploare din sânul comunismului mondial. Personalizată la extrem, conducerea partidului se baza exclusiv pe fidelităţi şi vasalităţi afirmate şi reafirmate maniacal. Dispariţia lui Stalin, în martie 1953, a găsit un partid comunist fragil, care n-a acceptat sub nicio formă „dezgheţul" imprimat de Moscova, ci a încercat să-şi întărească puterea navigând împotriva curentului. Adică dezlănţuind o teroare de tip stalinist atunci când condiţiile internaţionale păreau să încurajeze un alt fel de abordare a problemelor ţării.

Istoria necontenitei şi tot mai accentuatei represiuni comuniste explică, în opinia lui Vladimir Tismăneanu, şi „tranziţia problematică" a societăţii româneşti de azi. Sechelele bolşevice n-au fost eliminate cu totul nici în clipa de faţă, când garda a doua a naţional-comunismului paranoic ceauşist continuă să joace roluri de prim-plan pe scena politică a ţării. Serviciile secrete execută în continuare partituri de mare virtuozitate, continuând să fie

aliaţi de nădejde ai puterii lui Ion Iliescu într-o formulă de maximă eficacitate când e vorba despre eliminarea adversarilor incomozi. Slăbiciunea de azi a opoziţiei trebuie văzută şi ca un reflex al stilului politic ce-a dominat România de la al Doilea Război Mondial încoace. Mitul „vocii unice”, cultivat cu obstinaţie şi violenţă de către conducătorii comunişti, nu şi-a pierdut deloc din eficienţă. Identificarea partid-stat constituie o moştenire adânc înrădăcinată în mintea românului chiar şi în clipa de faţă.

Tot parte a moştenirii comuniste e şi resurgenţa partidelor naţionaliste şi xenofobe, provenite direct din mentalitatea de castă şi din obsesia „cetăţii asediate” – caracteristici distinctive ale ultimei faze a comunismului analfabet şi grotesc al lui Ceauşescu. La fel, subdezvoltarea pe cale de cronicizare a societăţii civile, împinsă în marginalitate şi redusă la un rol pur decorativ – ca şi sindicatele şi însăşi ideea de opoziţie politică, de altfel. Inexistenţa unui proiect societal acceptat de majoritatea actanţilor publici trebuie pusă, de asemenea, pe seama supravieţuirii modelului comunist monolitic şi, desigur, a amintirii subconştiente a terorii exercitate sub Dej şi Ceauşescu împotriva acestui gen de acţiuni politice sau civice.

Stalinism pentru eternitate este un excepţional manual, dar şi o lectură fascinantă pentru oricine doreşte să pătrundă secretele aventurii comuniste în România. Orice viitoare referinţă serioasă la istoria – politică, psihologică şi biografică – a „sectei iluminate” hrănite cu învăţăturile lui Lenin şi Stalin va trebui să ia în considerare ipotezele, demonstraţia şi concluziile celui mai bun cunoscător al comunismului românesc. *Opus magnum* al unui autor care a oferit şi până acum câteva cărţi fundamentale – *Reinventarea politicului* şi *Fantasmele şalvarii* sunt doar două exemple –, *Stalinism pentru eternitate* aşază trei sferturi de secol de istorie

românească în rama judecăţii politicofilozofice cu gesturile magice ale unui mare maestru al penelului. Galeria în care-şi invită oaspeţii se află la conjuncţia dintre viziunile înspăimântătoare ale lui Bosch şi portretistica macabră a „Capriciilor” lui Goya.

INDICE

A Treia Cale 288
Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice 290
Academia Militară (Bucureşti) 248
Academia Română 39, 42 148, 202, 306
Adam, Iacob Feuerstein 110
Adevărul 299, 310, 372 n. 1
Adler, Döme. *Vezi* Ardeleanu, Ion „afacerea Leningrad” 181
agenţi sovietici: conducerea din ilegalitate şi ~ 134 – 135; Gheorghiu-Dej şi ~ 161 – 163, 168, 339 n. 11, 343 n. 44; nucleul din închisori şi ~ 118 – 119, 136; ruptura chinezo-sovietică şi ~ 222 – 223
Agitprop (Secţia de Agitaţie şi Propagandă): cadre – 112: Chişinevschi şi ~ 112, 114 – 115, 198; Constantinescu şi ~ 112; Crăciun şi ~ 112;
Foriş şi ~ 112, 308; Gheorghiu-Dej şi ~ 178, 352 n. 52; Goldberger şi ~ 329 n. 62; Preoteasa şi ~ 112, 352 n. 52; Răutu şi ~ 112, 114 – 115, 148, 187, 198 – 199, 205, 216 – 217, 236; Roller şi ~ 225; Roman, Valter şi ~ 112; Toma şi ~ 112, 198 – 199
Agiu, Constantin 126
agricultură 69, 146 – 147, 211, 218, 232, 293, 304
Aidit, Clipa Nusantra 239
Aiud: închisoarea de la ~ 70, 114, 169
Aladar, Berger 102
Aladár, Imre 92, 96, 106, 109, 165
Alba-Iulia: adunarea populară de la – 79
Albatrosul ucis” (Labiş) 194

alegeri 36, 51, 94, 103, 128, 167, 210, 272, 278, 275, 277 – 279, 281 – 283, 285, 288 – 290, 294 – 295, 334 n. 9, 334 – 335 n. 10, 373 n. 20, 373 n. 21, 374 n. 25, 374 n. 26, 374 n. 29
Alia, Ramiz 239
Alianţa Democraţilor Liberi (Ungaria) 283
Althusser, Louis 65
Amin Dada, Idi 64
Amnesty International 254
Anastasiu, Călin 282
Andreescu, Gabriel 29, 254
Andrei, Ştefan 17, 27, 54, 63, 206, 301, 304 – 305, 319 n. 7, 358 n. 10, 361 – 362 n. 37, 362 n. 40, 362 – 363 n. 42
Andropov, Iuri V 271
Angelescu, Mircea 206
Antanta 74, 76
anticapitalism 95, 236, 296 – 297, 323 n. 11
anticeauşism 284, 293, 369 n. 101
anticomunism 16, 75, 92 – 93, 132, 270, 277 – 278, 284, 291, 295, 323 n. 11, 343 n. 48, 373 n. 16
antifascism stalinist 108 – 120
antifascist: lovitura ~ (august 1944)
95, 121, 141, 152, 165; aniversarea ~ 224
antiintelectualismul: Ceauşescu şi ~
202, 293; comunismul şi ~ 45, 150, 194; Gheorghiu-Dej şi ~ 197, 206;
Iliescu şi ~ 296; P.C.R. şi ~ 50;
P.M.R. şi ~ 187, 218
antiiugoslav: campania ~ 143, 167
antiliberalism 298
antinazist: rezistenţa ~ 127, 151
antipartinic: elemente ~ 203
antisemitism 68, 75, 111, 167, 172
173, 176, 206, 256, 279, 329 n. 11

antisovietic: stalinişti ~ 58 – 61
antisovietism 125, 171, 245, 303, 317
n. 62
anti-Tito, campanii. *Vezi* Tito, Iosip
Broz antitotalitarism 51, 116, 176, 189, 196, 267, 287
antioccidentalism 175, 279, 296, 298
Antonescu, Ion 118, 120 – 121, 128, 136, 279, 291, 313, 341 n. 31
Apostol, Gheorghe 263 – 264; asasinarea lui Pătrăşcanu şi ~ 159;
Biroul Politic al P.M.R. şi ~ 170, 180, 184, 332 n. 85; Ceauşescu şi
— 159, 217, 227, 271 – 272, 304, 360 n. 24; Chişinevschi şi ~ 139;
Congresul al II-lea al P.M.R. şi ~
347 n. 8; Congresul al IX-lea al
P.C.R. şi ~ 235, 237; epurarea facţiunii Pauker-Luca-Georgescu şi ~ 123, 334 n. 2, 344 n. 56; epurarea lui ~ 246; Gheorghiu-Dej şi ~ 179, 184, 217, 226, 304, 348 n. 10; Gheorghiu-Rădoi, Lică şi ~ 356 n. 37; lider al sindicatelor comuniste 122, 199; lupta pentru succesiune şi ~ 237, 304; membru al Biroului Organizatoric 170; moştenirea istorică a lui ~ 53; nucleul din închisori şi ~ 114, 118, 122, 162, 166; revoluţia maghiară şi ~ 192
Aragón, Louis 96
Arató, Andrew 34
Arbore, Ecaterina 76, 84, 87, 87 – 89, 96, 99, 109, 302, 330 n. 70
Arbore, Zamfir 76, 302, 330 n. 70
Ardeleanu, Ion 73, 81, 101, 118, 323
n. 6, 323 n. 10, 324 n. 17, 324 n. 19, 324 n. 22, 324 n. 27, 325 n. 28, 325 n. 33, 328 n. 47, 328 n. 51, 328 n. 53, 328 – 329 n. 60, 333 n. 93, 333 n. 96, 333 n. 97
Ardeleanu, Iosif (Döme Adler) 115, 195
Arghezi, Tudor 148, 190, 225, 338 n. 8, 347 n. 7, 348

n. 10, 351 n. 44, 357 n. 40
Arhivele Naţionale 334 n. 1
armata română 139
Armata Roşie. *Vezi* armata sovietică armata sovietică: crimele lui Stalin împotriva – 181; lovitura de la 23
august 1944
şi ~ 59, 119 – 122, 165; ocuparea României de către ~ 94, 127, 335 – 336 n. 18; P.C.R. şi ~ 59, 122, 136, 164; retragerea ~ 58, 336 n. 19, 352 n. 56; revoluţia maghiară şi ~ 192; Roman, Valter şi ~ 139
Ash, Timothy Garton 240, 274, 277, 359 n. 20, 371 n. 114
asiatic: despotism ~ 55, 99
Asociaţia „21
decembrie” 285
Astrahan 96
Attila, Joszef 116
austeritate: politici de ~ 231
austro-ungar: monarhia dualistă ~ 90
autocritică: Gheorghiu-Dej şi ~ 214;
Luca şi ~ 168; Pauker, Ana şi ~
168, 337 n. 26; P.M.R. şi ~ 184, 193; postcomunismul şi ~ 293; teroarea stalinistă şi ~ 244
autodeterminare 71, 77, 87, 91, 104, 107, 150
autonomie 37, 44, 60, 127, 132, 172 – 173, 209, 222, 224, 229, 235 – 236, 243, 277, 336 n. 19, 366 – 367 n. 76
Averbuch, Sheiva. *Vezi* Nicolschi, Vanda
Averescu: guvernul – 85, 308
avort: măsuri împotriva – 233, 367
n. 83
Babenko, Simion 163
Baconsky, A.E. 190
Bacovia, George 190, 225
Banat 94, 104
Banc, Iosif 238, 252, 359 n. 17, 361 n. 35, 361 n. 37,

362 n. 40, 362 – 363 n. 42
Banca Naţională a României 145, 168 – 169
Bancie, Olga 189
Barbu, Eugen 225, 269, 294, 376 n. 43
Basarabia: problema – 57, 71, 74, 77
78, 93, 101, 104, 115, 231, 358 n.6
Bădulescu, Alexandru. *Vezi* Moscovici, Gelber
Bădulescu, Ana 88
Bălănescu, Mircea (Eugen Bendel) 112, 314
Bărbulescu, Vasile 266
Băsescu, Traian 297
Bârlea, Ştefan 206
Beniuc, Mihai 148, 190 – 191, 193, 225, 350 n. 33, 355 n. 34
„Bent Twig" (Berlin) 88
Bercu, Leon 226, 356 n. 37
Berghianu, Maxim 60, 238, 304, 359
n. 17, 361 n. 35
Beria, Lavrenti 40, 157, 161, 175 – 176, 342 n. 35, 347 n. 2
Berlin, Isaiah 88, 325 n. 30, 363 n.
45
Berlin: revolta din – 176
Berlinguer, Enrico 66, 259
Berman, Jakub 18, 113, 149, 156, 174, 341 n. 26, 342 n. 32
Bernath, Andrei 114, 309
Bessler, Paula 110
Biblioteca Academiei Romane 39, 42
Bierut, Bolesław 18, 162
Biroul Organizatoric 135, 170 – 171
Biroul pentru Emigranţii Români de la Moscova 137 – 138, 140, 216
Biserica Ortodoxă Română 73
bizantin: intrigi – 135, 167, 218, 240, 269

bizantinism 15, 19 – 25, 251, 264
Băgu, Vasile 205
Bârlădeanu, Alexandru 48, 165, 272, 359 n. 17; C.A.E.R. şi ~ 221 – 223;
Ceauşescu, Elena şi ~ 248; Congresul al IX-lea al P.C.R. şi ~ 235; lupta pentru succesiune şi ~ 226 – 227; Maurer şi ~ 224, 226, 343 n. 39; mitul „grupării naţionale” şi ~ 321 n. 28; relaţiile cu Occidentul şi ~ 224; „Scrisoarea celor şase” şi ~ 271, 356 n. 39, 370 n. 106
Blaga, Lucian 202, 225, 347 n. 7, 351 n. 44
Blajovici, Petre 304, 359 n. 17, 361 n. 35
Blandiana, Ana 263, 367 – 368 n. 84
Bloch, Ernst 96
Bloch-Constantinescu, Sulamita 202, 306
Blocul Muncitoresc-Ţărănesc (B.M.Ţ.) 91 – 92, 103 – 104, 151
Blocul Partidelor Democrate 334 n. 9, 334 – 335 n. 10
B.M.Ţ. *Vezi* Blocul Muncitoresc-Ţărănesc
Bobu, Emil 63, 247, 252, 269, 293, 304, 361 – 362 n. 37, 362 n. 40, 362 – 363 n. 42, 369 n. 100
Bodnarenko, Pantelei 53, 118, 136, 163, 248, 307
Bodnăraş, Emil 42, 127 – 128, 302 – 304, 337 n. 25, 353 n. 3, 353 n. 8, 359 n. 17, 361 n. 35, 361 – 362 n. 37; arhivele referitoare la ~ 336 n. 19; asasinarea lui Pătrăşcanu şi ~ 159, 313; Biroul Politic al P.M.R. şi ~ 170, 180, 184, 215, 218, 227; Ceauşescu şi ~ 159, 215, 246, 304, 335 n. 16; conducerea din ilegalitate şi ~ 122, 134; epurarea facţiunii Pauker-Luca-Georgescu şi – 215; epurarea grupului Foriş-Koffler şi ~ 119, 134 – 135, 137, 307; Gheorghiu-Dej şi ~ 119, 121, 134, 137, 170, 184, 186, 193, 235, 246, 335 n. 16; guvernele Sănătescu/Rădescu/Groza şi ~ 126; Hruşciov şi ~ 336 n. 19; lupta pentru succesiune şi ~ 357 n. 41, 362 n. 41; Pauker, Ana şi ~ 201; revoluţia maghiară şi ~ 195; S.S.I. şi

~ 128
Bogdan, Corneliu 29, 128, 325 – 326 n. 37, 335 n. 11, 343 n. 44
Bogza, Geo 190, 366 – 367 n. 76
Bokassa, Jean Bedel 64
bolşevism 17, 19, 24, 75, 84, 91, 145
Bonaparte, Ludovic 266
Borilă, Petre 164, 303, 315, 329 n. 62, 359 n. 17; Biroul Politic al P.M.R. şi – 170, 180, 215, 353 n. 3, 353 n. 8; Brigăzile Internaţionale şi ~ 181, 246, 332 n. 82; ca agent sovietic 174; ca emigrat comunist 139; Congresul al XX-lea al P.C.U.S. şi ~ 182, 184; epurarea lui ~ de către Ceauşescu 238, 246; epurarea lui Chişinevschi şi ~ 200; epurarea facţiunii Pauker-Luca-Georgescu şi ~ 123, 309, 346 n. 74; Gheorghiu-Dej şi ~ 162, 172, 184, 186, 215 – 216, 312, 348 – 349 n. 17; moştenirea istorică a lui ~ 53; revoluţia maghiară şi ~ 195; Războiul Civil din Spania şi ~ 139 – 140, 181, 246; Şcoala Leninistă a Cominternului şi ~ 162
Borkenau, Franz 83, 131, 145, 149, 324 n. 23, 335 n. 15, 339 n. 13
Boştină, Constantin 253
Botez, Demostene 29, 225
Bottomore, Tom 261, 367 n. 78
Brahaş, Cornel 297
Brainer, Bela 107 – 108, 114, 118, 330 n. 65
Brandler, Heinrich 100, 161
Braşov: închisoarea de la ~ 93, 114, 153, 303; revoltele din ~ 255, 269, 364 n. 57
Brauner, Harry 156, 340 n. 23, 342 n. 32
Brătescu, Gheorghe 128, 338 n. 29
Brătianu, Dinu 127
Brecht, Bertolt 96, 111, 365 n. 68
Brejnev, Doctrina 244

Brejnev, Leonid 35, 230, 237, 239, 243, 271, 321 n. 27, 368 n. 89
Brigăzile Internaţionale: Borilă şi ~ 181, 246, 332 n. 82; Florescu şi ~ 246; Luca, Elizabeta şi ~ 308; părinţii lui Tismăneanu şi ~ 49, 332 n. 82; P.C.R. şi ~ 114, 246; Roman, Valter şi ~ 139; Stoica, Gheorghe şi ~ 326 – 327 n. 42, 330 n. 65
Brâncu, Zina (Haia Grinberg) 114 – 115, 138, 150, 165
Brown, J.F. 219, 230, 354 n. 16, 358 n. 2
Brucan, Silviu 49, 57, 63, 217, 271272, 286 – 287, 302, 315, 319 n. 2, 320 n. 17, 371 n. 117
Brzezinski, Zbigniew 19, 224, 339 n. 12
Bucovina: problema ~ 57, 93, 104
Bughici, Simion 171 – 172, 205
Bugnariu, Tudor 112, 202
Buharin, Nikolai 79, 84, 96, 110, 325
n. 31
buharinişti 187
Buican, Alexandru (Arnoldi) 82, 96, 102, 112, 199, 325 – 326 n. 37, 332 n. 82
Bulan, Iakov 248
Bulan, Tatiana 248, 314
Burcă, Mihai 205, 246, 332 n. 82
Burks, R.V. 10, 101
Burtică, Cornel 17, 48, 206, 251, 304, 361 – 362 n. 37, 362 n. 40
C.A.E.R. (Consiliul de Ajutor Economie Reciproc) 212, 220 – 223, 232, 235
Callimachi, Scarlat 111
Calmanovici, Emil 156, 342 n. 32
Canalul Dunăre – Marea Neagră:
proiectul – 70, 186, 307, 347 n. 4
Cangeopol, Liviu 254, 370 n. 108
capitalism. *Vezi,* anticapitalism *Capitalul* (Marx) 86,

201
Caraion, Ion 363 – 364 n. 49, 366 – 367 n. 76, 369 n. 99
Carandino, Nicolae 129
Caransebeş: închisoarea – 118, 137, 166, 199, 302 – 303, 305, 311
Carol al II-lea, regele României 94, 115
Carothers, Thomas 289
Carrillo, Santiago 66, 259, 317 n. 1
Carta 77 55, 254
Casa Scânteii 200
castrism 68
Călinescu, George 162, 225
Călinescu, Matei 15, 29, 34, 371 n. 116, 372 n. 5
Câmpeanu, Pavel 15, 17, 23, 320 n. 15, 335 – 336 n. 18, 357 n. 41
Câmpeanu, Radu 288
Cârneci, Magda 282
C.D.R. (Convenţia Democratică din România) 63, 279, 281, 289, 296, 373 n. 21, 374 n. 25, 374 n. 26
Ceauşescu, Elena 304 – 305; cultul personalităţii şi ~ 251, 257, 262; Drăghici şi ~ 248, 359 n. 16; execuţia – 38, 62, 275, 286; Gheorghiu-Dej şi ~ 247; Gheorghiu-Rădoi, Luca şi ~ 356 n. 37; Institutul de cercetări pentru Chimie (ICECHIM) şi ~ 247 – 248, 304; loialitatea faţă de – 233; numirile de personal şi — 247 – 248, 251 – 252, 268 – 269, 294; politica pronatalistă şi ~ 367 n. 83; Stănculescu, Atanasie şi ~ 62; succesiunea şi ~ 319 n. 7, 358 n. 10
Ceauşescu, Florea 266
Ceauşescu, Ilie 63, 266
Ceauşescu, Ion 266
Ceauşescu, Nicolae 303 – 304; accidentul de avion şi ~ 205, 352 n. 51; Apostol şi ~ 159, 217, 271 – 272, 360 n.

24; arhivele referitoare la
— 42; Biroul Politic al P.M.R. şi ~ 170, 180, 184, 332 n. 85; Bodnăraş şi ~ 159, 218, 227, 235, 246, 335 n. 16; Brejnev şi ~ 230; ca membru al Biroului Organizatoric (mai 1952) 170; ca stalinist 173 – 174, 203 – 204, 218, 229 – 230, 353 n. 9, 353 n. 11; căderea şi execuţia lui – 38, 52 – 53, 62, 275, 281 „285 – 286, 371 n. 118; Chişinevschi şi ~ 180, 200, 232; comunismul dinastic al lui ~ 239 – 276; comunismul naţional şi ~ 219, 223 – 224, 226, 349 n. 45, 352 – 353 n. 75, 354 n. 86; conducerea P.C.R. şi ~ 180; Congresul al IX-lea al P.C.R. şi ~ 235 – 236; Constantinescu, Miron şi ~ 201, 218; criza de legitimitate şi ~ 231233, 358 – 359 n. 11; cultul personalităţii şi ~ 54, 230, 233, 240, 249, 251, 256 – 258, 262 – 263, 265, 363 n. 46, 365 n. 61; destalinizarea şi ~ 232, 234, 240, 243, 360 n. 25; discursul la aniversarea a 45
de ani de la înfiinţarea P.C.R. (mai 1966) 236, 240, 331 n. 75, 333 n. 87; discursul la Plenara P.C.R. (iunie-iulie 1957) 326 – 327 n. 42; Dobrogeanu-Gherea, Constantin şi ~ 331 n. 75; epurarea facţiunii Pauker-Luca-Georgescu şi ~ 215, 217; epurarea grupului Doncea şi ~ 205; Filipovici, Elena, reabilitată de ~ 109; fracţionismul şi ~ 204, 327 – 328 n. 46; Georgescu, Teohari şi ~ 166; Gheorghiu-Dej şi ~ 56 – 57, 216 – 218, 234, 241, 244, 293 – 294, 353 n. 9, 353 n. 11; Gheorghiu-Rădoi, Lică şi ~ 356 n. 37; Gorbaciov şi ~ 230, 245, 270 – 272, 368 n. 86; Hruşciov şi ~ 187, 218, 229; Ibárurri şi ~ 317 n. 1; „ideologia românismului” a lui ~ 142; Iliescu şi ~ 51 – 52, 60, 206, 246, 277, 286, 361 n. 33; istoria partidului şi ~ 45 – 46, 72, 78, 81 – 82, 87 – 88, 94, 100 – 101, 105 – 106, 133, 159, 227, 233, 328 – 329 n. 60; Luca şi ~ 170; lupta pentru succesiune şi ~ 57, 226 – 227, 357 n. 41; Maurer şi ~ 218, 246, 335 n. 16; mitul lui ~ 236, 238, 241, 245 – 246, 260, 368 n. 88; Niculescu-Mizil şi ~ 60, 217, 237 – 239; nucleul din închisoare şi ~ 114, 118, 163, 166; Pauker, Marcel şi ~ 217, 326 – 327 n. 42;

Pătrăşcanu, reabilitat de ~ 159, 360 n. 22; perspectivele occidentale asupra lui ~ 229 – 230, 233, 245; Pârvulescu şi ~ 246, 250 – 251, 271 – 272; Petrescu, Dumitru, reabilitat de ~ 140; politica economică şi ~ 146, 230 – 231, 241, 259, 262, 293, 358 n. 4, 366 n. 74; Preoteasa şi ~ 204 – 205; Rădulescu şi ~ 238, 252, 258; Răutu şi
~ 236, 238; revoluţia maghiară şi
~ 192; Rozvan, reabilitat de ~ 92; ruptura chinezo-sovietică şi ~ 218 – 219; stalinismul naţional şi ~ 51 – 70; Stoica, Gheorghe şi ~ 140, 242, 246; Tudor, Corneliu Vadim şi ~ 279; U.T.C. şi ~ 122, 206, 304; ziua de naştere a lui ~ 257 – 258, 365 n. 70
Ceauşescu, Nicolae A. 266
Ceauşescu, Nicu 305; ca succesor de drept 263, 269, 319 n. 7, 358 n.
10; conducerea P.C.R. şi ~ 250, 252; în închisoare 28, 53; loialitatea faţă de ~ 227; moartea lui – 38; U.t'e. şi ~ 252
Centrala Cooperaţiei Meşteşugăreşti (Centrocoop) 247
Centrul de Istorie Militară 63
cenzură 11, 147, 244, 260
cercetări ştiinţifice 248, 250 – 251
Cernenko, Konstantin 271
Cerniaev, Anatoli 65
Cervenkov, Vâlko 18, 135, 162
chiaburi 147, 170, 179
Chiriţoiu, Mircea 22, 28, 42, 340 n. 23
Chirot, Daniel 15, 19, 28, 56, 317 – 318 n. 5, 318 n. 1, 320 n. 14, 338 n. 3
Chişinevschi, Gheorghe 29, 349 n. 22
Chişinevschi, Iosif: Apostol şi ~ 139;
arhivele referitoare la ~ 42; atacul lui ~ asupra lui Gheorghiu-Dej 185 – 186, 197, 199, 203, 210, 349 n. 22; Biroul Politic al P.M.R. şi ~ 170 – 174, 180; ca agent

sovietic 174; ca emigrant comunist 138 – 139, 197 – 198; ca „evreu neevreu” 113; ca stalinist 173 – 174; Ceauşescu şi ~ 180, 200, 232; Congresul al II-lea al P.M.R. şi ~ 180, 347 – 348 n. 8; Congresul al XX-lea al P.C.U.S. şi ~ 181; conspiraţia lui Foriş şi ~ 199; Constantinescu şi ~ 195 – 196, 201;

Drăghici şi ~ 139; epurarea lui ~ 195, 200, 210 – 211, 214 – 215; epurarea facţiunii Pauker-Luca-Georgescu şi ~ 168; guvernele Sănătescu/Rădescu/Groza şi ~ 126; moştenirea istorică a lui ~ 53; nucleul din închisori şi ~ 114, 118, 122, 162, 166; Pătrăşcanu şi ~ 154 – 155, 158 – 159, 348 n. 9; politica de cadre şi ~ 124; Răutu şi ~ 197 – 200; Agitprop şi ~ 112 – 113, 115, 148, 159, 198; Şcoala Leninistă a Cominternului şi ~ 162, 198

Chişinevschi, Liuba 94, 138, 163, 170, 199, 306, 311

Chivu, Stoica 17, 48, 161, 302, 304, 311, 337 n. 25, 359 n. 17, 361 n. 37; Biroul Politic al PC. R. şi ~ 343 n. 41; Biroul Politic al P.M.R. şi ~ 159, 170, 180, 184, 353 n. 3, 353 n. 8; ca lider al grevei de la „Griviţa” 161; ca membru al Biroului Organizatoric (mai 1952) 170; Ceauşescu şi ~ 159, 226 – 227; demisia lui – 241; epurarea lui ~ 246; lupta pentru succesiune şi ~ 241; nucleul din închisori şi ~ 118, 162

Ciobanu, Lina 247, 361 – 362 n. 37

Ciobanu, Maria. *Vezi* Filipovici, Elena

Cioculescu, Şerban 225

Cioflină, Dumitru 27, 43

Cioran, Emil 190, 350 n. 31

Cisai, Cestemir 244, 360 n. 27

Ciu De 180

Clementis, Vladimir 116

Cluj: revoltele din ~ 58

Codreanu, Corneliu Zelea 75, 95, 263

Cohn, Moscu. *Vezi* Stoica, Gheorghe colaboraţionism 103, 129, 292

colectivizare: Ceauşescu şi ~ 218, 232, 293; Gheorghiu-Dej şi ~ 173, 207, 218; Hruşciov şi ~ 181; începuturile ~ 147; încheierea ~ 69, 207, 211, 218, 338 n. 5
Colev, Dimitar. *Vezi* Coliu, Dumitru Coliu, Dumitru 138, 140, 170, 195, 210, 216, 218, 303, 353 n. 3, 353 n. 8, 359 n. 17
Coman, Ion 63, 362 n. 40, 362 – 363 n. 42
Cominform (Biroul Informativ al Partidelor Comuniste şi Muncitoreşti) 33, 35 – 36, 58, 130 – 133, 135, 143, 157, 166, 169, 172, 176, 182, 192, 199, 212, 265, 339 n. 11, 344 n. 53, 346 n. 78; campaniile anti-Tito 212
Comintern (Internaţionala Comunistă) 24, 35, 57, 59, 61, 79 – 81, 90 – 91, 93, 107 – 109, 119, 124, 132 – 134, 137 – 139, 142, 162 – 164, 166, 195, 198 – 199, 231 – 232, 246, 303, 307, 311 – 312, 320 – 321 n. 24, 324 n. 24, 325 n. 31, 325 n. 34, 325 n. 36, 326 n. 42, 329 n. 63, 330 n. 68, 330 n. 70, 335 – 336 n. 18, 339 n. 15, 343 n. 45, 344 n. 51; Congresul al III-lea (iunie-iulie 1922) 82; Congresul al IV-lea (noiembrie-decembrie 1922) 86; Congresul al V-lea (iunie-iulie 1924) 88 – 89, 325 n. 36; Congresul al VI-lea (august 1928) 102, 312; Congresul al VII-lea (iulie-august 1935) 108, 133, 330 n. 66; directivele ~ 111, 115, 236, 326 n. 39, 333 n. 87; nihilismul naţional şi ~ 99 – 106; P.C.R. şi ~ 57, 59, 86 – 87, 89, 93, 95 – 96, 109 – 110, 112, 115, 119, 150 – 151, 162, 166, 236, 307, 312, 317 n. 1, 320 – 321 n. 24; Şcoala Leninistă a ~ 114, 162, 198, 305
comisie de reabilitare 142
Comitetul Democratic Evreiesc 167
Comitetul Evreiesc Antifascist 181
Comitetul Maghiar 167
Comitetul Militar Revoluţionar Ro mân 77
Comitetul Naţional Antifascist 111
complexul calului troian 131
comunismul dinastic 48, 229 – 276

Conducător. *Vezi* Ceauşescu, Nicolae Conferinţa Uniunii Scriitorilor 243
Congresul al XX-lea (RC. U.S.) 58, 175 – 207, 210, 212 – 213, 218, 305, 307
Congresul Tinerilor Scriitori 191
Consiliul Central al Cooperativelor Meşteşugăreşti 254
Consiliul Naţional al Audiovizualului 291
Consiliul Naţional al Ştiinţei şi învăţământului 262
Consiliul Naţional pentru Ştiinţă şi Tehnologie 24, 248, 252
Consiliul Oamenilor Muncii de Naţionalitate Maghiară din România 255
Consiliul Suprem de Apărare a Ţării 299
Constante, Lena 141, 156, 312, 337 n. 28, 340 n. 19, 340 n. 23, 341 n. 30, 341 n. 32
Constantinescu, Alexandru (Alecu) 82
Constantinescu, Emil 278 – 279, 281282, 290, 293, 373 n. 21, 374 n. 25, 374 n. 26
Constantinescu, Horia 202
Constantinescu, Miron 39, 150, 166, 179, 182, 188, 200 – 202, 306, 311, 336 n. 19, 336, n. 20, 339 n. 10, 342 n. 36, 351 n. 44; acuzaţiile aduse de Ceauşescu lui ~ 201, 218; atacul lui ~ asupra lui Gheorghiu-Dej 135, 183 – 186, 196 – 197, 200, 202 – 203, 210; Biroul Politic al P.M.R. şi ~ 170, 180, 201, 343 n. 41; ca intelectual 150, 189, 200 – 201, 351 n. 44; campania antistalinistă şi ~ 185, 191, 201203; Chişinevschi şi ~ 196 – 197, 201203, 205, 210, 215, 306, 313, 352 n. 54, 362 n. 41; Congresul al II-lea al PM. R. şi ~ 203; Congresul al XX-lea al PC. U.S. şi ~ 181 – 183; epurarea lui ~ 202, 205, 215; epurarea facţiunii Pauker-Luca-Georgescu şi ~ 166, 186; Gheorghiu-Dej şi ~ 135, 168, 182 – 183, 185 – 186, 195 – 197, 200 – 201, 203, 210, 215, 218, 306, 336 n. 21, 349 n. 26; Luca, Vasile şi ~ 168; nucleul din închisori şi ~ 166; Pauker, Ana

şi ~ 166 – 167, 185; Pătrăşcanu şi ~ 142, 152, 159, 191, 302, 329 n. 36; politica de cadre şi ~ 124; Răutu şi ~ 202; reabilitarea lui ~ de către Ceauşescu 142, 159, 202, 241; revoluţia maghiară şi ~ 192; Agitprop şi ~ 1Í2; Şcoala de Partid „Ştefan Gheorghiu” şi ~ 339 n. 10; Togliatti, Palmiro şi ~ 183, 202; U.T.C. şi ~ 200 – 201, 303
Constantinescu-Iaşi, Petre 126, 148
Constantiniu, Florin 22, 28, 118, 333
n. 95
Convenţia Democratică din România. *Vezi* C.D.R.
cooperative agricole 169, 234, 358 – 359 n. 11
Coposu, Corneliu 29, 278, 288 – 289, 374 n. 26
Cornea, Doina 254
„Cosmopolitism” 50, 147, 172
Coţoveanu, Iacob 205
Craiova: procesul de la ~ 112, 163, 306, 309
Crăciun, Constanţa 112, 130, 134, 199 – 200, 350 n. 31
Cristescu, Gheorghe (Plăpumaru) 47, 83, 89, 92; B.M.Ţ. şi ~ 103; ca delegat la Internaţionala a III-a 81; conducerea P.C.R. şi ~ 79 – 80, 84, 86, 90; Partidul Socialist al Muncitorilor şi ~ 94; procesul din Dealul Spirii şi ~ 83;
Cristescu, Poliana 252
criza de legitimitate 133, 231 – 233, 335 n. 18, 358 – 359 n. 11, 363 n. 47
criza rachetelor din Cuba 218 – 219
Crohmălniceanu, Ov. S. 190
Croitoru, Nicolae 253
Cunoscu, Sergiu 288
„Curbele de sacrificiu” pentru reduce rea salariilor 117, 333 n. 95
Cursul scurt de istorie a Partidului Comunist (Bolşevic) al Uniunii Sovietice 114, 162, 198
Cuvântul 42, 376 n. 40

Cuvântul liber 111
Cuza, A.C. 75
Cziko, Marta. *Vezi* Drăghici, Marta
Dahrendorf, Ralf 290
Daicoviciu, Constantin 225, 347 n. 7, 351 n. 44
Dan, Marţian 29> 373 n. 20
Daniel, Iuri 243
Danieliuk-Ştefański, Alexander. *Vezi* Ştefanski-Gorn, Alexander
Dăscalescu, Constantin 17, 54, 63, 252, 301, 316, 362 n. 40, 362 – 363 n. 42, 363 – 364 n. 49
Davidoglu, Mihail 189 – 190
Dealul Spirii: Congresul din ~ 76, 78;
procesul din ~ 83
„Decadenţă burgheză" 148
Declaraţia din aprilie 1964 232, 237, 239, 244
decomunizare 38, 277, 291 – 292
Dej. *Vezi* Gheorghiu-Dej, Gheorghe Deletant, Dennis 15, 22, 47 „Democraţia burgheză şi dictatura proletariatului" (Lenin) 86
„Democraţia populară" 47, 121, 128, 130
denazificare 122, 130
Deng Xiaoping 237, 321 n. 27
desovietizare 48, 226, 243
Deszö, łasz 102
determinism retrospectiv 240
Deutscher, Isaac 99, 113, 115 – 116, 327 n. 45
„Deviatorii de dreapta": Ceauşescu şi ~ 166; Constantinescu şi ~ 180; epurarea facţiunii Pauker-Luca-Georgescu şi ~ 166, 168 – 170, 215, 345 n. 68; Gheorghiu-Dej şi ~ 168, 180, 215
dialectica hegeliano-marxistă 196
Dic-Dicescu, Ion 88, 109
dictat 115, 126, 220, 261, 290 „dictatura proletariatului" 65 – 66, 83, 90, 99, 130, 145, 147, 213

Dimitrov, Gheorghi 18, 125, 138, 164, 303, 311, 330 n. 68
Dincă, Ion 63, 247, 304, 362 n. 40, 362 – 363 n. 42
Dinescu, Mircea 254
„Discursul secret” (Hruşciov) 182
disidenţă/ disidenţi 16, 34, 46, 52, 54, 110, 116, 218, 243 – 245, 254 – 255, 260, 265, 268, 271 – 272, 282 – 284, 287, 291, 350 n. 32, 358 n. 4, 366 n. 73, 366 – 367 n. 76
disputa româno-sovietică 181 – 182, 219, 231, 349 n. 18
Djilas, Aleksa 17, 67
Djilas, Milovan 16, 367 n. 77
Dobrescu, Paul 63
Dobrogeanu-Gherea, Alexandru (Saşa)
96, 308, 330 n. 71; Biroul Politic al P.C.R. de la Viena şi ~ 99; ca activist P.C.R. în perioada interbelică 96; ca delegat la Internaţionala a III-a 79 – 80; ca intelectual 150; ca refugiat 99; Comitetul Executiv al P.C.R. (1922) şi ~ 84; Congresul al II-lea al
P.C.R. (1922) şi ~ 86; consilier politic al P.C.R. 86; „deviaţia intelectualistă” şi ~ 89 – 90; execuţia lui ~ 84, 109; greva foamei în închisoarea Jilava şi ~ 97; întâlnirea de la Harkov şi ~ 99; procesul din Dealul Spirii şi ~ 76; reabilitarea lui ~ 330 n. 71
Dobrogeanu-Gherea, Constantin 72, 76, 111, 163, 308, 323 n. 4, 360 n. 28, 331 n. 75
Doftana: închisoarea ~ 81, 101, 104 – 105, 121, 124, 160 – 162, 166, 302 – 303, 333 n. 92
dogmatism cultural 182, 236
Doinaş, Ştefan Augustin 350 n. 32, 366 – 367 n. 76
Doncea, Constantin: Brigăzile Internaţionale şi ~ 332 n. 82, 333 n. 92; ca emigrant comunist 140, 165; ca lider al grevei de la „Griviţa” 113, 139 – 140, 161, 205; epurarea lui ~ 205 – 206, 241; nucleul din închisori şi ~ 117, 333 n. 92; reabilitarea lui ~ de către Ceauşescu 241

Dragomirescu, Mihail 200
Dragoş, Nicolae 269
Drăgan, Constantin 238, 359 n. 17, 361 n. 35
Drăghici, Alexandru 17, 23, 153, 184, 236, 309, 360 n. 23; acuzaţiile aduse de Ceauşescu lui ~ 141, 159, 187, 200, 218, 227, 238, 241, 341 n. 30, 342 n. 38; Biroul Politic al P.M.R. şi ~ 170, 180 – 181, 332 n. 85, 348 n. 9, 353 n. 3; Ceauşescu, Elena şi ~ 248, 359 n. 16; Ceauşescu, Nicolae şi ~ 48, 187, 206, 217, 244, 304, 341 n. 30, 359 n. 16; Chişinevschi şi ~ 139; conducerea P.C.R. şi ~ 155, 180; epurarea facţiunii Pauker-Luca-Georgescu şi ~ 215; epurarea masivă de după 1948
şi ~ 206; lupta pentru succesiune şi ~ 226 – 227; nucleul din închisori şi ~ 114, 162, 166, 304; Pauker, Ana şi ~ 163, 215, 311 – 312; Pătrăşcanu şi ~ 155, 239, 313, 348 n. 9; Stoica, Gheorghe şi ~ 140; teroarea stalinistă şi ~ 241
Drăghici, Marta 248, 359 n. 16, 361 n. 34
Dreapta Naţională 297
Dreptatea 129
drepturile omului 55, 92, 287, 364 n. 55
Dubţek, Alexander 64, 66, 68, 242 – 244, 360 n. 27
Dubiński, N. 108
Dumbrăveni: închisoarea de la ~ 114, 137
Dumitrescu, Geo 190
Dumitriu, Petru 190
duşmani de clasă 134, 149, 170, 193
East European Politics and, Societies 20, 40
economia de piaţă 19, 38, 297
economie planificată 145 – 146, 238, 293
Editura de Stat de la Moscova 140
Editura Politică 112, 171, 193, 287, 312, 321 n. 30, 332 n. 82, 342 n. 33, 345 – 346 n. 72, 347 n. 3
Editura Tehnică (Bucureşti) 287
Ehrlich, Manea 108

Ejov, Nikolai 99
ejovşcina 99
Eliade, Mircea 190, 200, 350 n. 31
emigraţia comunistă 39, 47, 76, 98, 138 – 139, 141, 164 – 166, 215, 221, 314
Eminescu, Mihai 148
Enache, Petru 250, 252, 362 n. 40, 362 – 363 n. 42
Era nouă 111
Era socialista 97
etnocentrism 55, 74, 142, 294, 296
eurocomunism 36, 38, 64 – 66, 243, 259, 347 n.3
Europa 370 n. 113, 376 n. 44
Evadarea tăcuta (Constante) 141, 341 n. 30
Evenimentul zilei 299
evrei: 17, 57, 74 – 75, 100 – 101, 108, 111 – 113, 115, 139, 167, 199, 261, 318 n. 12; ca emigranţi comunişti 167; Chişinevschi şi ~ 113, 173; cultura politică şi ~ 75, 112 – 113, 318 n. 12, 331 n. 80; destalinizarea şi ~ 188 – 189; Florescu, Mihail ca ~ 252; Gheorghiu-Dej şi ~ 167; în lagărele din Transnistria 119, 171; în Ungaria 328 n. 49; Pauker, Ana ca ~ 163, 173, 310. *Vezi şi* antisemitism
Fabian, David: ca activist P.C.R. în perioada interbelică 96; ca delegat la Internaţionala a III-a 79 – 81; ca refugiat 97 – 98; Comitetul Executiv al P.C.R. (1922) şi ~ 84; Congresul al II-lea al P.C.R. şi (1922) 86, 324 n. 27; Congresul al V-lea al Cominternului şi ~ 88 – 89; execuţia lui ~ 99, 109; Gheorghiu-Dej şi ~ 326 – 327 n. 42; greva foamei la închisoarea Jilava şi ~ 97; Holostenko şi ~ 98; nihilismul naţional şi ~ 105; traduceri 99
fascism 19, 25, 28, 36, 49, 74 – 75, 9192, 95, 97, 111 – 112, 120, 123, 125, 153, 170, 213, 279, 291, 293, 297, 313, 323 n. 11. *Vezi şi* Garda de Fier
Fazekas, János 60, 246, 359 n. 17, 361 n. 35, 361 – 362 n. 37, 362 n. 40
F.D.S.N. *Vezi* Frontul Democrat al Salvării Naţionale

Federaţia Balcanică a Cominternului 98
Federaţia Comunistă Balcanică 79 – 80, 86 – 87
„Federaţia Sovietică Balcanică” 103
Ferdinand, regele României 84
Festivalul Mondial al Tineretului
178
Filipescu, Radu 29, 254
Filipovici, Elena: ca activist P.C.R. în perioada interbelică 96; Congresul al V-lea al P.C.R. şi ~ 106; execuţia ~ 84; procesul din Dealul Spirii şi ~ 83; reabilitarea ~ de către Ceauşescu 109; Secretariatul din ţară şi ~ 96; Ştefanski-Gorn şi ~ 329 n. 64
Finkelstein, David. *Vezi* Fabian, David Fischer, Ernst 177
Fischer, Mary Ellen 15, 47
Fischer, Petr. *Vezi* Năvodaru, Petru Fischer, Ruth 161
Florescu, Eugen 17, 269
Florescu, Gheorghe 170
Florescu, Mihail 246, 248, 251, 332
n. 82, 364 n. 50
Florian, Mircea 200
Fluieraş, Ioan 79 – 80, 94
Foriş, Stefan (Marius) 47, 114, 119, 156, 226, 307 – 308; activist P.C.R. în perioada interbelică 96; asasinarea lui – 119, 136 – 137, 143, 152, 158, 165, 199, 307; Bulan, Tatiana şi ~ 248, 314; conducerea P.C.R. şi ~ 108, 117 – 119, 134, 134 – 137, 330 n. 68; conspiraţia împotriva lui ~ 135, 156 – 157, 163, 166, 302, 333 n. 100; Gheorghiu-Dej şi ~ 119, 134 – 137, 163, 165 – 166, 184, 199, 214, 307, 333 n. 98; reabilitarea lui ~ de către Ceauşescu 241; Agitprop şi ~ 112; Sârbu, Victoria şi ~ 156, 307
fracţionism: Ceauşescu şi ~ 100, 204, 327 – 328 n. 46; înţelesul leninist al – 160; P.C.R. şi – 106 – 107, 131 – 133, 139 – 141, 150 – 151, 327 – 328 n. 46; postcomunismul şi ~ 285 – 292; Roller, Mihail şi ~ 355 –

356 n. 36; Tismăneanu, Leonte şi ~ 347 n.3
fraudă electorală 128, 334 n. 9, 334 – 335 n. 10
Frontul Democrat al Salvării Naţionale (F.D.S.N.) 295 – 296, 373 n. 21
Frontul Salvării Naţionale (F.S.N.) 63, 277 – 278, 281, 283 – 287, 291, 371 – 372 n. 1, 373 n. 16
Frontul Studenţesc Democrat 112, 314, 331 n. 79
Frontului Unităţii Socialiste 248 – 249, 267
Frunză, Victor 15, 22, 82, 88, 324 n. 21, 330 n. 68, 335 n. 15
F.S.N. *Vezi* Frontul Salvării Naţionale
Furet, François 25, 242
Găinuşe, Alexandrina 247, 304, 362 n. 40, 362 n. 42
Galaţi: combinatul – 211
Garaudy, Roger 64 – 65
Garda de Fier 95, 125, 215, 263, 279, 291, 314, 323 n. 11, 326 n. 39, 331 n. 79, 376 n. 50
Gaulle, Charles de 242, 355 n. 29, 360 n. 25
Gazeta literara 190
Găvănescu, Pantelimon 253
Gellner, Ernest 270
Geminder, Bedfich 17, 174
Genad, Eugen 205
Genad, Heinrich 205
Geneva: spiritul – 177
Georgescu, Alexandru 86, 90
Georgescu, Ida 88
Georgescu, Paul 190
Georgescu, Teohari: asasinarea lui Foriş şi ~ 136; Chişinevschi, comparat cu – 198; conducerea P.C.R. şi ~ 343 n. 41; episodul Tămădău şi ~ 128; epurarea grupului Foriş-Koffler şi ~ 166; Gheorghiu-Dej şi ~ 153 – 155, 157, 159 – 160, 335 – 336 n. 18, 344 n. 51; guvernele Sănătescu/Rădescu/ Groza şi ~ 126; nucleul din închisori şi ~ 118, 166; partidele istorice şi ~ 127; Pătrăşcanu şi ~

143, 153 – 155; politica de cadre şi ~ 124; reabilitarea lui – de către Ceauşescu 242. *Vezi şi* Pauker-Luca-Georgescu, facţiunea
Gere, Mihai 238, 255, 359 n. 17, 361 n. 35, 361 n. 37, 362 – 363 n. 40
Germania nazistă 122, 180
Gerö, Ernő 18, 131, 192, 343 n. 45
Gestapo 189, 333 n. 98
Ghelerter, Leon 94 – 95
Gheorghe, Ion 262
Gheorghe, Petre 119, 134, 333 n. 98
Gheorghiu, Mihnea 225, 252, 343 n. 49
Gheorghiu-Bujor, Mihai 76
Gheorghiu-Dej, Gheorghe 17, 35, 39, 42 – 45, 47, 53, 306 – 307; acuzaţiile aduse lui ~ de către Ceauşescu 241, 341 n. 30; Apostol şi ~ 179, 184, 217, 226, 304, 348 n. 10; atacul lui Chişinevschi şi Constantinescu asupra lui ~ 185 – 186, 197, 199, 203, 210, 349 n. 22; Bodnarenko şi ~ 336 – 337 n. 22; Bodnăraş şi ~ 119, 121, 134, 137, 170, 184, 186, 193, 235, 246, 335 n. 16; Borilă şi ~ 162, 172, 184, 186, 215 – 216, 312, 348 – 349 n. 17; Ceauşescu, Elena şi ~ 247; Ceauşescu, Nicolae şi ~ 56 – 57, 216 – 218, 234, 241, 244, 293 – 294, 353 n. 9, 353 n. 11; conducerea P.C.R. şi ~ 119, 326 – 327 n. 42; conducerea P.M.R. şi ~ 129 – 130; Congresul al II-lea al P.M.R. şi ~ 174, 347 – 348 n. 8; Congresul al III-lea al P.M.R. şi ~ 200, 209; Congresul al XX-lea al P.C.U.S. şi ~ 181 – 187, 348 – 349 n. 17; Constantinescu şi ~ 135, 168, 182 – 183, 185 – 186, 195 – 197, 200 – 201, 203, 210, 215, 218, 306, 336 n. 21, 349 n. 26; copii botezaţi după ~ 337 n. 25; cultul personalităţii şi ~ 43, 178, 184; destalinizarea şi ~ 179 – 180, 184, 187 – 192, 206, 212 – 214; Dobrogeanu-Gherea, Constantin şi ~ 331 n. 75; epurarea facţiunii Pauker-Luca-Georgescu şi ~ 159 – 162, 214 – 218; epurarea grupului Doncea şi ~ 140,

205; Foriş şi ~ 119, 134 – 437, 163, 165 – 166, 184, 199, 214, 307, 333 n. 98; fracţionismul şi ~ 137; Georgescu, Teohari şi ~ 153 – 155, 157, 159 – 160, 335 – 336 n. 18, 344 n. 51; guvernele Sănătescu/Rădescu/ Groza şi ~ 126; ~ în guvernul de coaliţie 122; Hruşciov şi ~ 163, 179, 182, 196, 203, 206; Ibárurri şi ~ 317 n. 1; istoria partidului şi ~ 46 – 47, 97, 106, 214 – 215; Jar şi ~ 187 – 190, 349 n. 26; Koffler şi ~ 333 n. 98; ca lider al grevei de la „Griviţa” 113, 139, 161, 204; Luca şi ~ 136, 153 – 154, 157, 159 – 160, 165 – 166, 169, 306 – 308, 345 n. 65; Maurer şi ~ 335 n. 16; Mitin şi ~ 161, 169, 344 n. 58; moartea lui ~ 171, 217, 226, 332 n. 85, 356 n. 37, 357 n. 41; moştenirea istorică a lui ~ 48; Nagy şi ~ 174; nucleul din închisori şi ~ 47, 114, 117 – 119, 136 – 137, 161 – 163, 343 n. 43, 343 n. 44; partidele istorice şi ~ 127; Pauker, Ana şi ~ 136 – 137, 141 – 142, 149, 335 – 336

n. 18; Pătrăşcanu şi ~ 110, 141 – 143, 151 – 158, 165 – 166, 179, 340 n. 20, 340 n. 21, 348 n. 9; politica de cadre şi ~ 124; politica economică şi ~ 140, 206, 220 – 222, 224; poziţia antialbaneză a lui – 210, 212; Preoteasa şi ~ 204, 352 n. 52; proiectul Canalului şi ~ 178, 307; Răutu şi ~ 159, 172, 188 – 189, 202, 236, 348 n. 10, 349 n. 26, 352 n. 52; revoluţia maghiară şi ~ 44, 48, 192 – 195, 206; Roman, Valter şi ~ 139, 193, 200, 216; ruptura chinezo-sovietică şi ~ 212, 218; Stalin şi ~ 141, 162, 168, 335 – 336 n. 18; stalinismul antisovietic şi ~ 58; stalinismul naţional şi ~ 22, 48, 68, 209 – 227; Tito şi ~ 35, 135, 162, 192, 212, 346 n. 78; Toma, Ana şi ~ 336 – 337 n. 22; Thma, Sorin şi ~ 357 n. 40; Vasilichi şi ~ 205

Gheorghiu-Rădoi, Licǎ 226, 247, 343 n. 49, 356 n. 37

Gherea, Constantin. *Vezi* Dobrogeanu-Gherea, Constantin

Gherea, Saşa. *Vezi* Dobrogeanu-Gherea, Alexandru

Gherla: închisoarea ~ 70

Gherstein, H. 88

Gibianskii, Leonid 125
Gide, André 95
Gierek, Edward 234, 359 n. 12
Gilberg, Trond 251, 363 n. 46
Giurescu, Constantin C. 29, 225, 347 n. 7, 351 n. 44
Glanstein-Muşat, Alexandru 128
glasnost 55, 182, 270 – 271
Goga, Octavian 190, 225
Goldberger, Nicolae (Miklós) 96, 100, 107 – 108, 195, 315, 325 n. 35, 329 n. 62
Goldmann, Lucien (Gică) 111, 331 n. 76
Goldstein, Dori (Klimenko) 105
Goldstein, Max 83
Goma, Paul 29, 254, 350 n. 32
Gomułka, Władisław 17, 45 – 46, 66, 116, 151, 157, 167, 174, 182, 191, 220, 241, 360 n. 22
Goncearuk, Petea (Petr) 154, 163, 313, 336 – 337 n. 22
Gorbaciov, Mihail 46, 270; Ceauşescu şi ~ 64 – 66, 230, 245, 270 – 271, 273, 368 n. 86; glasnost şi ~ 55, 270 – 271; Iliescu, Ion, comparat cu ~ 52, 287; intelectualii şi ~ 347 n. 3; „socialismul cu faţă umană” şi ~ 35, 64
Gorniski, N. 82
Gottwald, Element 18, 131, 149, 162
Government and, Opposition 40
Gramsci, Antonio 24, 64, 92, 99, 111, 132
greva foamei 97, 155, 308, 330 n. 71, 366 n. 72
greve 48, 65, 75, 91, 113, 117 – 118, 165, 242, 255
„Griviţa”: greva de la atelierele C.F.R. – 113, 118 – 119, 139 – 140, 151, 161, 205, 329 n. 64
Grofu, Dumitru 109
Grossman-Toma, Ana. *Vezi* Toma, Ana
Groza, Petru 112, 126 – 127, 146 – 147, 308, 331 n. 77, 334 n. 8

Grünberg, Lazăr 114
Grünstein, Herbert 10
„Gruparea naţională”: mitul ~ 61, 321 n. 28
grupul de la Iaşi 282
Grupul Independent pentru Democraţie 285
Grupul pentru Dialog Social 282, 285, 372 n. 3
Gulag 70, 102, 109, 116, 176
Guşti, Dimitrie 200, 306
guvern de coaliţie 122, 152
Haliţchi, Emil 107
Harkov: întâlnirea de la ~ 79, 102 – 103
Haupt, Gheorghe 59, 190
Havel, Václav 290
Havemann, Robert 177
Hegel, G.W.T. 69
Heigel, Ion 105
Helsinki: Conferinţa de la ~ 254
Herseni, Traian 200, 225
Hitler, Adolf 97 – 98, 108 – 109, 120, 181
Hodja, Enver 18, 46, 58, 182, 210, 212, 214, 229, 262, 317 n. 4
Holostenko, Vitali (Barbu) 83, 98, 103, 105, 165, 328 n. 55
Honecker, Erich 65, 264, 271
Horn, Gyula 290
Hruşciov, Nikita 16, 33, 58, 178 – 179, 181 – 183, 185; Beria, Lavrenti şi ~ 157, 176; Bodnăraş şi ~ 336 n. 19; Ceauşescu şi ~ 187, 218, 229; Congresul al III-lea al P.M.R. şi ~ 210; Congresul al XX-lea al P.C.U.S. şi ~ 58, 181 – 187; criza rachetelor din Cuba şi ~ 218 – 219; Declaraţia din aprilie 1964
şi ~ 43, 48; destalinizarea şi ~ 35, 175, 187, 197, 20 – 203, 212; „discursul secret” al lui ~ 181 – 183; Gheorghiu-Dej şi ~ 163, 179, 182, 196, 203, 206; îndepărtarea lui ~ 237, 267; politica economică şi ~ 220;

poziţia antialbaneză a lui ~ 212; ruptura P.C.R. cu ~ 58 – 59; ruptura chinezo-sovietică şi ~ 212, 218; ~ despre studenţii români 194
hruşciovism 44, 48, 183, 188, 209 – 227
Husák, Gustáv 264, 271
Hutschnecker, Erich. *Vezi* Spiru, Basil
Iacob, Alexandru 169, 341 n. 26, 345 n. 62, 345 n. 63
Iacobi, Mihail. *Vezi* Florescu, Mihail iacobin-bolşevic: modelul ~ 243
Iacobovici, Eugen 106 – 107, 329 n. 63
Iakobovits, Jenő. *Vezi* Iacobovici, Eugen
Iaşi: grupul de la ~ 282
Iaşi-Chişinău: linia – 121
Ibárurri, Dolores 137, 164, 180, 239, 311, 317 n. 1
Ignat, Nestor 17, 150, 217, 315
I.K.K.I. 89, 100, 102, 328 n. 52
Iliescu, Alexandru 23, 119, 320 – 321
n. 24
Iliescu, Ion: arhivele P.C.R. şi ~ 4142; arhivele referitoare la ~ 42; Ceauşescu şi ~ 51 – 52, 60, 206, 246, 277, 286, 361 n. 33; interviuri cu – 318 n. 11; Ioniţă şi ~ 327 – 328 n. 46; leninismul şi ~ 289; Niculescu-Mizil şi ~ 327 – 328 n. 46; preşedintele ~ 27, 41, 43, 51, 280 – 281, 290 – 291, 369 n. 101, 373 n. 16; preşedintele reales – 281, 295, 299; strategiile în alegeri şi ~ 278 – 279, 281, 374 n. 25, 375 n. 38; succesor al lui Ceauşescu 49, 275 – 281, 371 n. 117; Tudor şi ~ 374 n. 29; U.T.C. şi ~ 206, 290, 373 n. 14
Iliescu I (1990 – 1996) 27, 51, 280, 288, 290 – 291
Industria bunurilor de consum 178, 358 n. 4
Industrializare: C.A.E.R. şi ~ 220 – 221; Ceauşescu şi ~ 231, 239, 255; Gheorghiu-Dej şi ~ 148, 209, 211, 221; stalinizarea şi ~ 148
„Inginerul Ceauşu”. *Vezi* Bodnăraş, Emil
Iniţiativa Cetăţenească Helsinki din România 283

Institutul de Cercetări pentru Chimie (ICECHIM) 247, 304
Institutul de Istorie a Partidului 23, 32, 42, 325 n. 35, 328 n. 55, 343 n. 43, 355 n. 36
Institutul de Istorie al Academiei 202
Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”. 306
Institutul de Perfecţionare a Cadrelor Didactice 202, 306
Institutul pentru Politică şi Relaţii Internaţionale 91
Institutul Politehnic (Bucureşti) 247, 287, 304
Internaţionala Comunistă a Tineretului 139
Intelectuali români 61, 69, 72, 83 – 84, 99, 102, 107, 111, 124, 141, 150, 152, 162, 177, 194, 200 – 201, 204, 218, 225, 229, 232 – 233, 249, 255, 267 – 268, 272, 277, 286, 292, 306 – 307, 338 n. 9, 347 n. 7, 348 n. 10, 350 n. 31, 366 n. 72, 369 n. 95; persecutarea ~ 55, 150, 179, 252, 282, 320 n. 22, 350 n. 32). *Vezi şi* antiintelectualismul
Ionel, Vasile 63
Ionescu, Ghiţă 15, 21 – 23, 30, 46, 57, 57, 202, 210, 325 n. 34, 332 n. 82
Ionescu, Nae 200
Ioniţă, Ion 17, 60, 246, 304, 327 – 328 n. 46, 361 n. 35, 361 n. 37, 362 n. 40, 368 n. 92
Iordăchescu, Theodor 129 – 130
Iorga, Nicolae 225
Iosifescu, Silvian 201
Iredentism 78, 192, 268, 351 n. 36
Istoria naţională. *Vezi* istoriografie istoriografie 100, 114, 117 – 118, 159, 250, 338 n. 7, 350 n. 30, 355 – 356 n. 36
Întreprinderea „13 Decembrie” 171
Întuneric la amiază (Koestler) 84, 110, 152
Jakes, Milos 62, 65

Jar, Alexandru (Paşkela) 188 – 191, 349 n. 26, 350 n. 28
Jdanov, Andrei 132, 182
jdanovism 148, 182, 217, 234, 249, 261, 355 – 356 n. 36
Jebeleanu, Eugen 190, 252, 355 – 366 n. 76
Jilava: închisoarea ~ 70, 93, 97, 114, 153, 303
Jivkov, Todor 54, 62, 65, 180, 239, 241, 264, 271
Joja, Athanasie 201
Jowitt, Ken 15, 22, 28, 47, 54, 57, 221, 282, 318 n. 1, 319 n. 8, 335 n. 18
Jurcă, Nicolae 73
Jurov, Dobri 62
Kádár, János 151, 193, 195, 351 n. 37
Kafka, Franz 221
Kaganovici, Lazar 161, 178, 202
Kállay, Gyula 195
Kapo, Hysni 211, 224
Kardelj, Edvard 17, 66, 239
Katelineţ, Semion 168
Katz, Solomon. *Vezi* Dobrogeanu-Gherea, Constantin
Kautsky, Karl 24, 72, 323 n. 4
Kavtaradze, Serghei 161
Kersten, Krystyna 136
Kim Ir Sen 219
King, Robert R. 22, 46, 124
Kiricenko, Aleksei 180
Kiś, Danilo 16, 91
K. KE. Kostas Kolliyannis, facţiunea – 259
Köblös, Elek 330 – 331 n. 72; ca activist P.C.R. în perioada interbelică 96; conducerea P.C.R. şi ~ 83, 86, 89, 90, 92, 102 – 104, 108, 328 n. 52, 330 – 331 n. 72; Congresul al IV-lea al Cominternului şi ~ 86; dispariţia lui – 105, 109; Holostenko şi ~ 98; Luca şi ~ 165; nihilismul naţional şi ~ 105; procesul din Dealul Spirii şi ~ 83

Koestler, Arthur 34, 84, 91, 96, 110, 152
Koffler, Remus: asasinarea lui – 119, 156, 158, 165, 184 – 185, 333 n. 98, 342 n. 32; conducerea din ilegalitate şi ~ 117, 134; conspiraţia împotriva lui – 119, 135, 156; Gheorghiu-Dej şi ~ 333 n. 98; procesul lui – 156, 341 n. 31
Kohout, Pavel 254
Kołakowski, Leszek 15, 24, 177, 260, 367 n. 77
Kolarov, Vasil 86, 138, 164, 330 n. 68
Konitz, Jacques 86
Konrad, George 91
Korosi-Krizsan, Sándor. *Vezi* Geor gescu, Alexandru
Kosîghin, Aleksei 243
Kostov, Traicio 143, 167
Kostrzewa, Wera 96
Kremlin 18, 37, 54, 59, 78, 80, 93, 108, 115, 124 – 125, 135, 137 – 138, 143, 161, 172 – 177, 184, 194, 207, 209 – 210, 212, 223, 226, 245, 335 – 336 n. 18, 368 n. 89; doctorii de la – 176
Krizsan, Alexandru 88
Kun, Béla 77, 84, 92, 98, 106 – 107, 164, 198, 308
Labiş, Nicolae 191, 194, 350 n. 33
Landler, Jenő 100
Lăncrănjan, Ion 269
Lenin 19, 78, 81, 86, 96, 98 – 99, 146, 154, 174, 213, 242, 308; Dobrogeanu-Gherea, Constantin şi ~ 76, 78, 323 n. 4; moartea lui – 88, 325 n. 31; Racovski şi ~ 77; „testamentul” lui – 181
leninism 16, 19, 24, 28, 34, 37, 49, 64, 86, 121, 308, 316, 319 n. 10; Ceauşescu şi – 180, 218, 244, 255, 272 – 273, 276; cele 21
de condiţii ale – 76, 80 – 81; Chişinevschi şi ~ 185 – 186, 198 – 199; Congresul al XX-lea al P.C.U.S. şi ~ 182, 186;
„Cucerirea paradisului dintr-un salt” 77; Gheorghiu-Dej şi ~ 182, 215; Iliescu şi ~ 289; P.C.R. şi ~ 97; P.M.R. şi

~ 209; postcomunismul şi ~ 276, 289 – 290, 292 – 294
Lenski (Leszczyński), Julian 96
Levin, Mişa 129
Lévy, Bernard-Henri 256, 365 n. 63
Levy, Robert 17, 20, 22 – 23, 28 – 29, 154, 173, 341 n. 26 „liberal-anarhic”: tendinţe ~ 187
liberalizare: Ceauşescu şi ~ 12, 37, 55, 58 – 60, 204, 235, 245, 249, 304; Constantinescu şi ~ 179, 201 – 202; Gheorghiu-Dej şi ~ 180, 190, 192, 194, 226, 348 n. 10;
Polonia şi ~ 186; pseudo214; stalinismul naţional şi ~ 66; studenţii români şi ~ 186
„Lichidatorism” 123
Lichtblau, Alexandru 82
Lichtblau, Leon 99, 102
L’Idéologie française (Lévy) 256
Liga Studenţilor 283
Liga Comuniştilor din Iugoslavia
209, 347 n. 3
Linden, Ronald H. 224
Liu Shaoqi 237
Luca, Elizabeta 308 – 309, 332 n. 82, 344 n. 50, 345 n. 66
Luca, Vasile 17, 23, 42, 70, 96, 121, 128, 140, 152 – 153, 242, 305, 308 – 309, 326 n. 42, 340 n. 20, 343 n. 49, 345 n. 65; activist
P.C.R. în perioada interbelică 96; asasinarea lui Foriş şi ~ 136; ascensiunea şi căderea lui ~ 159 – 171, 345 n. 62, 345 n. 63, 345 n. 66; conducerea P.C.R. şi ~ 105, 127, 130, 136, 154, 157, 160, 163 – 166, 343 n. 41; Constantinescu, Miron şi ~ 168; emigrant comunist 138, 163 – 165; Gheorghiu-Dej şi ~ 136, 153 – 154, 157, 159 – 160, 165 – 166, 169, 306 – 308, 345 n. 65; guvernele Sănătescu/Rădescu/Groza şi ~ 126;
Köblös şi ~ 165; Moghioroş şi ~ 169, 344 n. 54; Pătrăşcanu şi ~ 153 – 154, 159, 165; reabilitarea lui ~ de

către Ceauşescu 242, 309; Rozvan şi ~ 165; Secretariatul din ţară şi ~ 105. *Vezi şi* Pauker-Luca-Georgescu, facţiunea
Luca-Boico, Cristina 23, 29, 335 n. 16, 336 n. 21, 343 n. 44, 353 n. 9
Luka, László. *Vezi* Luca, Vasile Lukács, György 15, 24, 65, 92, 96, 99, 111, 132, 196, 251, 327 n. 44
Lupeni: greva de la – 91, 165, 343 n. 49
Lupta de clasa 97, 112
Lupu, Eugen 76
Lupu, Petre (Pressman) 238, 304, 359 n. 17, 361 n. 35, 361 – 362 n. 37, 362 n. 40
Luxemburg, Rosa 24, 77, 116, 323 n. 4
Luximin. *Vezi* Pauker, Marcel
Macovescu, George 199, 252
magie primitivă 99, 327 n. 45
Malenkov, Gheorghi 131, 157, 161, 176, 178 – 179, 202, 307, 342 n. 36
Malraux, André 95
„Manifestul celor două mii de cuvinte" 244
Manifestul comunist (Marx şi Engels) 86
Maniu, Iuliu 79, 93, 122, 126 – 127, 129, 131, 288
Manole, Manole H. 114, 332 n. 82
Manole, Ofelia 114 – 115, 148, 199, 205, 248, 303, 315
Manuilski, Dimitri 138, 164, 198, 303, 311
Mao Zedong 182, 214, 229, 237
Marcuse, Herbert 65
Marcusohn, Hermina. *Vezi* Tismaneanu, Hermina
Marea Adunare Naţională 145, 199, 202, 218, 252, 306, 308 – 309, 338 n. 5
Marea Criză 95
Marea Epurare 84, 110, 133, 138, 241, 320 – 321 n. 24, 330 n. 65, 330 n. 68
Marea Teroare 76, 84, 92, 99, 109, 116, 311 – 312
Marin, Gheorghe Gaston 216, 224, 246, 318 n. 8, 347

n. 6, 355 n. 28
Marin, Timotei 88, 96, 99, 109
Marina. *Vezi* Pauker, Ana Marty, André 161
Marx, Karl 55, 113, 174, 201, 244, 266
marxism 19, 24, 45 – 46, 64 – 65, 86, 111, 177, 192, 230, 244, 254, 262, 298, 327 n. 44, 327 n. 45, 342 n. 37, 363 n. 45
marxist-leninist: doctrina – 65, 87, 98, 146, 150, 174, 183, 188, 206, 223 – 224, 260 – 262, 353 n. 11, 366 n. 73, 369 n. 99
Maslow, Arkady 161
Maurer, Ion Gheorghe 111, 235, 246, 309 – 310, 354 n. 25, 359 n. 17, 361 n. 35; arhivele referitoare la – 39 – 40; Bârlădeanu şi ~ 48, 224, 226 – 227, 356 n. 39; campaniile antifasciste şi ~ 111; Ceauşescu şi ~ 222, 226 – 227, 301, 304, 335 n. 16, 356 n. 37; conducerea din ilegalitate şi ~ 134; conspiraţia împotriva lui Foriş şi ~ 152; epurarea lui Chişinevschi şi ~ 200; epurarea facţiunii Pauker-Luca-Georgescu şi ~ 215; Gheorghiu-Dej şi ~ 48* 210, 216, 219, 226, 335 n. 16, 356 n. 37, 357 n. 41; Gheorghiu-Rădoi, Lică şi ~ 356 n. 37; guvernele Sănătescu/Rădescu/ Groza şi ~ 126; ca intelec tual 150, 162; lupta pentru succesiune şi ~ 210 – 211, 357 n. 41; membru al Biroului Politic (1961) 210 – 211, 218, 223, 227, 353 n. 3, 353 n. 8; Pauker, Ana şi ~ 246; relaţiile cu Occidentul şi ~ 224
Mausoleul lui Lenin 213
maximalişti 76, 78, 81, 97
Mazilu, Dumitru 287, 373 n. 16, 373 n. 17
Măgureanu, Virgil 27, 41, 63, 290, 369 n. 101, 371 n. 117, 375 n. 34
Mănescu, Corneliu 48 – 49, 271 – 272
Mănescu, Manea 17, 63, 238, 252, 304, 310, 315, 358 n. 4, 359 n. 17, 361 n. 35, 361 – 362 n. 37, 362

363 n. 42, 363 n. 48
McAdams, A. James 53
Meţiar, Vladimir 290
menşevism 65, 111
Mezincescu, Eduard 199
M.G.B. (Ministerul Securităţii Statului al U.R.S.S.) 175 – 176
Micu-Chivu, Ecaterina 247 – 248
Mihai, regele României 126, 128, 130, 334 n. 8, 374 n. 25
Mihalache, Ion 122, 129
Mikoian, Anastas 224
militarist: modelul ~ 61, 67, 80, 107, 132, 174, 259, 262, 279, 329 n. 61, 366 n. 74
Milosević, Slobodan 62, 67, 290
Miłosz, Czesław 16 – 17, 65, 113
Mine, Hilary 113
Mironov. *Vezi* Pătrăşcanu, Lucreţiu Mislea: închisoarea ~ 93, 114, 137
Mişcarea 299
Mişcarea de Nealiniere 249
mişcarea sindicală 85
Mitin, Mark Borisovici 161, 168, 344 n. 53, 344 n. 58, 346 n. 77, 347 348 n. 8
Mârzescu: legea – 90, 132
Mladenov, Petar 54, 62
Mocsony-Stârcea, Ion 156, 342 n. 32
Moczar, Mieczysław 269
modernitate 19, 60, 71, 73 – 74, 279, 297, 318 n. 12
Modoran, Vasile 169, 345 n. 62
Moghioroş, Alexandru 53, 200, 203, 238, 309, 352 n. 47, 359 n. 17; accidentul de avion şi ~ 352 n. 51; Biroul Politic al PM. R. şi ~ 170, 353 n. 3, 353 n. 8, 332 n. 85; Ceauşescu şi ~ 215, 304; Chişinevschi şi ~ 197;

Constantinescu şi ~ 186; discursul la Plenara P.M.R. (iunie-iulie 1957) şi ~ 200, 352 n. 47; epurarea facţiunii Pauker-Luca-Georgescu şi ~ 123, 123, 169, 215, 334 n. 2, 346 n. 74; Gheorghiu-Dej şi ~ 114, 163, 166, 164, 168, 184, 186, 197, 312; Luca şi ~ 169, 186, 344 n. 54; membru al Biroului Organizatoric (mai 1952) 168; moştenirea istorică a lui ~ 43; nucleul din închisori şi ~ 101, 105, 118, 163, 166; Pauker, Ana şi ~ 123, 163, 171, 186, 201, 311, 334 n. 2, 346 n. 74

Moghioroş, Stela 169, 247 – 248

Mohora, Tudor 253, 375 – 376 n. 39

Mokrzycki, Edmund 295

Molojec, Bolesław 136

Molojec, Zygmunt 136

Molotov, Viaceslav 161, 168, 178, 183, 202

monarhie constituţională 93, 128, 290

monarhist: tendinţe ~ 289

M.O.P.R. 112

Moraru, Nicolae 148, 150, 217, 315, 355 – 356 n. 36

Moscovici, Gelber 82, 88, 96, 99, 103, 324 n. 21, 325 n. 34

Moscovici, Ilie 90, 95

„Moscoviţii" 47, 55, 70, 123, 132, 141, 143, 158, 164, 167, 172, 184, 187, 216, 232, 335 n. 15. *Vezi şi* Pauker-Luca-Georgescu, facţiunea

Moscu, Ghiţă. *Vezi* Moscovici, Gelber Mureşan, Ana 251, 362 n. 40, 362

363 n. 42

Murgulescu, Ilie 162

Muşat, Mircea 73, 81, 101, 118

Muzeul de Istorie a Partidului 242

Nagy, Imre: comunismul naţional şi ~ 66; deportarea lui ~ în România 36, 38, 351 n. 40; execuţia lui ~ 36, 58; Gheorghiu-Dej şi ~ 174, 193; intelectualii şi ~ 194; Rákosi şi ~ 174, 177 – 178; revizionismul şi ~ 46; revoluţia

maghiară şi ~ 68, 194 – 195; Rozvan şi ~ 91 – 92; „socialismul cu faţă umană” şi ~ 64
Natolin: gruparea ~ (Polonia) 68
Natta, Alessandro 259 „naţionalizare ideologică” 224
Naum, Grigore 332 n. 82, 336 – 337 n. 22
Năvodaru, Petru (Petr Fischer) 112, 200
Neciu, Dumitru 136, 308
Negoiţă, Vasile 205
Negoiţescu, Ion 254, 350 n. 32
Negulescu, P.P. 200
Neniţescu, Costin D. 247 neobolşevism 283 neoiobăgie, teoria ~ 77, 111 neolegionari 297, 299 nepotism 64, 73, 151, 271
Neuländer, Ernest. *Vezi* Roman, Valter Neuilly: tratatul de la ~ 74, 89, 104
Neumann, Heinz 100, 372 n. 9
New York Times 224
Nicolau, Alexandru 88, 109
Nicolschi, Alexandru (Feodorov) 53, 105, 307
Nicolschi, Vanda 96, 107 – 108, 138, 329 n. 64
Niculescu-Mizil, Paul 60, 238, 310, 316, 317 n. 1, 318 n. 8, 359 n. 17, 361 n. 35, 370 n. 113; Ceauşescu şi ~ 49, 213, 231 – 232, 237 – 238, 246 – 247, 304, 361 n. 33; epurarea lui ~ 247; Iliescu şi ~ 310, 327 – 328 n. 46; mitul „grupării naţionale” şi ~ 321 n. 28; Răutu şi ~ 217, 236, 315
Nietzsche, Friedrich 49
nihilismul naţional 99 – 106, 328 n. 53
Nikonov, Serghei (Nicolau) 163, 336 337 n. 22
Nixon, Richard 37, 245
N.K.V.D. 97, 99, 110, 135, 138, 140, 311
Noica, Constantin 282, 350 n. 32, 372 n. 5
nomenclatură 55, 171, 196, 202, 253, 261, 264, 268,

277, 284 – 285, 290, 295, 319 n. 7, 364 n. 52
noul curs 178
Novicov, Mihai 148
Novotný, Antonín 17, 157, 183, 220, 241, 243
Nowotko, Marceli 136
nucleul din închisori 47, 70, 117, 118 – 119, 135 – 136, 160, 335 n. 15, 343 n. 43
Nuovi argumenti 183
O zi din viaţa lui Ivan Denisovici (Soljeniţîn) 221
Ochab, Edward 174
Oigenstein, Lev. *Vezi* Răutu, Leonte *Omagiu* 256
„Omul Nou” 70
Onescu, Cornel 17, 60, 238, 304, 315 – 316
Opaschi, Victor 63
„Oportunism de dreapta” 104 – 105, 331 n. 75
Organizaţia Pionierilor 252 – 253
Oroveanu, Anca 282
Orwell, George 214, 233, 343 n. 49
Oţetea, Andrei 202, 225, 347 n. 7
Ozias, Saul 82
Pacepa, Ion Mihai 30, 264 – 265, 368 n. 89
Pacoste, Cornel 206, 252 – 253, 305, 362 – 363 n. 42
Pactul Ribbentrop-Molotov 33, 115, 326 n. 39
Pactul de la Varşovia 35, 46, 61, 65, 193, 232, 235, 242 – 245, 264, 273 – 274
Paleologu, Alexandru 350 n. 32, 366 – 367 n. 76
Pană, Gheorghe 60, 246, 304, 316, 361 n. 35, 361 – 362 n. 37, 362 n. 40, 362 – 363 n. 42
Pandrea, Petre 310, 323 n. 11, 340 n. 23
Pantiuşa. *Vezi* Bodnarenko, Pantelei Papp, Ilona. *Vezi* Răceanu, Ileana Parhon, C.I. 111, 162
Paris: Conferinţa de Pace de la ~ (1946) 152
partidele comuniste occidentale 240
partidele istorice 123, 125, 127, 129

partidele „roşii-brune” 36, 294
Partidul Alianţei Civice 289
Partidul Comunist Albanez 182, 325 – 326 n. 37
Partidul Comunist Chinez. *Vezi* P.C.C. Partidul Comunist din Cehoslovacia 244
Partidul Comunist din Grecia 36, 184, 259
Partidul Comunist din Iugoslavia 33, 143, 172, 182
Partidul Comunist din România. *Vezi* P.C.R. (Partidul Comunist Român)
Partidul Comunist Francez 161, 182, 343 n. 45
Partidul Comunist German 94, 100, 106, 161
Partidul Comunist Italian 18, 182
Partidul Comunist Polonez 10, 106
107, 116, 133, 333 n. 89
Partidul Comunist Român. *Vezi* P.C.R. Partidul Comunist Spaniol din exil
36, 180, 239
Partidul Comunist Ucrainean 105 – 106, 180
Partidul Comunist Ungar 100, 106, 116, 180, 196, 333 n. 90
Partidul Creştin-Democrat 288
Partidul Democrat (P.D.) 289, 297, 375 n. 30
Partidul Democraţiei Sociale din România. *Vezi* P.D.S.R.
Partidul Muncitoresc Albanez 211, 214
Partidul Muncitoresc Polonez (P.M.P) 136
Partidul Muncitoresc Român. *Vezi* P.M.R.
Partidul Naţional Român 79
Partidul Naţional-Liberal (P.N.L.)
279, 288, 339 n. 16, 375 n. 30
Partidul Naţional-Ţărănesc (P.N.Ţ.) 91, 94 – 95, 122, 128 – 129, 288, 334 – 335 n. 10
Partidul Naţional-Ţărănesc Creştin şi Democrat (P.N.Ţ.C.D.) 278 – 279, 288 – 289, 374 n. 26
Partidul Revoluţionar Instituţional (Mexic) 299

Partidul România Mare (P.R.M.) 279, 291, 374 n. 29
Partidul Social-Democrat Român (P.S.D.R.) 72, 76, 78, 129 – 130, 236
Partidul Socialist al Muncii (P.S.M.) 281, 291, 293, 316, 375 n. 36, 375 – 376 n. 39
Partidul Socialist al Muncitorilor. *Vezi* Partidul Social-Democrat
Partidul Socialist din România 90
Partidul Socialist-Comunist 82, 108
Partidul Socialist Unitar. Vkzt Partidul Social-Democrat
Partidul Unităţii Naţiunii Române (P.U.N.R.) 291, 297, 374 n. 29
„Pasionaria, La „137, 317 n. 1
Paşcu, Ioan Mircea 27, 42, 63
Patilineţ, Vasile 49, 52, 60, 238, 242, 316, 319 n. 3
Pauker, Ana 310 – 312; activist P.C.R. în perioada interbelică 96; arhivele referitoare la ~ 42; asasinarea lui Foriş şi ~ 136; ascensiunea şi căderea ~ 159 – 174, 185, 345 – 346 n. 72, 346 n. 74; autocritica ~ 337 n. 26; Bodnăraş şi ~ 201; Brătescu, Gheorghe şi ~ 128; campaniile antifasciste şi ~ 111; conducerea P.C.R. şi ~ 343 n. 41, 343 n. 48; Congresul al II-lea al P.C.R. (1922) şi ~ 86; Constantinescu şi ~ 166 – 167, 185; copii botezaţi după ~ 337 n. 25; emigrant comunist 137 – 140, 164, 343 n. 45; ca evreică din Moldova 101; fracţionismul şi ~ 131; Gheorghiu-Dej şi ~ 136 – 137, 141 – 142, 149, 335 – 336 n. 18; guvernele Sănătescu/Rădescu/Groza şi ~ 126; interogatoriile ~ 171; istoria partidului şi ~ 171; ca membru al Biroului Organizatoric (mai 1952) 170; Maurer şi ~ 246; moştenirea istorică a ~ 53; Pauker, Marcel şi ~ 82, 116, 310, 337 n. 26; Pătrăşcanu şi ~ 340 n. 20; politica de cadre şi ~ 124, 334 n. 2; Preoteasa şi ~ 204; reabilitarea ~ de către Ceauşescu 242; Togliatti şi ~ 138, 162; Toma, Ana şi ~ 336 – 337 n. 22. *Vezi şi* Pauker-Luca-

Georgescu, facţiunea
Pauker-Luca-Georgescu: facţiunea ~ 29, 43, 47, 123, 132, 141, 143, 154, 165 – 173, 184 – 187, 198, 214 – 215, 217, 232, 304, 306 – 308, 332 n. 85, 341 n. 26
Pauker, Marcel (Luximin) 312; activist PC. R. în perioada interbelică 96; ca intelectual 89 – 90, 99; Ceauşescu şi ~ 217, 326 – 327 n. 42; conducerea P.C.R. şi ~ 91, 97, 102, 108, 121; Congresul al II-lea al P.C.R. (1922) şi ~ 86, 324 – 325 n. 27; Congresul al IV-lea al Cominternului şi ~ 86; execuţia lui ~ 84, 109, 217; greva foamei la Jilava şi ~ 97; internaţionalismul şi ~ 87; Partidul Socialist-Comunist Român şi ~ 81; Pauker, Ana şi ~ 82, 116, 310, 337 n. 26; Rozvan şi ~ 84; Stoica, Gheorghe şi ~ 140
Pavel, Ştefan 205
Pătrăşcanu, Elena 156, 340 n. 23
Pătrăşcanu, Lucreţiu 39, 312 – 313;
activist P.C.R. în perioada interbelică 96; arhivele referitoare la ~ 42; asasinarea lui ~ 141 – 143, 151, 154 – 159, 179, 185, 191, 199, 239, 342 n. 32; calvarul lui ~ 55, 149 – 159, 339 n. 14, 340 n. 20, 340 n. 21, 340 n. 23, 341 n. 26, 341 n. 29, 341 n. 30, 342 n. 35, 342 n. 36; cercetările istorice ale lui ~ 111; Chişinevschi şi ~ 154 – 155, 158 – 159, 348 n. 9; conducerea din ilegalitate şi ~ 134; conducerea P.C.R. şi ~ 82, 122, 320 – 321 n. 24; Congresul al IV-lea al Cominternului şi ~ 86; conspiraţia împotriva lui Foriş şi ~ 152; Constantinescu şi ~ 142, 152, 159, 191, 302, 329 n. 36; cultura politică şi ~ 326 n. 39; Drăghici şi ~ 155, 239, 313, 348 n. 9; Gheorghiu-Dej şi ~ 110, 141 – 143, 151 – 158, 165 – 166, 179, 340 n. 20, 340 n. 21, 348 n. 9; guvernele Sănătescu/Rădescu/Groza şi ~ 126; în guvernul de coaliţie 152; Luca şi ~ 153 – 154, 159, 165; negocierile de armistiţiu şi ~ 152, 339 – 340 n. 18; nihilismul naţional şi ~ 99; nucleul din închisori şi ~ 119; Pauker, Ana şi ~ 340 n. 20; politica de cadre şi ~ 124;

Preoteasa şi ~ 150; reabilitarea lui ~ 159, 360 n. 22, 376 n. 40; reabilitarea lui ~ de către Ceauşescu 159, 360 n. 22; *Scânteia* despre ~ 226; Secretariatul din ţară şi ~ 108; Ştefanski-Gorn şi ~ 329 n. 64

Păunescu, Adrian 269, 291, 294, 296, 375 n. 36, 376 n. 44

P.C.R. (Partidul Comunist Român) 107, 231; aniversarea ~ (45

de ani) 105, 323 n. 16, 331 n. 75, 333 n. 87; campania de legitimare a ~ 117; cele trei centre ale ~ 142, 149; complexul de inferioritate al ~ 45, 58 – 59, 150; componenţa ~ 123, 138; Congresul I (mai 1921) 85, 105; Congresul al II-lea (octombrie 1922) 85, 91, 163, 324 n. 27; Congresul al III-lea (august 1924) 86, 89 – 90; Congresul al IV-lea (1928) 102, 104, 330 n. 72; Congresul al V-lea (1931) 92, 98, 106 – 107, 132, 165, 198, 305, 325 n. 36, 328 n. 58, 328 – 329 n. 60, 329 n. 63, 329 – 330 n. 64, 331 n. 75; Congresul al VI-lea (februarie 1948) 129; Congresul al IX-lea (iulie 1965) 60, 141, 235 – 237, 239 – 240, 243, 246, 250, 253, 256, 321 n. 27, 329 n. 62, 357 n. 41, 359 nu. 13, 359 n. 17, 359 n. 19, 360 n. 30, 362 n. 39; Congresul al X-lea (august 1969) 140, 246, 248, 301, 352 n. 54, 360 n. 24, 361 n. 35; Congresul al XI-lea (noiembrie 1974) 249, 361 – 362 n. 37, 362 n. 38; Congresul al XII-lea

(noiembrie 1979) 246, 250, 252, 313; Congresul al XIII-lea (noiembrie 1984) 250, 252 – 253, 363 n. 42; Congresul al XIV-lea (noiembrie 1989) 61 – 62, 252, 272 – 273, 370 n. 110; dispariţia ~ 49, 100, 103; epilogul – 49, 277, 282; frauda în alegeri şi ~ 128; mitul „grupării naţionale” şi ~ 321 n. 28; pensiile şi ~ 359 n. 13; plenara din aprilie 1968 330 n. 71, 342 n. 38; plenara din februarie-martie 1952 168; plenara din ianuarie 1950 166; plenara din mai iunie 1952 43, 169; plenara din iunie 1958 43, 140, 205 – 206; plenara din martie 1965 357 n. 41; plenara din octombrie 1945

343 n. 41; schimbarea numelui ~ 236; „tradiţiile internaţionaliste” ale ~ 246; viaţa de apoi a ~ 277 – 301. *Vezi şi* P.M.R.
P.C.U.S. 18, 57; Congresul al XX-lea al P.C.U.S. 58, 175, 181, 183, 187, 197, 203, 210, 212, 218, 242; Congresul al XXII-lea al ~ 57, 213 – 214, 221; Congresul al XXIII-lea al ~ 237; Fabian şi ~ 98 – 99. *Vezi şi* ruptura chinezo-sovietică
P.D. *Vezi* Partidul Democrat P.D.S.R. (Partidul Democraţiei Sociale din România) 38, 278 – 280, 288, 291, 294, 296, 298 – 299, 373 n. 20, 373 n. 21, 374 n. 29, 375 n. 36
Penescu, Nicolae 129
Peng Chen 211
Pentru pace trainică, pentru democraţie populară 58, 161, 166 – 168, 176, 344 n. 53, 346 n. 77
perestroika 54, 182, 270, 284
perioada de ilegalitate 61 – 106, 314 n. 35; Ceauşescu şi ~ 101, 230, 235; Chişinevschi şi ~ 206; fracţionismul şi ~ 149; legitimitatea partidului şi ~ 225 – 226
peronism 296 – 300
Petrescu, Camil 190
Petrescu, Constantin-Titel 90, 94, 129, 133
Petrescu, Dan 30, 254, 272
Petrescu, Elena. *Vezi* Ceauşescu, Elena
Petrescu, Gheorghe 266, 368 – 369 n. 92
Petroveanu, Mihail 190
Pintilie, Gheorghe 53, 118, 136, 163, 248, 307 – 308. *Vezi şi* Bodnarenko, Pantelei
Pintilie, Ilie 162 – 163
Piteşti: experimentul ~ 70
Pârvulescu, Constantin 17, 119, 122, 134 – 135, 140, 152, 162, 186 – 187, 197, 210, 246, 271 – 272, 302, 312 – 313; Ceauşescu şi ~ 246, 250 – 251, 271 – 272;

conducerea din ilegalitate şi ~ 122, 134 – 135, 362 n. 41; epurarea facţiunii Pauker-Luca-Georgescu şi ~ 123, 346 n. 74; epurarea grupului Chişinevschi-Constantinescu şi ~ 186 – 187; epurarea grupului Foriş-Koffler şi ~ 119, 136; expulzarea lui ~ 210; ca membru al Biroului Politic 170; nucleul din închisori şi ~ 136; Şcoala Leninistă a Cominternului şi ~ 162

Ploieşti: grevele de la rafinării 113

pluripartitism 66, 217, 285 – 292

P.M.R. (Partidul Muncitoresc Ro mân): aniversarea ~ (30

de ani) 167; Chişinevschi şi ~ 170; comunismul naţional şi ~ 226;

Congresul I (februarie 1948) 129, 143, 164; Congresul al II-lea (1955) 115, 174, 179, 180, 184, 204, 315, 346 n. 83, 347 n. 8; Congresul al III-lea (1960) 187, 200, 209 – 211, 213, 222, 306, 353 n. 2; Congresul al IV-lea (iulie 1965) 236; Congresul al XX-lea al

P.C.U.S. şi ~ 181 – 187; Constantinescu, Miron şi ~ 170, 180, 201, 343 n. 41; crearea – 129; destalinizarea şi ~ 175, 184, 187, 197, 202, 209 – 210, 221, 229, 234, 241, 243; plenara din aprilie 1954 179; plenara din aprilie 1962 218; plenara din aprilie 1964 43; plenara din august 1953 169; plenara din mai iunie 1952 166, 201; plenara din martie 1949 147; plenara din martie 1963 222; plenara din martie-aprilie 1956 184; plenara din iunie 1958 205 – 207, 352 n. 55, 356 n. 36; plenara din iunie-iulie 1957 196 – 205; plenara din noiembrie 1946 153; plenara din noiembrie-decembrie 1961 97, 140, 183, 187, 200 – 201, 209, 213, 216 – 218, 313, 326 n. 42, 351 nu. 41, 43, 362 n. 41; revoluţia maghiară şi ~ 192 – 196; schimbarea de nume şi ~ 236. *Vezi şi* P.C.R.

P.N.L. *Vezi* Partidul Naţional-Liberal P.N.Ţ.C.D. *Vezi* Partidul Naţional-Ţărănesc Creştin şi Democrat

Poarta Albă: închisoarea – 70

Podgornîi, Nikolai 222
politica de „democratizare” 188
Politzer, Georges 99
poliţia partidului. *Vezi* Securitate Popescu, Dumitru 27, 53, 237, 247, 339 n. 10, 361 n. 32, 361 n. 35, 361 – 362 n. 37, 362 n. 40, 362 – 363 n. 42
Popescu-Puţuri, Ion 115, 325 n. 35
poporanism 71
Popovici, Constantin 79 – 81, 94
populism 71, 258, 280; socialist 296
P.P.C.R. (Programul Partidului Comunist Român) 249 – 250, 362 n. 38
Pospelov, Piotr 181
Postański, Mişa (Posteucă) 163, 336 – 337 n. 22
postcomunism 28, 36 – 39, 47, 51, 67, 278, 281 – 282, 289 – 290, 297, 317 n. 2, 373 n. 19, 373 n. 21, 376 n. 45
Potemkin 77
Pravda 79, 202
Preoteasa, Grigore 303; Agitprop şi — 112, 352 n. 52; Ceauşescu, Nicolae şi ~ 204 – 205; Gheorghiu-Dej şi ~ 204, 352 n. 52; Pătrăşcanu şi ~ 150; U.T.C. şi – 200
Prezidiul Permanent (P.C.R.) 140, 211, 238, 302, 310, 316, 342 n. 38, 359 n. 17, 361 n. 35
Primăvara de la Praga 16, 242 – 245, 339 n. 11, 360 n. 26, 360 n. 27 „Principiile Diviziunii Internaţionale a Muncii” (C.A.E.R.) 220
privatizare 69, 282, 295, 297 – 298
prizonieri/deţinuţi politici 46, 97, 118, 137, 151, 155 – 156, 162, 204, 225, 278, 297
prizonierul lunii (Amnesty International) 254
P.R.M. *Vezi* Partidul România Mare problema naţională 85 – 86, 89
Problemele leninismului (Stalin) 64, 162, 198, 353 n. 11

Problemele păcii şi socialismului
222, 347 n. 3
Problems of Communism 34, 40 „procesul comunismului” 291, 376 n.
40
Pro-Democraţia 291
Profintern (Internaţionala Sindicală „Roşie”) 85
Programul de Acţiune al Partidului Comunist din Cehoslovacia 244
Programul P.C.R. 249 – 250, 362 n. 38
proletariat 66, 71, 73, 78, 81, 83, 86, 90, 93, 96 – 97, 99, 101, 104, 106, 110, 130, 147, 150, 198, 213, 331 n. 75, propagandă: maşina de – *Vezi* Agitprop
Protiv, Ion. *Vezi* Pauker, Marcel protocronism 261, 366 – 367 n. 76
P.S.D. *Vezi* Partidul Social-Democrat P.S.D.R. *Vezi* Partidul Social-Democrat Român
P.S.M. *Vezi* Partidul Socialist al Muncii
Puławska: grupul – (Polonia) 68
P.U.N.R. *Vezi* Partidul Unităţii Naţiunii Române
Purcaru, Ilie 262
Puterile Aliate 122
Rabinsohn, Ana. *Vezi* Pauker, Ana Racovski, Cristian 76 – 79, 84, 96 – 97, 109, 163
Radek, Karl 82, 84, 142
Radio Moscova, serviciul român 109, 138 – 139, 165, 315, 324 n. 24, 333 n. 92
Radoşovetkaia, Esther. *Vezi* Moghioroş Stela
Rajk, László 128, 151, 153 – 154, 166, 172, 176
Rákosi, Mátyás: Ceauşescu, comparat cu – 267; Congresul al II-lea al P.M.R. şi ~ 174; „evreu neevreu” 113; fracţionismul şi ~ 131; Gheorghiu-Dej, comparat cu

— 162; Nagy şi ~ 174, 177 – 178; Rajk şi ~ 143; tactica „salamului”.
— 130
rákosism 178
Ralea, Mihai 95, 112, 162, 200, 225
Rangheţ, Iosif 114, 122 – 123, 134
135, 302, 313, 325 – 326 n. 37, 334 n. 1, 362 n. 41; conducerea P.C.R. şi ~ 122, 134; interogatoriul lui Pătrăşcanu şi ~ 153; Luca şi ~ 169; nucleul din închisori şi ~ 114, 118, 166; politica de cadre şi
— 123 – 124; răpirea lui Foriş-Koffler şi ~ 135
Rangheţ, Sanda 247 – 248
Raskovic, Jovan 257
Raţiu, Ion 288
Răceanu, Grigore 30, 115, 205 – 206, 271 – 272, 319 n. 3, 320 – 321 n. 24, 352 n. 53
Răceanu, Ileana 134, 205, 303, 348 – 349 n. 17, 352 n. 53
Rădăceanu, Eugenia 248
Rădăceanu, Lothar 95, 129 – 130, 248
Rădescu, Nicolae 126
Răduică, Grigore 242
Rădulescu, Gheorghe (Gogu) 63, 200, 252, 258, 314, 331 n. 79, 332 n. 82, 359 n. 17, 361 n. 35, 361 – 362 n. 37, 362 n. 40, 362 – 363 n. 42
Rădulescu-Motru, Constantin 200
Răutu, Leonte 22, 39, 112, 138 – 139, 148, 150, 164 – 165, 172, 187 – 191, 194, 203, 205, 236, 314 – 316, 327 n. 44, 332 n. 82, 337 n. 25, 339 n. 10, 350 n. 29, 350 n. 33, 353 n. 3, 353 n. 8, 355 n. 36, 359 n. 17, 361 n. 35, 361 – 362 n. 37, 362 n. 40; accidentul de avion şi ~ 205, 352 n. 51; Brigăzile Internaţionale şi ~ 332 n. 82; Bulan, Tatiana şi ~ 248; ca emigrant comunist 115, 165, 216; ca „evreu neevreu” 113; ca membru al Biroului Politic (mai 1952) 170, 215; ca stalinist 172, 174, 184; Ceauşescu şi ~ 203,

236, 238; cetăţenia sovietică şi ~ 115; Chişinevschi şi ~ 139, 159, 197 – 200; conducerea P.C.R. şi ~ 303; Congresul al II-lea al P.M.R. şi ~ 180, 203; Congresul al IX-lea al P.C.R. şi ~ 235; Constantinescu şi ~ 202; epurarea facţiunii Pauker-Luca-Georgescu şi ~ 172; epurarea grupului Doncea şi ~ 206; Gheorghiu-Dej şi ~ 159, 172, 188 – 189, 202, 236, 348 n. 10, 349 n. 26, 352 n. 52; Niculescu-Mizil, Paul şi ~ 217, 236, 315; nucleul din închisori şi ~ 114; Preoteasa şi ~ 205; revoluţia maghiară şi ~ 190; Radio Moscova, serviciul român 49, 138 – 139; Agitprop şi ~ 112, 114 – 115, 148, 187, 198 – 199, 205, 216 – 217, 236; Şcoala de Partid „Ştefan Gheorghiu” şi ~ 339 n. 10

război nuclear 219

Războiul Civil: din Grecia 127; din Spania 18, 33, 35, 49, 109 – 110, 114, 136 – 137, 139 – 140, 181, 189, 216, 246, 303, 311, 321 n. 30, 326 – 327 n. 42, 332 n. 82, 333 n. 92, 344 n. 50, 345 – 346 n. 72

Războiul Rece 16, 18, 124, 130, 172

realism socialist 148, 234, 268, 344

n. 50, 350 n. 29, 355 n. 34

Rebreanu, Liviu 190, 225

reforma agrară 75, 85, 126, 146, 338

* n. 4

reforma monetară 168 – 169, 309

Republica Democrată Germană (RD. G.)

18, 53, 55, 67, 109 – 110, 177, 221, 239

Republica Populară Chineză 180

Republica Populară Română (R.P.R.)

44, 130, 224 – 225, 357 n. 40

Republica Sovietică Autonomă „Moldovenească” 88

Révai, József 113, 327 n. 44

restalinizare 48, 65, 240, 243, 249, 304

Reţeaua Iniţiativelor Libere (Ungaria) 283

revista *22* 283, 372 n. 3, 372 n. 7

revizionism 15, 46, 55, 58, 65 – 66, 69, 116, 153, 174

– 175, 176 – 177, 183, 187 – 188, 191 – 192, 194, 196, 201 – 202, 205 – 206, 254, 273, 304, 345 – 346 n. 72, 368 n. 88, 370 n. 113, 372 n. 8
revoltele muncitoreşti 117 – 118, 255, 270, 364 n. 58
revoluţia bolşevică 71, 74 – 84, 90, 324 n. 17
revoluţia culturală 249, 267
revoluţia din decembrie 1989 20, 34, 37 – 39, 42, 45, 68, 204, 242, 255, 269 – 278, 280 – 282, 284 – 285, 287, 289 – 290, 292, 302 – 303, 305, 310, 313 – 314, 316, 319 n. 3, 320 n. 17, 339 n. 10, 362 n. 41, 369 n. 100, 369 n. 101, 370 n. 109, 371 n. 116, 371 n. 118
Revoluţia din Octombrie 75, 104
revoluţia maghiară 33, 36, 48, 50, 66, 68, 190, 192 – 196, 204, 206, 210, 242, 307
Rezistenţa franceză 25, 188 – 189, 246, 248, 347 n. 6
Roitman, Iosif. *Vezi* Chişinevschi, Iosif
Rolland, Romain 95
Roller, Mihail 115, 148, 150, 199, 202, 217, 225, 315, 338 n. 7, 355 – 356 n. 36
Roman, Petre 30, 63, 278, 287, 289, 297, 321 n. 30, 351 n. 37, 360 n. 28, 372 n. 2, 373 n. 16
Roman, Valter: Brigăzile Internaţionale şi ~ 332 n. 82; ca emigrant comunist 139, 164, 347 n. 3; epurarea lui Chişinevschi şi ~ 200; epurarea facţiunii Pauker-Luca-Georgescu şi ~ 216;
Gheorghiu-Dej şi – 139, 193, 200, 216; Primăvara de la Praga şi ~ 360 n. 28; Războiul Civil din Spania şi ~ 246; revoluţia maghiară şi ~ 195, 351 n. 37, 351 n. 40; Agitprop şi ~ 112
România liberă 204, 287, 299, 314, 373 n. 17, 375 n. 38, 376 n. 40
România Liberă: postul de radio – 139, 165, 195
România Mare 298, 310, 370 n. 113, 376 n. 44
Roşea, D.D. 225
Roth, Wilhelm (Willi) 103

Rothschild, Joseph 220
Rotman, Dora 108
Rozvan, Eugen 325 n. 35; activist P.C.R. în perioada interbelică 96; Comitetul Executiv al P.C.R. (1922) şi ~ 84; execuţia lui ~ 91, 109; Luca şi ~ 165; Nagy şi ~ 9192; nihilismul naţional şi ~ 104 – 105; Pauker, Marcel şi ~ 84; reabilitarea lui ~ 92
Rozvan, Ştefan 91
Rozvanyi, Jenő. *Vezi* Rozvan, Eugen Rubaşov, Nikolai (în *întuneric la amiaza*) 84, 142
ruptura chinezo-sovietică 35, 38, 48, 211 – 213, 218 – 219, 222, 243, 259, 309, 347 n. 3, 353 n. 13, 354 n. 26, 361 n. 33
Rusev, Iordan Dragan. *Vezi* Borilă, Petre rusificare 174, 186, 199, 234
Sablin 79
Sadoveanu, Mihail 162
„Sarcinile organizaţiilor de tineret" (Lenin) 86
Sasu, Ion 253
satelizare 226
Sălăjan, Leontin 192, 311, 337 n. 25, 353 n. 3, 353 n. 8, 359 n. 17
Sănătescu, Constantin 125 – 126
Săptămână 254
Săvulescu, Traian 162
Schein, Solomon 102 – 104, 324 n. 27, 328 n. 52
Schwammen, Hertha. *Vezi* Pătrăşcanu, Elena
Scânteia 39, 112, 139, 148, 226, 236, 266, 306, 320 n. 17, 326 – 327 n. 42, 360 n. 24, 371 n. 1, Ceauşescu lăudat în ~ 236, 258; Constantinescu drept redactor-şef 201;
Gheorghiu-Dej lăudat în ~ 226; Popescu drept redactor-şef al ~ 237; Răutu ca redactor-şef al ~ 314 – 315; Toma ca redactor-şef al – 112, 135, 148, 170, 357 n. 40

Scânteia tineretului 253
„Scrisoarea celor şase” 52, 271, 287, 301, 309, 313, 356 n. 39, 370 n. 106, 370 n. 107
Scurtă biografie (Mitin) 161
Scurtu, Ioan 22, 27, 41
Secţia de Cadre 266 „Secta meditaţiei transcendentale”.
60
secţia sovietică internaţională 124
secesiune: dreptul la ~ 90 – 91
Securitate 17, 52 – 53, 62 – 63, 136, 156, 180 – 181, 192, 194, 206, 215, 227, 273, 277, 301, 303, 305, 307, 320 n. 17, 336 n. 19, 336 – 337 n. 22, 372 n. 8; arhivele şi ~ 336 n. 19, 341 n. 29; Bodnarenko şi ~ 336 – 337 n. 22; Ceauşescu şi ~ 39, 48, 54, 187, 231, 236, 267, 269, 277, 290, 294, 371 n. 116; Constantinescu, Miron şi ~ 306; Pauker, Ana şi ~ 116, 312; postcomunismul şi ~ 283 – 284, 292, 310, 361 n. 101, 372 n. 8
S.E.D. (Partidului Socialist Unit) 53
Sencovici, Alexandru 108, 169, 200, 326 n. 42, 330 n. 65, 337 n. 25, 343 n. 43
Serviciul Român de Informaţii (S.R.I.) 27, 41 – 42, 63, 290, 371 n. 117, 372 n. 2, 375 n. 31
Sfatul Ţării 164
Shafir, Michael 15, 22, 28, 34, 47, 72 – 73, 78, 221, 254, 323 n. 4, 366 – 367 n. 76
Sighet: închisoarea de la ~ 70, 288, 309
Siguranţă 97, 134, 309, 341 n. 31
Silone, Ignazio 80
Siniavski, Andrei 243
sionism 328 n. 49
Sârbu, Victoria (Mira) 134, 156, 307 – 308, 342 n. 32
Skilling, H. Gordon 222
Sladek, Mary 30, 42
Slănsky, Rudolf 18, 49, 131, 135, 154 – 155, 167, 174

Şmeral, Bohumil 105
social-democraţie 76, 94 – 95, 322 n. 1, „socialism cu faţă umană” 64, 68, 245, 249
socialism democratic 177, 243, 245
socialism dinastic 54, 70, 261
Socialismul 83, 88
socialismul de stat 47, 188, 243, 280, 289
socialismul românesc 71 – 84, 89 – 90, 324 n. 17; Ceauşescu şi ~ 55, 293 – 294; Dobrogeanu-Gherea, Constantin şi ~ 72 – 74, 323 n. 4; în perioada interbelică 93 – 95; Labiş, Nicolae şi ~ 350 n. 33; Rozvan şi ~ 92, 325 n. 35
societate fără clase 95, 146 „societate socialistă multilateral dezvoltată” 62, 248, 255, 271, 362 n. 38
societatea civilă 12, 36, 74, 147, 275, 280, 282 – 285, 291 – 292, 295
sociologie 24, 148, 200 – 202, 206, 357 n. 41
Socor, Vladimir 28, 34
Solidaritatea (Polonia) 245, 273
Soljeniţîn, Aleksandr 221
Solomon, Barbu 129
Surorii, Georges 95
Souvarine, Boris 121, 181
Sovietul Suprem Ucrainean 138, 165, 308
Sperber, Manès 91, 96
Spiru, Basil 83, 109 – 110, 324 n. 24
Sputnik 207
S.R.I. *Vezi* Serviciul Român de Informaţii
Stahl, H.H. 200, 225
Stalin, Iosif: antisemitismul şi ~ 167; bolşevizarea şi ~ 38, 88, 142 – 143, 325 n. 31; Ceauşescu şi ~ 203 – 204; Chişinevschi, influenţat de – 198; criticarea lui – de către Hruşciov 181 – 184; epurările şi ~ 161, 172; Gheorghiu-Dej şi ~ 141, 162, 168, 335 – 336 n. 18; halucinaţiile paranoice ale lui – 172; moartea lui – 70, 171, 174, 338 n.

7; Partidul Muncitoresc Român şi ~ 130; P.C.R. şi ~ 159; Tito şi ~ 35
stalinism: antisovietic 58 – 61; Ceauşescu şi ~ 246, 251, 261 – 262, 265 – 268, 272 – 273, 367 n. 77; Gheorghiu-Dej şi ~ 162; magia primitivă şi ~ 327 n. 43; naţional 48, 187, 321 n. 28, 326 – 327 n. 42, 366 n. 75; P.C.R. şi ~ 99 – 106; Racovski şi ~ 96 – 97; Rozvan şi ~ 91 – 92
stalinist: dogmatismul – 211; fazele represiunii ~ 151, 339 n. 15; proiectul ~ 145 – 148; teroarea ~ 149, 244, 272, 338 n. 29
„Stalintern" 163
Staszewski, Stefan 174
statul terorist-poliţienesc 174
Stavrakis, Peter 134
Stănciulescu. *Vezi* Chişinevschi, Iosif
195
Stănculescu, Atanasie 62
Stănescu, Ion 17, 22, 60, 246, 304, 316
Stere, Constantin 71 – 72
Stemberg, Haim 87
Stângismul (Lenin) 98
Stoica, Gheorghe 100, 140, 162, 164, 361 n. 35, 362 – 363 n. 42; Brigăzile Internaţionale şi ~ 326 – 327 n. 42, 332 n. 82, 335 n. 65; Ceauşescu şi ~ 140, 235, 239; discursul lui ~ la plenara din noiembrie decembrie 1961 140, 326 – 327 n. 42; ca emigrant comunist 140; Războiul Civil din Spania şi ~ 124, 246, 315 n. 42; reabilitarea lui Pătrăşcanu şi ~ 242; Secretariatul din ţară şi ~ 108; Şcoala Leninistă a Cominternului şi ~ 162; U.T.C. şi ~ 100
Streinu, Vladimir 225
Susaikov, Ivan Zaharovici 126
Suslik, Iosif (Badeev) 103
Suslov, Mihail 125, 130 – 131, 182
183

suveranitate 61, 209, 220 – 221, 223, 243, 244, 258
Şandru, Ovidiu 119, 205
Şcerbakov, Aleksandr 125
Şcoala de la Budapesta 251
Şcoala de Partid a P.C.U.S. 316
Şcoala de Partid „Ştefan Gheorghiu”.
63, 247, 290, 306, 315, 339 n. 10
Şcoala de Ştiinţe Sociale „Andrei Jdanov” 148
Şcoala Leninistă a Cominternului (Moscova) 103, 114, 162, 198, 305, 329 n. 63
„Şcoala Profesorilor Roşii” 92
Şcoala Superioară de Partid
(P.C.U.S.) 247
Şelepin, Aleksandr 267
Şelmaru, Traian 148, 217, 315, 355 – 356 n. 36
Şepilov, Amitri 202
Şerbulescu, Andrei. *Vezi* Zilber, Belu Şoltuţiu, Ion 155, 341 n. 26
şovinism 55, 78, 104, 152 – 153, 268
269, 281, 294, 296, 298, 326 – 327 n. 42
Ştefănescu, Alexandru 156, 305, 342 n. 32
Ştefănescu, Ion Traian 17, 253
Ştefanov, Boris 83 – 86, 88, 90, 92, 96, 98, 103, 108, 133, 307, 324 – 325 n. 27, 330 n. 67, 330 n. 68
Ştefanski-Gorn, Alexander 107, 138, 329 n. 64
Şutov, Nikolai 168
Talpeş, Ioan 63
Tămădău: episodul ~ 128 – 129
Tănase, Stelian 22 – 23, 28, 320, 327, 350, 396
Tătărescu, Gheorghe 93, 334
Teacenko, Pavel 98, 103
Teodorescu, Alin 282
Teodorescu, Virgil 367
Tertulian, N. 190 „Tezele Blum” (Lukács) 99
Thalheimer, August 100, 161

Thälmann, Ernst 100
The eeconomist 56, 230, 358, 365
Thorez, Maurice 18, 138, 162, 164, 182 – 183, 229, 307, 311, 343, 393
Tillon, Charles 161
Timişoara: revolta de la ~ 46, 48, 58
Timişoara, Societatea 275
Tineretul Progresist 128
Tinkelman, Asea 82
Tismăneanu, Hermina 5, 30, 332, 344
Tismăneanu, Leonte 30, 332, 347, 353
Tisminetţki, Nehama 30, 344, 348
Tisminetţki, Leonid. *Vezi* Tismă neanu, Leonte
Tito, Iosip Broz 17, 33, 66, 128, 135, 143, 149, 178, 212, 226, 265;
Ceauşescu comparat cu ~ 230, 249, 265; comunismul naţional şi
~ 66; Gheorghiu-Dej şi ~ 35, 135, 162, 192, 212, 346 n. 78; Gheorghiu-Dej, comparat cu ~ 162; Pătrăşcanu, comparat cu ~ 157; Stalin şi ~ 35, 176, 346 n. 78; Şcoala Leninistă a Cominternului şi ~ 162
titoism 48, 143, 156 – 157, 239, 265, 339, 349, Târgu-Jiu: lagărul de la ~ 119, 122, 137, 151, 152, 163, 166, 199, 201, 204, 303, 305 – 306, 312
Târgu-Mureş: iniţiativa pro Europa 291
Togliatti, Palmiro 18, 111, 219; comunismul naţional şi ~ 66; Constantinescu şi ~ 183, 202;
Gheorghiu-Dej comparat cu ~ 162; „nota memorială" a lui ~ 243; Pauker, Ana şi 138, 164, 311
Tőkés, László 274
Toma, Ana (Grossman) 112, 216, 248, 326, 336, 337, 341
Torańska, Teresa 17, 174, 338, 346, 397
Tordai, Victor 102
Torossian, Herant 156, 342

Totu', Ion 63 „Totul" (Blandiana) 263
traco-dac: mitologia ~ 61, 233, 293 „Tragicomedia comunismului românesc" (Tismăneanu) 40
Transilvania 48, 74, 91, 94, 101, 104, 143, 153, 192, 194, 204, 269, 329, 369
Transnistria: lagărele din ~ 119, 171 „trădarea generoşilor" 72
Trianon: Tratatul de la ~ 57, 74, 89, 104
Tribunalul Suprem 242
Trofin, Virgil 17, 206, 238, 246, 253
254, 304, 311, 316, 359, 361 – 362, 364, Troţki, Lev 24, 71, 76, 78, 81, 88, 142, 181, 397
troţkişti 187
Trujillo, Rafael 64
Tucker, Robert C. 19 – 20, 45, 175, 209, 317, 319 – 321, 358, 367, 397
Tudor, Corneliu Vadim 36, 256, 279, 291, 294, 296, 299, 365, 369, 374, 376, 394
„Tudor Vladimirescu": divizia ~ 139 – 140, 311 – 326, 333
Tudorán, Dorin 30, 254, 259, 366, 369, 397
Tymiński, Stanisław 279
ţapi ispăşitori 149, 157, 175, 202 „ţară imperialistă multinaţională".
57, 87, 115
ţărănimea 99, 106, 146, 169
Ţepeş, Vlad 279
Ţeposu, Radu 42
Ţugui, Pavel 315, 348 n. 10, 350 n. 30, 350 n. 31, 352 n. 52, 356 n. 36
U.D.M.R. *Vezi* Uniunea Democrată a Maghiarilor din România
Ulbricht, Walter 18, 131, 162, 183, 220, 229, 239, 324 n. 24
Uniunea Artiştilor Plastici 148

Uniunea Asociaţiilor Studenţilor
Comunişti din România 206, 252, 367 n. 84
Uniunea Compozitorilor 148
Uniunea Democrată a Maghiarilor din România (U.D.M.R.) 289, 296
Uniunea Naţională a Studenţilor din România 128
Uniunea Scriitorilor 148, 190 – 191, 225, 234, 243, 252, 350 n. 29
Uniunea Scriitorilor din România.
Vezi Uniunea Scriitorilor
Uniunea Tineretului Comunist. *Vezi* U.T.C.
Universitatea din Bucureşti 41, 200, 275, 305, 314, 347 n. 3
U.T.C. (Uniunea Tineretului Comunist): Ceauşescu, Nicolae şi ~ 122, 206, 304; Ceauşescu, Nicu şi ~ 252; Constantinescu şi ~ 200 – 201, 303; Florescu, Gheorghe şi ~ 170; Iliescu, Ion şi ~ 206, 290, 373 n. 14; întâlnirea de la Harkov şi ~ 99
utopism 96
Vaida, Vasile 169
Vaida-Voevod, Alexandru 117 – 118
Valea Jiului: grevele minerilor din ~
65, 74, 255
Valea Prahovei: grevele din ~ 118
Valev, E.B. 220, 221, 354 n. 21
Vapniarka: lagărul de la ~ 171
Varga, Evgheni (Jenő) 91 – 92
Vasilichi, Gheorghe 113, 117, 161
162, 205, 216, 246, 332 n. 82, 333 n. 92, 343 n. 41
Vass, Ghizela 248, 337 n. 25
vechea gardă (P.C.R.) 82, 140, 157, 260; eliminarea ~ 39, 47, 60, 101, 133, 321 n. 24
Verdeţ, Ilie 17, 54, 304, 316, 359 n. 17, 361 n. 35, 361 – 362 n. 37, 362 n. 40, 362 – 363 n. 42, 363 n. 48; Ceauşescu şi ~ 60, 238, 246, 304, 316, 363 n. 48; Partidul

Socialist al Muncii şi ~ 291, 316; prim-ministru 54
„Verificările” 155, 166, 169
Versailles: Tratatul de la ~ 57, 74, 89, 104
Vianu, Ion 254
Vianu, Tudor 200, 225
Viaţa Românească 72, 339
Vida, Geza 246
Vijoli, Aurel 169, 345 n. 62
Vâneze, János. *Vezi* Vinţe, Ion Vinţe, Ion 140, 169, 195, 303, 312, 345 n. 71, 346 n. 74
Vitner, Ion 189 – 190
Valeu, Vasile 205, 337 n. 25, 359 n. 17, 361 n. 35, 361 n. 37
vânători de vrăjitoare: Beniuc, Mihai şi ~ 355 n. 34; Gheorghiu-Dej şi ~ 59; Pauker, Ana şi ~ 138; Rajk şi ~ 143
Vîşinski, Andrei Ianuarievici 126, 334 n. 6
Vlad, Iulian 62 – 63, 269
Voicu, Ştefan (Aurel Rotenberg) 112, 115, 150, 205, 217, 315
Voinea, Şerban 95
Voitec, Ştefan 94 – 95, 129, 130, 353 n. 3, 353 n. 8, 359 n. 17, 361 n. 35, 361 n. 37, 362 n. 40, 363 n. 42
Voroşilov, Kliment 161, 178
Vulcănescu, Mircea 200, 351 n. 42
Wałęsa, Lech 279
Warski (Warszawski), Adolf 96
Wat, Aleksander 16, 71, 89, 325 n. 32, 333 n. 91
Werfel, Roman 174
xenofobie 75, 255, 296, 303
Zaciu, Mircea 357, 367 n. 76
Zaharescu, Barbu 115, 205, 222
Zaharia, Ilie 30, 201, 343 n. 44
Zahariadis, Nikos 36

Zamfirescu, Dan 269
Zeiger, Simion 162
Zhou Enlai 213, 224, 237
Zidul Berlinului 62
Zilber, Belu 16, 54, 110, 142, 155
156, 319 n. 9, 331 n. 74, 338 n.
29, 340 n. 23, 341 n. 29, 341 n.
30, 342 n. 32, 342 n. 35, 342 n. 38
Zinoviev, Grigori 79, 84, 88, 96
Zuckerman, Bercu. *Vezi* Zaharescu, Barbu

În *Stalinism pentru eternitate*, făcând istoria politică a comunismului românesc, Vladimir Tismăneanu consacră un tip de analiză intens etică şi pasională, în care competenţa istorică se împleteşte strâns cu experienţa personală şi cu revendicarea dreptului sentimentelor morale de a avea o voce în istorie. Prin stilul pasionat al analizelor sale, el încearcă să ofere o voce publică sentimentelor pe care istoria secolului trecut le înecase în dispreţ: bunele sentimente morale.

HORIA-ROMAN PATAPIEVICI

Vladimir Tismăneanu este un Marcel Proust al comunismului românesc.

MIRCEA CĂRTĂRESCU

Rodul a douăzeci şi cinci de ani de reflecţie pe marginea comunismului românesc, volumul lui Vladimir Tismăneanu este sortit clasicizării: cea mai profundă şi bine informată istorie a sectei iluminate bolşevice din România de la origini până azi, cartea de faţă e o veritabilă capodoperă.

MIRCEA MIHĂIEŞ

Comunismul a fost o experienţă esenţială a secolului XX, o experienţă pe cât de coşmarescă, pe atât de importantă. Comunismul ne-a marcat pe toţi, ne-a mutilat

pe toţi. Încă nu dispunem de o istorie integrală a partidului comunist polonez. Nu s-a scris încă – în pofida multor publicaţii preţioase – o istorie profesionistă a guvernelor comuniste din ţara noastră. Vladimir Tismăneanu, reputat istoric şi analist româno-american, a scris o istorie a comunismului din România care se citeşte dintr-o singură suflare. În fond, această istorie este varianta românească a destinului nostru comun, am putea chiar spune – e Polonia reflectată în oglinda strâmbă a lui Dracula.

ADAM MICHNIK

Stalinism pentru eternitate este prima sinteză remarcabilă de istorie a comunismului autohton, care îmbină adecvat trei mari categorii de izvoare istorice: documentele de arhivă, sursele deschise (documentele de partid), mărturiile orale. Se adaugă explorarea unei impresionante literaturi de specialitate, care plasează comunismul românesc în contextul său est-european şi îi surprinde evoluţia în conexiune cu desfăşurările de la Moscova şi din întreg spaţiul sovietic. Nu în ultimul rând, este o istorie a comunismului din România cu o puternică dimensiune comparatistă.

CRISTIAN VASILE